

ЩОРІЧНИК СІПРІ 2012
ОЗБРОСННЯ, РОЗЗБРОСННЯ ТА МІЖНАРОДНА БЕЗПЕКА

Це видання стало можливим
завдяки фінансовому сприянню Уряду Швейцарії

SIPRI Yearbook 2012

Armaments, Disarmament and International Security

**STOCKHOLM INTERNATIONAL
PEACE RESEARCH INSTITUTE**

OXFORD UNIVERSITY PRESS
2012

Щорічник СІПРІ 2012

Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека

**СТОКГОЛЬМСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ
ІНСТИТУТ ДОСЛІДЖЕННЯ МИРУ**

Переклад з англійської

Українське видання Щорічника СІПРІ підготовлене спільно
Стокгольмським міжнародним інститутом дослідження миру
та
Українським центром економічних і політичних досліджень
імені Олександра Разумкова

КИЇВ
2013

**STOCKHOLM INTERNATIONAL
PEACE RESEARCH INSTITUTE**

**СТОКГОЛЬМСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ
ІНСТИТУТ ДОСЛІДЖЕННЯ МИРУ**

СППРІ – незалежний міжнародний інститут з дослідження проблем миру та конфліктів, насамперед процесів контролю над озброєннями та роззброєння. СППРІ, заснований в 1966р., забезпечує політиків, науковців, журналістів і зацікавлених читачів даними, аналітичними матеріалами та рекомендаціями, що ґрунтуються на відкритих джерелах.

Правління СППРІ не несе відповідальності за погляди, подані в публікаціях Інституту.

ПРАВЛІННЯ

Гьоран Леннмаркер (Göran Lennmarker), голова Правління, Швеція
Др. Деві Фортуна Анвар (Dewi Fortuna Anwar), Індонезія
Др. Володимир Барановскій, Росія
Посол Лакхдар Брагімі (Lakhdar Brahimi), Алжир
Джаянта Дханапала (Jayantha Dhanapala), Шрі-Ланка
Сьюзен Ейзенхауер (Susan Eisenhower), США
Посол Вольфганг Ішінгер (Wolfgang Ischinger), Німеччина
Професор Марі Калдор (Mary Kaldor), Велика Британія
Директор

ДИРЕКТОР

Доктор Бейтс Гілл (Bates Gill), США

Редактор і видавець Щорічника – Бейтс Гілл

Головний редактор – Ян Ентоні (Ian Anthony)

Виконавчий редактор – Девід Крюкшанк (D.A. Cruickshank)

Редактори

Девід Крюкшанк, Джой Фокс (Joey Fox),
Джетта Гілліган Борґ (Jetta Gilligan Borg), Давід Пратер (David Prater),
Анніка Салісбурі (Annika Salisbury)

**STOCKHOLM INTERNATIONAL
PEACE RESEARCH INSTITUTE**

Signalistgatan 9, SE-169 70 Solna, Sweden

Telephone: +46 8 655 97 00

Fax: +46 8 655 97 33

Email: sipri@sipri.org

Internet URL: <http://www.sipri.org>

OXFORD

UNIVERSITY PRESS

Great Clarendon Street, Oxford OX2 6DP,
United Kingdom

Oxford University Press is a department of the University of Oxford.
It furthers the University's objective of excellence in research, scholarship,
and education by publishing worldwide. Oxford is a registered trade mark of
Oxford University Press in the UK and in certain other countries

© SIPRI 2012

The moral rights of the authors have been asserted

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in
a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, without the
prior permission in writing of SIPRI, or as expressly permitted by law, or under
terms agreed with the appropriate reprographics rights organizations. Enquiries
concerning reproduction outside the scope of the above should be sent to
SIPRI, Signalistgatan 9, SE-169 70 Solna, Sweden

You must not circulate this book in any other form
and you must impose the same condition on any acquirer

British Library Cataloguing in Publication Data

Data available

Library of Congress Cataloguing in Publication Data

Data available

ISSN 0953-0282

ISBN 978-0-19-965058-3

Typeset and originated by SIPRI

Printed in Great Britain on acid-free paper by

CPI Antony Rowe, Chippenham, Wiltshire

Before 1987 the Yearbook was published under the title

'World Armaments and Disarmament:

SIPRI Yearbook [year of publication]'

Links to third party websites are provided by Oxford in good faith and
for information only. Oxford disclaims any responsibility for the materials
contained in any third party website referenced in this work.

ББК 66.4(0)
0-46

Редакційна колегія українського видання:

Олексій МЕЛЬНИК (*керівник проекту*), Людмила ШАНГІНА (*головний редактор*),
редактори: Микола СУНГУРОВСЬКИЙ, Алла ЧЕРНОВА

Дизайн і макет:

Олександр ШАПТАЛА

СППРІ 2012: Щорічник: озброєння, роззброєння та міжнародна безпека:

Пер. з англ./Стокгольм. міжнар. ін-т дослідження миру; Укр. центр екон. і політ. досліджень ім. О.Разумкова; Редкол. укр. вид.: Л.Шангіна (головний редактор) та ін. – К.: Заповіт, 2013. – 464с. ISBN 978-966-2050-00-4

У черговому 43-му випуску *Щорічника СППРІ* викладені інформаційні та аналітичні матеріали досліджень, здійснених Стокгольмським міжнародним інститутом дослідження миру (СППРІ) з метою сприяння відкритості і прозорості у сферах контролю над озброєннями та роззброєння, а також з питань міжнародної безпеки. Результати досліджень узагальнені за трьома напрямками: безпека і конфлікти; військові витрати та озброєння; нерозповсюдження, контроль над озброєннями та роззброєння, які викладені у відповідних частинах цієї книги.

Матеріали *Щорічника* призначені для цивільних і військових фахівців у галузі національної і міжнародної безпеки, міжнародних відносин, міжнародного права, конфліктології, державних службовців, працівників оборонно-промислового комплексу, політологів і журналістів, викладачів і студентів навчальних закладів України.

ББК 66.4(0)

ISBN 978-966-2050-00-4

© Видавництво «Заповіт», 2013

Зміст

<i>Звернення до читача</i>	xvii
<i>Передмова</i>	xix
<i>Скорочення</i>	xxi

Вступ

Вступ. Міжнародна безпека, озброєння та роззброєння	3
БЕЙТС ГІЛЛ	

I. <i>Підсумки минулого року</i>	3
----------------------------------	---

II. <i>Щорічник СППРІ 2012: загальний огляд, теми та головні висновки</i>	5
Загальний огляд – Головні тенденції і висновки	

III. <i>Погляд у майбутнє</i>	10
-------------------------------	----

1. Реакція на криваві злочини: нова геополітика втручання	13
ГАРЕТ ЕВАНС	

I. <i>Проблеми захисту цивільних осіб</i>	13
---	----

II. <i>Нові парадигми нового століття: захист цивільних осіб і відповідальність за їх захист</i>	16
Захист цивільних осіб у збройному конфлікті – Відповідальність за захист цивільних осіб – Зв'язок між захистом цивільних осіб і відповідальністю за їх захист	

III. <i>Події в Лівії та їх наслідки: межі інтервенції?</i>	22
Виконання Резолюції №1973: приклад надмірності? – Геополітична ситуація після Лівії: потенціал для нового консенсусу?	

IV. <i>Майбутнє захисту цивільних осіб</i>	30
Критерії дозволу на застосування військової сили – Заходи, що не підпадають під примусову військову інтервенцію – Довгострокові превентивні стратегії – Розвиток належних спроможностей інституційного реагування – Переосмислення концепції “національних інтересів”	

Частина I. Безпека і конфлікти у 2011р.

2. Збройні конфлікти	39
Загальний огляд	39

НІЛ МЕЛВІН

I. <i>Перший рік “арабської весни”</i>	41
--	----

МАРІ АЛЛАНССОН, ЙОНАС БАУМАНН, САМЮЕЛЬ ТАУБ,
ЛОТТА ТЕМНЕР, ПЕТЕР ВАЛЛЕНШТАЙН

Внутрішні події – Зовнішня участь – Висновки

Таблиця 2.1. “Арабська весна” 2011р.	42
--------------------------------------	----

II. <i>Організоване насильство на Африканському Розі</i>	52
ЙОНАС БАУМАНН, МАРКУС НІЛЬССОН, ЛОТТА ТЕМНЕР, ПЕТЕР ВАЛЛЕНШТАЙН	
Збройний конфлікт: регіональні наслідки нестабільності в Сомалі – Одностороннє насильство: зловживання в ефіопському регіоні Сомалі – Недержавні конфлікти: заворушення у прикордонних районах	
Рисунок 2.1. Карта Африканського Рогу	53
III. <i>Розвиток організованого насильства у 2001-2010рр.</i>	59
ЛОТТА ТЕМНЕР, ПЕТЕР ВАЛЛЕНШТАЙН	
Збройні конфлікти – Недержавні конфлікти – Одностороннє насильство – Організоване насильство: порівняння	
Діаграма 2.1. Кількість збройних конфліктів, недержавних конфліктів і випадків одностороннього насильства у 2001-2010рр.	60
Діаграма 2.2. Середнє число жертв у недержавних конфліктах у 2001-2010рр.	69
Діаграма 2.3. Недержавні конфлікти за підкатегоріями та регіонами у 2001-2010рр.	69
Діаграма 2.4. Жертви одностороннього насильства за типом суб'єктів у 2001-2010рр.	72
Діаграма 2.5. Жертви за категоріями організованого насильства у 2001-2010рр.	74
Таблиця 2.2. Збройні конфлікти у 2010р.	62
Таблиця 2.3. Збройні конфлікти за інтенсивністю, видами та регіонами у 2001-2010рр.	65
Таблиця 2.4. Недержавні конфлікти у 2010р.	66
Таблиця 2.5. Недержавні конфлікти за підкатегоріями та регіонами у 2001-2010рр.	68
Таблиця 2.6. Одностороннє насильство у 2010р.	70
Таблиця 2.7. Кількість випадків одностороннього насильства за суб'єктами та регіонами у 2001-2010рр.	71
Джерела та методи	74
IV. <i>Глобальний індекс миролюбності 2012р.</i>	77
КАМІЛЛА ШППА, ТОМАС МОРГАН	
Таблиця 2.8. Країни з найбільшими змінами в рейтингах ГІМ у 2011-2012рр.	78
Таблиця 2.9. Глобальний індекс миролюбності 2012р.	79
Джерела та методи	78

3. Миротворчі операції і врегулювання конфліктів	83
Загальний огляд	83
ШАРОН ВІХАРТА	
I. <i>Глобальні тенденції в миротворчих операціях</i>	85
КЛЕР ФАНЧІНІ	
Діаграма 3.1. Кількість багатосторонніх миротворчих операцій у 2002-2011рр. із зазначенням організацій, що їх проводили	86
Діаграма 3.2. Чисельність персоналу, розгорнутого в багатосторонніх миротворчих операціях у 2002-2011рр.	86
Діаграма 3.3. 10 найбільших постачальників військового персоналу для багатосторонніх миротворчих операцій, включно і за винятком Міжнародних сил сприяння безпеки в Афганістані, 2011р.	87
Діаграма 3.4. 10 найбільших постачальників цивільної поліції для багатосторонніх миротворчих операцій у 2011р.	87
II. <i>Нові миротворчі операції у 2011р.</i>	88
КЛЕР ФАНЧІНІ	
Судан і Південний Судан: Місія ООН у Республіці Південний Судан та Тимчасові сили ООН із забезпечення безпеки в Абьєї – Лівія: Операція НАТО “Об’єднаний захисник” і Місія ООН з підтримки в Лівії – Сирія: Спостережна місія ЛАД у Сирії – Висновки	
Рисунок 3.1. Карта Судану та Південного Судану	89
III. <i>Регіональні процеси у сфері миротворчих операцій</i>	99
КЛЕР ФАНЧІНІ	
Африка – Америка – Азія та Океанія – Європа – Близький Схід	
Таблиця 3.1. Кількість миротворчих операцій і чисельність розгорнутого персоналу за регіонами та типами організацій у 2011р.	101
IV. <i>Таблиця багатосторонніх миротворчих операцій у 2011р.</i>	104
КЛЕР ФАНЧІНІ	
Таблиця 3.2. Багатосторонні миротворчі операції у 2011р.	105
Джерела та методи	134

Частина II. Військові витрати та озброєння у 2011р.

4. Військові витрати	137
Загальний огляд	137
СЕМ ПЕРЛО-ФРІМЕН	
I. <i>Глобальні події у сфері військових витрат</i>	139
СЕМ ПЕРЛО-ФРІМЕН, КАРИНА СОЛМІРАНО	
Таблиця 4.1. Військові витрати за регіонами, міжнародними організаціями і групами країн з однаковим рівнем доходів у 2002-2011рр.	140

Таблиця 4.2. 15 країн з найбільшим рівнем військових витрат у 2011р.	142
Таблиця 4.3. Ключові статистичні дані про військові витрати за регіонами у 2011р.	143
II. <i>Економічна вартість війн в Афганістані та Іраку</i>	146
СЕМ ПЕРЛО-ФРІМЕН, КАРИНА СОЛМІРАНО	
Таблиця 4.4. Оцінки витрат на війни в Афганістані та Іраку деяких країн-учасниць	150
III. <i>Військові витрати США та бюджетна криза 2011р.</i>	152
ЕЛІЗАБЕТ ШЬОН, СЕМ ПЕРЛО-ФРІМЕН	
Таблиця 4.5. Видатки на Міністерство оборони США та національну оборону загалом у 2001ф.р., 2005ф.р., 2007ф.р., 2009ф.р. та 2011-2013ф.рр.	154
IV. <i>Військові витрати в Африці</i>	157
ОЛАВЕЙЛ ІСМАЇЛ, СЕМ ПЕРЛО-ФРІМЕН	
Нафта та антитероризм в Алжирі – Нафта та антитероризм у Нігерії – Події в інших країнах	
V. <i>Європа і вплив режиму жорсткої економії на військові витрати</i>	163
СЕМ ПЕРЛО-ФРІМЕН	
Вражені кризою країни Південної Європи – Наслідки скорочення військових витрат	
Діаграма 4.1. Зміни у військових витратах відносно ВВП в Західній і Центральній Європі у 2008-2011рр.	164
VI. <i>Військові витрати у 2002-2011рр.</i>	171
СЕМ ПЕРЛО-ФРІМЕН, ОЛАВЕЙЛ ІСМАЇЛ, НОЕЛ КЕЛЛІ, ЕЛІЗАБЕТ ШЬОН, КАРИНА СОЛМІРАНО, ХЕЛЕН ВІЛАНД	
Таблиця 4.6. Військові витрати країн у національних валютах за 2002-2011рр.	172
Таблиця 4.7. Військові витрати країн у доларах США в постійних цінах у 2002-2011рр. і поточних цінах – у 2011р.	179
Таблиця 4.8. Військові витрати країн у відсотках ВВП у 2002-2010рр.	186
Джерела та методи	198
5. Виробництво озброєнь і військові послуги	201
Загальний огляд	201
СЬЮЗЕН Т.ДЖЕКСОН	
I. <i>Ключові події в головних країнах-виробниках озброєнь</i>	203
СЬЮЗЕН Т.ДЖЕКСОН	

Закон про бюджетні повноваження у сфері національної оборони на 2012ф.р. – Поглинання, виокремлення і перепродаж компаній – Дискусії в ЄС стосовно співробітництва у сфері оборонної промисловості – Переорієнтація на кібербезпеку

Таблиця 5.1. Обсяги продажу озброєнь компаніями-виробниками озброєнь і постачальниками військових послуг з <i>Top 100</i> у 2002-2010рр.	204
Таблиця 5.2. Окремі злиття в галузі кібербезпеки серед компаній-виробників озброєнь і постачальників військових послуг у країнах ОЕСР у 2011р.	212
II. <i>Індустрія військових послуг</i>	214
СЬЮЗЕН Т.ДЖЕКСОН Компанії-постачальники військових послуг у <i>Top 100</i> – Події в окремих секторах військових послуг – Висновки	
Таблиця 5.3. Компанії-постачальники військових послуг з <i>Top 100</i> за 2010р.	216
III. <i>Індустрія виробництва озброєнь і військових послуг Індії</i>	223
СЬЮЗЕН Т.ДЖЕКСОН, МІКАЕЛЬ ГРІНБАУМ Виробнича структура оборонної промисловості Індії – Інституційна структура оборонної промисловості Індії – Індустрія військових послуг Індії – Висновки	
IV. <i>Перелік СІПРІ найкрупніших компаній-виробників озброєнь і постачальників військових послуг у 2010р.</i>	231
СЬЮЗЕН Т.ДЖЕКСОН Таблиця 5.4. Регіональні та національні частки продажу озброєнь компаній-виробників з <i>Top 100</i> у 2010р., порівняно з 2009р.	233
Таблиця 5.5. Перелік СІПРІ 100 найкрупніших у світі компаній-виробників озброєнь і постачальників військових послуг (за винятком Китаю) у 2010р.	235
6. Міжнародні поставки озброєнь	241
Загальний огляд	241
ПОЛ ХОЛТОМ	
I. <i>Події у сфері поставок озброєнь у 2011р.</i>	243
ПОЛ ХОЛТОМ, МАРК БРОМЛІ, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН, СІМОН Т.ВЕЗЕМАН Події у групі крупних постачальників озброєнь – Події у групі отримувачів	
Діаграма 6.1. Тенденція міжнародних поставок основних звичайних озброєнь у 2002-2011рр.	244

Таблиця 6.1. 10 найкрупніших постачальників основних звичайних озброєнь і місця призначення за регіонами у 2007-2011рр.	246
Таблиця 6.2. 50 найкрупніших постачальників основних звичайних озброєнь у 2007-2011рр.	248
Таблиця 6.3. 10 найкрупніших отримувачів та їх постачальники у 2007-2011рр.	252
Таблиця 6.4. 50 найкрупніших отримувачів основних звичайних озброєнь у 2007-2011рр.	253
Джерела та методи	254
II. <i>Політика експорту озброєнь до держав, що зазнали впливу “арабської весни”</i>	256
МАРК БРОМЛІ, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН	
Таблиця 6.5. Постачальники основних звичайних озброєнь до держав, що зазнали впливу “арабської весни” у 2011р.	257
III. <i>Військово-морський вимір поставок озброєнь країнам Південно-Східної Азії у 2007-2011рр.</i>	261
СІМОН Т.ВЕЗЕМАН	
Морська безпека в Південно-Східній Азії – Поставки озброєнь, пов’язані з морською безпекою	
Рисунок 6.1. Карта Південно-Східної Азії	263
Таблиця 6.6. Постачальники основних звичайних озброєнь до Брунею, Індонезії, Малайзії, Філіппін, Сінгапуру та В’єтнаму у 2007-2011рр.	262
IV. <i>Поставки озброєнь до Вірменії та Азербайджану у 2007-2011рр.</i>	267
ПОЛ ХОЛТОМ	
Вірменія – Азербайджан	
Рисунок 6.2. Мапа Вірменії та Азербайджану	268
Таблиця 6.7. Постачальники основних звичайних озброєнь до Вірменії та Азербайджану у 2007-2011рр.	268
V. <i>Фінансова вартість державного експорту озброєнь у 2001-2010рр.</i>	274
МАРК БРОМЛІ	
Таблиця 6.8. Фінансова вартість експорту озброєнь держав, за даними національних урядових і промислових джерел у 2001-2010рр.	275
7. Світові ядерні сили	277
Загальний огляд	277
ШЕННОН Н.КАЙЛ	
Таблиця 7.1. Світові ядерні сили, станом на січень 2012р.	278

I. <i>Ядерні сили США</i>	279
ШЕННОН Н.КАЙЛ, ФІЛЛІП ШЕЛЛ, ХАНС М.КРІСТЕНСЕН	
Модернізація ядерних сил – Ядерна стратегія і планування – Балістичні ракети наземного базування – Підводні човни з балістичними ракетами – Нестратегічна ядерна зброя	
Таблиця 7.2. Ядерні сили США, станом на січень 2012р.	280
II. <i>Ядерні сили Росії</i>	285
ШЕННОН Н.КАЙЛ, ВІТАЛІЙ ФЕДЧЕНКО, ФІЛЛІП ШЕЛЛ, ХАНС М.КРІСТЕНСЕН	
Стратегічні бомбардувальники – Балістичні ракети наземного базування – Підводні човни з балістичними ракетами та балістичні ракети морського базування – Нестратегічна ядерна зброя	
Таблиця 7.3. Ядерні сили Росії, станом на січень 2012р.	286
III. <i>Ядерні сили Великої Британії</i>	291
ШЕННОН Н.КАЙЛ, ФІЛЛІП ШЕЛЛ, ХАНС М.КРІСТЕНСЕН	
Британсько-французький договір про співпрацю у ядерній сфері	
Таблиця 7.4. Ядерні сили Великої Британії, станом на січень 2012р.	293
IV. <i>Ядерні сили Франції</i>	294
ШЕННОН Н.КАЙЛ, ФІЛЛІП ШЕЛЛ, ХАНС М.КРІСТЕНСЕН	
Таблиця 7.5. Ядерні сили Франції, станом на січень 2012р.	295
V. <i>Ядерні сили Китаю</i>	296
ШЕННОН Н.КАЙЛ, ФІЛЛІП ШЕЛЛ, ХАНС М.КРІСТЕНСЕН	
Балістичні ракети наземного базування – Підводні човни з балістичними ракетами – Літаки і крилаті ракети	
Таблиця 7.6. Ядерні сили Китаю, станом на січень 2012р.	297
VI. <i>Ядерні сили Індії</i>	300
ШЕННОН Н.КАЙЛ, ФІЛЛІП ШЕЛЛ, ХАНС М.КРІСТЕНСЕН	
Ударні літаки – Ракети наземного базування – Ракети морського базування	
Таблиця 7.7. Ядерні сили Індії, станом на січень 2012р.	302
VII. <i>Ядерні сили Пакистану</i>	304
ШЕННОН Н.КАЙЛ, ФІЛЛІП ШЕЛЛ, ХАНС М.КРІСТЕНСЕН	
Ударні літаки – Ракети наземного базування	
Таблиця 7.8. Ядерні сили Пакистану, станом на січень 2012р.	305
VIII. <i>Ядерні сили Ізраїлю</i>	308
ШЕННОН Н.КАЙЛ, ФІЛЛІП ШЕЛЛ, ХАНС М.КРІСТЕНСЕН	
Таблиця 7.9. Ядерні сили Ізраїлю, станом на січень 2012р.	309
IX. <i>Ядерні військові спроможності Північної Кореї</i>	310
ШЕННОН Н.КАЙЛ, ФІЛЛІП ШЕЛЛ, ХАНС М.КРІСТЕНСЕН	

X. <i>Світові запаси та виробництво розщеплюваних матеріалів у 2011р.</i>	312
АЛЕКСАНДЕР ГЛАСЕР, ЗІ МІН	
Таблиця 7.10. Світові запаси високозбагаченого урану, станом на 2011р.	313
Таблиця 7.11. Світові запаси виділеного плутонію, станом на 2011р.	314
Таблиця 7.12. Важливіші у світі установки збагачення урану та їх потужності, станом на грудень 2011р.	316
Таблиця 7.13. Важливіші у світі переробні потужності, станом на грудень 2011р.	317

Частина III. Нерозповсюдження, контроль над озброєннями, роззброєння у 2011р.

8. Контроль над ядерною зброєю і нерозповсюдження	321
Загальний огляд	321
ШЕННОН Н.КАЙЛ	
I. <i>Американо-російське співробітництво в контролі над ядерною зброєю</i>	323
ШЕННОН Н.КАЙЛ	
Реалізація положень про обмін даними, повідомлення та інспекції – Новий СНО і протиракетна оборона – Наступні кроки після укладення Нового СНО	
Таблиця 8.1. Обмеження, встановлені американо-російськими договорами про скорочення ядерних озброєнь	324
Таблиця 8.2. Загальна кількість стратегічних наступальних озброєнь Росії і США, згідно з Новим СНО, станом на 5 лютого 2011р. і 1 вересня 2011р.	325
II. <i>Сирія і занепокоєння розповсюдженням ядерної зброї</i>	331
ШЕННОН Н.КАЙЛ	
III. <i>Іран і занепокоєння розповсюдженням ядерної зброї</i>	334
ШЕННОН Н.КАЙЛ	
Оцінка МАГАТЕ інформації про військові цілі ядерної діяльності Ірану – Нова Оцінка Національної розвідки США з питань Ірану – Резолюція Правління МАГАТЕ стосовно Ірану – Ситуація навколо збагачувального заводу у Фордоу	
IV. <i>Ядерна програма Північної Кореї</i>	341
ШЕННОН Н.КАЙЛ	
V. <i>Події у Групі ядерних постачальників</i>	343
СІБІЛ БАУЕР	

Перегляд принципів експортного контролю над чутливими технологіями –
 Інші дискусії у Групі ядерних постачальників у 2011р. – Майбутні заходи
 ядерного експортного контролю

- VI. *Міжнародне співробітництво у сферах нерозповсюдження,
 контролю над озброєннями та ядерної безпеки* 354

ШЕННОН Н.КАЙЛ

Резолюція РБ ООН №1977 – Подовження програми Великої вісімки
 Глобального партнерства – Обговорення п'ятіркою постійних членів
 РБ ООН питань багатостороннього контролю над озброєннями

9. Контроль над звичайними озброєннями 357

Загальний огляд 357

ЯН ЕНТОНІ

- I. *Обмеження звичайних озброєнь на прикладі
 касетних боєприпасів* 359

ЛІНА ГРІП

Четверта оглядова конференція Конвенції про “негуманну” зброю –
 Конвенція про касетні боєприпаси – Перспективи та виклики

- II. *Обмеження військових потенціалів: події у сфері контролю
 над експортом озброєнь* 367

МАРК БРОМЛІ, ГЛЕНН МАКДОНАЛЬД

Режими експортного контролю – Європейський Союз – Регіональні
 зусилля з контролю над стрілецькою зброєю і легкими озброєннями на
 Американському континенті та в Європі – Програма дій ООН стосовно
 стрілецької зброї і легких озброєнь

- III. *Багатосторонні ембарго на поставки озброєнь* 373

ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН, НОЕЛ КЕЛЛІ

Лівія – Сирія – Інші багатосторонні ембарго на поставки озброєнь –
 Порушення ембарго

Таблиця 9.1. Чинні багатосторонні ембарго на поставки
 озброєнь у 2011р. 380

- IV. *Обмеження звичайних озброєнь з метою сприяння військовій безпеці
 на прикладі контролю над звичайними озброєннями в Європі* 383

ГАНС-ЙОАХІМ ШМІДТ, ВОЛЬФГАНГ ЦЕЛЛНЕР

Договір про звичайні збройні сили в Європі – Субрегіональний контроль
 над озброєннями в Південно-Східній Європі – Перспективи та виклики

- V. *Заходи зміцнення довіри та безпеки.* 388

ГАНС-ЙОАХІМ ШМІДТ, ВОЛЬФГАНГ ЦЕЛЛНЕР

Зміцнення довіри в Південній Америці – Перегляд Віденського документа –
 Блокування роботи Консультативної комісії з відкритого неба

Додатки

Додаток А. Міжнародні організації, співпраця в галузі безпеки	393
НЕННЕ БОДЕЛЛ	
I. <i>Глобальні організації, органи</i>	393
II. <i>Регіональні організації, органи</i>	399
III. <i>Режими контролю над торгівлею стратегічно важливою продукцією</i>	411
Додаток Б. Хронологія 2011р.	415
НЕННЕ БОДЕЛЛ	
Про авторів	429

Звернення до читача

Український центр економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова пропонує Вашій увазі 13 україномовне видання *Щорічника СППРІ – Щорічник СППРІ 2012: Озброєння, роззброєння та міжнародна безпека*.

Щорічник видається Стокгольмським міжнародним інститутом дослідження миру (СППРІ) з 1969р. і на сьогодні є одним із найбільш авторитетних джерел інформації у сфері міжнародної безпеки. Свідченням популярності *Щорічника*, оригінал якого видається англійською мовою, може слугувати факт його перекладу китайською, арабською, російською, японською і українською мовами.

Завдяки розгалуженій інформаційній та експертній мережі, потужним базам даних, ексклюзивній методології, СППРІ забезпечує високу якість досліджень, достовірність фактів та актуальність висновків, закономірностей і тенденцій в різних сферах міжнародної безпеки.

Матеріали СППРІ є корисним підґрунтям для прийняття виважених політичних рішень, інформаційною базою для досліджень і формування громадської думки з питань міжнародної і національної безпеки. Вони користуються попитом у офіційних структур багатьох держав і міжнародних організацій під час розробки національної і міжнародної політики безпеки, зовнішньої політики, зміцнення режимів контролю над озброєннями та експортного контролю.

Практика видання *Щорічників СППРІ* українською мовою довела, що інформація, яка подається в них, має попит і значною мірою компенсує нестачу в Україні узагальненої інформації про сучасні процеси у сфері міжнародної безпеки, а також сприяє впровадженню визначень, оцінок і норм, прийнятих міжнародною спільнотою, до наукового та освітнього обігу, політичного дискурсу, фахових і публічних дискусій, державних документів. Таким чином, видання не лише стало вагомим внеском у забезпечення прозорості в тих сферах, що донедавна були практично закритими для громадськості, але й надає вихідні матеріали для формування практичної політики держави.

За погодженням з редакцією *Щорічника СППРІ*, він видається українською мовою в дещо скороченому вигляді – з урахуванням важливості тем і ступеня зацікавленості в них української аудиторії.

Матеріали подаються з максимальним наближенням до оригіналу – починаючи від макета й закінчуючи впорядкуванням таблиць, у яких зберігається розташування країн за англійською абеткою (якщо не зазначене інше). Переважна більшість географічних назв подаються за виданням “Довідковий атлас світу” Державного науково-виробничого підприємства “Картографія” (2011р.). В україномовних виданнях *Щорічника СППРІ* кожного року вносяться

уточнення в назвах державних, міжнародних органів та організацій, недержавних суб'єктів, відповідних документів – згідно з їх змінами, а також мірою становлення в Україні їх офіційного перекладу.

За цифровий матеріал, авторські висловлювання та висновки, що містяться в Щорічнику СППРІ, редакція україномовного видання відповідальності не несе.

Українські видання *Щорічників СППРІ* надходять до урядових і парламентських структур, центральних органів влади, вузів, публічних бібліотек обсягом близько 500 примірників щорічно. Зауваження і пропозиції читачів враховуються в наступних виданнях *Щорічника*.

Щорічник СППРІ видається за фінансової підтримки Уряду Швейцарії.

Анатолій Рачок,
генеральний директор
Центру Разумкова

Олексій Мельник,
керівник проекту
україномовного видання
Щорічника СППРІ

лютий 2013р.

Передмова

Ми пропонуємо вам 43 видання *Щорічника СІПРІ*, в якому зібрані головні результати наших досліджень. *Щорічник* видається в паперовій та електронній версіях англійською мовою, перекладається арабською, китайською, російською та українською і користується попитом у політичних діячів, експертів з питань безпеки, розробників бізнесових стратегій, дипломатів, журналістів, аналітиків та інших фахівців, які уважно слідкують за подіями в різних куточках світу. З 1969р. читачі мають можливість знайти в *Щорічнику СІПРІ* всебічний аналіз подій у сферах міжнародної безпеки, озброєнь і роззброєння.

Ситуація у сферах глобальної і регіональної безпеки стала останніми роками більш складною і невизначеною, з багатьма новими й часто непередбачуваними загрозами, ризиками та можливостями. За таких обставин результати досліджень і висновки, що містяться в *Щорічнику* (як і в інших публікаціях СІПРІ), користуються дедалі більшим попитом. Цього року ми особливо пишаємося тим, що наш перший розділ – про еволюцію і майбутнє норм захисту цивільних осіб (*protection of civilians, POC*) і відповідальності за захист (*responsibility to protect, R2P*) – написав Г.Еванс (*Gareth Evans*), колишній Міністр закордонних справ Австралії, який особисто брав участь у розробці концепції *R2P*.

У цьогорічному виданні розглядаються: еволюція конфліктів і збройного насильства впродовж останніх 10 років; геополітика миротворчих операцій; тенденції військових витрат, виробництва озброєнь, торгівлі звичайними озброєннями, ядерних арсеналів; останні події у сфері роззброєння та контролю над зброєю масового ураження, звичайними озброєннями, відповідними засобами їх доставки та технологіями.

Читачі побачать певні зміни у презентації матеріалів *Щорічника*. Спільно з Упсальською Програмою збору даних про конфлікти ми тепер подаємо дані про організоване насильство трьох видів: збройні конфлікти за участю держав, недержавні конфлікти, одностороннє насильство проти мирного населення. Завдяки цьому новому підходу облік та аналіз збройного насильства у *Щорічнику* стали повнішими.

Для спрощення пошуку та використання матеріалів *Щорічника* на початку кожного розділу розміщено стислий двосторінковий огляд, а тематичні підрозділи – виокремлені. Ми сподіваємося, що ці нововведення стануть корисними для вас. Водночас головна мета *Щорічника* не змінилася: бути надбанням світової спільноти, що допомагає у проведенні ґрунтовних досліджень, підвищенні громадської обізнаності і в підготовці виважених політичних рішень на користь безпечнішого, стабільнішого й спокійнішого світу.

Минулого року в СІПРІ сталися важливі події. Найважливішою з них було відкриття філіалу СІПРІ в Північній Америці. Його Вашингтонський офіс під керівництвом доктора Шанталь де Йонге Удраат (*Chantal de Jonge Oudraat*), разом із штаб-квартирою у Стокгольмі та представництвом у

Пекіні, сприятиме появі нового глобального контексту в дебатах з питань безпеки та зовнішньої політики в Північній Америці і зміцнить співпрацю між СІПРІ та його партнерами по той бік Атлантики.

СІПРІ сумує з приводу кончини на початку 2012р. нашого колишнього колеги, професора Томаса Ольсона. Він працював у СІПРІ впродовж 1979-1987рр., очолюючи інноваційний напрям досліджень у сферах виробництва та торгівлі озброєннями. Для багатьох співробітників Інституту він був гарним колегою і другом. Ми висловлюємо співчуття його родині і друзям.

Мене як керівника видання *Щорічника СІПРІ* завжди приємно вражала кипуча енергія та інтелектуальний запал колективу під час підготовки та публікації цього незамінного щорічного довідника. Я хотів би особливо подякувати всім авторам і дослідникам – як штатним, так і з усього світу, – за їх професійний внесок у підготовку *Щорічника СІПРІ 2012*. Я також вдячний багатьом зовнішнім референтам, які брали участь у підготовці окремих розділів. Спеціальна подяка невтомній редакторській команді СІПРІ: доктору Д.Крюкшанку, Дж.Г.Борг, доктору Д.Пратеру, А.Солсбері – за їх високі професійність і самовідданість під час підготовки *Щорічника* до публікації.

Вагомий внесок у підготовку *Щорічника* та в інші здобутки СІПРІ зробили чимало інших співробітників, а саме: заступник директора Д.Норд; координатор досліджень Я.Ентоні; головний бухгалтер СІПРІ Е.Рендерт; директор бібліотечно-документаційного відділу Н.Боделл; директор відділу інформаційних технологій Г.Хагмейєр-Гаверус; директор з питань комунікацій С.Бленкнер, помічник-референт директора та голови Правління С.Лу, а також весь науковий та адміністративний персонал СІПРІ. Я також вдячний Правлінню СІПРІ, його голові Й.Леннмаркеру, помічникам і партнерам СІПРІ з усього світу за їх допомогу та відповідальне ставлення до справи.

Це видання *Щорічника* є п'ятим – і останнім, – за яке я мав честь відповідати як редактор і видавець. Наприкінці 2012р., після п'яти років виконання обов'язків директора СІПРІ, я залишаю цю посаду, щоб вирішувати нові завдання в якості виконавчого директора Центру вивчення Сполучених Штатів (*United States Studies Centre*) у Сідней, Австралія.

Посада директора СІПРІ була для мене великою честю. Працюючи з поважним Правлінням СІПРІ, з нашими дослідниками світового рівня, з інтернаціональним колективом, багатьма помічниками та зацікавленими сторонами з усього світу, я мав змогу сприяти подальшому зміцненню міжнародної репутації Інституту. Дякую всім колегам і друзям за їх довіру та підтримку, завдяки яким я отримав таку унікальну та видатну можливість.

Д-р Бейтс Гілл,
директор СІПРІ
травень 2012р.

Скорочення

ABM		Anti-ballistic missile	Протиракетна (система)
ACV	ББМ	Armoured combat vehicle	Бойова броньована машина
AG	АГ	Australia Group	Австралійська група
ALCM	КРПБ	Air-launched cruise missile	Крилата ракета повітряного базування
APC	БТР	Armoured personnel carrier	Бронетранспортер
APEC	АТЕС	Asia-Pacific Economic Cooperation	Азійсько-тихоокеанське економічне співробітництво
APM	ППМ	Anti-personnel mine	Протипіхотна міна
ASAT		Anti-satellite	Протисупутникова/ протикосмічна (оборона)
ASEA	АСЕАН	Association of Southeast Asian Nations	Асоціація країн Південно-Східної Азії
APT	АСЕАН+3	ASEAN Plus Three	АСЕАН плюс три
ARF	РФА	ASEAN Regional Forum	Регіональний форум АСЕАН
ATT	ДТЗ	Arms trade treaty	Договір про торгівлю зброєю
ATTU	АУ	Atlantic-to-the Urals (zone)	Зона від Атлантики до Уралу
AU	АС	African Union	Африканський Союз
BCC	ДКК	Bilateral Consultative Commission (of the Russian–US New START treaty)	Двостороння консультативна комісія (в рамках американо-російського Нового СНО)
BMD	ПРО	Ballistic missile defence	Протиракетна оборона
BSEC	ОЧЕС	Organization of the Black Sea Economic Cooperation	Організація чорноморського економічного співробітництва
BTWC	КБТЗ	Biological and Toxin Weapons Convention	Конвенція про біологічну та токсинну зброю
BW	БЗ	Biological weapon/warfare	Біологічна зброя/засоби ведення бойових дій
CADSP	САПБО	Common African Defence and Security Policy	Спільна африканська політика безпеки і оборони
CAR	ЦАР	Central African Republic	Центральнаафриканська Республіка
C(S)BM	ЗЗДБ	Confidence (and security)-building measure	Заходи зміцнення довіри (та безпеки)
CBRN	ЯРХБ	Chemical, biological, radiological and nuclear	Ядерний, радіологічний, хімічний, біологічний (захист)

CBSS	РБД	Council of the Baltic Sea States	Рада Балтійських держав
CBW	ХБЗ	Chemical and biological weapon/warfare	Хімічна та біологічна зброя
CCM	ККБ	Convention on Cluster Munitions	Конвенція про касетні боєприпаси
CCW	КНЗ	Certain Conventional Weapons (Convention)	Конвенція про “негуманну” зброю
CD	КР	Conference on Disarmament	Конференція з роззброєння
CDS	ПАРО	Consejo de Defensa Suramericano (South American Defence Council)	Південноамериканська рада оборони
CEEAC	СЕЕАК	Communauté Economique des Etats de l’Afrique Centrale (Economic Community of Central African States, ECCAS)	Економічне співтовариство центральноафриканських держав
CFE	(Д)ЗЗСС	Conventional Armed Forces in Europe (Treaty)	Звичайні збройні сили в Європі (Договір)
CFSP	СЗППБ	Common Foreign and Security Policy	Спільна зовнішня політика та політика безпеки
CICA	КІКА	Conference on Interaction and Confidence-building Measures in Asia	Конференція із взаємодії і заходів зміцнення довіри в Азії
CIS	СНД	Commonwealth of Independent States	Співдружність Незалежних Держав
CSDP	СПБО	Common Security and Defence Policy	Спільна політика безпеки і оборони
CSTO	ОДКБ	Collective Security Treaty Organization	Організація Договору про колективну безпеку
CTBT	(О) ДВЗЯВ	Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty	Договір про всеосяжну заборону ядерних випробувань (Організація)
CTR	СЗЗ	Cooperative Threat Reduction	Спільне зменшення загроз
CW	ХЗ	Chemical weapon/warfare	Хімічна зброя/засоби ведення бойових дій
CWC	КЗХЗ	Chemical Weapons Convention	Конвенція про заборону хімічної зброї
DDR	РДР	Disarmament, demobilization and reintegration	Роззброєння, демобілізація і реінтеграція
DPKO	ДМО	UN Department of Peacekeeping Operations	Департамент ООН з миротворчих операцій
DPRK	КНДР	Democratic People’s Republic of Korea (North Korea)	Корейська Народно-Демократична Республіка (Північна Корея)
DRC	ДРК	Democratic Republic of the Congo	Демократична Республіка Конго
EAEC	ЄСАЕ	European Atomic Energy Community (Euratom)	Європейське співтовариство з атомної енергії (Євратом)
EAPC	РЄАП	Euro-Atlantic Partnership Council	Рада євро-атлантичного партнерства

ECOWAS	ЕКОБАС	Economic Community of West African States	Економічне співтовариство західноафриканських держав
EDA	ЄОА	European Defence Agency	Європейське оборонне агентство
ENP	ЄПЄ	European Neighbourhood Policy	Європейська політика сусідства
ERW	ВЗВ	Explosive remnants of war	Вибухонебезпечні залишки війни
EU	ЄС	European Union	Європейський Союз
FATF	ФАТФ	Financial Action Task Force	Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням коштів і фінансуванням тероризму
FMCT	ДЗВРМ	Fissile material cut-off treaty	Договір про заборону виробництва розщеплюваних матеріалів
FSC	ФСБ	Forum for Security Co-operation (of the OSCE)	Форум зі співробітництва в галузі безпеки (ОБСЄ)
FY	Ф.р.	Financial year	Фінансовий рік
FYROM		Former Yugoslav Republic of Macedonia	Колишня Югославська Республіка Македонія
G8		Group of Eight (industrialized states)	Велика вісімка (промислово розвинутих країн)
GCC	РСДПЗ	Gulf Cooperation Council	Рада співробітництва держав Перської затоки
GDP	ВВП	Gross domestic product	Валовий внутрішній продукт
GGE	ГУЕ	Group of government experts	Група урядових експертів
GLCM	КРНБ	Ground-launched cruise missile	Крилата ракета наземного базування
GNEP	ГНЕП	Global Nuclear Energy Partnership	Глобальне партнерство в галузі ядерної енергії
GTRI	ГІЗЗ	Global Threat Reduction Initiative	Глобальна ініціатива зменшення загроз
GUAM	ГУАМ	Georgia, Ukraine, Azerbaijan and Moldova	Грузія, Україна, Азербайджан, Молдова
HCOC	ГКП	Hague Code of Conduct	Гаагський кодекс протидії розповсюдженню балістичних ракет
HEU	ВЗУ	Highly enriched uranium	Високозбагачений уран
IAEA	МАГАТЕ	International Atomic Energy Agency	Міжнародне агентство з атомної енергії
ICBM	МБР	Intercontinental ballistic missile	Міжконтинентальна балістична ракета
ICC	МКС	International Criminal Court	Міжнародний кримінальний суд
ICJ	МС	International Court of Justice	Міжнародний суд
ICTR		International Criminal Tribunal for Rwanda	Міжнародний трибунал з питань Руанди

ICTY		International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia	Міжнародний трибунал з питань колишньої Югославії
IED	СВП	Improvised explosive device	Саморобний вибуховий пристрій
IFS		Instrument for Stability	Механізм забезпечення стабільності
IGAD	МОПР	Intergovernmental Authority on Development	Міжурядовий орган з питань розвитку
IGC		Intergovernmental conference	Міжурядова нарада
INDA	МДНР	International non-proliferation and disarmament assistance	Міжнародна допомога у сферах нерозповсюдження та роззброєння
INF	РСМД	Intermediate-range Nuclear Forces (Treaty)	Ядерні сили середньої дальності (Договір про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності)
IRBM	БРСД	Intermediate-range ballistic missile	Балістичні ракети середньої дальності
ISAF	МССБ	International Security Assistance Force	Міжнародні сили сприяння безпеці (в Афганістані)
JCG	СКГ	Joint Consultative Group (of the CFE Treaty)	Спільна консультативна група (ДЗЗСС)
LEU	НЗУ	Low-enriched uranium	Низькозбагачений уран
MANPADS	ПЗПК	Man-portable air defence system	Переносний зенітний ракетний комплекс
MDGs		Millennium Development Goals	Цілі розвитку тисячоріччя
MIRV	БГРІН	Multiple independently targetable re-entry vehicle	Роздільні боєголовки індивідуального наведення
MOTAPM		Mines other than anti-personnel mines	Міни, крім протипіхотних
MTCR	РКРТ	Missile Technology Control Regime	Режим контролю над ракетними технологіями
NAM		Non-Aligned Movement	Рух неприєднання
NATO	НАТО	North Atlantic Treaty Organization	Організація Північно-Атлантичного договору
NBC	ЯБХ(3)	Nuclear, biological and chemical (weapons)	Ядерна, біологічна та хімічна (зброя)
NGO	НУО	Non-governmental organization	Неурядові організації
NNWS		Non-nuclear weapon state	Неядерні держави
NPT	ДНЯЗ	Non-Proliferation Treaty	Договір про нерозповсюдження ядерної зброї
NRF	СРН	NATO Response Force	Сили реагування НАТО
NSG	ГЯП	Nuclear Suppliers Group	Група ядерних постачальників
NWFZ		Nuclear weapon-free zone	Зона, вільна від ядерної зброї (без'ядерна зона)

NWS		Nuclear weapon state	Ядерні держави
OAS	ОАД	Organization of American States	Організація Американських Держав
OCCAR	ОССО	Organisation Conjointe de Coopération en matière d'Armement (Organisation for Joint Armament Cooperation)	Організація співробітництва з питань спільних програм озброєння
ODA		Official development assistance	Офіційна допомога розвитку
OECD	ОЕСР	Organisation for Economic Co-operation and Development	Організація економічного співробітництва та розвитку
OHCHR		Office of the UN High Commissioner for Human Rights	Офіс Верховного комісара ООН з питань прав людини
OIC	ОИК	Organization of the Islamic Conference	Організація "Ісламська конференція"
OPCW		Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons	Організація із заборони хімічної зброї
OPEC	ОПЕК	Organization of the Petroleum Exporting Countries	Організація країн-експортерів нафти
OSCC		Open Skies Consultative Commission	Консультативна комісія з відкритого неба
OSCE	ОБСЄ	Organization for Security and Co-operation in Europe	Організація з безпеки та співробітництва в Європі
P5		Five permanent members of the UN Security Council	П'ятірка постійних членів Ради Безпеки ООН
PFP	ПЗМ	Partnership for Peace	Партнерство заради миру
PRT	ГВП	Provincial reconstruction team	Група відбудови провінцій
PSC	РМБ	Peace and Security Council (of the African Union)	Рада миру та безпеки (АС)
PSC	ПКБ	Private security company	Приватна компанія з питань безпеки
PSI	ППР	Proliferation Security Initiative	Ініціатива протидії розповсюдженню
R&D	НДДКР	Research and development	Науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи
SAARC	СААРК	South Asian Association for Regional Co-operation	Південноазійська асоціація регіонального співробітництва
SALW	СЗЛО	Small arms and light weapons	Стрілецька зброя і легкі озброєння
SAM	РЗП	Surface-to-air missile	Ракета "земля-повітря", зенітна ракета
SCO	ШОС	Shanghai Cooperation Organisation	Шанхайська організація співробітництва
SECI		Southeast European Cooperative Initiative	Ініціатива зі співробітництва в Південно-Східній Європі
SLBM	БРПЧ	Submarine-launched ballistic missile	Балістична ракета із запуском з ПЧ (підводного базування)

SLCM	КРБМ	Sea-launched cruise missile	Крилата ракета морського базування
SORT	СНП	Strategic Offensive Reductions Treaty	Договір про скорочення стратегічних наступальних потенціалів
SRBM	БРМД	Short-range ballistic missile	Балістична ракета малої дальності
SRCC	СПКК	Sub-Regional Consultative Commission	Субрегіональна консультативна комісія
SSM	РЗЗ	Surface-to-surface missile	Ракета “земля-земля”
SSR	РСБ	Security sector reform	Реформа сектору безпеки
START	СНО	Strategic Arms Reduction Treaty	Договір про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь
TLE	ОТОД	Treaty-limited equipment	Озброєння та техніка, обмежені договором
UAE	OAE	United Arab Emirates	Об’єднані Арабські Емірати
UNASUR	УНАСУР	Unión de Naciones Suramericanas (Union of South American Nations)	Союз південноамериканських націй
UAS	БЛС	Unmanned aerial system	Безпілотна літальна система
UAV	БЛА	Unmanned aerial vehicle	Безпілотний літальний апарат
UCAV	ББЛА	Unmanned combat air vehicle	Безпілотний бойовий літальний апарат
UN	ООН	United Nations	Організація Об’єднаних Націй
UNDP	ІП ООН	UN Development Programme	Програма розвитку ООН
UNHCR		UN High Commissioner for Refugees	Верховний комісар ООН з питань біженців
UNODA		UN Office for Disarmament Affairs	Управління ООН у справах роззброєння
UNROCA		UN Register of Conventional Arms	Реєстр звичайних озброєнь ООН
WA	ВД	Wassenaar Arrangement	Вассенаарська домовленість
WEU	ЗЄС	Western European Union	Західно-Європейський Союз
WMD	ЗМУ	Weapon(s) of mass destruction	Зброя масового ураження
WMDFZ		WMD-free zone	Зона, вільна від ЗМУ

Вступ

Вступ. Міжнародна безпека, озброєння та роззброєння

**Розділ 1. Реакція на криваві злочини:
нова геополітика втручання**

Вступ

Міжнародна безпека, озброєння та роззброєння

БЕЙТС ГІЛЛ

I. Підсумки минулого року

Минулого року світ був свідком як нових, так і старих проблем глобальної невизначеності та нестабільності, впливів, що зумовили подальше скорочення й без того обмежених військових бюджетів, особливо США та їх найближчих союзників. У багатьох країнах, у т.ч. провідних в економічному та військовому сенсі державах розвинутого світу, запроваджувалися заходи жорсткої економії, додатково обмежуючи їх фінансові ресурси, політичну готовність і військові спроможності, потрібні для реагування на комплексні виклики. Пошук балансу між потребами безпеки та економічними реаліями залишався в центрі дискусій в багатьох країнах – разом зі зміцненням розуміння, що суто військові рішення дедалі менше відповідають потребам розв'язання актуальних безпекових проблем майбутнього. Дійсно, у 2011р. західні столиці отримали підтвердження аргументів на користь того, що в майбутньому найбільшу загрозу добробуту й безпеці розвинутого світу загалом і наявним інститутам міжнародної безпеки зокрема несуть не традиційні загрози, а фінансова безвідповідальність і марнотратство, в т.ч. тривалі витрати на війни в Іраку та Афганістані.

У 2011р. міжнародну увагу привернули повстання і зміни режимів, що сталися в арабському світі. Сотні цивільних і військових загинули в Бахреїні, Єгипті, Ємені, Лівії, Тунісі. В Лівії міжнародна реакція мала вигляд дозволеного ООН втручання під проводом НАТО – операції *Unified Protector*, – що сприяло поваленню лівійського режиму. В Сирії дедалі жорсткіші санкції та інші каральні заходи впродовж року з боку ООН, ЄС, Ліги Арабських Держав, Туреччини, США та ін. не припинили насильство, яке у 2011р. спричинило, за повідомленнями, загибель понад 5 000 осіб, переважно цивільних. Тисячі осіб загинули у 2011р. через збройне насильство в інших частинах світу. В Кот-д'Івуарі понад 1 000 осіб загинули внаслідок міжетнічних конфліктів і запеклих сутичок між ворогуючими політичними групами. Масштабні криваві напади екстремістів сталися в Афганістані, Іраку, Нігерії, Пакистані, Сомалі, а також у Норвегії, на російському Північному Кавказі, на заході Китаю та в інших регіонах світу. Попри ознаки зменшення впродовж 2001-2010рр. рівня організованого збройного насильства, у 2010р. точилися 30 збройних конфліктів за участю принаймні однієї держави, 26 недержавних конфліктів, а також зареєстровано 18 збройних суб'єктів одностороннього насильства проти мирного населення. З метою допомоги у встановленні миру в неспокійних регіонах світу, у 2011р. в рамках 52 операцій було розгорнуто понад 262 тис. миротворців.

У червні 2011р. Президент США Б.Обама оголосив, що після виконання головних завдань в Афганістані Сполучені Штати до кінця року виведуть з

цієї країни 10 тис. військових; ще 20 тис. військових планується вивести до середини 2012р. У грудні 2011р., після дев'яти років війни в Іраку, термін військової присутності там США формально добіг кінця, і 18 грудня останні американські військові залишили країну. Але перспективи Афганістану та Іраку залишають бажати кращого. Обидві країни й надалі приречені долати внутрішні проблеми, зумовлені конфліктами між різними угрупованнями, зазнаючи при цьому впродовж невизначеного часу втручання в різний спосіб інших держав, які намагатимуться впливати на розвиток подій. У 2011р. пішли з життя такі неоднозначні лідери, як Усама бен Ладен (*Osama bin Laden*), М.Каддафі (*Muammar Gaddafi*) та Кім Чен Іл (*Kim Jong-il*), залишивши спадок, який ще багато років впливатиме на регіональну і глобальну безпеку.

У 2011р. світові військові витрати склали \$1 738 млрд. і вперше з 1998р. не зросли: в 10 з 15 країнах світу з найвищим рівнем військових витрат – у т.ч. у США та деяких їх ключових країнах-союзниках у Європі та в Азійсько-Тихоокеанському регіоні – у 2011р. військові бюджети були скорочені або залишилися на минулорічному рівні. Але, на фоні досягнення піку світових військових витрат, тривало зростання обсягів поставок звичайних озброєнь і продажів 100 найкрупнішими компаніями - виробниками озброєнь і постачальниками військових послуг. Крім того, хоча у 2011р., порівняно з попереднім роком, загальні світові військові витрати не зросли, але п'ять із 15 країн з найвищим рівнем військових витрат – Китай, Росія, Саудівська Аравія, Південна Корея і Туреччина – збільшили свої оборонні бюджети. Серед 15 країн світу з найвищим рівнем військових витрат найбільше зростання військових бюджетів у 2002-2011рр. зафіксоване в Китаї (170%), Саудівській Аравії (90%), Росії (79%), Індії (66%). Водночас ядерні держави продовжували модернізацію і в окремих випадках – збільшення арсеналів. На кінець 2011р. вісім держав, що володіють ядерною зброєю, разом мали близько 19 тис. ядерних боєзарядів, з яких близько 2 000 перебували у стані високої боєготовності. Зберігалось занепокоєння ядерними програмами Ірану та Північної Кореї, а трирічне розслідування МАГАТЕ засвідчило, що об'єкт у Сирії, знищений ізраїльською авіацією у 2007р., з високим ступенем вірогідності був ядерним реактором, не задекларованим, всупереч міжнародним зобов'язанням, сирійським Урядом.

У різних частинах світу у 2011р. стався ряд обнадійливих, хоча й неоднозначних, подій. Очікування на початку 2011р. на масштабне кровопролиття, до якого міг призвести січневий референдум з питань незалежності Південного Судану, не справилились, і в липні ця країна стала 193 членом ООН. Але на початку 2012р. насильство на кордоні між Суданом і Південним Суданом почало переростати у війну. В Іспанії сепаратистський рух басків *Euzkadi ta Azkatasuna (ETA)* в січні 2011р. оголосив про безстрокове припинення вогню, яке досі є чинним. У травні про припинення вогню у прикордонну конфлікті домовилися також Камбоджа та Таїланд, а у спірному районі, за рішенням Міжнародного суду, має бути запроваджена тимчасова демілітаризована зона. Проте, запропонована угода між двома країнами про

розміщення у спірному районі індонезійських спостерігачів до кінця року реалізована не була.

У сфері контролю над озброєннями Росія і США в лютому 2011р. в Мюнхені обмінялися документами про ратифікацію нового Договору про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Новий СНО, *Treaty on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, New START*). Крім того, в червні п'ять постійних членів Ради Безпеки (РБ) ООН – Велика Британія, Китай, Росія, США, Франція – домовилися про перші кроки до майбутнього багатостороннього діалогу з питань роззброєння: регулярні інформаційні обміни у сфері ядерної відкритості, перевірки та заходи зміцнення довіри. Зміцнюючи довіру на регіональному рівні, в рамках Південноамериканської ради оборони (*South American Defence Council*) міністри оборони країн регіону в листопаді домовилися про відкритий обмін даними про військові витрати.

II. Щорічник СІПРІ 2012: загальний огляд, теми та головні висновки

Загальний огляд

У 43 виданні Щорічника СІПРІ аналізу вже згаданих та інших подій присвячені матеріали 39 експертів із 17 країн. Ці експерти фіксували та аналізували важливі тенденції і події у сферах міжнародної безпеки, озброєнь і роззброєння у 2011р.: збройні конфлікти та насильство, багатосторонні миротворчі операції, військові витрати, виробництво озброєнь, міжнародні поставки звичайних озброєнь, нерозповсюдження, контроль над озброєннями, заходи зміцнення довіри та безпеки.

Цього року вступний розділ написав колишній Міністр закордонних справ Австралії Г.Еванс (*Gareth Evans*). На підґрунті багатого міжнародного досвіду він досліджує нові підходи політики втручання, зокрема досягнутий в останні 10 років прогрес у захисті цивільних осіб (*protection of civilians, POC*) у конфліктах і концепцію відповідальності за захист (*responsibility to protect, R2P*). Г.Еванс брав особисту участь у розробці та схваленні на міжнародному рівні норм і заходів *POC* і *R2P*; у розділі він підкреслює намір світової спільноти дотримуватися нових зобов'язань за цими двома принципами. Цей розділ є дуже актуальним, оскільки в ньому йдеться про інтервенцію в Лівії у 2011р., а також про зростання стурбованості у 2011р. та на початку 2012р. насильством і кровопролиттям у Сирії. В розділі читачам пропонується структурований аналіз практичних кроків з подальшого зміцнення наявного консенсусу щодо захисту цивільних осіб у збройному конфлікті.

Решта розділів Щорічника СІПРІ 2012 поділені на три частини, в яких розглядаються: в частині I – події, пов'язані зі збройними конфліктами і врегулюванням конфліктів; у частині II – важливі глобальні, регіональні та національні тенденції у сфері озброєнь, у т.ч. військові витрати, виробництво

озброєнь, поставки озброєнь, ядерні арсенали; в частині III – останні важливі події у сфері роззброєння, в т.ч. контроль над ядерною зброєю та нерозповсюдження, заходи контролю над звичайними озброєннями. Аналітичні матеріали розділів підкріплені докладними табличними даними та додатками з інформацією про багатосторонні інститути безпеки і хронологією головних подій 2011р. Крім того, в *Щорічнику СІПРІ 2012* наведені матеріали трьох важливих організацій-партнерів: докладні дані про організоване насильство – Упсальської Програми збору даних про конфлікти (*Uppsala Conflict Data Program, UCDP*); Глобальний індекс миролюбності (ГІМ, *Global Peace Index, GPI*) – розроблений Інститутом економіки та миру (ІЕМ, *Institute for Economics and Peace*) разом з аналітичним підрозділом журналу *The Economist*; таблиці світових запасів і виробничих потужностей збагачення урану і плутонію – Міжнародної експертної групи з питань розщеплюваних матеріалів (*International Panel on Fissile Materials*).

Головні тенденції і висновки

Дописувачі *Щорічника СІПРІ 2012* разом дають найповнішу та найглибшу зведену річну оцінку подій у сферах міжнародної безпеки, озброєнь і роззброєння. В цьому та попередніх виданнях *Щорічника* було виявлено стабільні тенденції, що визначають і формують події у згаданих сферах. Ці тенденції окреслюють більш динамічну і складну безпекову ситуацію у світі, за якої визнані центри сили зазнають обмежень, з'являться нові центри сили, а традиційні норми та інститути намагатимуться бути адекватними нинішнім і майбутнім викликам безпеці.

Обмеження для визнаних центрів сили

Визнані центри сили – особливо США та їх головні трансатлантичні союзники – стикнуться з подальшим обмеженням своїх економічних, політичних і військових спроможностей з розв'язання глобальних і регіональних проблем безпеки. Це особливо актуально у випадках пошуку відповідей з орієнтацією на військову силу, але стосується й надання допомоги розвитку та реагування дипломатичними засобами. Ці обмеження спричинені, насамперед, заходами жорсткої бюджетної економії в умовах кризи державних фінансів у більшості розвинутих країн.

Деякі висновки та дані в цьому виданні підтверджують тенденцію до жорсткої економії. Можливо, найкраще це видно на прикладі військових витрат. Як показано в розділі 4, впродовж 2002-2011рр. військові витрати більшості головних союзників США в Європі, крім Великої Британії, зменшилися. Загалом, обсяг оборонних бюджетів європейських членів НАТО зменшився в реальних цінах до рівня 2002р. і ця тенденція може тривати ще кілька років. Військові витрати Японії за цей період також зменшилися на 2,5%. У розділі 4 докладно розглянуті деякі наслідки жорсткої економії для американського та європейських оборонних бюджетів. У цих даних не враховані наслідки “втоми від війни”, що спостерігається у США – для яких ця війна,

через постійну участь у конфлікті, є найтривалішою, – та серед їх союзників; наступними роками цей феномен зумовить якщо не матеріально, то політично відчутні обмеження для їх військової діяльності.

США та їх союзники традиційно очолюють переліки провідних за військовим потенціалом держав. Як показано в частині II цього видання, США є беззаперечним світовим лідером за рівнем військових витрат – вони дійсно витрачають на свою армію більше, ніж наступні за ними 14 країн разом – і так буде ще багато років, попри будь-які бюджетні обмеження. Ряд союзників США – в т.ч. Велика Британія, Франція, Японія, Німеччина, Південна Корея, Австралія та Туреччина – також, імовірно, збережуть військові бюджети серед найвищих у світі. Інвестиції цих країн, особливо США, в нові озброєння та технології сприятимуть збереженню в осяжному майбутньому їх військової переваги. Більше того, значні обсяги торгівлі та належність таких країн, як США, Велика Британія, Франція і Німеччина до переліку найкрупніших світових експортерів основних звичайних озброєнь і надалі сприятимуть підвищенню їх впливу в дипломатичній і військовій сферах. Проте, порівняно з недавнім минулим, потужність визнаних центрів сили зазнаватиме обмежень через жорстку економію фінансових ресурсів і намагання “робити більше з меншими витратами”, або, радше, “менше – з меншими”. Первісні політичні та оперативні ускладнення з мобілізацією і розгортанням коаліції для інтервенції під проводом НАТО в Лівії є, можливо, передвістям майбутнього. В цьому випадку до коаліції належали майже половина з 28 членів НАТО (Німеччина категорично відмовилася брати участь), а також Швеція, Йорданія, Катар та Об’єднані Арабські Емірати.

Зміцнення нових центрів сили та недержавних суб’єктів

Як зазначено в цьому та попередніх виданнях *Щорічника*, багато країн світу поза традиційною системою альянсів США продовжують нарощувати економічні, дипломатичні та військові можливості впливу на події у сферах регіональної, а в деяких випадках – і глобальної безпеки. Значне збільшення військових витрат Китаю, Росії, Індії і Саудівської Аравії, згадане вище, є лише частиною загальної картини. Інші країни світу, що не належать до країн з найвищим рівнем військових витрат, також швидко збільшують військові видатки завдяки швидкому економічному зростанню або значним ресурсним потенціалам. Алжир у 2010-2011рр. збільшив військові витрати на 44%. Індонезія і В’єтнам від початку 2000-х років збільшили військові бюджети більш ніж на 80%, а п’ять найкрупніших імпортерів основних звичайних озброєнь у 2006-2011рр. – Індія, Південна Корея, Пакистан, Китай і Сінгапур (усі – країни Азії) – імпортували в цьому п’ятиріччі, як зазначено в розділі 6, 30% озброєнь. Зокрема, в розділі 5, що стосується виробництва озброєнь і військових послуг, відзначається, що найближчими роками Індія може витратити на модернізацію Збройних сил близько \$150 млрд.

Як зазначається в розділі 3, з 52 миротворчих операцій у 2011р. 32 здійснювалися регіональними організаціями, союзами чи ситуативними коаліціями. Більшість з них очолювали європейські та північноатлантичні

інститути (зокрема, ЄС, ОБСЄ і НАТО), але значну політичну та навіть військову активність демонстрували також регіональні організації поза трансатлантичним простором. Як показано в розділах 1, 2, 3 та 9, такі організації, як Африканський Союз (АС), Ліга Арабських Держав (ЛАД) і Рада співробітництва держав Перської затоки (РСДПЗ), активно закликали ООН і міжнародне співтовариство вжити заходів для припинення насильства в Кот-д'Івуарі, Лівії і Сирії. Варто зазначити, що ЛАД наприкінці 2011р. сформулила та розгорнула свою першу миротворчу операцію – місію спостерігачів – з метою владнати заворушення та покласти край ескалації насильства проти мирного населення в Сирії. Цим та іншим регіональним організаціям досі бракує політичних і військових спроможностей для самостійних дій. Але ознакою сучасності є те, що міжнародна спільнота та, зокрема, визнані центри сили, звертатимуться до таких регіональних утворень, намагаючись перекласти на них більше відповідальності під час визначення та розв'язання проблем, що впливають на безпеку.

Свій вплив збільшують не лише держави та міждержавні регіональні організації. У цьому та попередніх виданнях *Щорічника СІПРІ* показана роль недержавних суб'єктів у розвитку безпекової ситуації на регіональному та навіть глобальному рівнях. Вплив недержавних суб'єктів досить виразно визначено у висновках розділів 2 та 3, де аналізуються тенденції збройних конфліктів та їх врегулювання, відповідно. Глибокий аналіз збройного насильства в усьому світі показує дестабілізуючу роль недержавних суб'єктів у продовженні конфліктів та їх участь у насильстві проти мирного населення. У розділі 2 досліджується насильство державних і недержавних суб'єктів проти інших держав, недержавних угруповань чи мирного населення. У розділі 3 відзначається критично важливий вплив недержавних суб'єктів, що здійснюється через усі форми організованого насильства, а також часто їх провідна роль у зонах конфліктів, зокрема в Афганістані, Демократичній Республіці Конго, Кот-д'Івуарі, Лівії, Мексиці, Нігерії, Південному Судані, Сирії, Сомалі, Таїланді. Дослідження та висновки цього та попередніх видань *Щорічника СІПРІ* стосовно поставок звичайних озброєнь і контролю над звичайними озброєннями свідчать, що недержавні угруповання зберігають доступ до озброєнь і військової техніки – переважно до стрілецької зброї і легких озброєнь, але подекуди й до крупних систем озброєнь, зокрема протикорабельних ракет.

Інші типи недержавних суб'єктів також створюють нові, потенційно небезпечні проблеми. Технологічно складні загрози безпеці, такі як кібернапади та кіберкрадіжки, участь в яких часто беруть недержавні і квазідержавні суб'єкти, продовжують непокоїти різноманітні кола фахівців. Це пояснює дедалі частіше стратегічно важливі та фінансово “помітні” придбання великими компаніями-виробниками озброєнь фірм кіберзахисту, про що йдеться в розділі 5. Нарешті, в дослідженнях СІПРІ дедалі більше уваги надається недержавним і квазідержавним посередникам у поставках озброєнь – брокерам, перевізникам, банкам та іншим фінансовим установам, науковцям та ін., – які можуть свідомо чи несвідомо брати участь у розповсюдженні матеріалів, технологій і ноу-хау у сфері зброї масового ураження, зокрема в т.зв. невідчутних передачах технологій.

Занепад норм та інститутів

Зменшення здатності визнаних центрів сили задавати тон дискусії і реалізувати обрані варіанти реагування, разом з посиленням впливовості інших міжнародних гравців, сприяло появі третьої важливої тенденції, виявленої і висвітленої в цьому та попередніх виданнях *Щорічника СІПРІ*: занепад міжнародних норм та інститутів. Багатосторонні організації, що мають просувати і впроваджувати норми стабільності та безпеки, продовжують стикатися з браком політичної волі та фінансових ресурсів, потрібних для виконання їх мандатів, залишаючи не охоплені впливом сфери, що вимагає нових або більш ефективних механізмів.

У вступному розділі Г.Еванса стверджується, що норми, на яких ґрунтуються політика та дії із захисту мирного населення від жахів війни та масових злочинів, за останні 10 років помітно зміцнилися, про що свідчать інтервенції в Лівії і Кот-д'Івуарі у 2011р. Проте, Г.Еванс визнає, що коли немає дієвої міжнародної реакції на ще гірше становище мирного населення в Сирії упродовж більшої частини 2011р. та у 2012р. може означати, то консенсус стосовно цих норм є не достатньо міцним і далеким від найвищого рівня, від якого можна вести відлік. Автор аналізує складні кроки з пошуку консенсусу, які мали б зробити світові центри сили. Навіть якщо цей процес буде загалом успішним, досягти такого консенсусу буде не просто – особливо після інтервенції в Лівії, – і над цим, можливо, доведеться попрацювати ще тривалий час.

Упродовж минулих 10 років міжнародне співтовариство зазнало також серйозних труднощів в отриманні публічної підтримки та поширенні традиційних миротворчих операцій, що даватиметься взнаки наступними роками. Як зазначено в розділі 3, до цих перешкод належать, зокрема: розширення мандатів і “деформація місії”; занадто чисельні, але недоукомплектовані місії; брак необхідних технічних ресурсів. Крім того, головні світові донори глобальних миротворчих операцій – насамперед, економічно розвинуті держави, що найбільшою мірою потерпають від світової фінансової кризи та економічної рецесії, – дедалі більше намагаються зменшити підтримку багатосторонніх інститутів і зосередитися натомість на менш масштабних і менш тривалих місіях. Показовим прикладом є наступне суттєве скорочення підтримки миротворців ООН приблизно на \$1 млрд., що змусить місії “блакитних шоломів” робити більше з меншими витратами – це є реальністю, яка вже почала впливати на масштаби і тривалість поточних операцій.

У розділах цього видання, де аналізуються процеси озброєння та роззброєння, також зазначаються труднощі правового та організаційного характеру у сферах контролю над озброєннями, нерозповсюдження, зміцнення довіри та безпеки. Можливості таких ключових міжнародних режимів нерозповсюдження та контролю над озброєннями, як Договір про нерозповсюдження ядерної зброї 1968р. (ДНЯЗ, *Non-Proliferation Treaty, NPT*, див. розділ 8), Конвенція про біологічну та токсинну зброю 1972р. (КБТЗ, *Biological and Toxin Weapons Convention, BTWC*), Конвенція про заборону хімічної зброї 1993р. (КЗХЗ, *Chemical Weapons Convention, CWC*), у 2011р. помітно

не покращилися. Водночас, з'явилися нові приводи для стурбованості: військовими ядерними програмами Ірану, Північної Кореї і Сирії; можливою наявністю хімічної і біологічної зброї в Сирії; наявністю не задекларованих раніше об'єктів хімічної зброї в Лівії. Робоча група ООН з питань запобігання нападам з використанням зброї масового ураження та реагування на них (*UN Working Group on Preventing and Responding to Weapons of Mass Destruction Attacks*) у 2011р. повідомила, що інститути, вповноважені опікуватися хімічними та біологічними загрозами, мають слабку організаційну структуру, неповні та вузькі повноваження, що заважає їх діяльності, коли йдеться про вжиття таких контрзаходів, як запобігання нападам, готовність до нападів і відповідь на них.

Подібні правові та організаційні труднощі спостерігаються й у сфері звичайних озброєнь. Наприклад, як зазначено в розділі 4, впродовж минулих 10 років зменшилася кількість країн-учасниць ООН, які публічно звітують про військові витрати через Стандартизовану систему звітності ООН про військові витрати (*UN Standardized Instrument for Reporting Military Expenditures*). Кількість країн, що звітують, зменшилася з 81 у 2002р. до 51 у 2011р. – тобто менше третини країн-членів ООН. У 2011р. в РБ ООН була досягнута згода стосовно ембарго на поставки озброєнь до Лівії, але стосовно запровадження ембарго проти Сирії такої згоди не було (ЄС і ЛАД зробили це в односторонньому порядку). Як і попередніми роками, у 2011р. були серйозні порушення різних ембарго ООН на поставки озброєнь до таких країн, як Кот-д'Івуар, Іран, Північна Корея і регіон Дарфур у Судані (див. розділ 9). У вересні 2011р. відбулась, імовірно, остання оглядова конференція в рамках найбільш досконалого режиму контролю над звичайними озброєннями та зміцнення довіри – Договору 1990р. про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ, *Conventional Armed Forces in Europe Treaty, CFE*). У 2007р. Росія в односторонньому порядку призупинила участь у режимі, а наприкінці 2011р. всі члени НАТО, що є учасниками ДЗЗСЄ, а також Грузія і Молдова вирішили припинити обмін даними з Росією в рамках Договору. Незрозуміло, який новий механізм (бодай будь-який) зможе замінити режим ДЗЗСЄ в майбутньому. Що стосується заборони касетних боеприпасів, то події 2011р. виявили розбіжності між державами, що узгодили Конвенцію 2008р. про касетні боеприпаси (ККБ, *Convention on Cluster Munitions, CCM*) та зобов'язані заборонити таку зброю, і тими, що бажали б домовитися про менш категоричні обмеження в рамках Конвенції 1981р. про “негуманну” зброю (*Certain Conventional Weapons (CCW) Convention*), але наразі лише частково обмежені у використанні касетних боеприпасів.

III. Погляд у майбутнє

Зростаючі обмеження можливостей визнаних центрів сили, поява нових потужних держав і недержавних суб'єктів з неясними цілями та можливостями, а також триваючі намагання усталити міжнародні норми та інститути – все це в найближчій і середньостроковій перспективі утримує світ у дедалі більш

непевному становищі. Попередня розстановка сил та інституційні можливості, що почали формуватися у II половині XX століття, виглядають дедалі менш спроможними забезпечувати ефективну політику та дії з розв'язання викликів сьогодення. Найближчим часом навряд чи слід очікувати на масштабні глобальні чи регіональні війни між державами, але міжнародна система залишається вразливою до раптових потрясінь, спричинених географічно локалізованим інтенсивним застосуванням збройної сили та появою перешкод для вільного руху людей, капіталу, товарів, технологій та інформації як передумови модернізації і стабілізації суспільств. Виникнення багатьох таких негарздів – кібернапади та кіберзлочини, організовані кримінальні мережі, брак ресурсів, примусове переміщення людей, пандемії, піратство та екстремізм, а також дестабілізуючі переміщення озброєнь, чутливих технологій, наркотиків, грошей і людей – не обов'язково зумовлюється навмисним стратегічним вибором держав, але можуть походити від недержавних чи субдержавних джерел. На жаль, світовій спільноті ще належить усвідомити триваючі структурні зміни, що визначають нинішню динамічну, складну і транснаціоналізовану картину безпеки. Ці зміни часто випереджають здатність впоратися з ними наявних інститутів і механізмів.

Звичайно, визнаним і новим центрам сили знадобиться час для досягнення дієвого консенсусу стосовно головних вимог міжнародного порядку, стабільності та миру, шляхів їх забезпечення та захисту. Державам, які досі домінують на міжнародній арені, також знадобиться час для усвідомлення та ефективного реагування на зростаючу роль недержавних суб'єктів. Для цього потрібне більш ефективне і справжнє партнерство з тими недержавними суб'єктами, які здатні зробити позитивний внесок – зокрема, з бізнесменами, філантропами, релігійними та етнічними лідерами і групами, іншими представниками громадянського суспільства. Це також передбачає співпрацю з іншими державами та конструктивними недержавними суб'єктами для запобігання і протидії загрозам глобальній, регіональній і суспільній стабільності та безпеці, джерелом яких дедалі частіше стають злочинні недержавні суб'єкти.

На рівні високої політики міжнародні інститути повинні продовжувати сміливі реформи з повнішим урахуванням нової розстановки сил на глобальному та регіональному рівнях. Пожвавлення останніми роками діяльності Великої двадцятки (*G20*) сприяло підвищенню впливовості нових потужних держав до рівня, що відповідає їх зростаючим інтересам і можливостям. Проте, враховуючи взаємозалежність економіки та безпеки в сучасному світі, *G20* слід вносити до свого порядку денного й питання безпеки. Бажаним кроком у напрямі до кращого врахування нових реалій застосування “жорсткої” та “м'якої” сили в сучасному світі було б розширення та реформування РБ ООН, але, враховуючи зрозуміле небажання деяких з нинішніх п'яти постійних членів РБ послаблювати свій вплив, такі заходи виглядають малоімовірними. Натомість здається, що члени РБ звертатимуться до регіональних організацій по політичну та дедалі більше – матеріальну підтримку дій. Водночас, подібний “аутсорсинг” був би ефективнішим, якби такі регіональні організації, як АС, ЛАД, Асоціація держав Південно-Східної Азії та ін., вдалися б до справжнього реформування своїх керівних структур і підвищення здатності

до спільних дій у сферах превентивної дипломатії, миротворчості, боротьби зі злочинністю, прикордонного контролю, допомоги на випадок катастроф, моніторингу захворюваності, сприяння розвитку.

При цьому, визнані центри сили та нові потужні держави, як і створені ними багатосторонні інститути потребуватимуть набагато більше ресурсів, ніж раніше, у взаємодії з недержавними суб'єктами, особливо в питаннях, де безпека перетинається з розвитком. Партнерство між ними потрібне як одразу після кризи, так і, особливо, на етапі довгострокового відновлення, для успіху якого потрібні залучення та допомога суб'єктів суспільства для розбудови міцних спроможностей систем охорони здоров'я, освіти і професійно-технічної підготовки, а також судів і поліції. Підвищення уваги міжнародної спільноти до розвитку цивільних миротворчих можливостей повинне сприяти розвитку ефективного партнерства між державами, державними інститутами та недержавними суб'єктами громадянського суспільства.

Зрозуміло також, що в майбутньому значно більше уваги треба буде надавати зменшенню військової складової у розв'язанні проблем безпеки. Це є і політичною, і практичною потребою. Громадськість розвинутих країн, особливо, Північної Америки та Європи з підозрою сприйматиме нові військові інтервенції, а національні уряди зазнаватимуть дедалі більшого тиску стосовно скорочення витрат і розробки більш дієвих стратегій скорочення довгострокових боргових зобов'язань. Більше того, поєднання повноважень держав і багатосторонніх інститутів, що загрожує втратою керованості, може сьогодні обмежувати їх волю і здатність до рішучих військових дій – як за мандатом ООН, так і в рамках ситуативних коаліцій. Можливо, найважливішим є той факт, що для багатьох майбутніх ключових проблем безпеки не існує традиційного військового рішення. Натомість, знадобиться інноваційний підхід до поєднання превентивної дипломатії, технологій раннього виявлення та попередження, а також широке міжнародне партнерство. Це не означає, що військові можливості не потрібні – потреба в них залишиться. В окремих випадках військові засоби повітряно-космічного спостереження, роботи, системи захисту інформації можна використовувати у внутрішніх правоохоронних чи контртерористичних заходах. При цьому, баланс між військовими, напіввійськовими та невійськовими рішеннями має і надалі змінюватися на користь останніх.

Безперечно створити нову систему відносин між світовими центрами сили, реформувати інститути, реагувати на дії недержавних суб'єктів і відновити баланс військових і невійськових ресурсів буде нелегко, – що не применшує важливість цих питань. Проте стрімкий розвиток ситуації на глобальному та регіональному рівнях не чекатиме. Як наслідок, світ, імовірно, продовжуватиме впродовж тривалого періоду стикатися з невизначеністю і проявом неоднорідного спектра слабо керованих і потенційно дестабілізуючих ризиків і викликів у сферах безпеки, озброєнь і роззброєння. Будучи вже понад 40 років авторитетним і поважним джерелом інформації для міжнародної спільноти, *Щорічник СІПРІ* продовжуватиме відстежувати складні події і пропонувати виважені шляхи реагування на них.

1. Реакція на криваві злочини: нова геополітика втручання

ГАРЕТ ЕВАНС

I. Проблеми захисту цивільних осіб

На сьогодні немає більшого етичного, політичного та інституційного виклику, ніж проблема захисту цивільних осіб як жертв війни і масових кривавих злочинів. У воєнний час цивільних дотепер вбивають і калічать набагато більше за озброєних комбатантів. Під час миру чи війни навмисні вбивства, тортури, звалтування, голод, насильницьке групове вигнання чоловіків, жінок і дітей лише через їх расову, етнічну, релігійну, національну, класову чи ідеологічну належність лягають плямою ганьби на колективну совість людства.

Сьогодні війн – як між державами, так і всередині них – набагато менше, ніж якихось 20 років тому, отже набагато менше й жертв бойових дій¹. Поменшало випадків і жертв геноциду та інших тяжких злочинів проти людства, але втрати серед мирного населення залишаються неприпустимо великими, постійно виникають нові загрози². Із 162 тис. загиблих в Іраку у 2003-2011рр. внаслідок розпочатої США війни 128 тис. були цивільними³. На кінець 2011р. в Афганістані число жертв серед мирного населення становило 17 тис. і продовжує збільшуватися⁴. Війна в Демократичній Республіці Конго (ДРК) формально завершилась у 2003р., але число загиблих від досі триваючого насильства і спричинених війною голоду і хвороб продовжує зростати, в жахливих масштабах відбувається сексуальне насильство⁵. В Судані становище 1,8 млн. переміщених дарфурців було, як завжди, критичним. На додаток до цього, наприкінці 2011р. на кордоні новоутвореного Південного Судану фіксувалися бомбардування населених цивільними територій, поза-судові страти та вимушені переміщення місцевого населення, не згідного з політикою суданського Уряду⁶. Протягом 2011р. міжнародна спільнота була

¹ Human Security Report Project, *Human Security Report 2009/2010: The Causes of Peace and the Shrinking Costs of War* (Oxford University Press: New York, 2011). Ця Доповідь ґрунтується на даних *Peace Research Institute Oslo (PRIO)* та *Uppsala Conflict Data Program (UCDP)*. Багато матеріалу на цю тему містить первинний варіант Доповіді *Human Security Report 2005: War and Peace in the 21st Century* (Oxford University Press: New York, 2005). Див. також: Pinker, S., *The Better Angels of Our Nature: The Decline of Violence in History and Its Causes* (Allen Lane: London, 2011), chapter 7, pp.297-305.

² Human Security Report Project (посилання 1); Pinker (посилання 1), pp.336-343.

³ 'Iraqi deaths from violence 2003-2011', Iraq Body Count, 2 Jan. 2012, <<http://www.iraqbodycount.org/analysis/numbers/2011/>>.

⁴ United Nations Assistance Mission in Afghanistan (UNAMA), 'Civilian casualties rise for fifth consecutive year in Afghan conflict', Press release, 4 Feb. 2012, <<http://unama.unmissions.org/Default.aspx?tabid=1762&ctl=Details&mid=1920&Itemid=16267>>.

⁵ Див., наприклад: International Coalition for the Responsibility to Protect, 'Crisis in the Democratic Republic of Congo', <<http://www.responsibilitytoprotect.org/index.php/crises/crisis-in-drc>>; Global Centre for the Responsibility to Protect (GCR2P), 'Imminent risk: Democratic Republic of the Congo', *R2P Monitor*, no.1 (10 Jan. 2012), pp.7-8. *R2P Monitor* documents situations of 'current crisis', 'imminent risk' and 'serious concern'.

⁶ Global Centre for the Responsibility to Protect (посилання 5), pp.4-6.

змушена реагувати на безжалні репресії режиму М.Каддафі (*Muammar Gaddafi*) в Лівії проти його тоді ще не озброєних цивільних опонентів – загальне число жертв серед мирного населення сягнуло на кінець року багатьох тисяч⁷. У Сирії, де ситуація є ще гіршою: на початок 2012р. число жертв дев'ятимісячних репресій режиму проти не озброєних протестувальників перевищило 5 000 осіб і продовжує швидко зростати⁸.

Не всі новини є поганими. Усвідомлення проблеми захисту цивільних осіб є чітким як ніколи, – завдяки, не останньою чергою, появі і зміцненню після холодної війни цілого ряду суб'єктів, у т.ч.: дієвих ЗМІ (нещодавнім і найбільш вражаючим прикладам була діяльність *Al Jazeera* під час “арабської весни”); високопрофесійних неурядових організацій (таких, як Міжнародна кризова група (*International Crisis Group*), правозахисна організація *Human Rights Watch*); офіційних інститутів (зокрема, Офісу Верховного комісара з прав людини (*Office of the High Commissioner for Human Rights, OHCHR*) та Об'єднаного відділу спеціальних радників ООН з питань запобігання геноциду та відповідальності за захист (*United Nations Joint Office of the Special Advisers on the Prevention of Genocide and Responsibility to Protect*)). Все це не дозволяє політичним діячам удавати, що вони не інформовані про можливі жахи насильства, – як вони це робили не дуже давно, під час геноциду 1994р. в Руанді.

Усвідомлення проблеми доповнювалося більш очевидною готовністю – принаймні, у принципі – зробити щось для її розв'язання. В цьому розділі йдеться про два великі нормативні здобутки в цій сфері: по-перше, після 1999р. набагато більше уваги надавалося правовим засадам і практиці захисту цивільних осіб (*protection of civilians, POC*) у збройному конфлікті; по-друге, у 2001р. з'явилася та після 2005р. набула глобального поширення нова концепція відповідальності за їх захист (*responsibility to protect, R2P*). Сьогодні існує більш-менш універсальне сприйняття наступних базових принципів: Принцип 1 – державний суверенітет не дає права на вбивство, але накладає обов'язок не чинити та не допускати нанесення тяжких ушкоджень власним громадянам; Принцип 2 – міжнародна спільнота зобов'язана надавати допомогу державам, які потребують і прагнуть її для виконання цього обов'язку; Принцип 3 (важче втілюваний на практиці) – міжнародна спільнота зобов'язана вживати своєчасних і рішучих колективних заходів відповідно до Статуту ООН, особливо, положень про примусове виконання

⁷ Перевічених даних про загиблих у Лівії немає. За найбільш достовірними оцінками Міжнародного кримінального суду (*International Criminal Court, ICC*), в лютому 2011р., до початку міжнародного втручання і громадянської війни, було вбито 500-700 цивільних. Див.: ‘Hague court seeks warrants for Libyan officials’, *New York Times*, 4 May 2011. Але оцінки загального числа загиблих у боях упродовж березня-жовтня 2011р. дуже різняться – від 10 тис. до понад 30 тис. осіб. Див.: Milne, S., ‘If the Libyan war was about saving lives, it was a catastrophic failure’, *The Guardian*, 26 Oct. 2011. Число жертв серед мирного населення безпосередньо внаслідок бойових дій під проводом НАТО могло бути менше 100 осіб. Див.: Chivers, C.J. and Schmitt, E., ‘In strikes on Libya by NATO, an unspoken civilian toll’, *New York Times*, 17 Dec. 2011.

⁸ ‘Syria should be referred to ICC, UN’s Navi Pillay says’, *BBC News*, 13 Dec. 2011, <<http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-16151424>>.

Глави VII, якщо держава відверто не налаштована захищати власних громадян від геноциду та інших масових кривавих злочинів⁹.

Резолюція Ради Безпеки (РБ) ООН №1973, що санкціонувала військове втручання в Лівії з метою припинення, як вважалося, неминучої бойні, блискуче довела дієвість цих принципів і, здавалося, визначила новий орієнтир для оцінки всіх майбутніх аргументів стосовно подібних інтервенцій¹⁰. Але наступне виконання мандата ООН призвело до відновлення серйозного геополітичного розмежування. Параліч РБ у випадку із Сирією у 2011р., вершиною якого стало вето Росії і Китаю, накладене 4 лютого 2012р. на Резолюцію РБ ООН, в якій дуже обережно засуджувалися дії сирійського режиму, порушив питання, пов'язане з рішучим дотриманням концепції *R2P*, – чи стане Резолюція №1973 найвищою точкою відліку, після якої почнеться зворотній процес.

Китай і Росія завжди були схильними вважати – якщо дати західним державам укусити палець, то ті відкусять руку. Російсько-китайська позиція у 2011р. збіглася з позицією блоку нових центрів сили – Індії, Бразилії і Південної Африки (*IBSA*), які на той час також були представлені в РБ ООН. Це дозволяє добре уявити, чого можна чекати, якщо все ж таки вдасться змінити склад постійних членів РБ таким чином, щоб він відбивав реалії сьогодення, а не середини ХХ століття.

Бажано отримати відповідь і на такі важливі питання: наскільки стійкою є нова геополітика втручання, яка нібито мала з'явитися з ухваленням Резолюції №1973 – за рахунок того, що держави, яких раніше доводилося примушувати до захисту мирного населення, тепер готові не лише визнати у принципі таку необхідність, але й погодитися на рішучі практичні заходи, вживаючи їх суворо в рамках Статуту ООН; або – чи зможе реально відновитися, з огляду на відповідну реакцію на ситуацію в Сирії, більш звична та більш цинічна геополітика? Не менш важливим і пов'язаним з першим є питання: чи здатні такі держави, як Велика Британія, США і Франція, які в минулому були головними прихильниками втручання, стримати свій апетит до рішучих дій в умовах жорстких фінансових обмежень і непевної внутрішньої підтримки будь-яких зовнішніх ризикованих кампаній, зв'язок яких з національними інтересами не є очевидним.

У цьому розділі подається оптимістичний погляд: нова нормативно визначена концепція відповідальності за захист цивільних осіб живе і зміцнюється, а внаслідок інтервенції в Лівії світ стає свідком не стільки появи серйозної перешкоди на шляху до нового спільного підходу, скільки прояву неминучої хвороби росту, пов'язаної з еволюцією будь-якої нової суттєвої міжнародної

⁹ Charter of the United Nations, signed 26 June 1945, entered into force 24 Oct. 1945, <<http://www.un.org/en/documents/charter>>. Генеральна асамблея ООН одностайно підтримала концепцію відповідальності за захист, схваливши 24 жовтня 2005р. Резолюцію ГА ООН №60/1, §138-139. Сучасне формулювання принципів було введене у 2009р. і зараз загально вживається як більш досконале і зрозуміле, порівняно з попереднім (2005р.). Див.: United Nations, General Assembly, 'Implementing the responsibility to protect', Report of the Secretary-General, A/63/677, 12 Jan. 2009.

¹⁰ UN Security Council Resolution 1973, 17 Mar. 2011. Під час ухвалення Резолюції кілька країн – Бразилія, Індія, Китай, Німеччина та Росія – утрималися від голосування, але жодна не виступила проти.

норми. В підрозділі II міститься стислий огляд взаємопов'язаних концепцій захисту цивільних осіб і відповідальності за їх захист, а також окреслено деякі виклики, що можуть вплинути на майбутнє застосування та ефективність цих концепцій. В підрозділі III увага зосереджується на інтервенції в Лівії у 2011р. та виконанні Резолюції №1973, а також робиться спроба дати відповідь на два конкретні питання. По-перше – чи була інтервенція наслідком переоцінки можливостей? По-друге – враховуючи зміни геополітичної ситуації після інтервенції, чи є можливості для нового консенсусу? Нарешті, в підрозділі IV пропонується ряд політичних підходів, які б зробили шлях повернення до дієвого консенсусу значно простішим – як теоретично, так і практично.

II. Нові парадигми нового століття: захист цивільних осіб і відповідальність за їх захист

Захист цивільних осіб у збройному конфлікті

Міжнародна практика захисту цивільних осіб під час війни має тривалу історію, яка бере початок від офіційного її закріплення в міжнародному гуманітарному праві, що набуло розвитку в XIX столітті в Гаазькій і Женевській конвенціях; особливо – в чинній IV Женевській конвенції 1949р. і Додаткових протоколах до неї 1977р. (останні поширюють норми захисту цивільних на збройні конфлікти, що не є міжнародними). Міжнародне законодавство з прав людини та біженців, переважна частина якого бере початок після Другої світової війни, покладає на держави зобов'язання захищати цивільних осіб у різні способи як у воєнний, так і в мирний час. Багато міжнародних організацій – таких, як Міжнародний комітет червоного хреста (*International Committee of the Red Cross, ICRC*), Офіс Верховного комісара ООН з прав людини, Офіс Верховного комісара ООН у справах біженців (*Office of the UN High Commissioner for Refugees, UNHCR*), Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ, *United Nations Children's Fund, UNICEF*), – також тривалий час виконують важливі завдання із захисту цивільних.

На найвищому міжнародному рівні політична увага до проблем захисту цивільних осіб у збройному конфлікті почала постійно надаватися лише з 1999р. – після оприлюднення першої Доповіді з цих питань Генерального секретаря РБ ООН¹¹. У Доповіді містився всебічний огляд наступних проблем: загроз, спричинених нападами на цивільних осіб та їх вимушеними переміщеннями; розміщення бойовиків разом із цивільними в таборах біженців і внутрішньо переміщених осіб; відмов у гуманітарній підтримці та в доступі гуманітарних місій; нападів на гуманітарний і миротворчий персонал; специфічних проблем дітей і жінок; руйнівної ролі стрілецької зброї і протипіхотних мін; гуманітарного впливу санкцій. В Доповіді наведені

¹¹ United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General to the Security Council on the protection of civilians in armed conflict, S/1999/957, 8 Sep. 1999.

рекомендовані заходи зі зміцнення юридичного (зокрема, ратифікація та імплементація міжнародних документів, підвищення відповідальності за воєнні злочини) та фізичного захисту цивільних осіб (у т.ч. підвищення ефективності миротворчих операцій, забезпечення гарантій доступу гуманітарних місій, цільові санкції).

Більшість рекомендацій пізніше були, хоч і в загальних рисах, враховані в наступній спеціальній Резолюції РБ ООН стосовно захисту цивільних осіб і в різних комбінаціях були предметом регулярних обговорень та інших резолюцій¹². Доповіді та інструкції Пан Гі Муна (*Ban Ki-moon*), починаючи з 2009р., та наступні дебати зосереджувалися на “п’яти головних проблемах” підвищення відповідальності за дотримання міжнародного гуманітарного і правозахисного законодавства: заходах РБ ООН зі створення слідчих комісій і передачі відповідних справ до Міжнародного кримінального суду; підвищенні ефективності взаємодії з недержавними збройними угрупованнями з метою кращого дотримання правових норм; належних підготовці та забезпеченні миротворчих операцій з метою підвищення захищеності цивільних осіб; покращенні доступу гуманітарних місій до постраждалого населення; загальному підвищенні відповідальності за порушення міжнародного права¹³.

Спираючись на ці засади, впродовж останніх 10 років РБ ООН часто вживала заходів із захисту цивільних осіб у конкретних випадках, зокрема: закликала сторони конфлікту дотримуватися міжнародного гуманітарного права; запроваджувала санкції проти порушників; створювала спеціальні трибунали (в т.ч. у справах Руанди та колишньої Югославії); зверталася до Міжнародного кримінального суду з приводу притягнення до відповідальності окремих осіб; використовувала Главу VII Статуту ООН з метою запровадження ембарго на постачання озброєнь. Дуже важливо, що РБ також вдавалася до застосування Глави VII, дозволяючи використовувати силу в миротворчих операціях для забезпечення фізичного захисту цивільних осіб за умов безпосередньої загрози насильства – з 1999р. право на це отримали 14 місій¹⁴. Згодом важливі аргументи на користь розширення миротворчих мандатів з’явилися у 2000р. в Доповіді Експертної групи з питань миротворчих операцій ООН (*Panel on United Nations Peace Operations*) на чолі з Л.Брагімі (*Lakhdar Brahimi*), в якій абсолютно чітко показано, що принцип

¹² UN Security Council Resolution 1265, 17 Sep. 1999.

¹³ United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the protection of civilians in armed conflict, S/2009/277, 29 May 2009; United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the protection of civilians in armed conflict, S/2010/579, 11 Nov. 2010; United Nations, Security Council, 6650th meeting, ‘Protection of civilians in armed conflict’, S/PV.6650, 9 Nov 2011; Security Council Report, *Protection of Civilians*, Cross-cutting Report no.2 (Security Council Report: New York, 20 July 2011).

¹⁴ Security Council Report (посилання 13); Security Council Report, ‘Publications on protection of civilians in armed conflict’, 20 Dec. 2011, <<http://www.securitycouncilreport.org/site/c.gIKWLeMTIsG/b.2400839/>>; Global Centre for the Responsibility to Protect, ‘The relationship between the responsibility to protect and the protection of civilians in armed conflict’, Policy brief, Jan. 2009, <<http://global2p.org/advocacy/>>.

неупередженості ООН не може означати – як це сталося в 1990-х роках на шкоду авторитету Організації, – небажання відрізнити жертву від нападника¹⁵.

Не враховуючи питань миротворчих мандатів, у звітах і дебатах стосовно *РОС* до останнього часу намагалися уникнути ширшого питання – примусового військового втручання, хоча К.Аннан порушував це питання у своїй першій доповіді 1999р.¹⁶ У Резолюції №1296 від 2000р. РБ зазначила, що навмисні напади на мирне населення або інших осіб, які користуються захистом, і скоєння систематичних, грубих і масштабних порушень міжнародного гуманітарного і правозахисного законодавства в ситуаціях збройного конфлікту можуть становити загрозу міжнародному миру і безпеці та у зв'язку з цим РБ ще раз підтверджує свою готовність розглянути такі ситуації і за необхідності вжити належних заходів¹⁷.

Відповідальність за захист цивільних осіб

Підвищення уваги до захисту цивільних осіб після 1999р. було важливим, але не достатнім елементом концептуалізації цієї проблеми – бракувало ще кількох критичних складових. Доповіді та резолюції з питань захисту цивільних осіб жодним чином не впливали на масові криваві злочини, що відбувалися в рамках одностороннього – це стосується найбільш жорстоких злочинів, зокрема в Камбоджі у 1970-х роках і Руанді у 1994р., – та інших видів насильства поза контекстом повномасштабної війни. Можливо, ще більш важливим було те, що серйозні дебати навколо гуманітарної інтервенції, які тривали в 1990-х роках і спричинили глибокі роздільні лінії в міжнародній спільноті, залишилися без будь-якої прямої політичної реакції.

Упродовж цього десятиріччя виявився глибокий концептуальний поділ між представниками переважно Глобальної Півночі, які згуртувалися під прапорами гуманітарної інтервенції, або “права на втручання” (в авторитетному формулюванні Б.Кушнера (*Bernard Kouchner*) – *droit d'ingérence*)), і представниками переважно Глобального Півдня, які відстоювали традиційну прерогативу державного суверенітету, нагадуючи про пріоритетність Статті 2(7) Статуту ООН і стверджуючи, що внутрішні події в державі не стосуються решти світу¹⁸. Внаслідок цього міжнародна спільнота реагувала фрагментарно, не реагувала зовсім – як під час катастрофічного геноциду в Руанді, а також майже неймовірної безпорадності у Сребрениці в Боснії і Герцеговині в 1995р. – або реагувала незаконно, як у Косово в 1999р., коли НАТО, побоюючись вето Росії, вдався до інтервенції без санкції РБ ООН.

¹⁵ United Nations, General Assembly and Security Council, Report of the Panel on Peace Operations, A/55/305-S/2000/809, Executive Summary, pp.ix-x; Evans, G., *The Responsibility to Protect: Ending Mass Atrocity Crimes Once and For All* (Brookings Institution Press: Washington, DC, 2008), pp.120-125.

¹⁶ United Nations (посилання 11), para.67.

¹⁷ UN Security Council Resolution 1296, 19 Apr. 2000, para.5.

¹⁸ Стаття 2(7) Статуту ООН (посилання 9) вимагає від ООН “не втручатися у справи, які по суті перебувають у внутрішній юрисдикції будь-якої держави”. Формулювання *droit d'ingérence* з'явилося під час інтервенції під проводом США в Сомалі в 1992р. Див.: Bettati, M. and Kouchner, B. (eds), *Le devoir d'ingérence: peut-on les laisser mourir?* [Обов'язок втручання: чи дозволити їм померти?] (Denoël: Paris, 1987), p.300. Див. також: Evans (посилання 15), pp.32-33.

У результаті пошуку виходу з цього політичного глухого кута й народилася концепція “відповідальності за захист цивільних осіб” – у Доповіді 2001р. з тією ж назвою Міжнародної комісії з питань втручання та державного суверенітету (*International Commission on Intervention and State Sovereignty, ICISS*)¹⁹. Комісія була створена Урядом Канади у відповідь на питання, порушене К.Аннаном на Генеральній асамблеї (ГА) ООН 2000р.: “Якщо гуманітарна інтервенція дійсно є неприйнятним зазіханням на суверенітет, то яким чином ми маємо реагувати на Руанду, на Сребреницу – на грубі та систематичні порушення прав людини, які посягають на всі засади нашої спільної гуманності?”²⁰.

У Доповіді *ICISS* пропонуються три головні напрями реагування на цей виклик. По-перше, заміна, заради презентабельності, грубого терміну “право на втручання” на більш прийнятний – “відповідальність за захист”. По-друге, розширення переліку сторін: якщо гуманітарна інтервенція стосується лише міжнародної реакції, то нове формулювання розширює відповідальність, починаючи із зосередження уваги на суверенній державі та її обов’язках (ідея “суверенітету як відповідальності”, яку раніше просували Ф.Денг (*Francis Deng*) і Р.Коен (*Roberta Cohen*)), і лише після цього – переходячи до відповідальності міжнародної спільноти²¹. По-третє, суттєве розширення спектра можливих відповідей: якщо гуманітарна інтервенція стосується винятково військової реакції, то *R2P* охоплює різні елементи реагування, в т.ч. довго- та короткострокові превентивні дії, реакцію на випадок їх провалу, включно з воєнним примусом – винятково як останнім засобом розв’язання кризи та за умов дотримання багатьох критеріїв, – а також відбудову після кризи з метою запобігання її повторенню.

Сформульована таким чином нова концепція дуже швидко здобула широку міжнародну підтримку, отримавши одностайне схвалення понад 150 главами держав та урядів на ГА ООН під час Світового саміту 2005р.; наступного року її було внесено до змісту Резолюції РБ ООН №1674²². З 2005р. головним завданням було забезпечення реального втілення цих нових норм – настільки привабливих на папері, що, зокрема, історик М.Гілберт (*Martin Gilbert*) назвав їх “найсуттєвішою корекцією суверенітету за останні 360 років” – в ефективні дії у реальних ситуаціях, які вимагають цього²³. Це вимагало подолання концептуальних, інституційних і політичних проблем.

¹⁹ International Commission on Intervention and State Sovereignty (ICISS), *The Responsibility to Protect* (International Development Research Centre: Ottawa, 2001). Докладніше про появу та еволюцію цієї концепції див.: Evans (посилання 15), pp.31-54.

²⁰ United Nations, General Assembly, ‘We the peoples: the role of the United Nations in the 21st century’, Millennium Report of the Secretary-General, A/54/2000, 3 Apr. 2000, p.48.

²¹ Коен Р., Денг Ф.М. “Масове переміщення людей внаслідок конфліктів і одностороннього насильства: національна та міжнародна реакція”. – *Щорічник СІПРІ 2009*, с.13-35.

²² Про головні первинні документи, що з’явилися мірою зростання міжнародної популярності Доповіді *ICISS*, див.: United Nations, *A More Secure World: Our Shared Responsibility*, Report of the Secretary-General’s High-level Panel on Threats, Challenges and Change (United Nations: New York, 2004); United Nations, General Assembly, ‘In larger freedom: towards development, security and human rights for all’, Report of the Secretary-General, A/59/2005, 21 Mar. 2005; UN General Assembly Resolution 60/1 (посилання 9), paras 138-139; UN Security Council Resolution 1674, 28 Apr. 2006.

²³ Gilbert, M., ‘The terrible 20th century’, *Globe and Mail* (Toronto), 31 Jan. 2007.

Що стосується концептуальних проблем, то на початок 2012р. їх вочевидь було загалом подолано. Завдяки серії схвально сприйнятих доповідей Генерального секретаря ГА ООН у 2009-2011рр. (підготовлених його Спеціальним радником з питань *R2P* Е.Лаком (*Edward Luck*)), спори навколо складових елементів ситуацій *R2P* є наразі набагато спокійнішими, ніж одразу після 2005р.²⁴ Мірою виникнення та обговорення таких ситуацій ставало дедалі більш зрозумілим і визнаним, що концепція *R2P* стосується не безпеки людини, порушень її прав чи конфліктних ситуацій загалом, а також не стихійних лих чи інших гуманітарних катастроф. Натомість, вона стосується реагування на “чотири злочини”, визначені в Підсумковому документі 2005р., а саме: геноцид, воєнні злочини, етнічні чистки і злочини проти людства. Але навіть тут певні види скоєних або можливих злочинів мають бути співвіднесені за відповідною шкалою і визначені в часі – з метою аргументації будь-якої серйозної примусової реакції²⁵.

Інституційні проблеми також поступово розв’язуються, хоча належить ще багато зробити для забезпечення потрібної готовності – дипломатичної, суспільної, військової – реагувати на майбутні випадки масових кривавих злочинів. Уряди провідних держав і міжнародні організації створюють “координаційні групи” у складі посадовців, зобов’язаних опікуватися виявленням на ранніх стадіях загрозливих ситуацій і реагуванням на них, а також активізувати діяльність у відповідних сферах. Одним з найбільш показових прикладів є США, де створюються спеціальний підрозділ при Раді національної безпеки та міжвідомча Комісія із запобігання злочинам (*Atrocities Prevention Board*), завданням яких є піднесення всієї урядової діяльності в цій сфері на новий рівень ефективності.

Створено Міжнародний кримінальний суд і ряд спеціальних трибуналів, які не лише роблять можливим судовий розгляд деяких найтяжчих масових кривавих злочинів минулого та покарання за них, але й можуть слугувати важливою пересторогою на майбутнє. Хоча створення чи хоча б виділення ефективних військових сил швидкого реагування досі залишається побажанням, а не реальністю, воєначальники наразі приділяють багато часу та уваги обговоренню і впровадженню нової структури військ, доктрин, правил застосування та підготовки для ведення т.зв. операцій з реагування на масові криваві злочини (*mass atrocity response operations, MARO*)²⁶.

²⁴ United Nations, A/63/677 (посилання 9); United Nations, General Assembly, ‘Early warning, assessment and the responsibility to protect’, Report of the Secretary-General, A/64/684, 14 July 2010; United Nations, General Assembly and Security Council, ‘The role of regional and subregional arrangements in implementing the responsibility to protect’, Report of the Secretary-General, A/65/877-S/2011/393, 28 June 2011.

²⁵ Про формування консенсусу в конкретних випадках див.: Evans, G., ‘The *raison d’etre*, scope and limits of the responsibility to protect’, Address, Centre de Droit International, Université Paris Ouest, 14 Nov. 2011, <<http://www.gevans.org/speeches/speech456.html>>; Global Centre for the Responsibility to Protect (посилання 5).

²⁶ Sewall, S. et al., *Mass Atrocity Response Operations: A Military Planning Handbook* (Harvard University, Carr Center for Human Rights Policy: Cambridge, MA, 2010).

Найскладнішими проблемами, як завжди, є політичні: знайти волю для перетворення чіткого розуміння потреб і наявних інституційних можливостей на ефективні дії. Тоді як відповідь паралізованої РБ ООН на ситуацію в Сирії в середині 2011р. знов привернула увагу до цієї проблеми, наявні факти вказують на однозначне сприйняття переважною більшістю держав, у принципі, всіх ключових елементів *R2P*. Найкраще про це свідчать результати дебатів у ГА ООН після 2005р., особливо навколо доповідей Генерального секретаря з питань *R2P* у 2009-2011рр. Тим, хто ніколи не погоджувався з консенсусом 2005р., дебати 2009р. давали реальну можливість переглянути його, але виявилось, що з усіх членів ООН так далеко піти були готові лише чотири держави – Венесуела, Куба, Нікарагуа та Судан²⁷. Відтоді, попри продовження жвавих спорів про плюси та мінуси конкретної реакції на конкретні ситуації, загальний опір нормам *R2P* практично усунуто. Так було навіть у 2011р., коли виникло багато сумнівів стосовно “надмірності” лівійського мандата²⁸. Більше того, до кінця 2011р. РБ ООН сама тричі вдавалася до *R2P* після лівійських резолюцій: в резолюціях стосовно Судану та Ємену і в заяві президентів з питань превентивних заходів²⁹. Як сказав Пан Гі Мун у вересні 2011р.: “Те, що ми наразі обговорюємо не потребу, а спосіб реалізації відповідальності за захист, є ознакою прогресу. Жоден уряд не піддає сумніву цей принцип”³⁰.

Зв’язок між захистом цивільних осіб і відповідальністю за їх захист

Дві нові парадигми, що домінують у міжнародних політичних дебатах з питань захисту цивільних осіб у новому сторіччі, мирно співіснують, і немає особливого сенсу, крім як для інтелектуальних вправ, намагатися виокремувати їх у багатьох реальних ситуаціях, де вони перетинаються³¹. Так,

²⁷ Global Centre for the Responsibility to Protect (GCR2P), *Implementing the Responsibility to Protect – The 2009 General Assembly Debate: An Assessment*, GCR2P report (GCR2P: New York, Aug. 2009), p.4.

²⁸ Про липневі дебати з питань *R2P* див.: International Coalition for the Responsibility to Protect, ‘General Assembly holds third interactive dialogue on the role of regional and sub-regional arrangements in implementing the Responsibility to Protect’, 13 July 2011, <<http://www.wfm-igr.org/site/general-assembly-holds-third-dialogue-rtop-focuses-role-regional-organizations>>. Про вересневі дебати із загальних питань див.: Global Centre for the Responsibility to Protect, ‘The responsibility to protect and the 66th opening of the General Assembly, September 2011’, 7 Oct. 2011, <<http://globalr2p.org/advocacy/>>. Про дебати в листопаді з питань захисту цивільних осіб див.: International Coalition for the Responsibility to Protect, ‘12th Security Council Open Debate on the Protection of Civilians in Armed Conflict’, 9 Nov. 2011, <<http://www.responsibilitytoprotect.org/index.php/component/content/article/136-latest-news/3733>>. На відкритті дебатів із загальних питань до ГА ООН надійшли дві заяви з визнанням довгострокового характеру *R2P* від двох несподіваних джерел: Зімбабве та Сирії.

²⁹ UN Security Council Resolution 1996, 8 July 2011; UN Security Council Resolution 2014, 21 Oct. 2011; та United Nations, Security Council, Statement by the President of the Security Council, S/PRST/2011/18, 22 Sep. 2011.

³⁰ United Nations, ‘Effective prevention requires early, active, sustained engagement, stresses Secretary-General at ministerial round table on “responsibility to protect”’, Press Release SG/SM/13838, 23 Sep. 2011.

³¹ Докладний аналіз цих двох концепцій та їх взаємозв’язку (за висловом В.Поповські (*Vesselin Popovski*), “сестри, але не близнята”) див.: Popovski, V. et al., ‘Responsibility to Protect and Protection of Civilians’, *Security Challenges*, vol.7, no.4 (summer 2011). Стислу, але дуже корисну доповідь див.: Global Centre for the Responsibility to Protect (посилання 14). Див. також: Breakey, H. et al., *Enhancing Protection Capacity: A Guide to the Responsibility to Protect and the Protection of Civilians in Armed Conflicts* (Asia-Pacific Civil Military Centre of Excellence/Institute for Ethics, Governance and Law: Canberra/Brisbane, 2012).

у преамбулі Резолюції РБ ООН №1973 стосовно Лівії є посилання на норми *R2P* та *POC*: “Нагадуючи про обов’язок лівійської влади захистити лівійське населення та підтверджуючи, що сторони збройного конфлікту несуть першочергову відповідальність за вжиття всіх можливих заходів для забезпечення захисту цивільних осіб”³².

Заступник Генерального секретаря ООН з гуманітарних питань Я.Егеланд (*Jan Egeland*), виступаючи в РБ на відкритих дебатах у 2006р. з питань *POC*, прояснив спільну нормативну основу двох доктрин, підкресливши, що відповідальність за захист є “базовим гуманітарним принципом”, який потрібно “перетворити на дійсно спільний інтерес і втілити у спільні дії всіх членів цієї Ради і нашої світової Організації”³³. Вперше *R2P* була підтримана в Резолюції РБ ООН 2006р. з питань захисту цивільних осіб³⁴. У міжнародному гуманітарному праві, правозахисному законодавстві та законодавстві з прав біженців концепції *POC* і *R2P* мають однакові юридичні підвалини – в тому, що стосується відповідальності окремих держав. Крім того, жодна з концепцій не є синонімічною військовій інтервенції: *R2P* стосується дуже широкого кола превентивних і наступних за ними дій, а *POC*, хоч і зосереджена в оперативному плані переважно на мандатах миротворчих операцій, але має набагато ширшу проблематику.

Ці дві норми відрізняються лише двома моментами, жоден з яких не є суттєвим для питань, що тут розглядаються. *POC* є ширшою за *R2P* настільки, наскільки права та потреби населення, що зазнало впливу збройного конфлікту, є ширшими за захист від масових кривавих злочинів. Але в одному важливому аспекті *R2P* виходить далеко за межі *POC*: вона стосується попередження та зупинення масових кривавих злочинів незалежно від того, чи відбуваються вони під час збройного конфлікту. Головними прикладами таких невоєнних ситуацій були Камбоджа в середині 1970-х років, Руанда в 1994р., Кенія у 2008р. і Лівія принаймні на час чинності Резолюції №1973 від лютого 2011р.

III. Події в Лівії та їх наслідки: межі інтервенції?

Виконання Резолюції №1973: приклад надмірності?

Лівія у 2011р. була, принаймні спочатку, хрестоматійним прикладом того, як має працювати *R2P* за умов швидкого поширення масових кривавих злочинів, коли ранні превентивні заходи вже не спрацьовують. У лютому сили М.Каддафі відповіли на перші, натхненні революціями “арабської весни” в Тунісі та Єгипті, мирні протести проти надмірної жорстокості його режиму, вбивши принаймні кількасот своїх співгромадян³⁵. Це зумовило появу

³² UN Security Council Resolution 1973 (посилання 10) (виділено курсивом в оригіналі).

³³ United Nations Security Council, 5577th meeting, S/PV.5577, 4 Dec. 2006.

³⁴ UN Security Council Resolution 1674 (посилання 22).

³⁵ Див. посилання 7.

Резолюції РБ ООН №1970, в якій окремо згадано “відповідальність лівійської влади за захист свого населення”, засуджено насильство проти цивільних осіб, висунуто вимогу його припинення та зроблено спробу зупинити М.Каддафі шляхом застосування адресних санкцій, ембарго на поставки озброєнь і погрози процесом у Міжнародному кримінальному суді за злочини проти людства³⁶.

Коли стало очевидно, що М.Каддафі не лише ігнорує цю Резолюцію, але й планує великий наступ на Бенгазі, в якому “не буде місця милосердю та жалю” до уявних опонентів, озброєних чи ні – його згадка про “тарганів” викликала особливий резонанс серед тих, хто пам’ятав, що так називали тусі до геноциду 1994р. в Руанді, – РБ ухвалила наступну Резолюцію №1973р.³⁷ У ній також згадуються принципи *R2P* (як і *POC*), підтверджується готовність забезпечити захист мирного населення, засуджується невиконання першої резолюції, містяться заклики до негайного припинення вогню та повного припинення насильницьких нападів на мирне населення і знущань над цивільними особами, а також прямий дозвіл на військову інтервенцію країн-учасниць для досягнення цих цілей.

Така примусова військова акція була дозволена у двох формах: “всі необхідні заходи” для запровадження безпольотної зони, а також – що стало важливим і далекоглядним доповненням, запропонованим США в останню мить, – “всі необхідні заходи ... із захисту цивільних осіб і населених цивільними районів від загрози нападу”. Можливість введення “іноземних окупаційних сил” була категорично виключена: Ліга Арабських Держав (ЛАД) не могла б погодитися на залучення наземних сил, а політична підтримка цієї регіональної організації мала критичне значення для забезпечення більшості в РБ та запобігання вето з боку Китаю чи Росії. (Регіональна підтримка була також абсолютно необхідною політичною передумовою для того, щоб Велика Британія і США діяли без ризику бути звинуваченими арабо-ісламським світом у поверненні до старих трюків, продемонстрованих ними за часів іракського хрестового походу).

Дії НАТО розпочалися негайно, завдяки чому вдалося запобігти масштабній катастрофі в Бенгазі, яка могла б спричинити багато жертв серед мирного населення. До цього моменту концепція *R2P* знов спрацювала так, як було задумано, і виправдала тодішнє захоплення тих, хто, як і автор цього розділу, вірив, що важлива сторінка історії перегорнута та що можливо – лише можливо, – світ після сторіч байдужості (в найкращому випадку) до масових кривавих злочинів може сподіватися на майбутнє, в якому більше не буде руандійських чи подібних жаків. Але те початкове захоплення поділяли не всі – були критики, які стверджували, що без міжнародної інтервенції жертв у Бенгазі могло б бути набагато менше, а переговори, за наявності часу, могли б бути успішними³⁸. Перевірити постфактум подібні аргументи неможливо,

³⁶ UN Security Council Resolution 1970, 26 Feb. 2011.

³⁷ UN Security Council Resolution 1973 (посилання 10).

³⁸ Див., наприклад: Roberts, H., ‘Who said Gaddafi had to go?’, *London Review of Books*, 17 Nov. 2011, pp.8-18; ‘Letters’, *London Review of Books*, 15 Dec. 2011, pp.4-5.

але наведені – є непереконливими. Яку б очевидну неприязнь до М.Каддафі не відчували Захід і ЛАД, не факт, що Резолюція про “всі необхідні заходи” пройшла б обговорення в РБ та була ухвалена, якби тоді не було поширеного та цілком щирого переконання (яке поділяли Китай, Росія та інші країни, що не голосували проти Резолюції №1973), що режим Каддафі вбив багатьох цивільних протестувальників і був готовий вбити набагато більше в Бенгазі. Поведінка М.Каддафі впродовж трьох тижнів після попередньої Резолюції РБ ООН показала його запеклим противником будь-якого переговорного політичного врегулювання, яке передбачало б його відмову від будь-якої суттєвої влади.

Більш резонною і резонансною була критика інтервенції, спрямована не проти першої військової реакції – знищення інфраструктури Військово-повітряних сил Лівії та ударів по сухопутних силах, які просувалися до Бенгазі, – а проти наступних дій, внаслідок яких швидко стало зрозуміло, що сили під проводом НАТО мають на меті не що інше, як зміну режиму та роблять для цього все можливе. Такі дії охоплювали не лише відхилення прямих пропозицій про негайне припинення вогню, серйозність яких важко оцінити, але також: удари з повітря по бійцям, що відступали (в т.ч. наприкінці кампанії в жовтні – по самому М.Каддафі), які не становили безпосередньої загрози для мирного населення; удари по цілях, які явно не мали воєнного значення (таких, як база у Тріполі, де, за повідомленнями, у квітні було вбито сина Хаміса і трьох онуків М.Каддафі); всебічну підтримку дій повстанців (навіть порушуючи ембарго РБ на поставку озброєнь, як це було у випадку Франції і Катару), які швидко переросли в повномасштабну громадянську війну³⁹.

Багатьма критиками всі ці дії коаліції характеризувалися, зрозуміло, як перевищення мандата, наданого Резолюцією №1973, або як дуже сумнівне тлумачення букви та порушення духу Резолюції. Тому вони зустріли негативну реакцію з боку ЛАД, яка спочатку рішуче підтримала цю Резолюцію, і багатьох держав, які спочатку не виступали проти неї, включно з Бразилією, Росією, Індією, Китаєм і Південною Африкою (країни *BRICS*). Ті самі держави впродовж 2011р. посилалися на ці дії для виправдання незгоди з будь-якою змістовною резолюцією РБ стосовно Сирії⁴⁰. З іншого боку, наводились аргументи, що хоча втручання завжди має на меті захист мирного населення, але єдиним шляхом надійно захистити цивільних осіб у підконтрольних М.Каддафі районах, зокрема у Тріполі, було усунення його від влади. Деякі критики поспішили приписати “партіям війни” у Великій Британії, США і Франції брудні комерційні чи інші мотиви або просто природжену агресивність, але справедливіше було б назвати дії у відповідь західних держав переважно щиро мотивованою реакцією на щиро сприйняті гуманітарні потреби⁴¹.

³⁹ Про запровадження ембарго на поставки озброєнь див. підрозділ III розділу 9 цього видання.

⁴⁰ Див., наприклад, не завжди чітко сформульовані, але зрозумілі заяви спільної спрямованості постійних представників Бразилії (с.15-17), Індії (с.17-18), ІАП (с.21-23), Росії (с.23-24) та Китаю (с.24-25) в РБ ООН: United Nations (посилання 13), S/PV.6650.

⁴¹ Див., наприклад: Roberts (посилання 38). Приклади критики придатності та користі *R2P* в цих ситуаціях див.: O'Connor, M., ‘How to lose a revolution’ and Hehir, A., ‘The illusion of progress: Libya and the future of R2P’, *The Responsibility to Protect* (e-International Relations: Nov. 2011).

Утім, залишаються питання: чи була така реакція надмірною? чи можна було взагалі застосовувати військову силу в ситуації, яка склалася в Лівії – не підтримуючи будь-яку сторону та не вступаючи в повномасштабну війну? В першій доповіді від 2001р. *ICISS*, звичайно, надала увагу цим аспектам проблеми військової інтервенції за принципами *R2P*:

Військова інтервенція відрізняється від традиційних бойових дій, оскільки її метою є захист населення, а не завдання поразки чи знищення ворога із застосуванням військової сили. Операції військової інтервенції вимагають для захисту населення застосування сили в достатньому обсязі, який іноді може бути значним, тому їх головним завданням завжди є досягнення швидкого успіху за мінімальних людських втрат і мінімально можливої шкоди, припустимих з точки зору наступної постконфліктної відбудови⁴².

Автор, стривожений відхиленням від згаданих вище норм і принципів, зумовленим інтервенцією в Лівії, офіційно запропонував провести силами коаліції під проводом НАТО більш прийнятну для неї обмежену операцію, яка б охоплювала забезпечення безпольотної зони та удари по будь-яких скупченнях військ, які становлять явну загрозу для мирного населення, а поза тим – дозволити повстанцям вести власну війну⁴³.

Слід визнати, що домогтися підтримки такої позиції важко. Така операція, безумовно, могла б призвести до тривалішої і бруднішої війни з імовірно більшими жертвами серед мирного населення та дати М.Каддафі певну свободу для його злочинних дій – без створення вразливих до ударів скупчень військ у Тріполі та в інших місцях⁴⁴. Європі і США було б набагато складніше вести внутрішню політику з підтримки невизначеного за часом та обмеженого завдання, ніж швидкої, виваженої воєнної кампанії із загально-визнаною метою – усунення ненависного всім диктатора, – яка й була успішно досягнута. Крім того, військових завжди важко відмовити від найбільш сприятливого для них виду операції – з використанням усіх наявних ресурсів для перемоги над чітко визначеним ворогом. Імовірно, здійснити інтервенцію в Лівії в будь-якій іншій спосіб було практично неможливо.

І ще. Проблема в тому, що немає широкої міжнародної зацікавленості в такому підході до масових кривавих злочинів, яким не визначаються дуже виважені обмеження на останній варіант реагування – військовий примус. Якщо погодитися з необхідністю схвалення РБ на засадах міжнародного права будь-якого, крім самозахисту, примусового застосування військової сили, то операції слід проводити в рамках, за яких можливо домогтися та дотримуватися консенсусу в цьому органі. Якщо ключові держави діятимуть

⁴² International Commission on Intervention and State Sovereignty (посилання 19), para.7.1, p.57. Див. також: Evans (посилання 15), p.214.

⁴³ Evans, G., 'Letters' (посилання 38), p.4.

⁴⁴ Аргумент, що міжнародна інтервенція призвела до більшого числа цивільних жертв, ніж було б без неї, неможливо довести. Варто погодитися, що без інтервенції була б кривава громадянська війна, і криваві злочини припинилися б лише або після усунення від влади М.Каддафі, або після придушення ним усіх незгодних; у кожному з цих випадків число жертв неможливо передбачити. Про таку методологію див.: Seybolt, T.B., SIPRI, *Humanitarian Military Intervention: The Conditions for Success and Failure* (Oxford University Press: Oxford, 2007).

у спосіб, який іншими сприйматиметься як тиск з метою примушення до консенсусу поза рамками прийнятних обмежень, то буде не лише майже неможливо домогтися консенсусу в РБ стосовно наступного застосування військової сили у випадку кривавих злочинів, але й дуже важко отримати згоду навіть на заходи меншого масштабу. Про це свідчить приклад Сирії, принаймні, поки не минув біль лівійських подій.

Геополітична ситуація після Лівії: потенціал для нового консенсусу?

Є два головні шляхи розвитку дебатів. Один з них окреслив Д.Ріфф (*David Rieff*), який вважає, що замість спроб розробити нову, обмежену концепцію військової інтервенції *R2P* – і загалом, замість збереження всього проекту *R2P* з його багаторівневим підходом і зосередженням уваги на забезпеченні міжнародного консенсусу стосовно всіх заходів із запобігання кривавим злочинам і реагування на них – “ми могли б просто зберегти концепцію справедливої війни”⁴⁵. Хоча він не каже цього прямо, але ця концепція може означати ситуативну інтервенцію – поза рамками РБ та на основі моральної легітимності, а не юридичних повноважень, як це подекуди траплялось і раніше (наприклад, періодичне гуманітарне втручання у ХІХ столітті для захисту християн у різних частинах Оттоманської імперії, а востаннє – застосування сил НАТО в Косово у 1999р.)⁴⁶.

Інший підхід – не вихлюпувати малюка *R2P* разом з водою, а повернутися до засад, що спираються на дуже міцний, вже закладений фундамент, і працювати над удосконаленням і подальшим розвитком норм *R2P* з метою забезпечення консенсусу навіть у найскладніших випадках. Для досягнення цього ключовим державам, що опинилися по різні боки барикад після інтервенції в Лівії, потрібно дещо поступитися своїми позиціями в дебатах. У нинішній геополітичній ситуації це може бути не так важко, як здається на перший погляд: якщо проаналізувати позиції всіх нинішніх провідних гравців, то стане очевидним, що в кожному випадку рушійні сили є різними та не штовхають цих гравців у непримиренні табори.

Хоча три західні країни - постійні члени РБ є наразі найбільшими прихильниками *R2P* в усіх її вимірах і найрішучіше виступають за застосування військової сили у відповідних випадках, але Велика Британія і Франція не здатні робити це самостійно, крім таких відносно невеликих операціях, як британська операція *Palliser* у Сьєрра-Леоне у 2000р. чи операція *Artemis* під проводом Франції (формально – місія ЄС) у ДРК у 2003р.⁴⁷ Що стосується США – “незамінної країни”, як назвала їх М.Олбрайт (*Madeleine Albright*) з огляду на унікальну здатність застосовувати силу практично в будь-якому куточку світу, – то в майбутньому, за умов перебирання на себе

⁴⁵ Rieff, D., ‘Saints go marching in’, *National Interest*, July/Aug. 2011, pp.6-15.

⁴⁶ Rodogno, D., *Against Massacre: Humanitarian Interventions in the Ottoman Empire 1815-1914* (Princeton University Press: Princeton, NJ, 2012); Evans (посилання 15), pp.19, 29-30.

⁴⁷ ЄС, не останньою чергою через вперте небажання Німеччини брати участь у будь-яких подібних місіях (підтвердженням чого стало її утримання під час голосування за Резолюцію №1973 РБ ООН), навряд чи стане серйозним колективним гравцем у цій кампанії.

нових військових зобов'язань, від них можна очікувати більшої обережності, якщо немає очевидної загрози їх конкретним національним інтересам⁴⁸. Ізоляціонізм, притаманний настроям американської громадськості та Конгресу, зміцнюється. Впродовж останніх 10 років в Афганістані та Іраку були отримані серйозні уроки щодо обмежень військової сили; до того ж бюджетний тиск, спричинений світовою фінансовою кризою та її наслідками, наступними роками суттєво позначиться на військових витратах США. Загалом, наразі набагато менше підстав для занепокоєння, ніж під час війни в Іраку у 2003р., стосовно готовності провідних держав Заходу брати участь у цинічних неоімперіалістичних авантюрах.

Два інші постійні члени РБ, Китай і Росія, традиційно більшою мірою схилялися до підтримки – іноді показово відвертої, стосовно якої є доречним певний скептицизм, особливо у випадку Росії, – принципів “невтручання у внутрішні справи країн і поваги до суверенітету, єдності та територіальної цілісності держав”⁴⁹. Водночас, Китай, всупереч багатьом очікуванням, не заважав дискусіям напередодні дебатів на Світовому саміті 2005р., на якому була ухвалена концепція *R2P*, а після цього не висував серйозних заперечень на її адресу. Він не виступив і проти Резолюції №1973 стосовно Лівії, а його наступні заперечення не стосувалися *R2P* в цілому, а пояснювалися необхідністю прояву “крайньої обережності” під час прийняття рішень про дозвіл застосування сили для захисту цивільних осіб, “повного та чіткого” виконання резолюцій РБ ООН, замість “навмисного їх спотворення”⁵⁰. Стає дедалі очевиднішим, що Китай бажає виглядати конструктивним і відповідальним гравцем на міжнародній арені, якого не вважають інстинктивно байдужим до потреби дати іноді досить жорстку спільну відповідь на масові криваві злочини⁵¹. Його вето на початку 2012р. на підтриману ЛАД Резолюцію РБ, якою засуджено насильство в Сирії, але не запропоноване втручання було неочікуваним і могло бути зумовлено, зокрема занепокоєнням зростаючим суперництвом з боку США за джерела енергопостачання на Близькому Сході, а не бажанням продемонструвати жорстку позицію стосовно *R2P* як такої⁵².

⁴⁸ NBC Television, ‘An interview with Secretary of State Madeleine K. Albright on “The Today Show” with Matt Lauer’, 19 Feb. 1998, <<http://usembassy-israel.org.il/publish/press/state/archive/1998/february/sd4220.htm>>.

⁴⁹ Див., наприклад: Li Baodong, Chinese Permanent Representative, United Nations, S/PV.6650 (поширення 13), р.24.

⁵⁰ Там само, р.25.

⁵¹ Потенційно конструктивна міжнародна роль Китаю почала привертати увагу коментаторів: “Він стартує, будучи ще відносно бідним, географічно незахищеним, йому бракує майже всіх природних ресурсів, які ви можете уявити. Його економіка залежить від західних ринків. Йому потрібна стабільна, відкрита міжнародна система. Інтрига полягає в наступному: як швидко Китай стане новим лідером міжнародного порядку?” Див.: Stephens, P., ‘How a self-sufficient America could go it alone’, *Financial Times*, 12 Jan. 2012.

⁵² ‘Russia and China veto resolution on Syria at UN’, BBC News, 4 Feb. 2012, <<http://www.bbc.co.uk/news/world-16890107>>. Див. також: Sayigh, Y., ‘China’s position on Syria’, Carnegie Endowment for International Peace, 8 Feb. 2012, <<http://www.carnegieendowment.org/2012/02/08/china-s-position-on-syria/>>.

Як до, так і після 2005р. Росія є найбільш непримиренним противником жорстких дій. Проте, вона не виступала проти Підсумкового документа Світового саміту, резолюцій 2011р. стосовно Лівії чи інших резолюцій РБ, де згадано *R2P*. Більше того, Росія прямо посилалася на *R2P* для виправдання – до речі, дуже непереконливого для міжнародної спільноти – свого військового вторгнення на територію Грузії у 2008р.⁵³ Її наступні заперечення стосувалися переважно методів застосування *R2P* в Лівії (“подвійні стандарти, продиктовані поточними обставинами або уподобаннями окремих держав”), а не її внутрішнього нормативного змісту⁵⁴. Росія особливо наполягала на підвищенні ролі регіональних організацій в попередженні і розв’язанні конфліктів. На неї, як очевидно й на інших, вплинула рішуча підтримка інтервенції в Лівії з боку ЛАД. Проте, підтримка ЛАД – і 13 членів РБ – запропонованої Резолюції стосовно Сирії, внесеної на розгляд 4 лютого 2012р., якою засуджується насильство та підтримується план політичних змін, але не передбачаються примусові дії, не завадила Росії ветоувати Резолюцію: гору взяла “реальна політика”, побудована на тісних і тривалих відносинах в економічній і стратегічній сферах із Сирією і режимом Президента Б.Асада⁵⁵. Але не слід вважати, що в подібних ситуаціях у майбутньому Росія буде такою ж непримиренною.

З інших країн *BRICS* Індія останньою погодилася приєднатися до консенсусу 2005р. і надалі дуже пасивно підтримувала *R2P* (за винятком конфлікту у Шрі-Ланці 2009р., коли Міністр закордонних справ П.Мухерджі (*Pranab Mukherjee*) закликав Уряд Шрі-Ланки виявити відповідальність за захист власних громадян). Безумовно, в РБ та Раді з прав людини ООН вона була серед головних критиків методів виконання мандата інтервенції в Лівії. Вона не підтримала визначені в Резолюції №1970 початкові заходи втручання, але й не голосувала проти Резолюції №1973. Під час головування в РБ Індія зробила заяву із засудженням насильства в Сирії, а в лютому 2012р. підтримала запропонований варіант Резолюції стосовно Сирії⁵⁶. В наступному Індія підтримала використання сил ООН для захисту мирного населення в Кот-д’Івуарі, добровільно надавала миротворчі сили з чітким мандатом захисту цивільних осіб і загалом виступала не стільки проти застосування військової сили, скільки за визначення умов її застосування – зокрема, за те, що військова сила має бути “останнім засобом і використовуватися лише тоді, коли всі дипломатичні та політичні зусилля не дадуть результату”, – а також за пильний моніторинг виконання мандата РБ⁵⁷. Індія хотіла б виглядати

⁵³ Global Centre for the Responsibility to Protect, ‘The Georgia–Russia crisis and the responsibility to protect’, Background note, 19 Aug. 2008, <<http://globalr2p.org/advocay/>>.

⁵⁴ Постійний представник Росії В.Чуркін утримався від згадки в цьому контексті про вторгнення Росії у Грузію. Див.: United Nations, S/PV.6650 (посилання 13), p.23.

⁵⁵ Тренін Д. “Что Россия считает “запретной чертой” в сирийском вопросе”. – Фонд Карнеги “За международный мир”, 6 февраля 2012г., <<http://russian.carnegieendowment.org/publications/?fa=view&id=47129>>.

⁵⁶ Заяву із засудженням подій в Сирії див.: United Nations, Security Council, Statement by the President of the Security Council, S/PRST/2011/16, 3 Aug. 2011.

⁵⁷ Puri, H.S., Permanent Representative of India, United Nations, S/PV.6650 (посилання 13), p.18. Див. також: Тарді Т. “Миротворчі операції: хиткий консенсус”. – *Щорічник СІПРІ 2011*.

в очах світової спільноти поборником прав людини та демократії, зберігаючи при цьому свої позиції невтручання у складі Руху неприєднання (*Non-Aligned Movement, NAM*), – цей баланс важко втримати (як і позиції одночасно прихильника ядерного роззброєння на світовому рівні та його противника – на національному)⁵⁸. Логічно вважати, що мірою набуття Індією ролі світового лідера, вона більш активно, системно та конструктивно сприятиме розв’язанню згаданих проблемних питань.

Південна Африка, своєю чергою, палко підтримувала *R2P* на Світовому саміті 2005р., відіграла активну роль в артикуляції і мобілізації її підтримки в південній частині Африки та відтоді загалом підтримує і прагне зберегти свої постапартеїдні позиції у сфері захисту прав людини та демократії. Водночас вона працює і в іншій якості – як визнаний захисник пан-африканської і глобальної південної солідарності, рішуча прихильниця посередництва та розв’язання конфліктів шляхом діалогу. Насамперед у контексті Лівії, будучи давньою прихильницею режиму М.Каддафі та лідером посередницьких зусиль Африканського Союзу (АС), Південна Африка жорстко критикувала військову інтервенцію як таку, що виходить “далеко за букву і дух Резолюції №1973”⁵⁹. Якщо вдасться усунути очевидну стурбованість упередженим виконанням мандата, то можна сподіватися, що вона знову стане активним прихильником *R2P* в усіх її вимірах.

Бразилія – ще одна держава, яка вочевидь розривається між її загальним бажанням зберегти підтримку Глобального Півдня і зростаючим самоусвідомленням швидко зростаючої ролі вагомого світового гравця, готового активніше використовувати в цій ситуації правозахисну риторичу в зовнішній політиці⁶⁰. Подібно радше до Південної Африки, ніж до Індії, вона була однією з перших латиноамериканських країн, що пішли на історично важливий крок, зробивши на початку 2005р. вибір на користь принципів обмеженого суверенітету зокрема та рішуче підтримавши норми *R2P* загалом. Але для Бразилії, як і для всіх країн *BRICS*, надмірність операції в Лівії під проводом НАТО під час виконання Резолюції №1973 виявилася неприйнятною. Проте, що відрізняє роль Бразилії – так це її очевидне бажання активно шукати шляхи відновлення консенсусу з питань силового втручання у складних випадках, підкріплене її пропозицією розробити, паралельно нинішній концепції *R2P*, “узгоджений набір базових принципів, параметрів і процедур” у сфері “відповідальності під час захисту”⁶¹. Як зазначено в підрозділі IV, це може допомогти відновленню спільного міжнародного підходу до захисту цивільних осіб, у т.ч. в найскладніших випадках.

⁵⁸ Див., наприклад: Piccone, T. and Alinikoff, E., *Rising Democracies and the Arab Awakening: Implications for Global Democracy and Human Rights* (Brookings Institute: Washington, DC, Jan. 2012), pp.11-17.

⁵⁹ Sangqu, B., Permanent Representative of South Africa, United Nations, S/PV.6650 (посилання 13), p.22. Див. також: Piccone and Alinikoff (посилання 58), pp.23-30.

⁶⁰ Piccone and Alinikoff (посилання 58), pp.4-10.

⁶¹ Statement of de Aугuiar Patriota, A., Brazilian Foreign Minister, presented by Ribeiro Viotti, M.L., Permanent Representative of Brazil, United Nations, S/PV.6650 (посилання 13), pp.15-17.

Жоден з останніх трьох нових центрів сили не займав такої жорсткої негативної позиції в питаннях міжнародних зобов'язань у Сирії, як Китай і Росія, – порівняно з ними, вони виглядають більш здатними відігравати змістовнішу і впливовішу роль у відновленні міжнародного консенсусу з питань реагування на масові криваві злочини. Ще одним украй впливовим новим центром сили, що наступними роками відіграватиме важливу роль у цьому та багатьох інших питаннях, є Туреччина, яка послідовно підтримує принципи *R2P*, дедалі більше перетворюючись на активного, рішучого та поважного гравця у своєму регіоні та за його межами, на непохитного критика злочинних дій сирійського режиму проти його цивільних опонентів.

IV. Майбутнє захисту цивільних осіб

Відновити консенсус із запровадження норм *R2P* і загалом *POC*, досягнутий під час ухвалення резолюцій РБ стосовно Лівії і Кот-д'Івуару в березні 2011р., буде нелегко. Найкращим способом це зробити виявляється зосередження зусиль політичних і громадських діячів у найближчій перспективі – спираючись на наявну загальну політичну підтримку *R2P* серед країн-членів ООН (як показано в підрозділі II), – на досягненні прогресу за п'ятьма наступними напрямками.

Критерії дозволу на застосування військової сили

Перше й головне – необхідно домогтися певного розуміння умов або критеріїв, яких має бути дотримано до того, як застосування військової сили буде санкціоноване, а під час застосування – гарантій постійного нагляду за дотриманням обмежень, визначених будь-яким мандатом РБ. Ці проблемні питання стали головними причинами гальмування процесу виконання Резолюції №1973, у зв'язку з чим Велика Британія, США і Франція мають серйозно поставитися до побоювань, особливо країн *BRICS*. Ці побоювання є надто серйозними, щоб їх проігнорувати – як свідчення невдоволень, бажань оптимізувати відповідальність чи уникнути її. Вони можуть з'явитися, коли державам доводиться приймати складні рішення, здатні образити друзів за кордоном чи прихильників усередині країни.

Одним із шляхів розв'язання проблеми критеріїв може бути повернення безпосередньо до рекомендацій *ICISS*, Групи високого рівня з питань загроз, викликів і змін (*High-level Panel on Threats, Challenges and Change*), а також К.Аннана – офіційно ухвалити в РБ п'ять наступних керівних принципів прийняття виважених рішень стосовно дозволу на застосування сили⁶².

⁶² International Commission on Intervention and State Sovereignty (посилання 19), pp.32-37, 74-75; United Nations, *A More Secure World* (посилання 22), p.67; United Nations, 'In larger freedom', A/59/2005 (посилання 22), p.43. Ці рекомендації дещо відрізняються термінологією і подачею, але базові концепції є подібними.

а. Серйозність ризику. Чи може бути застосування сили виправдане характером і масштабом можливої шкоди?

б. Головна мета пропонованої військової акції. Чи здатна акція зупинити або відвернути потенційну загрозу, якими б не були можливі опосередковані мотиви окремих держав?

в. Останній засіб. Чи всі невійськові варіанти були повністю вивчені та чи є обґрунтованим рішення, що лише військова сила може зупинити або відвернути потенційну шкоду?

г. Пропорційність. Чи є масштаб, тривалість та інтенсивність пропонованої військової акції мінімально необхідними для протидії загрози?

д. Баланс наслідків. Чи буде кінцевий стан підданих загрозі осіб кращим або гіршим, а міра страждань – більшою чи меншою? Зазвичай, це є найскладнішою перевіркою на легітимність.

Ці керівні принципи не можуть чітко гарантувати консенсус у кожному конкретному випадку, але постійна увага до всіх цих питань – якої наразі просто немає – могла б полегшити його досягнення. Ще одним плюсом цього підходу є те, що від самого початку стає абсолютно очевидним, наскільки примусова військова акція відрізняється від інших механізмів реагування і скільки перепон треба подолати перед тим, як її санкціонувати. Її слід планувати не як рутинну ескалацію реагування на загрозу, а лише на випадок екстремальних, виняткових обставин. Якби такі керівні принципи можна було узгодити та наполегливо застосовувати під час виникнення нових ситуацій, то уникнути заперечень на зразок “слизької доріжки”, що додалися до причин паралічу РБ у питаннях Сирії, було б набагато легше, оскільки деякі країни не бажають навіть розглядати такі невійськові заходи, як цільові санкції або розслідування Міжнародного кримінального суду, через побоювання, що в разі невдачі попередніх заходів наступним кроком неминуче буде військовий примус.

Проте досі всі аргументи на користь запровадження керівних принципів не в змозі подолати побоювання більшості впливових держав та органів ООН – навіть тих, які погоджуються з корисністю таких принципів, – що їх запровадження стало б процедурним кошмаром, який спричинив би нескінченні абстрактні спори, та даремно відвертало б увагу від реальних проблем. Нового імпульсу в розв’язанні цієї проблеми надала ініціатива Бразилії від листопада 2011р. – запровадити “відповідальність під час захисту” (*responsibility while protecting, RWP*) не як альтернативу, а як доповнення до *R2P*, що еволюціонуватиме разом з нею⁶³. Концептуальний документ, поширений для загального обговорення, рекомендує “узгоджений набір базових принципів, параметрів і процедур”, що охоплюватиме принаймні три з п’яти наведених вище керівних принципів (останній засіб, пропорційність і баланс наслідків)⁶⁴. На час написання (на початку 2012р.) цього документа

⁶³ de Auguiar Patriota (посилання 61).

⁶⁴ United Nations, General Assembly and Security Council, ‘Responsibility while protecting: elements for the development and promotion of a concept’, annex to Letter dated 9 November 2011 from the Permanent Representative of Brazil to the United Nations addressed to the Secretary-General, A/66/551–S/2011/701, 11 Nov. 2011.

були ознаки позитивного сприйняття бразильської пропозиції, насамперед, її партнерами по *BRICS* і, за умови доопрацювання, вона могла б бути головною темою інтерактивного діалогу з питань *R2P* на наступній ГА ООН у середині 2012р., порядок денний якої присвячено безпосередньо питанням впровадження Принципу 3 *R2P*.

Зрозуміло, що бразильська пропозиція *RWP* в її початковому формулюванні викликає позитивну реакцію інших країн *BRICS* не останньою чергою через те, що вона підкреслює необхідність під час військової акції “дотримуватися букви та духу мандата, наданого РБ чи ГА”, наполягаючи на “потребі вдосконалення РБ процедур з відстеження та оцінки способу, в який відбуваються тлумачення та виконання резолюцій, з метою забезпечення відповідальності під час захисту”⁶⁵. Ця частина ініціативи, безперечно, буде надто чутливою для трьох західних країн - постійних членів РБ. Але, якщо вона доведе – а це зараз видається дуже ймовірним – здатність стимулювати появу нових спільних зобов’язань з рішучого впровадження *R2P*, то з боку Великої Британії, США, Франції та інших держав, які загалом поділяють їх погляди, було б безвідповідальним не брати серйозної участі у створенні дієздатних процедур бажаного виду.

Заходи, що не підпадають під примусову військову інтервенцію

Другий важливий напрям, що вимагає від політиків більшої уваги – визначення обсягу та меж заходів з реалізації Принципу 3, які не досягають до примусової військової інтервенції, тоді як зусилля членів РБ зосереджені на пошуку найкращих способів застосування дипломатичних ініціатив, адресних санкцій, погроз звернутися до Міжнародного кримінального суду та інших інструментів. Гарним прикладом досить ефективного поєднання РБ деяких з цих інструментів є Кот-д’Івуар, де на початку 2011р. довіра до ООН опинилася під загрозою, – коли більш рішучі заходи були заблоковані Росією і Південною Африкою. Санкції ООН, запроваджені насамперед ЄС, допомогли стримати кризу в той час, коли африканські дипломати намагалися домовитися про мирну угоду. Лише після того, як це виявилось неможливим, а інші варіанти були вочевидь вичерпані, наприкінці березня відкрився шлях до одностайного ухвалення Резолюції РБ, якою схвалено застосування сили військами Франції та ООН⁶⁶. Важливо зазначити, що “вичерпаність інших варіантів” не повинна розглядатись як вимога реального опрацювання всіх невійськових варіантів у ситуаціях, в яких з високим ступенем імовірності буде доведена їх непродуктивність: коли відбуваються або є неминучими вбивства, треба мати можливість швидко прийняти виважене рішення про неефективність будь-яких невійськових заходів.

⁶⁵ United Nations (посилання 64), para.11(d), (h).

⁶⁶ Gowan, R., ‘The Security Council’s credibility problem’, UN Security Council in Focus, Friedrich-Ebert-Stiftung, Dec. 2011, <http://www.fes.de/gpol/inhalt/publikationen_unsc.php>, p.4. Див. також підрозділ III розділу 3 цього видання.

Довгострокові превентивні стратегії

Важливо також надати – а провідним державам продемонструвати надання – більш систематичної уваги довгостроковим превентивним стратегіям. Це має стосуватися як конфліктів загалом, так і масових кривавих злочинів зокрема, причому не лише до настання таких подій, але – і в багатьох аспектах це є доречнішим – на етапі зміцнення миру, з метою недопущення їх повторення. Хоч інструментарій відповідних структурних заходів – в усьому діапазоні політичних і дипломатичних, економічних і соціальних, конституційних, правових і безпекових стратегій – є добре відомим, і про нього багато говорять у РБ, в т.ч. під час регулярних тематичних обговорень питань попередження конфліктів, але досвід застосування цього інструментарію далеко не завжди свідчить про його ефективність⁶⁷. Однею з тем, часто присутньою в коментарях, що надходять від Глобального Півдня, а також в аналізі уроків Афганістану та Іраку, є нагальна потреба більш уважного ставлення третіх сторін і посередників до місцевої соціальної динаміки та культурних реалій, а також до уявлень місцевого населення на всіх рівнях про їх власні вимоги⁶⁸. Що більше країни, зокрема Глобальної Півночі, сприйматимуться як серйозні та сумлінні виконавці обов'язків з надання допомоги, згідно з Принципом 2, то менше буде підстав критикувати їх за неприпустиме зловживання каральними заходами.

Розвиток належних спроможностей інституційного реагування

Четвертим ключовим напрямом є швидкий розвиток належних інституційних спроможностей реагування, подібних до згаданих у підрозділі II – превентивних і реактивних, цивільних і військових. Головними завданнями тут є створення при багатьох урядах і міжурядових організаціях “координаційних груп” раннього попередження та реагування, а також організація і ресурсне забезпечення цивільних спроможностей, які за потреби можна буде використати для дипломатичного посередництва, цивільних поліцейських операцій та іншої важливої організаційної підтримки країн, яким загрожує поява чи поновлення кривавих злочинів. Крім того, важливо створити культуру ефективної підтримки Міжнародного кримінального суду – за відсутності міжнародної служби судових виконавців як ключового елемента на національному рівні, – нові механізми міжнародної кримінальної юстиції, а також забезпечити наявність добре навчених і дієздатних військових кадрових ресурсів, придатних для швидкого розгортання “пожежних бригад” у подібних до руандійського випадках і для тривалих операцій зі стабілізації, як у ДРК і Судані, причому не лише за відсутності згоди приймаючої сторони, але й тоді, коли про таку допомогу просять слабкі уряди. Водночас, серйозні наміри країн

⁶⁷ Про структурні заходи див., наприклад: Evans (посилання 15), chapter 4. Про обговорення в РБ див.: United Nations, Security Council, 6621st meeting, S/PV.6621, 22 Sep. 2011.

⁶⁸ Див., наприклад: Mani, R. and Weiss, T. G. (eds), *Responsibility to Protect: Cultural Perspectives in the Global South* (Routledge: London, 2011); Stewart, R. and Knaus, G., *Can Intervention Work?* (Norton: New York, 2011).

Глобальної Півночі створити такі спроможності не лише є дуже важливими самі по собі, але й можуть допомогти зменшити скепсис щодо їх добрих намірів, коли доведеться розглядати більш чутливу політичну реакцію.

У майбутньому в розв'язанні цієї та інших проблем глобальної безпеки можна очікувати на більш суттєву роль регіональних організацій, здійснення ними всіх повноважень, наданих Главою VIII Статуту ООН. Наразі, хоч АС і ЄС іноді демонстрували бажання діяти разом, а ЛАД у 2011р. у справах Лівії та Сирії проявила здатність до спільних політичних дій, якої досі бракувало, лише Економічне Співтовариство Західноафриканських Держав (ЕКОВАС, *Economic Community of West African States, ECOWAS*) послідовно виявляло бажання реагувати на кризи, що потребували захисту мирного населення, із застосуванням дипломатичних, політичних, економічних і, зрештою, військових стратегій. Крім того, в цих ситуаціях потрібна першочергова реакція регіональних і субрегіональних організацій Африки, Азії і Латинської Америки. Можливо, зарано стверджувати, що участь регіональних організацій в наступні кілька років буде або необхідною, або достатньою умовою будь-якої військової інтервенції у відповідь на масові криваві злочини – кожна ситуація має власну динаміку, – але їх роль однозначно зростатиме.

Переосмислення концепції “національних інтересів”

П'ятий напрям стосується багатьох держав, чутливих до можливого внутрішнього спротиву морально значимим ускладненням у зовнішньому оточенні (або надто чутливих у сприйнятті такого спротиву: не є таємницею, що громадськість може бути більш щирою та обізнаною в міжнародних справах, ніж власний уряд). Про переосмислення концепції “національних інтересів” можна багато чого сказати з урахуванням не лише двох традиційних вимірів (економічного та безпекового), але й третього – зацікавленості кожної держави в тому, щоб бути і вважатися добропорядним членом міжнародної спільноти. Справа в тому, що навіть якщо немає прямої економічної чи стратегічної вигоди, то активна допомога в реагуванні на глобальні виклики – зокрема, на зміни клімату, контрабанду наркотиків, транскордонний рух населення, розповсюдження зброї масового ураження, масові криваві злочини – на користь загального блага є не просто зовнішньополітичним аналогом “добрих піонерських справ”. Безкорислива співпраця з цих питань реально йде на користь країні, в сенсі як репутації, так і взаємної підтримки: наприклад, моя допомога тобі сьогодні в розв'язанні проблеми контрабанди наркотиків підвищує шанси твоєї допомоги завтра у розв'язанні мною проблеми біженців. У такій реалістичній упаковці цю ідею буде легше подати національній аудиторії, ніж під брендом широкого альтруїзму.

Ніхто не очікує, що геополітика забезпечення дієвого захисту цивільних осіб буде легкою, особливо у випадках явного провалу заходів раннього попередження. Те, що серйозні суперечки навколо дійсно складних випадків – коли порушення є настільки кричущими, що питання застосування військової сили виникає як таке, що, принаймні на перший погляд, заслуговує серйозного розгляду як єдиний шлях зупинити або відвернути наявну чи очікувану

шкоду, – існуватимуть завжди, слід сприймати та розглядати як виклик, а не причину для відчаю. Що вищі ставки, то більше у грі емоцій і “реальної політики”.

Коли йдеться про формування консенсусу з приводу військової акції, якісь випадки завжди будуть простішими – наприклад, якщо йдеться про невеликі, відносно дружні країни зі слабкими збройними силами та якщо військова інтервенція навряд чи матиме поширення в регіоні, – порівняно з випадками, коли застосування сили може поширитися, зокрема через транскордонні етнічні чи релігійні зв’язки. В усіх цих випадках найважливіше – не дозволити ідеї військової інтервенції стати загально прийнятною, оскільки, якщо військова інтервенція з будь-яких причин (вагомих чи ні) є неможливою в будь-якому місці, де ситуація з масовими кривавими злочинами може її виправдати, то інтервенції не повинно бути ніде. Таким чином, хоча після Лівії захист цивільних осіб і відповідальність за їх захист стикнулись із деякими реальними проблемами, ці проблеми не є нездоланими. Принципи *R2P* міцно утвердились у світі і принесли реальні серйозні практичні результати, але їх повноцінна реалізація потребуватиме ще багато зусиль і часу.

Частина I. Безпека і конфлікти у 2011р.

Розділ 2. Збройні конфлікти

Розділ 3. Миротворчі операції і врегулювання конфліктів

2. Збройні конфлікти

Загальний огляд

У 2011р. несподівані і драматичні народні повстання в окремих регіонах Близького Сходу та Північної Африки, що разом отримали назву “арабська весна”, являли собою різні моделі конфлікту. Передвісником прояву динамічних і комплексних форм насильства – від вуличних протестів, які змусили втекти Президента Тунісу, до серйозної збройної конфронтації в Лівії і Сирії – стала поява у країнах регіону масової опозиції правлячим режимам (див. підрозділ I цього розділу).

Водночас, з точки зору тенденцій сучасних конфліктів, події “арабської весни” 2011р. не були унікальними явищами. Вони радше висвітлили деякі тривалі зміни у збройних конфліктах, що сталися впродовж останніх десятиліть. Це стосується важливих змін у масштабах, інтенсивності і тривалості збройних конфліктів, а також у складі головних учасників насильства. Разом ці зміни вказують на появу конфліктного середовища, суттєво відмінного від того, що існувало впродовж більшої частини ХХ століття.

З 1988р. Щорічник СІПРІ спільно з Уппсальською Програмою збору даних про конфлікти (Uppsala Conflict Data Program, UCDP) публікує дані про збройні конфлікти, акцентуючи головну увагу на “крупних збройних конфліктах” як основному виді конфліктів у світі. Спостерігається тривала тенденція до зниження інтенсивності конфліктів цього виду, як і всіх інших видів міждержавних конфліктів; водночас, ключовою проблемою, що впливає на міжнародну безпеку, є поява інших форм насильницьких конфліктів. Дані свідчать про потребу в нових підходах до емпіричного аналізу та адекватного опису природи сучасних конфліктів, які дедалі більше виходять за межі усталених визначень.

З метою повнішого уявлення про характер сучасних конфліктів, у Щорічнику СІПРІ 2012 вперше наведені дані про три нові категорії організованого насильства: збройний конфлікт (за участі однієї чи кількох держав); недержавний конфлікт; одностороннє насильство (проти мирного населення). Впродовж 2001-2010рр. випадків насильства всіх трьох видів поменшало; при цьому, найбільшою мірою скоротилася кількість крупних збройних конфліктів – з числом загиблих від бойових дій упродовж року не менше 1 000 осіб (див. підрозділ III).

Поширення недержавних конфліктів зокрема і зменшення масштабів конфліктів загалом супроводжувалися суттєвим зниженням смертності бойових засобів і середнього числа жертв бойових дій в конфлікті. Водночас, поменшало випадків успішного завершення конфліктів, що означає почастішання їх поновлення або затягування. Такі ситуації “гібридного миру” зумовлюють майже постійне або періодичне насильство низького рівня.

У 2011р. динамічний, багатовимірний і мінливий характер сучасного насильства підтверджено, зокрема, триваючими конфліктами в Афганістані, Кот-д'Івуарі, на Північному Кавказі та в Туреччині. В Афганістані протистояння, з одного боку, військ США, їх союзників та Уряду Афганістану, а з іншого – потужних недержавних утворень, зокрема Талібана та мережі Хаккані (Haqqani), підтриманих сусідами Афганістану, насамперед Пакистаном, триває вже десятий рік.

У Кот-д'Івуарі в березні 2011р. вибухнуло збройне насильство між силами, вірними Президенту Л.Гбагбо (Laurent Gbagbo), і прихильниками міжнародно-визнаного новообраного Президента А.Уаттара (Alassane Ouattara). Провал кількомісячних переговорів і спорадичне насильство зумовили втручання ООН і французьких військ, наслідком якого стали арешт Л.Гбагбо та його екстрадиція до Міжнародного кримінального суду.

Попри офіційне завершення у 2009р. десятирічної антитерористичної операції Росії в Чечні, на Північному Кавказі продовжувалися масові заворушення. Російська влада не домоглася помітного успіху у врегулюванні ряду конфліктів, що підігрівали заворушення в таких республіках, як Чечня, Дагестан, Інгушетія і Кабардино-Балкарія. Подібним чином, восьмий рік поспіль тривало повстання в південних районах Таїланду, число жертв якого вже перевищило 5 000 осіб.

У 2011р. після частково контрольованого перемир'я, започаткованого влітку 2010р., відновився давній конфлікт між Туреччиною і різноманітними курдськими повстанськими угрупованнями. На території країни сталися ряд зіткнень і масових протестів, а в жовтні, під час зіткнення з озброєними повстанцями Робітничої партії Курдистану (Partiya Karkerên Kurdistan, PKK), загинули 26 турецьких військових.

Нарешиті, багато поточних і тривалих конфліктів у регіоні Африканського Рогу вказують на взаємовплив різних видів насильства, державних і недержавних суб'єктів, регіональних чинників під час зародження тих чи інших форм конфліктів (див. підрозділ II).

Як свідчить практика конфліктів 2011р., поява нових схем і домінуючих форм збройного насильства стала серйозним викликом для міжнародного співтовариства. Адекватна політична реакція вимагає чіткого розуміння характеру та тенденцій сучасного насильства. Стабільне зменшення кількості конфліктів за участю держав, навіть якщо конфлікт тривав у різних формах, спричинило поширення дебатів стосовно масштабу і значення збройного насильства в суспільстві. Межі між політичним, кримінальним і гендерним насильством зникають – так само, як і відмінності між війною і миром, а насильство відбувається переважно за обставин, що умовно можна визначити як мир або, принаймні, відсутність війни.

I. Перший рік “арабської весни”

МАРІ АЛЛАНССОН, ЙОНАС БАУМАНН, САМЮЕЛЬ ТАУБ, ЛОТТА ТЕМНЕР,
ПЕТЕР ВАЛЛЕНШТАЙН

УППСАЛЬСЬКА ПРОГРАМА ЗБОРУ ДАНИХ ПРО КОНФЛІКТИ

Заворушення в арабському світі у 2011р. стали несподіванкою для більшості спостерігачів. Такі за давніми проблемами арабських режимів, як соціальна нерівність, економічна стагнація, обмежена участь у політиці та маргіналізація жінок, зазначалися в кожній Доповіді з питань людського розвитку в арабських країнах (*Arab Human Development Reports*), але мало хто з експертів очікував цілого ряду масових заворушень, які точилися з такою завзятістю та з такими глобальними наслідками, що вимагали дедалі більшого застосування насильства для їх припинення¹.

Заворушення, що згодом отримали назву “арабської весни”, швидко поширюючись від країни до країни, охопили регіон Північної Африки і Близького Сходу (таблиця 2.1). Попри ряд спільних рис – таких, як масові демонстрації, ненасильницькі виступи, брак єдиного лідера, використання центральних площ великих міст, – вони мали й певні відмінності. Вимоги протестувальників варіювали від покращення економічної ситуації до зміни режиму; залежно від цього різним був і рівень насильства. Якщо в Алжирі та Марокко було відносно небагато жертв, то інші країни (в т.ч. Бахрейн, Єгипет, Ємен, Туніс) постраждали значно більше. Найвищий рівень насильства спостерігався в Лівії і Сирії.

У цьому підрозділі розглянуті насамперед внутрішні події в шести країнах – Бахреїні, Єгипті, Ємені, Лівії, Сирії і Тунісі – в кожній з яких у 2011р. було не менше 25 жертв внаслідок подій “арабської весни”². Розглядаються також різні випадки міжнародного втручання, включно із зовнішньою допомогою одній зі сторін, залученням третіх сторін і нейтральним втручанням з метою розв’язання криз. Підрозділ закінчується загальними висновками стосовно першого року “арабської весни”.

Внутрішні події

Бахрейн

Протестам 2011р. у столиці Бахрейну Манамі та в кількох навколишніх містах і селах передували багатомісячні політичні репресії та роки невиконаних обіцянок демократичних реформ. У середині лютого тисячі протестувальників зібралися на Перлинному майдані в Манамі, що став центром протестів.

Спочатку протестувальники закликали до політичних реформ, але, коли тиск сил безпеки на них посилювався, вимоги перетворилися на заклики до

¹ United Nations Development Programme (UNDP), Regional Bureau for Arab States, Arab Human Development Report, 2002-2005, 2009 (UNDP: New York, 2002-2005, 2009)

² Одночасно в окремих країнах Північної Африки і Близького Сходу точилися й інші конфлікти, в т.ч. інспіровані Аль-Каїдою. Вони мали іншу специфіку і тут не розглядаються.

Таблиця 2.1. “Арабська весна” 2011р.

Країни-учасниці Ліги Арабських Держав.

Країні	Рівень насильства ^a	Перша жертва ^b	Тип режиму ^c	Зовнішня підтримка ^d	Залучення третіх сторін ^e	Вимоги ^f
Алжир	Низький	6 січня	Монократія	Ні	Ні	Економічні реформи
Бахрейн	Середній	14 лютого	Монархія	Так	Ні	Зміна режиму
Комори	–	–	Інший	–	–	–
Джібуті	Низький	18 лютого	Монократія	Ні	Ні	Політичні реформи
Єгипет	Середній	25 січня	Монократія	Ні	Ні	Зміна режиму
Ірак	Низький	16 лютого	Інший	Ні	Ні	Економічні реформи
Йорданія	Низький	25 березня	Монархія	Ні	Ні	Політичні реформи
Кувейт	Немає	–	Монархія	Ні	Ні	Політичні реформи
Ліван	Немає	–	Інший	Ні	Ні	Політичні реформи
Лівія	Високий	16 лютого	Монократія	Так	Так	Зміна режиму
Мавританія	Немає	–	Монократія	–	–	Політичні реформи
Марокко	Низький	20 лютого	Монархія	Ні	Ні	Політичні реформи
Оман	Низький	27 лютого	Монархія	Ні	Ні	Економічні реформи
Палестинська Автономія	Немає	–	Інший	–	–	Політичні реформи
Катар	–	–	Монархія	–	–	–
Саудівська Аравія	Низький	21 листопада	Монархія	Ні	Ні	Політичні реформи
Сомалі	–	–	Інший	–	–	–
Судан	Низький	30 січня	Монократія	Ні	Ні	Політичні реформи
Сирія	Високий	18 березня	Монократія	Так	Так	Зміна режиму
Туніс	Середній	8 січня	Монократія	Ні	Ні	Зміна режиму
ОАЕ	–	–	Монархія	–	–	–
Ємен	Середній	16 лютого	Монократія	Ні	Так	Зміна режиму

^a “Рівень насильства” визначається числом осіб, які загинули через насильство, пов’язане з подіями “арабської весни”: “низький” – 1-24 жертв, “середній” – 25-999, “високий” – понад 1 000. “Немає” означає протести без жертв; “–” – не було протестів. У більшості випадків характер насильства під час “арабської весни” ускладнював звітування *UCDP* за трьома категоріями насильства (збройний конфлікт, недержавний конфлікт, одностороннє насильство – див. підрозділ III). Тому узагальнені дані враховують різні причини загибелі, зокрема застосування протестувальниками каміння чи пляшок із запальною сумішшю (“коктейль Молотова”), напади на урядові установи (міністерства внутрішніх справ, поліцейські або армійські казарми тощо).

^b “Перша жертва” – дата першої смерті від насильства під час “арабської весни”. Всі дати стосуються 2011р.

^c “Тип режиму” наведено станом на 1 січня 2011р. “Монархія” означає як абсолютну, так і конституційну монархію. “Монократія” – термін, що позначає держави, керовані однією партією або сім’єю; він охоплює як виборні режими, так і автократичні, де влада зосереджена в руках однієї особи.

^d “Зовнішня підтримка” може варіювати від надання притулку або фінансової допомоги одній стороні шляхом постачання озброєнь, матеріально-технічної і військової допомоги аж до відрядження військ.

^e “Залучення третіх сторін” – втручання з метою врегулювання або розв’язання конфлікту чи кризи дипломатичними засобами. Типовими діями третіх сторін є посередництво між сторонами конфлікту, надання своєї території для проведення переговорів або мирних конференцій, моніторинг дотримання угод про припинення вогню чи перемир’я.

^f “Вимоги” мають певну ієрархію за наростанням загрози для режиму: вимоги економічних реформ; заклики до політичних реформ; заклики до повної зміни режиму. Тут ідеться про висунуті у 2011р. протестувальниками або опозицією максимальні вимоги з вирішення внутрішніх питань.

повної зміни режиму. Проте, вимоги найбільшої опозиційної партії *Wifaq* весь час обмежувалися переважно політичними реформами³.

Хоча запроваджений в середині березня надзвичайний стан було 1 червня скасовано, напади на протестувальників і медичних працівників, які допомагали пораненим, продовжувалися; сотні людей були затримані й засуджені військовими судами⁴.

Єгипет

До початку в січні 2011р. протестів у Єгипті Національно-демократична партія (НДП, *National Democratic Party, NDP*) 33 роки керувала фактично однопартійною державою, Президентом якої з 1982р. був Х.Мубарак (*Hosni Mubarak*). На додаток до проблем місцевого рівня (сфальсифіковані вибори, корупція, некерованість), відносно організовану єгипетську опозицію надихали попередні події в Тунісі⁵.

Демонстрації проти Х.Мубарака відбувалися й раніше. Але оголошений через *Twitter* і *Facebook* заклик до призначеного на 25 січня протесту спонукало десятки тисяч людей долучитися до “дня гніву”⁶. Попри жорсткі дії поліції проти демонстрацій, протестувальники залишилися на площі Тахрір у центрі Каїра та на майданах інших міст, і через постійні сутички з поліцією ситуація продовжувала загострюватися⁷. З метою пом’якшення ситуації, Х.Мубарак запропонував ряд поступок. Вони були сприйняті як “замалі та запізнілі”, і протестні вимоги зміни режиму були зрештою задоволені – 11 лютого Х.Мубарак пішов у відставку⁸.

З метою заповнення політичного вакууму, Вища рада Збройних сил (*Supreme Council of the Armed Forces, SCAF*) на чолі з фельдмаршалом М.Тантаві (*Mohamed Hussein Tantawi*) перебрала ініціативу на себе⁹. Спочатку дії *SCAF* віталися населенням, але невдовзі політична ситуація з демократією виявилася не набагато кращою, ніж раніше¹⁰. В листопаді 2011р. - січні 2012р. пройшли вибори до Нижньої палати Парламенту. Одночасно з першим раундом виборів єгиптяни знову вийшли на вулиці, тепер – щоб показати невдоволення *SCAF* і відсутність прогресу після лютого 2011р.¹¹ Результатом

³ Katzman, K., Bahrain: Reform, Security, and U.S. Policy, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress 95-1013 (US Congress, CRS: Washington, DC, 21 Feb. 2012), p.8; ‘Mass march in Bahrain as Mullen wraps up visit’, Agence France-Presse, 25 Feb. 2011.

⁴ Human Rights Watch (HRW), Targets of Retribution: Attacks against Medics, Injured Protesters, and Health Facilities (HRW: New York, 2011), pp.10-12.

⁵ ‘The view from Liberation Square’, New York Times, 28 Jan. 2011.

⁶ ‘Egypt’s day of rage goes on: is the world watching?’, The Guardian, 27 Jan. 2011.

⁷ ‘Two die in Egypt protests as US urges concessions’, Agence France-Presse, 26 Jan. 2011.

⁸ ‘Mubarak concessions “insufficient”’, Al Jazeera, 2 Feb. 2011.

⁹ Із 1991р. М.Тантаві був Міністром оборони і вважався правою рукою Х.Мубарака. Див.: Knell, Y., ‘Egypt after Mubarak: Mohamad Hussain Tantawi profile’, BBC News, 22 Nov. 2011, <<http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-12441512>>.

¹⁰ Amnesty International (AI), Year of Rebellion: The State of Human Rights in the Middle East and North Africa, Index no. MDE 01/001/2012 (AI: London, 9 Jan. 2012), p.12.

¹¹ Amnesty International, ‘Egypt: military rulers have “crushed” hopes of 25 January protesters’, 22 Nov. 2011, <<http://www.amnesty.org/en/news/egypt-military-rulers-have-crushed-hopes-25-january-protesters-2011-11-22>>.

стало поновлення демонстрацій, на які влада відповіла насильством, що викликало осуд як усередині країни, так і за кордоном.

Лівія¹²

У Лівії демонстрації в лютому 2011р. були пов'язані з історією жорсткого правління М.Каддафі (*Muammar Gaddafi*)¹³. Жорстока страта в червні 1996р. понад 1 000 в'язнів (багато з них політичних) тюрми Абу Салім створило прецедент для невдоволення режимом¹⁴. У лютому 2006р. силами безпеки було вбито 12 учасників мирної демонстрації в Бенгазі, а арешт на початку 2011р. Ф.Тербіля (*Fathi Terbil*), правозахисника та адвоката, який представляв родини жертв різанини 1996р., спричинив нові протести¹⁵. Заворушення швидко поширились, і чим більше людей виходили на вулиці, тим жорстокішими ставали репресії. Особливо активними дії опозиційних сил були на сході країни, а м.Бенгазі швидко перетворилося на штаб-квартиру опозиції. М.Каддафі наказав військовим жорстко придушити демонстрації, що було засуджено міжнародною спільнотою¹⁶.

У той час, як кампанія репресій тривала, повстанська організація, що діяла з Бенгазі, почала подавати себе як Національну перехідну раду (НПР, *National Transitional Council, NTC*) з чіткою метою – усунення М.Каддафі від влади¹⁷.

Початок наступу режиму М.Каддафі на бунтівні міста стимулював обговорення міжнародним співтовариством способів дій з недопущення жертв серед мирного населення. 17 березня Рада Безпеки (РБ) ООН ухвалила Резолюцію №1973, яка дозволила закрити повітряний простір над Лівією і вповноважила країни-учасниці ООН “вжити всіх необхідних заходів . . . для захисту мирного населення та населених цивільними районів від загрози нападу”¹⁸. Фактичне запровадження під проводом НАТО – в рамках операції *Unified Protector* – авіаційної підтримки повстанських дій змінило перебіг конфлікту; після безрезультатних боїв у Лівійській пустелі, коли міста кілька разів переходили з рук до рук, повстанці за підтримки НАТО почали повільно просуватися до Тріполі.

Наприкінці серпня повстанці отримали перевагу, і до кінця місяця Тріполі опинився під їх контролем. М.Каддафі вдалося втекти, і його не могли знайти, аж поки 20 жовтня повстанці не захопили його рідне місто Сірт. У ситуації безладу натовп схопив і вбив М.Каддафі, поклавши край режиму, що існував 40 років.

¹² Про події в Лівії у 2011р. див. також розділ 1 і підрозділ II розділу 3 цього видання.

¹³ Amnesty International, ‘The battle for Libya: killings, disappearances and torture’, Sep. 2011, p.7, <<http://www.amnesty.org/en/library/info/MDE19/025/2011/en>>.

¹⁴ Human Rights Watch, ‘Libya: June 1996 killings at Abu Salim prison’, 27 June 2006, <<http://www.hrw.org/en/news/2006/06/27/libya-june-1996-killings-abu-salim-prison>>; Franklin, S., ‘Abu Salim: walls that talk’, The Guardian, 30 Sep. 2011 .

¹⁵ ‘Libya protests: second city Benghazi hit by violence’, BBC News, 16 Feb. 2011, <<http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-12477275>>.

¹⁶ ‘Libya protests: pressure mounts on isolated Gaddafi’, BBC News, 23 Feb. 2011 <<http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-12550719>>.

¹⁷ ‘UPDATE 1-Rebel Libyan council chief vows “victory or death”’, Reuters, 4 Mar. 2011.

¹⁸ UN Security Council Resolution 1973, 17 Mar. 2011, paras 4-12.

Ситуація після загибелі М.Каддафі була неспокійною. НПП перенесла свою базу з Бенгази до Тріполі; її наміри були спрямовані на демократизацію Лівії. Водночас, на руках у населення залишилося багато зброї, у країні зростало безробіття. Разом із традиційною фрагментацією суспільства, це призвело до зіткнень між бійцями НПП з різних племен¹⁹. Хоча ці зіткнення обмежувалися невеликими перестрілками, загроза міжплеменного конфлікту залишалася. Іншим невіршеним питанням були очевидні протиправні дії повстанців на завершальній стадії конфлікту²⁰. Невдовзі після загибелі М.Каддафі обвинувач Міжнародного кримінального суду Л.Морено-Окампо (*Luis Moreno-Ocampo*) заявив, що сили НАТО та повстанців – так само, як і режиму М.Каддафі – будуть піддані перевірки на причетність до військових злочинів²¹.

Сирія²²

Спочатку здавалося, що “арабська весна” не вплине на Сирію, стабільність якої останніми десятиріччями була вражаючою, особливо з огляду її релігійну та етнічну неоднорідність. До 2011р. єдиним серйозним викликом 40-річному правлінню Президента Х.Асада та його сина й наступника Б.Асада (*Hafez al-Assad* і *Bashar al-Assad*) було повстання “Братів мусульман” наприкінці 1970-х років, яке хоч і було придушене до 1982р., але спричинило загибель 10-25 тис. осіб, переважно цивільних²³.

Перші протести почалися в лютому 2011р., але вони були локалізовані і швидко придушені режимом. Ситуація змінилася 18 березня через протести в м.Дара на півдні країни, спричинені арештом і тортурами групи молодих хлопців. Сили безпеки безуспішно намагалися зупинити протести, застосовуючи сльозоточивий газ, водомети та навіть бойові набої і вбивши при цьому чотирьох осіб. Протести швидко поширилися, призвівши до нових жертв серед мирного населення в м.Дара та інших містах.

Наприкінці року протести точилися вже на всій території Сирії – часто за участі десятків тисяч осіб. Провінція Дара залишалася в центрі уваги, але головною гарячою точкою невдовзі стала провінція Хомс, на яку припадала майже третина всіх жертв. Упродовж року протести координувалися через мережу *Facebook* і відбувалися, зазвичай, після п'ятничного намазу або похорон загиблих протестувальників. Спочатку вимоги учасників протестних акцій стосувалися економічних і політичних реформ, але згодом – усунення Президента Б.Асада, проведення вільних і справедливих виборів. За винятком кількох випадків погромів і кидання камінням, демонстрації загалом залишалися мирними. Натомість влада відповіла масовими арештами, тортурами

¹⁹ ‘Fighters clash again near Tripoli, several dead’, Reuters, 12 Nov. 2011.

²⁰ Human Rights Watch, ‘Libya: apparent execution of 53 Gaddafi supporters’, 24 Oct. 2011, <<http://www.hrw.org/news/2011/10/24/libya-apparent-execution-53-gaddafi-supporters>>.

²¹ United Nations, Security Council, 6647th meeting, S/PV.6647, 2 Nov. 2011.

²² Про події в Сирії у 2011р. див. також підрозділ II розділу 3 цього видання.

²³ United Nations, Human Rights Council, Report of the independent international commission of inquiry on the Syrian Arab Republic, A/HRC/S-17/2/Add.1, 23 Nov. 2011.

затриманих, відмовою в медичній допомозі пораненим і використанням снайперів проти протестувальників²⁴. Десять місяців після початку протестів режим вдався також до блокування та обстрілів цілих міст, які, на його думку, були притулком опозиції²⁵.

Крім сили, режим застосовував також політичні заходи, покладаючи вину за насильство на “іноземні елементи” та “терористів”, постійно висуваючи обіцянки проведення реформ. Дійсно, Б.Асад скасував надзвичайний стан, що був чинним з 1963р., змінив склад Уряду, але ці реформи залишалися косметичними й завершувалися ще більш жорстоким насильством²⁶.

Насильницькі дії сирійської армії призвели до дезертирства, особливо серед сунітських солдатів-призовників. Повідомлялося, що для протидії цьому за бойовими порядками військ розташовувались агенти сил безпеки, не дозволяючи солдатам втекти²⁷. Окремі дезертири організували невеличкі групи для захисту демонстрантів та іноді навіть вступали в сутички з армією. Група офіцерів-перебіжчиків на чолі з полковником Р.Асадом (*Riyad al-Asaad*) 29 липня оголосила через *YouTube* про створення Вільної сирійської армії (ВСА, *Free Syrian Army, FSA*)²⁸. Наприкінці вересня ВСА почала бойові дії проти урядових сил переважно у провінціях Алеппо, Хама та Хомс, що спричинило до кінця 2011р. сотні жертв – на додаток до тисяч загиблих внаслідок силового придушення протестів.

Туніс²⁹

17 грудня 2010р. сталося самоспалення бізнесмена М.Буазізі (*Mohamed Bouazizi*) – після суперечки з поліцією з приводу його невеличкого овочевого бізнесу³⁰. Цей акт викликав хвилю протестів у всьому Тунісі проти жорстокості та корупції поліції і зрештою – проти режиму. Ескалація протестів змусила Президента З.Бен Алі (*Zine-Al Abidine Ben Ali*) 14 січня втекти до Саудівської Аравії. Наприкінці лютого Прем'єр-міністр М.Ганнуші (*Mohamed Ghannouchi*) також був змушений піти у відставку, звільнивши шлях для формування нового тимчасового Уряду, не пов'язаного із З.Бен Алі. 23 жовтня пройшли вибори до Конституційної асамблеї, а 12 грудня тимчасовим Президентом було обрано колишнього правозахисника М.Марзукі (*Moncef Marzouki*). З.Бен Алі був заочно засуджений до 35 років ув'язнення.

²⁴ United Nations (посилання 23); та Human Rights Watch, ‘We live as in war’, Nov. 2011, <<http://www.hrw.org/reports/2011/11/11/we-live-war>>.

²⁵ Human Rights Watch (HRW), ‘We’ve Never Seen Such Horror’ (HRW: New York, June 2011).

²⁶ International Crisis Group (ICG), *Uncharted Waters: Thinking Through Syria’s Dynamics* Middle East Briefing no.31 (ICG: Damascus, 24 Nov. 2011); Human Rights Watch (посилання 25).

²⁷ Human Rights Watch (HRW), ‘By All Means Necessary!’ (HRW: New York, Dec. 2011).

²⁸ ‘Defected officers declare the formation of “Syrian Free Army”, 29-7-2011’, YouTube, 29 July 2011, <<http://www.youtube.com/watch?v=Rk7Ze5jVCj4>>.

²⁹ International Crisis Group (ICG), *Popular Protests in North Africa and the Middle East (IV): Tunisia’s Way*, Middle East/North Africa Report no. 106 (ICG: Tunis, 28 Apr. 2011).

³⁰ ‘How a man setting fire to himself sparked an uprising in Tunisia’, *The Guardian*, 28 Dec. 2010.

Ємен

У 2011р., після понад 30 років правління Президента А.Салеха (*Ali Abdullah Saleh*), Ємен переживав серйозні економічні та соціальні проблеми: поширення корупції, високий рівень безробіття (близько 40%), зменшення видобутку нафти, прогресуюча нестача води та загальна бідність. Крім того, останніми роками Ємен потерпав від високого рівня насильства, в т.ч. з боку осередків Аль-Каїди на Аравійському півострові (*al-Qaeda in the Arabian Peninsula, AQAP*)³¹.

У січні правлячий Загальний народний конгрес (*General People's Congress*) заявив про намір скасувати обмеження на кількість президентських термінів. Це викликало широкий спротив, оскільки багато єменців побоювалися, що А.Салех збереже президентську посаду довічно³². Заклики до відставки А.Салеха посилилися після відставки Президента Х.Мубарака в Єгипті. Загалом, попри мирний характер багатотисячних демонстрацій в містах Сана, Адені і Таїз, урядові сили і прихильники режиму відповіли на них жорстоким насильством³³.

У відповідь на збільшення жертв серед демонстрантів найбільш впливові племена та восначальники відмовили А.Салеху в підтримці. Наприкінці травня сталися збройні сутички між лояльними до Президента силами і племенем ахмар³⁴. 3 червня А.Салеха було поранено під час ракетного обстрілу президентської резиденції – нібито бойовиками цього племені³⁵. А.Салех вилетів до Саудівської Аравії на лікування, але у вересні повернувся до Ємену. Він зберігав усі президентські повноваження до 23 листопада, коли погодився до лютого 2012р. відмовитися від них в обмін на амністію в рамках плану, узгодженого Радою співробітництва держав Перської затоки (РСДПЗ, *Gulf Cooperation Council, GCC*). Він залишив посаду 21 лютого, після обрання колишнього віце-президента А.Хаді (*Abdo Rabu Mansour al-Hadi*) тимчасовим Президентом на дворічний термін³⁶.

Упродовж року урядові сили широко застосовували насильство проти мирних протестувальників, що спричинило загибель сотень осіб. Сотні інших – загинули в зіткненнях між урядовими силами, повсталими військами та бойовиками племен.

³¹ International Crisis Group (ICG), *Breaking Point? Yemen's Southern Question*, Middle East Report no.114 (ICG: Sana'a, 20 Oct. 2011), pp.10-11; Gardner, F., 'What next in Yemen', BBC News, 29 Jan. 2011, <<http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-12309909>>.

³² International Crisis Group (ICG), *Popular Protest in North Africa and the Middle East (II): Yemen between Reform and Revolution*, Middle East/North Africa Report no.102 (ICG: Sana'a, 10 Mar. 2011), pp.1-2.

³³ International Crisis Group (посилання 32), pp.1-4.

³⁴ International Crisis Group (посилання 31).

³⁵ 'Yemen tribe leader denies link to palace attack', Reuters, 3 June 2011.

³⁶ Amnesty International (посилання 10), pp.22-23; Ghobari, M., 'Election preparations start in conflict-torn Yemen', Reuters, 6 Feb. 2012; 'New Yemen President Abdrabbuh Mansour Hadi takes oath', BBC News, 25 Feb. 2012, <<http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-17163321>>.

Зовнішня участь

*Зовнішня підтримка*³⁷

Реакція міжнародної спільноти на події в Північній Африці та на Близькому Сході була дуже різною. У двох країнах з найбільшим числом жертв – Лівії і Сирії – зовнішня підтримка надавалась одній або обом сторонам конфліктів (таблиця 2.1). У трьох з чотирьох країн із середнім рівнем насильства – Єгипті, Тунісі та Ємені – міжнародна спільнота обмежилася політичними заявами на підтримку або проти тодішнього лідера, хоча часто, зокрема в Єгипті, це відбувалося лише на останньому етапі протестів³⁸. Лише четверта країна з цієї категорії (Бахрейн) отримала на прохання Уряду до РСДПЗ зовнішню підтримку від Саудівської Аравії та Об'єднаних Арабських Еміратів у вигляді військового та поліцейського підкріплення³⁹. На відміну від засудження інших режимів за репресії проти мирних протестувальників, Уряд Бахрейну зазнав лише невиразної критики на регіональному та міжнародному рівнях⁴⁰.

Безпосередня участь міжнародного співтовариства в лівійських подіях була продемонстрована швидкою реакцією на них ООН з ініціативи Великої Британії і Франції⁴¹. Міжнародний підхід ґрунтувався на ідеї захисту мирного населення від нерозбірливих дій урядових сил⁴². Участь у забезпеченні запровадженій ООН і за кілька днів офіційно встановленої НАТО зони, забороненої для польотів (безпільотної зони), взяли 19 країн⁴³. Літаки НАТО бомбардували аеродроми та позиції артилерії лівійської армії з метою не дозволити їй наносити удари по мирному населенню та по силах повстанців. Бомбардування штабів суттєво порушило систему військового управління. Ліга Арабських Держав (ЛАД), яка із самого початку підтримувала Резолюцію РБ ООН №1973, піддала НАТО критиці за перевищення мандата⁴⁴. Повстанці отримували пряму військову або фінансову підтримку також від Великої Британії, Італії, Катару, Туреччини

³⁷ Про термін “зовнішня підтримка” див. у посиланні (d) таблиці 2.1 цього розділу.

³⁸ ‘Egypt power transfer not enough: Obama’, Agence France-Presse, 11 Feb. 2011.

³⁹ ‘Gulf Cooperation Council states pledge “full” support for Bahrain’, BBC Monitoring, 19 Feb. 2011; Katzman (посилання 3).

⁴⁰ ‘Gulf Cooperation Council states pledge “full” support for Bahrain’ (посилання 39); Amnesty International (AI), Arms transfers to the Middle East and North Africa: Lessons for an Effective Arms Trade Treaty, Index no. ACT 30/117/2011 (AI: London, 19 Oct. 2011), p.22.

⁴¹ П'ять членів РБ ООН – Бразилія, Індія, Китай, Німеччина та Росія – утрималися під час голосування за Резолюцію №1973. Фактично, саме Китай і Росія як постійні члени РБ ООН дозволили ухвалити Резолюцію. Див.: UN Security Council Resolution 1973 (посилання 18); ‘West mobilizes for Libya air strikes’, Agence France-Presse, 18 Mar. 2011; ‘France, UK draft sanctions text on Libya violence’, Reuters, 25 Feb. 2011, <<http://in.reuters.com/article/2011/02/25/idINIndia-55147320110225>>.

⁴² Про захист цивільних див. розділ 1 цього видання.

⁴³ До цих 19 країн належали 15 членів НАТО (Албанія, Велика Британія, Бельгія, Болгарія, Данія, Греція, Іспанія, Італія, Канада, Нідерланди, Норвегія, Румунія, Туреччина, США і Франція) і чотири інші країни (Йорданія, Катар, ОАЕ і Швеція). Див.: ‘NATO to enforce no-fly zone in Libya–Rasmussen’, Reuters, 24 Mar. 2011. Див. також підрозділ II розділу 3 цього видання.

⁴⁴ ‘Arab League condemns broad Western bombing campaign in Libya’, Washington Post, 20 Mar. 2011.

і Франції та, меншою мірою, від Судану⁴⁵. В цілому, міжнародне втручання значною мірою допомогло збройній боротьбі повстанців.

Уряду Сирії зброю, боєприпаси та технічну допомогу надавали Росія і, можливо, Іран⁴⁶. За повідомленнями, Іран також міг надавати війська та військових радників⁴⁷. Росія періодично вдавалася до відрядження до регіону і своєї військово-морської бази в Тартусі кораблів ВМФ – як заходу стримування можливої військової операції НАТО⁴⁸. У політичній сфері Китай і Росія неодноразово виступали проти пропонованих США і Францією резолюцій РБ ООН стосовно Сирії⁴⁹. За умов блокування цих пропозицій, ЄС і США запровадили односторонні санкції проти Сирії і зміцнили політичний тиск на Б.Асада, виказуючи наміри утриматися від наступного військового втручання⁵⁰. Туреччина, попри тісні відносини із Сирією, зміцнені останніми роками, різко критикувала режим Б.Асада. Вона прийняла десятки тисяч біженців і в червні надала територію для проведення першої конференції всіх сирійських опозиційних партій у вигнанні. Туреччина також значною мірою допомогла ВСА, надавши притулок і захист її лідеру Р.Асаду та дозволивши використання своєї території для відступу ВСА⁵¹.

*Залучення третіх сторін*⁵²

Крім прямої підтримки різних сторін у конфліктах “арабської весни”, міжнародне співтовариство активно шукало шляхи врегулювання цих конфліктів. Як і зовнішня підтримка, залучення третіх сторін відбувалося в обох країнах з найбільшим числом жертв (Лівії і Сирії), а також в одній країні із середнім рівнем насильства – Ємені.

У Лівії посередником між Урядом і НПР намагалася бути Росія. Колишній російський губернатор, президент Міжнародної шахової федерації

⁴⁵ ‘France says it gave arms to the rebels in Libya’, New York Times, 29 June 2011; ‘Qatar admits sending hundreds of troops to support Libya rebels’, The Guardian, 26 Oct. 2011; ‘Turkey reveals quiet rebel payments’, Wall Street Journal, 24 Aug. 2011; ‘Libya conflict: British and French soldiers help rebels prepare Sirte attack’, The Guardian, 25 Aug. 2011; ‘Sudan armed Libyan rebels, says President Bashir’, BBC News, 26 Oct. 2011, <<http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-15471734>>; United Nations, Security Council, Final report of the Panel of Experts established pursuant to Security Council resolution 1973 (2011) concerning Libya, 17 Feb. 2012, annex to S/2012/163, 20 Mar. 2012.

⁴⁶ International Crisis Group (ICG), Popular Protests in North Africa and the Middle East (VII): The Syrian Regime’s Slow-motion Suicide, Middle East/North Africa Report no.109 (ICG: Brussels, 13 July 2011). Про політику країн-експортерів стосовно поставок озброєнь країнам “арабської весни” див. підрозділ II розділу 6 цього видання.

⁴⁷ Abdo, G., ‘How Iran keeps Assad in power in Syria’, Foreign Affairs, 25 Aug. 2011; British Foreign and Commonwealth Office, ‘Britain’s relations with Iran’, [n.d.], <<http://www.fc.gov.uk/en/global-issues/mena/017-iran/>>; ‘Iran helping Syrian regime crack down on protesters, say diplomats’, The Guardian, 9 May 2011; Dages, H., ‘Viewpoint: Iran looms large in Syria conflict’, Middle East Voices, 22 Mar. 2011, <<http://www.middleeastvoices.com/2012/03/viewpoint-iran-looks-large-in-syria-conflict-25664/>>.

⁴⁸ ‘Russia sending warships to its base in Syria’, Reuters, 28 Nov. 2011, <<http://af.reuters.com/article/egyptNews/idAFL5E7MS1XT20111128>>.

⁴⁹ Про пропозиції стосовно ембарго ООН на поставки озброєнь до Сирії див. підрозділ III розділу 9 цього видання.

⁵⁰ International Crisis Group (посилання 46).

⁵¹ ‘Assad has less than week to heed reforms call—Turkey’, Reuters, 20 June 2011; ‘In slap at Syria, Turkey shelters anti-Assad fighters’, New York Times, 27 Oct. 2011.

⁵² Про термін “залучення третіх сторін” див. у посиланні (e) таблиці 2.1.

К.Люмжинов здійснив у червні кілька офіційних візитів до Лівії⁵³. Його зустрічі з М.Каддафі та повстанцями за кілька тижнів після початку бомбардувань, які, здається, не буди узгоджені з НАТО, не дали помітних результатів. Регіональні організації спочатку вагались і не мали єдиної позиції стосовно безпольотної зони. Африканський Союз (АС) спробував виступити посередником у Лівії, але, оскільки жодна з його пропозицій не передбачала відставку М.Каддафі, НПР рішуче відкидала їх⁵⁴.

У Сирії ЛАД спочатку підтримала запропоновані Б.Асадом реформи. Але, мірою поширення насильства проти мирного населення, Ліга поступово змінила свою позицію, спочатку закликавши Б.Асада припинити насильство, а потім спробувавши організувати діалог між сторонами. Оскільки насильство не припинялося, ЛАД у листопаді призупинила членство Сирії. Через загрози економічних санкцій і подальшої політичної ізоляції Б.Асад 19 грудня погодився на мирний план⁵⁵. Згідно з умовами плану, ЛАД надіслала до Сирії Місію спостерігачів для моніторингу та інформування про ситуацію у країні, але опозиція вважала цю Місію упередженою, і на початку 2012р. її діяльність була призупинена⁵⁶.

В Ємені РСДПЗ за підтримки ООН вела постійні переговори з Президентом А.Салехом з приводу його відставки. Ці зусилля були успішними та в лютому 2012р. призвели до передачі влади. Унікальність ситуації в Ємені зумовлена тісною співпрацею Уряду зі США в боротьбі з *AQAP*. Але, мірою ескалації протестів і насильства, США зрештою підтримали план РСДПЗ і закликали А.Салеха піти у відставку⁵⁷. Водночас США продовжували співпрацювати з Урядом і завдали ряд авіаударів по *AQAP* на території Ємену.

Висновки

Наслідки першого року “арабської весни” є неоднозначними. В одних випадках мінялися режими, в інших – придушувався народний спротив. Утім, цей унікальний в історії ланцюг подій змінив політику в арабському світі.

Простежується очевидний зв'язок між числом жертв і рішучістю вимог: там, де протестувальники вимагали зміни режиму, жертви сягали середнього або високого рівня (таблиця 2.1). Крім того, монарчаті – тобто режими, керовані однією партією або сім'єю, – виявилися більш вразливими до викликів, ніж традиційні монархії чи інші види режимів. Зокрема, Єгипет, Ємен, Сирія і Туніс належать до першої категорії, тоді як Йорданія, Марокко, Саудівська Аравія і країни Перської затоки – до другої. Цікавими винятками є Бахрейн, де традиційна монархія захиталась, але зберегла владу завдяки зовнішній підтримці, та Алжир, де авторитарний режим військових мусив

⁵³ ‘Russia meets with NATO in new push for Libyan peace’, New York Times, 4 July 2011.

⁵⁴ ‘Libyan rebels reject African Union proposal as fighting rages’, CNN, 11 Apr. 2011, <http://articles.cnn.com/2011-04-11/world/libya_war_1_leader-moammar-gadhafi-libyan-people-african-union>.

⁵⁵ ‘3 killed as Syria urged to implement peace plan’, Agence France-Presse, 20 Dec. 2011.

⁵⁶ Про Місію спостерігачів ЛАД у Сирії див. підрозділ II розділу 3 цього видання.

⁵⁷ Carmichael, L., ‘US watches Yemen chaos with growing concern’, Agence France-Presse, 26 May 2011; Amnesty International (посилання 10), p.25.

задовольняти переважно помірні вимоги. В найбільш відкритих арабських країнах – таких, як Ліван, Палестинська Автономія та Ірак, – громадські заворушення з приводу внутрішніх проблем були набагато слабшими. Зокрема, на Палестинських територіях демонстранти вимагали більшої єдності з палестинською спільнотою, а не зміни режиму.

Міжнародна реакція в кожному випадку була різною, і лише в кількох з них надавалася зовнішня підтримка. Західні держави, насамперед США і Франція, в Єгипті та Тунісі спочатку підтримали владу, але потім почали вимагати змін режимів. У випадку Лівії вони, за схвалення ООН і використовуючи інструмент НАТО, одразу зайняли жорстку позицію щодо режиму. В Сирії західні держави протистояли Китаю і Росії, які дедалі різкіше критикували міжнародне використання сили. Масштаб залучення третіх сторін для розв'язання криз був дуже обмеженим, серйозні переговори велися лише в Ємені.

Важливу роль відігравали сусідні країни та регіональні організації. Зокрема, ЛАД сприяла міжнародному втручання в Лівії і легітимізувала на регіональному рівні перше силове застосування ООН принципу міжнародної відповідальності за захист мирного населення. ЛАД намагалася досягти домовленості в Сирії, але її зусилля були зірвані як Урядом, так і опозиційними угрупованнями. В Ємені посередницьку роль відіграла РСДПЗ.

Події 2011р. відбувалися на фоні глибокого розмежування арабського світу. Заворушення підбурювалися домінуванням непередставницьких режимів, що не практикували розв'язання проблем в інтересах громадян. Монократіям бракувало простору для політичних поступок, вони швидко опинялись у внутрішній, регіональній і міжнародній ізоляції. Використання разом з традиційними сучасних форм комунікації продемонструвало вразливість цих режимів і заохочувало до подальших дій⁵⁸. Отже, “арабська весна” є уроком не лише для арабського світу, але й для всіх режимів.

⁵⁸ Див. також: Melvin, N. and Umaraliev, T., ‘New social media and conflict in Kyrgyzstan’, SIPRI Insights on Peace and Security no. 2011/1, Aug. 2011, <http://books.sipri.org/product_info?c_product_id=429>.

II. Організоване насильство на Африканському Розі

ЙОНАС БАУМАНН, МАРКУС НІЛЬССОН, ЛОТТА ТЕМНЕР, ПЕТЕР ВАЛЛЕНШТАЙН
УПІСАЛЬСЬКА ПРОГРАМА ЗБОРУ ДАНИХ ПРО КОНФЛІКТИ

Країни Африканського Рогу – Джибуті, Еритрея, Ефіопія, Кенія, Сомалі (рисунк 2.1) – десятиліттями потерпають від організованого насильства. Попри великі масштаби людських страждань, регіон привертає міжнародну увагу, лише коли йдеться про піратство або посухи. Для цілісного погляду на насильство, що вразило Африканський Ріг, у цьому підрозділі регіон розглядається крізь призму трьох категорій організованого насильства: між- і внутрішньодержавні збройні конфлікти; одностороннє насильство проти мирного населення; насильство між недержавними суб'єктами (недержавні конфлікти)¹.

Хоч упродовж 2001-2010рр. всі країни регіону стикалися з однією або кількома з цих категорій насильства, найбільш поширеними були недержавні конфлікти. На Африканському Розі було зафіксовано загалом 77 недержавних конфліктів – 35% світової кількості. В перші шість років цього періоду річна кількість триваючих недержавних конфліктів була відносно стабільною – 11-13. Але потім їх кількість суттєво коливалася: два – у 2007р., 14 – у 2008р., по п'ять – у 2009р. та 2010р.

Збройні конфлікти першої категорії (за участі держав) на Африканському Розі є менш поширеними: у 2001-2010рр. їх було зафіксовано лише п'ять, і всього один із них досяг рівня війни². Водночас, спостерігається тенденція розширення військової участі в конфліктах у сусідніх країнах. Так, Ефіопія і Кенія періодично відряджали війська на підтримку Перехідного федерального уряду (ПФУ, *Transitional Federal Government, TFG*) Сомалі під час його конфлікту з Молодіжним рухом моджахедів Аль-Шабаб (*Harakat al-Shabab al-Mujahideen, Mujahedin Youth Movement, al-Shabab*), який, своєю чергою, озброювала та навчала Еритрея³.

Причетними до одностороннього насильства в регіоні були шість суб'єктів: Уряд Ефіопії; Уряд Кенії; кенійська релігійна секта *Mungiki*; ефіопське повстанське угруповання Національний фронт визволення Огадену (*Ogaden National Liberation Front, ONLF*); Сили оборони землі Сабаот (*Sabaot Land Defence Force, SLDF*); ополчення, що діє в районі гори Елгон (Кенія); Аль-Шабаб. У 2001-2006рр. лише один суб'єкт насильства – Уряд Ефіопії – перевищував межу 25 загиблих внаслідок нападів на мирне населення впродовж одного року (див. нижче). У 2007-2008рр. таких суб'єктів було шість, але у 2009-2010рр. їх кількість знову зменшилася до одного.

¹ Про визначення *UCDP* трьох категорій організованого насильства та аналіз глобальних тенденцій див. підрозділ III цього розділу.

² П'ять збройних конфліктів, зафіксованих у регіоні: Джибуті-Еритрея (спільний кордон), Еритрея, Ефіопія (Огаден), Ефіопія (Оромо), Сомалі. Якщо в цьому підрозділі зазначається лише назва країни, це означає конфлікт з приводу влади. Якщо конфлікт точиться з приводу території, в дужках після назви країни вказується назва спірної території.

³ United Nations, Security Council, Report of the Monitoring Group on Somalia and Eritrea pursuant to Security Council Resolution 1916 (2010), 20 June 2011, annex to S/2011/433, 18 July 2011.

Рисунок 2.1. Карта Африканського Рогу

У цьому підрозділі розглядається збройний конфлікт у Сомалі, особливо його міжнародні аспекти. Далі розглянуто один з найгірших випадків одностороннього насильства на Африканському Розі – конфлікт в ефіопському регіоні Сомалі. Наприкінці, на прикладі двох конфліктів на кордоні Ефіопії і Кенії розглядається переважання в регіоні недержавних конфліктів.

Збройний конфлікт: регіональні наслідки нестабільності в Сомалі

З усіх конфліктів, що точаться у світі, боротьба за владу в Сомалі є однією з найбільш тривалих. Остання спроба знайти рішення призвела до формування

у 2004р. міжнародно-визнаного ПФУ. Проте, лише після вторгнення Ефіопії до Сомалі у грудні 2006р. та пізніше за підтримки санкціонованої ООН Місії АС у Сомалі (*African Union Mission in Somalia, AMISOM*), ПФУ спромігся взяти під контроль м.Могадішо⁴.

До грудня 2010р. два головні опозиційні до Уряду ісламські збройні угруповання – Хізбул-Іслам (*Hizbul-Islam*) і Аль-Шабаб – перебували у стані збройного конфлікту з ПФУ та між собою. 3 грудня, коли лідер Хізбул-Іслам Х.Авейс (*Hassan Dahir Aweys*) оголосив, що його угруповання приєдналося до Аль-Шабаб, останнє виявилось єдиним озброєним противником ПФУ⁵. На той час Аль-Шабаб контролював весь південь і центр Сомалі, в т.ч. значну частину Могадішо⁶.

Попри міжнародне визнання ПФУ, його сили були недостатніми, а контроль – обмеженим⁷. Бої з Аль-Шабаб у Могадішо велися переважно силами *AMISOM*, а не ПФУ⁸. Боротьбу з Аль-Шабаб вели також ряд недержавних угруповань і регіональних, сформованих на клановій основі адміністрацій, що підтримували ПФУ⁹. До цих угруповань належали: *Ahlu Sunna Waljamaca*, якому надає підтримку та іноді пряму допомогу Ефіопія; рух *Ras Kamboni*, який часто називають провідником інтересів Кенії¹⁰.

Коли в серпні 2011р. Аль-Шабаб оголосив про тактичний відхід з Могадішо, багато хто сподівався, що до столиці вперше за багато років повернеться відносний спокій¹¹. Але ряд вибухів, здійснених смертниками, та періодичні зіткнення наприкінці 2011р. показали, що ситуація в Могадішо є ще далекою від безпечної¹². На той час її загострювала присутність тисяч внутрішньо переміщених осіб, які заповнили місто через поширення голоду. Крім того, брак фінансування спонукав війська ПФУ, що залишилися без грошового утримання, до пограбувань міжнародних центрів розподілу продовольства, створення незаконних пропускних пунктів і періодичних сутичок з іншими урядовими силами¹³.

⁴ Докладніше про *AMISOM* див. підрозділи III та IV розділу 3 цього видання.

⁵ 'Somalia: Aweys surrenders to Al Shabaab, 6 killed in bombing', Garowe Online, 20 Dec. 2010, <http://www.garoweonline.com/artman2/publish/Somalia_27/Somalia_Aweys_surrenders_to_Al_Shabaab_6_killed_in_bombing.shtml>.

⁶ International Crisis Group (ICG), Somalia: The Transitional Government on Life Support, Africa Report no.170 (ICG: Nairobi, 2011), p.27.

⁷ United Nations (посилання 3), p.11.

⁸ International Crisis Group (посилання 6), p.17.

⁹ Про решту території Сомалі (зокрема, самопроголошені автономні регіони) див.: UCDP Conflict Encyclopedia, <<http://www.ucdp.uu.se/database/>>; Pugh, A., 'Block party-breaking Somalia's political paralysis', Jane's Intelligence Review, 19 May 2011; United Nations (посилання 3).

¹⁰ United Nations (посилання 3); '48 people killed in Somalia', Garowe Online, 25 Feb. 2011, <http://www.garoweonline.com/artman2/publish/Somalia_27/48_people_killed_in_Somalia.shtml>.

¹¹ Khalif, A., 'Al Shabaab militants pull out of key positions in Mogadishu rout', Daily Nation (Nairobi), 6 Aug. 2011.

¹² Зокрема, 4 жовтня, під час підриву смертника, за даними місцевої лікарні, загинули до 120 осіб. Див.: 'Hospitals overwhelmed as bombing death toll rises', IRIN, 5 Oct. 2011, <<http://www.irinnews.org/Report/93896/SOMALIA-Hospitals-overwhelmed-as-bombing-death-toll-rises>>.

¹³ 'Somali government soldiers warned over killings', BBC Monitoring Africa, 7 Nov. 2011; Guled, A., 'African Union troops reach outskirts of Mogadishu', Associated Press, 20 Jan. 2012, <<http://news.yahoo.com/african-union-troops-reach-outskirts-mogadishu-083503256.html>>.

Аль-Шабаб також мав фінансові проблеми. Після операцій сил ПФУ та *AMISOM* у лютому та липні-серпні 2011р. угруповання втратило контроль над ринком Бакара в Могадішо, який раніше був важливим джерелом податкових надходжень. Ще одним втраченим джерелом доходу Аль-Шабаб був порт Кісмайо, заблокований внаслідок інтервенції Кенії на півдні Сомалі в жовтні 2011р. – операції *Linda Nchi*, якій передувала хвиля викрадень людей на території Кенії¹⁴.

З огляду на дедалі більші розбіжності між прихильниками світового джихаду та сомалійськими націоналістами в керівництві Аль-Шабаб, деякі аналітики стверджували, що зростаюча інтернаціоналізація конфлікту може перетворити цей рух на світового гравця та, можливо, забезпечити йому додаткові ресурси¹⁵. Навмисні спроби Аль-Шабаб інтернаціоналізувати конфлікт, зокрема викрадення людей і вибухи у 2010р. в Кампалі (Уганда), призвели до розширення міжнародних дій проти цього угруповання¹⁶. Станом на кінець 2011р., п'ять африканських країн мали війська в Сомалі, а в лютому 2012р. РБ ООН ухвалила збільшення чисельності *AMISOM* з максимальних 12 тис. до понад 17 тис. військових, що мало здійснюватися за міжнародної фінансової підтримки¹⁷. Своєю чергою, Аль-Шабаб поширив вплив за межі Сомалі та в січні 2012р. призначив керівника свого філіалу в Кенії, що свідчить про наміри угруповання посилити регіональний вплив¹⁸.

Така регіоналізація діяльності Аль-Шабаб призвела до закликів вдатися до більш жорсткої реакції – особливо після вибухів у Кампалі. Політичні діячі та військові командири з Уганди – яка надає значну частину військ до *AMISOM* – наголошували на тому, що *AMISOM* слід перейти до примушення до миру¹⁹. Попри те, що міжнародне втручання в Сомалі наразі має на меті переважно стабілізацію ситуації, вірогідним наслідком інтернаціоналізації може бути поширення конфлікту за межі Сомалі. Всередині країни зовнішня інтервенція може призвести до зростання підтримки Аль-Шабаб.

¹⁴ United Nations (посилання 3), p.28; 'Kenya-Somalia-West: Operation Protect the Nation follows wave of abductions', Africa Research Bulletin, 9 Nov. 2011, p.19 032.

¹⁵ Weinstein, M.A., 'Harakat al-Shabaab "gobbles up" Hizbul Islam', Garowe Online, 23 Dec. 2010, <http://www.garoweonline.com/artman2/publish/Somalia_27/Somalia_Harakat_al-Shabaab_Gobbles_Up_Hizbul_Isam.shtml>; International Crisis Group (посилання 6), p.i.

¹⁶ International Crisis Group (посилання 6), p.i.

¹⁷ UN Security Council Resolution 2036, 22 Feb. 2012. Війська до Сомалі відрядили Ефіопія і Кенія, а також у рамках *AMISOM* – Бурунді, Джибуті та Уганда. Крім того, Ізраїль і Франція надали безпосередню логістичну підтримку операції *Linda Nchi*; неодноразово повідомлялося про удари американських безпілотників по території Сомалі. Див.: 'France to support Kenya's incursion into Somalia', BBC Monitoring Africa, 25 Oct. 2011; 'Some 19 civilians killed in "US drone attack" in southern Somalia', BBC Monitoring Africa, 17 Sep. 2011. Див. також підрозділи III і IV розділу 3 цього видання.

¹⁸ У 2012р. представником Аль-Шабаб у Кенії було призначено шейха І.Алі (*Iman Ali*). Див.: 'Al-Shabaab names Kenyan leader', Somalia Report, 10 Jan. 2012, <http://somaliareport.com/index.php/post/2489/Al-Shabaab_Names_Kenyan_Leader_>. До інших лідерів Аль-Шабаб з міжнародним досвідом належать: швед сомалійського походження Ф.Шонголе (*Fuad Shongole*), а також О.Хаммамі (*Omar Hammami*), який народився та виріс у США та є відомим також як А.Амрікі (*Abu Mansur al-Amriki*). Див.: McGregor, A., Who's Who in the Somali Insurgency: A Reference Guide (Jamestown Foundation: Washington, DC, 2009), pp.10-13.

¹⁹ Тлумачення мандата *AMISOM* вже змінилося. Див.: 'Mandate of AU troops in Somali capital said changed to enforcement of peace', BBC Monitoring Africa, 30 June 2011.

Одностороннє насильство: зловживання в ефіопському регіоні Сомалі²⁰

Як і загалом у світі, в регіоні Африканського Рогу у 2001-2010рр. недержавні суб'єкти частіше за уряди вдавалися до одностороннього насильства²¹. Проте, найгіршим у цьому сенсі суб'єктом був Уряд Ефіопії – як за тривалістю конфлікту, так і за числом загиблих. 2003-2004рр. були найбільш кривавими (приблизно 500 і 250 жертв, відповідно), а останній пік зафіксовано у 2007р., коли було вбито понад 160 цивільних осіб. Того року одностороннє насильство з боку Уряду Ефіопії застосовувалося переважно на південному сході країни (регіон Сомалі), який із середини 1970-х років залишається ареною періодичних внутрішньодержавних конфліктів між Урядом і повстанцями-сепаратистами.

У 2007р. нападам на мирне населення передувала ескалація збройної боротьби *ONLF* за незалежність Огадену на південному сході регіону Сомалі. Завдяки зброї, що потрапляє до регіону із сусідньої Сомалі, *ONLF* активізувався та наприкінці квітня здійснив напад на китайський нафтопромисел, внаслідок чого загинули 74 особи. Це призвело до посилення проти-повстанських дій Сил національної оборони Ефіопії (*Ethiopian National Defence Force, ENDF*), а в липні була започаткована масштабна військова кампанія, в рамках якої великі території регіону Сомалі були відрізані від зовнішнього світу. Наприкінці липня 2007р. Уряд Ефіопії змусив піти з регіону Міжнародний комітет червоного хреста (*International Committee of the Red Cross, ICRC*), звинувативши його в допомозі опозиційним силам. За кілька тижнів безпекова ситуація змусила піти з регіону й Лікарів без кордонів (*Médecins sans Frontières, MSF*).

Незалежних повідомлень про події в регіоні було обмаль, але за наявними даними, протиповстанська кампанія Уряду характеризувалася грубими порушеннями прав людини. Підрозділи *ENDF* у спробах придушити заворушення цілеспрямовано й постійно вдавалися до нападів на мирне населення. Головним об'єктом нападів були родичі підозрюваних членів *ONLF*, але щоб потрапити під підозру, іноді було достатньо бути просто етнічним сомалійцем або, тим паче, належати до сомалійського клану Огаден, який має особливі зв'язки з повстанцями.

Недержавні конфлікти: заворушення у прикордонних районах

Недержавні конфлікти складають неоднорідну категорію, але більш адекватно їх можна класифікувати за організаційною ознакою²². Недержавні конфлікти на Африканському Розі відтворюють типову для всієї Африки картину – більшість (80%) конфліктів точаться між неформально організованими

²⁰ Дані цього підрозділу отримані з джерел: Human Rights Watch, 'Ethiopia: crackdown in east punishes civilians', 4 July 2007, <<http://www.hrw.org/news/2007/07/03/ethiopia-crackdown-east-punishes-civilians>>; Human Rights Watch (HRW), *Collective Punishment: War Crimes and Crimes against Humanity in the Ogaden Area of Ethiopia's Somali Region* (HRW: New York, 2008); Ethiopian Human Rights Council (EHRCO), 'EHRCO Condemns Massacre Committed on Innocent Oilfield Workers', Press release, 26 April 2007, <http://www.ehrco.org/index.php?option=com_content&id=14>.

²¹ Про глобальну картину див. підрозділ III цього розділу.

²² Про класифікацію за організаційною ознакою див. підрозділ III цього розділу.

етнічними чи релігійними громадами. В цій підгрупі можна виявити й інші важливі відмінності на підґрунті різних географічно локалізованих кластерів. Наведені нижче приклади стосуються двох різних конфліктних кластерів на ефіопсько-кенійському кордоні.

Західний кластер на ефіопсько-кенійському кордоні²³

У віддаленому районі на кордоні між північним заходом Кенії і південним сходом Ефіопії проживають багато аграрно-скотарських племен, відносини між якими є дуже нестабільними. Деякі племена вважаються “вічними ворогами”, що перебувають у майже постійному конфлікті між собою, інші – періодично укладають ситуативні союзи. В цьому прикордонному районі, на який не має реального впливу жодна держава, мешкають, зокрема племена туркана, дассанеч, нянгатом, сурі та дізі. Впродовж останніх 10 років *UCDP* фіксувалися недержавні конфлікти між деякими з цих племен²⁴.

Зіткнення можуть бути спровоковані різними подіями – наприклад, вбивством людини представниками іншого племені, – але головними причинами більшості конфліктів у регіоні є наступні. Одна з найбільш загальних – доступ до природних ресурсів, особливо води та пасовищ. Зростання попиту на ці ресурси загострює напруженість, що походить з конфліктного минулого, а це призводить до періодичних зіткнень. Особливе зростання насильства в регіоні спостерігається за часів посухи²⁵. Іншою серйозною причиною кривавого конфлікту між племенами можуть бути крадіжки худоби, що сторіччями практикується в регіоні. За часів хвороб худоби чи посухи напади на сусідів залишаються методом поповнення поголів'я стада. Один напад може призвести до порочного кола нападів у відповідь, що часто тягне за собою масштабне насильство. Ще одна причина сутичок – традиційно молодий вік переважної більшості захисників поселень. З початком сутички саме вони відповідають за захист племені та його худоби. Оскільки хлопці намагаються в такий спосіб довести свою хоробрість, це спричиняє багато випадків насильства.

Східний кластер на ефіопсько-кенійському кордоні²⁶

Упродовж 2001-2010рр. чотири головні племені, що живуть поблизу східної частини ефіопсько-кенійського кордону, брали участь у п'яти різних

²³ Дані цього підрозділу отримані з джерел: Schlee, G. and Watson, E.E. (eds), *Changing Identifications and Alliances in North-East Africa*, vol.1, Ethiopia and Kenya (Berghan books: New York, 2009); Abbink, J., ‘Ritual and political forms of violent practice among the Suri of southern Ethiopia’, *Cahiers d’Études Africaines*, vol.38 (1998), pp.271-295; Abbink, J., ‘Ethnic conflict in the “tribal zone”: the Dizi and Suri in southern Ethiopia’, *Journal of Modern African Studies*, vol.31, no.4 (Dec. 1993), pp.675-682; Abbink, J., ‘Violence and the crisis of conciliation: Suri, Dizi and the state in south-west Ethiopia’, *Africa*, vol.70, no.4 (2000), pp.527-550.

²⁴ Зокрема, фіксувалися конфлікти між племенами туркана та дассанеч, нянгатом і туркана, дізі та сурі.

²⁵ Про зв'язок між природними ресурсами та конфліктами див.: Мелвін Н., де Конінг Р. ‘Ресурси і збройний конфлікт’. – *Щорічник СІПРІ 2011*.

²⁶ Дані цього підрозділу отримані з джерел: Schlee and Watson (посилання 23); Kefale, A., ‘Federal restructuring in Ethiopia: renegotiating identity and borders along the Oromo–Somali ethnic frontiers’, eds T.Hagman and D.Péclard, *Negotiating Statehood: Dynamics of Power and Domination in Africa* (John Wiley and Sons: Chichester, 2011).

конфліктах з рядом спільних рис²⁷. Зазвичай, конфлікти були спорадичними з відносно низьким рівнем насильства та характеризувались укладенням нестійких союзів.

Велика кількість недержавних конфліктів у цьому кластері зумовлені кількома взаємопов'язаними причинами. Одна з них – зміни у прихильності до двох домінуючих, традиційно ворогуючих кланів – оромо та сомалі²⁸. Окремі племена із стратегічних міркувань змінюють прихильність – на основі одних критеріїв (наприклад, мови) їх можна вважати належними до оромо, а на основі інших (наприклад, релігії) – до сомалі.

Іншою важливою причиною є тривала експансія племені гарре на захід – зі своєї історичної батьківщини в Сомалі до нинішніх Кенії та Ефіопії. Це зумовило конфлікти з племенами, які вже мешкали в цьому регіоні, змушуючи їх також рухатися на захід, на традиційну територію інших племен, спричиняючи нові конфлікти. Крім цього історичного руху, племена мігрують також з екологічних причин. Через важкі умови життя в цьому регіоні, посухи мають тут дуже руйнівні наслідки, провокуючи насильницькі конфлікти з приводу доступу до обмежених ресурсів. Як і в західнішому кластері, конфліктні відносини між племенами підігрівалися, хоч і меншою мірою, крадіжками худоби.

Ситуацію ускладнюють політичні мотиви. Всередині країни це стосувалося переважно контролю над місцевими адміністраціями. Так, в Ефіопії ситуацію ускладнила реорганізація країни на початку 1990-х років в етнічну федерацію, в рамках якої було визначено чіткий зв'язок між територією та етнічною групою. Це призвело до зацікавленості в забезпеченні “етнічної чистоти” підконтрольної території, а спротив таким намірам призводив до недержавних конфліктів. У міжнародному аспекті, на події у кластері впливає динаміка відносин між Ефіопією і Кенією – домінантою яких є страх поширення нестабільності за межі Сомалі. Важливим чинником є також взаємні побоювання Ефіопії і Кенії стосовно потенційних претензій одна до одної на регіональне лідерство. Таким чином, недержавні конфлікти є складовими загальної заплутаної ситуації в регіоні Африканського Рогу.

²⁷ У Кенії конфлікти спостерігалися в районах Мандера, Марсабіт, Мойале, Ваджір; в Ефіопії – на півдні регіонів Оромо та Сомалі. Чотири племені – борана, габра, гарре, гуджі брали участь у п'яти конфліктах: борана-габра, борана-гарре, борана-гуджі, габра-гуджі та гарре-борана/гуджі.

²⁸ Сомалі тут означає етнічну належність, а не громадянство.

III. Розвиток організованого насильства у 2001-2010рр.

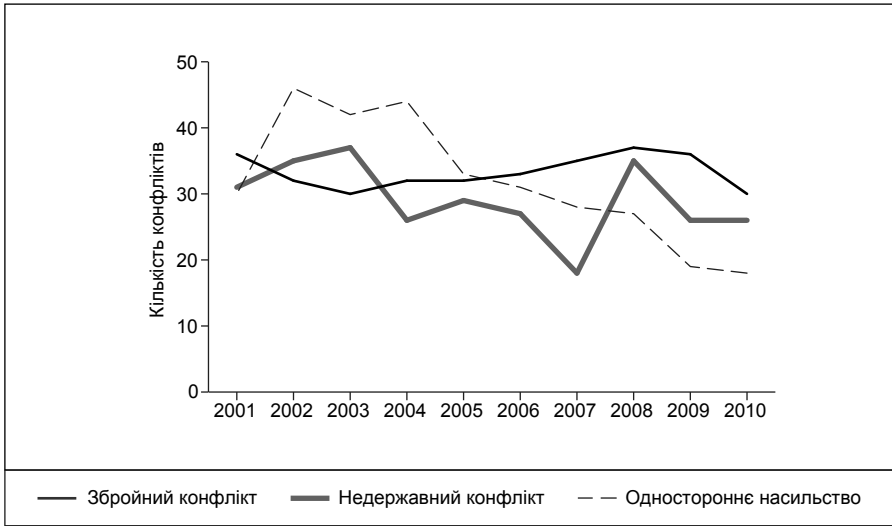
ЛОТТА ТЕМНЕР, ПЕТЕР ВАЛЛЕНШТАЙН
УППСАЛЬСЬКА ПРОГРАМА ЗБОРУ ДАНИХ ПРО КОНФЛІКТИ

У попередніх виданнях *Щорічника СІПРІ* інформація *UCDP* про розвиток “крупних збройних конфліктів” класифікувалася за критерієм інтенсивності, тобто коли використання збройної сили між двома сторонами, принаймні одна з яких є урядом держави, призводило до загибелі внаслідок бойових дій не менше 1 000 осіб упродовж одного календарного року¹. Наразі підхід змінився та розширився за рахунок запровадження трьох категорій організованого насильства: “збройні конфлікти”, “недержавні конфлікти” та “одностороннє насильство”. З урахуванням насильства з боку як державних, так і недержавних суб’єктів стосовно інших держав, недержавних угруповань і мирного населення, ці дані дають ширшу картину організованого насильства.

Визначення збройного конфлікту – як однієї з категорій організованого насильства – є подібним до визначення крупного збройного конфлікту; відмінність полягає в тому, що замість критерію в 1 000 загиблих внаслідок бойових дій застосовується межа в 25 загиблих упродовж календарного року. Якщо у збройних конфліктах хоча б однією стороною має бути уряд, то сторонами недержавних конфліктів можуть бути лише недержавні формально чи неформально організовані збройні угруповання. Третя категорія – одностороннє насильство – охоплює навмисні напади на мирне населення, вчинені державою або організованим угрупованням.

У цьому підрозділі міститься загальний огляд категорій збройного, недержавного конфлікту та одностороннього насильства впродовж 2001-2010рр. Упродовж цього періоду зафіксовано 69 збройних конфліктів, 221 недержавний конфлікт і 127 суб’єктів одностороннього насильства; отже, загалом сталося понад 400 насильницьких акцій, кожна з яких призвела до загибелі понад 25 осіб за рік. Наприкінці десятиліття масштаби організованого насильства були меншими, ніж на його початку, хоча зменшення було незначним (діаграма 2.1). Крім того, якщо в 1990-х роках спостерігалися суттєві коливання кількості конфліктів, то у 2000-х – цього не було, що дає надію на збереження надалі спадного тренду. В рамках загальної тенденції кожен з трьох видів насильства мав власну внутрішню динаміку, хоча спостерігався й міжвидовий взаємовплив. Звичайно, повна картина є складнішою, проте будь-яких свідчень про взаємну компенсацію або взаємодоповнення трьох категорій насильства немає.

¹ Докладніше визначення концепції крупного збройного конфлікту див., зокрема: Темнер Л., Валленштайн П. “Розвиток крупних збройних конфліктів у 2001-2010рр.” – *Щорічник СІПРІ 2011*, с.68-69.

Діаграма 2.1. Кількість збройних конфліктів, недержавних конфліктів і випадків одностороннього насильства у 2001-2010рр.

Збройні конфлікти

Збройний конфлікт визначається як протиріччя з приводу влади та/або території, під час врегулювання якого дві сторони, принаймні одна з яких є урядом держави, використовує збройну силу, що призводить до загибелі внаслідок бойових дій не менше 25 осіб упродовж календарного року. До збройного конфлікту, що призвів до загибелі внаслідок бойових дій 1 000 осіб упродовж року, застосовується термін “війна”; інші збройні конфлікти класифікуються як “невеликі збройні конфлікти”². Це визначення стосується широкого спектру: від конфліктів низької інтенсивності, які тривають лише один чи кілька років – таких, як територіальний конфлікт 2007-2008рр. між політико-релігійним рухом *Bundu-dia-Kongo* та Урядом Конго, – до конфліктів високої інтенсивності, що точаться тривалий час, – таких, як конфлікти з приводу влади в Афганістані, в яких з 1978р. певні держави, замінюючи одна одну, воюють з різними повстанськими угрупованнями.

У 2001-2010рр. було зафіксовано 69 активних збройних конфліктів, 30 з яких тривали у 2010р. (таблиця 2.2). Загалом, річна кількість конфліктів за цей період дещо зменшилася, але це зменшення було нестабільним – з піком у 2008р. (таблиця 2.3). Цікаво, що найбільшою мірою скоротилася кількість війн. Якщо у 2001р. було 10 війн (28% загальної кількості конфліктів), то у 2010р. – лише чотири (13%). Найбільш тривалими були війни між Урядом Афганістану та Талібаном і між Урядом Іраку та безліччю повстанських угруповань: обидва ці конфлікти сім з 10 років перебували на рівні війни (Афганістан – у 2001р. і 2005-2010рр., Ірак – у 2004-2010рр.).

² Таким чином, крупний збройний конфлікт – це збройний конфлікт, класифікований принаймні впродовж одного року як війна.

Упродовж зазначеного десятиріччя відбулося також загальне зменшення втрат від бойових дій, проте їх число у 2010р. було значним – близько 20 тис. загиблих (діаграма 2.2)³. Причому, зменшення числа жертв було нестабільним: від найнижчого рівня (близько 11 500) у 2005р. до найвищого (майже 31 тис.) – у 2009р. Цей пік спостерігався переважно внаслідок драматичної ескалації конфлікту у Шрі-Ланці, який завершився у 2009р. поразкою Тигрів визволення Таміл Еламу (*Liberation Tigers of Tamil Eelam, LTTE*). Певну роль відіграли також події в Афганістані та Пакистані: загострення конфлікту між Урядом Афганістану та Талібаном; спалах нового конфлікту між Урядом Пакистану та Рухом Талібан у Пакистані (*Tehrik-i-Taliban Pakistan, TTP*).

У даних *UDCP* виокремлюються три види збройного конфлікту: міждержавний, внутрішньодержавний та інтернаціоналізований внутрішньодержавний⁴. У 2001-2010рр. переважали внутрішньодержавні конфлікти: впродовж більшості років вони становили понад 80% усіх конфліктів і ніколи – менше 70% (таблиця 2.3). Найменш поширеним явищем були міждержавні конфлікти (лише три): між Індією і Пакистаном (2001-2003рр.), Іраком і США із союзниками (2003р.), Джібуті та Еритреєю (2008р). Але, попри невелику кількість міждержавних конфліктів, ними не слід нехтувати. Враховуючи великі ресурси, що можуть бути мобілізовані урядами – на відміну від повстанських угруповань, – конфлікти між державами можуть швидко досягти фатального рівня⁵.

Збільшується кількість інтернаціоналізованих внутрішньодержавних конфліктів. Після 2001р. їх можна поділити на дві великі групи: (а) конфлікти, пов'язані з “глобальною війною” США з тероризмом – такі, як війни в Афганістані та Іраку, конфлікт США з Аль-Каїдою; (б) втручання урядів у внутрішні конфлікти сусідів – наприклад, конфлікт між Урядом Індії і фракцією Хапланга в Національній соціалістичній раді Нагаленду (*National Socialist Council of Nagaland - Khaplang, NSCN - K*), у якому Уряд отримав підтримку від сусідньої М'янми; конфлікт між Урядом Анголи та Національним союзом за повну незалежність Анголи (*União Nacional para a Independência Total de Angola, UNITA*), в якому Уряду допомагали намібійські війська.

Із 69 збройних конфліктів 2001-2010рр., 27 (39%) точилися в Африці, 25 (36%) – в Азії, вісім (12%) – на Близькому Сході, п'ять (7%) – у Європі, чотири (6%) – в Америці. Така картина була досить стабільною впродовж 10 років (таблиця 2.3), хоча з 2003р. Азія характеризується як регіон, що найбільшою мірою потерпає від збройних конфліктів, особливо на фоні значного скорочення їх кількості в Африці. За 10 років кількість війн в Африці зменшилася з п'яти до однієї, що супроводжувалося скороченням річного числа загиблих внаслідок бойових дій з понад 10 тис. у 2001р. до менше 4 000 у 2010р.

³ Повне визначення жертв бойових дій див. у посиланнях до таблиці 2.2 цього розділу.

⁴ Міждержавні конфлікти точаться між урядами двох або більшої кількості держав. Внутрішньодержавні конфлікти – між урядом держави та одним або кількома повстанськими угрупованнями. Інтернаціоналізовані внутрішньодержавні конфлікти – внутрішньодержавні конфлікти, в яких одна або обидві сторони отримують допомогу військами від іншої держави.

⁵ Див., зокрема: Laciņa, B. and Gleditch, N.P., ‘Monitoring trends in global combat: a new dataset of battle deaths’, *European Journal of Population*, vol. 21 (2005), pp.145-166.

Таблиця 2.2. Збройні конфлікти у 2010р.

Докладніше визначення використаних термінів див. у параграфі “Джерела та методи” цього підрозділу.

Регіон, країна ^a	Сторони	Вид протиріччя	Рік початку ^b	Жертви у 2010р.	Зміни, порівняно з 2009р. ^c
<i>Африка</i>					
Алжир	Уряд Алжиру, Нігер проти Аль-Каїди в Ісламському Магрибі (<i>al-Qaeda in the Islamic Maghreb, AQIM</i>)	Влада	1998/ 1999	240	--
ЦАР	Уряд ЦАР проти Конвенції патріотів за справедливість і мир (<i>Convention des patriotes pour la justice et la paix, CPJP</i>)	Влада	2009/ 2009	26	0
Чад	Уряд Чаду проти Народного фронту національного відродження (<i>Front populaire pour la renaissance nationale, FPRN</i>)	Влада	2010/ 2010	42	..
Ефіопія	Уряд Ефіопії проти Національного фронту визволення Огадену (<i>ONLF</i>)	Територія (Огаден)	1994/ 1994	25	0
Мавританія ^d	Уряд Мавританії, Франція, Нігер проти <i>AQIM</i>	Влада	2008/ 2010	33	..
Руанда ^e	Уряд Руанди, ДРК проти Демократичних сил визволення Руанди (<i>Forces Démocratiques de Libération du Rwanda, FDLR</i>)	Влада	1996/ 1996	199	--
Сомалі	Уряд Сомалі, Ефіопія проти Аль-Шабаб проти Хізбул-Іслам (Ісламської партії, <i>Hizbul-Islam</i>)	Влада	2008/ 2008	2 076	+
			2009/ 2009	82	+
Судан	Уряд Судану проти Руху за справедливість і рівність (<i>Justice and Equality Movement, JEM</i>) проти Суданського народного визвольного руху/Армії (<i>SLM/A</i>) проти Сил Дж.Атора (<i>Forces of George Athor</i>)	Влада	2003/ 2003	638	++
			2003/ 2003	203	++
			2010/ 2010	90	..
Уганда ^f	Уряд Уганди, ЦАР, ДРК, Судан проти Господньої армії опору (<i>Lord's Resistance Army, LRA</i>)	Влада	1988/ 1988	51	--
<i>Америка</i>					
Колумбія	Уряд Колумбії проти Революційних збройних сил Колумбії (<i>Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia, FARC</i>) проти Національно-визвольної армії (<i>ELN, Ejército de Liberación Nacional</i>)	Влада	1964/ 1964	376	0
			1965/ 1966	52	..
Перу	Уряд Перу проти Сяючого шляху (<i>Sendero Luminoso</i>)	Влада	1981/ 1982	28	-

Регіон, країна ^d	Сторони	Вид протириччя	Рік початку ^b	Жертви у 2010р.	Зміни порівняно з 2009р. ^c
США ^g	Уряд США, Канада, Франція, Нідерланди, Румунія проти Аль-Каїди	Влада	2001/ 2001	269	–
<i>Азія</i>					
Афганістан	Уряд Афганістану, Багатонаціональна коаліція ^h проти Ісламської партії Афганістану (<i>Hizb-i Islami-yi Afghanistan</i>) проти Талібана	Влада	1980/ 1980	96	++
		Влада	1995/ 1995	6 278	+
Індія	Уряд Індії проти Маоїстської комуністичної партії Індії (<i>CPI–Maoist/Naxalites</i>) проти Об'єднаного фронту Ассам (<i>United Liberation Front of Assam, ULFA</i>) проти Національно-демократичного фронту Бодоленда (<i>National Democratic Front for Bodoland, NDFB</i>) проти фракції Р.Даймарі в <i>NDFB</i> (<i>Ranjan Daimary faction, NDFB–RD</i>) проти кашмірських повстанців	Влада	2004/ 2005	531	0
		Територія (Ассам)	1983/ 1990	30	--
		Територія (Бодоленд)	1992/ 1993	25	..
		Територія (Бодоленд)	2009/ 2009	32	--
		Територія (Кашмір)	1984/ 1989	362	0
М'янма	Уряд М'янми проти Національного союзу Карена (<i>Karen National Union, KNU</i>) проти П'ятої бригади Демократичної буддистської армії Карена (<i>Democratic Karen Buddhist Army Brigade 5, DKBA 5</i>) проти Південного командування – армії штату Шан (<i>Shan State Army-South command, SSA–S</i>)	Територія (Карен)	1966/ 1966	63	++
		Територія (Карен)	2010/ 2010	58	..
		Територія (Шан)	1986/ 1996	36	–
Пакистан ⁱ	Уряд Пакистану проти Руху Талібана у Пакистані (<i>Tehrik-i-Taliban Pakistan, TTP</i>)	Влада	2007/ 2008	4 787	–
Філіппіни	Уряд Філіппін проти Комуністичної партії Філіппін (<i>Communist Party of the Philippines, CPP</i>) проти Групи Абу Сайяфа (<i>Abu Sayyaf Group, ASG</i>)	Влада	1969/ 1969	202	+
		Територія (Мінданао)	1993/ 1993	85	--
Таджикистан	Уряд Таджикистану проти Ісламського руху Узбекистану (<i>Islamic Movement of Uzbekistan, IMU</i>)	Влада	2005/ 2010	98	..
Таїланд	Уряд Таїланду проти повстанців Патані	Територія (Патані)	1965/ 2003	68	--
<i>Європа</i>					
Росія	Уряд Росії проти сил “Кавказького емірату”	Територія (“Кавказький емірат”)	2007/ 2007	418	–

Регіон, країна ^a	Сторони	Вид протириччя	Рік початку ^b	Жертви у 2010р.	Зміни порівняно з 2009р. ^c
<i>Близький Схід</i>					
Ізраїль	Уряд Ізраїлю проти Палестинського ісламського джихаду (<i>Harakat al-Jihad al-Islami fi Filastin, PIJ</i>)	Територія (Палестинські території)	1987/ 1995	27	--
Іран	Уряд Ірану проти Армії Аллаха (<i>Jondullah</i>)	Влада	2003/ 2006	74	-
Ірак	Уряд Іраку, США проти Ісламської держави Ірак (<i>Dawlat al-'Iraq al-Islamiyya, ISF</i>)	Влада	2004/ 2004	1 015	0
Туреччина ^f	Уряд Туреччини проти Робітничої партії Курдистану (<i>Partiya Karkerên Kurdistan, PKK</i>)	Територія ("Курдистан")	1983/ 1984	328	++
Ємен	Уряд Ємену, США проти Аль-Каїди на Аравійському півострові (<i>al-Qaeda in the Arabian Peninsula, AQAP</i>)	Влада	2009/ 2009	175	++

ДРК – Демократична Республіка Конго; ЦАР – Центральноафриканська Республіка.

^a "Регіон, країна" – місце перебування уряду держави, проти якого повстала опозиційна організація. Якщо географічне місце бойових дій відрізняється від місця перебування уряду, то це зазначається у примітках.

^b "Рік початку" означає початок протистояння (тобто боротьби між урядом і повстанським угрупованням). Першим наведено рік, у якому зафіксована перша загибель внаслідок бойових дій у протистоянні, другим – рік, у якому боротьба вперше призвела до не менш ніж 25 загиблих від бойових дій.

^c "Зміни, порівняно з 2009р." відбивають збільшення або зменшення числа загиблих внаслідок бойових дій у 2010р., порівняно з 2009р. Зміни позначені наступними символами:

"++" – число загиблих внаслідок бойових дій збільшилося більш ніж на 50%;

"+" – число загиблих внаслідок бойових дій збільшилося на 10-50%;

"0" – число загиблих внаслідок бойових дій залишилося незмінним (\pm 10%);

"-" – число загиблих внаслідок бойових дій зменшилося на 10-50%;

"--" – число загиблих внаслідок бойових дій зменшилося більш ніж на 50%;

". ." – конфлікт у 2009р. був неактивним.

^d Крім Мавританії, бойові дії тривали в Малі та Нігері.

^e Бойові дії тривали в ДРК.

^f Бойові дії тривали в ЦАР, ДРК і Судані.

^g Бойові дії тривали в Афганістані та Пакистані.

^h У 2010р. війська до коаліції відрядили: Албанія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Велика Британія, Вірменія, Грузія, Греція, Данія, Естонія, Ісландія, Ірландія, Іспанія, Італія, Йорданія, Канада, Латвія, Литва, Люксембург, Македонія, Малайзія, Монголія, Нідерланди, Німеччина, Нова Зеландія, Норвегія, Південна Корея, Польща, Португалія, Румунія, Сінгапур, Словаччина, Словенія, США, Туреччина, Угорщина, Україна, Фінляндія, Франція, Хорватія, Чехія, Чорногорія, Швеція, ОАЕ.

ⁱ Крім Пакистану, бойові дії тривали в Афганістані.

^j Крім Туреччини, бойові дії тривали в Іраку.

Джерело: UCDP/PRIО Armed Conflict Dataset, <<http://www.pcr.uu.se/research/ucdp/datasets/>>.

Таблиця 2.3. Збройні конфлікти за інтенсивністю, видами та регіонами у 2001-2010рр.

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Усього	36	32	30	32	32	33	35	37	36	30
<i>Інтенсивність</i>										
Невеликий збройний конфлікт	26	26	25	25	27	28	31	32	30	26
Війна	10	6	5	7	5	5	4	5	6	4
<i>Вид</i>										
Міждержавний	1	1	2	–	–	–	–	1	–	–
Внутрішньодержавний	30	28	26	28	26	27	30	30	28	21
Інтернаціоналізований внутрішньодержавний	5	3	2	4	6	6	5	6	8	9
<i>Регіон</i>										
Африка	15	15	10	10	7	10	12	13	12	9
Америка	2	2	1	3	2	2	3	3	3	3
Азія та Океанія	14	12	15	14	16	15	14	15	15	12
Європа	2	1	1	2	2	1	2	2	1	1
Близький Схід	3	2	3	3	5	5	4	4	5	5

Це сталося через припинення війн в Анголі, Бурунді, Ліберії і затухання конфліктів в Алжирі, Судані, Уганді та Чаді.

В Азії та Європі кількість конфліктів також зменшилась, але не настільки, як в Африці. В Європі зменшення кількості конфліктів супроводжувалося скороченням числа жертв бойових дій, а в Азії спостерігалася протилежна картина – після зменшення числа жертв у перші роки десятиліття, у 2006р. їх число почало зростати та до 2010р. перевищило 12,7 тис. осіб. Ця тенденція зумовлена ескалацією конфліктів в Афганістані та Пакистані.

Кількість збройних конфліктів в Америці та на Близькому Сході, навпаки, збільшилася. На Близькому Сході число жертв бойових дій також зросло вчетверо – з близько 400 до понад 1 600. Натомість в Америці число жертв зменшилося з близько 2 700 до дещо більше 700. Не враховуючи напад Аль-Каїди на США у 2001р., це зменшення сталося переважно через затухання конфлікту в Колумбії.

Недержавні конфлікти

Недержавний конфлікт визначається як використання збройної сили між двома організованими групами – жодна з яких не є урядом держави, – що спричиняє загибель принаймні 25 осіб внаслідок бойових дій упродовж року. Залежно від рівня організації груп, недержавні конфлікти можна поділити на три види: (а) конфлікти між формально організованими суб'єктами – такими, як повстанські угруповання; (б) конфлікти між неформально організованими прихильниками, партнерами тих чи інших політичних партій; (в) конфлікти між угрупованнями, неформально організованими на підґрунті спільних

Таблиця 2.4. Недержавні конфлікти у 2010р.

Докладніше визначення використаних термінів див. у параграфі “Джерела та методи” цього підрозділу.

Місце ^a	Сторона А	Сторона В	Рівень організації ^b	Рік початку ^c	Жертви, Зміни, порівняно з 2009р. ^d	
<i>Африка</i>						
Нігерія	Племена анатугас, афісар, біром	Племена фулані, хауса	3	2001	555	..
Нігерія	Плем'я биром	Плем'я фулані	3	2010	150	..
Нігерія	Плем'я боджі	Плем'я нсадоп	3	2010	30	..
Сомалі	Угрупування Аль-Шабаб	Угрупування Хізбул-Іслам	1	2009	88	-
Сомалі	Угрупування <i>Ahlu Sunna Waljamaca</i>	Угрупування Аль-Шабаб	1	2008	202	--
Сомалі	Угрупування <i>Ahlu Sunna Waljamaca</i>	Угрупування Хізбул-Іслам	1	2010	45	..
Сомалі	Сили <i>Shayk Muhammad Said Atom</i>	Штат Пунтленд, Сомалі	1	2010	109	..
Сомалі	Субклан <i>Suleiman Habar Gidir (Hawiye)</i>	Субклан <i>Qubeys (Dir)</i>	3	2010	88	..
Судан	Плем'я атуот дінка	Плем'я сіек дінка	3	2010	27	..
Судан	Плем'я дінка	Плем'я нуер	3	1997	228	..
Судан	Плем'я гок дінка	Плем'я рек дінка	3	2010	28	..
Судан	Поселення Міссерія	Плем'я ризигат баггара	3	2008	342	+
<i>Америка</i>						
Гондурас	Банда <i>Mara 18 (Гондурас)</i>	Міжнародне злочинне угрупування <i>Mara Salvatrucha (Гондурас)</i>	1	2010	49	..
Гондурас, Мексика	Наркокартель <i>Gulf</i>	Наркокартель <i>Sinaloa</i>	1	2004	40	--
Мексика	Наркокартель <i>Beltrán Leyva</i>	Фракція <i>Valdez Villareal</i> картелю <i>Beltrán Leyva</i>	1	2010	182	..
Мексика	Наркокартель <i>Gulf</i>	Злочинна організація <i>Los Zetas</i>	1	2010	412	..
Мексика	Наркокартель <i>Juarez</i>	Наркокартель <i>Sinaloa</i>	1	2008	2 515	++
Мексика	Злочинна організація <i>Los Zetas</i>	Наркокартель <i>Sinaloa</i>	1	2010	29	..
Мексика	Наркокартель <i>Tijuana</i>	Угрупування ЕльТео зі складу <i>Tijuana</i>	1	2008	54	+
<i>Азія</i>						
Афганістан	Партія <i>Hizb-i Islami-yi Afghanistan</i>	Талібан	1	1994	99	..
Киргизстан	Киргизи (Киргизстан)	Узбеки (Киргизстан)	3	1990	45	..
Пакистан	Угрупування <i>Lashkar-e-Islam</i>	<i>TTP</i>	1	2010	63	..
Пакистан	Фракція <i>Momin Afridi</i> зі складу <i>TTP</i>	Фракція <i>Tariq Afridi</i> зі складу <i>TTP</i>	1	2010	74	..
Пакистан	Фракція <i>Mullah Rafique</i> зі складу <i>TTP</i>	Фракція <i>Mullah Toofan</i> зі складу <i>TTP</i>	1	2010	80	..
Пакистан	Плем'я бангеш	Плем'я мангал	3	2010	200	..
<i>Близький Схід</i>						
Ємен	Рух <i>al-Shabab al-Mumin</i>	Аль-Каїда на Аравійському п-ові (<i>AQAP</i>)	1	2010	26	..

ТТР – Рух Талібан у Пакистані (*Tehrik-i-Taliban Pakistan*)

^a “Місце” означає географічне місце боїв.

^b Рівень організації: 1 – формально організовані групи; 2 – неформальні групи прихильників; 3 – неформально організовані етнічні чи релігійні групи. Докладніше див. “Джерела та методи” цього підрозділу.

^c “Рік початку” – перший рік (з 1988р.), коли в конфлікті зареєстровано 25 жертв.

^d “Зміни, порівняно з 2009р.” – збільшення або зменшення числа загиблих внаслідок бойових дій у 2010р., порівняно з 2009р. Зміни позначаються наступними символами: “+ +” – число жертв бойових дій збільшилося більш ніж на 50%; “+” – число жертв збільшилося на 10-50%; “0” – число жертв не змінилося ($\pm 10\%$); “-” – число жертв зменшилося на 10-50%; “- -” – число жертв зменшилося більш ніж на 50%; “. .” – конфлікт у 2009р. був неактивним.

Джерело: UCDP Non-state Conflict Dataset, <<http://www.pcr.uu.se/research/ucdp/datasets/>>.

етнічних, кланових, релігійних, національних чи племінних ознак. Таким чином, недержавний конфлікт стосується широкого спектру насильства, яке болісно вражає мирних громадян, але на міжнародні відносини впливає часто меншою мірою, ніж збройний конфлікт. Зокрема, ця категорія охоплює конфлікти між добре організованими групами – такими, як колумбійське воєнізоване угруповання Союз самооборони Колумбії (*Autodefensas Unidas de Colombia, AUC*), що воює з повстанським угрупованням Револуційні збройні сили Колумбії (*Fuerzas Armadas Revolucionarias Colombianas, FARC*), – а також конфлікти між етнічними громадами на Африканському Розі, наприклад, між племенами арі та мурсі на південному сході Ефіопії.

У 2001-2010рр. у світі зафіксовано загалом 221 недержавний конфлікт, 26 з них – у 2010р. (таблиця 2.4). Кількість активних недержавних конфліктів за 10 років зменшилась, але, як і у випадку збройних конфліктів, це зменшення було нерівномірним (таблиця 2.5).

Водночас, суттєво зросло середнє число загиблих у недержавних конфліктах (діаграма 2.2). Якщо у 2001р. 31 конфлікт спричинив дещо більше 2 800 жертв (у середньому 91 загиблий в одному конфлікті), то у 2010р. 26 конфліктів спричинили понад 5 700 жертв (у середньому 222 загиблі в одному конфлікті). Власне, тенденції в кількості конфліктів і їх жертв у цьому періоді рідко збігалися. Найяскравіше це ілюструє збільшення у 2008-2010рр. середнього числа жертв конфлікту на 135 осіб (для недержавних конфліктів це значна величина), водночас конфліктів було на дев’ять менше. Зазначене зростання числа жертв пояснюється, насамперед, ескалацією насильства в конфлікті між наркокартелями *Juarez* і *Sinaloa* в Мексиці⁶.

Найбільш поширеним видом недержавних конфліктів у 2001-2010рр. були конфлікти між етнічними чи релігійними громадами. З 221 недержавного конфлікту, 133 (60%) – точилися між такими громадами. 80 конфліктів (36%) точилися між формально організованими групами, зокрема, повстанцями чи ополченнями. Конфліктів між прихильниками тих чи інших політичних партій було мало: за весь період зафіксовано лише вісім таких

⁶ Про труднощі класифікації недержавних конфліктів у Мексиці див.: Mexico, UCDP Conflict Encyclopedia, <<http://www.ucdp.uu.se/database/>>.

Таблиця 2.5. Недержавні конфлікти за підкатегоріями та регіонами у 2001-2010рр.

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Всього	31	35	37	26	29	27	18	35	26	26
<i>Види</i>										
Формально організовані групи	7	13	16	13	11	7	10	13	9	16
Неформальні групи прихильників	2	1	3	1	–	1	–	2	1	–
Неформально організовані етнічні чи релігійні групи	22	21	18	12	18	19	8	20	16	10
<i>Регіон</i>										
Африка	23	30	32	20	22	21	10	23	18	12
Азія та Океанія	4	2	2	2	4	5	5	8	5	6
Америка	4	2	2	3	3	–	–	3	3	7
Європа	–	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Близький Схід	–	1	1	1	–	1	3	1	–	1

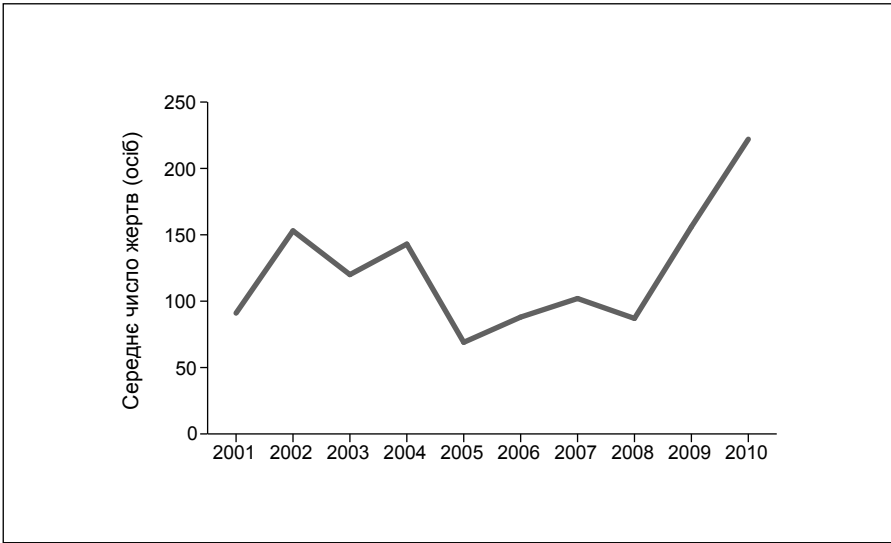
конфліктів (3%)⁷. З усіх трьох видів недержавні конфлікти за участю неформальних “груп підтримки” були найменш поширеними впродовж усього періоду 2001-2010рр.

Переважна більшість недержавних конфліктів у 2001-2010рр. зафіксовані в Африці (таблиця 2.5). Більшість із них припадали на кілька країн. Упродовж 10 років зі 169 недержавних конфліктів в Африці 130 (77%) – сталися в Ефіопії, Кенії, Нігерії, Сомалі та Судані.

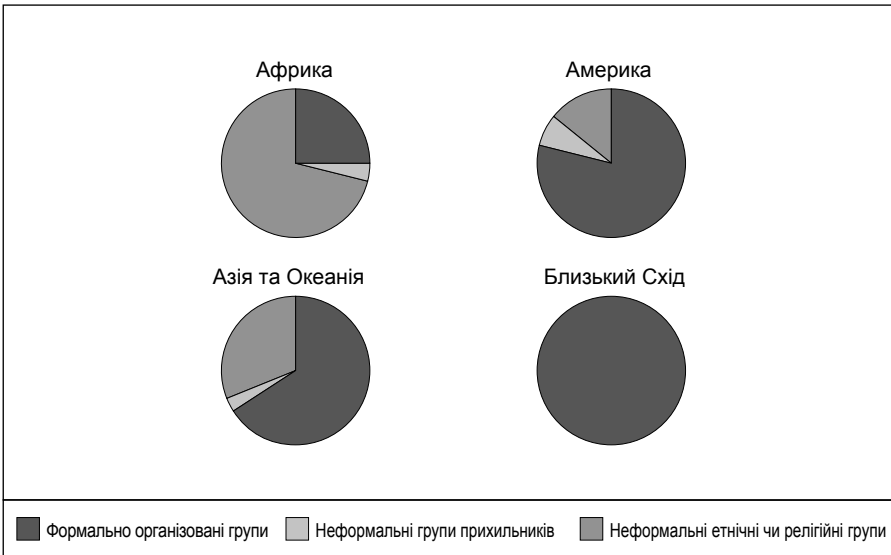
У видах недержавних конфліктів є очевидні регіональні відмінності. Африка була єдиним регіоном, де в більшості недержавних конфліктів брали участь етнічні чи релігійні громади (діаграма 2.3). В усіх інших регіонах більшість конфліктів точилися між формально організованими групами; на Близькому Сході ця категорія становила 100% усіх недержавних конфліктів.

Хоча більшість жертв у недержавних конфліктах зафіксовано в Африці, їх середня величина для цього континенту (141) була чи найменшою у світі. Це не є чимось неочікуваним, адже в більшості недержавних конфліктів в Африці беруть участь неформально організовані групи (етнічні чи релігійні громади), які не можуть настільки ж ефективно мобілізувати ресурси, як формально організовані угруповання чи ополчення. Тому середнє число жертв у конфліктах між формально організованими групами є вищою.

⁷ Утім, варто зауважити, що різні види недержавних конфліктів можуть перетинатися. Наприклад, у багатьох країнах прихильники різних політичних сил майже за визначенням є членами конкретної етнічної групи. В рік виборів ці групи мобілізуються під політичними прапорами, а під час конфліктів в інші роки вони мобілізуються як етнічна група. З метою забезпечення уніфікації даних спостереження за конфліктом, навіть якщо в різні роки про нього звітували по-різному, *UCDP* застосовує правило класифікації: якщо впродовж одного року між двома етнічними групами точився конфлікт, а потім, упродовж іншого року ці етнічні групи брали участь у зіткненнях на політичному підґрунті (тобто на боці певної партії), всі роки існування конфлікту класифікуються як частини одного й того самого етнічного конфлікту.

Діаграма 2.2. Середнє число жертв у недержавних конфліктах у 2001-2010рр.

Діаграма 2.3. Недержавні конфлікти за підкатегоріями та регіонами у 2001-2010рр.

Америка є одним з регіонів з найвищою часткою недержавних конфліктів між формально організованими групами (діаграма 2.3). Цей регіон характеризується й найвищим середнім числом жертв у недержавних конфліктах (472 жертви в одному конфлікті). Більшість конфліктів в Америці точаться між повстанськими угрупованнями і проурядовими ополченнями (наприклад, між колумбійським повстанським угрупованням *FARC* і проурядовим *AUC*), конкуруючими кримінальними організаціями (наприклад, *Comando Vermelho* та *Terceiro Comando* у Бразилії) або наркокартелями (наприклад, *Juarez* та *Sinaloa* в Мексиці).

Таблиця 2.6. Одностороннє насильство у 2010р.

Докладніше визначення використаних термінів див. у параграфі “Джерела та методи” цього підрозділу

Місце ^a	Суб'єкт	Рік початку ^b	Жертви, 2010р.	Зміни, порівняно з 2009р. ^c
<i>Африка</i>				
ДРК	Альянс демократичних сил (<i>Alliance of Democratic Forces, ADF</i>)	1997	38	..
ДРК	Демократичні сили визволення Руанди (<i>Forces democratiques de liberation du Rwanda, FDLR</i>)	1996	68	--
ДРК	Ополчення <i>Mayi Mayi</i>	2010	27	..
ДРК, ЦАР, Судан	Господня армія опору (<i>Lord's Resistance Army, LRA</i>)	1989	430	--
Сомалі	Рух Аль-Шабаб	2008	88	..
Судан	Ополчення Джанджавід (<i>Janjaweed</i>)	2001	41	..
<i>Америка</i>				
Колумбія	Революційні збройні сили Колумбії (<i>Fuerzas Armadas Revolucionarias de Colombia, FARC</i>)	1994	29	0
Мексика	Кримінальний синдикат <i>Los Zetas</i>	2010	86	..
<i>Азія</i>				
Афганістан	Талібан	2004	190	+
Індія	Маоїстська комуністична партія Індії (<i>CPI-Maoist/Naxalites</i>)	2005	337	++
Індія	Фракція <i>Ranjan Daimary</i> Національно-демократичного фронту Бодоленду (<i>NDFB-RD</i>)	2010	25	..
М'янма	Уряд М'янми	1992	27	..
Пакистан	Армія визволення Белуджистану (<i>Baluchistan Liberation Army, BLA</i>)	2010	33	..
Пакистан	Армія <i>Lashkar-e-Jhangvi</i>	1998	167	..
Пакистан	Рух Талібан у Пакистані (<i>Tehrik-i-Taliban Pakistan, TTP</i>)	2007	549	++
Таїланд	Повстанці Патані	2004	135	+
<i>Близький Схід</i>				
Ірак	Ісламська держава Ірак (<i>Dawlat al-'Iraq al-Islamiyya, ISI</i>)	2004	707	+
<i>Європа</i>				
Росія	Сили “Кавказького емірату”	2010	57	..

ДРК – Демократична Республіка Конго; ЦАР – Центральноафриканська Республіка.

^a “Місце” означає географічне місце одностороннього насильства.

^b “Рік початку” – перший рік (з 1988р.), коли зареєстровано 25 жертв одностороннього насильства.

^c “Зміни, порівняно з 2009р.” – збільшення або зменшення числа жертв бойових дій у 2010р., порівняно з 2009р. Зміни позначаються наступними символами: “+ +” – число жертв бойових дій збільшилося більш ніж на 50%; “+” – число жертв збільшилося на 10-50%; “0” – число жертв не змінилося (± 10%); “-” – число жертв зменшилося на 10-50%; “- -” – число жертв зменшилося більш ніж на 50%; “. .” – конфлікт у 2009р. був неактивним.

Джерело: UCDP One-sided Violence Dataset, <<http://www.pcr.uu.se/research/ucdp/datasets/>>.

Одностороннє насильство

Одностороннє насильство визначається як використання збройної сили урядом держави чи формально організованою групою проти неорганізованого мирного населення, що спричиняє принаймні 25 жертв. Держава чи група, що впродовж року вбила 25 або більше неозброєних цивільних осіб,

Таблиця 2.7. Кількість випадків одностороннього насильства за суб'єктами та регіонами у 2001-2010рр.

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Всього	30	46	42	44	33	31	28	27	19	18
<i>Суб'єкт</i>										
Недержавний	21	33	30	33	22	19	18	20	15	17
Державний	9	13	12	11	11	12	10	7	4	1
<i>Регіон</i>										
Африка	12	25	23	18	12	10	15	14	8	6
Азія та Океанія	10	14	13	13	9	15	10	10	7	8
Америка	4	2	1	3	4	1	–	2	1	2
Європа	1	1	1	3	–	–	–	–	–	1
Близький Схід	3	4	4	7	8	5	3	1	3	1

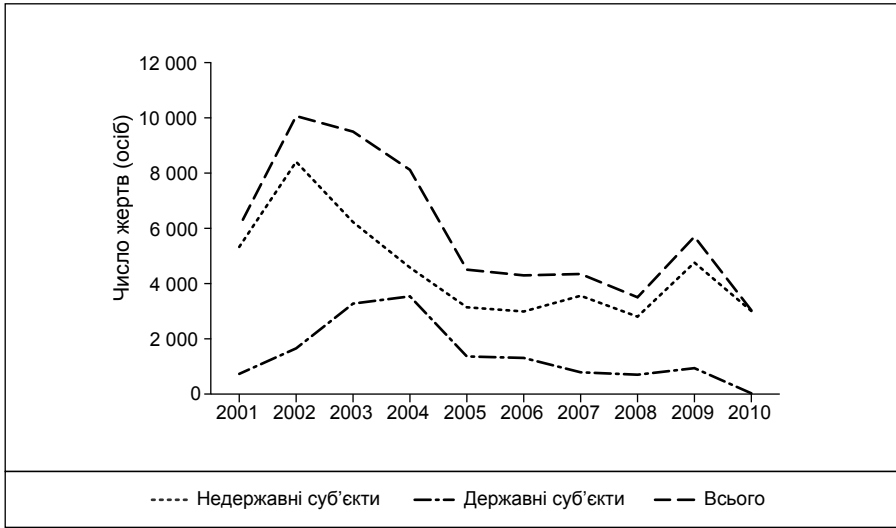
реєструється в даних *UCDP* як “суб'єкт одностороннього насильства”. Цей вид насильства охоплює широкий спектр ситуацій: від дрібних повсякденних акцій – наприклад, нападів сенегальської повстанської групи Рух демократичних сил Казаманса (*Mouvement des forces démocratiques de Casamance, MFDC*) на жителів цього регіону, – до таких масштабних подій, як геноцид у Руанді в 1994р.

У 2001-2010рр. загалом було зафіксовано 127 суб'єктів одностороннього насильства, в т.ч. у 2010р. – 18 (таблиця 2.6). Загальна кількість суб'єктів нападів на мирне населення суттєво зменшилася – з 30 у 2001р. до 18 у 2010р., після піку в 46 у 2002р. (таблиця 2.7).

Зменшення кількості суб'єктів нападів на мирне населення впродовж 10 років супроводжувалося скороченням числа жертв (діаграма 2.4). Збільшення числа жертв у 2001-2002рр. (з приблизно 6 000 до понад 10 тис.) сталося переважно через суттєве зростання кількості суб'єктів одностороннього насильства (з 30 до 46). У 2002-2008рр. число жертв зменшувалося. У 2004-2005рр. число загиблих впало на 45%, зокрема через зменшення випадків одностороннього насильства з боку Уряду Судану та ополчення Джанджавід у Дарфурі. Число жертв знову зросло у 2009р., коли Демократичні сили визволення Руанди (*Forces démocratiques de libération du Rwanda, FDLR*) і Господня армія опору (ГАО, *Lord's Resistance Army, LRA*) активізували дії проти мирного населення в Центральній Африці.

Як зазначено вище, для недержавних конфліктів тенденція числа жертв може відрізнитися від тенденції кількості суб'єктів. Наприклад, у 2008-2009рр. кількість суб'єктів одностороннього насильства впала з 27 до 19, але число жертв зросло з приблизно 3 500 до майже 5 700. Таке різке зростання часто спричиняє лише один суб'єкт.

Винуватцями одностороннього насильства найчастіше були недержавні угруповання: впродовж усього періоду 2001-2010рр. їх було зафіксовано більше, ніж державних (таблиця 2.7), при цьому, 95 зі 127 суб'єктів одностороннього насильства (майже 75%) були повстанськими угрупованнями

Діаграма 2.4. Жертви одностороннього насильства за типом суб'єктів у 2001-2010рр.

чи ополченнями. Хоча жорстокість дій є притаманною окремим державним суб'єктам – що у 2003-2004рр. продемонстрував Уряд Судану, – проте кожного року згаданого десятирічного періоду більшість вбивств були скоєні недержавними суб'єктами (діаграма 2.4). Суб'єктами одностороннього насильства, на яких щорічно припадало найбільше число жертв серед мирного населення впродовж 2001-2010рр., були: Аль-Каїда, чий напад на Нью-Йорк 2001р. призвів до загибелі понад 2 700 осіб; Уряд Судану, чії напади в Дарфурі у 2004р. призвели до загибелі понад 2 500 цивільних осіб; іракське повстанське угруповання Ісламська держава Ірак (*ISI*), жертвами якого у 2007р. стали майже 2 000 осіб⁸.

Майже половина (60 зі 127) суб'єктів насильства проти мирного населення у 2001-2010рр. зафіксовано в Африці, наступні позиції посідають Азія (39), Близький Схід (14), Америка (9) і Європа (5). Впродовж десятирічного періоду за цим показником Африка випереджала всіх кожного року, крім 2006р. та 2010р., коли “лідером” була Азія та Океанія (таблиця 2.7). Африка була регіоном з найбільшим числом жертв в усі роки цього періоду, крім 2001р., 2006р., 2007р. і 2010р. Найвищий рівень одностороннього насильства у 2001р. спостерігався в Америці внаслідок нападів Аль-Каїди на США, а у 2006р. і 2010р. – в Азії, але це сталося переважно через зменшення числа жертв в Африці, а не збільшення їх в Азії, де насильство залишалося приблизно на рівні попередніх років. Нарешті, пік одностороннього насильства у 2007р. на Близькому Сході стався внаслідок підвищення активності угруповання *ISI*, яке під час нападів смертників активно використовувало заміновані бензовози, що спричиняло численні жертви.

⁸ Хоча від серії терактів у США 11 вересня 2001р. постраждали також Пенсільванія і Вашингтон, але лише напади в Нью-Йорку були спрямовані проти цивільних цілей і, відповідно, зараховані як одностороннє насильство.

Організоване насильство: порівняння

Хоч організоване насильство кожної з трьох категорій, описаних у цьому підрозділі, мають власну динаміку, але можна помітити й певні паралелі.

По-перше, існує тісний зв'язок між збройними конфліктами та одностороннім насильством: у 2001-2010рр. 125 зі 127 суб'єктів одностороннього насильства діяли у країнах, які після 1946р. вже були певний час місцем збройного конфлікту⁹. Два інших суб'єкти одностороннього насильства діяли лише у двох країнах – Бразилії і Гайані. Дві третини суб'єктів одностороннього насильства одночасно були сторонами збройного конфлікту. Наприклад, ГАО була стороною збройного конфлікту з Урядом Уганди та одночасно вдалася до насильства проти мирного населення. В цілому ці дані свідчать, що феномен одностороннього насильства часто спостерігається в умовах збройного конфлікту. Напади на мирне населення можуть бути тактикою у збройному конфлікті; своєю чергою, збройний конфлікт може створити умови для геноциду¹⁰. В багатьох повідомленнях про конфлікти не розрізняють загиблих внаслідок бойових дій і внаслідок одностороннього насильства – фіксується лише загальне число жертв. Їх розрізнення в *UCDP* дозволяє зрозуміти сутність відмінних один від одного процесів і доводить необхідність застосування різних стратегій для розв'язання і врегулювання конфлікту.

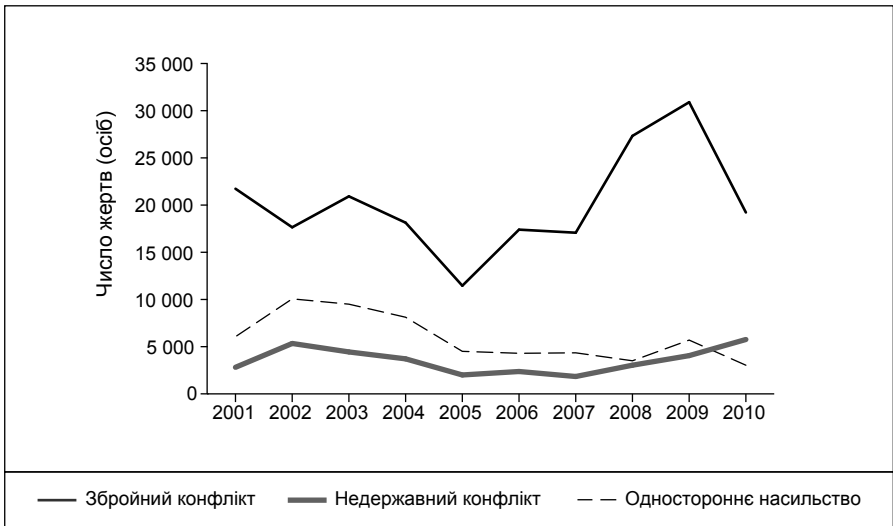
По-друге, недержавний конфлікт є пов'язаним зі збройним конфліктом і одностороннім насильством принаймні у два способи: вони часто відбуваються в тих самих країнах, а іноді – за участі тих самих сторін. Географічний збіг є близьким до повного: у 2001-2010рр. 189 із 221 недержавних конфліктів точились у країнах, де в цьому періоді тривали також збройний конфлікт або одностороннє насильство. Так, лише два недержавні конфлікти у 2001-2010рр. стались у країнах, де після 1946р. не було збройного конфлікту чи після 1989р. – одностороннього насильства: конфлікт у Ямайці між прихильниками Лейбористської партії Ямайки (*Jamaica Labour Party*) і Народної національної партії (*People's National Party*); конфлікт у Киргизстані між киргизами та узбеками¹¹. Крім того, в 47 (21%) з 221 недержавних конфліктів принаймні одна сторона на певному етапі брала участь також у збройному конфлікті чи односторонньому насильстві.

По-третє, організоване насильство всіх трьох категорій є найбільш поширеним в Африці. У 2001-2010рр. Африка була ареною 76% недержавних конфліктів, 47% випадків одностороннього насильства та 39% збройних конфліктів. Азія була другою в усіх трьох категоріях. Хоча можна було б очікувати, що найбільш конфліктним регіоном буде Близький Схід, але, за статистикою

⁹ Кількість суб'єктів одностороннього насильства у країнах, в яких упродовж 2001-2010рр. точилися збройні конфлікти, склало 116.

¹⁰ Наочним прикладом є ГАО. Про застосування ГАО одностороннього насильства як тактики в конфлікті з Урядом Уганди див.: *UCDP Conflict Encyclopedia* (посилання 6). Загальні висновки див.: Wallensteen, P., Melander, E. and Möller, F., 'The international community response', eds. I.W.Zartman, M.Anstey and P.Meerts, *The Slippery Slope of Genocide: Reducing Identity Conflicts and Preventing Mass Murder* (Oxford University Press: Oxford, 2012), pp.280-305.

¹¹ Дані *UCDP* про збройні конфлікти за участі держави охоплюють період, починаючи з 1946р., а про одностороннє насильство – з 1989р.

Діаграма 2.5. Жертви за категоріями організованого насильства у 2001-2010рр.

UCDP, у цьому регіоні у 2001-2010рр. сталося лише 11% збройних конфліктів, 3% недержавних конфліктів та 11% випадків одностороннього насильства.

Нарешті, суттєвою відмінністю між трьома категоріями організованого насильства є число жертв. Збройні конфлікти, в яких принаймні однією стороною є уряд держави, спричинили найбільше жертв як в окремі роки, так і за весь період (діаграма 2.5). Середнє загальне число загиблих у кожному з 69 збройних конфліктів становила майже 3 000 осіб, порівняно з 466 – у випадках одностороннього насильства та 160 – в недержавних конфліктах. Очевидно, чим більш організованими є учасники насильства, тим більше стає жертв. Оскільки найбільш смертоносне насильство чинять державні або формально організовані недержавні суб'єкти, саме на них мають бути спрямовані зусилля зі стримування, попередження та розв'язання конфлікту.

Джерела та методи

Визначення збройного конфлікту

UCDP визначає збройний конфлікт як протиріччя з приводу влади та/або території, під час врегулювання якого дві сторони (принаймні одна з яких є урядом держави) використовували збройну силу, що призвело до загибелі 25 осіб упродовж одного календарного року. Окремі елементи визначаються наступним чином.

1. *Протиріччя з приводу влади або території* – головні несумісні позиції сторін конфлікту. *Протиріччя з приводу влади* – несумісні позиції сторін стосовно політичної системи, центрального уряду або його складу; можуть бути викликані намаганнями змінити діючий уряд. *Протиріччя з приводу території* – несумісні позиції сторін стосовно статусу території; можуть стосуватися вимог відокремлення чи надання автономії території (внутрішній конфлікт) або переходу контролю над територією до іншої держави (міждержавний конфлікт).

2. *Застосування збройної сили* – використання сторонами конфлікту збройних сил для зміцнення власних позицій в конфлікті. Під зброєю розуміються будь-які матеріальні засоби ведення бойових дій: від промислово вироблених озброєнь до палиць, каміння, вогню та води.

3. *Сторона* – уряд держави та будь-який з його союзників, опозиційна організація або альянс опозиційних організацій. *Урядом держави* вважається сторона конфлікту, що визнана як діюча, центральна влада, в т.ч. тими організаціями, що намагаються здобути владу. Якщо цей критерій не може бути застосований, то урядом вважається сторона, що контролює столицю держави. *Опозиційна організація* – будь-яке неурядове угруповання, що оголосило свою назву, та використовує збройну силу для досягнення заявлених політичних цілей. Держава чи багатонаціональна організація, що підтримує одну з головних конфліктуючих сторін за допомогою регулярних військ, також можуть бути внесені до таблиці. Такі опосередковані учасники конфлікту можуть бути внесені до таблиці лише у випадку, якщо вони підтримують позицію однієї з конфліктуючих сторін. Натомість, традиційні миротворчі місії не вважаються учасниками конфліктів, а розглядаються як неупереджені сторони загального мирного процесу.

4. *Держава* – міжнародно-визнаний суверенний уряд, що контролює певну територію, або міжнародно-невизнаний уряд, що контролює територію, суверенітет якої не заперечується міжнародно-визнаним суверенним урядом, який раніше контролював цю територію.

5. *Жерти бойових дій*. Жерти, спричинені діями конфліктуючих сторін і безпосередньо пов'язані з бойовими діями під час конфлікту. Конфлікт, у якому людські втрати внаслідок бойових дій продовж календарного року становлять 25 осіб, *UCDP* визначає як невеликий збройний конфлікт; конфлікт з відповідним числом людських втрат понад 1 000 осіб визначається як крупний збройний конфлікт.

Визначення недержавного конфлікту

У рамках *UCDP* недержавний конфлікт визначається як використання збройної сили двома організованими угрупованнями, жодне з яких не є урядом держави, що призвело до загибелі внаслідок бойових дій не менше 25 осіб упродовж одного календарного року. Окремі елементи визначаються наступним чином.

1. *Організовані угруповання*. Існує три види організованих угруповань. *Формально організовані групи (організаційний рівень 1)* – повстанські та інші організовані угруповання, рівень організації яких є достатнім для віднесення їх до категорії державних суб'єктів збройного конфлікту. До них належать повстанські та військові угруповання, що оголосили свою назву. *Неформальні угруповання (організаційний рівень 2)* – групи, що складаються з прибічників і союзників політичних партій чи діячів. Як правило, вони не є угрупованнями, сформованими для бойових дій на постійній основі, але інколи використовують свої структури для таких дій. *Неформальні релігійні чи етнічні угруповання (організаційний рівень 3)* – групи, що мають однаково етнічну, кланову, національну чи племінну належність. Вони не є угрупованнями, сформованими для бойових дій на постійній основі, але інколи використовуються для участі в бойових діях.

2. *Жерти бойових дій*. Визначення жертв бойових дій залежить від рівня організації угруповання. Для формально організованих груп (*організаційний рівень 1*) жертви бойових дій визначаються за тим самим критерієм, що й для державного конфлікту, тобто – це жертви нападів формально організованих угруповань одне на одного. Напади на цивільних громадян, навіть якщо вони мають таке саме етнічне походження, як і члени ворожого угруповання, класифікуються як одностороннє насильство. Для неформально організованих угруповань (*організаційний рівень 2 та 3*) під визначення жертв бойових дій потрапляють як цивільні, так і військові, які загинули під час збройного протистояння внаслідок взаємних нападів сторін.

Визначення одностороннього насильства

UCDP визначає одностороннє насильство як цілеспрямоване використання збройної сили урядом держави чи організованими угрупованнями проти цивільних, що спричиняє загибель не менше 25 осіб упродовж одного календарного року. Це визначення не охоплює страту в'язнів. Окремі елементи визначаються наступним чином.

1. *Застосування збройної сили* – використання збройних сил з метою вбивства. Під зброєю розуміються будь-які матеріальні засоби ведення бойових дій: від промислово вироблених озброєнь до палиць, каміння, вогню та води.

2. *Уряд* – див. вище.

3. *Держава* – див. вище.

4. *Формально організоване угруповання* – будь-яка неурядова група людей, що оголосила свою назву та застосовує збройну силу. Під це визначення можуть підпадати як “опозиційні організації” з категорії збройних конфліктів, так і “формально організовані групи” з категорії недержавного конфлікту.

5. *Страта в'язнів* – вбивство урядом держави ув'язнених осіб. Ув'язненою вважається особа, яка перебуває у в'язниці чи іншому урядовому закладі позбавлення волі.

Джерела

Наведені тут дані спираються на інформацію, отриману із загальнодоступних джерел – як друкованих, так і електронних. Такими джерелами є інформаційні агентства, газети, журнали, аналітичні доповіді та документи міжнародних і неурядових організацій. Для збору інформації про цілі та завдання сторін конфлікту часто використовуються документи ворогуючих сторін (урядів та опозиційних організацій) – наприклад, сайти повстанських угруповань.

Оснвою системи збору даних складають незалежні джерела новин, ретельно відібрані протягом кількох років. Незамінним джерелом моніторингу новин є база даних *Factiva*. Вона охоплює понад 25 тис. джерел 22 мовами зі 159 країн і таким чином забезпечує збір даних на всіх трьох важливих рівнях ЗМІ: міжнародному (зокрема, *Reuters* та *Agence France-Presse*), регіональному та місцевому.

З метою забезпечення високого рівня надійності та порівнянь між регіонами і країнами, *UCDP* регулярно уважно вивчає і переглядає принципи відбору та поєднання даних з різних інформаційних джерел. Одним із пріоритетів є досягнення збалансованого поєднання таких повідомлень з метою запобігти викривленню інформації. Надійність джерел визначається за допомогою експертизи в рамках *UCDP* та консультацій з експертами глобальної мережі (вченими та політичними діячами). Важливими є як незалежність джерела, так і його відомості про його походження, оскільки більшість джерел є вторинними. Це означає, що для підтвердження надійності повідомлення має бути проаналізоване також первинне джерело. Кожне повідомлення оцінюється залежно від контексту публікації. При цьому враховується потенційна схильність як первинного, так і вторинного джерел до викривленого тлумачення подій, залежно від загального стану медіапростору та рівня цензури. Особливо важливими є повідомлення неурядових і міжнародних організацій, які доповнюють повідомлення ЗМІ та сприяють перехресному контролю. Звичайно, критерій незалежності не застосовується до тих джерел, упередженість яких точно відома, наприклад, до урядових документів і сайтів повстанських угруповань. У рамках *UCDP* враховується необхідність високого рівня ретельності перевірки інформації і докладаються значні зусилля із забезпечення достовірності матеріалів, що використовуються.

Методи

Дані про крупні збройні конфлікти збираються за календарний рік. Вони містять відомості про місце конфлікту, тип протиріччя, рік його зародження, рік початку використання збройної сили, конфліктуючі сторони, число загиблих внаслідок бойових дій (загальне і впродовж року), уточнення числа загиблих за попередні роки (див. примітки до таблиць 2.2, 2.4, 2.6).

Під час систематизації даних про конфлікти найбільша увага надається даним про бойові втрати. Зокрема, за кожним випадком наводяться відомості про дату, джерело новин, первинне джерело даних, місце та число втрат. В ідеалі, окремі дані перевіряються за двома чи більше незалежними джерелами. Кількісні дані згодом узагальнюються за кожним роком і кожним конфліктом. Надалі узагальнені дані порівнюються із сумарними даними, наведеними в офіційних документах, спеціальних доповідях і ЗМІ. Під час збору даних практикуються опитування регіональних експертів, зокрема дослідників, дипломатів і журналістів. Їх внесок полягає переважно у проясненні фону, на якому відбуваються події, що полегшує розуміння повідомлень у друкованих джерелах.

UCDP застосовує три різні оцінки даних про число загиблих – занижені, найбільш достовірні та завищені, – залежно від надійності повідомлень і максимальних розбіжностей числа загиблих у відомостях про кожну бойову подію. Всі наведені тут дані базуються на максимально достовірних оцінках, зроблених на підставі узагальнення найбільш надійних величин втрат у кожній події та категорії насильства впродовж календарного року. Якщо різні джерела надають різні дані, то здійснюється порівняння рівня надійності джерел. Якщо за надійністю джерела відрізніти неможливо, то *UCDP* обирає найнижчі показники з найбільш достовірного джерела. В оцінюванні числа загиблих *UCDP* дотримується консервативних підходів. Досвід показує, шойно інформація стосовно збройного конфлікту стає доступною, стримані оцінки, які ґрунтуються на відомостях про кожну окрему подію, часто виявляються більш коректними, порівняно з менш стриманими оцінками, широко цитованими в ЗМІ. Якщо даних немає або вони є ненадійними, то *UCDP* не надає кількісних даних про конфлікт. Кількісні дані за попередні роки переглядаються щороку з появою нової інформації.

IV. Глобальний індекс миролюбності 2012р.

КАМІЛЛА ШППА, ТОМАС МОРГАН
ІНСТИТУТ ЕКОНОМІКИ ТА МИРУ

Шостий рік поспіль Глобальним індексом миролюбності (ГІМ, *Global Peace Index, GPI*), що базується на моделі кількісної оцінки з використанням 23 критеріїв, вимірюється рівень миролюбності і здійснюється ранжування 158 країн світу. Обрані критерії відібрані за принципом забезпеченості найбільш доступними даними, що відбивають наявність або відсутність миру. До них належать як кількісні, так і якісні дані, отримані з достовірних джерел. ГІМ складається Інститутом економіки та миру (ІЕМ, *Institute for Economics and Peace, IEP*) під керівництвом міжнародної експертної групи та за підтримки аналітичного підрозділу журналу “Економіст” (АІЕ, *Economist Intelligence Unit, EIU*), який спільно з ІЕМ здійснює збір даних та обчислення рейтингів¹.

Головною метою проекту ГІМ є дослідження позитивного миру. Це здійснюється шляхом визначення кореляції ключових критеріїв ГІМ з іншими індексами та узагальненими даними, якими оцінюються головні соціальні, економічні, освітні, медичні, управлінські та політичні чинники. Аналіз цих статистичних співвідношень дозволяє виокремити ряд потенційних визначальних чинників, що можуть впливати на створення та розвиток миролюбного суспільства.

ГІМ 2012 свідчить про покращення середніх показників усіх регіонів, крім Близького Сходу та Північної Африки (таблиця 2.9)² – ці регіони виявилися найменш миролюбними внаслідок повстань, протестів, революцій “арабської весни” (див. підрозділ I). Найбільшою мірою погіршилися показники ГІМ Сирії, Єгипту, Тунісу та Оману (таблиця 2.8). Вперше за історію формування ГІМ (з 2007р.) до переліку найменш миролюбних не потрапив регіон Південної Африки – через суттєве покращення ситуації в Мадагаскарі, Габоні та Ботсвані.

Другий рік поспіль найбільш миролюбною країною виявилася Ісландія. До *Top 10* чергового разу потрапили невеликі і стабільні демократичні країни. Серед країн Близького Сходу (та недемократичних держав) лідером за рівнем миролюбності є Катар, що посів 12 місце. Вперше до *Top 20* потрапив Бутан – переважно завдяки послабленню напруженості навколо біженців-непальців. Норвегія втратила місце в *Top 10* і перемістилася з 9 на 18 сходинку – внаслідок терактів у липні 2011р. (в яких загинули 77 осіб) і погіршення кількох показників мілітаризації. Найбільше покращення загального рівня миролюбності відзначається у Шрі-Ланці, де закінчилася громадянська війна, що тривала десятиліттями.

¹ Додаткову інформацію про ІЕМ див.: <http://www.economicsandpeace.org>. До згаданої міжнародної експертної групи у 2011-2012рр. належали: К.Клементс – голова (Kevin Clements, University of Otago), Я.Ентоні (Ian Anthony, СІПІ), С.Баракат (Sultan Barakat, University of York), Н.Гроно (Nick Grono, International Crisis Group), Т.Хошіно (Toshiya Hoshino, Osaka University), М.Меса (Manuela Mesa, Centro de Educación e Investigación para la Paz, Madrid), К.Степанова (Катерина Степанова, ИММО, Москва).

² Докладнішу інформацію див. на сайті ІЕМ: 2012 Global Peace Index (IEP: Sydney, 2012), <http://economicsandpeace.org/research/iep-indices-data/global-peace-index>.

Таблиця 2.8. Країни з найбільшими змінами в рейтингах ГІМ у 2011-2012рр.

Країна	Бал, 2012р.	Зміни в балах, 2011-2012рр.	Рейтинг, 2012р.	Зміни в рейтингах, 2011-2012рр. ^a
<i>Топ 5 за найбільшим підвищенням</i>				
Шрі-Ланка	2,145	-0,292	103	+27
Зімбабве	2,538	-0,186	140	-
Бутан	1,481	-0,182	19	+11
Гайана	1,937	-0,178	69	+21
Філіппіни	2,415	-0,157	133	+2
<i>Топ 5 за найбільшим падінням</i>				
Сирія	2,830	+0,523	147	-31
Єгипет	2,220	+0,215	111	-40
Туніс	1,955	+0,193	72	-29
Оман	1,887	+0,150	59	-20
Малаві	1,894	+0,146	60	-19

^a За ГІМ у 2011р. оцінювалися 153 країни, а у 2012р. – 158 країн; це мало вплив на різницю в рейтингах у 2011р. та 2012р.

Розорена війною Сомалі за рейтингом 2012р. другий рік поспіль залишається найменш миролюбною країною, в деяких регіонах якої триває конфлікт. Погіршився і впав до другого місця з кінця рейтинг Афганістану. Ірак оцінено як дещо більш миролюбний – завдяки зниженню ймовірності демонстрацій із застосуванням сили і зменшенню числа переміщених осіб (хоча рівень переміщених був одним із найвищих у світі). Громадянська війна в Сирії призвела до найбільшого падіння рейтингу цієї країни – вона опустилася на 31 позначку вниз і посіла 147 місце.

Світ загалом за останній рік став дещо більш мирним. Середній бал 158 країн, що досліджувався в рамках ГІМ 2012, склав 2,02 (за п'ятибальною шкалою), тобто незначною мірою зменшився (що означає збільшення рівня миролюбності), порівняно з 2011р., коли середній бал склав 2,05. До цього два роки поспіль загальний бал миролюбності зменшувався – разом зі зростанням цін на паливо, продукти харчування, товари та загальним економічним спадом у багатьох країнах зростали нестабільність і дисгармонія. Різниця між балами перших 25 країн у 2012р. є невеликою і складає 0,435: від 1,113 (Ісландія) до 1,548 (Іспанія). Різниця між балами 25 останніх країн є вдвічі більшою і складає 0,973: від 2,419 (Кот-д'Івуар) до 3,392 (Сомалі); у 2011р. ця різниця була дещо меншою – 0,956.

Серед показників ГІМ найбільшою мірою, порівняно з 2011р., погіршилося відчуття криміналізації суспільства. Всі інші суттєві зміни стосувалися сфер соціальної захищеності і громадської безпеки, що стало відбиттям безпорядків в арабському світі та за його межами. Найбільше покращення спостерігалося за показником політичного терору; крім того, завдяки скороченню оборонних бюджетів покращилися окремі показники мілітаризації.

Джерела та методи

23 показники ГІМ поділяються на три тематичні групи: триваючі внутрішні та міждержавні конфлікти; громадська безпека та соціальна захищеність; мілітаризація. Кожен показник має ваговий коефіцієнт, що вимірюється за п'ятибальною шкалою. Обчислення якісних показників робиться аналітиками АПЕ; брак кількісних даних компенсується оцінками. Метою ГІМ 2012 був

Таблиця 2.9. Глобальний індекс миролюбності 2012р.

Місце	Країна	Бал	Зміна	Місце	Країна	Бал	Зміна
(рейтинг)				(рейтинг)			
1	Ісландія	1,113	-0,037	50	Гана	1,807	+0,066
2	Данія	1,239	-0,041	51	Замбія	1,830	-0,013
2	Нова Зеландія	1,239	-0,034	52	Сьєрра-Леоне	1,855	-0,027
4	Канада	1,317	-0,033	53	Лесото	1,864	..
5	Японія	1,326	+0,032	54	Марокко	1,867	+0,007
6	Австрія	1,328	-0,001	55	Танзанія	1,873	+0,020
8	Ірландія	1,328	-0,054	56	Буркіна-Фасо	1,881	+0,054
6	Словенія	1,330	-0,040	56	Джібуті	1,881	..
9	Фінляндія	1,348	-0,015	58	Монголія	1,884	+0,006
10	Швейцарія	1,349	-0,077	59	Оман	1,887	+0,150
11	Бельгія	1,376	-0,033	60	Малаві	1,894	+0,146
12	Катар	1,395	-0,005	61	Панама	1,899	+0,080
13	Чехія	1,396	+0,064	62	Йорданія	1,905	-0,009
14	Швеція	1,419	+0,010	63	Індонезія	1,913	-0,045
15	Німеччина	1,424	+0,011	64	Сербія	1,920	-0,136
16	Португалія	1,470	+0,018	65	Боснія і Герцеговина	1,923	+0,026
17	Угорщина	1,476	-0,028	66	Албанія	1,927	+0,024
18	Норвегія	1,480	+0,113	66	Молдова	1,927	+0,026
19	Бутан	1,481	-0,182	68	Македонія	1,935	-0,095
20	Малайзія	1,485	+0,031	69	Гайана	1,937	-0,178
21	Маврікій	1,487	..	70	Куба	1,951	-0,014
22	Австралія	1,494	+0,034	71	Україна	1,953	-0,043
23	Сінгапур	1,521	-0,052	72	Туніс	1,955	+0,193
24	Польща	1,524	-0,032	73	Кіпр	1,957	-0,059
25	Іспанія	1,548	-0,101	74	Гамбія	1,961	+0,046
26	Словаччина	1,590	+0,002	75	Габон	1,972	-0,095
27	Тайвань	1,602	-0,040	76	Парагвай	1,973	+0,007
28	Нідерланди	1,606	-0,027	77	Греція	1,976	+0,035
29	Велика Британія	1,609	-0,016	78	Сенегал	1,994	-0,041
30	Чілі	1,616	-0,107	79	Перу	1,995	-0,076
31	Ботсвана	1,621	-0,080	80	Непал	2,001	-0,153
32	Румунія	1,627	-0,126	81	Чорногорія	2,006	-0,098
33	Уругвай	1,628	+0,101	81	Нікарагуа	2,006	-0,007
34	В'єтнам	1,641	-0,032	83	Бразилія	2,017	-0,033
35	Хорватія	1,648	-0,051	84	Болівія	2,021	-0,008
36	Коста-Ріка	1,659	-0,027	85	Еквадор	2,028	-0,075
37	Лаос	1,662	-0,013	85	Свазіленд	2,028	+0,031
38	Італія	1,690	-0,089	87	Екваторіальна Гвінея	2,039	+0,011
39	Болгарія	1,699	-0,147	88	США	2,058	-0,007
40	Франція	1,710	+0,016	89	Китай	2,061	-0,015
41	Естонія	1,715	-0,084	90	Домініканська Респ.	2,068	-0,061
42	Південна Корея	1,734	-0,100	91	Бангладеш	2,071	-
43	Литва	1,741	-0,027	92	Гвінея	2,073	-0,040
44	Аргентина	1,763	-0,100	93	Папуа-Нова Гвінея	2,076	-0,053
45	Латвія	1,774	-0,029	94	Тринідад і Табаго	2,082	+0,042
46	ОАЕ	1,785	+0,099	95	Ангола	2,105	-0,014
47	Кувейт	1,792	+0,141	95	Гвінея-Бісау	2,105	..
48	Мозамбік	1,796	-0,020	97	Камерун	2,113	+0,012
49	Намібія	1,804	-0,039	98	Уганда	2,121	-0,032

Місце (рейтинг)	Країна	Бал	Зміна	Місце (рейтинг)	Країна	Бал	Зміна
99	Мадагаскар	2,124	-0,123	129	Гондурас	2,339	+0,013
99	Таджикистан	2,124	-0,094	130	Туреччина	2,344	-0,071
101	Ліберія	2,131	-0,014	131	Киргизстан	2,359	+0,069
102	Малі	2,132	-0,039	132	Азербайджан	2,360	-0,009
103	Шрі-Ланка	2,145	-0,292	133	Філіппіни	2,415	-0,157
104	Конго	2,148	-0,009	134	Кот-д'Івуар	2,419	-0,009
105	Казахстан	2,151	+0,007	135	Мексика	2,445	+0,092
106	Саудівська Аравія	2,178	-0,003	136	Ліван	2,459	-0,121
107	Гаїті	2,179	-0,097	137	Ефіопія	2,504	+0,031
108	Камбоджа	2,207	-0,085	138	Бурунді	2,524	-0,005
109	Білорусь	2,208	-0,080	139	М'янма	2,525	-0,014
110	Узбекистан	2,219	-0,017	140	Зімбабве	2,538	-0,186
111	Єгипет	2,220	+0,215	141	Грузія	2,541	-0,019
111	Сальвадор	2,220	-	142	Індія	2,549	-0,026
113	Ямайка	2,222	-0,012	143	Ємен	2,601	-0,057
114	Бенін	2,231	..	144	Колумбія	2,625	-0,062
115	Вірменія	2,238	-0,016	145	Чад	2,671	-0,074
116	Нігер	2,241	-0,082	146	Нігерія	2,801	+0,074
117	Туркменістан	2,242	-0,004	147	Лівія	2,830	+0,037
118	Бахрейн	2,247	-0,106	147	Сирія	2,830	+0,523
119	Руанда	2,250	+0,061	149	Пакистан	2,833	-0,070
120	Кенія	2,252	-0,031	150	Ізраїль	2,842	-0,062
121	Алжир	2,255	-0,156	151	ЦАР	2,872	+0,022
122	Ерїтрея	2,264	+0,044	152	Північна Корея	2,932	-0,153
123	Венесуела	2,278	-0,110	153	Росія	2,938	-0,029
124	Гватемала	2,287	-0,107	154	ДРК	3,073	+0,057
125	Маврітанія	2,301	-0,078	155	Ірак	3,192	-0,107
126	Таїланд	2,303	+0,052	156	Судан	3,193	-0,038
127	Південна Африка	2,321	-0,041	157	Афганістан	3,252	+0,043
128	Іран	2,324	-0,036	158	Сомалі	3,392	+0,021

“..” – у 2011р. не оцінювалася; “-” – немає змін.

огляд стану миру у країнах за період з 16 березня 2011р. по 15 березня 2012р., але велика кількість показників ґрунтується на даних, що стосуються періоду 2010-2011рр.

Кожному показнику, залежно від відносної важливості, присвоєно ваговий коефіцієнт за п'ятибальною шкалою. Після цього за 23 показниками розраховувалися два зважені складники, що визначають рівень внутрішнього (ваговий коефіцієнт 60%) та зовнішнього миру (стан миру в оточенні, ваговий коефіцієнт 40%) та визначаються загальний бал і рейтинг. Внутрішньому миру присвоюється більша вага, виходячи з того, що його високий рівень має велику кореляцію з низьким рівнем зовнішніх конфліктів.

1. *Показники триваючих внутрішніх і міждержавних конфліктів.* До цієї категорії належать п'ять показників з ваговими коефіцієнтами 5: (а) кількість зовнішніх і внутрішніх збройних конфліктів (*UCDP*); (б) число жертв організованого зовнішнього конфлікту (*UCDP*); (в) число жертв організованого внутрішнього конфлікту (Міжнародний інститут стратегічних досліджень, *International Institute for Strategic Studies, IISS*, База даних збройних конфліктів, *Armed Conflict Database*); (г) рівень організованого внутрішнього конфлікту (АПЕ, *EIU*); (д) відносини із сусідніми країнами (АПЕ, *EIU*).

Дані, що відбивають історичний досвід внутрішніх і зовнішніх конфліктів не враховуються, оскільки в ГІМ використовуються дані лише про триваючі внутрішньо- та міждержавні конфлікти.

2. *Показники громадської безпеки та соціальної захищеності.* До цієї категорії належать 10 показників: (а) сприйняття злочинності в суспільстві (АПЕ) – ваговий коефіцієнт 3;

(б) число переміщених осіб у відсотках до чисельності населення (Статистичний щорічник Уповноваженого ООН у справах біженців, *UN High Commissioner for Refugees Statistical Yearbook, UNHCR*), Моніторинговий центр переміщених осіб (*The Internal Displacement Monitoring Centre, IDMC*) – ваговий коефіцієнт 4; (в) політична нестабільність (АПЕ) – ваговий коефіцієнт 4; (г) рівень політичного терору (М.Гібні і М.Делтон (*Mark Gibney, Matthew Dalton*), Університет Північної Кароліни/Міжнародна Амністія (*University of North Carolina/Amnesty International*)) – ваговий коефіцієнт 4; (д) терористичні акти (ІЕМ, Всесвітня база даних тероризму, Університет Меріленд (*Global Terrorism Database, University of Maryland*)) – ваговий коефіцієнт 2; (е) кількість вбивств на 100 тис. населення (Звіти ООН про кримінальні тенденції та діяльність систем кримінального правосуддя (*UN Surveys on Crime Trends and the Operations of Criminal Justice Systems, CTS*)) – ваговий коефіцієнт 4; (є) кількість злочинів із застосуванням насильства (АПЕ) – ваговий коефіцієнт 4; (ж) імовірність застосування сили у випадку масових демонстрацій (АПЕ) – ваговий коефіцієнт 3; (з) число ув'язнених на 100 тис. населення (Міжнародний центр тюремних досліджень (*International Centre for Prison Studies*), Лондонський королівський коледж (*King's College London*), Світовий список ув'язнених (*World Prison Population List*)) – ваговий коефіцієнт 3; (и) чисельність служб внутрішньої безпеки та поліції на 100 тис. населення (*CTS*) – ваговий коефіцієнт 3.

3. Показники мілітаризації. До цієї категорії належать вісім показників: (а) військові витрати у відсотках ВВП (Військовий баланс, *The Military Balance, IISS*) – ваговий коефіцієнт 2; (б) численність військово-службовців на 100 тис. населення (там само) – ваговий коефіцієнт 2; (в) обсяг поставок (імпорт) основних звичайних озброєнь на 100 тис. населення (База даних СІПРІ про поставки озброєнь) – ваговий коефіцієнт 2; (г) обсяг поставок (експорт) основних звичайних озброєнь на 100 тис. населення (там само) – ваговий коефіцієнт 3; (д) фінансування миротворчих місій ООН (ІЕМ) – ваговий коефіцієнт 2; (е) сумарна кількість важких озброєнь на 100 тис. населення (ІЕМ) – ваговий коефіцієнт 3; (є) доступність стрілецької зброї і легких озброєнь (АПЕ) – ваговий коефіцієнт 3; (ж) військовий потенціал/модернізація (АПЕ) – ваговий коефіцієнт 2.

Ця категорія оцінюється, виходячи з припущення, що рівень мілітаризації і доступність озброєнь безпосередньо визначають, наскільки захищеною відчуває себе країна на міжнародній арені. Фінансова підтримка миротворчих операцій ООН вважається внеском у посилення миру.

Точне визначення кожного показника див.: Institute for Economics and Peace (IEP), *2012 Global Peace Index* (IEP: Sydney, 2012), annex A.

Зміни методики у 2012р.

Міжнародна експертна група, що контролює складання ГІМ, прийняла рішення про внесення до видання 2012р. ще п'яти країн: Бенін, Джибуті, Гвінея-Бісау, Лесото та Маврійї. Таким чином, ГІМ 2012 охоплює 158 країн, населення яких становить понад 99% світового.

До наступних видань ГІМ будуть вноситися й інші країни, за винятком мікродержав, – експертною групою вирішено, що для внесення до ГІМ країна повинна мати населення не менше 1 млн. осіб або територію понад 20 тис. км².

Експертна група також вважає, що корисним додатком до ГІМ може бути Всесвітня база даних тероризму – авторитетний та актуальний за часом механізм кількісної оцінки терористичних актів, запроваджений Університетом Меріленд. Цього року її даними заміщено якісний показник “імовірність терористичних актів”, який раніше оцінювався аналітиками АПЕ.

3. Миротворчі операції і врегулювання конфліктів

Загальний огляд

2011р. був для миротворчої діяльності в багатьох аспектах суперечливим. З одного боку, у 2010р., після майже десятиліття рекордного збільшення кількості операцій, розгорнутого в них персоналу та обсягів їх фінансування, миротворча діяльність продемонструвала початкові ознаки зниження активності, а в 2011р. – подальші ознаки припинення зростання у сфері миротворчих операцій, в т.ч. багатоаспектних операцій з військовою складовою. У 2011р. здійснювалися 52 миротворчі операції з контингентом 262 129 осіб – тобто з чисельністю, що майже не змінилася, порівняно з 2010р. (підрозділ I цього розділу). Розгортання нових операцій в Лівії, Південному Судані та Сирії і розширення операцій в Демократичній Республіці Конго (ДРК), Кот-д'Івуарі, Гаїті та Сомалі децю компенсувалося закриттям або виводом окремих місій (див. підрозділ III). З іншого боку, у 2011р. стала очевидною міцна практична відданість міжнародної спільноти принципам відповідальності за захист (*responsibility to protect, R2P*) і захисту цивільного населення (*protection of civilians, POC*) – на прикладах конфліктів у Кот-д'Івуарі, Лівії і Сирії (див. також розділ I цього видання). Слід зауважити, що наприкінці 2011р. Ліга Арабських Держав вперше за всю історію існування відкрила власну місію – в Сирії (підрозділ II).

Тенденція останніх років до миротворчої консолідації пояснюється кількома чинниками. Насамперед, це глобальне військове перенапруження: впродовж років, коли тривало збільшення кількості операцій, ООН та інші організації мали труднощі в переконанні країн надати особовий склад і засоби підтримки сил в операціях, у т.ч. вертольоти. Поява нових учасників, зокрема Бразилії, Китаю та Індонезії, хоч і була позитивним явищем, але не могла значним чином посприяти задоволенню попиту (що зазначалося в Щорічнику СППРІ 2011). Звичайно, масштабні операції в Афганістані та Іраку (в кожній з яких на піку діяльності брали участь понад 100 тис. осіб) посилили попит на військовий персонал і відволікли ресурси (особливо західних країн), які могли б бути використані для реалізації інших головних напрямів миротворчої діяльності. Однак, запланований на 2014р. вивід з Афганістану Міжнародних сил сприяння безпеці (*International Security Assistance Force, ISAF*) не обов'язково вивільнить ресурси для інших операцій. Другим чинником є триваюча глобальна фінансова криза, що суттєво вплинула на миротворчу діяльність у 2011р., оскільки окремі уряди вдалися до скорочення військових бюджетів і виступили за ощадливість у проведенні операцій і прискорення їх завершення в рамках таких багатосторонніх структур, як ООН. По-третє, впродовж минулого десятиліття тогочасним миротворчим операціям загрожувало “розчинення місії” в сенсі бурхливого зростання кількості мандатних завдань, які часто вимагали залучення цивільних компонентів і необмежених часових рамок. Це спричинило

сумніви в потребі військової (тим більше довготривалої) присутності в миротворчих операціях.

Зосередження політичних дискусій і пропозицій у 2010-2011рр. на питаннях зростаючої складності політичних цілей мандатів сучасних операцій і браку кваліфікованих цивільних кадрів надало потужного поштовху розвитку глобальних цивільних спроможностей миротворчих операцій. Крім того, ООН підтвердила свою здатність до посередництва та запобігання конфліктам і, визначаючи необхідність чи доречність миротворчих операцій ООН, намагалася знайти альтернативи таким комплексним операціям, як, наприклад, політична Місія в Лівії (підрозділ II).

Пошук альтернативних, ресурсо-економних моделей замість громіздкої наземної військової присутності може призвести до підвищення технологічності майбутніх операцій. Так, застосування безпілотних літальних апаратів для збору тактичної інформації могло б підвищити спроможності із захисту військ, а також здатність операцій виконувати завдання, зокрема, із захисту цивільного населення. Втім, доступ до технологій та їх передача між державами залишаються надзвичайно заполітизованими питаннями.

Операція НАТО в Лівії не відповідає визначенню СІПРІ миротворчої операції (і тому не внесена до таблиці миротворчих операцій, наведеної в підрозділі IV), проте, є важливою як підсумок глобальної дискусії про визначення меж миротворчості. Вона була першою військовою інтервенцією в рамках концепції відповідальності за захист та отримала мандат РБ ООН за відсутності заперечень з боку жодного з постійних членів. Однак, мірою наближення операції до завершення досягнутий тимчасовий консенсус був зруйнований через непорозуміння з питань рівня відповідальності (підрозділ II). Загалом, операція НАТО в Лівії висвітлила складні взаємозв'язки та межі між захистом цивільного населення в миротворчих операціях та акціями з примушення до миру.

ШАРОН ВІХАРТА

I. Глобальні тенденції в миротворчих операціях

КЛЕР ФАНЧІНІ

У 2011р. здійснювалося загалом 52 миротворчі операції – цей показник був таким самим, як і у 2010р., і другим за період 2002-2011рр., підтверджуючи спадну тенденцію, яка спостерігалася з 2009р. (діаграма 3.1)¹. Утім, чисельність персоналу, який брав участь у миротворчих операціях 2011р., була другою за обсягом у зазначеному періоді – 262 129 осіб, що лише на 700 осіб менше, ніж у 2010р. (діаграма 3.2)².

Невелике зростання чисельності персоналу окремих операцій відбулося частково внаслідок їх тимчасового підсилення з метою надання допомоги приймаючим країнам – Демократичній Республіці Конго (ДПК) і Гаїті – у проведенні виборів. Це збільшення компенсувалося скороченнями персоналу, пов'язаними з фактичним чи запланованим закриттям місій ООН у Непалі та Тимор-Леште³. Аналогічно, розгортання, пов'язане із започаткуванням у 2011р. чотирьох нових операцій – Тимчасових сил ООН із забезпечення безпеки в Аbyeї (*UN Interim Security Force for Abyei, UNISFA*), Місії ООН у Республіці Південний Судан (*UN Mission in the Republic of South Sudan, UNMISS*), Місії ООН з підтримки в Лівії (*UN Support Mission in Libya, UNSMIL*) і Спостережної місії Ліги Арабських Держав (ЛАД) у Сирії (*Arab League Observer Mission to Syria*) – зрештою не спричинило збільшення загальної чисельності персоналу. *UNSMIL* і Місія ЛАД були невеликими політичними чи цивільними операціями, а більшість персоналу для *UNISFA* і *UNMISS* було взято зі складу Місії ООН у Судані (*UN Mission in the Sudan, UNMIS*), яка припинила діяльність у липні 2011р.

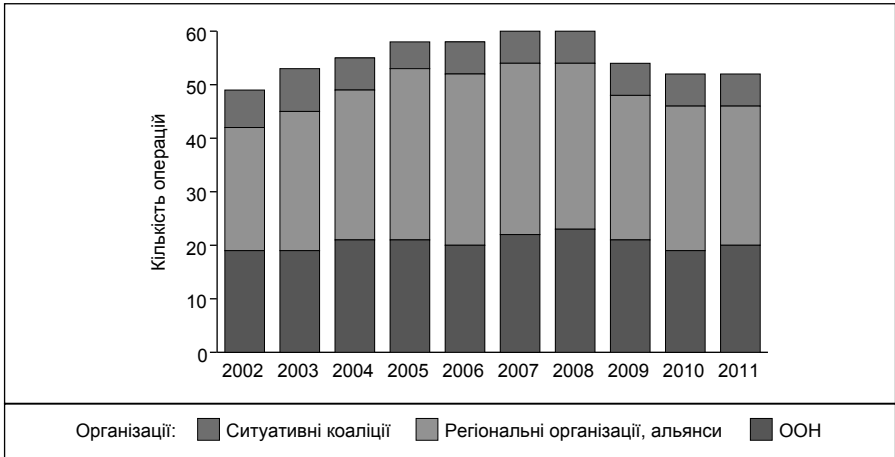
ООН, на яку у 2011р. припадало 20 із загальних 52 миротворчих операцій (38%), залишалася головною організацією. Водночас, понад половини персоналу розгорнутих у світі миротворчих операцій – 137 463 осіб (52%) – ввійшло до складу операцій, здійснюваних НАТО, переважно до Міжнародних сил сприяння безпеці (*International Security Assistance Force, ISAF*) в Афганістані, завдяки чому НАТО третій рік поспіль став найбільшою організацією за чисельністю розгорнутого персоналу⁴.

¹ Цей кількісний аналіз з вивчення тенденцій у сфері миротворчих операцій за період 2002-2011рр. ґрунтується на інформації з Баз даних СІПРІ про багатосторонні миротворчі операції, <http://www.sipri.org/databases/pko/>. Аналізувалися лише операції, що відповідають визначенню СІПРІ миротворчих операцій. Наведені дані формують картину триваючих миротворчих операцій у 2011р. і можуть використовуватися для порівняльного аналізу з попередніми роками.

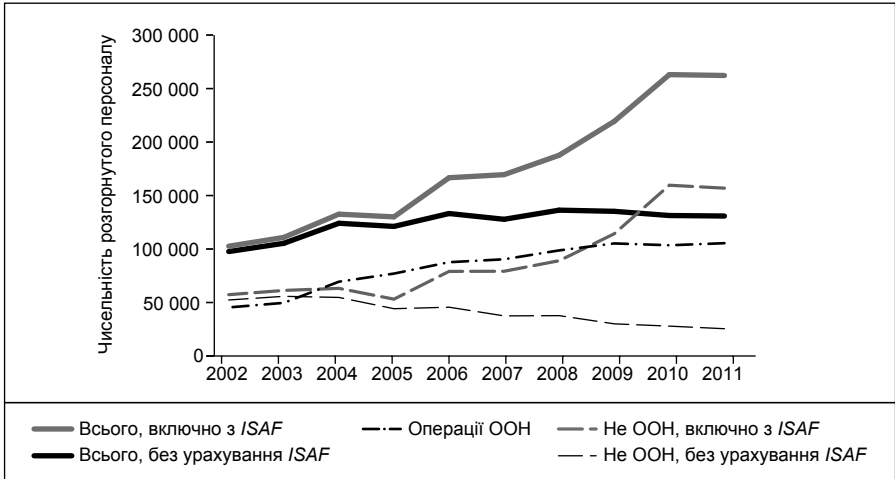
² Дані про чисельність розгорнутого персоналу є переважно оцінками, станом на 31 грудня 2011р. чи на дату завершення операції. Вони не відбивають пікові показники чи загальну чисельність персоналу, розгорнутого протягом цього року.

³ Місія ООН у Непалі (*UN Mission in Nepal, UNMIN*) припинила діяльність у січні 2011р., а Комплексна місія ООН у Тимор-Леште (*UN Integrated Mission in Timor-Leste, UNMIT*) завершиться, як очікується, у грудні 2012р.

⁴ Дані ООН охоплюють миротворчі операції під егідою Департаменту ООН з миротворчих операцій (*UN Department of Peacekeeping Operations*), Департаменту ООН з політичних справ (*UN Department of Political Affairs*) і Спільну операцію Африканського Союзу/ООН у Дарфурі (*African Union/UN Hybrid Operation in Darfur, UNAMID*).

Діаграма 3.1. Кількість багатосторонніх миротворчих операцій у 2002-2011рр. із зазначенням організацій, що їх проводили

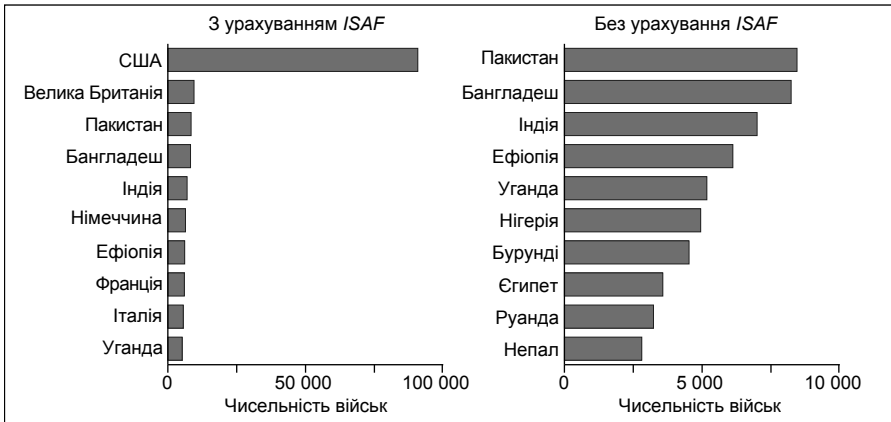

Діаграма 3.2. Чисельність персоналу, розгорнутого в багатосторонніх миротворчих операціях у 2002-2011рр.

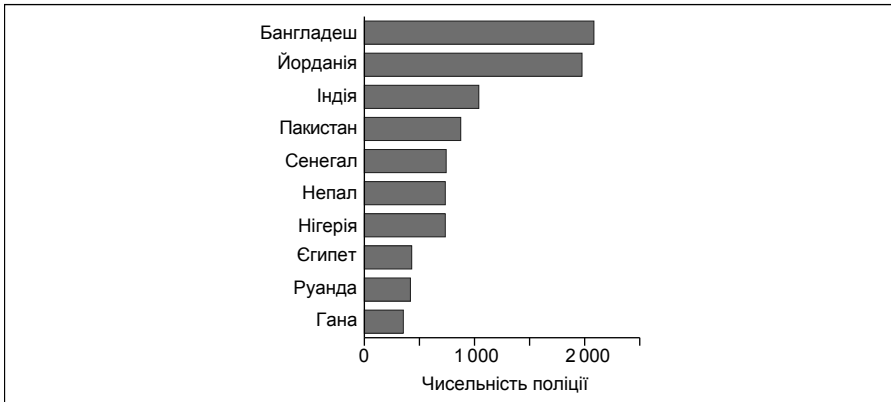
ISAF – Міжнародні сили сприяння безпеці.

У 2011р., третій рік поспіль, операція *ISAF* була найбільшою з чисельністю розгорнутих військ 131 386 осіб. На другій і третій позиції за цим показником були, відповідно, Спільна операція Африканського Союзу (АС)/ООН у Дарфурі (*African Union/UN Hybrid Operation in Darfur, UNAMID*) та Місія ООН зі стабілізації у ДРК (*UN Organization Stabilization Mission in the Democratic Republic of the Congo, MONUSCO*). Чисельність персоналу 10 операцій становила понад 5 000 осіб: семи – під командуванням ООН, двох – НАТО та однієї – АС.

Враховуючи *ISAF*, найбільшим постачальником військового персоналу для багатосторонніх миротворчих операцій у 2011р. були США, а до складу *Top 10* увійшли європейські постачальники для *ISAF*, зокрема Велика Британія, Німеччина, Франція та Італія (діаграма 3.3). Без урахування *ISAF*, картина

Діаграма 3.3. 10 найбільших постачальників військового персоналу для багатосторонніх миротворчих операцій, включно і за винятком Міжнародних сил сприяння безпеці в Афганістані (*International Security Assistance Force, ISAF*), 2011р.

Діаграма 3.4. 10 найбільших постачальників цивільної поліції багатосторонніх миротворчих операцій у 2011р.

змінюється: найбільшим постачальником стає Пакистан, впритул за ним іде Бангладеш, а до *Top 10* постачальників військового персоналу належать винятково країни Південної Азії, Африки і Близького Сходу. Держави цих регіонів складають також *Top 10* постачальників цивільної поліції у 2011р. (діаграма 3.4).

Загальні витрати на миротворчі операції у 2011р. сягнули \$9,8 млрд.⁵ Частка ООН у них є найбільшою – \$7,8 млрд. (80%). Проте, внаслідок бюджетних обмежень, у 2012р. ООН може отримати на миротворчу діяльність на \$1 млрд. менше⁶. Через ці обмеження Секретаріат ООН змушений буде робити більше з меншими витратами. Вони також вплинули на склад нових операцій та, очевидно, вплинуть на масштаби і тривалість операцій.

⁵ Витрати на більшість операцій без участі ООН (зокрема, операції ЄС і НАТО) не охоплюють витрати на постачання персоналу; наведена величина є мінімальною оцінкою світових витрат на миротворчі операції.

⁶ Ladsous, H., UN Under-Secretary-General for Peacekeeping Operations, Press conference, Transcript, 8 Feb. 2012, <<http://www.un.org/en/peacekeeping/articles/USG Ladsous.Transcript.PC.08022012>>.

II. Нові миротворчі операції у 2011р.

КЛЕР ФАНЧІНІ

Судан і Південний Судан: Місія ООН у Республіці Південний Судан та Тимчасові сили ООН із забезпечення безпеки в Абьєї

Проголошення 9 липня 2011р. незалежності Південного Судану стало кульмінацією процесу мирного врегулювання тривалістю шість з половиною років. Цей процес розпочався 9 січня 2005р. – підписанням Всеохопної мирної угоди (*Comprehensive Peace Agreement, CPA*) між Урядом Судану та Народним рухом за визволення Судану (*Sudan People's Liberation Movement, SPLM*), – та ознаменував завершення 28-річного внутрішньодержавного конфлікту¹. Хоча майже 99% учасників референдуму в січні 2011р. підтримали незалежність Південного Судану, ситуація, в якій народжувалася Республіка була складною і хисткою. Із січня до середини травня 2011р. в південній частині Судану через нестабільність налічувалося понад 116 тис. вимушених переселенців². Водночас, був ускладнений доступ гуманітарної допомоги до постраждалих від конфлікту територій. Конфлікт і насильство з великим числом жертв серед цивільного населення тривали до початку липня.

Незалежність Південного Судану суттєво змінила конфігурацію присутності ООН на території колишнього Судану. Точилися численні дискусії з приводу доцільності розділення Місії ООН у Судані (*UNMIS*) на дві операції і способів розв'язання проблем у штатах Блакитний Ніл і Південний Кордофан (зокрема, району Абьєї) (схема 3.5)³. Однак, відразу після отримання результатів референдуму суданський Уряд надав сигнал ООН, що він не має наміру погоджуватися на подовження мандата *UNMIS* після завершення в липні 2011р. терміну його чинності⁴. Уряд стверджував, що, оскільки головною метою мандата була імплементація Всеохопної мирної угоди, а увага Місії зосереджувалася на території майбутнього Південного Судану, то в утриманні Місії ООН у Судані не було необхідності. Така позиція Судану призвела до закриття *UNMIS*, що означало номінальний вивід з його території понад 10 тис. осіб військового та поліцейського персоналу та 965 осіб міжнародного цивільного персоналу. На практиці, більшість персоналу було переведено до нової Місії ООН у Республіці Південний Судан (*UN Mission in the Republic of South Sudan, UNMISS*) і нової місії з питань прикордонного контролю – Тимчасових сил ООН із забезпечення безпеки в Абьєї (*UN Interim Security Force for Abyei, UNISFA*)⁵.

¹ Comprehensive Peace Agreement between the Government of the Republic of the Sudan and the Sudan People's Liberation Movement/Sudan People's Liberation Army, signed 9 Jan. 2009, annex to UN document S/2005/78, 10 Feb. 2005.

² United Nations, Security Council, Special report of the Secretary-General on the Sudan, S/2011/314, 17 May 2011.

³ Lederer, E.M., 'UN votes to wrap up peacekeeping force monitoring 2005 Sudan peace deal', Associated Press, 11 July 2011, <<http://www.680news.com/news/world/article/252442--un-votes-to-wrap-up-peacekeeping-force-monitoring-2005-sudan-peace-deal>>.

⁴ 'UNMIS's mandate will not be extended beyond July, Sudan says', *Sudan Tribune*, 15 Feb. 2011.

⁵ UN Security Council Resolution 1997, 11 July 2011.

Рисунок 3.1. Карта Судану та Південного Судану

Місія ООН у Республіці Південний Судан

Планування UNMISS напередодні проголошення 9 липня 2011р. незалежності Південного Судану відбувалося за умов політичної невизначеності. Після кількох раундів обговорення РБ ООН надала UNMISS мандат на: підтримку Уряду Південного Судану в політичній трансформації і врядуванні, сприяння в реформуванні сектору безпеки; встановлення верховенства права; здійснення роззброєння, демобілізації та реінтеграції (РДР, *disarmament, demobilization and reintegration, DDR*); захист цивільного населення;

запобігання конфліктам⁶. Останні два напрями вимагають створення та застосування в рамках Місії засобів раннього попередження, що, своєю чергою, потребує інформаційного забезпечення (збору, моніторингу, верифікації й розповсюдження даних) і механізмів наступних дій. Чітке визначення завдання із запобігання конфліктам, зокрема його складової – раннього попередження, – є відносно новою нормою⁷. Іншими головними обов'язками *UNMISS* залишилися переважно ті ж самі, що й у попередньої *UNMIS*. На *UNMISS* поклалися більші сподівання, оскільки ставлення до неї Урядом Південного Судану було більш лояльним, ніж суданського Уряду до *UNMIS*. Досі не вирішеними залишаються питання про реалістичність і доцільність стратегій Місії стосовно РДР – враховуючи напруженість безпекової ситуації.

Нова Місія є дещо меншою за попередню. Її максимальна чисельність, санкціонована РБ ООН, становить 7 000 військових, 900 поліцейських, а також відповідний цивільний персонал. Потрібна чисельність *UNMISS* була предметом спорів між членами РБ: дехто вважав, що вона є замалою, враховуючи одне з головних завдань – захист цивільного населення за умов погіршення ситуації в Абьєї; інші вважали її непропорційно великою для такої країни, як Південний Судан⁸. Одним із ключових чинників у визначенні чисельності військ була присутність *UNISFA* та їх взаємодія з *UNMISS*.

Тимчасові сили ООН із забезпечення безпеки в Абьєї

Процес здобуття незалежності Південним Суданом, крім іншого, спричинив погіршення ситуації безпеки вздовж кордону із Суданом, особливо на багатих на природні ресурси територіях уздовж кордонів з Південним Кордофаном (зокрема, в районі Абьєї) і Блакитним Нілом. Район Абьєї є, можливо, найменш контрольованою з територій, навколо яких точаться напружені спори, а суперечки навколо його майбутнього статусу були одними з найбільших перепон в імплементації *CPA* та головними причинами нестабільності в регіоні. Конкуренція між місцевими громадами з приводу власності на землю та користування нею, що посилювалася через наявність там запасів високоякісної нафти, зумовлювала перебування району Абьєї на межі конфлікту і спричиняла серйозні сутички між південносуданською Народно-визвольною армією Судану (*Sudan People's Liberation Army, SPLA*) і Збройними силами Судану.

У відповідь на ескалацію насильства та переміщення населення в цьому районі під час підготовки до набуття Південним Суданом незалежності, 20 червня 2011р. дві сторони Всеохопної мирної угоди – за сприяння Імплементаційної комісії АС високого рівня (*African Union (AU) High-level Implementation Panel*) з питань Судану, а також Ефіопії, *UNMIS* та інших зацікавлених сторін – підписали угоду стосовно управління в районі Абьєї та

⁶ UN Security Council Resolution 1996, 8 July 2011.

⁷ Saferworld, 'UNMISS: A second chance for UN peacekeeping in South Sudan', *South Sudan Monitor*, Aug. 2011.

⁸ 'South Sudan', *Security Council Report: Monthly Forecast*, July 2011.

його безпеки⁹. Цією угодою передбачається створення Адміністрації району, вивід усіх озброєних формувань та його повна демілітаризація. З метою забезпечення цих умов і безпеки в Абьєї сторони звернулися до ООН з проханням розгорнути миротворчу операцію.

РБ ООН 27 червня належним чином санкціонувала розгортання *UNISFA*¹⁰. Серед важливих завдань Місії передбачені: моніторинг і перевірка передислокації будь-яких військ Збройних сил Судану та *SPLA* (або її замітника) з району Абьєї; сприяння доставці гуманітарної допомоги та вільному пересуванню гуманітарного персоналу; за необхідності, забезпечення безпеки нафтової інфраструктури району. Операція також має повноваження застосовувати силу для захисту цивільного населення та гуманітарного персоналу в Абьєї. Чисельний склад операції налічує 4 200 військових, 50 поліцейських і необхідний цивільний персонал¹¹. На відміну від інших операцій ООН, постачальниками персоналу до *UNISFA* стали лише шість країн (таблиця 3.2 підрозділу IV). *UNISFA* очолила Ефіопія, яка надала бронетанкову бригаду.

Незалежність Південного Судану перетворила спори навколо остаточного статусу району Абьєї та інших прикордонних районів між Суданом і Південним Суданом із внутрішньосуданської справи на проблему між двома суверенними державами. Запровадження стабільних і мирних відносин між Суданом і Південним Суданом, а також регіональної стабільності залежатиме від вирішення питань району Абьєї і розв'язання загальної проблеми зростаючої мілітаризації прикордонної зони завдовжки 2 100 км.

30 липня уряди Судану та Південного Судану уклали Угоду про створення Спільного механізму верифікації і контролю кордону (*Joint Border Verification and Monitoring Mechanism, JBVMM*), а також Спільного політичного та безпекового механізму (*Joint Political and Security Mechanism, JPSM*), призначених для нагляду за демілітаризацією і безпекою в 10-км прикордонній зоні (*Safe Demilitarized Border Zone, SDBZ*), створеній 29 червня¹². В цій Угоді містився заклик до *UNISFA* підтримати моніторингові групи та забезпечити їх захист. РБ ООН у Резолюції №2004 від 14 грудня 2011р. уточнила мандат *UNISFA* та поставила їм завдання підтримувати оперативну діяльність *JBVMM* з верифікації, проведення розслідувань, моніторингу, звітування та патрулювання, а також забезпечувати належну безпеку¹³.

Попри успішне розгортання *UNMISS* та *UNISFA*, безпека у прикордонному районі наприкінці 2011р. залишалася предметом серйозної стурбованості.

⁹ Agreement between the Government of the Republic of the Sudan and the Sudan People's Liberation Movement on temporary arrangements for the administration and security of the Abyei Area, signed 20 June 2011, annex to UN document S/2011/384, 24 June 2011.

¹⁰ UN Security Council Resolution 1990, 27 June 2011.

¹¹ UN Security Council Resolution 2032, 22 Dec. 2011.

¹² Agreement on the Border Monitoring Support Mission between the Government of Sudan and the Government of South Sudan, signed 30 July 2011, <<http://www.scribd.com/doc/61383096/Agreement-on-the-Border-Monitoring-Support-Mission>>; and Agreement between the Government of the Sudan and the Government of Southern Sudan on Border Security and the Joint Political and Security Mechanism, signed 29 June 2011, <<http://www.smallarmssurveysudan.org/pdfs/facts-figures/abyei/Agreement-Border-Security-JPSM-29-June-2011.pdf>>.

¹³ UN Security Council Resolution 2024, 14 Dec. 2011.

Перед урядами Судану та Південного Судану стоять завдання з виконання зобов'язань відповідно до Угоди від 20 червня з питань району Абьєї – стосовно присутності там сил безпеки, яка загострює й без того високу напруженість між двома державами. У грудні 2011р. прикордонне місто Джау стало ареною жорстоких сутичок між Збройними силами Судану та *SPLA*. Крім того, у штаті Джанголі в Південному Судані кілька тижнів поспіль тривало насильство зі смертельними наслідками¹⁴.

Водночас, під загрозою опинилася стабільність у ширшому регіоні, особливо у штатах Південний Кордофан і Блакитний Ніл, де утворився вакуум безпеки – внаслідок виводу сил *UNMIS* і заборони суданським Урядом присутності представництв міжнародної допомоги і ЗМІ¹⁵. Численні групи населення залишаються незахищеними від гуманітарної кризи і стають жертвами зростаючого насильства.

Лівія: Операція НАТО “Об’єднаний захисник” і Місія ООН з підтримки в Лівії

У лютому 2011р., після успішних і відносно мирних протестів у Тунісі та Єгипті, “арабська весна” поширилася на Лівію¹⁶. Попри відчайдушні спроби лівійської влади придушити протестні акції, їх хвиля швидко зростала. Серйозні порушення прав людини та міжнародного гуманітарного права в Лівії зазнали осуду міжнародної спільноти. 20 лютого ЄС “засудив репресії проти мирних демонстрантів” і закликав лівійську владу негайно припинити застосування насильства до протестуючих¹⁷. Через три дні до каральних заходів вдався АС – попри величезний вплив лівійського лідера М.Каддафі (*Muammar Gaddafi*) на цю організацію¹⁸. 26 лютого РБ ООН Резолюцією №1970 запровадила ембарго на поставки озброєнь до Лівії¹⁹. Однак, попри ці санкції, ситуація продовжувала загострюватися, спричиняючи численні жертви серед цивільного населення. 8 березня Рада співробітництва держав Перської затоки (РСДПЗ, *Gulf Cooperation Council, GCC*) закликала РБ ООН запровадити безпольотну зону над Лівією; 12 березня до цього заклику приєдналася ЛАД²⁰.

¹⁴ ‘South Sudan’, *Security Council Report: Monthly Forecast*, Jan. 2012.

¹⁵ Pantuliano, S., ‘South Sudan: referendum—one year on’, *AllAfrica*, 13 Jan. 2012, <<http://allafrica.com/stories/201201131008.html>>.

¹⁶ Про конфлікт у Лівії див. також підрозділ I розділу 2 цього видання.

¹⁷ European Union, ‘Declaration by the High Representative, Catherine Ashton, on behalf of the European Union on events in Libya’, 6795/1/11, 20 Feb. 2011, <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/en/cfsp/119397.pdf>.

¹⁸ Коментарі 261 засідання Ради з питань миру та безпеки АС від 23 лютого 2011р. про ситуацію в Лівії.

¹⁹ UN Security Council Resolution 1970, 26 Feb. 2011. Див. також підрозділ III розділу 9 цього видання.

²⁰ Joint Statement of the Joint Ministerial Meeting on the Strategic Dialogue between the countries of the Cooperation Council for the Arab Gulf States and Australia, Gulf Cooperation Council, 8 Mar. 2011, para.3, <<http://www.gcc-sg.org/indexc23e.html?action=News&Sub=ShowOne&ID=1919>> (арабською); Australian Minister for Foreign Affairs, ‘First Joint Ministerial Meeting on GCC–Australia Strategic Dialogue’, Communiqué, 8 Mar. 2011, <http://www.foreignminister.gov.au/releases/2011/kr_mr_110308c.html>; Leiby, R. and Mansour M., ‘Arab League asks U.N. for no-fly zone over Libya’, *Washington Post*, 12 Mar. 2011.

17 березня, після того, як М.Каддафі в радіозверненні до жителів Бенгази заявив, що кожен дїм, де переховуються опозиціонери, буде тієї ночі обшукано його військами, що будуть “безжальними” до бойовиків, які чинять їм опір, а також у відповідь на заклики РСДПЗ і ЛАД, РБ ООН ухвалила Резолюцію №1973. Резолюція створила юридичну основу для військового втручання в лівійський конфлікт, надаючи право міжнародній спільноті застосовувати будь-які засоби захисту цивільного населення Лівії, а також запровадила засади створення безпольотної зони²¹. Резолюція №1973 була незвичайною у кількох аспектах. По-перше, заклик до військового втручання “з метою захисту цивільного населення та територій, яким загрожує напад”, надав привід стверджувати, що це був перший випадок з часів ухвалення 31 серпня 2006р. Резолюції №1706 про ситуацію в Дарфурі (Судан), коли ООН послалася на норму “відповідальність за захист” (*responsibility to protect*, *R2P*)²². По-друге, Резолюція була ухвалена 10 голосами “за” і жодного “проти”; серед п’ятьох членів, що утрималися, були Китай і Росія, які могли б застосувати до неї вето.

НАТО та Лівія: Операція “Об’єднаний захисник”

НАТО відгукнулася на Резолюцію ООН, розгорнувши 22 березня 2011р. Операцію “Об’єднаний захисник” (*Operation Unified Protector, OUP*)²³. 31 березня, згідно з резолюціями РБ ООН, Альянс перебрав на себе контроль над усіма військовими діями в Лівії і відповідальність за реалізацію ембарго на поставки озброєнь, створення безпольотної зони та захист цивільного населення від нападу чи загрози нападу. Операція здійснювалася з моря та повітря, тоді як, згідно з Резолюцією №1973, наземні сили виконували лише допоміжні функції. Операція мала далеко не оборонний характер і полягала в нанесенні на всій території країни щоденних ударів з повітря по сухопутних військах, засобах ППО, артилерії, ракетних пускових установках, центрах командування та управління, РЛС, військових базах, бункерах, складах боєприпасів, об’єктах системи тилового забезпечення і сховищах зберігання ракет лівійського Уряду. Авіація і військові кораблі НАТО використовувалися також для забезпечення повітряної і морської блокади Лівії: патрулювання підходів до лівійських територіальних вод, перешкоджання потраплянню до Лівії кораблів та авіації з вантажами зброї чи найманцями. На піку діяльності

²¹ UN Security Council Resolution 1973, 17 Mar. 2011; Reuters, ‘Gaddafi tells rebel city, Benghazi, “We will show no mercy”’, Huffington Post, 17 Mar. 2011, <http://www.huffingtonpost.com/2011/03/17/gaddafi-benghazi-libya-news_n_837245.html>.

²² International Coalition for the Responsibility to Protect, ‘The crisis in Libya’, <<http://www.responsibilitytoprotect.org/index.php/crises/crisis-in-libya>>. Про принципи *R2P* див. розділ 1 цього видання.

²³ Слід зауважити, що операція НАТО “Об’єднаний захисник” не підпадає під визначення СІПРІ миротворчої операції (див. підрозділ IV), оскільки вона не є інструментом сприяння імплементації мирної угоди (в цьому випадку мирної угоди не було); вона не мала повноважень на підтримку миротворчої операції; вона не спрямовувалася на запобігання конфлікту чи побудову миру у країні. Отже, вона не внесена до таблиці миротворчих операцій за 2011р. у підрозділі IV і не врахована у статистичних даних підрозділів I і III.

в Операції застосовувалися понад 260 авіаційних засобів – що здійснили понад 26,5 тис. бойових вильотів, у т.ч. понад 9 700 вильотів для удару по наземних цілях – і 21 військово-морський засіб, було залучено близько 8 000 військових²⁴.

Представники міжнародної спільноти та організації громадянського суспільства активно виступали проти обраного способу здійснення Операції, причому дехто звинувачував НАТО не лише в занадто широкому тлумаченні Резолюції №1973, але й у перевищенні передбачених мандатом повноважень²⁵. У червні 2011р. лідери кількох африканських держав, а також Китаю і Росії зажадали від НАТО негайно покласти край бомбардуванням у Лівії²⁶. Водночас, можна стверджувати, що ООН навмисно наділила широкими повноваженнями цю Операцію, оскільки через брак власних збройних сил змушена покладатися на НАТО. Дійсно, наприкінці серпня, коли ООН планувала розгортання Місії в Лівії, спеціальний радник Генерального секретаря з постконфліктного планування дій в Лівії (*Special Adviser to the Secretary-General on Post-conflict Planning for Libya*) Я.Мартін (*Ian Martin*) стверджував у пізніше оприлюдненій доповіді, що військова підтримка, необхідна для стабілізації ситуації у Тріполі, залишатиметься в компетенції НАТО²⁷. Я.Мартін також заявив, що військовий захист спостерігачів ООН, за необхідності, може бути забезпечений не контингентом ООН, а іншими силами, – особливо, враховуючи тривалий час, потрібний ООН для накопичення та розгортання військ.

Попри неоднозначну реакцію на спосіб здійснення операції, саме втручання НАТО було поворотним пунктом у конфлікті, оскільки воно сприяло поновленню сил повстанців, які боролися проти режиму М.Каддафі, що мав перевагу в ресурсах.

Після захоплення опозицією більшості стратегічних міст і місцевостей, широкого міжнародного визнання Національної тимчасової ради (*National Transitional Council, NTC*) новим легітимним представником лівійського народу, знищення, переходу на сторону повстанців або арешту багатьох представників режиму і членів сім'ї М.Каддафі та, нарешті, загибелі М.Каддафі

²⁴ До “авіаційних засобів” належали літаки-винищувачі, літаки повітряної розвідки та спостереження, літаки-заправники, безпілотні літальні апарати та ударні вертольоти; а до “військово-морських засобів” – вантажні судна, фрегати, есмінці, підводні човни, вертольотоносці та авіаносці. Див.: North Atlantic Treaty Organization (NATO), ‘Operation Unified Protector: final mission stats’, Fact sheet, 2 Nov. 2011, <<http://www.nato.int/cps/en/natolive/71679.htm>>.

²⁵ ‘More countries slam NATO action in Libya’, ABC Radio Australia, 29 Mar. 2011, <<http://www.radioaustralia.net.au/asiapac/stories/201103/s3177136.htm>>; Agence France-Presse, ‘L’Otan outrepatte le mandat de l’ONU en Libye, affirme Moscou’ [Москва заявляє, що НАТО в Лівії виходить за межі мандата ООН], France 24, 15 Apr. 2011, <<http://www.france24.com/fr/20110415-russie-libye-crise-actions-otan-outrepasse-mandant-onu-nations-unies-resolution-diplomatie>>.

²⁶ Наприклад, Президент Південної Африки Дж.Зума (*Jacob Zuma*) 14 червня 2011р. заявив, що Резолюцією ООН, якою запроваджена військова акція, зловживають з метою зміни режиму, політичних вбивств та іноземної військової окупації. Див.: ‘African leaders demand halt to NATO bombing campaign in Libya’, Bloomberg, 15 June 2011, <<http://www.bloomberg.com/news/2011-06-15/african-leaders-demand-halt-to-nato-bombing-campaign-in-libya.html>>.

²⁷ Martin, I., ‘United Nations post-conflict deployment to Libya’, Introductory note to the Consolidated report of the integrated pre-assessment process for Libya post-conflict planning, 22 Aug. 2011, <<http://www.innecitypress.com/martin1unlibya1icp.pdf>>.

20 жовтня 2011р., НАТО оголосив про успішне виконання за підтримки партнерів мандата ООН із захисту народу Лівії і намір завершити операцію за згодою ООН і *НТС*²⁸. На засіданні міністрів оборони країн НАТО 6 жовтня були погоджені наступні керівні принципи для визначення термінів завершення операції: операція завершиться, коли М.Каддафі та його режим більше не загрожуватимуть безпеці народу Лівії, а *НТС* буде в змозі забезпечити його безпеку²⁹.

27 жовтня РБ ООН, беручи до уваги “Декларацію про визволення” *НТС* від 23 жовтня, вирішила з 31 жовтня припинити повноваження на безпільотну зону, а також на захист цивільного населення³⁰. Таким чином, Операція “Об’єднаний захисник” завершилася через сім місяців бойових дій на морському та в повітряному просторі.

ООН і Лівія: Місія ООН з підтримки в Лівії

Одночасно з розгортанням сил НАТО, Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун (*Ban Ki-moon*) призначив Я.Мартіна спеціальним радником з постконфліктного планування дій в Лівії, доручивши йому визначати, чи зможе ООН зіграти важливу роль у Лівії після завершення конфлікту. Виконуючи свої обов’язки, у квітні 2011р. Я.Мартін очолив процедуру ООН з комплексної попередньої оцінки в рамках постконфліктного планування дій в Лівії. Він зустрівся з представниками кількох агентств, фондів і програм ООН, Світового банку та Міжнародної організації з міграції, а надалі в рамках згаданого процесу консультувався з новими тимчасовими органами влади на лівійських територіях, які висловили бажання отримати допомогу ООН. 16 вересня 2011р., у відповідь на офіційний запит *НТС* про допомогу ООН, РБ ООН утворила Місію ООН з підтримки в Лівії (*United Nations Support Mission in Libya, UNSMIL*)³¹.

Головними завданнями *UNSMIL* є: допомога новій лівійській владі у відновленні громадської безпеки і правопорядку; сприяння суспільному політичному діалогу та національному примиренню, а також підтримка *НТС* у зв’язку із започаткуванням роботи над проектом нової конституції і підготовкою до виборів. Після загибелі М.Каддафі *НТС* оголосила про намір упродовж восьми місяців організувати вибори³². Пан Гі Мун вважав, що це є “напруженим графіком для країни, яка впродовж 45 років має обмежений досвід проведення виборів (або не має його зовсім)”³³.

²⁸ North Atlantic Treaty Organization (NATO), ‘Statement by the NATO Secretary General on Libya’, Press Release 128, 20 Oct. 2011, <http://www.nato.int/cps/en/SID-27364A7E-5456866F/natolive/news_79742.htm?mode=pressrelease>.

²⁹ North Atlantic Treaty Organization (NATO), ‘NATO and Libya—Operation Unified Protector: Ending the mission’, [n.d.], <http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_71652.htm>.

³⁰ UN Security Council Resolution 2016, 27 Oct. 2011.

³¹ ‘Libya’, *Security Council Report: Monthly Forecast*, Oct. 2011; Резолюція РБ ООН №2009 від 16 вересня 2011р.

³² ‘Libya’s Jibril sees elections within eight months’, Reuters, 22 Oct. 2011, <<http://www.reuters.com/article/2011/10/22/us-libya-elections-idUSTRE79L0LD20111022>>.

³³ United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the United Nations Support Mission in Libya, S/2011/727, 22 Nov. 2011.

Безвідносно до цього графіка, *UNSMIL* спочатку визначила тримісячний період з метою дати ООН можливість продовжити обговорення з лівійською тимчасовою владою питань довгострокової підтримки з боку ООН, надаючи одночасно попередні невідкладні рекомендації і допомогу³⁴. Очікувалося, що тимчасова влада буде залучена до визначення потрібних для Лівії масштабів і характеру підтримки ООН після завершення початкової фази. РБ ООН згодом подовжила мандат *UNSMIL* ще на три місяці, “оскільки затягування конфлікту затримало створення тимчасового Уряду та інші процеси, істотно важливі для діалогу та оцінки потреб, які є необхідними для планування Місії”³⁵. Крім того, Резолюція розширила мандат *UNSMIL*, додавши допомогу та підтримку національних зусиль Лівії із запобігання розповсюдженню зброї, особливо з її території. При цьому передбачалося запобігти: ризикам дестабілізації в районі Сахеля, що походили від Лівії; потенційному підживленню через це терористичної діяльності в усьому північноафриканському регіоні; можливому впливу нестабільності на регіональний та міжнародний мир і безпеку. В середині грудня 2011р. у Лівії налічувалося понад 100 воєнізованих формувань загальною чисельністю 125 тис. озброєних ополченців³⁶. З огляду на це, дуже вірогідним буде подовження досить широкого та жорсткого мандата *UNSMIL*.

Сирія: Спостережна місія ЛАД у Сирії³⁷

ЛАД відіграла одну з центральних ролей у спробах врегулювання конфліктів, спричинених “арабською весною” 2011р. Її непохитна підтримка зовнішнього військового втручання в Лівії стала сюрпризом для багатьох оглядачів. Коли лівійський конфлікт загострився, а ООН залишалася паралізованою, ЛАД перетворилася на одного з головних гравців.

Уперше рішуче засудження жорсткого придушення протестів у Сирії ЛАД висловила в серпні 2011р.³⁸ Після серії дипломатичних демаршів, 2 листопада, за погодженням з Урядом Сирії, вона зрештою ухвалила Арабський план дій (*Arab Plan of Action*)³⁹. Мирний План ЛАД був спробою прискорити розв’язання проблеми із сирійським повстанням і захистити цивільне населення. В цьому Плані містився заклик до Уряду Сирії припинити насильство над цивільним населенням, вивести всі сили безпеки з щільно населених

³⁴ ‘Security Council mulls resolution on potential UN mission for Libya’, UN News Centre, 9 Sep. 2011, <<http://www.un.org/apps/news/story.asp?NewsID=39497&Cr=libya&Cr1>>.

³⁵ UN Security Council Resolution 2022, 2 Dec. 2011; United Nations (посилання 33).

³⁶ International Crisis Group, ‘Holding Libya together: security challenges after Qadhafi’, Press release, 14 Dec. 2011, <<http://www.crisisgroup.org/en/publication-type/media-releases/2011/mena/holding-libya-together-security-challenges-after-qadhafi.aspx>>.

³⁷ Співавтором матеріалів стосовно Сирії була К.Авезова, інтерн СШПІ.

³⁸ International Freedom of Expression Exchange, ‘Arab League breaks its silence and condemns Assad’s massacre of protesters; journalists disappear’, 17 Aug. 2011, <http://www.ifex.org/syria/2011/08/17/arab_league_speaks_out/>.

³⁹ Цей план дій додано до Резолюції Ради ЛАД №7436 від 2 листопада 2011р. (арабською). Див. також: ‘Syria accepts Arab League peace plan after Cairo talks’, BBC News, 2 Nov. 2011, <<http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-15560322>>.

територій і звільнити десятки тисяч політичних в'язнів⁴⁰. Одним із ключових аспектів Плану була вимога стосовно його негайного виконання⁴¹. Однак, порушення сирійським Урядом цієї вимоги призвело до призупинення членства Сирії в ЛАД і запровадження 12 листопада економічних санкцій до неї⁴².

19 листопада 2011р. сирійський Уряд нарешті поступився й підписав з ЛАД протокол до Плану дій, де передбачалося розгортання Спостережної місії ЛАД у Сирії (*Arab League Observer Mission to Syria*). Підписавши цей протокол, сирійський Уряд погодився на: комплексну співпрацю з Місією; забезпечення вільного пересування територією країни як спостерігачів, так і офіційно узгоджених представників ЗМІ; надання допомоги та необхідної підтримки спостерігачам. Приблизно 150 спостерігачів (спочатку ЛАД пропонувала 500) мали приступити до роботи в Місії впродовж тижня з моменту підписання протоколу, маючи мандат терміном на один місяць⁴³. За повідомленнями, Сирія висунула умови перебування спостерігачів Місії – скорочення їх чисельності та координація діяльності з Урядом⁴⁴. Спостерігачі були розквартировані у 20 містах – переважно у висококонфліктних районах, зокрема в Дамаску, Хомсі, Ріф Хомсі, Ідлібі, Дарá та Хамаку – з метою нагляду та контролю над припиненням насильства. Крім того, Місія мала завдання: забезпечити, щоб сирійські сили безпеки “і т.зв. кланові банди не перешкоджали мирним демонстраціям”⁴⁵; контролювати вивід військ з населених територій і звільнення заарештованих⁴⁵.

Однак, з моменту розгортання Місія не могла ефективно виконувати наданий мандат і швидко була скомпрометована розбіжностями позицій і критичними нападками⁴⁶. 28 січня 2012р. Спостережна місія ЛАД у Сирії призупинила діяльність через ескалацію насильства над цивільним населенням і спостерігачами. 12 лютого 2012р. ЛАД запропонувала створити спільну миротворчу місію з ООН для нагляду та контролю над процесом припинення вогню в Сирії. Пропозиція була схвалена США, європейськими державами та Туреччиною, але зустріла протидію з боку Росії і Китаю. Нарешті, 14 квітня 2012р. РБ ООН одностайно вирішила доручити контроль над припиненням вогню Спостережній місії ООН⁴⁷.

⁴⁰ MacFarquhar, N., ‘Arab League votes to suspend Syria over crackdown’, *New York Times*, 12 Nov. 2011.

⁴¹ Black, I., ‘Syrian acceptance of Arab League ceasefire plan met with scepticism’, *The Guardian*, 2 Nov. 2011.

⁴² ‘Syria calls Arab League decision to suspend its membership “violation of charter”’, Al Arabiya News, 12 Nov. 2011, <<http://english.alarabiya.net/articles/2011/11/12/176668.html>>; MacFarquhar, N. and Bakri, N., ‘Isolating Syria, Arab League imposes broad sanctions’, *New York Times*, 27 Nov. 2011.

⁴³ ‘Syria unrest: Arab League monitors’ advance team arrives’, BBC News, 22 Dec. 2011, <<http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-16296255>>.

⁴⁴ ‘Negotiations on Syria Draft Resolution’, What’s in Blue blog, Security Council Report, 22 Dec. 2011, <<http://whatsinblue.org/2011/12/negotiations-on-syria-draft-resolution.php>>.

⁴⁵ Arab League, Report of the Head of the League of Arab States Observer Mission to Syria for the period from 24 December 2011 to 18 January 2012, English translation available at e.g. <<http://un-report.blogspot.se/2012/02/al-dabis-report-on-arab-league-observer.html>>.

⁴⁶ Fahim, K., ‘Chief of Arab League’s mission in Syria is lightning rod for criticism’, *New York Times*, 2 Jan. 2012.

⁴⁷ UN Security Council Resolution 2042, 14 Apr. 2012; United Nations, Security Council, ‘Security Council unanimously adopts Resolution 2042 (2012), authorizing advance team to monitor ceasefire in Syria’, Press Release SC/10609, 14 Apr. 2012, <<http://www.un.org/News/Press/docs/2012/sc10609.doc.htm>>.

Висновки

На фоні триваючої критики способу проведення Операції “Об’єднаний захисник”, брак рішучості міжнародної спільноти в розв’язанні кризи в Сирії висвітлив розбіжності між країнами та регіонами стосовно оптимальних шляхів втілення принципів *R2P*. Попри ці розбіжності, заклик міжнародної спільноти захистити лівійський народ шляхом військового втручання, а також застосування ООН принципів *R2P* в Резолюції №1973 з метою забезпечення юридичної бази для цього втручання дають підстави для припущення, що навколо цих принципів формується консенсус.

Хоча повне наслідування майбутніми операціями моделі Операції “Об’єднаний захисник” є маловірогідним, але в подібних випадках окремі її елементи можуть виявитися корисними. Наприклад, у забезпеченні захисту цивільного населення майбутні операції можуть дедалі більше залежати від повітряної підтримки. Миротворча діяльність перебуває у стані безперервних змін, і межа між гуманітарним, військовим втручанням і миротворчими операціями стає розпливчастою і невизначеною.

III. Регіональні процеси у сфері миротворчих операцій

КЛЕР ФАНЧІНІ

Африка

Як і попередніми роками, у 2011р. найбільша кількість миротворчих операцій здійснювалися в Африці – 16 операцій (більшість з яких під егідою ООН) із загальною чисельністю приблизно 87 тис. осіб, з яких 83 тис. – військові та цивільна поліція, а решта 4 000 – цивільний персонал (таблиця 3.1). З 2010р. кількість операцій в Африці залишалася незмінною. У 2011р. три операції було припинено, три з чотирьох нових операцій – Тимчасові сили ООН із забезпечення безпеки в Аbyeї (*UN Interim Security Force for Abyei, UNISFA*), Місія ООН у Республіці Південний Судан (*UN Mission in the Republic of South Sudan, UNMISS*) і Місія ООН з підтримки в Лівії (*UN Support Mission in Libya, UNSMIL*) – започатковано саме в Африці. Розгортання *UNISFA* в Судані та *UNMISS* у Південному Судані зі значними військовими компонентами не спричинило суттєвого збільшення чисельності операцій, оскільки їх персонал майже повністю складається з персоналу попередньої Місії ООН у Судані (*UN Mission in the Sudan, UNMIS*), діяльність якої припинена в липні 2011р.

Зростання чисельності персоналу в регіоні зумовлене розширенням Місії АС у Сомалі (*African Union (AU) Mission in Somalia, AMISOM*) – яка була санкціонована у 2010р., але до 2011р. не розпочинала роботу, – та тимчасовим підсиленням Операції ООН у Кот-д'Івуарі (*UN Operation in Côte d'Ivoire, UNOCI*). Події 2011р., пов'язані з цими двома операціями, описані нижче.

Місія АС у Сомалі

У грудні 2010р., через погіршення стану безпеки та гуманітарної ситуації внаслідок громадянської війни в Сомалі, РБ ООН підтримала пропозицію АС збільшити чисельність *AMISOM* з 8 000 до 12 000 військових¹. Проте, до грудня 2011р. АС додатково укомплектував Місію лише 2 000 військовими, збільшивши її чисельність до 9 800 осіб. Неспроможність забезпечити санкціоновану чисельність військового персоналу спричинена, зокрема браком технічних і фінансових можливостей держав-членів АС, але, крім того, вказує на небажання країн-донорів піддавати своїх військових небезпеці безперервних нападів формувань Аль-Шабаб (Молодіжний рух моджахедів, *Harakat al-Shabab al-Mujahideen* або *al-Shabab*)². У 2011р. втрати *AMISOM* становили 94 особи, і третій рік поспіль вона стала другою за числом жертв Місією – після *ISAF* в Афганістані.

Попри неспроможність укомплектувати *AMISOM* у 2011р. до санкціонованої чисельності, АС запропонував збільшити її верхню межу до 17 тис. осіб – чисельності, достатньої, на думку АС, для виконання Місією наданого

¹ UN Security Council Resolution 1964, 22 Dec. 2010. Про конфлікти в Сомалі та їх зв'язки з конфліктами в районі Африканського Рогу див. підрозділ II розділу 2 цього видання.

² United Nations, Security Council, Letter dated 18 July 2011 from the Chairman of the Security Council Committee pursuant to resolutions 751 (1992) and 1907 (2009) concerning Somalia and Eritrea addressed to the President of the Security Council, S/2011/433, 18 July 2011.

мандата³. Крім того, АС звернувся з проханням до ООН – збільшити фінансову допомогу за рахунок статутних внесків. Однією з причин намірів АС збільшити чисельність Місії могла бути присутність на півдні Сомалі кенійських військ. У жовтні, за згодою сомалійського перехідного федерального уряду (*Transitional Federal Government, TFG*), Кенія розпочала односторонню операцію проти Аль-Шабаб. Є ознаки, що у 2012р. кенійські війська можуть увійти до складу *AMISOM*⁴.

У 2011р. з'явилися перші відчутні результати діяльності започаткованої у 2010р. Місії ЄС з підготовки персоналу в Сомалі (*EU Training Mission in Somalia, EUTM*) – розгортання під командуванням *AMISOM* перших підрозділів сомалійських військ. Однак, попри поточні здобутки на оперативному рівні, виникли питання стосовно доцільності і стратегічної цінності цієї Місії, з огляду на обмежену легітимність *TFG* і відсутність у Сомалі дієздатного уряду⁵. Попри ці проблеми, в липні 2011р. Рада ЄС ухвалила подовження на 12 місяців мандата *EUTM* – до грудня 2012р.⁶

Операція ООН у Кот-д'Івуарі

Проходні політичні відносини між виконуючим обов'язки івуарського Президента Л.Гбагбо (*Laurent Gbagbo*) та колишнім Прем'єр-міністром А.Уаттара (*Alassane Ouattara*), оголошеним переможцем президентських виборів у листопаді 2010р., спричинили запеклі сутички між їх прихильниками, що тривали і в 2011р. РБ ООН, глибоко занепокоєна триваючим насильством, у т.ч. проти миротворчого персоналу ООН, і порушеннями прав людини у країні, 19 січня 2011р. дала згоду на розгортання додатково 2 000 військових у рамках *UNOCI* на термін до 30 червня 2011р.⁷

Однак, безпекова ситуація продовжувала погіршуватися, сутички точились як в Абіджані, так і на решті території країни, особливо на заході. Інтенсивні бойові дії супроводжувалися дедалі більшим застосуванням обома сторонами проти цивільного населення важких озброєнь – зокрема, мінометів, реактивних снарядів, важких кулеметів, – а також спричинили збільшення нападів на персонал *UNOCI*. 30 березня 2011р. РБ ООН закликала *UNOCI* “застосувати всі необхідні засоби для виконання завдань із захисту цивільного населення за умов неминучої загрози фізичного насильства”⁸. Отже, на початку квітня, за підтримки французьких військ зі складу Операції “Єдиноріч” (*Licorne*), сили *UNOCI* атакували табори військ, що підтримують Л.Гбагбо, і президентський палац.

³ African Union, Peace and Security Council, 306th meeting, Communiqué on the situation in Somalia, 6 Jan. 2012.

⁴ International Crisis Group (ICG), *The Kenyan Military Intervention in Somalia*, Crisis Group Africa Report no. 184 (ICG: Nairobi, 15 Feb. 2012).

⁵ Oksamytna, K., *The European Union Training Mission in Somalia: Lessons Learnt for EU Security Sector Reform*, Istituto Affari Internazionali (IAI) Working Papers 1116 (IAI: Rome, June 2011).

⁶ Council Decision 2011/483/CFSP of 28 July 2011 amending and extending Decision 2010/96/CFSP on a European Union military mission to contribute to the training of Somali security forces (EUTM Somalia), *Official Journal of the European Union*, L198, 30 July 2011.

⁷ UN Security Council Resolution 1967, 19 Jan. 2011.

⁸ UN Security Council Resolution 1975, 30 Mar. 2011.

Таблиця 3.1. Кількість миротворчих операцій і чисельність розгорнутого персоналу за регіонами та типами організацій у 2011р.

Організатор	Африка	Америка	Азія та Океанія	Європа	Близький Схід	Світ
ООН ^а	10	1	3	2	4	20
Регіональні організації чи альянси	5	1	2	13	5	26
Ситуативні коаліції	1	–	3	–	2	6
Всього операцій	16	2	8	15	11	52
Всього персоналу	86 642	12 201	134 727^б	11 932	16 627	262 129^б

^а Дані стосовно ООН враховують миротворчі операції, очолювані Департаментом ООН з миротворчих операцій, Департаментом ООН з політичних справ і Спільну операцію АС/ООН у Дарфурі (*UNAMID*).

^б Ці величини враховують *ISAF*, які у 2011р. налічували 131 386 військових.

Джерело: База даних СІПРІ про багатосторонні миротворчі операції, <<http://www.sipri.org/databases/pko/>>.

Після арешту Л.Гбагбо 11 квітня 2011р. і призначення А.Уаттари на посаду Президента, *UNOCI* отримала завдання допомагати новому івуарському Уряду в роззброєнні та демобілізації незаконних озброєних угруповань⁹. Попри покращення безпекової ситуації, РБ ООН вирішила продовжити діяльність *UNOCI* та Операції “Єдиноріг” до 30 липня 2012р. і погодила чисельність *UNOCI* на санкціонованому рівні 9 800 військових і спостерігачів і 1 350 цивільних поліцейських, скоротивши водночас наполовину чисельність Операції “Єдиноріг” – до 450 військових¹⁰.

Америка

Стабілізаційна місія ООН у Гаїті (*UN Stabilization Mission in Haiti, MINUSTAH*) – найбільша з двох операцій, розгорнутих на Американському континенті – більшу частину 2011р. працювала у зміцненому санкціонованому складі (12,5 тис. осіб, включно з додатковими 1 900 військовими та 1 600 поліцейськими) над виконанням завдань, зокрема із завершення відновлення країни після землетрусу, а також підтримки виборчого процесу¹¹. Втім, враховуючи порівняно спокійну безпекову ситуацію, РБ ООН під час щорічного обговорення питань продовження мандата *MINUSTAH* вирішила скоротити загальну чисельність військового та поліцейського персоналу до 10,6 тис. осіб¹². Оновлення мандата *MINUSTAH* стало предметом серйозних дебатів і протестів у гаїтянському суспільстві. Імпульсом для цього стали поява в Інтернеті звинувачень (з відеозйомками) уругвайських військовослужбовців у сексуальних домаганнях до молодих гаїтянок, а також

⁹ UN Security Council Resolution 1980, 28 Apr. 2011.

¹⁰ UN Security Council Resolution 2000, 27 July 2011.

¹¹ Дані станом на 31 жовтня 2011р.

¹² UN Security Council Resolution 2012, 14 Oct. 2011. Згідно з Резолюцією і за рекомендацією Генерального секретаря ООН, чисельність військових буде скорочена з 8 940 до 7 340 осіб, а поліції – з 4 391 до 3 241 осіб. Див. також: United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the United Nations Stabilization Mission in Haiti, S/2011/540, 25 Aug. 2011.

підозр у причетності непальських миротворців до спалаху холери у країні¹³. Легітимність Місії, яка залежала, в т.ч. від її морального авторитету, була певною мірою підірвана поведінкою персоналу¹⁴.

Азія та Океанія

У 2011р. в Азії та Океанії здійснювалися вісім миротворчих операцій із загальною чисельністю персоналу близько 135 тис. осіб (таблиця 3.1) – на одну операцію менше, ніж у 2010р., і дещо менше за загальною чисельністю персоналу. Переважну більшість персоналу, розгорнутого в регіоні, як і раніше, складали *ISAF*, і завдяки цьому Азія посідала перше місце за чисельністю миротворчого персоналу. Відповідно до загальносвітової тенденції укрупнення миротворчих сил, 2011р. позначився критично важливими подіями, пов'язаними з перехідними процесами, і плановим завершенням двох операцій в Азії – Об'єднаної місії ООН у Тимор-Леште (*UN Integrated Mission in Timor-Leste, UNMIT*) та *ISAF*.

У Тимор-Леште першим кроком до давно запланованого виводу миротворців була передача в березні 2011р. відповідальності за проведення всіх поліцейських операцій, командування та управління ними від *UNMIT* до Національної поліції Східного Тимору (*East Timorese National Police*). У вересні 2011р. Уряд Східного Тимору та *UNMIT* підписали Спільний перехідний план (*Joint Transition Plan*) з припинення діяльності *UNMIT* у грудні 2012р. Цим Планом передбачалася передача найближчим часом частки обладнання від *UNMIT* до органів державної влади для надання їм можливості ознайомитися з користуванням і доглядом за ним – поки Місія працює і може надати допомогу. В I половині 2012р. *UNMIT* продовжуватиме забезпечувати активну підтримку – до, під час та після президентських і парламентських виборів; після цього чисельність поліцейських і військових офіцерів зв'язку *UNMIT* почне поступово скорочуватися¹⁵. У Плані також визначені різні моделі присутності та участі ООН у справах Тимор-Леште після завершення діяльності *UNMIT*¹⁶.

Європа

У 2011р., як і в попередньому році, в Європі здійснювалися 15 миротворчих операцій, але загальна чисельність їх персоналу зменшилася з 15 тис. у 2010р. до 12 тис. осіб у 2011р. (таблиця 3.1) – внаслідок стратегії поетапного виводу очолюваних НАТО сил у Косово (*KFOR*).

Стратегією передбачено, що у 2011р., на 12 рік перебування в Косово, якщо дозволять політичні та безпекові умови, *KFOR* розпочнуть третій етап скорочення чисельності військового персоналу до 5 000 осіб – до рівня,

¹³ 'Haiti: UN troops must go, say Haitians after rape scandal', GlobalVoices, 9 Sep. 2011, <<http://globalvoicesonline.org/2011/09/09/haiti-un-troops-must-go-say-haitians-after-rape-scandal/>>.

¹⁴ Див. також: Віхарта Ш. "Легітимність миротворчих операцій". – *Щорічник СІПІ 2009*.

¹⁵ United Nations, Security Council, Report of the Secretary-General on the United Nations Integrated Mission in Timor-Leste (for the period from 20 September 2011 to 6 January 2012), S/2012/43, 18 Jan. 2012.

¹⁶ United Nations (посилання 15).

мінімально достатнього для забезпечення “стримуальної” присутності. Однак, деякі країни вважали план скорочення надто обережним і тривалим, і ще у 2009р., коли ці країни оголосили кінцеві терміни виводу своїх військових контингентів, у діяльності Місії з’явилися ознаки втоми¹⁷. Однак, попри виконання в березні 2011р. третього етапу, внаслідок сутичок між сербами та підрозділами косовської поліції наприкінці 2011р. довелося збільшити чисельність військових у *KFOR* до 6 700 осіб, ще раз підтвердивши аргумент НАТО на користь виваженої перехідної стратегії для *KFOR*¹⁸.

Близький Схід

Розгортання Спостережної місії ЛАД у Сирії (хоч і в скороченому вигляді) було, можливо, однією з найважливіших подій в миротворчій діяльності у 2011р. (див. підрозділ II). Це була перша миротворча операція ЛАД за історію її існування.

Іншою важливою подією було завершення 18 грудня 2011р., після дев’яти років діяльності, місії Багатонаціональних сил в Іраку (*Multinational Force-Iraq, MNF-I*)¹⁹. *MNF-I* мала загальний бюджет \$6,8 млрд. і на піку діяльності налічувала понад 183 тис. осіб військового персоналу з близько 30 країн²⁰. *MNF-I* є одним з показових прикладів, як миротворча операція розвивається у процесі виконання свого мандата та як стираються межі між потужною миротворчою і бойовою операціями внаслідок оголошення США “глобальної війни з тероризмом”²¹. *MNF-I, ISAF*, а пізніше й Операція “Об’єднаний захисник” у Лівії, безумовно, вплинули на сприйняття миротворчої діяльності населенням приймаючих країн. Набагато важливішим є те, що вони вплинули на способи миротворчої діяльності; наприклад, тоді як наразі, можливо, існує більша налаштованість на застосування сили, водночас починають втілюватися стратегії “завоювання умів і душ” для здобуття місіями прихильності місцевого населення і легітимності, запроваджуючи для цього проекти зі швидкими результатами або діяльність груп з відбудови провінції (*provincial reconstruction teams*)²². Водночас, розгортання *MNF-I* та *ISAF* зумовило значне виснаження миротворчих ресурсів, оскільки вимагало відволікання суттєвих військових і фінансових ресурсів західних країн. Остаточний результат діяльності *MNF-I*, можливо, стане відомим лише через кілька років.

¹⁷ US Mission to NATO, ‘NAC stresses that KFOR drawdown must remain conditions-based’, Cable to US State Department, no.09USNATO409, 25 Sep. 2009, <<http://wikileaks.ch/cable/2009/09/09USNATO409.html>>.

¹⁸ Nativi, A., ‘NATO updates plans for Kosovo draw down’, *Aviation Week*, 10 Feb. 2012.

¹⁹ *MNF-I* була створена у 2003р., згідно з Резолюцією РБ ООН №1511. 1 січня 2010р. *MNF-I*, згідно з двосторонньою угодою між США та Іраком про режим безпеки, перетворилася на Сили США в Іраку (*United States Forces-Iraq, USF-I*). Див. також посилання 21 нижче.

²⁰ Стосовно загальних витрат на війну в Іраку див. підрозділ II розділу 4 цього видання.

²¹ *MNF-I* в попередніх виданнях *Щорічника СІПІ* була віднесена до категорії миротворчих операцій (хоча її діяльність охоплювала протидію повстанцям); зокрема, вона фігурувала в таблицях миротворчих операцій за 2003-2006рр. Починаючи з 2006р., після перегляду Бази даних, *MNF-I* було вилучено з цієї таблиці, оскільки фокус її діяльності значною мірою змістився від миротворчості до протиповстанських дій, отже, вона вже не відповідає визначенню миротворчої операції, що використовується СІПІ.

²² Віхарта Ш. “Миротворча діяльність: в унісон з еволюцією конфліктів”. – *Щорічник СІПІ* 2006, с.113-135.

IV. Таблиця багатосторонніх миротворчих операцій у 2011р.

КЛЕР ФАНЧІНІ¹

У таблиці 3.2 наведені дані про 52 багатосторонні миротворчі операції, що здійснювались у 2011р., включно з тими, що почались або завершилися протягом року. Згідно з визначенням, миротворча операція повинна мати проголошений намір: (а) бути інструментом сприяння імплементації вже укладених мирних угод, (б) підтримувати мирний процес; (в) допомагати зусиллям із запобігання конфліктам чи побудови миру.

СППРІ застосовує визначення миротворчої діяльності, запроваджене Департаментом ООН з миротворчих операцій (ДМО, *UN Department of Peacekeeping Operations, DPKO*), як механізм допомоги постраждалим від конфліктів країнам у створенні умов стабільного миру. Завдання миротворчої діяльності можуть охоплювати: нагляд і контроль над дотриманням угод про припинення вогню; вжиття заходів зміцнення довіри; захист доставки гуманітарної допомоги; сприяння процесам демобілізації і реінтеграції; зміцнення інститутів правосуддя та верховенства права (в т.ч. пенітенціарних закладів), охорони громадського порядку і прав людини; підтримку проведення виборів; економічний і соціальний розвиток. Таким чином, у таблиці 3.2 наведено широкий спектр миротворчих операцій, що відбиває зростаючу складність їх мандатів і можливі зміни операцій протягом їх життєвого циклу. До таблиці не потрапили наступні місії: посередницькі; здійснення розслідувань чи допомоги на виборах; миротворчі місії, до складу яких залучені фізичні особи-нерезиденти чи групи переговорників; місії, не санкціоновані ООН.

У таблиці наведено перелік операцій, здійснюваних під егідою ООН, регіональних організацій та альянсів, а також ситуативних (непостійних) коаліцій держав, санкціонованих ООН чи уповноважених резолюціями РБ ООН. Операції ООН поділені на три підгрупи: (а) спостережні та багатоаспектні миротворчі операції, здійснювані ДМО; (б) спеціальні політичні місії та операції з побудови миру; (в) Спільна місія ООН/АС у Дарфурі (*UNAMID*).

Таблиця ґрунтується на Базі даних СППРІ про багатосторонні миротворчі операції, <<http://www.sipri.org/databases/pko>>, де містяться дані про всі миротворчі операції ООН та інших організацій, здійснювані, починаючи з 2000р., в т.ч. про дату, місце розгортання та діяльності, мандат, країни-учасниці, чисельність персоналу, витрати та число людських втрат.

¹ В укладанні таблиці 3.2 допомогала К.Авезова, інтерн СППРІ.

Таблиця 3.2. Багатосторонні миротворчі операції у 2011р.

Держави, що приєдналися до поточних операцій у 2011р., позначені жирним шрифтом. Держави, що припинили участь у 2011р., позначені курсивом. Юридичні підстави операцій, що почалися у 2011р., позначені жирним шрифтом, а операцій, що завершилися у 2011р., – курсивом. Назви держав, що очолювали операції (які здійснюють оперативний контроль або відрядили найбільшу частку персоналу), позначені підкресленням у тих операціях, що мають поліцейський або військовий компонент.

Юридична підстава/ Дата початку/ Місце проведення	Країни, що відрядили війська, спостерігачів, поліцію і цивільний персонал у 2011р.	Війська/Спостерігачі/ Поліція/ Цивільний персонал План	Число жертв: всього/ у 2011р./ Факт (причина ⁴)	Витрати (\$ млн.): у 2011р./ не сплачено
Під егідою ООН				
Усього: 15 операцій	Брали участь 115 країн*	73 091**	1 350	5 528,9
		1 528**	599**	88
		10 045**	1 700**	1 071,1
		4 119**	9 350**	
			4 339**	
* Оскільки даних про національність цивільного персоналу немає, ця величина стосується лише країн, які надали військовослужбовців і поліцейських у розпорядження Департаменту ООН з миротворчих операцій (ДМО) протягом 2011р.				
** Щоб уникнути подвійного врахування, ці дані не охоплюють посад <i>UNMIS</i> , оскільки більшість персоналу Тимчасових сил забезпечення безпеки в Абуї (<i>UN Interim Security Force for Abyei</i> , <i>UNISFA</i>) і Місії ООН у Республіці Південний Судан (<i>UN Mission in the Republic of South Sudan</i> , <i>UNMISS</i>) було укомплектовано персоналом Місії ООН у Судані (<i>UN Mission in the Sudan</i> , <i>UNMIS</i>), яка закрилася в липні 2011р.				
<i>Орган ООН у справах спостереження за виконанням умов перемир'я (UN Truce Supervision Organization, UNTSO)</i>				
<i>UNTSO створений на підставі РРБ №50 від 29 травня 1948р. для допомоги Посереднику та Комісії з перемир'я в нагляді за дотриманням перемир'я в Палестині після арабо-ізраїльської війни 1948р. Пізніше він також допомагав у догритті угоди про перемир'я 1949р. і припинення вогню після Шестиденної арабо-ізраїльської війни 1967р. UNTSO співпрацює з UNDOF та UNIFIL. Для припинення його діяльності потрібне рішення РБ.</i>				
РРБ 50	Спостерігачі: Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Канада, Чилі, Кувейт, Данія, Естонія, <u>Фінляндія</u> , Франція, Ірландія, Італія, <i>Малаві</i> , Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Росія, Словаччина, Словенія, Швеція, Швейцарія, США	–	–	50
Червень 1948р.	–	150	150	–
(Єгипет, Ізраїль, Ліван, Сирія)	–	–	–	–
		120	101*	30,3
* У забезпеченні операції беруть участь 132 місцеві працівники за наймом.				

Юридична підстава/ Дата початку/ Місце проведення	Країни, що вірядили війська, спостерігачів, поліцію і цивільний персонал у 2011р.	Війська/Спостерігачі/ Поліція/ Цивільний персонал План	Факт	Число жертв: всього/ у 2011р./ (причина ^б)	Виграш (\$ млн.): у 2011р./ не сплачено
<i>Група військових спостерігачів ООН в Індії і Пакистані (UN Military Observer Group in India and Pakistan, UNMOGIP)</i>					
UNMOGIP утворена на підставі РРБ №91 від 30 березня 1951р. для заміни Комісії ООН з індо-пакистанського конфлікту. Її завданням є нагляд за припиненням вогню в Кашмірі, згідно з Карачинською угодою (липень 1949р.). Для припинення діяльності Місії потрібне рішення РБ.					
РРБ 91	Спостерігачі: Чілі, Хорватія, Фінляндія, Італія, Південна Корея, Філіппіни, Швеція, Уругвай	—	39	11	8,1
Березень 1951р. (Індія, Пакистан: Джамму, Кашмір		48	—	—	—
		—	25*		

* У забезпеченні операції беруть участь 51 місцевий працівник за наймом.

Сили ООН з підтримання миру на Кіпрі (UN Peacekeeping Force in Cyprus, UNFICYP)

UNFICYP утворені на підставі РРБ №186 від 4 березня 1964р. для запобігання зіткненням між грецькою і турецькою громадами Кіпру, підтримання та відновлення законності і правопорядку. Після завершення в 1974р. воєнних дій мандат UNFICYP охоплює моніторинг припинення вогню (із серпня 1974р.) та збереження недоторканності буферної зони між двома сторонами. На підставі РРБ №2026 (14 грудня 2011р.) мандат подовжено до 19 липня 2012р.

РРБ 186	Війська: Аргентина, Австрія, Бразилія, Канада, Чілі, Китай , Хорватія, Угорщина,	860	872	181	58,2
Березень 1964р.	Парагвай, Сербія, Словаччина, Велика Британія	—	—	1	..
Кіпр	Поліція: Австралія, Боснія і Герцеговина, Хорватія, Сальвадор, Індія, Ірландія, Італія, Чорногорія, Сербія , Україна	69	69	(—, —, —, 1)	
		39	38*		

* У забезпеченні операції беруть участь 112 місцевих працівників за наймом.

Сили ООН спостереження за виводом військ (UN Disengagement Observer Force, UNDOF)

UNDOF утворені після близькосхідної війни 1973р. на підставі Угоди про роз'єднання військ і РРБ №350 від 31 травня 1974р. для нагляду за припиненням вогню між Ізраїлем і Сирією та роз'єднанням ізраїльських і сирійських військ. На підставі РРБ №2028 від 21 грудня 2011р. мандат подовжено до 30 червня 2012р.

РРБ 350	Війська: Австрія, Канада, Хорватія, Індія, Японія, Філіппіни	1 047	1 043	43	49,2
Червень 1974р.		-	-	-	18,3
Сирія		-	-	-	
		47	41*		

* У забезпеченні операції беруть участь 103 місцеві працівники за наймом.

Тимчасові сили ООН у Лівані (UN Interim Force in Lebanon, UNIFIL)

UNIFIL утворені на підставі РРБ №425 і №426 від 19 березня 1978р. для підтвердження факту виводу ізраїльських військ з Південного Лівану та допомоги Уряду Лівану у відновленні врядування на території країни. Після конфлікту між Хезболлою та Ізраїлем у липні 2006р., на підставі РРБ №1701 від 11 серпня 2006р. мандат було змінено – додане завдання із встановлення та моніторингу постійного режиму припинення вогню. На підставі РРБ №2004 від 30 серпня 2011р. мандат подовжено до 31 серпня 2012р.

РРБ 425 та 426	Війська: Австрія , Бангладеш, Бразилія, Бельгія, Бразилія, Бруней, Камбоджа, 15 000	12 017	293	532,1
Березень 1978р.	Китай, Хорватія, Кіпр, <i>Данія</i> , Сальвадор, Франція, Німеччина, Гана, Греція, . . .	-	-	3
Ліван	Гватемала, Угорщина, Індія, <i>Індонезія</i> , Ірландія, Італія, Південна Корея, - (-,1,1,1)	-	-	
	Македонія, Малайзія, Непал, Нігерія , Португалія, Катар, Сербія, Сьєрра-Леоне, 407	407	353*	
	Словенія, Іспанія, Шрі-Ланка, Танзанія, Туреччина			

* У забезпеченні операції беруть участь 666 місцевих працівників за наймом.

Місія ООН з проведення референдуму в Західній Сахарі (UN Mission for the Referendum in Western Sahara, MINURSO)

MINURSO заснована на підставі РРБ №690 від 29 квітня 1991р. для спостереження за дотриманням Угоди про припинення вогню між силами *Frente Polisario* та урядовими військами Марокко, верифікації скорочення марокканських військ у Західній Сахарі, а також організації референдуму стосовно інтеграції Західної Сахари до складу Марокко. На підставі РРБ №1979 від 27 квітня 2011р. мандат подовжено до 30 квітня 2012р.

РРБ 690	Війська: Бангладеш, Гана	27	27	15	61,6
Вересень 1991р.	Спостерігачі: Аргентина, Австрія, Бангладеш, Бразилія, Китай, Хорватія, 203	203	195	-	44,7
Західна Сахара	Джібуті, Єгипет, Сальвадор, Франція, Гана, <i>Греція</i> , Гвінея, Гондурас, Угорщина, 6	6	6		
	Ірландія, Італія, <i>Йорданія</i> , Південна Корея, Малайзія, Монголія, Непал, Нігерія, 108	108	102*		
	Пакистан, Паратвай, Польща, Росія, Шрі-Ланка, Уругвай, Ємен				
	Поліція: <i>Чад</i> , <i>Єгипет</i> , <i>Сальвадор</i> , <i>Йорданія</i> , Ємен				

* У забезпеченні операції беруть участь 165 місцевих працівників за наймом і 19 волонтерів ООН.

Юридична підстава/ Дата початку/ Місце проведення	Країни, що відрядили війська, спостерігачів, поліцію і цивільний персонал у 2011р.	Війська/Спостерігачі/ Поліція/ Цивільний персонал План	Число жертв: всього/ у 2011р./ (причина ⁴)	Витрати (\$ млн.): у 2011р./ не сплачено
<i>Тимчасова адміністрація ООН у Косово (UN Interim Administration Mission in Kosovo, UNMIK)</i>				
UNMIK утворена на підставі РРБ №1244 від 10 червня 1999р. Її головними завданнями є: створення запровадженням міцної автономії і самоврядування в Косово; виконання функцій цивільної адміністрації; підтримання законності та правопорядку, сприяння дотриманню прав людини; безпечне повернення всіх біженців і переміщених осіб. Після проголошення незалежності Косово та розгортання Місії EULEX Косово мандат UNMIK було змінено – подане завдання з моніторингу та сприяння побудові державних інститутів. Для припинення діяльності Місії потрібне рішення РБ.				
РРБ 1244	Спостерігачі: Чехія, Данія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Іспанія,	–	–	54
Червень 1999р.	Туреччина, Україна	8	9	–
Косово	Поліція: Німеччина, Гана, Італія, Пакистан, Румунія, Росія, Туреччина, Україна	8	7	..
		173	150*	46,4

* У забезпеченні операції беруть участь 215 місцевих працівників за наймом і 26 волонтерів ООН.

<i>Стабілізаційна місія ООН у ДРК (UN Organization Stabilization Mission in the Democratic Republic of the Congo, MONUSCO)</i>				
На підставі РРБ №1279 від 30 листопада 1999р. була заснована Місія ООН у ДРК (UN Organization Mission in the Democratic Republic of the Congo, MONUC). Мандат Місії визначено на підставі РРБ №1291 від 24 лютого 2000р. Її головні завдання: моніторинг імплементації угоди про перемир'я між ДРК, Анголою, Намібією, Руандою, Угандою і Зімбабве; нагляд і контроль за роз'єднанням сторін; моніторинг дотримання прав людини та надання гуманітарної допомоги. На підставі РРБ №1493 від 28 липня 2003р. її завдання були переглянуті і приведені у відповідність до глави VII Статуту ООН, яка дозволяє застосування "всіх необхідних засобів" для виконання завдань миротворчих місій. На підставі РРБ №1856 від 22 грудня 2008р., до завдань Місії віднесені: захист цивільного населення, персоналу гуманітарних місій, персоналу та об'єктів ООН; допомога в роззброєнні, демобілізації та реінтеграції (РДР) іноземних і контрроз'язьких озброєних угруповань; допомога в реформуванні сектору безпеки та налагодженні підготовки контрроз'язьких Збройних сил; допомога в забезпеченні територіальної недоторканності ДРК; допомога у зміцненні демократичних інституцій і верховенстві права. На підставі РРБ №1925 від 28 травня 2010р. миротворчу місію трансформовано у стабілізаційну операцію, змінено назву на MONUSCO. РРБ №1991 подовжила мандат до 30 червня 2012р. і визначила завданням MONUSCO надання технічної та логістичної допомоги в підготовці до виборів 2011р. MONUSCO взаємодіє з EUPOL RD Congo та EUSEC RD Congo.				
РРБ 1279	Війська: Бангладеш, Бельгія, Бенін, Китай, Єгипет, Гана, Гватемала, Індія,	19 815	16 854	204
Листопад 1999р.	Індонезія, Йорданія, Марокко, Непал, Пакистан, Сербія, Південна Африка,	760	703	33
Демократична	Уругвай	1 441	1 371	(3,17,13,-)
Республіка Конго		1 180	976*	

Спостерігачі: *Алжир*, Бангладеш, Бельгія, Бенін, Болівія, Боснія і Герцеговина, Буркіна-Фасо, Камерун, Канада, Китай, Чехія, *Данія*, Єгипет, Франція, Гана, Гватемала, *Індія*, Індонезія, Ірландія, Йорданія, Кенія, Малаві, Малайзія, Малі, Монголія, Марокко, Мозамбік, Непал, Нігер, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Парагвай, Перу, Польща, Румунія, Росія, Сенегал, Сербія, Південна Африка, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Танзанія, Туніс, Велика Британія, Україна, Уругвай, США, Ємен, Замбія

Поліція: Бангладеш, **Бельгія**, Бенін, Буркіна-Фасо, Камерун, *Канада*, ЦАР, Чад, Кот-д'Івуар, Єгипет, Франція, Гвінея, Індія, Йорданія, Мадагаскар, Малі, Нігер, Нігерія, Румунія, Сенегал, Швеція, Того, Туреччина, Україна, **Уругвай**, Ємен

* У забезпеченні операції беруть участь 2 865 місцевих працівників за наймом і 614 волонтерів ООН.

Місія ООН у Лівії (UN Mission in Liberia, UNMIL)

UNMIL заснована на підставі РРБ №1509 від 19 вересня 2003р., відповідно до глави VII Статуту ООН. Її головними завданнями є: підтримка імплементації Всеосяжної мирної угоди 2003р.; підтримка гуманітарної і правозахисної діяльності; сприяння реформуванню сектору безпеки; захист цивільного населення. Місія співпрацює з UNOCI та UNPS/L. РРБ №1938 від 15 вересня 2010р. уповноважено Місію допомагати Лівійському уряду у проведенні президентських і парламентських виборів 2011р. Згідно з РРБ №2008 від 16 вересня 2011р. мандат Місії подовжено до 30 вересня 2012р.

РРБ 1509	Війська: Бангладеш, Бенін, Болівія, Бразилія, Китай, Хорватія, Данія, Еквадор,	8 202	7 778	164	524,9
Жовтень 2003р.	Ефіопія, Філіппіни, Франція, Гана, Йорданія, Південна Корея, <i>Монголія</i> ,	133	131	12	55
Лівія	Намбія, Непал, Нігерія, <u>Пакистан</u> , Парагвай, Перу, Філіппіни, Сенегал, Того, Україна, США, Ємен	1 375	1 297	(2,3,6,-)	
		544	477*		

Спостерігачі: Бангладеш, Бенін, Болівія, Бразилія, Болгарія, Китай, Данія, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Ефіопія, Гамбія, Гана, Індонезія, Йорданія, Південна Корея, Киргизстан, Малайзія, **Малі**, Молдова, Чорногорія, **Намбія**, Непал, Нігер, Нігерія, Пакистан, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Румунія, Росія, Сенегал, Сербія, Того, Україна, США, Замбія, Зімбabwe

Поліція: Аргентина, Бангладеш, Боснія і Герцеговина, Китай, Чехія, Єгипет, Сальвадор, Фіджі, Гамбія, Німеччина, Гана, Індія, **Ямайка**, Йорданія, Кенія, Киргизстан, Намбія, Непал, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Філіппіни, Польща, Росія, Руанда, Сербія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Уганда, Україна, *Уругвай*, США, Ємен, Замбія, Зімбabwe

* У забезпеченні операції беруть участь 991 місцевий працівник за наймом і 255 волонтерів ООН.

Юридична підстава/ Дата початку/ Місце проведення	Країни, що відрядили війська, спостерігачів, поліцію і цивільний персонал у 2011р.	Війська/Спостерігачі/ Поліція/ Цивільний персонал План	Число жертв: всього/ у 2011р./ (причина ^с)	Витрати (\$ млн.): у 2011р./ не сплачено
<i>Операція ООН у Кот-д'Івуарі (UN Operation in Côte d'Ivoire, UNOCI)</i>				
<i>UNOCI</i> започаткована на підставі РРБ №1528 від 27 лютого 2004р., відповідно до глави VII Статуту ООН. Її головними завданнями є: моніторинг дотримання Угоди про припинення вогню, пересувань озброєних угруповань і дотримання ембарго на поставки озброєнь; сприяння реалізації програми РДР і реформуванню сектору безпеки; надання допомоги в забезпеченні законності та правопорядку, верховенства права та доступу громадян до інформації; забезпечення умов для здійснення гуманітарної допомоги та відновлення державних інститутів; допомога у проведенні вільних виборів. У 2007р. мандат Місії було розширено з метою забезпечення повної імплементації Політичної угоди Уагадугу від 4 березня 2007р. та Додаткових угод від 28 листопада 2007р. На підставі РРБ №1933 від 30 червня 2010р. до мандата Місії додане завдання захисту цивільного населення. Місія взаємодіє з <i>UNMIL</i> і силами операції <i>Lisonge</i> . З огляду на політичну кризу після проведення президентських виборів у листопаді 2010р., у РРБ №1951 від 24 листопада 2010р. для посилення <i>UNOCI</i> передбачена тимчасова передача військ від <i>UNMIL</i> , а РРБ №1967 від 19 січня 2011р. дозволила розгортання додаткових 2 000 військових для Місії. Згідно з РРБ №2000, мандат Місії подовжено до 31 липня 2012р.				
РРБ 1528	Війська: <u>Бангладеш</u> , Бенін, Бразилія, Чад, Єгипет, Франція, Гана, Йорданія,	9 600*	89	565,5
Квітень 2004р.	<u>Малаві</u> , Марокко, Непал, Нігер, Нігерія , Пакистан, Парагвай, Філіппіни,	192	18	53,6
Кот-д'Івуар	Сенегал, Танзанія, Того, Туніс, Уганда, Ємен	1 350	1 386	(-5,11,-)
	Спостерігачі: <u>Бангладеш</u> , Бенін, Болівія, Бразилія, Чад, Китай, Еквадор,	500	397**	
	Сальвадор, Ефіопія, Гамбія, Гана, Гватемала, Гвінея, Індія, Ірландія, Йорданія,			
	Південна Корея, Малаві , Молдова, Намібія, Непал, Нігер, Нігерія, Пакистан,			
	Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Румунія, Росія, <u>Сенегал</u> , Сербія, Танзанія,			
	Того, Туніс, Уганда, Уругвай, Ємен, Замбія, Зімбабве			
	Поліція: Аргентина, Бангладеш, Бенін, Бурунді, Камерун, Канада, ЦАР, Чад,			
	ДРК, Джибуті, Єгипет, Франція, Гана, <u>Йорданія</u> , Мадагаскар , Нігер, Нігерія ,			
	Пакистан, Руанда , Сенегал, <i>Швейцарія</i> , Того, Туреччина, Україна, <i>Уругвай</i> , Ємен			

* Згідно з РРБ №1967 від 27 січня 2011р., загальна чисельність військ Місії збільшена на 2 000 осіб до 30 червня 2011р. Згідно з РРБ №2000 від 27 липня 2011р., чисельність військового компоненту *UNOCI* має складати 9 792 осіб, у т.ч. 9 600 військових і штабних офіцерів (включно з 2 400 додаткових військових, розпоряджуваних з РРБ №1942 (2010р.) і №1967 (2011р.)) і 192 військових спостерігачів, а штатна чисельність поліцейського компоненту *UNOCI* має залишатися на рівні 1 350 осіб.

** У забезпеченні операції беруть участь 743 місцевих працівників за наймом і 276 волонтерів ООН.

Сtabilізаційна місія ООН у Гаїті (UN Stabilization Mission in Haiti, MINUSTAH)

MINUSTAH заснована на підставі РРБ №1542 від 30 квітня 2004р., відповідно до глави VII Статуту ООН. Її головними завданнями є: забезпечення безпеки і стабільності, необхідних для просування мирного процесу; допомога зусиллям Уряду Гаїті в реформуванні сектору безпеки, в т.ч. в реалізації широкої програми РДР; підготовка національної поліції; відновлення верховенства права; допомога у проведенні вільних виборів; підтримка діяльності у сферах гуманітарної політики та дотримання прав людини; захист цивільного населення. РРБ №1927 від 4 червня 2010р. визначила завданням Місії надання допомоги Уряду Гаїті в підготовці до муніципальних і президентських виборів у 2010р. На підставі РРБ №2012 від 14 жовтня 2011р. мандат Місії подовжено до 15 жовтня 2012р.

РРБ 1542	Війська: Аргентина, Болівія, Бразилія, Канада, Чилі, Еквадор, Франція, Гватемала, 7 340*	8 065	168	586,8
Червень 2004р.	Індонезія , Японія, Йорданія, Південна Корея, Непал, Парагвай, Перу, Філіппіни, –	–	8	247,5
Гаїті	Шрі-Ланка, Уругвай, США 3 241	3 546	(-4,2,2)	
	Поліція: Аргентина, Бангладеш, Бенін, Бразилія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чилі, Кітай, Колумбія, Кот-д'Івуар, Хорватія, Єгипет, Сальвадор, Франція, Гренада, Гвінея, <i>Гвінея-Бісау</i> , Індія, Індонезія, Ямайка, Йорданія, Киргизстан, Литва, Мадагаскар, Малі, Непал, Нігер, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Філіппіни, Румунія, Росія, Руанда, Сенегал, Сербія, С'єрра-Леоне , Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Таїланд, Того, Туреччина, Уругвай, США, Ємен 534	568**		

* Згідно з РРБ №2012 від 14 жовтня 2011р., загальна чисельність операції була скоригована.

** У забезпеченні операції беруть участь 1 355 місцевих працівників за наймом і 236 волонтерів ООН.

Юридична підстава/ Дата початку/ Місце проведення	Країни, що відрядили війська, спостерігачів, поліцію і цивільний персонал у 2011р.	Війська/Спостерігачі/ Поліція/ Цивільний персонал Факт План	Число жертв: всього/ у 2011р./ (причина ^d)	Витрати (\$ млн.): у 2011р./ не сплачено
<i>Місія ООН у Судані (UN Mission in Sudan, UNMIS)</i>				
<i>UNMIS заснована після підписання Всеосяжної мирної угоди (ВМУ) 2005р. на підставі РРВ №1590 від 24 березня 2005р., відповідно до глави VII Статуту ООН. Її головними завданнями є: моніторинг імплементації мирної угоди; захист і підтримка прав людини; допомога в реалізації програми РДР; захист цивільного населення та персоналу ООН. У 2010р зусилля Місії були спрямовані на забезпечення стабільності під час підготовки призначеного на січень 2011р. референдуму стосовно незалежності Південного Судану і статусу провінції Абьєсі. Після проголошення незалежності Південного Судану та завершення шестирічного мирного процесу, який почався підписанням ВМУ, мандат UNMIS закінчився 9 липня 2011р.</i>				
<i>РРВ 1590 Березень 2005р. Судан</i>	<i>Війська: Австралія, Бангладеш, Бразилія, Камбоджа, Канада, Китай, Хорватія, Єгипет, Фінляндія, Німеччина, Греція, Гватемала, Індія, Японія, Йорданія, Кенія, Південна Корея, Малайзія, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Росія, Руанда, Сьєрра-Леоне, Швеція, Туреччина, Велика Британія, Ємен, Замбія</i>	<i>10 000 525 715 1 098</i>	<i>9 250 465 637 965*</i>	<i>60 4 (1,1,2,-)</i>
<i>Спостерігачі: Австралія, Бангладеш, Бельсія, Бенін, Болівія, Бразилія, Буркіна-Фасо, Камбоджа, Канада, Китай, Данія, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Фіджі, Фінляндія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гвінея, Індія, Індонезія, Іран, Йорданія, Кенія, Південна Корея, Киргизстан, Малайзія, Мали, Молдова, Монголія, Намібія, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Румунія, Росія, Руанда, Сьєрра-Леоне, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Танзанія, Тайланд, Уганда, Велика Британія, Україна, Ємен, Замбія, Зімбабве</i>				
<i>Поліція: Аргентина, Австралія, Бангладеш, Боснія і Герцеговина, Бразилія, Канада, Китай, Єгипет, Сальвадор, Ефіопія, Фіджі, Гамбія, Німеччина, Гана, Індія, Індонезія, Ямайка, Йорданія, Кенія, Киргизстан, Малайзія, Мали, Намібія, Непал, Нідерланди, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Філіппіни, Росія, Руанда, Самоа, Шрі-Ланка, Швеція, Туреччина, Уганда, Україна, США, Ємен, Замбія, Зімбабве</i>				

* У забезпеченні операції брали участь 2 803 місцевих працівників за наймом і 331 волонтер ООН.

Об'єднана місія ООН у Тимор-Лешті (UN Integrated Mission in Timor-Leste, UNMIT)

UNMIT заснована на підставі РРБ №1704 від 25 серпня 2006р. Її головними завданнями є: підтримання діяльності Уряду Тимор-Лешті з постконфліктної побудови миру; створення, оснащення та підготовка національної поліції. Згідно з РРБ №1912 від 26 лютого 2010р. завданням Місії визначена реалізація пропозиції Генерального секретаря ООН стосовно реформатування поліцейського підрозділу UNMIT після проведення загальнодержавних і місцевих виборів у 2012р. Згідно з РРБ №1969 від 24 лютого 2011р., мандат подовжено до 26 лютого 2012р. Операцію планується завершити 31 грудня 2012р.

РРБ 1704	Спостерігачі: Австралія, Бангладеш, Бразилія, Кітай, Фіджі, Індія, Японія,	–	–	12	201,2
Серпень 2006р.	Малайзія, Непал, Нова Зеландія, Пакистан, Філіппіни, Португалія, Сьєрра-Леоне,	34	33	3	150,8
Тимор-Лешті	Сінгапур	1 605	1 183	(–,1,2,–)	
	Поліція: Австралія, Бангладеш, Бразилія, Кітай, Хорватія, Єгипет, Сальвадор,	441	394*		
	Гамбія, Індія, Ямайка, Йорданія, Південна Корея, Киргизстан, Малайзія, Намібія,				
	Непал, Нова Зеландія, Нігерія, Пакистан, Філіппіни, Португалія, Румунія, Росія,				
	Самоа, Сенегал, Сінгапур, Іспанія, Шрі-Ланка, Таїланд, Туреччина, Уганда,				
	Україна, Уругвай, Ємен, Замбія, Зімбабве				

* У забезпеченні операції беруть участь 883 місцеві працівники за наймом і 211 волонтерів ООН.

Тимчасові сили ООН із забезпечення безпеки в Абьєї (UN Interim Security Force for Abyei, UNISFA)

UNISFA була заснована на підставі РРБ №1990 від 27 червня 2011р. Її головні завдання: контроль і перевірка передислокації будь-яких військ Збройних сил Судану чи Південного Судану з району Абьєї; надання допомоги в розмінуванні; сприяння доставці гуманітарної допомоги; зміцнення потенціалу поліції Абьєї, а також, забезпечення безпеки нафтової інфраструктури району. РРБ №2024 від 14 грудня 2011р. розширила мандат Місії, додавши допомогу в нормалізації ситуації на судансько-південносуданському кордоні. РРБ №2032 від 22 грудня 2011р. подовжила мандат до 27 травня 2012р.

РРБ №1990	Війська: Єгипет, Ефіопія, Гватемала	4 200	3 724	5	175,5
Червень 2011р.	Спостерігачі: Бразилія, Ефіопія, Японія, Марокко	–	74	5	..
Абьєї		50	–	(–,4,1,–)	
		–	20		

Юридична підстава/ Дата початку/ Місце проведення	Країни, що відрядили війська, спостерігачів, поліцію і цивільний персонал у 2011р.	Війська/Спостерігачі/ Поліція/ Цивільний персонал План	Число жертв: всього/ у 2011р./ (причина ⁴)	Витрати (\$ млн.): у 2011р./ не сплачено
<i>Місія ООН у Республіці Південний Судан (UN Mission in the Republic of South Sudan, UNMISS)</i>				
UNMISS була створена згідно з РРБ №1996 від 8 липня 2011р. спочатку на період в один рік. Мандат передбачав: підтримання та зміцнення миру, сприяння довготривалому державному будівництву та економічному розвитку. Крім цього, Місія отримала мандат на підтримання Уряду Південного Судану в запобіганні та пом'якшенні наслідків, вирішення конфліктів; захист населення; забезпечення безпеки, встановлення правопорядку та зміцнення секторів безпеки і правосуддя.				
РРБ №1996 Липень 2011р. Південний Судан	Війська: Австралія, Бангладеш, Бразилія, Камбоджа, Канада, Китай, Єгипет, Німеччина, Індія, Японія, Йорданія, Кенія, Південна Корея, Нова Зеландія, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Росія, Руанда, Швеція, Швейцарія, Велика Британія, Ємен, Замбія Спостерігачі: Австралія, Бангладеш, Бенін, Болівія, Бразилія, Буркіна-Фасо, Камбоджа, Канада, Китай, Данія, Екватор, Єгипет, Сальвадор, Фіджі, Німеччина, Гватемала, Гвінея, Індія, Індонезія, Йорданія, Кенія, Південна Корея, Киргизстан, Малі, Молдова, Монголія, Намібія, Непал, Нова Зеландія, Нігерія, Норвегія, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Румунія, Росія, Руанда, Сьєрра-Леоне, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Танзанія, Тімор-Леште, Україна, Ємен, Замбія Поліція: Аргентина, Австралія, Бангладеш, Боснія і Герцеговина, Канада, Китай, Сальвадор, Ефіопія, Фіджі, Гамбія, Німеччина, Гана, Індія, Індонезія, Ямайка, Кенія, Киргизстан, Малайзія, Намібія, Непал, Нігерія, Норвегія, Філіппіни, Руанда, Самоа, Шрі-Ланка, Швеція, Гуреччина, Уганда, Україна, США, <u>Замбія</u> , <u>Зімбabwe</u>	7 000 — 900 —	4 803 169 485 697*	1 1 (-,-,1,-) 722,1

* У забезпеченні операції беруть участь 1 117 місцевих працівників за наймом і 226 волонтерів ООН.

Політичні операції та операції з побудови миру під егідою ООН
Усього: чотири операції . .

298	353	33	495
33	21	5	—
8	8		
925	863		

Місія ООН допомоги в Афганістані (UN Assistance Mission in Afghanistan, UNAMA)

UNAMA заснована на підставі РРБ №1401 від 28 березня 2002р. Її головними завданнями є: сприяння забезпеченню прав людини, верховенства права, розв'язання гендерних проблем; сприяння національному примиренню; управління діяльністю у сферах гуманітарної допомоги, відновлення та реконструкції. На підставі РРБ №1806 від 20 березня 2008р. мандат Місії було доповнено наступними завданнями: координація міжнародної допомоги; зміцнення взаємодії з ISAF; управління у взаємодії з Урядом Афганістану всією діяльністю ООН у сферах гуманітарної допомоги, відновлення та реконструкції в Афганістані; підтримка зусиль з покращення управління, забезпечення верховенства права, боротьба з корупцією; забезпечення прав людини та надання технічної допомоги у проведенні виборів. Місія має 18 регіональних офісів, а також допоміжний офіс у Кувейті. На підставі РРБ №1974 від 22 березня 2011р. мандат подовжено до 23 березня 2012р.

РРБ 1401	Спостерігачі: Австралія, Чехія, Данія, Німеччина, Італія, Нова Зеландія,	—	—	20	271,4
Березень 2002р.	Норвегія, Польща, Португалія, Швеція, Уругвай	20	13	4	—
Афганістан	Поліція: Йорданія, Непал, Нідерланди, Норвегія, Туреччина	8	2	(3, -1,-)	
		425	421*		

* У забезпеченні операції беруть участь 1 730 місцевих працівників за наймом і 77 волонтерів ООН.

Місія ООН допомоги в Іраку (UN Assistance Mission in Iraq, UNAMI)

UNAMI заснована на підставі РРБ №1500 від 14 серпня 2003р. Її головними завданнями є: сприяння діалогу з питань національного примирення; сприяння налагодженню гуманітарної допомоги та безпечному поверненню біженців; координація діяльності з реконструкції і забезпечення програм допомоги; допомога в налагодженні ефективного врядування та економічного розвитку; підтримка прав людини, проведення правової реформи та реформи судочинства, а також зміцнення верховенства права. В рамках виконання мандата UNAMI співпрацює з військовим контингентом США в Іраку (раніше – MNF-I, NTM-I та EUJUST LEX. На підставі РРБ №2001 від 28 липня 2011р. мандат подовжено на 12 місяців.

РРБ 1500	Війська: Філіппіни, Непал	298	353	12	193,4
Серпень 2003р.	Спостерігачі: Австралія, Данія, Йорданія, Непал, Нова Зеландія, Велика	13	8	1	—
Ірак	Британія, США	—	—	(-3 -1,-)	
		459	391*		

* У забезпеченні операції беруть участь 502 місцевих працівників за наймом.

Юридична підстава/ Дата початку/ Місце проведення	Країни, що відрядили війська, спостерігачів, поліцію і цивільний персонал у 2011р.	Війська/Спостерігачі/ Поліція/ Цивільний персонал План	Число жертв: всього/ у 2011р./ (причина ^с)	Витрати (\$ млн.): у 2011р./ не сплачено
<i>Об'єднаний офіс ООН з побудови миру в Сьєрра-Леоне (UN Integrated Peacebuilding Office in Sierra Leone, UNIPSIL)</i>				
<i>UNIPSIL утворена на підставі РРБ №1829 від 4 серпня 2008р. Її головними завданнями є: моніторинг і сприяння розвитку прав людини, демократичних інститутів і верховенства права; підтримка зусиль із виявлення та ліквідації потенційних загроз виникнення конфліктів. На підставі РРБ №1941 від 29 вересня 2010р. мандат Місії доповнено завданнями: сприяння ефективному врядуванню; допомога Уряду в підготовці до президентських виборів у 2012р. Згідно з РРБ №2005 від 14 вересня 2011р. мандат Місії продовжено до 15 вересня 2012р.</i>				
РРБ 1829	Поліція: . . .	-	-	1
Жовтень 2008р.	Цивільний персонал: . . .	-	-	-
Сьєрра-Леоне		-	5	-
		41	37*	
* У забезпеченні операції беруть участь 29 місцевих працівників за наймом і 7 волонтерів ООН.				
<i>Місія ООН з підтримки в Лівії (UN Support Mission in Libya, UNSMIL)</i>				
<i>UNSMIL була створена згідно з РРБ №2009 від 16 вересня 2011р. Головними завданнями є: допомога лівійській владі у відновленні громадської безпеки і порядку; сприяння загальносуспільному політичному діалогу та національному примиренню; сприяння розвитку державної влади через зміцнення підзвітних інститутів і відновлення громадських послуг; а також сприяння розвитку прав людини. На підставі РРБ №2022 від 2 грудня 2011р. до мандата Місії додано допомогу та підтримку національних зусиль Лівії стосовно запобігання розповсюдженню зброї та пов'язаних матеріалів усіх видів. Тією ж резолюцією дію мандата продовжено до 16 березня 2012р.</i>				
РРБ №2009	Поліція: . . .	-	-	9,9
Вересень 2011р.	Цивільний персонал: . . .	-	-	-
Лівія		-	1	-
		-	14	

Африканський Союз (АС) – Організація Об'єднаних Націй

Усього: одна операція Брали участь 52 країни*

19 555	17 778	104	1 748,7
240	262	25	180,2
6 432	4 950		
1 524	1 124		

* Враховані лише ті країни, що у 2011р. надали військовослужбовців до складу UNAMID.

Спільна операція АС/ООН у Дарфурі (AU/UN Hybrid Operation in Darfur, UNAMID)

UNAMID започаткована на підставі рішення Ради АС у справах миру та безпеки №79 стосовно ситуації в Дарфурі (AU PSC's 79th Communique on the Situation in Darfur) від 22 червня 2007р. та РРБ №1769 від 31 липня 2007р., відповідно до глави VII Статуту ООН. Її головними завданнями є: сприяння відновленню безпечного середовища; захист цивільного населення; сприяння наданню гуманітарної допомоги; моніторинг виконання домовленостей про припинення вогню; сприяння забезпеченню верховенства права і прав людини. На підставі РРБ №2003 від 29 липня 2011р. мандат подовжено до 31 липня 2012р.

РРБ 1769	Війська: Бангладеш, Буркіна-Фасо, <i>Бурунді</i> , Канада, Кітай, Єгипет, Ефіопія, 19 555	17 778	104	1 748,7
Жовтень 2007р.	Гамбія, Німеччина, Гана, Індонезія , Італія, Йорданія, Кенія, Південна Корея, 240	262	25	180,2
Судан	Малаві, Малайзія, <i>Малі</i> , Монголія, Намібія, Непал, Нідерланди, Нігерія, 6 432	4 950	(8,1,10,6)	
	Пакистан, Палау , Руанда, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Південна Африка, Танзанія, 1 524	1 124*		

Таїланд, Ємен, Замбія, Зімбабве

Спостерігачі: Бангладеш, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камерун, *Китай*, **Екватор**, Єгипет, Ефіопія, *Гамбія*, Гана, Гватемала, Індонезія, **Іран**, Йорданія, Кенія, *Лесото*, Малаві, Малайзія, Малі, Намібія, Непал, Нігерія, Пакистан, Руанда, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Південна Африка, Танзанія, Таїланд, Того, Уганда, Ємен, Замбія, Зімбабве

Поліція: Бангладеш, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камерун, *Канада*, Кот-д'Івуар, Єгипет, Фіджі, *Фінляндія*, Гамбія, *Німеччина*, Гана, Індонезія, Ямайка, *Йорданія*, *Казахстан*, **Киргизстан**, Малагаскар, Малаві, Малайзія, Намібія, Непал, Нігер, Нігерія, *Норвегія*, Пакистан, *Палау*, Філіппіни, Руанда, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Південна Африка, *Швеція*, Таджикистан, Танзанія, Того, Туреччина, *Уганда*, Ємен, Замбія, *Зімбабве*

* У забезпеченні операції беруть участь 2 904 місцевих працівників за наймом і 483 волонтера ООН.

Юридична підстава/ Дата початку/ Місце проведення	Країни, що відрядили війська, спостерігачів, поліцію і цивільний персонал у 2011р.	Війська/Спостерігачі/ Поліція/ Цивільний персонал План	Число жертв: всього/ у 2011р./ (причина ^с)	Витрати (\$ млн.): у 2011р./ не сплачено
Африканський Союз (АС)				
Усього: одна операція Брали участь 23 країни				
		12 000	9 796	394
		1 680	50	94
		—	50	—

Місія АС у Сомалі (AU Mission in Somalia, AMISOM)

AMISOM заснована на підставі рішення Ради АС у справах миру та безпеки №69 від 19 січня 2007р. і схвалена РРБ №1744 від 21 лютого 2007р. відповідно до глави VII Статуту ООН. Її головними завданнями є: підтримка мирного процесу; надання гуманітарної допомоги; забезпечення загальної безпеки в Сомалі. У 2008р. мандат Місії було розширено на підставі РРБ №1838 від жовтня 2008р. з метою надання допомоги у виконанні Угоди Джібуті від 19 серпня 2008р., яка передбачала підготовку сил безпеки Сомалі для забезпечення безпеки в Могадішо. Згідно з РРБ №1964 від 22 грудня 2010р. було затверджено пропозицію про збільшення чисельності військ до 12 тис. осіб. Згідно з рішенням Ради АС у справах миру та безпеки №306 від 6 січня 2012р. передбачено збільшити чисельність AMISOM до 17 731 особи, включно, зокрема, з 5 700 джібутіанських і кенійських військ, перевягнених у "блакитні шоломи", а також поліцейським компонентом Місії. На тому самому засіданні Рада АС продовжила мандат AMISOM до 16 січня 2013р. Згідно з РРБ №2010 від 30 вересня 2011р. поновлено узгодження ООН мандата AMISOM до 31 жовтня 2012р.

АС 69 та РРБ 1744	Війська: Бурунді, Камерун, Котіврі, Ефіопія, Гана, Кенія, Сенегал,	12 000*	9 796	394	152,0***
Березень 2007р.	Сьєрра-Леоне, Уганда, Замбія	—	—	94	—
Сомалі*	Поліція: Бурунді , Гана, Кенія, Нігерія, Сьєрра-Леоне, Уганда	1 680	50**	(.)	—
	Цивільний персонал: Алжир, Бенін, Бурунді, Камерун , Кот-д'Івуар, Ефіопія, Гана, Кенія, Лівія, Малаві, Малі, Нігерія, Руанда, Сенегал , Сьєрра- Леоне, Судан, Свазіленд , Танзанія, Уганда	—	50	—	—

* Штаб-квартира Місії розташована в Найробі (Кенія).

** У забезпеченні операції беруть участь 53 місцеві працівники за наймом.

*** Для допомоги AMISOM у плануванні та розгортанні сил започатковано трастовий фонд ООН. Логістичну, технічну, фінансову та кадрову підтримку надають ЄС, Міжурядовий орган з питань розвитку (*Intergovernmental Authority on Development, IGAD*), Ліга Арабських Держав і ряд окремих країн. Дані наведені за період з 1 жовтня 2010р. до 30 вересня 2011р.

Ліга Арабських Держав (ЛАД)					
Усього: одна операція Беруть участь 14 країн		166	166
<hr/>					
<i>Спостережена місія Ліги Арабських Держав у Сирії (Arab League Observer Mission to Syria)</i>					
Спостережна місія ЛАД у Сирії створена на підставі Резолюції Ради ЛАД №7439 від 16 листопада 2011р. Її головні завдання: контроль імплементації положень Арабського плану дій (<i>Arab Plan of Action</i>), спрямованого на вирішення сирійської кризи та захист цивільного населення Сирії й ухваленого 2 листопада 2011р. Радою ЛАД. Цими положеннями передбачалося: контроль над припиненням вогню і насильства між усіма сторонами сирійської кризи; перевірка звільнення протестуючих та інших зарештованих; підтвердження наявності вільної преси в країні. Місія припинила свою діяльність 28 січня 2012р. через ескаляцію насильства над цивільним населенням і спостереженнями.					
Резолюція Ради ЛАД					
№7439		166	166
<hr/>					
Листопад 2011р.					
Сирія*					
* Спостерегачів було розміщено в 15 зонах, що охоплювали 20 міст і районів по всій Сирії.					
<hr/>					
Економічний союз держав Центральної Африки (<i>Communauté Économique des États de l'Afrique Centrale, CEEAC</i>)					
Усього: одна операція Беруть участь сім країн			498	..	50,4
				..	
			143		
<hr/>					
<i>Місія зі зміцнення миру в ЦАР (Mission for the Consolidation of Peace in the Central African Republic, MICORAH)</i>					
MICORAH заснована на підставі рішення Лібревільського саміту Економічного і валютного союзу держав Центральної Африки (<i>Economic and Monetary Community of Central Africa, CEMAC</i>) від 2 жовтня 2002р. з метою забезпечення належного прикордонного режиму між Чадом і ЦАР. Мандат Місії було розширено рішенням Лібревільського саміту від 3 червня 2003р. з метою допомоги в загальному покращенні безпеки, реформуванні Збройних сил ЦАР і підтримки перехідних процесів. Одночасно з передачею 12 липня 2008р. керівництва Місією від CEMAC до SEEAC до мандата Місії додане завдання зі сприяння політичному діалогу та забезпеченню прав людини. Мандат Місії подовжується кожні шість місяців на період до 2013р.					

Юридична підстава/ Дата початку/ Місце проведення	Країни, що вірядили війська, спостерігачів, поліцію і цивільний персонал у 2011р.	Війська/Спостерігачі/ Поліція/ Цивільний персонал План	Число жертв: всього/ у 2011р./ (причина ^б)	Виграти (\$ млн.): у 2011р./ не сплачено
Лібревільський саміт, 2 жовтня 2002р.	Війська: Камерун, Чад, ДРК, Габон Спостерігачі: Бурунді, Камерун, Чад, Конго, Екваторіальна Гвінея, Габон	–	498* –	.. 1
Грудень 2002р. ЦАР	Поліція: Чад, Екваторіальна Гвінея	–	143 –	(–,–,1,–) –
* Операція підтримувалася дислокованим у цьому ж районі французьким підрозділом чисельністю близько 240 осіб (Операція <i>Voalt</i>).				
Співдружність незалежних держав (СНД)				
Усього: одна операція				
Брали участь три країни				
1 500 1 249				
– 10				
– – – –				
– – – –				
<i>Миротворчі сили Спільної контрольної комісії (Joint Control Commission Peacekeeping Force, JCC)</i>				
Миротворчі сили JCC утворено на підставі Угоди про принципи мирного врегулювання збройного конфлікту у Придністров'ї, підписаної президентами Молдови та Росії 21 липня 1992р. JCC – спостережна комісія, що складається з представників Молдови, Росії та Адміністрації Придністров'я, – координує діяльність спільного миротворчого контингенту.				
Двостороння угода, Війська: Молдова, Росія, (Придністров'я)				
21 липня 1992р. Спостерігачі: Молдова, Росія, Україна				
Липень 1992р.				
Молдова				
(Придністров'я)				
1 500 1 249				
– 10				
– – – –				
– – – –				

Європейський Союз (ЄС)					
Усього: 11 операцій		2 647	1 382	28	453,6
Брали участь 40 країн		323*	134	—	—
		2 763**	1 187		
		70	972		
* Загальна затверджена чисельність спостерігачів стосується лише EUMM і враховує поліцію і цивільний персонал.					
** Ця величина стосується загальної затвердженої чисельності поліції і враховує цивільних спостерігачів і цивільний персонал.					
<i>Поліцейська Місія ЄС у Боснії і Герцеговині (EU Police Mission in Bosnia and Herzegovina, EUPM)</i>					
EUPM заснована на підставі Спільної дії Ради ЄС 2002/210/СЗППБ від 11 березня 2002р. з метою впровадження сталих професійних і поліетнічних механізмів підтримання правопорядку в Боснії і Герцеговині за відповідальної участі самої Боснії. На вимогу боснійської влади завдання Місії було уточнено з метою зосередити зусилля на процесі реформування поліції, зміцненні підзвітності поліції та на посиленні боротьби з організованою злочинністю. На підставі Спільної дії Ради ЄС 2009/906/СЗППБ від 8 грудня 2009р., мандат Місії було ще більш посилено в напрямі подальшої допомоги в боротьбі з організованою злочинністю та корупцією в рамках широких зусиль із забезпечення верховенства права в Боснії і Герцеговині. Рішенням Ради 2011/781/СЗППБ від 1 грудня 2011р. мандат подовжено до 30 червня 2012р.					
Спільна дія 2002/210/СЗППБ	Поліція: Австрія, Бельгія, Кіпр, Чехія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Угорщина, Ірландія, Італія, Мальта, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Україна, Велика Британія	—	—	3	24,5
Січень 2003р.	Боснія і Герцеговина	205	83	—	—
	Цивільний персонал: Болгарія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Ірландія, Італія, Нідерланди, Португалія, Румунія, Іспанія, Швейцарія, Туреччина, Україна, Велика Британія	—	34*		
* У забезпеченні операції беруть участь 156 місцевих працівників за наймом.					
<i>Військова операція ЄС у Боснії і Герцеговині (EU Military Operation in Bosnia and Herzegovina, EUFOR ALTHEA)</i>					
EUFOR ALTHEA започаткована на підставі Спільної дії Ради ЄС 2004/570/СЗППБ від 12 липня 2004р. і схвалена РРБ №1575 від 22 листопада 2004р., відповідно до глави VII Статуту ООН. Головними завданнями операції є: підтримка безпеки під час імплементації Дейтонської угоди 1995р.; допомога у зміцненні місцевих можливостей поліції і підтримка сворінтеграційних процесів у Боснії і Герцеговині. На підставі РРБ №2019 від 16 листопада 2011р. мандат подовжено до 16 листопада 2012р.					

Юридична підстава/ Дата початку/ Місце проведення	Країни, що відрядили війська, спостерігачів, поліцію і цивільний персонал у 2011р.	Війська/Спостерігачі/ Поліція/ Цивільний персонал План	Число жертв: всього/ у 2011р./ (причина ^а)	Виграти (\$ млн.): у 2011р./ не сплачено
Спільна дія 2004/570/СЗППБ і РРБ 1575 Грудень 2004р. Боснія і Герцеговина*	Війська: Албанія, Австрія, Болгарія, Чілі, Чехія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Литва, Люксембург, Македонія, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія	2 500	1 291**	21
* Багатонаціональний маневрений батальйон (утворений Австрією, Угорщиною і Туреччиною) розквартирований в Сарасво. До операції також залучені об'єднаний поліцейський підрозділ і групи офіцерів зв'язку і спостерігачів, які розторгаються на базі регіональних координаційних центрів.				
** У забезпеченні операції беруть участь 530 місцевих працівників за наймом.				
<i>Консультативна Місія ЄС з реформування сектору безпеки в ДРК (EU Advisory and Assistance Mission for Security Reform in the Democratic Republic of the Congo, EUSEC RD Congo)</i>				
<i>EUSEC RD Congo</i> заснована на підставі Спільної дії Ради ЄС 2005/355/СЗППБ від 2 травня 2005р. Спочатку головними завданнями Місії були надання допомоги конголезьким властям, особливо Міністерству оборони, в питаннях безпеки, забезпечення відповідності політики міжнародному гуманітарному праву, стандартам демократичного врядування і принципам верховенства права. У 2009р. мандат Місії було розширено завданнями з надання консультацій і допомоги в реформуванні сектору безпеки шляхом сприяння виконанню керівних вказівок конголезької влади, викладених в уточненому плані реформи Збройних сил ДРК. У виконанні цих завдань EUSEC тісно співпрацює з MONUSCO та EUPOL RD Congo. На підставі Спільної дії Ради ЄС 2010/565/СЗППБ від 21 вересня 2010р. мандат подовжено до 30 вересня 2012р.				
Спільна дія 2005/355/СЗППБ Червень 2005р. ДРК	Цивільний персонал: Австрія, Бельгія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Угорщина, Італія, Люксембург, Нідерланди, Португалія, Румунія, Іспанія, Велика Британія	-	-	2
* Переважно більшість персоналу Місії складають військові радники. У забезпеченні операції беруть участь 35 місцевих працівників за наймом.				

Комплексна місія ЄС із забезпечення верховенства права в Іраку (EU Integrated Rule of Law Mission for Iraq, EUJUST LEX)

EUJUST LEX заснована на підставі Спільної дії Ради ЄС 2005/190/СЗППБ від 7 березня 2005р., відповідно до РРБ №1546 від 8 червня 2004р. з метою зміцнення системи кримінального судочинства Іраку шляхом навчання суддів, старших офіцерів поліції і керівників пенітенціарної служби. Місія доповнює поточні операції ООН і НАТО в Іраку UNAMI та NTM-I. На підставі Спільної дії ЄС 2010/330/СЗППБ від 14 червня 2010р. мандат подовжено до 30 червня 2012р.

Спільна дія	Поліція: Чехія, Данія, Франція, Швеція	-	-	31
2005/190/СЗППБ і РРБ 1546	Цивільний персонал: Австрія, Бельгія, Болгарія, Чехія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Угорщина, Ірландія, Італія, Нідерланди, Португалія, Румунія, Іспанія, Швеція, Велика Британія	-	-	-
Липень 2005р.		-	5	-
Ірак/Європа		50	41*	-

* У забезпеченні операції беруть участь дев'ять місцевих працівників за наймом.

Прикордонна Місія ЄС на контрольно-пропускному пункті Рафах (EU Border Assistance Mission for the Rafah Crossing Point, EU BAM Rafah)
 EU BAM Rafah заснована на підставі Спільної дії Ради ЄС 2005/889/СЗППБ від 12 грудня 2005р., на підставі Угоди про пересування та доступ, укладеної між Ізраїлем та Адміністрацією Палестинської автономії (АПА) 15 листопада 2005р. Головними завданнями Місії є: моніторинг, перевірка та оцінка спроможностей АПА з охорони кордону, роботи працівників безпеки та митниці на прикордонному переході Рафах, згідно з узгодженими у 2005р. принципами функціонування цього переходу; підтримка зусиль АПА у зміцненні прикордонного контролю. Після заворушень 2007р. перехід Рафах було закрито, з можливістю відкриття лише за надзвичайних обставин. Однак, EU BAM Rafah підтримував повну оперативну готовність і відновив роботу 28 травня 2011р. На підставі Спільної дії 2011/857/СЗППБ від 19 грудня 2011р. мандат подовжено до 30 червня 2012р.

Спільна дія	Поліція: Франція, Німеччина, Угорщина, Італія	-	-	3,1
2005/889/СЗППБ	Цивільний персонал: Фінляндія, Франція, Угорщина, Італія, Румунія, Іспанія, Велика Британія	-	-	-
Листопад 2005р.		96	5	-
Єгипет, Палестинські території (Перехід Рафах на єгипетсько-ізраїльському кордоні)		-	8*	-

* У забезпеченні операції беруть участь дев'ять місцевих працівників за наймом.

Поліцейська місія ЄС на Палестинських територіях (EU Coordinating Office for Palestinian Police Support, EUFOL COPPS)
 EUFOL COPPS заснована на підставі Спільної дії Ради ЄС 2005/797/СЗППБ від 14 листопада 2005р. Її головними завданнями є: створення структур і надання консультативної допомоги кримінальному судочництву та поліції АПА; координація зусиль ЄС з надання допомоги АПА. На підставі Спільної дії Ради ЄС 2010/784/СЗППБ від 17 грудня 2010р. назву Місії змінено на Офіс ЄС з координації допомоги палестинській поліції (EU Coordinating Office for Palestinian Police Support). Рішенням Ради ЄС 2011/858/СЗППБ від 19 грудня 2011р. мандат подовжено до 30 червня 2012р.

Спільна дія	Поліція: Австрія, Бельгія, Канада, Кіпр, Чехія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Італія, Нідерланди, Іспанія, Швеція, Велика Британія	-	-	11,5
2005/797/СЗППБ	Цивільний персонал: Австрія, Болгарія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Ірландія, Італія, Литва, Нідерланди, Румунія, Іспанія, Швеція, Велика Британія	-	-	-
Січень 2006р.		52	20	-
Палестинські території		-	33*	-

* У забезпеченні операції беруть участь 37 місцевих працівників за наймом.

Юридична підстава/ Дата початку/ Місце проведення	Країни, що відрядили війська, спостерігачів, поліцію і цивільний персонал у 2011р.	Війська/Спостерігачі/ Поліція/ Цивільний персонал План	Число жертв: всього/ у 2011р./ Факт (причина ⁴)	Витрати (\$ млн.): у 2011р./ не сплачено
<i>Поліцейська Місія ЄС в Афганістані (EU Police Mission in Afghanistan, EUPOL Afghanistan)</i>				
<i>ЕУРОЛ Афганістан</i> заснована на підставі Спільної дії Ради ЄС 2007/369/СЗППБ від 30 травня 2007р. на прохання Уряду Афганістану. Її головними завданням є зміцнення верховенства права шляхом сприяння створенню структури цивільної поліції і правозастосування за відповідальної участі Уряду Афганістану. На підставі Спільної дії Ради ЄС 2010/279/СЗППБ від 18 травня 2010р. мандат Місії продовжено до 31 травня 2013р.				
Спільна дія	Поліція: Австрія , Болгарія , Канада, Хорватія , Данія, Естонія , Фінляндія, Франція, Німеччина , Греція, Угорщина , Італія, Латвія , Литва , Нідерланди, Нова Зеландія , Норвегія, Польща , Румунія , Словаччина , Іспанія, Швеція, Велика Британія	-	-	57,1
2007/369/СЗППБ		-	-	-
Червень 2007р.		400	192	-
Афганістан		-	102*	-
Цивільний персонал: Австрія , Болгарія , Канада, Хорватія , Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція , Угорщина , Ірландія, Італія, Нідерланди, Польща , Румунія , Іспанія , Швеція, Велика Британія				
* У забезпеченні операції беруть участь 208 місцевих працівників за наймом.				
<i>Поліцейська Місія ЄС у ДРК (EU Police Mission in the Democratic Republic of the Congo, EUPOL RD Congo)</i>				
<i>ЕУРОЛ RD Конго</i> заснована на підставі Спільної дії Ради ЄС 2007/405/СЗППБ від 12 червня 2007р. Мандат Місії затверджено на підставі Спільної дії Ради ЄС 2009/769/СЗППБ від 19 жовтня 2009р. Її головними завданнями є: надання допомоги владі Конго в реформуванні національної поліції; покращення взаємодії між поліцією і системою кримінального судочинства; підтримка зусиль у боротьбі із сексуальним насильством; сприяння мирному процесу з акцентом на гендерних питаннях, забезпеченні верховенства права і прав дітей. <i>ЕУРОЛ DR Конго</i> співпрацює з <i>ЕUSEC DR Congo</i> і <i>MONUSCO</i> . На підставі Спільної дії Ради ЄС 2011/537/СЗППБ від 12 вересня 2011р. мандат продовжено до 30 вересня 2012р.				
Спільна дія	Поліція: Бельгія, Фінляндія, Франція, Італія, Швеція	-	-	9,2
2007/405/СЗППБ	Цивільний персонал: Бельгія , Фінляндія , Франція, Німеччина, Польща, Португалія, Швеція	-	-	-
Листопад 2007р.		59	20	-
ДРК*		-	20**	-
* Штаб-квартира <i>ЕУРОЛ</i> розташовано в Кіншасі; оперативна діяльність поширюється на східну частину ДРК, зокрема провінції Гома та Букаву.				
** У забезпеченні операції беруть участь 19 місцевих працівників за наймом.				

Місія ЄС із забезпечення верховенства права в Косово (EU Rule of Law Mission in Kosovo, EULEX Kosovo)
EULEX Kosovo заснована на підставі Спільної дії Ради ЄС 2008/124/СЗППБ від 4 лютого 2008р. Крім певних адміністративних повноважень, мандат передбачає моніторинг, наставництво та консультування інститутів влади Косово з широкого кола питань правового регулювання. *EULEX Kosovo* взаємодіє з *UNMIK* та *ОМІК*. На підставі Спільної дії Ради ЄС 2010/619/СЗППБ від 15 жовтня 2010р. мандат подовжено до 14 червня 2012р.

Спільна дія 2008/124/СЗППБ	Поліція: Австрія, Бельгія, Болгарія, Канада, Хорватія, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Норвегія, <u>Польща</u> , Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, США	–	–	2	224,5
Лютий 2008р.	Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Норвегія, <u>Польща</u> , Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, США	–	–	–	–
Косово	Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, США	1 951	862	–	519*
	Цивільний персонал: Австрія, Бельгія, Болгарія, Канада, Хорватія, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, США	–	–	–	–

* У забезпеченні операції беруть участь 1150 місцевих працівників за наймом.

Спостережена Місія ЄС у Грузії (EU Monitoring Mission in Georgia, EUMM)
EUMM заснована на підставі Спільної дії Ради ЄС 2008/736/СЗППБ від 15 вересня 2008р., відповідно до Угоди від 8 вересня 2008р., у відповідь на конфлікт у Південній Осетії в серпні 2008р. Головними завданнями Місії є: моніторинг та аналіз просування процесу стабілізації (виконання мирного плану з шести пунктів від 12 серпня 2008р.) та вдосконалення цивільної влади; моніторинг безпеки інфраструктури, політичних і безпекових аспектів повернення переміщених осіб і біженців; підтримання заходів зміцнення довіри. На підставі Спільної дії Ради ЄС 2011/536/СЗППБ від 12 вересня 2011р. мандат подовжено до 14 вересня 2012р.

Спільна дія 2008/736/СЗППБ	Спостерігачі: Австрія, Болгарія, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, <u>Італія</u> , Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, <i>Нідерланди</i> , <u>Польща</u> , Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Велика Британія	–	–	–	39
Жовтень 2008р.	Німеччина, Греція, Угорщина, <u>Італія</u> , Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, <i>Нідерланди</i> , <u>Польща</u> , Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Велика Британія	323	134	–	–
Грузія	Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, США	–	–	–	147*
	Цивільний персонал: Австрія, Бельгія, Болгарія, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Литва, Нідерланди, Польща, Румунія, Словаччина, Іспанія, Швеція, Велика Британія	–	–	–	–

* У забезпеченні операції беруть участь 109 місцевих працівників за наймом.

Юридична підстава/ Дата початку/ Місце проведення	Країни, що відрядили війська, спостерігачів, поліцію і цивільний персонал у 2011р.	Війська/Спостерігачі/ Поліція/ Цивільний персонал План	Число жертв: всього/ у 2011р./ (причина ⁴)	Витрати (\$ млн.): у 2011р./ не сплачено
<i>Місія ЄС з підготовки персоналу в Сомалі (EU Training Mission Somalia, EUTM)</i>				
<i>EUTM заснована на підставі Спільної дії Ради ЄС 2010/197/ЄЗПБ від 31 березня 2010р. Завданням Місії є зміцнення Перехідного федерального Уряду Сомалі шляхом допомоги в підготовці та забезпеченні сил безпеки Сомалі. На підставі Рішення Ради ЄС 2011/483/ЄЗПБ від 28 липня 2011р. мандат подовжено до грудня 2012р.</i>				
Спільна дія 2010/197/ЄЗПБ Березень 2010р. Уганда*	Війська: Бельгія, Кіпр, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Люксембург, Мальта, Португалія, Іспанія, Швеція, Велика Британія Цивільний персонал: Бельгія, Франція, Кенія, Уганда, Велика Британія	147 — — 20	91 — — 20**	— — — 6,7
* Процес підготовки здійснюється переважно на території Уганди. ** У забезпеченні операції беруть участь 17 місцевих працівників за наймом.				
Операції НАТО та під керівництвом НАТО				
Усього: три операції Брали участь 51 країна				
<i>Сили НАТО в Косово (NATO Kosovo Force, KFOR)</i>				
<i>KFOR створені на підставі РРБ №1244 від 10 червня 1999р. Їх головними завданнями є: запобігання поновленню бойових дій; забезпечення безпеки; підтримка UNMIK; здійснення прикордонного контролю. У 2008р. НАТО додав до мандата завдання з допомоги у створенні в Косово професійної, демократичної і поліетнічної системи безпеки. За умов підвищення стабільності, чисельність KFOR надалі буде поступово знижуватися. Для припинення операції необхідне рішення РБ ООН.</i>				
РРБ 1244 Червень 1999р. Косово*	Війська: Албанія, Вірменія, Австрія, Болгарія, Канада, Хорватія, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Люксембург, Марокко, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Україна, Велика Британія, США	10 000 — — 300	137 363 — — 100	2 873 543 — 667,5
* Штаб KFOR розташований у Приштіні та забезпечує дії у рамках очолюваної НАТО операції двох багатонаціональних бойових груп (ВНБГ, <i>Multinational Battle Groups, MNBGs</i>) і п'яти регіональних оперативних груп (<i>Joint Regional Detachments</i>). ВНБГ розташовані: "Захід", очолювана Італією, – в м.Печ; "Схід", очолювана США, – в м.Уросебан. У Приштіні дислокуються також Багатонаціональний спеціалізований підрозділ (<i>Multinational Specialized Unit</i>) і Маневрений батальйон тактичного резерву (<i>Tactical Reserve Manoeuvre Battalion</i>).				

Міжнародні сили сприяння безпеці (International Security Assistance Force, ISAF)

ISAF створені на підставі РРБ №1386 від 20 грудня 2001р., відповідно до глави VII Статуту ООН як багатонаціональні сили із завданням допомагати Уряду Афганістану в забезпеченні безпеки, що передбачено Додатком I Бонської угоди 2001р. В серпні 2003р. командування та контроль над ISAF перейшли до НАТО. ISAF контролює всі 28 груп відбудови провінцій (ГВП, provincial reconstruction teams, PRT) в Афганістані з 2006р. Резолюцією РБ №2011 від 12 жовтня 2011р. мандат подовжено до 13 жовтня 2012р.

РРБ 1386	Війська: Албанія, Вірменія, Австрія, Азербайджан, Бахрейн , Бельгія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Канада, Хорватія, Чехія, Данія, Сальвадор , Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Південна Корея, Латвія, Люксембург, Македонія, Малайзія, Монголія, Чорногорія, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Сінгапур, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Тонга , Туреччина, Україна, Велика Британія, <u>США</u>	131	2 744	621
Грудень 2001р. Афганістан*		386**	543	—
		—	(481,-,-,-)***	—

* Територія Афганістану поділена на шість зон відповідальності регіональних командувань під керівництвом країн: Центральне (Кабул) – Туреччини; Північне (Мазарі-Шариф) – Німеччини; Західне (Герат) – Італії; Південне (Кандагар), Південно-Західне (Лашкар Гах) і Східне (Баграм) – США.

** Оскільки Місія НАТО з підготовки персоналу в Афганістані (NATO Training Mission in Afghanistan, NTM-A) підпорядкована ISAF, то її чисельність врахована в показниках персоналу ISAF. Завданням Місії є консультивання та підготовка афганської поліції і військовослужбовців. Визначена чисельність NTM-A складає 2 700 військовослужбовців і поліцейських. У грудні 2011р. фактична чисельність розгорнутого персоналу складала 2 800 осіб від таких країн: Албанія, Австрія, Бельгія, Канада, Хорватія, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Італія, Йорданія, Південна Корея, Монголія, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Сінгапур, Словенія, Іспанія, Швеція, Туреччина, Велика Британія, США.

*** Крім того, 62 особи загинули внаслідок нещасних випадків, хвороб чи з інших причин. Розподіл за останніми 3 причинами відсутній.

Місія НАТО з підготовки персоналу в Іраку (NATO Training Mission in Iraq, NTM-I)

NTM-I заснована на підставі РРБ №1546 від 8 червня 2004р. та ухвалена Північно-Атлантичною Радою (North Atlantic Council) від 17 листопада 2004р. Її завданням є сприяння зусиллям іракського Уряду в побудові власних сил безпеки шляхом підготовки та оснащення персоналу іракських сил безпеки (переважно, середньої та вищої ланок). У 2007р. мандат було переглянуто, центральним завданням визначено наставництво та консультивання в рамках очолюваної Іраком навчальної програми.

РРБ 1546	Цивільний персонал: Албанія, Болгарія, Данія, Естонія, <i>Угорщина</i> , Італія, Литва, Нідерланди, Польща, Румунія, Туреччина, Україна, Велика Британія, США	—	—	17,8
Серпень 2004р. Ірак		—	—	—
		300	100	—

Юридична підстава/ Дата початку/ Місце проведення	Країни, що відрядили війська, спостерігачів, поліцію і цивільний персонал у 2011р.	Війська/Спостерігачі/ Поліція/ Цивільний персонал План	Число жертв: всього/ у 2011р./ (причина ^с) Факт	Витрати (\$ млн.): у 2011р./ не сплачено
Операції Організації Американських Держав (ОАД)				
Усього: одна операція Брали участь 15 країн				

Місія з підтримки мирного процесу в Колумбії (*Mission to Support the Peace Process in Colombia, MAPR/OEA*)
 МАПР/ОЕА заснована на підставі РПР ОАД СР/RES 859 (1397/04) від 6 лютого 2004р. з метою підтримання зусиль Уряду Колумбії в запровадженні політичного діалогу з Армією національного визволення (*Ejército de Liberación Nacional, ELN*). Мандат передбачає сприяння процесу РДР.

РПР ОАД 859	Цивільний персонал: Аргентина, Бельгія, Болівія, Болгарія, Чилі, Еквадор,	-	1	8
Лютий 2004р.	Гватемала, Мексика, Нідерланди, Нікарагуа, Перу, Іспанія, Швеція, США,	-	1	-
Колумбія	Венесуела	-	(-3, 1, -)	-
		-	22*	

* У забезпеченні операції беруть участь 52 місцевих працівники за наймом.

Операції ОБСЄ				
Усього: сім операцій Брали участь 46 країн				
		-	10	80,1
		-	-	-
		-	22	-
		350	459	

Місія ОБСЄ зовнішньої допомоги у Скоп'є (*OSCE Spillover Monitor Mission to Skopje*)

Місія ОБСЄ зовнішньої допомоги у Скоп'є заснована на підставі рішення 16 засідання КВП ОБСЄ від 18 вересня 1992р. Місія санкціонована Урядом колишньої Югославської Республіки Македонія через МПЦ, погоджений шляхом обміну листами 7 листопада 1992р. Мандат передбачає: моніторинг діяльності, підготовку, розвиток поліції та іншу діяльність, пов'язану з виконанням Охридської рамкової угоди 2001р. На підставі РПР РС.DEC/1023 від 15 грудня 2011р. мандат подовжено до 31 грудня 2012р.

КВП,	Поліція: Канада, Естонія, Угорщина, Португалія, Румунія, Росія, Сербія,	-	-	1	9,8
18 вересня 1992р.	Словенія, Іспанія, Туреччина, Велика Британія	-	-	-	-
Вересень 1992р.	Цивільний персонал: Австрія, <i>Білорусь</i> , Боснія і Герцеговина, Хорватія, Чехія,	-	22	-	-
Колишня Югославська	<i>Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія,</i>	-	39*	-	-
Республіка Македонія	Італія, Молдова , Нідерланди, <i>Португалія, Румунія, Росія, Сербія, Словенія,</i>	-	-	-	-
	Іспанія, <i>Швеція, Туреччина, Велика Британія, США</i>	-	-	-	-

* У забезпеченні операції беруть участь 126 місцевих працівників за наймом.

Місія ОБСЄ в Молдові (OSCE Mission to Moldova)

Місія ОБСЄ в Молдові заснована на підставі рішення 19 засідання КВП ОБСЄ від 4 лютого 1993р. та санкціонована Урядом Молдови через МПП від 7 травня 1993р. Мандат передбачає: допомогу сторонам у переговорах про надійне політичне врегулювання конфлікту; збір і надання інформації про стан справ. На підставі РПР РС-DEC/1016 від 15 грудня 2011р. мандат подовжено до 31 грудня 2012р.

КВП, 4 лютого 1993р.	Цивільний персонал: Болгарія, Чехія , Естонія, Франція, Німеччина , Італія,	-	-	-	2,9
Квітень 1993р.	Латвія, Польща, Росія, Швеція, Велика Британія, США	-	-	-	-
Молдова		13	19*	-	-

* У забезпеченні операції беруть участь 41 місцевий працівник за наймом.

Особистий представник голови Мінської конференції ОБСЄ із врегулювання конфлікту (Personal Representative of the Chairman-in-Office on the Conflict Deal with by the OSCE Minsk Conference)

10 серпня 1995р. діючий Голова ОБСЄ призначив особистого представника (ОП, *Personal Representative, PR*) до району конфлікту, який перебуває під наглядом Мінської конференції ОБСЄ. Мандат ОП передбачає: допомогу Голові ОБСЄ у плануванні можливих миротворчих операцій; сприяння сторонам у заходах зміцнення довіри та в гуманітарних питаннях; моніторинг припинення вогню між сторонами. Мандат щорічно подовжується в рамках процесу погодження єдиного бюджету ОБСЄ – у 2011р. рішення прийняте на підставі РС-DEC/1025 від 15 грудня 2011р.

Рішення Голови ОБСЄ,	Цивільний персонал: Болгарія, Франція, Угорщина , Казахстан ,	-	-	-	1,6
10 серпня 1995р.	Литва, Польща, Велика Британія, США	-	-	-	-
Серпень 1995р.		-	-	-	-
Азербайджан:		6	6*	-	-
Нагірний Карабах		-	-	-	-

* У забезпеченні операції беруть участь 11 місцевих працівників за наймом.

Місія ОБСЄ в Боснії і Герцеговині (OSCE Mission to Bosnia and Herzegovina)

Місія ОБСЄ в Боснії і Герцеговині заснована на підставі РРМ МС(5)DEC/1, ухваленого на V засіданні РМ ОБСЄ 8 грудня 1995р., та відповідно до Додатка 6 Дейтонської угоди 1995р. Мандат передбачає: сприяння сторонам у заходах з регіональної стабілізації і побудови демократії. На підставі РПР РС-DEC/1020 від 15 грудня 2011р. мандат подовжено до 31 грудня 2012р.

Юридична підстава/ Дата початку/ Місце проведення	Країни, що відрядили війська, спостерігачів, поліцію і цивільний персонал у 2011р.	Війська/Спостерігачі/ Поліція/ Цивільний персонал		Число жертв: всього/ у 2011р./ (причина ⁴)	Витрати (\$ млн.): у 2011р./ не сплачено
		План	Факт		
РРМ МС(5)ДЕС/1 Грудень 1995р. Боснія і Герцеговина	Вірменія, Австрія, Білорусь, Бельгія, Канада, Хорватія , Чехія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Киргизстан, Нідерланди, Норвегія, Польща , Португалія, <i>Румунія</i> , Росія, Словаччина, <i>Словенія</i> , Іспанія, Швеція, Таджикистан, Туреччина, <i>Україна</i> , Велика Британія, <u>США</u>	-	-	-	19,6
* У забезпеченні операції беруть участь 429 місцевих працівників за наймом.					
<i>Представництво ОБСЄ в Албанії (OSCE Presence in Albania)</i>					
Представництво ОБСЄ в Албанії засноване на підставі РПР РС.ДЕС/160 від 27 березня 1997р. У 2003р. до мандата були додані наступні завдання: сприяння реформам законодавчої, судової і виборчої систем; нарощування можливостей; боротьба з контрабандою і корупцією; допомога поліції; належне врядування. На підставі РПР РС.ДЕС/1019 від 15 грудня 2011р. мандат продовжено до 31 грудня 2012р.					
РПР РС.ДЕС/160 Квітень 1997р. Албанія	Цивільний персонал: Албанія , Австрія, Болгарія, Канада , Чехія, Франція , Німеччина, <i>Латвія</i> , Литва, Чорногорія, <i>Нідерланди</i> , Норвегія, <i>Словенія</i> , Іспанія, Велика Британія, США	-	-	-	4,2
* У забезпеченні операції беруть участь 84 місцевих працівників за наймом.					
<i>Місія ОБСЄ в Косово (OSCE Mission in Kosovo, OMIK)</i>					
Місія ОБСЄ в Косово заснована на підставі РПР РС.ДЕС/305 від 1 липня 1999р. Її завданнями є: підготовка поліції, працівників судів і цивільної адміністрації, моніторинг і забезпечення прав людини. Операція є складовою УММК. На підставі РПР РС.ДЕС/835 від 21 грудня 2007р. мандат було продовжено до 31 грудня 2008р., після чого він пролонгується щомісяця, доки не буде заперечення прийнятні від однієї країни-учасниці.					
РПР РС.ДЕС/305 Липень 1999р. Косово	Цивільний персонал: Вірменія, Австрія, Азербайджан, Білорусь, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Болгарія , Канада, Хорватія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Македонія, Мальта, <i>Молдова</i> , Чорногорія, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Словаччина, Іспанія, Швеція, Туреччина, Україна, Велика Британія, США, Узбекистан	-	-	9	31,5
* У забезпеченні операції беруть участь 479 місцевих працівників за наймом.					

Місія ОБСЄ в Сербії (OSCE Mission to Serbia)
 Місія ОБСЄ в Сербії заснована на підставі РПР РС.ДЕС/401 від 11 січня 2001р. Її завданнями є: надання консультацій з питань імплементації законів, моніторинг належного функціонування та розвитку демократичних інститутів і процесів у Сербії. Місія надає допомогу в підготовці та реструктуризації органів правопорядку та судової системи. На підставі РПР РС.ДЕС/1022 від 15 грудня 2011р. мандат подовжено до 31 грудня 2012р.

РПР РС.ДЕС/401 Цивільний персонал: Австрія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Канада, Хорватія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Молдова, Нідерланди, Норвегія, Росія, Словенія, Іспанія, Швеція, Туреччина, Україна, Велика Британія, США 35*

* У забезпеченні операції беруть участь 141 місцевий працівник за наймом.

Операції ситуативних коаліцій				
Усього: шість операцій Брали участь 30 країн				
	900	1 053	105	608
	2 180	1 704	4	—
	—	149	—	—
	—	273	—	—

Спостережена комісія нейтральних держав (Neutral Nations Supervisory Commission, NNSC)
 NNSC заснована на підставі Угоди про перемир'я в Кореї, підписаної в Панмунджомі 27 липня 1953р. Мандат передбачає моніторинг, спостереження, інспектування та верифікацію процесу імплементації Угоди про перемир'я.

Угоди про перемир'я Спостерігачі: Швеція, Швейцарія
 Липень 1953р.
 Північна/Південна Кореї

	—	—	—	1,3*
	—	10	—	—
	—	—	—	—
	—	—	—	—
<i>* Цей показник відбиває лише фінансовий внесок Швейцарії до фонду операції.</i>				
<i>Багатонаціональні сили та спостерігачі (Multinational Force and Observers, MFO)</i>				
<i>МФО утворені 3 серпня 1981р. на підставі Протоколу до Договору про мир між Єгиптом та Ізраїлем, підписаного 26 березня 1979р. Розгортання почалося 20 березня 1982р., після виводу ізраїльських військ із Сінаю, але Місія не працювала до 25 квітня 1982р., доки Ізраїль не повернув Сінай Єгипту. Мандат передбачає: спостереження за імплементацією Договору про мир та сприяння процесу зміцнення безпеки.</i>				
Протокол до Договору про мир Квітень 1982р. Єгипет (Сінай)	Спостерігачі: Австралія, Канада, Колумбія, Чехія, Фіджі, Франція, Угорщина, Італія, Нова Зеландія, Норвегія, Уругвай, США	—	—	70
	Цивільний персонал: Австралія, Канада, Франція, Нова Зеландія, Велика Британія, США	2 000	1 656	3
		—	—	(-1,2,-)
		—	59*	—

* У забезпеченні операції беруть участь 534 місцеві працівники за наймом.

Юридична підстава/ Дата початку/ Місце проведення	Країни, що відрядили війська, спостерігачів, поліцію і цивільний персонал у 2011р.	Війська/Спостерігачі/ Поліція/ Цивільний персонал План	Число жертв: всього/ у 2011р./ (причина ^с)	Виграти (\$ млн.): у 2011р./ не сплачено
---	--	---	---	---

Тимчасове міжнародне представництво в Хевроні (Temporary International Presence in Hebron, TIPH 2)

TIPH 2 засноване на підставі Протоколу про згортання сил у Хевроні від 17 січня 1997р. та Угоди про тимчасову міжнародну присутність у Хевроні від 21 січня 1997р. Мандат передбачає: забезпечення безпеки і стабільності, моніторинг і звіттування про порушення міжнародного гуманітарного права. Мандат передбачається кожні шість місяців з обов'язковим ухваленням як палестинською, так і ізраїльською сторонами.

Хевронський Протокол	Спостерігачі: Данія, Італія, Норвегія, Туреччина Цивільний персонал: Данія, Норвегія, Швеція, Швейцарія	–	2	–
Лютий 1997р.		180	38	–
Палестинські території (Хеврон)		–	39*	–

* У забезпеченні операції беруть участь 10 місцевих працівників за наймом.

Операція Licorne (Operation Licorne)

Операція Licorne започаткована на підставі РРБ №1464 від 4 лютого 2003р., відповідно до глав VII і VIII Статуту ООН, з метою підтримки Місії ЕКОВАС (Економічне Співтовариство Західноафриканських Держав, *Economic Community of West African States, ECOWAS*) (2003-2004рр.) у забезпеченні безпеки, особливо у сприянні виконанню Лінас-Маркусійської угоди 2003р. На підставі РРБ №1528 від 27 лютого 2004р., мандат також передбачає взаємодію з UNOCI. На підставі РРБ №1795 від 15 січня 2008р. мандат доповнено завданням з підтримки імплементації Угадугузької Політичної угоди від 4 березня 2007р. та Додаткових домовленостей від 28 листопада 2007р., зокрема, стосовно допомоги в проведених виборів. На підставі РРБ №2000 від 27 липня 2011р. мандат подовжено до 31 липня 2012р.

РРБ 1464	Війська: Франція	900	450*	24	91
Лютий 2003р.		–	–	–	–
Кот-д'Івуар		–	–	–	–

* Операція підтримується військово-морським підрозділом, дислокованим у Гвінейській затоці (*Mission Corymbe*).

Місія регіональної допомоги на Соломонових Островах (Regional Assistance Mission to Solomon Islands, RAMSI)

RAMSI заснована в рамках Бікетавської декларації від 28 жовтня 2000р. Мандат передбачає допомогу Уряду Соломонових Островів у відновленні законності і правопорядку, а також у створенні власних поліцейських сил.

Бікетавська декларація	Війська: <u>Австралія</u> , Нова Зеландія, Папуа-Нова Гвінея, Тонга	-	143	7	257,5
Липень 2003р.	Поліція: <u>Австралія</u> , <i>Острови Кука</i> , Фіджі, Кірібаті, Мікронезія, Науру, Нова Зеландія, <i>Ніуе</i> , Палау, Папуа-Нова Гвінея, Самоа, Тонга, Туvalu, Вануату	-	-	-	-
Соломонові Острови	Цивільний персонал: <u>Австралія</u> , Канада, Фіджі, <i>Індія</i> , Нова Зеландія, <i>Нігерія</i> , Папуа-Нова Гвінея, Тонга, <i>Велика Британія</i>	-	149	-	175*

* У забезпеченні операції беруть участь 252 місцеві працівники за наймом.

Міжнародні сили безпеки (International Security Forces, ISF)

ISF розгорнуті на прохання Уряду Тімор-Лешті з метою допомоги у стабілізації безпекової ситуації у країні. Їх діяльність санкціонована РРБ №1690 від 20 червня 2006р. Статус *ISF* визначено угодою про статус сил між Австралією та Тімор-Лешті від 26 травня 2006р., а також МПП між Австралією, Тімор-Лешті та ООН від 26 січня 2007р. *ISF* співпрацюють з *UNMIT*.

Двостороння угода, 25 травня 2006р. та РРБ 1690	Війська: <u>Австралія</u> , Нова Зеландія	-	460	2	179,3
Травень 2006р. Тімор-Лешті		-	-	1	-
		-	-	(-, 1, -)	-
		-	-	-	-

“...” – не стосується; “...” – інформації немає; РПР ОАД – Резолюція Постійної Ради ОАД; КВП – Вища Рада ОБСЄ (раніше – Комітет вищих посадових осіб); РДР – роззброєння, демобілізація та реінтеграція військових; РМ – Рада міністрів ОБСЄ; МПП – Меморандум про порозуміння; РПР – Рішення Постійної Ради ОБСЄ; РМБ АС – Рада АС у справах миру та безпеки; РРБ – Резолюція Ради Безпеки ООН; ДМО – Департамент ООН з миротворчих операцій.

^a У випадках, коли відома причина загибелі, чотири цифри в дужках відбивають, відповідно, бойові втрати, загибель через нещасні випадки, захворювання та інші причини протягом 2011р. Оскільки причини всіх випадків загибелі протягом року не завжди відомі, то ці показники сумарно не завжди дорівнюють загальному числу загиблих.

Джерело: База даних СІПРІ про багатосторонні миротворчі операції, <<http://www.sipri.org/databases/pko/>>.

Джерела та методи

Методи

Дані про санкціоновану чисельність персоналу є останніми за часом ухваленими рівнями штатної чисельності на 2011р. Чисельність допоміжного місцевого персоналу та волонтерів у таблиці не врахована, але, де це відомо, наведена в посиланнях. Для операцій ЄС загальна санкціонована чисельність цивільного персоналу наведена в рядку цивільної поліції. Повна інформація про внески країн до операцій міститься в Базі даних СППРІ про багатосторонні миротворчі операції, <<http://www.sipri.org/databases/pko>>. Категорія “спостерігачі” охоплює дані як про військових, так і про цивільних спостерігачів.

Дані про людські втрати наводяться з початку операції і за 2011р. Відомі причини загибелі – внаслідок бойових дій, нещасних випадків чи хвороб – зафіксовані згідно з доповідями за 2011р. Оскільки дані про людські втрати не завжди супроводжувалися поясненнями причин загибелі, сума відповідних величин може не збігатися із загальним річним числом втрат. Якщо ООН надає дані про втрати місцевого персоналу, то інші організації чи альянси цього не роблять.

Витрати наведені в \$ млн. у поточних цінах 2011р. Бюджетні витрати подаються за календарні, а не фінансові роки. Дані за календарні роки ґрунтуються на припущенні рівномірного витрачання коштів упродовж фінансового року. Бюджетні дані, наведені у звітах не в доларах США, конвертовані з використанням агрегованих ринкових валютних курсів МВФ за 2011р. Дані про витрати на операції ООН та ОБСЄ є ухваленими бюджетними показниками. Дані про інші операції відбивають фактичні витрати.

Дані про операції ООН стосуються основних операційних витрат, що охоплюють витрати на розгортання персоналу, добові, а також прямі витрати, не пов’язані з польовим забезпеченням (наприклад, витрати на підтримання миротворчих операцій і тилової бази ООН у Бріндісі, Італія). Витрати на миротворчі операції ООН розподілені між усіма країнами-членами ООН на підставі спеціально розробленої шкали оцінки внесків, незалежно від їх участі в миротворчих операціях. Політичні місії та операції з побудови миру фінансуються через видатки основного бюджету. Бюджети миротворчих операцій ООН не охоплюють витрати за окремими програмами, зокрема з роззброєння, демобілізації та реінтеграції, що фінансуються за рахунок добровільних внесків.

Дані про витрати на операції НАТО стосуються лише загальних витрат. Вони охоплюють переважно поточні витрати штаб-квартири НАТО (наприклад, на цивільний персонал, утримання та технічне обслуговування техніки) та внески в розвиток інфраструктури, необхідної для підтримки операцій. Витрати на розгортання персоналу покладаються на окремі держави-донори та не враховуються в наведених даних.

Більшість операцій ЄС фінансуються в один із зазначених способів: цивільні місії фінансуються через бюджет Спільної зовнішньої політики та політики безпеки (СЗППБ, *Common Foreign and Security Policy*, *CFSP*) ЄС, а військові операції або операції з військовим компонентом – через Афіньський механізм (*Athena mechanism*).

Даних про витрати на операції СНД немає, оскільки спеціально призначеного спільного бюджету для їх фінансування не існує, а витрати на розгортання військ беруть на себе країни-учасниці операцій.

Дані про бюджети операцій інших організацій, таких як ОАД чи ситуативних коаліцій, можуть враховувати ресурси на виконання програм.

Зважаючи на це, бюджетні дані, наведені в таблиці 3.2, є оціночними, і бюджети різних операцій порівнювати недоцільно.

Якщо не вказане інше, всі дані наведені станом на 31 грудня 2011р., або, стосовно операцій, що завершилися у 2011р., станом на дату завершення.

Джерела

Дані про багатосторонні миротворчі операції отримані з наступних відкритих джерел: (а) офіційна інформація, оприлюднена секретаріатом відповідної організації; (б) інформація, оприлюднена самою місією через офіційну публікацію або надана письмово у відповідях на щорічну анкету СППРІ; (в) інформація від урядів країн, що роблять внесок до відповідної операції. В окремих випадках дослідники СППРІ можуть збирати додаткову інформацію про операцію від організацій, що її здійснюють, чи урядів країн-учасниць шляхом телефонних інтерв’ю та переписки електронною поштою. Ці головні джерела інформації доповнюються загальнодоступними вторинними джерелами, до яких належать спеціальні журнали, звіти про науково-дослідні роботи, повідомлення агенцій новин, а також міжнародні, регіональні та місцеві газети.

Частина II. Військові витрати та озброєння у 2011р.

Розділ 4. Військові витрати

Розділ 5. Виробництво озброєнь і військові послуги

Розділ 6. Міжнародні поставки озброєнь

Розділ 7. Світові ядерні сили

4. Військові витрати

Загальний огляд

У 2011р., вперше з 1998р., світові військові витрати не збільшилися. Їх загальна сума оцінюється в \$1 738 млрд., що дорівнює 2,5% світового ВВП, або \$249 на душу населення (див. підрозділ I і таблиці підрозділу VII цього розділу). Порівняно з 2010р., світові військові витрати в реальних цінах загалом залишилися незмінними. Проте, ще зарано говорити про досягнення ними пікового значення.

Головною причиною припинення зростання військових витрат була економічна політика більшості західних країн як відповідь на глобальну фінансово-економічну кризу, що розпочалася у 2008р. Пріоритетом цієї політики було швидке скорочення дефіциту бюджетів, який різко збільшився внаслідок кризи. Зокрема, в Західній і Центральній Європі уряди запровадили режим жорсткої економії, включно з обмеженням військових витрат (див. підрозділ V). У таких країнах, як Греція, Італія та Іспанія скорочення дефіциту бюджетів набуло першочергового значення через гостру боргову кризу – ці країни виявилися нездатними виконувати зобов'язання з повернення боргів та інколи потребували допомоги з боку ЄС і МВФ. Скорочення військових витрат актуалізувало політичні дебати навколо, зокрема, за давнених звинувачень з обох боків Атлантики в неспроможності європейських країн “виконувати свою частку роботи” у військових справах і змусило поновити зусилля, спрямовані на стимулювання посиленого європейського співробітництва у військовій сфері як способу скорочення витрат, за збереження військових спроможностей.

Адміністрація і Конгрес США намагалися також узгодити заходи зі скорочення стрімко зростаючого дефіциту державного бюджету, який передував нинішній кризі та був зумовлений зменшенням податків, а також війнами в Афганістані та Іраку. Хоча ці спроби безпосередньо й не призвели до значних скорочень військових витрат, але затримка в узгодженні бюджету на 2011р. спричинила певне зменшення їх обсягу, порівняно із запланованим, і невелике зниження їх рівня в реальних цінах (див. підрозділ III). Одночасно з процесами скорочення військових витрат у США відбулося їх зростання в Африці, Азії і Східній Європі, зокрема в Росії. Проте, навіть в Азії, де економічне зростання залишалось потужним, темпи збільшення військових витрат уповільнилися, що може частково пояснюватися стурбованістю негативним впливом європейської бюджетної кризи на майбутнє загальне економічне зростання.

Одним із домінуючих чинників стану глобального безпекового середовища впродовж останніх 10 років та одним з ключових чинників впливу на військові витрати в багатьох країнах була “глобальна війна з тероризмом”, започаткована після терористичних атак на США 11 вересня 2001р. Обрана США надзвичайно мілітаризована політична реакція на ці атаки, включно із вторгненням до Афганістану та Іраку, коштувала Сполученим Штатам, станом на кінець 2011р., понад \$1,2 трлн. лише у вигляді додаткових військових витрат і в довготривалому підсумку може сягнути \$4 трлн. Набагато меншими,

хоч і значними, були витрати інших учасників цих війн (див. підрозділ II). Стрімке збільшення військових витрат США впродовж останнього десятиліття, стимульоване війнами в Афганістані та Іраку, а також масштабними програмами поточної військової модернізації, очевидно, добігає кінця. Це є наслідком завершення війни в Іраку, згорання війни в Афганістані, а також заходів зі скорочення дефіциту бюджету. Конкретна спрямованість військових витрат США залежатиме від результату триваючих внутрішніх бюджетних дискусій між Адміністрацією і Конгресом. Водночас, Адміністрацією оголошені плани переорієнтації завдань Збройних сил і стратегії їх розвитку з урахуванням більш поміркованих бюджетних умов (див. підрозділ III).

Африка у 2011р. була регіоном з найбільшим зростанням військових витрат (див. підрозділ IV). Визначальним чинником цього було потужне зростання на 44% витрат Алжиру – країни з найбільшим на континенті рівнем військових витрат. Постійне збільшення витрат Алжиру впродовж останніх років підтримувалося зростаючими прибутками від продажу нафти та виправдовувалося діяльністю Аль-Каїди в регіоні ісламського Магрибу (*al-Qaeda in the Islamic Maghreb, AQIM*), хоча, можливо, одним із найважливіших чинників були регіональні амбіції Алжиру. Однією з головних причин стурбованості Нігерії була терористична діяльність угруповання Боко Харам (*Boko Haram*), а відповідь на неї під проводом військових стала, очевидно, одним із чинників зростання військових витрат; при цьому, не слід ігнорувати роль прибутків від продажу нафти та інших чинників.

На цьому фоні рівень звітування про військові витрати перед ООН через її Стандартизовану систему звітності продовжував, як і попередніми роками, знижуватися. У 2011р. Група урядових експертів ООН переглянула цю Систему з метою, зокрема, пошуку способів підвищення рівня звітності*.

СЕМ ПЕРЛО-ФРІМЕН

* Решта аспектів прозорості військових витрат не зазнали суттєвих змін, порівняно з 2010р., і в цьому виданні відповідний підрозділ не подається. Як правило, в україномовному виданні Щорічника СІПРІ ця інформація наводиться раз на два роки. Звіт Групи урядових експертів див.: United Nations, General Assembly, First Committee, 'Objective information on military matters, including transparency of military expenditures', Draft resolution, A/C.1/66/L.35, 17 Oct. 2011. У грудні 2011р. згідно з рішенням Генеральної асамблеї ООН, система звітності отримала назву "Доповідь ООН про військові витрати" ('United Nations Report on Military Expenditures'). Див.: UN General Assembly Resolution 66/20, 2 Dec. 2011 UN General Assembly Resolution 66/20.

I. Глобальні події у сфері військових витрат

СЕМ ПЕРЛО-ФРИМЕН, КАРИНА СОЛМІРАНО

Упродовж 1998-2010рр. загальна сума світових військових витрат у реальних цінах кожного року зростала, але у 2011р., після досягнення рівня \$1738 млрд., зростання припинилося. Найбільше зростання спостерігалося у 2001-2009рр., коли середньорічний приріст дорівнював 5%. У 2010р. темпи зростання уповільнилися та у 2011р. знизилися до 0,3%, що, з урахуванням певної невизначеності оцінок, майже дорівнює нулю¹. Військові витрати США, які з 2001р. були головною складовою глобального зростання, у 2011р. дещо зменшилися – вперше з 1998р. Що стосується решти світу, то зростання військових витрат в Африці, на Близькому Сході, в Азії та Океанії контрастувало з їх зменшенням у Латинській Америці (таблиця 4.1). У Європі, значне зростання витрат у країнах Східної Європи – зокрема, в Азербайджані та Росії – нівелювалось їх скороченням другий рік поспіль у країнах Західної і Центральної Європи.

До переліку перших 15 країн з найвищим у світі рівнем військових витрат (*Top 15*) у 2011р. потрапили ті ж самі країни, що і у 2010р., але їх місця в переліку дещо змінилися (таблиця 4.2). На відміну від більшої частини 2000-х років, у 2011р. більшість із цих країн – 9 із 15 – скоротили військові витрати в реальних цінах. Витрати однієї з країн (Японії) залишилися незмінними, тоді як Китай, Південна Корея, Росія, Саудівська Аравія і Туреччина їх збільшили. Проте, за період 2002-2011рр. 10 із 15 країн з *Top 15* збільшили військові витрати, тоді як Японія і більшість європейських країн – Франція, Німеччина, Італія і Туреччина – скоротили. Водночас, військове навантаження – військові витрати як частка ВВП – зменшилося у 2002-2011рр. у 10 з 15 країн, особливо в Туреччині (з 3,9% до 2,3%). Чотири країни, серед яких на першому місці опинилися США, підвищили військове навантаження з 3,4% до 4,7%. США далеко випередили всі країни з *Top 15* – сума їх витрат дорівнювала приблизно сумі військових витрат решти 14 країн.

Упродовж 2002-2011рр. спостерігалося значне зростання військових витрат у всіх регіонах і субрегіонах, крім Західної і Центральної Європи, де змін практично не відбулося. Особливо виразним було зростання в Північній Африці і Східній Європі. Картина зростання і зменшення військових витрат у 2011р. є неоднорідною – як загалом у світі, так і всередині регіонів (таблиця 4.3).

На глобальному рівні фінансово-економічна криза призвела до значної зміни тенденцій військових витрат. Упродовж 2002-2008рр. 78% країн, дані про які є доступними, збільшили їх, але у 2008-2011рр. частка цих країн зменшилася до 56%. Протилежну тенденцію демонстрували військові витрати як частка ВВП – через повільне зростання або падіння останнього внаслідок кризи. У 2002-2008рр. 25% країн, дані про які є доступними, збільшили

¹ Ця невизначеність зумовлена використанням: оціночних даних стосовно країн, де офіційних даних за 2011р. немає; даних радше про бюджетні видатки на 2011р., а не про фактичні витрати; попередніх економічних даних за 2011р., використаних для конвертації в постійні (2010р.) ціни в доларах США.

Таблиця 4.1. Військові витрати за регіонами, міжнародними організаціями і групами країн з однаковим рівнем доходів у 2002-2011рр.

Дані за 2002-2011рр. наведені в \$ млрд. у постійних цінах і за валютними курсами 2010р. Дані за 2011р. у правому стовпчику з позначкою (*), наведені у \$ млрд. у поточних цінах. Сума складових може не збігатися з підсумковим показником через округлення.

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2011*
Загалом у світі	1 146	1 218	1 286	1 340	1 383	1 436	1 513	1 613	1 629	1 634	1 738
США	432	492	536	562	571	586	629	680	698	690	711
Решта світу	713	725	750	777	812	850	884	934	931	945	1 026
<i>Географічні регіони</i>											
Африка	19,5	19,4	21,8	22,7	23,7	(24,5)	(27,9)	(28,6)	(29,6)	(32,2)	(34,3)
Північна Африка	6,3	6,5	7,1	7,3	7,3	8,0	9,4	(10,0)	(10,5)	(13,1)	(13,9)
Екваторіальна Африка	13,2	12,9	14,8	15,4	16,3	(16,6)	(18,5)	(18,6)	(19,1)	(19,1)	(20,4)
Америка	497	552	600	631	644	664	714	768	791	780	809
Центральна Америка та Карибський басейн	4,9	4,8	4,4	4,7	5,1	5,7	5,8	6,4	6,5	6,7	7,0
Північна Америка	448	508	552	579	588	605	650	701	721	713	736
Південна Америка	44,9	40,1	43,1	47,2	51,0	53,5	58,6	60,3	63,6	61,1	66,0
Азія та Океанія	204	213	224	236	249	267	283	317	322	330	364
Центральна та Південна Азія	34,5	35,5	40,4	42,8	43,5	44,9	49,3	56,6	57,4	55,9	61,7
Східна Азія	131	137	143	151	162	175	185	208	212	221	243
Океанія	18,1	18,5	19,2	19,8	20,9	22,2	22,9	24,6	24,9	24,6	28,6
Південно-Східна Азія	19,9	22,0	21,6	22,0	22,5	25,6	26,2	27,5	27,4	28,2	31,0
Європа	347	352	354	356	365	373	384	392	375	376	407
Східна Європа	38,7	41,4	43,3	47,9	53,4	58,9	64,9	66,4	65,5	72,1	80,5
Західна та Центральна Європа	308	310	311	308	311	314	319	325	310	304	326
Близький Схід	78,0	81,5	86,3	94,3	101	107	104	(108)	(111)	(116)	(123)
<i>Організації</i>											
АС	22,1	22,1	24,2	25,0	26,1	(26,9)	(29,6)	(30,1)	(30,8)	(33,1)	(35,3)
ЛАНД	63,0	65,1	71,0	77,0	81,6	91,1	94,3	98,5	102	(109)	(114)
СНД	39,5	42,3	44,4	49,1	54,8	60,8	66,8	67,6	67,0	73,9	82,4
ОДКБ	36,9	39,3	41,0	45,0	49,5	54,2	59,8	62,3	61,7	67,2	75,1

SAC	0,9	0,9	1,0	1,0	1,2	1,2	1,2	1,3	1,1	1,2
ЕКОВАС	2,8	2,2	2,2	2,2	2,5	2,9	3,1	3,4	3,5	3,8
ЄС	255	259	277	276	285	289	294	279	271	293
НАТО	728	790	842	866	879	897	947	1 011	996	1 039
Європейські країни НАТО	281	283	290	287	293	297	305	290	283	303
ОБСЄ	795	860	908	936	954	980	1 035	1 094	1 091	1 145
САДК	6,7	7,3	7,4	8,5	9,0	8,7	9,7	9,8	10,0	10,8
ШОС	84,3	90,8	98,1	109	125	141	155	178	182	217
<i>Групи за рівнем доходів</i>										
Низький	(4,7)	4,8	(5,1)	(5,2)	(6,0)	(6,2)	(6,3)	(6,7)	(6,8)	(7,4)
Нижче середнього	112	120	131	141	154	189	217	223	232	255
Вище середнього	131	128	134	144	156	170	176	178	186	202
Високий	896	965	1 017	1 049	1 067	1 148	1 214	1 222	1 209	1 274
<i>Світові військові витрати на душу населення (доларів США в поточних цінах)</i>										
	126	145	162	173	182	200	222	236	249	
<i>Світове економічне навантаження військових витрат (світові військові витрати у % світового ВВП, у поточних цінах)</i>										
	2,4	2,4	2,4	2,4	2,4	2,4	2,4	2,7	2,6	2,5

() – загальний показник, обчислений на підставі національних даних, що охоплюють менше 90% країн регіону; (.) – наявні дані охоплюють менше 60% країн регіону.

Примітки: загальносвітовий показник і підсумки за регіонами, організаціями і групами країн з однаковим рівнем доходів є оцінками, які ґрунтуються на даних, наведених у таблиці 4.7, для країн, охоплених Базою даних СШПР про військові витрати. Коли дані про військові витрати певної країни за кілька років немає, робляться оцінки, ґрунтуючись переважно на припущенні, що теми змін військових витрат цієї країни аналогічні таким у всьому регіоні, до якого вона належить (див. також “Джерела і методи” нижче). Коли неможливо зробити жодної оцінки, країни вилучаються з обчислення підсумкових показників. Тут такими країнами є Куба, Екваторіальна Гвінея, Гайана, Гаїті, Північна Корея, М’янма, Сомалі, Тринідад і Тобаго, Зімбабве.

Підсумки за регіонами і групами країн з однаковим рівнем доходів охоплюють ті самі групи країн за всі роки. Підсумки за організаціями охоплюють лише країни-члени за даний рік. Охоплення географічних регіонів і субрегіонів ґрунтуються на класифікації країн, наведеній у таблицях 4.6-4.8.

Джерела: таблиця 4.7; **Групи за однаковим рівнем доходів** (на основі ВНД на душу населення за 2009р.): *World Development Report 2011: Conflict, Security and Development* (World Bank: Washington, DC, 2011); **Населення:** UNFPA, *State of World Population 2011: People and Possibilities in a World of 7 Billion* (UNFPA: New York, 2011); **ВВП:** International Monetary Fund (IMF), *World Economic Outlook: Slowing Growth, Rising Risks* (IMF: Washington, DC, Sep. 2011).

Таблиця 4.2. 15 країн з найбільшим рівнем військових витрат у 2011р.

Дані наведені в доларах США в постійних цінах і за валютними курсами. Місця країн відповідають обсягу військових витрат, розрахованому з використанням ринкових валютних курсів (РВК).

Місце			Витрати, 2011 (\$ млрд., РВК)	Зміни, 2002-2011 (%)	Частка ВВП (%) ^b		Світова частка, 2011 (%)	Витрати, 2011 (\$ млрд., ПКС) ^b
2011	2010	Країна			2011	2002		
1	1	США	711	59	4,7	3,4	41	711
2	2	Китай	[143]	170	[2,0]	[2,2]	[8,2]	[228]
3	5	Росія	[71,9]	79	[3,9]	[4,5]	[4,1]	[93,7]
4	3	Велика Британія	62,7	18	2,6	2,5	3,6	57,5
5	4	Франція	62,5	-0,6	2,3	2,5	3,6	50,1
Всього Top 5			1 051	61	..
6	6	Японія	59,3	-2,5	1,0	1,0	3,4	44,7
7	9	Індія	48,9	66	2,6	2,9	2,8	117
8	7	Саудівська Аравія ^c	48,5	90	8,7	9,8	2,8	58,8
9	8	Німеччина	[46,7]	-3,7	[1,3]	1,5	[2,7]	[40,4]
10	11	Бразилія	35,4	19	1,5	1,9	2,0	33,8
Всього Top 10			1 290	74	..
11	10	Італія	[34,5]	-21	[1,6]	2,0	[2,0]	[28,5]
12	12	Південна Корея	30,8	45	2,7	2,4	1,8	42,1
13	13	Австралія	26,7	37	1,8	1,9	1,5	16,6
14	14	Канада	[24,7]	53	[1,4]	1,2	[1,4]	[19,9]
15	15	Туреччина	[17,9]	-12	[2,3]	3,9	[1,0]	[25,2]
Всього Top 15			1 425	82	..
Всього у світі			1 738	43	2,5	2,4	100	..

[] – оцінка СІПРІ; ПКС – паритет купівельної спроможності (PPP, purchasing power parity).

^a Дані про національні військові витрати як частку ВВП ґрунтуються на оцінці ВВП за 2011р. у Доповіді МВФ про стан світової економіки, вересень 2011р.

^b Дані про військові витрати за ПКС є оцінками, зробленими в Доповіді МВФ про стан світової економіки (вересень 2011р.) для кожної країни з використанням прогнозованих обмінних курсів за ПКС.

^c Дані про Саудівську Аравію враховують витрати на підтримання громадського порядку та безпеки й можуть бути дещо завищеними.

Джерела: SIPRI Military Expenditure Database, <<http://www.sipri.org/databases/milex/>>; IMF, World Economic Outlook database, Sep. 2011, <<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2011/02/weodata/index.aspx>>.

військове навантаження, 63% – зменшили його, а у 12% – воно залишалося на тому ж рівні. Надалі, у 2008-2010рр., 43% країн збільшили військове навантаження, 41% – зменшили його, а в 17% – воно залишалося незмінним. Отже, за загальом високого світового економічного зростання більшість країн нарощували витрати у військовій сфері, хоч і повільнішими, порівняно з економікою, темпами, але під час кризи ця тенденція змінилася.

В Азії та Океанії у 2011р. військові витрати помірно зростали. Найбільшими темпами вони зростали в Афганістані (на 36%) через триваючу модернізацію Афганської Народної Армії². Зростання витрат Китаю (на 6,7%, або на \$8 млрд. в реальних цінах) дорівнювало загальному приросту в

² Afghan Ministry of Finance (MOF), 1390 National Budget (MOF: Kabul, 2011), pp.12, 14. Дані не охоплюють військову допомогу США та інших міжнародних донорів.

Таблиця 4.3. Ключові статистичні дані про військові витрати за регіонами у 2011р. Зміни розраховані в реальних цінах.

Регіон/ субрегіон	Військові витрати, 2011 (\$ млрд.)	Зміни (%)		Значні зміни, 2011 (%) ^a			
		2010-2011	2002-2011	Зростання	Падіння		
<i>Африка</i>	(34,3)	8,6	65	Зімбабве	50	Лесото	-24
Північна Африка	(13,9)	25	110	Алжир	44	Гана	-23
Екваторіальна Африка	(20,4)	-0,1	44	ДРК	15	Кот-д'Івуар	-16
				Мадагаскар	12	Кенія	[-16]
<i>Америка</i>	809	-1,4	57	Парагвай	34	Домініканська	-9,4
Центральна Америка та Карибський басейн	7,0	2,7	36	Чілі	[12]	Республіка	
Північна Америка	736	-1,2	59	Гватемала	7,1	Аргентина	[-8,9]
Південна Америка	66,0	-3,9	36	Мексика	5,7	Бразилія	-8,2
						Венесуела	-7,4
<i>Азія та Океанія</i>	364	2,2	61	Афганістан	36	Філіппіни	-8,7
Центральна та Південна Азія	61,7	-2,7	62	Індонезія	12	В'єтнам	-6,9
Східна Азія	243	4,1	69	Казахстан	[9,7]	Шрі-Ланка	-6,5
Океанія	28,6	-1,2	36	Малайзія	9,4	Бруней	-4,6
Південно-Східна Азія	31,0	2,7	42				
<i>Європа</i>	407	0,2	8,3	Азербайджан	89	Болгарія	-19
Східна Європа	80,5	10	86	Швейцарія	12	Грузія	[-18]
Західна та Центральна Європа	326	-1,9	-1,5	Норвегія	[11]	Словаччина	-14
				Росія	9,3	Словенія	-13
<i>Близький Схід</i>	(123)	4,6	49	Ірак	(55)	Оман	-17
				Бахрейн	14	Єгипет	-4,2
				Кувейт	9,8	Йорданія	-4,2

() – не точна величина; [] – оцінка СІПІ.

^a У таблиці наведені приклади найбільшого зростання та падіння не в субрегіонах, а в кожному регіоні в цілому. Країни з витратами у 2011р. менше \$100 млн. (в Африці – \$50 млн.) у загальних показниках за регіон (субрегіон) не враховані.

регіоні. Висловлювалося певне занепокоєння можливістю регіональної гонки озброєнь внаслідок нарощування Китаєм військової могутності³. Водночас, стислий огляд тенденцій військових витрат демонструє неоднорідну картину⁴. За період з 2002р. військові витрати Індії збільшилися на 59%, головним рушійним чинником чого було суперництво з Китаєм⁵. В'єтнам з 2003р. через напружену ситуацію в басейні Південно-Китайського моря також збільшив витрати (на 82%)⁶. На фоні покращення відносин з Китаєм Японія з 2002р. скоротила військові витрати на 2,5%, тоді як Тайвань збільшив їх на 13%.

³ Sharma, A. et al., 'Asia's new arms race', *Wall Street Journal*, 12 Feb. 2011.

⁴ Ширше обговорення тенденцій у Східній і Південно-Східній Азії див.: Perlo-Freeman, S. and Solmirano, C., 'Wettlauf ohne Sieger' [Гонка без переможця], *Welt Sichten*, no.9-2011 (Sep. 2011), pp.29-33.

⁵ Перло-Фрімен С. та ін. "Військові витрати". – *Щорічник СІПІ 2011*, с.154-157.

⁶ Даних про В'єтнам за період до 2003р. немає. Про придбання озброєнь прибережними державами Південно-Китайського моря див. підрозділі III розділу 6 цього видання.

Філіппіни, у яких також були проблеми з Китаєм у Південно-Китайському морі, збільшили військові витрати лише незначною мірою. Насправді, окремі випадки найбільшого зростання військових витрат у Південно-Східній Азії з 2002р. не пов'язані з Китаєм: збільшення військових витрат Індонезії на 82% відбиває її зусилля зі створення “мінімально необхідних сил” для контролю величезної території власного архіпелагу, а також, можливо, постійний політичний вплив військових усередині держави⁷. Нарощування військових витрат Камбоджею (на 70%) і Таїландом (на 66%) частково пов'язані з їх прикордонними спорами, які спричинили у 2010-2011рр. численні спалахи насильства; у випадку Таїланду зростання військових витрат спричинене також триваючими діями повстанських сил на півдні країни та постійними внутрішніми заворушеннями після військового перевороту у 2006р.⁸

Скорочення військових витрат у Південній Америці у 2011р. сталося вперше з 2003р. – внаслідок їх скорочення на 8,2% у Бразилії, яка зменшила на 25% бюджет Міністерства оборони (МО) (який охоплює видатки на придбання нової техніки, але не враховує, наприклад, заробітну плату) – як захід з подолання інфляції⁹. В інших країнах регіону спостерігались як зростання, так і скорочення військових витрат (таблиця 4.3). Зростання витрат у Центральній Америці значною мірою є результатом розширення участі збройних сил у розв'язанні проблем зростаючого збройного насильства з боку наркосиндикатів¹⁰. Так, Мексика у 2002-2011рр. збільшила військові витрати на 52% в реальних цінах. Зокрема, через неефективність і корупцію в поліції, для підтримки правоохоронних заходів на всій території країни було розміщено 45 тис. військовослужбовців¹¹. Додаткові кошти використовувалися для підвищення заробітної плати, боротьби з високим рівнем дезертирства та, меншою мірою, з метою закупівлі нової техніки для забезпечення антинаркотичних операцій¹². Однак, залучення Збройних сил (ЗС) не зупинило зростання числа жертв насильства і спровокувало звинувачення в порушенні прав людини¹³.

⁷ Anderson, G. and Grevatt, J., ‘Island vision’, *Jane's Defence Weekly*, 28 Sep. 2011, pp.28-32.

⁸ Chachavalpongpun, P., ‘Internal conflicts now shaping defence policy’, *South China Morning Post*, 14 Mar. 2011; Melvin, N.J., *Conflict in Southern Thailand: Islamism, Violence and the State in the Patani Insurgency*, SIPRI Policy Paper no.20 (SIPRI: Stockholm, Sep. 2007).

⁹ Lima, M.S., ‘Gobierno oficializa corte de R\$ 50 bi no orçamento de 2011’ [Government formalizes cut of R\$50 billion in the 2011 budget], *Folha* (São Paulo), 9 Feb. 2011.

¹⁰ Про активні конфлікти в Центральній Америці див. підрозділі III розділу 2 цього видання. Крім Мексики, завдання боротьби з насильством, пов'язаним з наркотиками, виконують збройні сили Гватемали, Гондурасу та Сальвадору. Див.: Infodefensa, ‘Militarizacion de la Seguridad Publica en Centroamerica’ [Мілітаризація громадської безпеки в Центральній Америці], 14 Dec. 2011, <<http://www.infodefensa.com/?opinion=militarizacion-de-la-seguridad-publica-en-centroamerica>>.

¹¹ Fainaru, S. and Booth, W., ‘As Mexico battles cartels, the army becomes the law’, *Washington Post*, 2 Apr. 2009.

¹² Guevara Moyano, I., *Adapting, Transforming, and Modernizing under Fire: The Mexican Military 2006-11* (US Army War College, Strategic Studies Institute: Carlisle, PA, Sep. 2011); US Embassy in Mexico City, ‘U.S. delivers \$43.3 million dollars in equipment support to Mexican Navy as part of Merida Initiative’, Press release, 1 Dec. 2011, <<http://mexico.usembassy.gov/press-releases/equipment-merida-initiative.html>>.

¹³ Freedom House, ‘Mexico’, *Freedom in the World 2011* (Freedom House: Washington, DC, 2011); Carlsen, L., ‘Phase 2 of the drug war’, *Panama News*, 10 Apr. 2010, <http://www.thepanamanews.com/pn/v_16/issue_05/opinion_01.html>.

Оцінка військових витрат на Близькому Сході у 2011р. є дуже приблизною через відсутність даних стосовно ключових країн, зокрема Ірану та Об'єднаних Арабських Еміратів (ОАЕ). Серед країн, дані про які є доступними, найбільше зростання демонстрував Ірак – на 55%. Проте, останніми роками військові витрати Іраку постійно були меншими, ніж заплановані в оборонному бюджеті, отже, їх фактичне збільшення може бути значно меншим. У доповіді Головного бюджетно-контрольного управління Уряду США (*US Government Accountability Office, GAO*) за 2010р. зазначалося, що впродовж 2005-2009рр. сума невикористаних іракськими силовими структурами бюджетних коштів становила \$2,5-5,2 млрд., у т.ч. \$1,2-3,4 млрд. – на закупівлю озброєнь¹⁴.

Військові витрати у США, в Африці та Європі докладно розглядаються в підрозділах III, IV і V, відповідно.

¹⁴ Government Accountability Office (GAO), *Iraqi-U.S. Cost-sharing*, GAO-10-918 (GAO: Washington, DC, Sep. 2010), p.5.

II. Економічна вартість війн в Афганістані та Іраку

СЕМ ПЕРЛО-ФРИМЕН, КАРИНА СОЛМІРАНО

Швидке зростання військових витрат у всьому світі впродовж останніх 10 років відбувалось у глобальному політичному та безпековому середовищі, на формування якого значною мірою вплинули терористичні атаки на США 11 вересня 2001р. Зокрема, вони формувалися політичною відповіддю на ці атаки, обраною США та їх союзниками – “глобальною війною з тероризмом”. Визначальними характеристиками надзвичайно милітаризованої реакції США стали масштабні війни в Афганістані та Іраку¹.

Ці дві війни зумовили, крім колосальних гуманітарних наслідків, значні та ще не остаточні економічні витрати як на допомогу Афганістану та Іраку, так і на участь країн, залучених до вторгнення та наступної окупації. В кількох дослідженнях робилися спроби оцінити масштаби цих витрат, використовуючи ряд різних методів. У цьому підрозділі обговорюються питання оцінки витрат Афганістану та Іраку, а також наводиться огляд наявної інформації про витрати США та окремих союзних держав.

Спостерігається розширення обсягу публікацій в галузі конфліктів і досліджень з питань економічної вартості конфліктів, де робляться спроби оцінити або вартість окремих конфліктів, або загальну вартість конфліктів у світі. Методики досліджень охоплюють бухгалтерські методи визначення всіх потенційних причин упущених доходів і вигод, а також економетричні підходи, в яких для оцінки втрат ВВП використовуються статистичні методи. Подібні оцінки завжди страждають на значну неточність через концептуальні труднощі визначення всіх складових витрат, часто неякісні дані від країн-учасниць конфліктів, а також через потребу порівняння всіх подібних оцінок з потенційними результатами, які могли б бути отримані в безконфліктних умовах (контрфактуальної оцінки). У 2010р. вченими Німецького інституту економічних досліджень (*German Institute for Economic Research, DIW, Berlin*) була вивчена наявна література та на підґрунті цього зроблена оцінка загальних втрат світового ВВП від усіх конфліктів, починаючи з 1960р. Виявилось, що якби з того часу у світі не було збройних конфліктів, світовий ВВП у 2007р. був би на 14,3% (або на \$9,1 трлн.) вищим².

Економічну вартість конфлікту можна теоретично розділити на три складові. Перша – додаткові ресурси, потрібні безпосередньо під час конфлікту. Вони охоплюють додаткові військові витрати держав, людські та економічні ресурси, використані повстанськими силами (хоч останні, зазвичай,

¹ Питання, чи слід вважати війну в Іраку “відповіддю” на атаки у США, є спірним, але, можливо, якби не склався відповідний політичний клімат, то цієї війни не було б.

² Bozzoli, C., Brück, T. and de Groot, O.J., ‘The global economic costs of conflict’, Global Economic Costs of Conflict (GECC) Project Paper, DIW Berlin, Mar. 2010, available on request from the GECC project, <http://www.diw.de/en/diw_01.c.338475.en>. До інших праць, де досліджуються публікації з даними про вартість конфліктів та обговорюються методологічні питання належать: Sköns, E., ‘The costs of armed conflict’, *Peace and Security*, Expert Papers Series no.5 (International Task Force on Global Public Goods: Stockholm, 2005); Brauer, J. and Dunne, J.P., ‘On the cost of violence and the benefits of peace’, *Peace Economics, Peace Science and Public Policy*, vol.16, no.2 (2011).

не піддаються прямому обчисленню). Друга – сукупні втрати національних ВВП внаслідок конфлікту. Їх джерелами (чинниками) можуть бути, зокрема: втрати людського капіталу через загибель і каліцтво; дестабілізація економічної діяльності через безпосередню небезпеку збройної боротьби, переміщення населення, мінування території тощо; руйнування фізичного капіталу та інфраструктури; втрата внутрішніх та іноземних інвестицій; втрати прибутків від туризму. Вплив значної частини цих чинників може зберігатися ще довго після завершення збройного конфлікту внаслідок продовження насильства і кримінальної діяльності в постконфліктних суспільствах, як це трапилося в Іраку. Третя – вартість реконструкції і відбудови: відновлення фізичного капіталу та інфраструктури, медична допомога жертвам конфлікту. Така діяльність збільшує ВВП, але вимагає ресурсів, які могли б бути спрямовані не на покриття збитків від конфлікту, а на інші цілі.

Що стосується Афганістану та Іраку, то спроб оцінити витрати на конфлікти після 2001р. було небагато. Однією з проблем є брак доступних даних, у т.ч. про військові витрати, під час правління Талібана в Афганістані та С.Хуссейна (*Saddam Hussein*) в Іраку. Інша проблема – вибір підґрунтя для контрфактуальної оцінки, оскільки до початку війни під проводом США Афганістан вже перебував у стані конфлікту, а іракська економіка зазнала впливу численних санкцій. Згідно з однією з оцінок стосовно Іраку, зроблених К.Роуєтом (*Colin Rowat*), ВВП країни у 2005р. був би на 40% вищим, якби не вторгнення у 2003р.³

В обох країнах є багато джерел даних про економічні витрати, але їх реальні обсяги надзвичайно важко оцінити. Можливо, в Іраку ці обсяги могли б бути особливо великими, оскільки події там починалися за умов більш високого рівня економічного розвитку. По-перше, були втрати людського капіталу через загибель і каліцтво. Аналіз, проведений у 2008р. Дослідною групою з нагляду за станом здоров'я іракських сімей (*Iraq Family Health Survey Study Group*), показав, що лише за період з березня 2003р. до червня 2006р. в Іраку внаслідок насильства загинули 151 тис. осіб⁴. По-друге, спостерігалися перешкоди економічній діяльності внаслідок переміщення населення. З 2003р. понад 3 млн. іракців покинули місце проживання у статусі або біженців, або внутрішньо переміщених осіб (ВПО, *internally displaced persons, IDPs*) і не повернулися додому⁵. По-третє, внаслідок війни сталося масштабне руйнування фізичного капіталу та інфраструктури Іраку. Попри внутрішні та міжнародні зусилля з відбудови, країна все ще потерпає від

³ Rowat, C., 'Iraqi GDP since 2003: some simple calculations', *International Journal of Contemporary Iraqi Studies*, vol.1, no.2 (2003), pp.233-245.

⁴ Iraq Family Health Survey Study Group, 'Violence-related mortality in Iraq from 2002-2006', *New England Journal of Medicine*, no.358 (Jan. 2008), pp.484-493. Згідно з оцінкою, зробленою в більш ранньому дослідженні, з березня 2003р. до червня 2006р. в Іраку налічувалося додатково 655 тис. жертв. Див.: Burnham, G. et al, 'Mortality after the 2003 invasion of Iraq', *The Lancet*, vol.368, no.9545 (21 Oct. 2006).

⁵ Office of the UN High Commissioner for Refugees (UNHCR), '2012 UNHCR country operations profile-Iraq', <<http://www.unhcr.org/pages/49e486426.html>>. Див. також: Dewachi, O., 'Insecurity, displacement and public health impacts of the American invasion of Iraq', *Costs of War*, 13 June 2011, <<http://costsofwar.org/article/refugees-and-health>>.

дезорганізації сфери базових послуг, зокрема, електропостачання. Видобуток нафти набув довоєнних обсягів лише через кілька років. Охорона здоров'я, яка ще до початку війни постраждала від санкцій, зазнала подальшого руйнування в повоєнний час⁶. Рівень безробіття досі залишається високим і, за оцінкою ООН, у 2011р. дорівнював 28%, що свідчить про продовження дестабілізації економічної життєдіяльності⁷. Загалом, ВВП Іраку на душу населення з 2003р. збільшився, але це відбулося переважно завдяки зростанню цін на нафту і приховало незадовільні показники в інших секторах⁸.

Стосовно Афганістану немає жодних узагальнених оцінок втрат серед мирного населення, але на початку 2012р. Місія ООН допомоги в Афганістані (*UN Assistance Mission in Afghanistan, UNAMA*) повідомила про 11 864 загиблих, починаючи з 2007р.⁹ У 2011р. у країні було близько 500 тис. ВПО. Згідно з даними Офісу верховного комісара ООН у справах біженців (*UN High Commissioner for Refugees, UNHCR*), з 2002р. до Афганістану повернулося 5,7 млн. біженців, внаслідок чого населення країни збільшилося на 25%. Однак, 40% з них не реінтегрувалися в суспільство¹⁰. Спроб оцінити кінцевий результат впливу конфлікту на афганську економіку, схоже, ніхто не робить.

Існує одна конкретна сукупність даних – про витрати на відбудову Афганістану та Іраку, включно з витратами на збройні сили. Ці витрати поділені на категорії за країнами-отримувачами та зовнішніми суб'єктами-донорами, зокрема США. Згідно з даними Спеціального головного інспектора США з відбудови Іраку (*US Special Inspector General for Iraq Reconstruction*), впродовж 2003-2011рр. на відбудову та реконструкцію Іраку було виділено \$182 млрд., з яких \$62 млрд. надані безпосередньо США, \$107 млрд. отримані через іракські фонди і \$13 млрд. надійшли від інших країн¹¹. На допомогу у відбудові Афганістану міжнародними донорами у 2008-2011рр. було надано \$8,1 млрд., включно з \$2,6 млрд. – на сили безпеки¹².

Воєнні витрати США та їх союзників охоплюють бюджетні витрати урядів-учасників та, в широкому сенсі, економічні витрати суспільства в цілому. Можна отримати деякі офіційні дані та незалежні оцінки стосовно різноманітних категорій витрат країн, які були максимально залучені до подій в Афганістані: США, Великої Британії, Канади, Німеччини і Франції (таблиця 4.4). Втім, крім прямих витрат на військові операції, провести порівняння між країнами за іншими показниками неможливо, оскільки оцінок або немає, або вони базуються на різних дефініціях. Так, оцінка

⁶ Dewachi (посилання 5).

⁷ Yousif, B., 'The economy of Iraq since 2003: an assessment', *Costs of War*, 13 June 2011, <<http://costsofwar.org/article/economy-iraq>>.

⁸ Там само.

⁹ UN Assistance Mission in Afghanistan (UNAMA) and UN Office of the High Commissioner for Human Rights (OHCHR), *Afghanistan Annual Report 2011: Protection of Civilians in Armed Conflict* (UNAMA/OHCHR: Kabul, Feb. 2012).

¹⁰ UNHCR, '2012 UNHCR country operations profile–Afghanistan', <<http://www.unhcr.org/pages/49e486eb6.html>>.

¹¹ US Special Inspector General for Iraq Reconstruction (SIGIR), *Quarterly Report to the United States Congress* (SIGIR: Arlington, VA, 30 Oct. 2011), p.18.

¹² Afghan Ministry of Finance (MOF), *1390 National Budget* (MOF: Kabul, 2011), pp.17-19.

довгострокових витрат на медичне обслуговування ветеранів та їх пільги зроблена лише у США та в Німеччині.

До бюджетних витрат належать прямі та додаткові оперативні витрати ЗС на ведення бойових дій під час війни. Ці дані найчастіше цитуються, коли йдеться про витрати на війни; їх можна знайти в офіційних джерелах більшості країн-учасниць. Крім того, є прямі витрати інших урядових департаментів, наприклад, витрати Державного департаменту США на допомогу Афганістану та Іраку у відбудові їх ЗС, витрати закордонних урядів на реконструкцію цивільного сектору. Ці дані також доступні в урядових джерелах.

Однак, офіційні дані не охоплюють багато інших урядових і суспільних витрат. У деяких країнах робилися спроби оцінити їх окремі категорії. У США веб-сайт “Витрати на війну” (*Costs of War*) публікує результати ряду досліджень у рамках Науково-дослідницького проекту Ейзенхауера Університету Брауна (*Brown University Eisenhower Research Project*)¹³. У Німеччині видані результати роботи дослідників *DIW Berlin* з оцінкою загальних витрат країни на участь в афганській війні¹⁴. В Канаді подібна наукова робота з визначення витрат на війну в Афганістані проведена у 2008р. Інститутом Рідо (*Rideau Institute*)¹⁵.

Додаткові витрати на обидві війни охоплюють ряд позицій в коротко- та довгостроковому періодах. По-перше, можуть бути додаткові витрати власне на військових. Офіційні дані не висвітлюють грошове утримання розгорнутого контингенту. Однак, окремі аналітики вважають, що ці кошти також мають враховуватися, принаймні, у випадках, коли бойові дії вимагали нарощування чисельності військ або заважали її скороченню. Інша потенційна позиція довгострокових витрат на військовослужбовців – перегрупування сил і парку техніки після війн або заміна техніки. В канадському та німецькому дослідженнях витрати на заробітну плату військовослужбовцям і на перегрупування враховані. В німецькому дослідженні, крім того, наведена оцінка майбутніх витрат на демобілізацію.

По-друге, є довгострокові витрати на медичне обслуговування ветеранів війни, пільги та допомогу за інвалідністю. Загалом, офіційних оцінок цих витрат немає, за винятком незалежних оцінок стосовно окремих країн. Зокрема, Л.Білмз (*Linda Bilmes*) зробила оцінку майбутніх, зумовлених наслідками двох воєн, витрат Міністерства США у справах ветеранів (*US Department of Veterans Affairs*)¹⁶. Подібні оцінки є неточними, оскільки залежать від дуже невизначених чинників: майбутніх пільгових ставок, інфляції, швидкості погіршення стану здоров'я ветеранів-інвалідів, числа ветеранів, які можуть стати інвалідами в майбутньому. Високі заплановані витрати

¹³ Costs of War, <<http://www.costsofwar.org>>.

¹⁴ Brück, T., De Groot, O.J. and Schneider, F., ‘The economic costs of the German participation in the Afghanistan war’, Aug. 2010, *Journal of Peace Research*, vol.48, no.6 (Nov. 2011).

¹⁵ Macdonald, D. and Staples, S., ‘The cost of the war and the end of peacekeeping: the impact of extending the Afghanistan mission’, Rideau Institute, Oct. 2008, <<http://www.rideauinstitute.ca/2008/10/18/>>.

¹⁶ Bilmes, L.J., ‘Current and projected future costs of caring for veterans of the Afghanistan and Iraq wars’, Costs of War, 13 June 2011, <<http://costsofwar.org/article/caring-us-veterans>>.

Таблиця 4.4. Оцінки витрат на війни в Афганістані та Іраку деяких країн-учасниць
Дані наведені в \$ млрд.

	США	Велика Британія	Німеччина	Канада	Франція
Бойові операції до 2011р. ^a	1 208	42	9,7	9	3,6
Оцінка вартості майбутніх операцій	627	13,2	4,2	0	..
Військова та інша допомога ^b	95	..	2,2	2,6	..
Додаткові військові витрати ^c	15,8	8	..
Допомога ветеранам ^d	589-934	1,6	1,5	1,6	..
Витрати на фінансове обслуговування ^e	1 000	..	10,4-15
Соціальні витрати на ветеранів ^f	295-400	..	1,9	7,6	..

^a Офіційні дані про видатки чи витрати на військові операції стосуються переважно прямих і додаткових витрат на війни, а не, наприклад, зарплати розгорнутому контингенту.

^b Допомога на відбудову афганських та іракських сил безпеки та реконструкцію цивільного сектору. Стосовно США, є дані до 2013ф.р., Канади – до 2011р., Німеччини – до 2016р.

^c Дані стосовно Німеччини враховують грошове утримання необхідних для операцій додаткових військових сил, витрати на амортизацію техніки та демобілізацію.

^d Дані стосовно США є оцінками витрат на довічне медичне обслуговування та пенсії ветеранів за інвалідністю, які робляться через Міністерство США у справах ветеранів. Стосовно інших країн – це оцінки лише прямих компенсацій ветеранам та, у випадку Німеччини, також їх вдовам (удівцям).

^e Дані стосуються додаткових виплат відсотків за національним боргом, що виник внаслідок витрат на воєнні дії.

^f Дані стосуються втрат заробітку і продуктивності праці, а також медичного обслуговування, не покритого прямо через МО або Міністерство США у справах ветеранів.

Джерела: **США:** Belasco, A., *The Cost of Iraq, Afghanistan, and Other Global War on Terror Operations since 9/11*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress RL33110 (US Congress, CRS: Washington, DC, 29 Mar. 2011); US Government budget for financial year 2013; Bilmes, L.J., 'Current and projected future costs of caring for veterans of the Afghanistan and Iraq wars', *Costs of War*, 13 June 2011, <<http://costsofwar.org/article/caring-us-veterans>>; Edwards, R., 'Post-9/11 war spending, debt, and the macroeconomy', *Costs of War*, 22 June 2011, <http://costsofwar.org/article/macroeconomic-impact-military-spending>; **Велика Британія:** Berman, G., 'The cost of international military operations', British House of Commons, Standard Note SN/SG/3139, 26 Sep. 2011, <<http://www.parliament.uk/briefing-papers/SN03139>>; British House of Commons, Defence Committee, *Ministry of Defence Main Estimates 2011-12*, Fifth Report of Session 2010-12 (The Stationery Office: London, 19 July 2011); Docksey, L., 'Lest we forget the true cost of war: the plight of Britain's war veterans', *Global Research*, 9 Nov. 2011, <http://www.globalresearch.ca/index.php?context=va&aid=27554>; **Канада:** Canadian Government, 'Cost of the Afghanistan mission 2001-2011', *Canada's Engagement in Afghanistan*, 27 June 2011, <http://www.afghanistan.gc.ca/canada-afghanistan/news-nouvelles/2010/2010_07_09.aspx>; Macdonald, D. and Staples, S., 'The cost of the war and the end of peacekeeping: the impact of extending the Afghanistan mission', Rideau Institute, Oct. 2008, <http://www.rideauinstitute.ca/2008/10/18/>; **Німеччина:** Brück, T., De Groot, O.J. and Schneider, F., 'The economic costs of the German participation in the Afghanistan war', Aug. 2010, *Journal of Peace Research*, vol.48, no.6 (Nov. 2011); **Франція:** Hébert, J.P., 'Le coup des OPEX Françaises' [Витрати французького OPEX], *Arès XXIII-2*, no.60 (Dec. 2008); French Senate, Finance Committee, *Rapport Général sur le projet de loi de finances pour 2012*, vol.3, annex 8, *Défense* [Загальний звіт про фінансовий законопроект на 2012р., том 3, додаток 8, Оборона] (French Senate: Paris, 6 Feb. 2012), pp.33-38.

на медичне обслуговування ветеранів зумовлені значною часткою військово-службовців, які повертаються з війни психічно та фізично недієздатними, – що спричинено, крім підвищення ефективності засобів ураження, підвищенням рівня виживання після поранень, порівняно з попередніми війнами, і кращою діагностикою психологічних травм¹⁷. Щодо інших країн, більшість наявних оцінок стосуються переважно прямих компенсаційних виплат військовослужбовцям з найбільш важкими пораненнями. В європейських країнах витрати на довгострокове медичне обслуговування ветеранів війни покладені на загальні національні системи охорони здоров'я, на відміну від спеціального забезпечення ветеранів, як це робиться у США.

По-третє, існують додаткові виплати відсотків за національним боргом, зумовленим витратами на війну. Їх розмір залежить від майбутніх відсоткових ставок і, отже, є певною мірою невизначеним. Для США війни в Афганістані та Іраку, порівняно з попередніми, були незвичайними в тому сенсі, що фінансувалися цілковито через запозичення, а не через сукупність запозичень і додаткового оподаткування¹⁸.

Оцінка економічної вартості цих війн у широкому сенсі – для окремих громадян і бізнесу, на відміну від уряду, – є ще складнішою, вона досі є предметом обговорень. Простіше піддаються оцінці втрати заробітку і продуктивності праці через загибель чи поранення військових на війні. Припущення про можливість, крім іншого, значного зростання економічної вартості війни в Іраку внаслідок підвищення цін на нафту висловили у 2008р. Дж.Стігліц (*Joseph Stiglitz*) і Л.Білмз¹⁹. У 2011р. Р.Едвардз (*Ryan Edwards*) виявив, що наслідком цієї війни був лише короткий сплеск світових цін на нафту. Крім того, Р.Едвардз розкрив механізм неоднозначного макроекономічного впливу обох війн на загальний рівень ВВП, за якого податково-бюджетне стимулювання нівелюється підвищенням відсоткових ставок (через підвищення урядового боргу), скорочуючи фонди, доступні для капіталовкладень. Виходячи з цього, загальний макроекономічний вплив війн на США може бути невеликим²⁰.

¹⁷ Там само, р.5.

¹⁸ Перло-Фрімен С. «Військові витрати». – *Щорічник СІПІ 2009*, с.178-184.

¹⁹ Stiglitz, J.E. and Bilmes, L.J., *The Three Trillion Dollar War* (W.W. Norton & Company: New York, 2008).

²⁰ Edwards, R., 'Post-9/11 war spending, debt, and the macroeconomy', *Costs of War*, 22 June 2011, <<http://costsofwar.org/article/macroeconomic-impact-military-spending>>.

III. Військові витрати США та бюджетна криза 2011р.

ЕЛІЗАБЕТ ШЬОН, СЕМ ПЕРЛО-ФРІМЕН

Дефіцит бюджету США від початку у 2008р. глобальної фінансової кризи стрімко збільшився, а політична криза, що виникла через розбіжність у підходах до визначення способів виходу з цієї ситуації, у 2011р. значною мірою вплинула на дебати у країні з питань військових витрат. Після 10 років стрімкого зростання військових витрат акцент дебатів, особливо в Конгресі США, змістився на їх скорочення. Наприкінці липня 2011р. вдалося домогтися згоди щодо закону про скорочення державних витрат на наступне десятиріччя, яке, крім іншого, впливатиме на військові витрати США (якщо наступними роками цей закон не буде скасовано).

Упродовж 11 років після вересня 2001р. видатки федерального бюджету США (тобто, видатки на діяльність Уряду США) на національну оборону збільшилися в реальних цінах на 84%¹. Таке різке зростання військових витрат, спричинене здебільшого війнами в Афганістані та Іраку (див. підрозділ II), підвищило їх рівень як частки ВВП з 3,0% до 4,7%, а як частки в загальних обсягах бюджетних видатків – з 16,4% до 20,1% (таблиця 4.5). Найбільше зростання відбулося за статтями військового будівництва, експлуатації та обслуговування, а також закупівлі озброєнь.

У лютому 2011р. Адміністрація Президента Б.Обами зробила бюджетний запит на оборонні видатки (тобто дозвіл на витрати МО) на 2012ф.р. у сумі \$671 млрд.: \$553 млрд. – базовий бюджет МО та \$118 млрд. за статтею “Закордонні операції в надзвичайних ситуаціях” (*Overseas Contingency Operations, OCOs*), тобто на війни в Афганістані та Іраку². Частка *OCO*s була на \$41,5 млрд. меншою, порівняно з 2011ф.р., що відбивало запланований вивід військ з Іраку. Проте, згодом цей бюджет втратив актуальність через політичні розбіжності стосовно державних фінансів. Закон про бюджетні повноваження у сфері національної оборони на 2012ф.р., ухвалений у грудні 2011р., передбачав базовий бюджет обсягом \$531 млрд. (на \$22 млрд. менше від початкового запиту та на \$49 млрд. – від бюджету на 2011ф.р.). Видатки на *OCO*s передбачалися в сумі \$117 млрд. – майже повністю збігаючись з бюджетним запитом³.

Упродовж 2010-2011рр. зростав тиск на Адміністрацію Б.Обами з боку політичної опозиції (Республіканської партії) з приводу скорочення річного дефіциту державного бюджету. Враховуючи передбачуваний дефіцит бюджету на 2011ф.р. у сумі понад \$1,6 трлн., а також приблизний державний борг на той самий рік у понад 100% ВВП, Республіканська партія вимагала різкого скорочення витрат, відкидаючи водночас будь-які пропозиції зі збільшення

¹ Дані СІПРІ про військові витрати США охоплюють витрати Державного департаменту на закордонну військову допомогу в рамках видатків на національну оборону.

² Про бюджет на 2012ф.р., що охоплює період з 1 жовтня 2011р. до 30 вересня 2012р., див.: US Department of Defense (DOD), ‘DOD releases fiscal 2012 budget proposal’, News release, 14 Feb. 2011, <<http://www.defense.gov/releases/release.aspx?releaseid=14263>>.

³ National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2012, US Public Law no.112-81, signed into law 31 Dec. 2011, <<http://thomas.loc.gov/cgi-bin/bdquery/z?d112:h.r.01540>>.

доходів (зокрема, за рахунок скасування скорочень окремих податків, запроваджених попередньою Адміністрацією). Пропозиції Адміністрації Б.Обами скоротити дефіцит на \$1,1 трлн. упродовж наступних 10 років за рахунок скорочення витрат – з одночасним збільшенням цільових витрат в окремих сферах, зокрема на освіту та захист довкілля, – були відхилені опозицією.

Зрештою, 31 липня 2011р. було досягнуте компромісне рішення, яке, з одного боку, підвищувало максимальну суму державного боргу (запобігаючи, таким чином, дефолту Уряду США), а з іншого – уповільнювало його зростання. Остаточним Законом про контроль над виконанням державного бюджету, ухваленим 2 серпня 2011р., запроваджено ряд фіксованих максимумів витрат, завдяки яким упродовж 2012-2021рр. заплановані раніше витрати скорочувалися загалом на \$917 млрд., у т.ч. на \$450 млрд. – військові витрати⁴. Крім того, був заснований двопартійний Спільний комітет у справах скорочення дефіциту (*Joint Select Committee on Deficit Reduction, 'Super Committee'*), завданням якого стало визначення шляхів подальшого скорочення дефіциту за той самий період на \$1,2-1,5 трлн. Утім, невдала спроба Комітету домогтися консенсусу до остаточного терміну 23 листопада 2011р. зумовила застосування статті Закону, якою передбачалось автоматичне скорочення витрат (т.зв. секвестр). Це автоматичне скорочення (починаючи з 2 січня 2013р.) на загальну суму \$1,2 трлн. упродовж 10 років мало поширюватися порівну на військові та невійськові витрати. Теоретично, Конгрес міг би до січня 2013р. змінити Закон, і деякі сенатори та члени Палати представників невдовзі ініціювали заходи із захисту оборонного бюджету від секвестру; водночас Президент Б.Обама заявив, що накладе вето на будь-які спроби скасувати автоматичне скорочення витрат⁵.

Висновки з Аналізу потреби та наслідків скорочення оборонних витрат, зумовленого переважно економічними міркуваннями, були досить суперечливими. Якщо одні говорили, що це скорочення серйозно обмежить обороноздатність США, то інші вважали, що цього скорочення, враховуючи реальні потреби національної безпеки США та завершення війни в Афганістані та Іраку, навіть замало⁶. Г.Адамс (*Gordon Adams*), колишній високопосадовець Білого Дому з питань бюджету національної оборони (1993-1997рр.), висловив думку, що заплановані на 2012-2021рр. оборонні бюджети можна було б зменшити на 15%, вивільнити \$1 трлн. для скорочення бюджетного дефіциту, водночас “не послаблюючи військові спроможності, які застосовуються і домінують на глобальному рівні”⁷. Для цього Г.Адамс запропонував, зокрема, два

⁴ Budget Control Act of 2011, US Public Law no.112-25, signed into law 2 Aug. 2011, <<http://thomas.loc.gov/cgi-bin/bdquery/z?d112:SN00365>>.

⁵ ‘Obama pledges to veto effort to undo automatic spending cuts’, CBS News, 21 Nov. 2011, <http://www.cbsnews.com/8301-503544_162-57329146-503544/>.

⁶ Weisgerber, M., ‘Panetta: cuts more than \$350b would be dangerous’, *Defense News*, 4 Aug. 2011; Bertheau, D.J. and Crotty, R., ‘Super Committee fallout and the implications for defense’, Center for Strategic and International Studies (CSIS), 2 Dec. 2011, <<http://csis.org/publication/super-committee-fallout-and-implications-defense>>.

⁷ Adams, G., ‘Six ways to save’, *New York Times*, 9 May 2011; Dreyfuss, R., ‘Panetta’s sacred hippopotamus’, *The Nation* blog, 3 Jan. 2012, <<http://www.thenation.com/blog/165411/panettas-sacred-hippopotamus>>; Taubman, P., ‘No need for all these nukes’, *New York Times*, 7 Jan. 2012; Rumbaugh, R., ‘Obama’s defense cuts are too timid’, CNN, 6 Jan. 2012, <<http://edition.cnn.com/2012/01/06/opinion/rumbaugh-defense-cutbacks/>>.

Таблиця 4.5. Видатки на Міністерство оборони США та національну оборону загалом у 2001ф.р., 2005ф.р., 2007ф.р., 2009ф.р. та 2011-2013ф.рр.

Дані наведені в \$ млрд. у поточних цінах. Вказано фінансові роки (що розпочинаються з 1 жовтня попереднього року).

	2001	2005	2007	2009	2011	2012 ^a	2013 ^a
МО, ЗС	290,2	474,1	528,5	636,7	678,1	688,3	672,9
Особовий склад	74,0	127,5	127,5	147,4	161,6	156,2	155,9
Експлуатація та обслуговування	112,0	188,1	216,6	259,3	291,0	294,5	294,2
Придбання озброєнь	55,0	82,3	99,6	129,2	128,0	139,9	124,6
НДДКРО	40,5	65,7	73,1	79,0	74,9	75,9	71,8
Інші видатки на МО, ЗС ^b	8,8	10,5	11,6	21,8	22,5	21,8	26,5
Ядерна енергетика, оборона	12,9	18,0	17,1	17,6	20,4	19,8	20,7
Інші видатки, пов'язані з обороною	1,6	3,2	5,7	6,8	7,2	8,3	8,2
Всього видатків на оборону	304,7	495,3	551,3	661,0	705,6	716,3	701,8
Видатки в постійних цінах (2005ф.р.)	363,0	495,3	509,2	588,2	612,0	610,9	587,9
Видатки як частка (%) ВВП	3,0	4,0	4,0	4,7	4,7	4,6	4,3
Видатки як частка загальних видатків Уряду (%)	16,4	20,0	20,2	18,8	19,6	18,9	18,5

ЗС – Збройні сили; НДДКРО (*RDT&E, research, development, test and evaluation*) – науково-дослідні, дослідно-конструкторські роботи та оцінки.

Примітка: згідно з визначенням СППІ “військових витрат”, дані СППІ стосовно загальних військових витрат США охоплюють, крім зазначеного тут, іноземну військову допомогу з бюджету Державного департаменту США.

^a Дані за 2012ф.р. і 2013ф.р. є оціночними.

^b До “інших видатків” належать видатки Адміністративно-бюджетного управління США (*US Office of Management and Budget*) на військове будівництво, спорудження житла для сімей військовослужбовців тощо.

Джерело: US Office of Management and Budget, *Budget of the United States Government, Fiscal Year 2012: Historical Tables* (Government Printing Office: Washington, DC, 2012), pp.68-74, 137-138.

можливі способи: згортання 92 тис. військового персоналу, доданого за останні 10 років для участі у війнах в Афганістані та Іраку; скорочення присутності наземних військ США в Європі та Азії.

Головним у дебатах було питання, що робити зі ЗС США після завершення війн в Афганістані та Іраку: чи слід їх скоротити до довоєнного розміру, чи ні. Процес змін мав розпочинатися з огляду національної безпеки та оборонної стратегії. 5 січня 2012р. Білим домом спільно з МО видано Стратегічну оборонну директиву (*Defense Strategic Guidance*)⁸. Її офіційною метою було визначення стратегічних інтересів США, пріоритетів оборони та військових витрат на період 2012-2021рр. за умов переходу від війни до мирного часу і кризи політики державних витрат, що вимагає реструктуризації ЗС.

⁸ US Department of Defense (DOD), *Sustaining U.S. Global Leadership: Priorities for 21st Century Defense* (DOD: Washington, DC, Jan. 2012).

У Директиві визначені головні завдання ЗС США, для виконання яких були необхідні додаткові інвестиції. До них належали: антитероризм і війна з нерегулярними збройними формуваннями; стримування та оборона (включно зі здатністю примусити агресора відмовитися від намірів (в одному регіоні), навіть за умов відрядження сил для ведення повномасштабної операції в іншому регіоні); здатність перекидати війська та техніку в передбаченні застосування асиметричних засобів, зокрема тих, що використовуються Китаєм та Іраном; розвиток новітніх, ефективних спроможностей в кіберпросторі та космосі. Водночас, передбачаються скорочення звичайних сил та основних систем озброєнь США, призначених для застосування в умовах холодної війни⁹.

Директива вимагає посилити військову присутність в Азійсько-Тихоокеанському регіоні у відповідь на зростання могутності Китаю, розвивати партнерство з Індією і підтримувати мир на Корейському півострові. Близький Схід визначається як ще один пріоритетний регіон, де оборонні зусилля США мають бути “спрямовані на протидію войовничим екстремістам і загрозам дестабілізації” і де розповсюдження балістичних ракет і зброї масового ураження викликають особливе занепокоєння США¹⁰.

Хоча в Директиві не окреслені майбутні тенденції військових витрат, Президент Б.Обама наголосив, що навіть якщо зростання оборонного бюджету в наступні 10 років уповільниться, то цей бюджет “все одно зростатиме, тому що ми несемо глобальну відповідальність, яка вимагає нашого лідерства”¹¹. Посилаючись на історичний досвід США, він додав: “Ми не можемо дозволити собі повторення помилок, зроблених у минулому – після Другої світової війни, після В’єтнаму – коли наші Збройні сили залишалися невідготовленими до майбутнього. . . . Я не дозволю, щоб це повторилося”¹².

Одним з уроків, пов’язаних зі скороченням ЗС США після холодної війни, на який вказували незалежні аналітики, була нескоординованість скорочень у довгостроковому оборонному плані (яким визначалися зміни організаційної структури, складу ЗС, програми закупівлі озброєнь) та у фінансовому плані (яким визначалися військові витрати), що спричинило невідповідність між узятими зобов’язаннями та бюджетними можливостями. Зрештою, ці розбіжності були розв’язані завдяки значному збільшенню оборонних бюджетів після 2001р.¹³ Проте, якщо крупні закупівлі не скорочені, то існує ризик повторення проблемної ситуації, що в майбутньому зумовить суспільний тиск проти підвищення оборонного бюджету¹⁴.

⁹ Там само, pp.4-5.

¹⁰ Там само, p.2.

¹¹ White House, ‘Remarks by the President on the Defense Strategic Review’, 5 Jan. 2012, <<http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2012/01/05/remarks-president-defense-strategic-review>>.

¹² Там само.

¹³ Gold, D., ‘US military expenditure and the 2001 Quadrennial Defense Review’, *SIPRI Yearbook 2002*, pp.309-322.

¹⁴ Про майбутні плани закупівель див. підрозділ I розділу 5 цього видання.

Вплив Закону про контроль над виконанням державного бюджету відбився у плані МО, який був внесений до бюджетного запиту на 2013ф.р. і яким були скорочені бюджетні видатки, передбачені попередніми планами: на п'ятирічний період 2013-2017рр. – на \$259 млрд. та на 10-річний період 2012-2021ф.р. – на \$487 млрд.¹⁵ Проте, бюджет на 2013ф.р. не враховує можливого подальшого скорочення на \$600 млрд. внаслідок секвестру. Це буде одним з головних питань на дебатах навколо оборонного бюджету США у 2012р. та надалі.

¹⁵ US Department of Defense, 'DOD releases fiscal 2013 budget proposal', Press Release no.098-12, 13 Feb. 2012, <<http://www.defense.gov/releases/release.aspx?releaseid=15056>>.

IV. Військові витрати в Африці

ОЛАВЕЙЛ ІСМАІЛ, СЕМ ПЕРЛО-ФРІМЕН

Зростання у 2011р. військових витрат в Африці в реальних цінах було, за оцінками, більшим, ніж у будь-якому регіоні – 8,6%, до \$34,6 млрд. Упродовж 2002-2011рр. військові витрати Африки збільшилися на 65%. Регіональне зростання за 2011р. майже повністю відповідає зростанню у країні з найбільшим у регіоні рівнем військових витрат – в Алжирі. Його військові витрати зросли на 44%, до \$8,7 млрд. Картина на Африканському континенті була неоднорідною, витрати решти 10 африканських країн зростали або зменшувалися в діапазоні понад 10% у реальних цінах (таблиці 4.3 та 4.7). В Екваторіальній Африці загальна сума витрат у 2011р., за оцінками, залишилася незмінною.

Чинниками, що впливають на військові витрати в Африці, є: громадянські конфлікти; регіональні амбіції; економічне зростання; збільшення доходів від нафти. В окремих регіонах континенту підвищилася загроза терористичної активності ісламістських угруповань, зумовлюючи значний інтерес до цих регіонів зовнішніх суб'єктів, особливо США. Найбільш небезпечними угрупованнями є Молодіжний рух моджахедів, або Аль-Шабаб (*Harakat al-Shabab al-Mujahideen*) у Сомалі, діяльність якого поширилася також на Кенію та Уганду; Аль-Каїда в регіоні ісламського Магрибу (*al-Qaeda in the Islamic Maghreb, AQIM*), яка діє в Алжирі, Малі, Мавританії, Нігері та Тунісі; Боко Харам (*Boko Haram*) у Нігерії¹. Антитерористичні зусилля у відповідь на підвищення активності кожного з цих угруповань очолювалися переважно військовими. Однак, у більшості випадків не було очевидним, чи є подібні проблеми суттєвим чинником змін у військових витратах. Насправді, сусідні держави, залучені найбільшою мірою до сомалійського конфлікту – Ефіопія, Кенія та Уганда, – останніми роками зменшили задекларовані оборонні бюджети².

Нафта та антитероризм в Алжирі

Упродовж 20 останніх років Алжир майже безперервно збільшував військові витрати, але зростання у 2011р. на 44% – в т.ч. за рахунок збільшення посеред року оборонного бюджету на 22% – чітко виявило різке прискорення цієї тенденції і робить Алжир країною з одним з найбільших військових навантажень в Африці. Зростання військових витрат в Алжирі останніми роками

¹ Про конфлікти в Сомалі та на Африканському Розі див. у підрозділі II розділу 2 цього видання.

² Уганда здійснила у 2011р. кілька значних закупівель озброєнь, деякі з яких були оплачені безпосередньо нафтою. Окремі виплати за імпорт озброєнь були зроблені через додаткові бюджетні видатки, виділені без попереднього парламентського узгодження, але впевненості, що вони враховані в опублікованих даних про бюджет і витрати, немає. Див.: 'Uganda receives more SU-30s', Defence Web, 20 Oct. 2011, http://www.defencweb.co.za/index.php?option=com_content&view=article&id=20271&catid=74&Itemid=30; Wezeman, P.D., Wezeman, S.T. and Béraud-Sudreau, L., *Arms Flows to Sub-Saharan Africa*, SIPRI Policy Paper no.30 (SIPRI: Stockholm, Dec. 2011), pp.22-23.

стимулювалося збільшенням доходів від продажу нафти – у 2011р. нафта та газ разом забезпечили 70% доходів державного бюджету³. Хоча з 2008р. виробництво нафти в Алжирі дещо зменшилося, це не зупинило зростання військових витрат⁴.

Діяльність *AQIM* як в Алжирі, так і в усьому регіоні Сахеля становить надзвичайно серйозну проблему для безпеки Алжиру. Кількість терористичних атак в Алжирі зростала від 20 у 2001р. до 120 у 2006р. і 185 у 2009р. Ця тенденція, очевидно, збереглась і в 2011р. З липня до серпня 2011р. *AQIM* була відповідальною принаймні за 32 напади на алжирські сили безпеки. Це зумовило почастищення антитерористичних операцій ЗС Алжиру та сусідніх країн, зокрема Мавританії⁵. Така реакція характеризується виникненням нового регіонального виміру – країни Сахеля започаткували багатосторонні військові навчання, співробітництво, спільні антитерористичні операції, створення спільних структур. Так, у 2010р. Алжир, Мавританія, Малі та Нігер утворили спільний командний центр для координації дій, здійснили спільні військові антитерористичні операції на всій території Сахеля⁶. В антитерористичних зусиллях беруть участь і зовнішні суб'єкти. Зокрема, фінансоване США Транссахарське антитерористичне партнерство (*Trans-Sahara Counterterrorism Partnership, TSCTP*), в якому бере участь Алжир, забезпечує навчання та підтримує антитерористичну діяльність у регіонах Сахеля та Магрибу⁷.

Тим не менше, сумнівно, що тероризм є головним стимулом збільшення Алжиром військових витрат. Зокрема, зростання витрат у середині 2011р., очевидно, було пов'язане зі стурбованістю конфліктом у сусідній Лівії, у відповідь на який Алжир створив поблизу кордону нові військові бази⁸. Крім того, хоча Алжир долучився до програми масштабного переозброєння, ставши у 2007-2011рр. сьомим у світі імпортером основних звичайних

³ Alternative Energy Africa, 'Algeria looks to wean its oil revenue dependency', 24 Aug. 2011, <http://ae-africa.com/read_article.php?NID=3212>.

⁴ US Energy Information Administration, 'Country Analysis Brief: Algeria', 8 Mar. 2012, <<http://www.eia.gov/countries/country-data.cfm?fips=AG&trk=p1>>.

⁵ Larémont, R.R., 'Al Qaeda in the Islamic Maghreb: terrorism and counterterrorism in the Sahel', *African Security*, vol.4, no.4 (2011), pp.242-268; Leigh, K., 'North Africa's Sahel: the next terrorism hot spot?', *Time*, 12 Sep. 2011; US Department of State, Office of the Co-ordinator for Counterterrorism, *Country Reports on Terrorism 2010* (US Department of State: Washington, DC, 2011), p.20; Renard, T., *Terrorism and other Transnational Threats in the Sahel: What Role for the EU?*, Policy Brief (Center on Global Counterterrorism Cooperation: Washington, DC, Sep. 2010), p.2.

⁶ Наприклад, у січні 2012р. алжирські ЗС перетнули кордон з Малі з метою надання підтримки ударними вертольотами, артилерією і логістикою військам Малі, які вели збройну боротьбу із загонами *AQIM* у північній частині країни. Keenan, J., 'A new crisis in the Sahel', *Al Jazeera*, 3 Jan. 2012, <<http://www.aljazeera.com/indepth/opinion/2012/01/20121274447237703.html>>.

⁷ До складу *TSCTP* належать Алжир, Мавританія, Малі, Марокко, Нігер, Нігерія, Сенегал, Туніс і Чад. Див.: US Africa Command, 'The Trans-Sahara Counterterrorism Partnership', <<http://www.africom.mil/tsctp.asp>>.

⁸ 'L'Algérie révisé sa politique de défense face aux menaces en Libye' [Алжир переглянув оборонну політику з урахуванням загрози з боку Лівії], *Global Net*, 9 Sep. 2011, <<http://www.gnet.tn/revue-de-presse-internationale/lalgerie-revise-sa-politique-de-defense-face-aux-menaces-en-libye/id-menu-957.html>>; 'Algérie : la coûteuse sécurité de la crise libyenne' [Алжир: дорога безпека за умов лівійської кризи], *Jeune Afrique*, 3 Oct. 2011. Про конфлікт у Лівії у 2011р. див. у підрозділі I розділу 2 та підрозділі II розділу 3 цього видання.

озброєнь, але більшість з них, зокрема основні військово-морські та повітряні системи, не пов'язані з антитероризмом⁹. Важливішими чинниками зростання військових витрат можуть бути бажання поширення дій ЗС у масштабах регіону, суперництво з Марокко (яка останніми роками також значно збільшила військові витрати) та підвищення політичного впливу військових у країні¹⁰.

Нафта та антитероризм у Нігерії

У Нігерії, де у 2011р. військові витрати зросли на 11%, до \$2,4 млрд., доходи від нафти складають визначальну частину державних доходів і стимулюють збільшення військових витрат¹¹. Водночас серйозною безпековою проблемою для країни є ескалація насильства з боку воєнничого ісламістського угруповання Боко Харам¹². Рішення Уряду про воєнізований варіант реагування на цю загрозу було чітко окреслене у вересні 2011р., коли на додаток до дислокованих у дельті Нігеру сил внутрішньої безпеки, з метою приборкання активності згаданого угруповання, в шести північних штатах були розгорнуті війська. Хоча про чисельність розгорнутих військ не повідомлялось, один офіцер нігерійських ЗС висловив припущення, що в одному окремому штаті вона може дорівнювати чисельності дивізії (10-15 тис. осіб). У багатьох штатах військові облаштували блокпости та контрольно-пропускні пункти на автомагістралях і повсюдно патрулювали вулиці міст¹³.

Антитерористична політика Нігерії формується військовими. Офіс Радника з питань національної безпеки (*National Security Adviser, NSA*), який координує антитерористичні операції, очолює відставний командувач Сухопутними військами; радник Президента з питань тероризму – діючий генерал армії; у міжвідомчих Об'єднаних спеціальних силах (*multi-agency Joint Task Force, JTF*) вирішальну роль відіграють військові, які здійснюють координацію і керівництво проведенням операцій (антитерористичних) із забезпечення внутрішньої безпеки¹⁴.

Антитерористична спрямованість безпекової політики, очевидно, визначає конфігурацію ЗС, що підтверджується проведенням спеціальних антитерористичних навчань і створенням нових антитерористичних підрозділів. З 2009р. в Нігерії відновлені або створені Антитерористичний підрозділ,

⁹ Див. також підрозділ I розділу 6 цього видання.

¹⁰ 'Military in biggest peacetime deployment: investigation', *Daily Trust* (Abuja), 20 Sep. 2011.

¹¹ Про доходи від продажу нафти та військові витрати Нігерії див.: Перло-Фрімен С. та ін. 'Військові витрати'. – *Щорічник СІПІ 2010*, с.136-138.

¹² Справжня назва цього угруповання – *Jama'atul Ahlus Sunna Li Da'awatis Jihad (JASLIDAT)*, Прихильники поширення вчення Пророка і Джихада, але загальновідомою назвою є Боко Харам (*Boko Haram* – Заборона західної освіти). Угруповання створене у 2002р. в м.Майдугурі на північному сході країни; пізніше його діяльність поширилася на сусідні штати. Див.: 'How we formed Boko Haram, by spokesman', *Vanguard* (Lagos), 27 July 2011.

¹³ 'Military in biggest peacetime deployment: investigation', *Daily Trust* (Abuja), 20 Sep. 2011.

¹⁴ Ailemen, T., 'Azazi appointed National Security Advisor', *Daily Champion* (Lagos), 5 Oct. 2010; Ogbu, A. and Shuaibu, I., 'Jonathan fires adviser on counterterrorism', *This Day* (Lagos), 5 Sep. 2011; Amnesty International, 'Nigeria: unlawful killings by the Joint Military Task Force in Maiduguri must stop', Joint Public Statement, 14 July 2011, <<http://www.amnesty.org/en/library/info/AFR44/013/2011/en>>.

Підрозділ спеціальних операцій, Підрозділ бойових дій в горах, Змішаний антитерористичний підрозділ¹⁵.

Як і у випадку з *AQIM*, дії Боко Харам викликали реакцію з боку зовнішніх суб'єктів як західноафриканського, так і інших регіонів. На початку 2012р. Камерун, Нігер, Нігерія і Чад уклали пакт про військове співробітництво та обмін розвідувальною інформацією про Боко Харам¹⁶. Нігерія також вивчала можливість співпраці в галузі антитероризму з Великою Британією¹⁷.

Повну вартість антитерористичних зусиль оцінити важко, але окремі витрати декларуються в державному бюджеті. З 2010р. поза межами базового оборонного бюджету був запроваджений окремий рядок витрат на операції під проводом ЗС із забезпечення безпеки обсягом \$232 млн. у 2010р. та \$137 млн. у 2011р. – близько 12% і 6% загальних військових витрат Нігерії у 2010р. і 2011р., відповідно¹⁸. Ці величини стосуються лише оперативних витрат і не враховують вартість структурних змін у ЗС, зумовлених антитерористичною політикою, та надходження нових озброєнь і техніки, придбаних з метою боротьби з тероризмом. Водночас, новий бюджетний рядок охоплює вартість операцій в дельті Нігеру.

Атмосфера страху та напружена безпекова ситуація, зумовлені тероризмом і силовою реакцією на нього багатьох урядів, спрощують виправдання всередині країни збільшення військових витрат. Президент Нігерії Г.Джонатан (*Goodluck Jonathan*) у промові про бюджет 2012р. зазначив, що виділення “більших ресурсів на поліцію, оборону та антитерористичні операції” є одним із ключових пріоритетів у 2012р., на якому базується запропоноване зростання витрат на ЗС та антитерористичні операції¹⁹. Водночас, загроза тероризму може створити такий політичний клімат, який дедалі більше ускладнюватиме цивільний контроль і критику військових витрат або оборонної політики загалом. Так, у липні 2011р. нігерійський Уряд заарештував журналіста-коментатора за звинуваченням у “підривної” діяльності після його публікації з аналізом бюджетних видатків 2011р. на ЗС, поліцію та Офіс Радника з питань національної безпеки. Хоча журналіст згодом був звільнений без висунення кримінального звинувачення, але його арешт і наступне (січень 2012р.) застосування військ для розгону громадських протестних акцій проти ліквідації пілг на бензин свідчать про зростання мілітаризації

¹⁵ Soriwei, F., Owuamanam, J. and Adepegba, A., ‘Army deploys US-trained Nigerian commandos in the north’, *The Punch* (Lagos), 13 Nov. 2011.

¹⁶ Soriwei, F. and Alechenu, J., ‘Nigeria, three others, seal pact against Boko Haram’, *The Punch* (Lagos), 7 Feb. 2012.

¹⁷ ‘FG, UK working on counter-terrorism strategy’, *The Punch* (Lagos), 1 Feb. 2012; and British Prime Minister’s Office, Transcript of press conference in Lagos, Nigeria, 22 July 2011, <<http://www.number10.gov.uk/news/transcript-of-press-conference-in-lagos-nigeria/>>.

¹⁸ Nigerian Appropriation (amendment) Act 2011, assented to 26 May 2011, <<http://www.nassnig.org/nass2/acts.php>>; Nigerian Appropriation (amendment) Act 2010, assented to 10 Aug. 2010, <<http://www.nassnig.org/nass2/acts.php>>.

¹⁹ Бюджетний запит на національну безпеку у 2012р. дорівнює 920 млрд. найр (\$5,7 млрд.), зокрема: 326 млрд. найр (\$2 млрд.) – на оборону; 17 млрд. найр (\$106 млн.) – на військові операції із забезпечення внутрішньої безпеки; 124 млрд. найр (\$773 млн.) – на Офіс Радника з питань національної безпеки тощо. Див.: Nigerian Federal Budget Office, ‘2012 budget speech’, 13 Dec. 2011, <<http://www.budgetoffice.gov.ng/>>, para.33.

Нігерії²⁰. Військові, які завжди були та є потужним політичним гравцем у Нігерії, важко піддаються цивільному контролю. Це сприяє шаленій корупції у військовому секторі та, загалом, зумовлює надмірні та неефективні витрати²¹. Хоч Уряд зробив останніми роками певні зусилля з усунення цих недоліків – зокрема, завдяки підвищенню прозорості бюджету та реформуванню сфери військових закупок, – але за умов несприятливого політичного клімату, зумовленого антитерористичною діяльністю під проводом військових, ці обмежені досягнення можуть виявитися під загрозою²².

Події в інших країнах

Роль доходів від продажу нафти як рушія чи, принаймні, інструмента зростання військових витрат у багатьох африканських країнах була відзначена в попередніх виданнях *Щорічника СІПРІ*²³. Ще одним прикладом цього є Ангола, яка зараз перебуває на третьому місці в Африці за обсягом військових витрат. Після завершення у 2002р. громадянської війни у країні та до 2008р. військові витрати Анголи стрімко зросли на 148% – одночасно із зростанням виробництва нафти. Однак, з того часу річні обсяги військових витрат вирівнялися, що, можливо, пов'язане з певним падінням видобутку нафти²⁴. Згідно з офіційними даними, зростання оборонного бюджету Анголи було спрямоване переважно на підвищення заробітної плати та покращення умов утримання особового складу, запровадження програми професіоналізації військових кадрів²⁵.

Південна Африка – країна з найбільшими військовими витратами в Екваторіальній Африці і друга після Алжиру в Африці, – у 2011р. поновила збільшення військових витрат. Після постапартеїдного спаду в 1999р. витрати зросли у 2005р. на 66% завдяки, частково, масштабній, звільненій від корупції програмі закупівлі озброєнь; після цього, до 2010р. рівень витрат залишався відносно стабільним²⁶. Бюджетом на 2011р. передбачене зростання військових витрат на 4,2%, до \$5,1 млрд.; аналогічне зростання заплановане й на

²⁰ Adisa, T., Olatunji, J.S. and Ajayi, W., 'el-Rufai arrested; why he was picked up–SSS; Buhari, Fani-kayode talk tough', *Sunday Tribune* (Ibadan), 3 July 2011.

²¹ Nightingale, K., *Shooting Down the MDGs: How Irresponsible Arms Transfers Undermine Development Goals*, Oxfam Briefing Paper no.120 (Oxfam International: London, Oct. 2008), p.13; Perlo-Freeman, S. and Perdomo, C., 'The developmental impact of military budgeting and procurement: implications for an arms trade treaty', SIPRI, Apr. 2008, <http://www.sipri.org/research/armaments/milex/publications/unpubl_milex>; Omitoogun, W. and Tunde Oduntan, T., 'Nigeria', eds W. Omitoogun and E. Hutchful, SIPRI, *Budgeting for the Military Sector in Africa: The Processes and Mechanisms of Control* (Oxford University Press: Oxford, 2006).

²² Nightingale (посилання 21).

²³ Perlo-Freeman et al. (посилання 11).

²⁴ US Energy Intelligence Administration, 'Country Analysis Brief: Angola', Aug. 2011, <<http://www.eia.gov/countries/cab.cfm?fips=AO>>.

²⁵ 'Angola defense budget surges upwards', Forecast International, 19 Aug. 2010, <<http://emarketalerts.forecast1.com/mic/eabstract.cfm?recno=176108>>; 'China's visit to Angola raises questions about future arms purchases', Forecast International, 27 May 2010, <<http://emarketalerts.forecast1.com/mic/eabstract.cfm?recno=173252>>.

²⁶ Файнштайн Е. "Корупція і торгівля озброєннями: гріхи через діяння". – *Щорічник СІПРІ 2011*.

2012-2014рр. Зростання у 2011р. значною мірою зумовлене новою структурою зарплат, а надалі – закупівлею нових озброєнь і військової техніки²⁷.

Одне з найбільших, але найменш коментованих зростань військових витрат за останні роки спостерігалось у Свaziленді, де, попри невеликий спад у 2011р., військові витрати за період 2002-2010рр. збільшилися на 160%, до \$123 млн., і подвоїли частку у ВВП – до 3,2%. Зростання витрат сталося попри те, що 70% населення заробляють менше \$2 на день. Свaziленд, крім того, тримає світову першість із захворюваності на ВІЛ/СНІД і потерпає від економічної кризи, яка вимагає ще більшого скорочення соціальних витрат. Ці чинники, а також відсутність будь-яких внутрішніх чи зовнішніх загроз, спричинили у 2011р. хвилю критики високого рівня військових витрат²⁸. Однак, оскільки Свaziленд є абсолютною монархією, де Парламент усунуто від обговорення оборонного бюджету, то високий рівень військових витрат може, частково, пояснюватися неналежним урядуванням²⁹.

²⁷ Heitman, H., 'S Africa increases defence budget', *Jane's Defence Weekly*, 2 Mar. 2011, p.19; and South African National Treasury, *Medium Term Budget Policy Statement 2011* (National Treasury: Pretoria, October 2011).

²⁸ United Nations Development Programme (UNDP), *Human Development Report 2011: Sustainability and Equity—A Better Future for All* (UNDP: New York, 2011), p.144.

²⁹ Integrated Regional Information Networks (IRIN), 'Swaziland: opposition to military spending grows', 29 Nov. 2011, <<http://www.irinnews.org/Report/94336/SWAZILAND-Opposition-to-military-spending-grows>>.

V. Європа і вплив режиму жорсткої економії на військові витрати

СЕМ ПЕРЛО-ФРІМЕН

Внаслідок глобальної фінансово-економічної кризи, що почалася у 2008р., в більшості країн Європи сталося стрімке зростання бюджетних дефіцитів; у 2011р. в дискусіях навколо військових витрат головною темою був вплив заходів жорсткої економії, впроваджених урядами в намаганні скоротити ці дефіцити. Актуальність примусового впровадження жорстких заходів економії (зі значним скороченням державних витрат і збільшенням податків, в окремих випадках – як умови міжнародних антикризових планів) посилила гостра боргова криза у Греції, Іспанії та Італії.

Проте, у 2011р. сумарні військові витрати в Європі в реальних цінах залишилися, фактично, на рівні 2010р. – \$407 млрд. Невелике скорочення на 1,9% в реальних цінах у Західній і Центральній Європі було нівельоване зростанням на 10,2% у Східній Європі.

Зростання військових витрат у Східній Європі сталося за рахунок Росії та Азербайджану. Після нетривалого спаду в 2010р. Росія відновила тенденцію збільшення військових витрат. У 2011р. вони зросли в реальних цінах на 9,3%, до \$71,9 млрд., отже, Росія випередила за обсягом цих витрат Велику Британію і Францію, посівши третє місце у світі. Росія планує продовжувати збільшення військових витрат; у проєктах її державного бюджету на 2011-2014рр. закладене зростання витрат на національну оборону на 53% в реальних цінах¹. Державна програма озброєння на 2011-2020рр. – яка охоплює закупівлю озброєнь та НДДКР і ставить за мету замінити до 2020р. 70% російських озброєнь переважно радянського виробництва на сучасні, – потенційно коштуватиме понад 20 трлн. руб. (\$650 млрд.)². Заплановані витрати враховують 700 млрд. руб. (\$31 млрд.) на оновлення обладнання та технологій російського військово-промислового комплексу³. Водночас, зростання військових витрат Азербайджану на 89%, до \$3,1 млрд. у реальних цінах, було найбільшим у світі⁴.

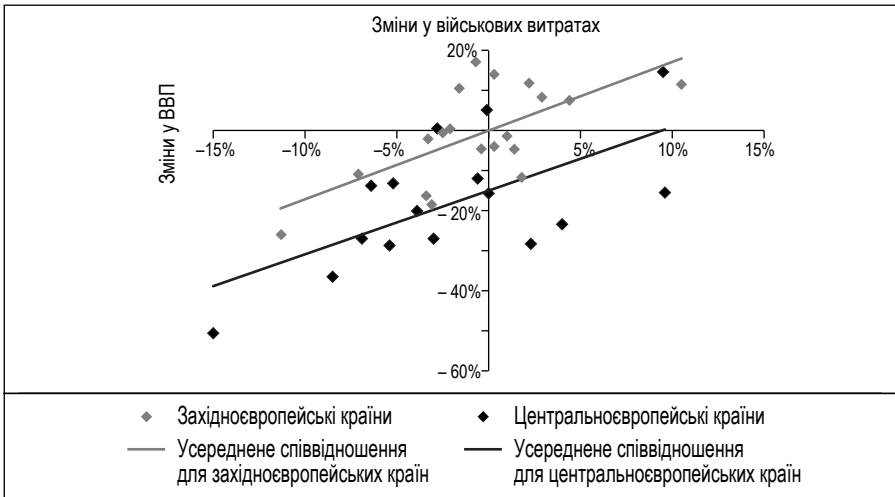
Починаючи з 2008р., дві третини країн Західної і Центральної Європи скоротили військові витрати. Не дивно, що розмір цих скорочень демонструє міцний зв'язок із загальною тенденцією зменшення національних ВВП. І навпаки, збільшення військових витрат притаманне країнам – зокрема,

¹ Cooper, J., 'Military spending in the Russian federal budget, 2010-2014', Research note, 12 Aug. 2011, <http://www.sipri.org/research/armaments/milex/publications/unpubl_milex/>. Дані СІПРІ стосовно Росії охоплюють також військові пенсії, витрати на воєнізовані формування та оцінки стосовно ряду інших дрібних статей витрат.

² Точна загальна сума витрат на Програму ще не визначена, хоча різні джерела припускають, що вона становитиме орієнтовно 19-23 трлн. руб. Див, наприклад: Agence France-Presse, 'Putin outlines push for stronger military', *Defense News*, 20 Feb. 2012.

³ Литовкин Д. "Триумф" и "Циркон" уходят в войска. Замминистра обороны В.Поповкин объяснил, как перевооружить армию. – *Известия*, 11 марта 2011г., <<http://izvestia.ru/news/372260>>.

⁴ Про закупівлю озброєнь Азербайджаном і Вірменією див. підрозділ IV розділу 6 цього видання.

Діаграма 4.1. Зміни у військових витратах відносно ВВП в Західній і Центральній Європі у 2008-2011рр.

Примітка: Кожна країна представлена точкою, координати якої визначаються величинами змін ВВП у реальних цінах (горизонтальна вісь) і змін військових витрат у реальних цінах (вертикальна вісь) у 2008-2011рр. Лінії демонструють усереднене співвідношення між перемінними. В більшості країн як Центральної, так і Західної Європи стався спад військових витрат, а зв'язок між двома перемінними є позитивним. Для Центральної Європи характерним є не лише більший середній спад ВВП, але й значно нижча лінія усереднених співвідношень. Таким чином, якщо умовна західноєвропейська країна з незмінним ВВП мала б в середньому незмінні військові витрати, то окрема центральноевропейська країна за подібних умов мала б скоротити військові витрати в середньому на 15%.

Норвегії, Польщі, Туреччині і Швеції, – яким під час кризи вдалося утримати економічне зростання. Можливо, це є дещо несподіваним, але зв'язок між змінами у військових витратах і змінами в державному борзі або в дефіциті державного сектору економіки як частки ВВП був значно слабкішим. Порівняно із західноєвропейськими країнами, скорочення військових витрат у колишніх комуністичних країнах Центральної Європи було значно більшим – як в абсолютних величинах, так і відносно темпів зростання ВВП; центральноевропейські країни скоротили витрати в середньому на 15% більше, ніж західноєвропейські – за подібних змін ВВП (діаграма 4.1)⁵. Після значного скорочення військових витрат у Центральній Європі, у багатьох країн, які недавно стали членами чи претендують на членство в НАТО, був період суттєвого збільшення, що за умов економічної кризи виглядає нерациональним. Водночас, кілька центральноевропейських країн (Румунія, Сербія і Хорватія) планують зробити нові суттєві закупівлі бойових літаків⁶.

⁵ До Західної Європи належать 19 країн: Австрія, Бельгія, Велика Британія, Данія, Греція, Ірландія, Іспанія, Італія, Кіпр, Мальта, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Португалія, Туреччина, Фінляндія, Франція, Швеція і Швейцарія. Люксембург та Ісландія вилучені через брак даних. До Центральної Європи належать 16 країн: Албанія, Болгарія, Боснія і Герцеговина, Естонія, Латвія, Литва, Македонія, Польща, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Хорватія, Чехія і Чорногорія.

⁶ 'Croatian Gripen offer', *Airforces Monthly*, Dec. 2011, p.13; 'U.S.-Romania F-16 talks snag', *Defense News*, 6 June 2011, p.3; Cvejić, B., 'Combat aircraft due in 2012', *Danas*, 22 Dec. 2011, Translation from Serbian, Open Source Center.

Три країни з найвищими в Західній Європі рівнями військових витрат (Велика Британія, Німеччина і Франція) з 2008р. здійснили лише невеликі скорочення витрат – у кожному випадку на менше ніж 5% в реальних цінах. Однак, витрати Великої Британії за 2011р. є навіть вищими – через участь у війні в Лівії – і на вересень 2011р. сягнули \$340 млн.⁷ Водночас, Велика Британія і Німеччина планують нові скорочення: Велика Британія – на 7,5% в реальних цінах на 2014/2015ф.р., порівняно з 2010/2011ф.р.; Німеччина – на близько 10% на 2015ф.р., порівняно з 2011ф.р. Франція планує до 2013р. утримувати відносно незмінний рівень військових витрат у реальних цінах⁸.

Вражені кризою країни Південної Європи

Від економічної кризи найбільшою мірою постраждали: в Західній Європі – Греція, Ірландія, Італія, Португалія; в Південній Європі – Іспанія; всі вони стикнулися з гострою борговою кризою, що поставила під сумнів здатність урядів обслуговувати чи рефінансувати державні борги. Греція, Ірландія і Португалія вимагали субсидій від ЄС і МВФ, а підвищення відсотків на заборгованість Уряду Італії – захід, пов'язаний з відчутним ризиком кредитування цієї країни – сприяло відставці Уряду С.Берлусконі (*Silvio Berlusconi*). Згадані країни запровадили надзвичайно жорсткі режими економії з метою або виконання умов надання субсидій, або відновлення довіри кредиторів⁹. Боргова криза в Іспанії була менш важкою, але економічна ситуація у країні є особливо жахливою – безробіття в січні 2012р. сягнуло 22%. Уряд Іспанії, за досвідом інших країн, вирішив зробити пріоритетом скорочення дефіциту бюджету¹⁰. Заходи жорсткої економії торкнулися й військових витрат: починаючи з 2008р., скорочення військових витрат у чотирьох зі згаданих країн – Греції, Ірландії, Іспанії та Італії – були серед найбільших у Західній Європі.

Греція

Оцінка тенденцій військових витрат Греції ускладнена тим, що офіційний оборонний бюджет країни не охоплює всі її складові, зокрема військові пенсії¹¹. Про військові витрати країн-членів найбільш повними є дані НАТО, але на час написання цього матеріалу були доступними лише дані до 2010р.;

⁷ Hammond, P., British Secretary of State for Defence, 'Delivering on the frontline: operational success and sustainable armed forces', Speech, Royal United Services Institute for Defence and Security Studies (RUSI), 8 Dec. 2011, <<http://www.rusi.org/events/ref:E4EBAA415CBC7A>>.

⁸ British Treasury, *Spending Review 2010*, Cm 7942 (The Stationery Office: London, Oct. 2010); Loi de programmation des finances publiques pour les années 2011 à 2014 [Закон про державну програму фінансування на 2011-2014рр.], French Law no.2010-1645 of 28 Dec. 2010, <<http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000023310845>>; Muller, A., 'Germany to boost defense budget by 133m Euros', *Defense News*, 7 Sep. 2011.

⁹ 'Timeline: the unfolding Eurozone debt crisis', BBC News, 13 Feb. 2012, <<http://www.bbc.co.uk/news/business-13856580>>.

¹⁰ 'Spain's unemployment total passes 5 million', BBC News, 27 Jan. 2012, <<http://www.bbc.co.uk/news/world-16754600>>.

¹¹ У цьому підрозділі не наводяться оцінки результатів заходів жорсткої економії, ухвалених Парламентом Греції 12 лютого 2012р.

дані за 2010р. були оціночними та могли зазнати змін через поправки до бюджету¹². Тому дані СІПРІ за 2010-2011р. отримані на підставі оцінок тенденцій оборонного бюджету¹³.

У 2011р. військові витрати Греції фактично дещо зросли, але це сталося після їх надзвичайного скорочення – майже на третину в реальних цінах – у 2010р., коли впродовж року державний бюджет зазнав суттєвого скорочення. Оборонний бюджет на 2012р. зменшено ще на 16% у номінальних цінах, а наступними роками плануються нові скорочення в рамках режиму жорсткої економії. Передбачається значне зменшення зарплат і пенсій військовослужбовців, як і всіх інших категорій працівників державного сектору¹⁴. ЗС будуть реструктуризовані, скорочуватимуться чисельність їх особового складу та кількість озброєнь і військової техніки. Греція зменшила чисельність своїх військ у складі контингенту НАТО в Косово (*KFOR*) – із 711 осіб наприкінці 2010р. до 215 – наприкінці 2011р.¹⁵ У 2011р. вона не розмістила нових замовлень на основні озброєння; виплати за попередні великі замовлення у Франції і Німеччини будуть віднесені до 2009-2010рр., що означатиме значне зростання у тому періоді витрат на озброєння та військовою техніку як частки загальних військових витрат¹⁶. Упродовж 2011р. велися дискусії навколо можливої закупівлі французьких фрегатів на основі відстроченої виплати, але на початок 2012р. рішення ухвалене не було. Довгостроковий план закупівлі озброєнь на 2011-2025рр., порівняно з попереднім планом на 2006-2020рр., був скорочений на 70%¹⁷.

Тривалий час Греція мала найвище в ЄС військове навантаження – військові витрати як частку ВВП, – зумовлене задавненими напруженими відносинами з Туреччиною через питання Кіпру та територіальні спори в Егейському морі. Тому завдяки покращенню відносин з Туреччиною, яка у 2010р. проголосила стратегію “нуль проблем із сусідами” та вилучила Грецію зі списку країн, які становлять загрозу, процес скорочення військових витрат полегшився. Поновлено зусилля з розв’язання морських спорів¹⁸. Скорочення військових витрат Греції фактично знизило військове навантаження у 2010р. до рівня, нижчого, ніж у Великій Британії, і виходячи з нинішніх планів, це може стати стійкою тенденцією.

¹² North Atlantic Treaty Organization (NATO), ‘Financial and economic data relating to NATO defence’, 10 Mar. 2011, <http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_71296.htm>.

¹³ Дані СІПРІ стосовно Греції охоплюють також витрати на берегову охорону, яка функціонує як воєнізоване формування.

¹⁴ ‘Greek government austerity measures’, BBC News, 19 Oct. 2011, <<http://www.bbc.co.uk/news/business-13940431>>.

¹⁵ Athanasopoulos, A., ‘Fewer generals and camps’, *To Vima*, 5 Dec. 2010, Translation from Greek, Open Source Center; SIPRI Multilateral Peace Operations Database, <http://www.sipri.org/databases/pko>; Valmas, T., ‘Greece to reduce Kosovo force as budget cuts bite’, *Jane’s Defence Weekly*, 16 June 2010.

¹⁶ North Atlantic Treaty Organization (посилання 12).

¹⁷ Müller, A., ‘Germany raps French warship deal with Greece’, *Defense News*, 18 Oct. 2011; Dimakas, L., ‘An 11% reduction in defense expenditure during 2010’, *Ta Nea*, 12 Apr. 2011, Translation from Greek, Open Source Center.

¹⁸ Перло-Фрімен С. та ін. ‘Військові витрати’. – *Щорічник СІПРІ 2011*, с.163; Bekdil, B.E. and Eginsoy, U., ‘Turks, Greeks seek to end Aegean impasse’, *Defense News*, 1 Nov. 2011, p.11.

Італія

Військові витрати Італії також є не досить прозорими, оскільки розподілені за бюджетами різних відомств. Витрати на закордонні військові операції (в Афганістані, Косово, Лівані та Лівії) затверджуються італійським Урядом окремо від бюджету МО¹⁹. Витрати обсягом понад €1 млрд. (\$1,4 млрд.) на додаткові військові закупівлі та НДДКР щорічно фінансуються через Міністерство економічного розвитку²⁰. Як і у випадку Греції, даних НАТО стосовно Італії за 2011р. на час написання цього матеріалу не було. Оцінки СІПРІ військових витрат Італії у 2011р., таким чином, є дещо умовними. Стосовно тенденцій на майбутнє можна робити лише припущення на основі тієї частини військових витрат, яка покривається оборонним бюджетом.

З урахуванням цього застереження, СІПРІ припускає, що у 2008-2011рр. військові витрати Італії зменшилися в реальних цінах на 16%. Це скорочення торкнулося переважно витрат на експлуатацію та обслуговування озброєнь; очікувалося, що у 2011р. буде призупинено призов до ЗС²¹. Проте, попри ухвалені у 2011р. нові програми жорсткої економії, включно із “заморожуванням” зарплат у державному секторі, насправді, згідно з трирічним бюджетним планом від жовтня 2011р., бюджет МО до 2014р. в номінальних цінах дещо збільшиться²². Своєю чергою, бюджет Міністерства економічного розвитку до 2014р. зазнав суттєвого скорочення на €1,9 млрд. (\$2,6 млрд.), хоча неясно, чи торкнеться це статті витрат на військові закупівлі та НДДКР²³. Італія також планує скоротити закордонні військові операції, отже, загальний обсяг її військових витрат може скоротитися²⁴.

Іспанія

Зростання військових витрат Іспанії на 29% в реальних цінах у 2000-2008рр. було одним з найбільших у Західній Європі. Проте, від початку кризи до 2011р. її військові витрати зменшилися на 18%, до 1% ВВП – третього місця знизу (після Люксембургу та Угорщини) в рейтингу військового навантаження країн НАТО.

Унаслідок цього скорочення МО Іспанії наразі не в змозі повернути борг у €26 млрд. (\$36 млрд.) постачальникам озброєнь за ініційовані у 2000-х роках

¹⁹ Kington, T. ‘Italian military hit by 10% budget cut’, *Defense News*, 27 May 2010.

²⁰ D’Agostino G., Di Stefano, L. and Pieroni L., ‘Is military burden a stimulus for economic growth? The case of Italy’, Paper presented at the 15th Annual International Conference on Economics and Security, 15-16 June 2011; Kington, T., ‘Italy trims defense amid debt crisis’, *Defense News*, 18 July 2011, pp.1, 7.

²¹ Kington (посилання 20); ‘Italy’s 2011 budget’, *Il Foglio*, 23 Oct. 2010, Translation from Italian, Open Source Center; and Bassi, A., ‘The Defense Ministry cuts recruitment to zero’, *Milano Finanza*, 2 Nov. 2010, Translation from Italian, Open Source Center.

²² Italian Ministry of Economy and Finance, ‘Italy delivers’, 15 Sep. 2011, <<http://www.mef.gov.it/documenti/open.asp?idd=27880>>; Italian Ministry of Economy and Finance (MEF), *Il budget dello stato per il triennio 2011-2013* [Державний бюджет на період 2011-2013рр.] (MEF: Rome, Oct. 2010), pp.443-469; Italian Ministry of Economy and Finance (MEF), *Il budget dello stato per il triennio 2012-2014* [Державний бюджет на період 2012-2014рр.] (MEF: Rome, Oct. 2011), pp.435-463.

²³ Kington (посилання 20).

²⁴ Agence France-Presse, ‘Italy to scale back overseas military operations’, *Defense News*, 6 July 2011.

19 масштабних програм модернізації ЗС. Одним з тимчасових рішень може бути реструктуризація боргу, на яку погодилися б ці компанії за умов надання кредитів Міністерством промисловості – по суті, створюючи непряме джерело позабюджетних військових витрат. Програми закупівлі озброєнь були започатковані під час економічного зростання і збільшення військових витрат, але, цілком можливо, без належного стратегічного обґрунтування. К.Мендес (*Constantino Méndez*), Держсекретар Іспанії з питань оборони, визнав у жовтні 2010р.: “Ми не повинні були купувати системи, які не зби- ралися використовувати, тобто під сценарії неіснуючих конфліктів, і що ще гірше, на кошти, яких на той час не мали й зараз не маємо”²⁵.

Наслідки скорочення військових витрат

Поточні та майбутні скорочення військових витрат викликали у багатьох експертів і політиків занепокоєння ризиком втрати європейськими країнами глобального впливу через дедалі більше відставання від США у військових спроможностях, тоді як нові зростаючі держави, зокрема Китай, швидко наздоганяють і навіть випереджають їх. Постійні звинувачення в “безкош- товному проїзді на потязі” військового потенціалу США дедалі голосніше лунають по обидва боки Атлантики.

Серед тих, хто збурює подібні настрої, найбільшою мірою відзначилися Генеральний секретар НАТО А.Расмуссен (*Anders Fogh Rasmussen*) і Міністр оборони США Р.Гейтс (*Robert Gates*). А.Расмуссен у промові на Мюнхенській конференції з безпеки в лютому 2011р., визнаючи необхідність відповідності військових витрат економічним реаліям, водночас переконував, що “Європа просто не може дозволити собі вийти з безпекового бізнесу”, та попередив, що відмова від витрат на ЗС у достатніх обсягах призведе до “розділення”, “послаблення” Європи, яка “дедалі більше дрейфуватиме від Сполучених Штатів”²⁶. Р.Гейтс, виступаючи у Брюсселі в червні 2011р., про- рочив “похмуре та тяжке майбутнє” для НАТО через втрату США інтересу до непослідовних європейських союзників, якщо останні продовжуватимуть скорочувати військові витрати²⁷.

Проте, подібні погляди розділяють не всі експерти. Один з політологів США висловив думку, що європейські країни зовсім не є “безплатними паса- жирами”, вони демонструють раціональну стратегічну реакцію на зниження рівня загроз під час “золотої доби миру та безпеки”, порівняно з будь-яким попереднім періодом історії, а також здатність досягати мети шляхом дуже обмеженого застосування збройної сили; тому пристосовуватися, можливо,

²⁵ Gonzales, M., ‘Defense Ministry renegotiates debt of 26 billion that it cannot pay’, *El Pais*, 13 Aug. 2011, Translation from Spanish, Open Source Center.

²⁶ Fogh Rasmussen, A., NATO Secretary General, ‘Building security in an age of austerity’, Keynote speech, 2011 Munich Security Conference, 4 Feb. 2011, <http://www.nato.int/cps/en/natolive/opinions_70400.htm>.

²⁷ Gates, R., ‘Reflections on the status and future of the transatlantic alliance’, Keynote speech, Security and Defence Agenda Conference, Brussels, 10 June 2011, <<http://www.securitydefenceagenda.org/Contentnavigation/Activities/Activitiesoverview/tabid/1292/EventType/EventView/EventId/1070/EventDateID/1087/PageID/5141/Reflectionsonthestatusandfutureofthetransatlanticalliance.aspx>>.

потрібно США, де широке використання військової могутності впродовж минулого десятиріччя принесло, у кращому випадку, сумнівні результати²⁸. Подібну позицію висловив один з французьких експертів, який зауважив, що стратегічний вплив незначною мірою залежить від частки ВВП, спрямованої на військові витрати; що загрози та ризики, які стали, нібито, наслідком недостатніх військових витрат, є загалом примарними, так само, як є обмеженими й конкретні здобутки, які можна отримати за допомогою збройної сили. Втім, він визнав роль військово-морських сил у забезпеченні функціонування життєво важливих морських комунікацій, – в чому зацікавлені як європейські, так і азійські країни²⁹.

Зрештою, рішення про прийнятний для європейських держав рівень військових витрат має бути обгрунтоване, виходячи із загальної стратегічної оцінки: наявних загроз для безпеки; ступенів адекватності та ефективності збройних сил як інструмента усунення цих загроз; бажаних для ЄС, НАТО, країн-членів результатів їх впливу; місця та ролі збройних сил у забезпеченні такого впливу. Напевне, до подібних міркувань ряд країн спонукала економічна криза³⁰. Тим часом, перспектива зниження оборонних бюджетів зумовила поновлення інтересу до тіснішої європейської співпраці в галузі оборони як засобу отримання більшого потенціалу за умов будь-якого рівня витрат. Дискусії всередині ЄС зосередилися на “об’єднанні і спільному використанні” (*pooling and sharing*) військових спроможностей; водночас НАТО просуває концепцію “розумної оборони” (*smart defence*), яка передбачає більш скоординовану пріоритизацію спроможностей, спеціалізацію окремих країн-членів, а також тісніше співробітництво в рамках заходів з “об’єднання і спільного використання”³¹. Концепція “об’єднання і спільного використання” була запропонована у вересні 2010р. на зустрічі міністрів оборони ЄС у Генті (Бельгія), де вони домовилися скласти перелік відповідних проектів³². При цьому, як і у випадках з іншими ініціативами європейського співробітництва в галузі оборони, невирішеними залишилися питання, наскільки широкою може бути ця концепція, зважаючи на занепокоєння країн збереженням національного суверенітету. Водночас такі кроки, як

²⁸ Fettweis, C.J., ‘Free riding or restraint? Examining European grand strategy’, *Comparative Strategy*, vol.30, no.4 (2011).

²⁹ Le Guelte, G., ‘Le budget d’armement, facteur de puissance?’ [Бюджет озброєння – чинник могутності?], *Revue Défense Nationale*, no.737 (Feb. 2011), pp.23-34.

³⁰ Так, потреба в останньому за часом стратегічному оборонному та безпековому огляді у Великій Британії була зумовлена бюджетною кризою у країні. Див.: British Ministry of Defence, *Securing Britain in an Age of Uncertainty: The Strategic Defence and Security Review*, Cm 7948 (The Stationery Office: London, Oct. 2010). У 2011р. Уряд Франції також оголосив про перегляд у 2012р. Білої книги з питань оборони та національної безпеки 2008р. Див.: Guibert, N., ‘La France va réviser sa stratégie de défense’ [France will revise its defence strategy], *Le Monde*, 8 Sep. 2011.

³¹ European Defence Agency (EDA), ‘EDA’s pooling and sharing’, Fact sheet, 20 Jan. 2012, <http://eda.europa.eu/publications/12-02-01/Pooling_Sharing_fact_sheet>; North Atlantic Treaty Organization (NATO), ‘Smart defence’, 8 Feb. 2012, <http://www.nato.int/cps/en/SID-AF04C059-D03FE758/natolive/topics_84268.htm>. Про співробітництво в галузі оборонної промисловості див. підрозділ I розділу 5 цього видання.

³² European Defence Agency (посилання 31).

масштабний британо-французький Договір про співпрацю в галузі оборони і безпеки від листопада 2010р., можуть свідчити про підвищення рівня політичної відповідальності³³. На думку одного з експертів, концепція “об’єднання і спільного використання” матиме успіх завдяки радше утворенню “острівців співпраці” між невеликими групами країн-однодумців у конкретних сферах оборони, ніж намаганням розширити співробітництво всередині “центральної групи” членів ЄС³⁴.

Утім, дебати про насправді потрібні для європейських країн збройні сили, спроможності та рівні витрат нерозривно пов’язані з питанням трансатлантичного єднання на фоні розриву у витратах між США та Європою. Припущення, що цей розрив є наслідком радше нарощування витрат Сполученими Штатами, ніж їх скорочення в Європі, рідко висвітлюється на сторінках преси та обговорюється у вищих політичних колах.

³³ Treaty between the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the French Republic for Defence and Security Co-operation, signed 2 Nov. 2010, Cm 7976 (The Stationery Office: Norwich, 10 Nov. 2010).

³⁴ Valasek, T., *Surviving Austerity: The Case for a New Approach to EU Military Collaboration* (Centre for European Reform: London, Apr. 2011).

VI. Військові витрати у 2002-2011рр.

СЕМ ПЕРЛО-ФРИМЕН, ОЛАВЕЙЛ ІСМАІЛ, НОЕЛ КЕЛЛІ, ЕЛІЗАБЕТ ШЬОН,
КАРИНА СОЛМІРАНО, ХЕЛЕН ВІЛАНД

У таблицях представлені військові витрати в національних валютах (таблиця 4.6), у доларах США за постійними (2010р.) (таблиця 4.7) і як частка ВВП (таблиця 4.8) для 166 країн, охоплених Базою даних СІПРІ про військові витрати (<<http://www.sipri.org/databases/milex/>>).

Головною метою збору даних про військові витрати є отримання зручних для використання оцінок рівня ресурсів, що спрямовуються на військові цілі. Військові витрати є показником вкладених ресурсів, який безпосередньо не визначає кінцевий результат діяльності у військовій сфері – воєнний потенціал або рівень воєнної безпеки. Довгострокові тенденції у сфері військових витрат і їх раптові коливання можуть свідчити про певні зміни в результатах діяльності у військовій сфері, але подібні висновки слід робити досить обережно.

Дані про військові витрати країн у національних валютах (таблиця 4.6) є базовими для всіх інших таблиць. Вони наводяться з метою сприяння прозорості та надають можливість порівнювати дані, що надаються урядами, з даними інших джерел. Показники військових витрат у доларах США в постійних цінах дають можливість порівняння в часі витрат окремих країн (таблиця 4.7), регіонів, організацій і груп країн за рівнем доходів, а також загальносвітових витрат (таблиця 4.1). Дані в доларах США в поточних цінах за 2011р. наводяться з метою порівняння між країнами (таблиця 4.7) та між регіонами (таблиця 4.1). Вони є корисними також для порівняння з іншими економічними показниками, які часто подаються в доларах у поточних цінах. Частки військових витрат у ВВП (таблиця 4.8) визначають пропорції національних ресурсів, спрямованих на військові цілі, та є індикаторами військового (оборонного) навантаження (тягаря) на економіку.

Конвертація долари США в постійних цінах зроблена для всіх країн із застосуванням РВК. Оскільки базовий рік для конвертації змінився на 2010р., дані в таблиці 4.7 значно відрізняються від даних *Щорічника СІПРІ 2011*, де базовим був 2009р.

Дані про військові витрати різних видань *Щорічника СІПРІ* не можна об'єднувати через їх постійний перегляд та оновлення мірою надходження нових або точніших даних. Це стосується насамперед останніх років, оскільки показники бюджетних видатків замінюються на фактичні витрати. Зміни вартості в доларах у постійних цінах можуть бути переглянуті через суттєві зміни в економічній статистиці, що використовується для розрахунків. База даних СІПРІ про військові витрати містить неперервні дані про більшість країн з 1988р.

Додаткові примітки, джерела та методи отримання даних містяться після таблиць.

Таблиця 4.6. Військові витрати країн у національних валютах за 2002-2011рр.

Дані наведені за фінансові роки в національних валютах за поточними цінами (якщо не вказано інше – із січня до грудня). Країни розміщені за регіонами та субрегіонами.

Країна	Валюта	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Африка											
<i>Північна Африка</i>											
Алжир ¹	млрд. динарів	168	171	202	214	225	273	334	384	422	631
Лівія ^{4, 2}	млн. динарів	575	700	894	904	807	807	1346
Марокко	млн. дирхамів	16 254	17 418	17 182	18 006	18 775	19 730	22 824	24 615	26 605	27 042
Туніс	млн. динарів	491	525	554	608	662	629	713	763	[805]	[864]
<i>Екваторіальна Африка</i>											
Ангола ³	млрд. кванз	19,1	50,0	68,3	119	158	156	237	263	322	342
Бенін	млн. ЦА франків	18 122	20 077	22 072	[24 677]	[25 601]	..	[30 330]
Ботсвана ⁶	млн. пул	1 451	1 503	1 464	1 446	1 642	1 961	2 372	2 359	2 400	2 581
Буркіна-Фасо ⁴	млн. ЦА франків	24 666	25 571	30 289	33 649	37 081	45 616	55 089	51 948	61 491	65 744
Бурунді	млрд. франків	41,8	47,0	49,4	53,6	46,0	50,1	52,0
Камерун ⁸	млрд. ЦА франків	52,0	110	117	118	134	142	155	162	175	164
Кабо-Верде	млн. ескудо	530	565	573	614	614	640	646	667	690	768
ЦАР ^{4, 4}	млн. ЦА франків	7 445	8 729	7 979	8 121	..	9 160	14 111	16 995	25 549	..
Чад ⁵	млрд. ЦА франків	23,9	23,8	26,7	29,3	..	187	274	206	[112]	[114]
ДРК ⁶	млрд. франків	..	31,9	55,0	78,3	96,0	106	89,5	99,1	166	220
Конго ⁸	млн. ЦА франків	35 035	38 728	40 050	41 954	44 070	50 849	63 420	..	66 168	..
Кот-д'Івуар ⁷	млрд. ЦА франків	..	124	133	132	140	155	165	198	192	169
Джібуті	млн. франків	5 909	7 422	6 639	7 970	[8 800]	6 135	6 447
<i>Екваторіальна Гвінея</i>											
Ерitreя	млн. накеф	2 104	2 520
Ефіопія ⁶	млн. бірів	2 341	2 452	2 920	3 009	3 005	3 453	4 000	4 000	4 581	6 500
Габон ⁸	млрд. ЦА франків	66,0	63,0	65,0	60,0	58,0	(59,0)	62,0	..

Гамбія ⁹	45,0	57,0	58,0	85,3	78,2	113
Гана ¹⁰	29,3	46,2	50,7	58,2	69,4	118	120	159	179	..	149
Гвінея ¹¹	194	167	182
Гвінея-Бісау ¹¹	4 435	4 362	..	6 391
Кенія ^b	17 430	19 921	21 219	26 652	27 540	39 062	41 209	48 520	46 968	..	[44 720]
Лесото ^a	209	207	202	218	245	292	204	468	534	374
Ліберія ^b	..	104	401	321	126	220	518	336	866
Мадагаскар ¹²	78,9	89,8	102	108	116	154	176	139	119	146
Малаві ^a	1 186	1 309	2 752	4 452	[5 925]	[5 923]
Малі ¹³	45,8	51,6	54,5	63,2	68,9	75,6	77,3	[82,3]	[87,7]	..	[91,7]
Мавританія [†]	9,9	16,4	18,6	17,7	22,0	..	29,4	30,1
Маврікій ¹⁴	299	308	293	349	337	392	481	..	444	290
Мозамбік ¹¹	1 267	1 422	1 753	1 436	1 459	1 773	2 034	2 320
Намбіія ^{a 15}	935	994	1 107	1 260	1 382	1 683	2 372	2 593	3 015	3 126
Нігер	14,4	14,3	16,7	17,3	24,0	..	23,4
Нігерія	108	75,9	85,0	88,5	99,9	122	192	224	299	369
Руанда ¹⁶	24,3	24,3	23,8	25,1	30,1	30,4	37,0/	64,2	44,1	46,4
Сенегал ^{§1}	51 829	56 293	56 819	65 619	77 678	92 407	97 116	98 111	98 838
Сейшельські Острови	64,1	66,1	87,6	81,0	79,3	102	105	118	108	116
Сьєрра-Леоне	57,0	66,8	62,0	68,1	[83,7]	[88,0]	[70,3]	[89,7]	[98,2]	[112]
Сомалі
ПАР ^a	[19 571]	[21 254]	21 326	24 880	25 102	27 764	30 644	34 376	33 748	38 223
Південний Судан ¹⁷	1 198	1 185	1 874	1 404	1 121	1 600
Судан ^{§18}	1 276	1 039	3 200	2 838	3 338
Свазіленд ^{† a 19}	202	255	283	410	392	451	[584]	[942]	[895]	[895]
Танзанія ^b	125	135	143	172	197	217	247	332	373	430
Того	..	16 757	16 757	17 532	25 529	..	28 148	27 849
Уганда ^b	267	331	379	393	407	549	[696]	[583]	[638]	[638]
Замбія	[490]	626	747	596	1 120	1 068	1 326	1 486
Зімбабве ²⁰	37,3	136	1 300	2 942	(26 604)	(22 700)	98,3	153

Країна	Валюта	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Америка											
<i>Центральна Америка та Карибський басейн</i>											
Беліз ^a	млн. доларів	15,8	17,6	19,4	22,1	25,4	28,2	40,5	32,5	30,1	31,8
Коста-Ріка ²¹	колтонів	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Куба ²²	млн. песо	..	1 259	1 303	1 640	1 695	1 876	2 004	2 083
Домініканська Республіка	млн. песо	5 056	4 804	6 436	8 305	8 621	9 153	11 629	11 587	13 239	13 006
Сальвадор ²³	млн. доларів США	204	166	162	170	185	200	209	215	224	[222]
Гватемала	млн. кетсалів	1 239	1 420	913	798	993	1 043	1 259	1 203	1 368	1 555
Гаїті ^a	гурдів	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Гондурас ²⁴	млн. лемпір	[1 045]	[1 426]	[1 103]	[1 179]	1 428	1 813	2 503	2 963	3 216	3 502
Ямайка ^a	млн. доларів	2 936	3 244	3 368	3 804	5 100	6 005	10 677	9 896	8 992	..
Мексика	млн. песо	[33 598]	[35 014]	35 314	39 467	44 496	52 235	54 977	64 348	68 411	74 792
Нікарагуа ²⁵	млн. кордоб	496	533	520	655	728	826	849	946	948	1 227
Панама	бальбоа	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
<i>Північна Америка</i>											
Канада ^a	млн. доларів	13 379	14 143	14 951	16 001	17 066	19 255	21 100	21 828	24 460	[24 495]
США ²⁶	млн. доларів	356 720	415 223	464 676	503 353	527 660	556 961	621 138	668 604	698 281	711 421
<i>Південна Америка</i>											
Аргентина ²⁷	млн. песо	3 413	3 988	4 285	4 935	5 643	7 109	8 769	11 063	13 541	[13 541]
Болівія ²⁸	млн. болівіано	1 153	1 331	1 343	1 368	1 441	1 740	2 371	2 431	2 300	2 438
Бразилія	млн. реалів	28 353	25 922	28 700	33 134	36 117	40 898	46 500	52 322	60 481	59 228
Чилі ^{§,29}	млрд. песо	1 691	1 749	2 032	2 253	2 610	2 766	3 143	2 966	3 357	[3 889]
Колумбія ³⁰	млрд. песо	8 383	9 434	10 664	11 405	12 577	14 082	17 810	19 496	19 787	20 197
Еквадор	млн. доларів США	505	739	710	954	950	1 310	1 646	1 949	2 094	2 308
Гайана ^{†,31}	млн. доларів	2 625	2 697	2 791	3 148	3 267	4 300	5 289	5 798	5 862	6 101
Парагвай ^{‡,32}	млрд. гуарані	288	294	364	347	431	476	537	610	730	1 054
Перу ³³	млн. нових солів	2 982	3 092	3 397	3 820	4 011	3 918	4 057	5 157	5 532	5 777
Уругвай ³⁴	млн. песо	7 321	7 815	8 269	8 847	9 723	10 106	12 422	14 682	15 807	17 417
Венесуела ^{,35}	млн. боліварів	1 244	1 588	2 740	4 292	6 436	6 377	9 286	8 631	8 683	10 229

Азія та Океанія

Центральна та Південна Азія

Афганістан ³⁶	млн. афгані	..	[5 622]	[5 404]	5 544	6 358	11 506	11 471	12 783	29 571	43 273
Бангладеш ^b	млн. так	34 190	38 110	41 150	44 860	53 980	59 510	62 600	87 590	93 180	119 510
Індія ^{a,37}	млрд. рупій	722	774	965	1 035	1 102	1 190	1 518	1 993	2 146	2 330
Казахстан	млрд. тенге	37,7	47,5	58,0	78,7	100	167	185	188	221	[263]
Киргизстан ³⁸	млн. сомів	2 055	2 408	2 688	3 105	3 606	4 807	6 423	7 080	9 270	..
Непал ^{b,39}	млн. рупій	7 420	8 255	10 996	11 745	11 136	11 389	14 712	17 811	19 491	19 101
Пакистан ^{b,40}	млрд. рупій	195	220	244	281	292	327	376	448	517	568
Шрі-Ланка	млрд. рупій	[54,7]	[52,3]	62,7	64,7	82,2	117	164	175	170	172
Таджикистан	млн. сомоні	70,7	107	134
Туркменістан	манатів
Узбекистан ⁴⁰	млрд. сумів	44,5	53,0

Східна Азія

Китай ⁴¹	млрд. юанів	[262]	[288]	[331]	[379]	[452]	[546]	[638]	[764]	[820]	[923]
Японія ^{a,42}	млрд. єн	4 956	4 953	4 893	4 870	4 812	4 747	4 769	4 815	4 790	4 775
Північна Корея ⁴³	млрд. вон	(3,3)	(50,8)	(54,4)	(64,5)	(67,1)	(68,5)	(71,3)	(76,3)	(82,6)	(90,0)
Південна Корея ⁴⁴	млрд. вон	[17 643]	[18 884]	[20 421]	22 694	24 039	25 765	28 733	31 121	31 876	34 113
Монголія	млн. тугриків	28 071	27 899	32 891	35 914	46 232	66 200	77 817	54 110	74 443	103 060
Тайвань	млрд. доларів	225	238	253	248	235	256	282	298	287	286

Океанія

Австралія ^b	млн. доларів	14 739	15 873	16 748	17 921	19 899	21 179	23 249	25 372	25 250	26 560
Фіджі ^{†,45}	млн. доларів	67,6	70,7	81,1	72,9	93,6	122	85,4	100	97,0	..
Нова Зеландія ^b	млн. доларів	1 419	1 518	1 528	1 645	1 807	1 875	2 083	2 201	2 254	2 284
Папуа-Нова Гвінея ^{†,46}	млн. кін	66,3	68,8	78,7	94,2	93,7	112	100	118	116	145

Південно-Східна Азія

Бруней ^{†,47}	млн. доларів	405	530	308	449	472	492	520	505	542	514
Камбоджа	млрд. рієлів	265	270	272	289	328	373	438	837	733	781
Індонезія ⁴⁸	млрд. рупій	[14 308]	[19 876]	[21 712]	20 829	23 923	30 611	31 349	34 333	42 392	49 984
Лаос	млрд. кіпів	(115)	(115)	(121)	(125)	(135)	(140)	(150)	(119)	(134)	..

Країна	Валюта	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Малайзія	млн. рінггітів	8 504	10 950	10 728	11 817	11 981	13 649	14 717	13 974	12 429	14 037
М'яма ⁴⁹	млрд. к'ятів	76,1
Філіппіни ⁵⁰	млрд. песо	[61,9]	70,5	[69,7]	75,6	82,5	93,0	101	101	110	105
Сінгапур ⁶	млн. доларів	8 204	8 238	8 620	9 252	9 268	10 009	10 726	11 043	11 455	12 075
Тайланд	млрд. батів	77,2	79,9	74,1	78,1	85,1	115	142	168	154	168
Тімор-Лешт ⁵¹	млн. доларів США	6,6	9,8	24,4 /	[11,5]	23,7	36,5	30,8	27,3
В'єтнам	млрд. донгів	..	13 058	14 409	16 278	20 577	28 735	34 848	40 981	49 739	55 100
Європа											
<i>Східна Європа</i>											
Вірменія ⁵²	млрд. драмів	36,8	44,3	52,3	64,4	78,3	95,8	121	131	148	[154]
Азербайджан ⁵³	млн. манатів	[136]	[173]	[224]	288	641	812	1 321	1 184	1 185	2 452
Білорусь	млрд. рублів	366	475	679	975	1 355	1 603	1 887	1 887	2 287	2 977
Грузія ⁵⁴	млн. ларі	74,6	91,5	135	388	720	1 556	1 625	1 008	810	[718]
Молдова ⁵⁵	млн. лейв	94,7	115	116	151	216	276	383	277	227	245
Росія ⁵⁶	млрд. рублів	[470]	[568]	[656]	[806]	[967]	[1 144]	[1 448]	[1 693]	[1 781]	[2 112]
Україна ⁵	млн. гривень	6 266	7 615	8 963	12 328	15 082	20 685	25 341	[26 077]	[29 445]	[32 496]
<i>Західна і Центральна Європа</i>											
Албанія ⁵⁷	млн. леків	8 220	9 279	10 373	11 000	13 831	17 619	21 450	23 633	19 749	19 865
Австрія	млн. євро	1 999	2 111	2 158	2 160	2 105	2 557	2 558	2 495	2 652	[2 577]
Бельгія	млн. євро	3 344	3 434	3 433	3 400	3 434	3 773	4 298	4 048	3 951	4 016
Боснія і Герцеговина ⁵⁸	млн. марок	501	351	315	273	278	279	311	341	325	346
Болгарія ⁵⁹	млн. левів	[947]	[986]	1 025	1 101	1 171	1 475	1 388	1 355	1 320	1 112
Хорватія ⁶⁰	млн. кун	[5 775]	[4 757]	4 250	4 323	4 959	5 251	6 396	5 966	5 587	[5 832]
Кіпр ⁶¹	млн. євро	[253]	[255]	271	302	304	295	310	339	361	385
Чехія ⁶¹	млн. крон	48 924	53 194	52 481	58 445	55 358	54 949	49 827	51 824	47 706	43 874
Данія	млн. крон	21 269	21 075	21 441	20 800	23 173	22 731	24 410	23 252	25 328	26 091
Естонія ⁶²	млн. євро	130	152	165	214	251	325	346	314	249	[266]
Фінляндія	млн. євро	1 712	2 006	2 131	2 206	2 281	2 203	2 468	2 591	2 567	2 856

Франція ⁶³	млн. евро	38 681	40 684	42 690	42 545	43 457	44 273	45 063	48 146	44 619	44 900
Німеччина	млн. евро	31 168	31 060	30 610	30 600	30 365	31 090	32 824	34 166	34 032	[33 563]
Греція	млн. евро	5 030	4 462	5 048	5 652	6 064	6 235	7 219	7 612	[5 407]	[5 855]
Угорщина	млрд. форинтів	280	314	311	319	297	326	321	299	281	[279]
Ісландія ⁶⁴	млн. крон	—	—	—	—	—	—	688	1 227
Ірландія	млн. евро	862	855	887	921	949	1 003	1 081	1 019	962	935
Італія ⁶⁵	млн. евро	25 887	26 795	27 476	26 959	26 631	[26 275]	[28 156]	[27 578]	[26 827]	[24 772]
Латвія	млн. латів	91,0	108	124	154	206	247	280	184	138	148
Литва ⁶⁶	млн. литів	885	967	[936]	[1 040]	[1 174]	[1 355]	[1 571]	1 251	1 068	[1 100]
Люксембург	млн. евро	163	176	189	196	197	209
Македонія ⁶⁷	млн. динарів	6 841	6 292	6 683	6 259	6 149	7 272	7 229	7 000	6 044	5 860
Мальта [†]	млн. евро	28,7	30,0	32,5	42,3	35,3	35,8	38,3	42,6	44,3	45,6
Чорногорія ⁶⁸	млн. евро	[49,7]	46,9	58,1	55,2	56,8	63,1
Нідерланди	млн. евро	7 149	7 404	7 552	7 693	8 145	8 388	8 448	8 733	8 514	8 459
Норвегія	млн. крон	32 461	31 985	32 945	31 471	32 142	34 439	35 932	38 960	38 621	[43 395]
Польща ⁶⁹	млн. злотих	15 407	16 141	17 479	19 078	20 541	23 774	[22 190]	[24 701]	[26 475]	[28 757]
Португалія	млн. евро	2 765	2 755	2 996	3 248	3 242	3 190	3 285	3 463	3 640	[3 353]
Румунія [†]	млн. лейв	3 491	4 151	4 994	5 757	6 324	6 358	7 558	6 785	6 630	6 540
Сербія ⁷⁰	млн. динарів	43 695	42 070	43 154	41 996	47 342	56 792	61 944	63 841	65 683	69 604
Словаччина [†]	млн. евро	662	762	762	848	898	929	994	967	853	760
Словенія [†]	млн. евро	328	360	396	413	485	506	566	575	583	514
Іспанія	млн. евро	8 414	8 587	9 132	9 508	11 506	12 219	12 756	12 196	11 132	10 898
Швеція	млн. крон	42 401	42 903	40 527	41 240	41 150	43 163	39 710	38 751	42 423	[44 240]
Швейцарія [†]	млн. франків	4 493	4 404	4 357	4 339	4 174	4 231	4 439	4 413	4 292	4 827
Туреччина [†]	млн. лір	13 641	15 426	15 568	16 232	19 260	19 528	21 847	24 873	26 527	29 934
Велика Британія ^a	млн. фунтів	26991	29338	29524	30603	31454	33486	36431	37425	37645	39606
Близький Схід											
Бахрейн ⁷²	млн. динарів	150	175	180	183	203	222	248	287	292	330
Єгипет ^b	млн. фунтів	13 333	14 563	14 804	15 933	17 922	19 350	21 718	22 831	25 397	25 480
Іран ^a	млрд. ріалів	19 648	33 998	45 893	65 208	78 611	70 460	(58 135)
Ірак ⁷⁴	млрд. динарів	(892)	(1 649)	(1 814)	(2 437)	3 428	3 473	4 190	(6 839)

Країна	Валюта	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Ізраїль ⁷⁵	млн. шекелів	[51 577]	[51 989]	[49 480]	[48 264]	[52 518]	[51 251]	[51 481]	[53 656]	[53 251]	[58 827]
Йорданія	млн. динарів	370	434	416	428	497	732	952	997	971	971
Кувейт ⁶	млн. динарів	882	950	1 039	1 020	1 059	1 219	1 195	1 249	1 388	1 613
Ліван	млрд. фунтів	1 368	1 392	1 439	[1 451]	[1 521]	[1 737]	1 763	2 150	[2 461]	[2 644]
Оман ⁷⁶	млн. ріалів	958	1 010	1 144	1 404	1 550	1 663	1 775	1 726	1 882	1 650
Катар ⁷⁹	млн. ріалів	3 324	3 428	3 374	3 901	4 610	6 391	9 234
Саудівська Аравія ⁷⁸	млрд. ріалів	69,4	70,3	78,4	95,1	111	133	143	155	170	182
Сирія ⁷⁹	млрд. фунтів	55,3	67,1	70,2	75,7	74,9	82,7	86,8	101	109	120
ОАЕ ⁸⁰	млн. дирхамів	[22 775]	[24 645]	[27 951]	[27 626]	[30 551]	[36 443]	[49 294]	[57 929]	[58 987]	..
Ємен	млрд. ріалів	130	148	136	156	162	209	239

Примітки: див. після таблиці 4.8.

Таблиця 4.7. Військові витрати країн у доларах США в постійних цінах у 2002-2011 рр. і поточних цінах – у 2011 р.

Дані наведені в \$ млн. у постійних цінах 2010р. та за валютними курсами 2002-2011 рр.; у правому стовпчику, позначеному* – в млн. \$ у поточних цінах 2011р. Дані наведені за календарні роки, крім даних стосовно США, які наведені за фінансові роки. Країни розміщені за регіонами та субрегіонами.

Країна	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2011*
Африка											
<i>Північна Африка</i>											
Алжир ¹	3 022	2 957	3 364	3 521	3 609	4 235	4 934	5 359	5 671	8 170	8 665
Лівія* ^{1,2}	557	693	905	892	785	738	1 116
Марокко	2 232	2 364	2 298	2 385	2 408	2 479	2 766	2 953	3 161	3 186	3 342
Туніс	457	475	484	521	542	498	539	556	[563]	[583]	[614]
<i>Екваторіальна Африка</i>											
Ангола ³	1 354	1 788	1 702	2 411	2 832	2 484	3 363	3 272	3 501	3 281	3 647
Бенін	46,8	51,1	55,7	[59,1]	[59,1]	..	[64,0]
Ботсвана	411	396	366	332	327	361	386	372	352	344	371
Буркіна-Фасо ⁴	62,0	63,0	74,9	78,2	84,2	104	113	104	124	129	139
Бурунді	75,1	78,3	74,4	71,1	59,3	59,7	49,9
Камерун ⁵	246	264	281	277	301	316	327	331	354	321	347
Кабо-Верде	7,7	8,1	8,4	8,9	8,5	8,5	8,0	8,2	8,3	8,8	9,7
ЦАР* ⁴	19,5	22,0	20,5	20,3	..	21,2	29,9	34,8	51,6
Чад ⁵	56,5	57,3	67,9	69,0	..	447	595	406	[226]	[226]	[242]
ДРК ⁶	..	124	206	242	263	248	178	135	184	211	239
Конго ⁵	96,1	107	108	110	108	122	141	..	134
Кот-д'Івуар ⁷	..	300	317	303	314	342	343	407	388	325	357
Джібуті	46,3	57,1	49,5	57,6	[61,5]	40,8	38,3
<i>Екваторіальна Гвінея</i>											
Ерїтрея	534	522
Ефіопія	520	427	464	459	414	380	303	300	298	286	328
Габон ⁸	160	149	153	137	134	(130)	125

Країна	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2011*
Гамбія ⁹	2,8	3,0	2,7	3,8	3,4	4,6
Гана ¹⁰	63,5	79,0	77,0	76,8	82,6	127	111	123	125	96,0	97,5
Гвінея ¹¹	137	107	98,8
Гвінея-Бісау	10,7	10,9	..	15,3
Кенія	518	523	516	544	538	602	575	589	603	[507]	[516]
Лесото	45,9	43,2	40,3	41,1	43,3	47,1	34,3	56,8	70,7	53,9	57,0
Ліберія	4,3	10,6	4,9	4,1	4,0	7,4	8,5
Мадгаскар ¹²	79,9	92,1	91,7	82,2	79,3	95,5	100	72,6	56,9	63,8	72,0
Малаві	16,6	17,0	28,6	41,7	[47,7]	[49,0]
Малді ¹³	109	125	136	148	159	172	161	[168]	[177]	[180]	[194]
Мавританія ⁴	61,8	97,9	101	85,3	99,7	..	116	116
Маврій ¹⁴	14,5	14,9	14,1	14,3	14,0	13,7	15,0	..	14,4	8,8	10,1
Мозамбік	80,3	79,4	86,9	66,4	59,6	67,0	69,7	76,9
Намбія ¹⁵	203	200	212	235	247	275	341	362	397	403	427
Нігер	36,2	36,6	42,6	40,9	51,0	..	47,2
Нігерія	1 795	1 105	1 077	951	991	1 151	1 616	1 695	1 990	2 215	2 410
Руанда ⁶	84,6	78,9	68,9	66,6	73,4	68,0	71,6	75,1	74,5	74,0	75,4
Сенегал ⁸	122	133	134	152	176	198	196	201	200
Сейшельські Острови	10,6	10,6	13,5	12,4	12,2	14,8	11,2	9,5	8,9	9,4	9,3
Сьєрра-Леоне	35,3	38,5	31,3	30,6	[34,4]	[32,4]	[22,5]	[26,3]	[24,7]	[23,9]	[26,0]
Сомалі
ПАР	[3 982]	[4 165]	4 202	4 576	4 565	4 611	4 566	4 763	4 631	4 827	5 108
Південний Судан ¹⁷	597
Судан ¹⁸	1 152	881	2 507	2 049	2 248
Свазіленд ¹⁹	44,2	51,5	56,8	74,4	74,0	75,3	[84,5]	[122]	[124]	[115]	[123]
Танзанія	169	153	156	168	184	193	196	218	250	253	255
Того	..	42,2	42,1	41,2	53,5	..	56,8	54,6	59,0
Уганда	215	232	265	266	257	289	[336]	[305]	[280]	[247]	[253]
Замбія	[202]	218	238	172	287	242	276	285	306
Зімбабве ²⁰	118	92,4	196	132	107	98,3	147	153

Америка												
<i>Центральна Америка та Карибський басейн</i>												
Беліз	9,7	10,3	11,1	12,1	13,3	14,6	18,7	17,4	15,3	15,4	15,7	
Коста-Ріка ²¹	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Куба ²²	..	297	62,0	78,1	75,9	82,7	88,3	91,8	
Домініканська Республіка	376	280	248	307	296	296	340	334	359	325	341	
Сальвадор ²³	270	215	201	202	211	218	214	218	224	[211]	[222]	
Гватемала	255	277	166	134	156	154	165	155	170	182	200	
Гаїті	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
Гондурас ²⁴	[97,3]	[123]	[88,2]	[86,7]	99,5	118	146	164	170	170	185	
Ямайка	81,6	85,0	78,9	75,7	90,1	99,8	135	130	106	
Мексика	[3 759]	[3 747]	3 610	3 880	4 221	4 766	4 772	5 304	5 414	5 723	6 022	
Нікарагуа ²⁵	46,2	47,2	42,4	48,7	49,6	50,7	43,4	46,7	44,4	53,2	54,7	
Панама	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	
<i>Північна Америка</i>												
Канада	15 078	15 354	15 935	16 636	17 410	18 980	20 454	21 389	23 109	[23 082]	[24 659]	
США ²⁶	432 452	492 200	536 459	562 039	570 769	585 749	629 095	679 574	698 281	689 591	711 421	
<i>Південна Америка</i>												
Аргентина ²⁷	1 756	1 808	1 861	1 955	2 015	2 333	2 650	3 146	3 476	[3 167]	[3 295]	
Болівія ²⁸	256	286	276	267	270	300	358	355	328	316	352	
Бразилія	26 477	21 101	21 917	23 677	24 772	27 067	29 125	31 244	34 384	31 576	35 360	
Чилі ²⁹	4 298	4 324	4 971	5 350	5 993	6 083	6 359	5 901	6 579	[7 392]	[8 040]	
Колумбія ³⁰	6 606	6 939	7 406	7 541	7 973	8 458	9 997	10 503	10 422	10 290	10 957	
Еквадор	713	967	904	1 187	1 147	1 546	1 792	2 018	2 094	2 209	2 308	
Гайана ³¹	20,8	20,1	19,9	21,0	20,5	24,0	27,3	29,1	28,8	28,3	29,9	
Парагвай ³²	108	96,9	115	103	116	119	122	135	154	206	250	
Перу ³³	1 305	1 323	1 402	1 552	1 598	1 533	1 501	1 853	1 958	1 978	2 098	
Уругвай ³⁴	706	631	612	625	646	621	708	781	788	803	902	
Венесуела ³⁵	2 624	2 555	3 622	4 892	6 454	5 388	5 969	4 314	3 363	3 115	2 385	

Країна	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2011*
Азія та Океанія											
<i>Центральна та Південна Азія</i>											
Афганістан ³⁶	..	[186]	[191]	173	188	275	242	305	576	781	878
Бангладеш	861	864	881	893	961	1 011	999	1 166	1 298	1 367	1 436
Індія ³⁷	26 658	27 253	31 657	33 690	33 962	34 374	38 977	45 903	46 086	44 282	48 889
Казахстан	507	600	686	865	1 012	1 523	1 446	1 364	1 502	[1 648]	[1 794]
Киргизстан ³⁸	83,6	95,1	102	113	124	150	161	166	202
Непал ³⁹	164	183	218	241	226	210	219	244	255	241	259
Пакистан ⁴⁰	4 822	5 149	5 365	5 572	5 636	5 660	5 342	5 504	5 661	5 685	6 282
Шрі-Ланка	[1 057]	[950]	1 059	980	1 132	1 386	1 587	1 640	1 500	1 403	1 557
Таджикістан	36,7	47,5	55,8
Туркменістан
Узбекистан ⁴⁰	66,3	70,7
<i>Східна Азія</i>											
Китай ⁴¹	[47 800]	[52 000]	[57 500]	[64 700]	[76 100]	[87 700]	[96 700]	[116 700]	[121 100]	[129 300]	[142 900]
Японія ⁴²	55 938	56 053	55 541	55 330	54 637	53 885	53 159	54 339	54 526	54 529	59 327
Північна Корея ⁴³
Південна Корея ⁴⁴	[19 521]	[20 185]	[21 072]	22 791	23 622	24 689	26 297	27 708	27 572	28 280	30 799
Монголія	44,5	42,1	45,8	44,4	54,4	71,4	67,1	43,9	54,9	69,5	81,4
Тайвань	7 829	8 293	8 680	8 300	7 824	8 380	8 932	9 500	9 067	8 888	9 717
<i>Океанія</i>											
Австралія	16 777	17 083	17 788	18 413	19 400	20 591	21 341	22 938	23 221	22 955	26 706
Фіджі ⁴⁵	48,9	49,1	54,8	48,1	60,3	74,8	48,7	55,1	50,6
Нова Зеландія	1 260	1 291	1 306	1 319	1 390	1 445	1 496	1 590	1 606	1 566	1 792
Папуа-Нова Гвінея ⁴⁶	37,7	34,1	38,2	44,9	43,7	51,8	41,8	46,0	42,5	49,1	61,1
<i>Південно-Східна Азія</i>											
Бруней ⁴⁷	318	332	262	318	357	370	381	374	391	373	414
Камбоджа	104	105	102	102	109	115	108	208	175	177	192

Індонезія ⁴⁸	[2 866]	[3 736]	[3 841]	3 336	3 387	4 073	3 800	3 971	4 663	5 220	5 709
Лаос	(24,3)	(21,0)	(19,9)	(19,3)	(19,5)	(19,3)	(19,3)	(15,3)	(16,3)
Малайзія	3 178	4 052	3 910	4 183	4 094	4 571	4 674	4 413	3 859	4 223	4 587
М'яма ⁴⁹
Філіппіни ⁵⁰	[2 071]	2 282	[2 127]	2 145	2 202	2 414	2 391	2 322	2 438	2 225	2 417
Сінгапур	6 931	6 999	7 132	7 576	7 640	7 935	7 998	8 264	8 323	8 302	9 475
Тайланд	3 079	3 131	2 825	2 846	2 966	3 908	4 600	5 485	4 846	5 114	5 521
Тімор-Лешті ⁵¹	4,5	11,1	22,1	[27,8]	25,4	39,0	30,8	24,3	27,3
В'єтнам	...	1 366	1 399	1 459	1 718	2 215	2 182	2 397	2 672	2 487	2 675
Європа											
<i>Східна Європа</i>											
Вірменія ⁵²	145	167	184	226	267	313	363	378	395	[384]	[414]
Азербайджан ⁵³	[332]	[414]	[502]	587	1 205	1 311	1 764	1 558	1 476	2 794	3 104
Білорусь	333	337	408	531	689	752	771	682	768	709	598
Грузія ^{† 54}	71,7	83,9	117	311	529	1 047	994	606	454	[371]	[426]
Молдова ^{† 55}	16,5	18,0	16,1	18,7	23,8	27,0	33,2	24,0	18,3	18,4	20,8
Росія ⁵⁶	[35 780]	[38 064]	[39 599]	[43 190]	[47 264]	[51 275]	[56 892]	[59 565]	[58 644]	[64 123]	[71 853]
Україна [§]	2 009	2 320	2 505	3 034	3 404	4 137	4 048	[3 594]	[3 710]	[3 747]	[4 078]
<i>Західна та Центральна Європа</i>											
Албанія ^{§ 57}	96,0	108	118	122	150	186	219	235	190	185	197
Австрія	3 068	3 195	3 201	3 132	3 008	3 577	3 467	3 365	3 513	[3 305]	[3 589]
Бельгія	5 223	5 279	5 169	4 981	4 942	5 333	5 814	5 479	5 233	5 136	5 593
Боснія і Герцеговина ^{† 58}	417	290	260	217	209	206	215	236	220	226	246
Болгарія ^{† 59}	[1 006]	[1 025]	1 002	1 025	1 016	1 181	989	940	894	722	790
Хорватія ⁶⁰	[1 313]	[1 063]	931	916	1 018	1 048	1 203	1 097	1 016	[1 037]	[1 091]
Кіпр [†]	[413]	[400]	415	451	443	420	422	460	478	494	537
Чехія ⁶¹	3 088	3 355	3 219	3 519	3 251	3 136	2 673	2 752	2 498	2 254	2 479
Данія	4 418	4 287	4 311	4 108	4 492	4 332	4 499	4 230	4 504	4 515	4 859
Естонія ⁶²	236	273	288	358	403	488	471	429	330	[336]	[371]
Фінляндія	2 535	2 944	3 122	3 204	3 262	3 074	3 309	3 474	3 400	3 656	3 978

Країна	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2011*
Франція ⁶³	58 604	60 385	62 042	60 734	61 058	61 264	60 654	64 747	59 098	58 244	62 535
Німеччина	46 592	45 955	44 544	43 847	42 835	42 877	44 107	45 769	45 075	[43 478]	[46 745]
Греція	8 612	7 378	8 112	8 772	9 121	9 113	10 131	10 555	[7 162]	[7 502]	[8 155]
Угорщина	2 017	2 173	2 011	1 991	1 785	1 819	1 690	1 506	1 351	[1 287]	[1 385]
Ісландія ⁶⁴	6,6	10,6
Ірландія	1 327	1 273	1 292	1 309	1 298	1 307	1 354	1 337	1 274	1 207	1 302
Італія ⁶⁵	40 333	40 660	40 794	39 247	37 981	[36 831]	[38 151]	[37 087]	[35 532]	[31 946]	[34 501]
Латвія	278	321	346	403	506	552	540	343	260	267	295
Литва ⁶⁶	449	496	[475]	[514]	[559]	[611]	[638]	487	410	[405]	[444]
Люксембург	257	272	286	289	283	294
Македонія ⁶⁷	176	160	168	157	150	171	158	154	130	121	132
Мальта [†]	45,8	47,3	49,9	63,0	51,1	51,2	52,5	57,2	58,7	58,7	63,5
Чорногорія ⁶⁸	[77,8]	70,4	80,1	73,6	75,2	80,5	87,9
Нідерланди	10 743	10 896	10 980	10 998	11 513	11 668	11 467	11 714	11 277	10 945	11 781
Норвегія	6 278	6 035	6 188	5 822	5 811	6 181	6 215	6 596	6 390	[7 083]	[7 744]
Польща ⁶⁹	6 275	6 522	6 819	7 289	7 762	8 774	[7 848]	[8 414]	[8 781]	[9 149]	[9 705]
Португалія	4 315	4 164	4 422	4 688	4 554	4 359	4 375	4 651	4 821	[4 285]	[4 670]
Румунія	2 084	2 150	2 312	2 446	2 520	2 417	2 664	2 265	2 086	1 945	2 145
Сербія ⁷⁰	1 221	1 070	989	828	836	943	915	872	845	805	949
Словаччина [†]	1 211	1 285	1 194	1 293	1 312	1 320	1 351	1 293	1 130	968	1 058
Словенія	561	584	619	631	723	727	770	776	772	668	715
Іспанія	13 749	13 618	14 056	14 157	16 550	17 098	17 152	16 465	14 744	13 984	15 178
Швеція	6 521	6 473	6 092	6 172	6 075	6 235	5 545	5 438	5 886	[5 960]	[6 811]
Швейцарія ^{†71}	4 620	4 500	4 416	4 347	4 138	4 164	4 265	4 261	4 115	4 618	5 436
Туреччина	21 207	19 141	17 468	16 537	17 755	16 553	16 767	17 966	17 649	18 687	17 871
Велика Британія	49 088	52 619	53 228	53 676	54 024	55 730	58 217	59 350	58 099	57 875	62 685
Близький Схід											
Бахрейн ⁷²	485	557	561	555	604	639	691	777	776	883	878
Єгипет	4 784	5 012	4 742	4 732	4 842	4 877	4 542	4 408	4 289	4 107	4 285

Іран ⁷³	6 529	7 950	9 777	12 125	13 502	11 096	(7 463)
Ірак ⁷⁴	(1 783)	(2 406)	(1 727)	(2 580)	3 220	3 054	3 581	(5 568)
Ізраїль ⁷⁵	[15 971]	[15 982]	[15 275]	[14 704]	[15 668]	[15 213]	[14 610]	[14 737]	[14 242]	[15 209]
Йорданія	760	877	814	809	885	1 236	1 398	1 474	1 367	1 310
Кувейт	4 136	4 457	4 797	4 642	4 612	4 913	4 526	4 478	4 715	5 178
Ліван	1 193	1 199	1 219	[1 238]	[1 230]	[1 349]	1 237	1 490	[1 633]	[1 657]
Оман ^{*76}	3 368	3 543	3 983	4 802	5 134	5 201	4 952	4 633	4 895	4 074
Катар ⁷⁷	1 475	1 487	1 370	1 456	1 539	1 875	2 355
Саудівська Аравія ^{8 78}	24 343	24 522	27 262	32 849	37 420	43 105	42 306	43 477	45 245	46 219
Сирія ⁷⁹	2 008	2 302	2 306	2 319	2 086	2 217	2 010	2 282	2 346	2 490
ОАЕ ⁸⁰	[9 964]	[10 455]	[11 289]	[10 506]	[10 632]	[11 412]	[13 752]	[15 913]	[16 062]	..
Смен	1 371	1 415	1 154	1 186	1 110	1 327	1 275

Примітки: див. після табл. 4.8.

Таблиця 4.8. Військові витрати країн у відсотках ВВП у 2002-2010рр.

Країни розміщені за регіонами та субрегіонами.

Країна	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Африка									
<i>Північна Африка</i>									
Алжир ¹	3,7	3,3	3,3	2,8	2,6	2,9	3,0	3,8	3,6
Лівія* ^{1,2}	2,2	1,9	1,9	1,4	1,0	0,9	1,2
Марокко	3,6	3,7	3,4	3,4	3,3	3,2	3,3	3,3	3,5
Туніс	1,7	1,7	1,6	1,6	1,6	1,4	1,4	1,4	[1,4]
<i>Екваторіальна Африка</i>									
Ангола ³	3,8	4,8	4,1	4,5	4,4	3,4	3,7	4,3	4,2
Бенін	0,9	0,9	1,0	[1,0]	[1,0]	..	[1,0]
Ботсвана	3,7	3,7	3,1	2,8	2,4	2,5	2,5	2,9	2,4
Буркіна-Фасо ⁴	1,1	1,0	1,1	1,1	1,2	1,3	1,4	1,3	1,3
Бурунді	7,2	7,3	6,6	6,2	4,9	4,7	3,8
Камерун ⁵	1,3	1,4	1,4	1,3	1,4	1,5	1,5	1,6	1,6
Кабо-Верде	0,7	0,7	0,7	0,7	0,6	0,6	0,5	0,5	0,5
ЦАР* ⁴	1,1	1,3	1,2	1,1	..	1,1	1,6	1,8	2,6
Чад ⁵	1,7	1,5	1,1	0,9	..	5,5	7,1	6,2	[2,7]
ДРК ⁶	..	1,4	2,1	2,3	2,4	2,0	1,4	1,0	1,3
Конго ⁸	1,7	1,9	1,7	1,3	1,1	1,4	1,1	..	1,1
Кот-д'Івуар ⁷	..	1,5	1,5	1,4	1,5	1,5	1,5	1,7	1,6
Джібуті	6,0	7,2	5,6	6,3	[6,4]	4,1	3,7
<i>Екваторіальна Гвінея</i>									
Ерїтрея	20,7	20,9
Ефіопія	3,4	2,8	2,5	2,3	1,7	1,3	1,1	1,0	0,9
Габон ⁸	2,0	1,8	1,7	1,3	1,1	(1,0)	0,9
Гамбія* ⁹	1,0	1,1	0,4	0,5	0,4	0,6

Гана ¹⁰	0,4	0,5	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4
Гвінея ¹¹	3,1	2,4	2,2
Гвінея-Бісау	3,2	1,6	...	2,1
Кенія	1,6	1,7	1,6	1,7	1,7	1,8	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9
Лесото	3,0	2,9	2,6	2,5	2,5	2,5	1,7	2,7	2,7	2,7	2,7	2,7	3,1
Ліберія	0,7	1,5	0,5	0,5	0,5	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,9
Мадагаскар ¹²	1,3	1,3	1,2	1,1	1,0	1,1	1,1	0,8	0,8	0,8	0,8	0,8	0,7
Малаві	0,6	0,5	0,8	1,2	1,2	[1,1]
Малді ¹³	2,1	2,1	2,1	2,2	2,2	2,2	2,0	[1,9]	[1,9]	[1,9]	[1,9]	[1,9]	[1,9]
Мавританія†	3,2	4,9	4,9	3,7	3,0	...	3,4	3,8	3,8	3,8	3,8	3,8	...
Маврійїї ¹⁴	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
Мозамбік	1,3	1,3	1,4	0,9	0,8	0,8	0,8	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	...
Намібія ¹⁵	2,8	2,9	2,9	3,1	2,9	2,9	2,1	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7	1,5
Нігер	1,0	0,9	1,1	1,0	1,0	0,9
Нігерія	1,5	0,9	0,7	0,6	0,5	0,6	0,8	0,9	0,9	0,9	0,9	0,9	1,0
Руанда ¹⁶	3,0	2,4	2,0	1,7	1,8	1,5	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	1,3
Сенегал ^{§¶}	1,4	1,4	1,3	1,4	1,6	1,7	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6
Сейшельські Острови	1,7	1,7	2,3	2,1	1,9	2,0	1,6	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,3
Сьєрра-Леоне	2,1	2,0	1,6	1,6	[1,7]	[1,5]	[1,1]	[1,3]	[1,3]	[1,3]	[1,3]	[1,3]	[1,2]
Сомалі
ПАР	[1,6]	[1,7]	1,5	1,5	1,4	1,3	1,3	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4	1,3
Південний Судан ¹⁷
Судан ^{†18}	2,7	1,9	4,7	3,3	3,4
Свазіленд ^{†19}	1,4	1,6	1,7	2,0	1,9	1,8	[2,1]	[3,2]	[3,2]	[3,2]	[3,2]	[3,2]	[3,0]
Танзанія	1,4	1,2	1,1	1,1	1,1	1,1	1,1	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2
Того	...	1,6	1,5	1,5	1,7	1,7
Уганда	2,4	2,3	2,3	2,2	2,0	2,0	[2,2]	[1,9]	[1,9]	[1,9]	[1,9]	[1,9]	[1,6]
Замбія	[1,9]	2,0	1,9	1,3	2,0	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7
Зімбабве ²⁰	2,2	2,5	5,5	2,3	(2,1)	(1,8)	1,3

Країна	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Америка									
<i>Центральна Америка та Карибський басейн</i>									
Беліз	0,8	0,9	0,9	1,0	1,0	1,1	1,4	1,3	1,1
Коста-Ріка ²¹	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Куба ²²	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Домініканська Республіка	1,1	0,8	0,7	0,8	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7
Сальвадор ²³	1,4	1,1	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	1,1
Гватемала	0,8	0,8	0,5	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4	0,4
Гаїті	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Гондурас ²⁴	[0,8]	[1,0]	[0,7]	[0,6]	0,7	0,8	1,0	1,1	1,1
Ямайка	0,6	0,6	0,5	0,5	0,6	0,7	0,9	0,9	0,8
Мексика	[0,5]	[0,5]	0,4	0,4	0,4	0,5	0,5	0,5	0,5
Нікарагуа ²⁵	0,9	0,9	0,7	0,8	0,8	0,8	0,7	0,8	0,7
Панама	—	—	—	—	—	—	—	—	—
<i>Північна Америка</i>									
Канада	1,2	1,1	1,1	1,1	1,2	1,2	1,3	1,4	1,5
США ²⁶	3,4	3,7	3,9	4,0	3,9	4,0	4,3	4,8	4,8
<i>Південна Америка</i>									
Аргентина ²⁷	1,1	1,1	1,0	0,9	0,9	0,9	0,8	1,0	0,9
Болівія ²⁸	2,0	2,2	1,9	1,8	1,6	1,7	2,0	2,0	1,7
Бразилія	1,9	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,6	1,6
Чилі ²⁹	3,6	3,4	3,5	3,4	3,4	3,2	3,5	3,3	3,2
Колумбія ³⁰	3,4	3,5	3,5	3,4	3,3	3,3	3,7	3,8	3,6
Еквадор	2,0	2,6	2,2	2,6	2,3	2,9	3,0	3,7	3,6
Гайана ³¹	1,9	1,9	1,8	1,9	1,8	2,0	2,2	2,3	2,1
Парагвай ³²	1,0	0,8	0,9	0,8	0,8	0,8	0,7	0,9	0,9
Перу ³³	1,5	1,5	1,4	1,5	1,3	1,2	1,1	1,4	1,3
Уругвай ³⁴	2,8	2,5	2,2	2,1	2,0	1,8	1,9	2,1	2,0
Венесуела ³⁵	1,2	1,2	1,3	1,4	1,6	1,3	1,4	1,2	0,9

Азія та Океанія

Центральна та Південна Азія

Афганістан ³⁶	...	[2,1]	[2,2]	1,8	1,8	2,4	2,2	2,0	3,8
Бангладеш	1,1	1,1	1,1	1,0	1,0	1,0	1,0	1,1	1,1
Індія ³⁷	2,9	2,8	2,8	2,8	2,5	2,3	2,6	2,9	2,7
Казахстан	1,1	1,1	1,0	1,0	1,0	1,3	1,1	1,1	1,1
Киргизстан ³⁸	2,7	2,9	2,8	3,1	3,2	3,4	3,4	3,5	4,4
Непал ¹	1,3	1,5	1,6	1,7	1,6	1,4	1,3	1,4	1,4
Пакистан ¹ * ³⁹	3,9	3,7	3,6	3,4	3,3	3,0	2,8	2,8	2,8
Шрі-Ланка	[3,3]	[2,9]	3,0	2,6	2,8	3,3	3,7	3,6	3,0
Таджикистан	2,1	2,2	2,2
Туркменістан
Узбекистан ⁴⁰	0,6	0,5

Східна Азія

Китай ⁴¹	[2,2]	[2,1]	[2,1]	[2,0]	[2,0]	[2,1]	[2,0]	[2,2]	[2,1]
Японія ⁴²	1,0	1,0	1,0	1,0	1,0	0,9	0,9	1,0	1,0
Північна Корея ⁴³	[2,4]	[2,5]
Південна Корея ⁴⁴	1,9	1,6	1,5	1,3	1,2	1,4	1,4	1,0	1,1
Монголія	2,2	2,2	2,2	2,1	1,9	2,0	2,2	2,4	2,1
Тайвань

Океанія

Австралія	1,9	1,8	1,8	1,8	1,8	1,8	1,8	1,9	1,9
Фіджі ⁴⁵	1,7	1,6	1,7	1,4	1,7	2,2	1,5	1,8	1,6
Нова Зеландія	1,1	1,1	1,0	1,0	1,0	1,1	1,1	1,2	1,2
Папуа-Нова Гвінея ⁴⁶	0,6	0,5	0,6	0,6	0,5	0,6	0,5	0,5	0,4

Південно-Східна Азія

Бруней ⁴⁷	5,3	3,7	2,5	2,6	2,6	2,6	2,5	3,3	3,2
Камбоджа	1,6	1,5	1,3	1,1	1,1	1,1	1,0	1,9	1,6
Індонезія ⁴⁸	[0,8]	[1,0]	[0,9]	0,8	0,7	0,8	0,6	0,6	0,7
Лаос	(0,6)	(0,6)	(0,5)	(0,4)	(0,4)	(0,4)	(0,3)	(0,3)	(0,3)

Країна	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Малайзія	2,2	2,6	2,3	2,3	2,1	2,1	2,0	2,1	1,6
М'янма ⁴⁹	1,3
Філіппіни ⁵⁰	[1,5]	1,6	[1,4]	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	1,2
Сінгапур	5,0	4,9	4,5	4,4	4,0	3,7	3,9	4,1	3,7
Таїланд	1,4	1,3	1,1	1,1	1,1	1,3	1,6	1,9	1,5
Тімор-Лешт ⁵¹	1,1	2,5	5,2	[6,6]	5,3	6,6	4,9
В'єтнам	...	2,1	2,0	1,9	2,1	2,5	2,3	2,5	2,5
Європа									
<i>Східна Європа</i>									
Вірменія ⁵²	2,7	2,7	2,7	2,9	2,9	3,0	3,4	4,2	4,2
Азербайджан ⁵³	[2,2]	[2,4]	[2,6]	2,3	3,4	2,9	3,3	3,3	2,9
Білорусь	1,4	1,3	1,4	1,5	1,7	1,6	1,5	1,4	1,4
Грузія ⁵⁴	1,0	1,1	1,4	3,3	5,2	9,2	8,5	5,6	3,9
Молдова ⁵⁵	0,4	0,4	0,4	0,4	0,5	0,5	0,6	0,5	0,3
Росія ⁵⁶	[4,4]	[4,3]	[3,8]	[3,7]	[3,6]	[3,5]	[3,5]	[4,3]	[3,9]
Україна ⁵⁸	2,8	2,8	2,6	2,8	2,8	2,9	2,7	[2,9]	[2,7]
<i>Західна та Центральна Європа</i>									
Албанія ⁵⁷	1,3	1,3	1,4	1,4	1,6	1,8	2,0	2,1	1,6
Австрія	0,9	0,9	0,9	0,9	0,8	0,9	0,9	0,9	0,9
Бельгія	1,2	1,2	1,2	1,1	1,3	1,1	1,2	1,2	1,1
Боснія і Герцеговина ⁵⁸	3,9	2,4	1,9	1,5	1,3	1,1	1,1	1,2	1,2
Болгарія ⁵⁹	[2,9]	[2,8]	2,6	2,4	2,3	2,5	2,0	2,0	1,9
Хорватія ⁶⁰	[2,8]	[2,1]	1,7	1,6	1,7	1,7	1,9	1,8	1,7
Кіпр [†]	[2,3]	[2,2]	2,1	2,2	2,1	1,9	1,8	2,0	2,1
Чехія ⁶¹	2,0	2,1	1,9	2,0	1,7	1,6	1,4	1,4	1,3
Данія	1,5	1,5	1,5	1,3	1,4	1,3	1,4	1,4	1,5
Естонія ⁶²	1,7	1,7	1,7	1,9	1,9	2,1	2,1	2,3	1,7
Фінляндія	1,2	1,4	1,4	1,4	1,4	1,2	1,3	1,5	1,4

Франція ⁶³	2,5	2,6	2,6	2,5	2,4	2,3	2,3	2,5	2,3
Німеччина	1,5	1,4	1,4	1,4	1,3	1,3	1,3	1,4	1,4
Греція	3,2	2,6	2,7	2,9	2,9	2,7	3,0	3,2	[2,3]
Угорщина	1,6	1,7	1,5	1,4	1,3	1,3	1,2	1,1	1,0
Ісландія ⁶⁴	—	—	—	—	—	—	0,0	0,1	...
Ірландія	0,7	0,6	0,6	0,6	0,5	0,5	0,6	0,6	0,6
Італія ⁶⁵	2,0	2,0	2,0	1,9	1,8	[1,7]	[1,8]	[1,8]	[1,7]
Латвія	1,6	1,7	1,7	1,7	1,9	1,7	1,7	1,4	1,1
Литва ⁶⁶	1,7	1,7	[1,5]	[1,4]	[1,4]	[1,4]	[1,4]	1,4	1,1
Люксембург	0,7	0,7	0,7	0,6	0,6	0,6
Македонія ⁶⁷	2,8	2,4	2,5	2,1	1,9	2,0	1,8	1,7	1,4
Мальта [†]	0,7	0,7	0,7	0,9	0,7	0,7	0,7	0,7	0,7
Чорногорія ⁶⁸	[2,3]	1,8	1,9	1,9	1,9
Нідерланди	1,5	1,6	1,5	1,5	1,5	1,5	1,4	1,5	1,4
Норвегія	2,1	2,0	1,9	1,6	1,5	1,5	1,4	1,5	1,4
Польща ⁶⁹	1,9	1,9	1,9	1,9	1,9	2,0	[1,7]	[1,8]	1,5
Португалія	2,0	1,9	2,0	2,1	2,0	1,9	1,9	2,1	2,1
Румунія	2,3	2,1	2,0	2,0	1,8	1,5	1,5	1,4	1,3
Сербія ⁷⁰	4,5	3,7	3,1	2,5	2,4	2,5	2,3	2,4	2,2
Словаччина [†]	1,8	1,9	1,7	1,7	1,6	1,5	1,5	1,5	1,3
Словенія	1,4	1,4	1,5	1,4	1,6	1,5	1,5	1,6	1,6
Іспанія	1,2	1,1	1,1	1,0	1,2	1,2	1,2	1,2	1,0
Швеція	1,7	1,7	1,5	1,5	1,4	1,4	1,2	1,3	1,3
Швейцарія [†] 71	1,0	1,0	1,0	0,9	0,9	0,8	0,8	0,8	0,8
Туреччина	3,9	3,4	2,8	2,5	2,5	2,3	2,3	2,6	2,4
Велика Британія	2,5	2,5	2,5	2,4	2,4	2,3	2,5	2,7	2,6
Близький Схід									
Бахрейн ⁷²	4,7	4,8	4,3	3,6	3,4	3,2	3,0	3,9	3,4
Єгипет	3,4	3,3	3,0	2,9	2,7	2,5	2,3	2,1	2,0
Іран [†] 73	2,3	2,7	2,9	3,3	3,4	2,5	(1,8)
Ірак ⁷⁴	(1,7)	(2,2)	(1,9)	(2,2)	2,2	2,5	2,4

Країна	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Ізраїль ⁷⁵	[9,6]	[9,6]	[8,7]	[8,0]	[8,1]	[7,5]	[7,1]	[7,0]	[6,5]
Йорданія	5,4	6,0	5,1	4,8	4,8	6,1	5,9	6,0	5,0
Кувейт	7,4	6,5	5,8	4,3	3,6	3,6	3,0	3,9	3,6
Ліван	4,7	4,6	4,4	[4,4]	[4,5]	[4,6]	3,9	4,1	[4,2]
Оман ⁷⁶	12,4	12,2	12,1	11,8	11,0	10,3	7,6	9,6	8,5
Катар	4,7	4,0	2,9	2,5	2,1	2,2	2,3
Саудівська Аравія ⁷⁸	9,8	8,7	8,4	8,0	8,3	9,2	8,0	11,0	10,1
Сирія ⁷⁹	5,4	6,2	5,5	5,0	4,4	4,1	3,6	4,0	4,1
ОАЕ ⁸⁰	[8,6]	[7,9]	[7,4]	[5,6]	[5,1]	[5,0]	[5,5]	[7,6]	[6,9]
Ємен	6,0	6,0	4,7	4,3	3,6	4,1	3,9

... – даних немає або вони непридатні для використання; – нульова або дуже незначна величина; () – недостовірні дані; [] – оцінка СІПРІ; / – зміна фінансового року; ||| – обрив вибірки (дані до цього символу можуть бути не пов'язані з даними після).

^a Фінансовий рік починається з квітня зазначеного року та завершується в березні наступного року.

^b Фінансовий рік починається з липня зазначеного року та завершується в червні наступного року.

† Дані не враховують військові пенсії.

‡ Дані стосуються лише поточних витрат (тобто, не враховують капітальні витрати).

§ Дані стосуються ухваленого бюджету, а не фактичних витрат.

¶ Дані не враховують витрати на воснізовані формування.

|| Ці країни змінили чи реліквіували валюту; всі дані конвертовані в нову валюту.

¹ Дані стосовно Алжиру за 2004р. взяті з бюджету. В липні 2006р. Уряд Алжиру оприлюднив додатковий бюджет, де загальні витрати були збільшені на 35%.

Невідомо, чи була частина цих додаткових коштів призначена на розвиток, які у 2008р. стягнули 1 000 млн. динарів.

² Дані стосовно Лівії не враховують витрати на розвиток, які у 2008р. стягнули 1 000 млн. динарів.

³ Ступінь виконання бюджету Анголи може значно змінюватися. Дані стосовно військових витрат Анголи мають розглядатися в контексті високої невизначеності економічної статистики через вплив конфлікту на економіку країни.

⁴ Інвестиційні витрати ЦАР за 2005р. становили 775 тис. ЦА франків.

⁵ Військові витрати Чаду після 2005р. різко зросли внаслідок конфлікту на сході країни – через виняткові військові витрати, що фінансуються з доходів від продажу нафти. Даних за 2006р. немає, але доступна інформація свідчить про велике збільшення витрат у 2005р. та дещо менше – у 2006-2007рр.

⁶ Дані стосовно ДРК не охоплюють прибутків від широкомасштабного видобування військовими корисних копалин.

⁷ Дані стосовно Кот-д'Івуару за 2003р. стосуються ухваленого бюджету, а не фактичних витрат.

⁸ Дані стосовно Габону не враховують позабюджетні витрати, що фінансуються інвестиційним Фондом *Provisions pour Investissements Hydrocarbures (PHI)*, який наповнюється за рахунок податкових надходжень від оподаткування іноземних нафтових компаній, що працюють у Габоні.

⁹ Представляючи бюджет 2009р., Міністр фінансів Гамбії заявив про наступні обсяги бюджету Міністерства оборони: 381млн. даласі на 2008р. та 189 млн. даласі на 2009р. Водночас, ці дані охоплюють інші види військових витрат, порівняно з попередніми роками, тому на їх підґрунті можна зробити висновок про значно більше, ніж насправді, зростання військових витрат у 2008р.; з огляду на це, вони не можуть бути використані в безперервній серії даних.

¹⁰ Дані стосовно Гані з 2006р. є показниками ухваленого бюджету, а не звіту про фактичні витрати.

¹¹ Дані стосовно Гвінеї можуть бути заниженими, оскільки МВФ повідомляє про значні позабюджетні витрати на військові потреби.

¹² Дані стосовно Малагаскару враховують витрати на жандармерію і національну поліцію.

¹³ Дані стосовно Малі враховують витрати на безпеку і оборону.

¹⁴ Мавританія змінила у 2010р. фінансовий рік з липня-червня на січень-грудень. Перехідний шестимісячний період припадає на червень-грудень 2009р., даних за який немає.

¹⁵ Дані стосовно Намібії за 2002р. враховують додаткові видатки на суму 78,5 млн. намібійських доларів.

¹⁶ Фінансовий рік у Руанді (січень-грудень) був змінений у 2009р. (липень-червень). Дані стосовно Руанди в національній валюті за 2009р. враховують витрати за шість місяців 2009р. (із січня по червень – 20,6 млрд. франків) та за повний 2009/2010ф.р. (43,6 млрд. франків). Дані за 2005-2006рр. враховують видатки на миротворчі місії АС.

¹⁷ Південний Судан проголосив незалежність 9 липня 2011р. У період з липня 2005р. по липень 2011р. в Південному Судані діяв автономний Уряд Південного Судану згідно з Всеохоплюючою мирною угодою 2005р. Дані за 2006-2010рр. відбивають витрати Уряду Південного Судану на Народну армію визволення Судану (*Sudan People's Liberation Army, SPLA*).

¹⁸ Дані стосовно Судану враховують витрати на безпеку і оборону. Дані за 2006-2010рр. не охоплюють витрати Уряду Південного Судану. Див. також примітку 17.

¹⁹ Дані стосовно С'вазіленду за 2008-2010рр. є оцінками, що ґрунтуються на приблизному обчисленні частки бюджетних витрат на оборону, охорону громадського порядку та безпеку пром'яян, і викликають багато сумнівів.

²⁰ У квітні 2009р. Зімбабве відмовилася від зімбабвійського долара і зараз користується переважно долларом США. Британський фунт та південноафриканський ранд може також використовуватися для транзакцій. Офіційні дані стосовно бюджету наведені в доларах США. Дані стосовно Зімбабве в зімбабвійських доларах наводяться до 2007р., а починаючи з 2010р. – в доларах США. Внаслідок гіперінфляції дані про ціни за 2006р. та 2007р. слід використовувати обережно, дані про ціни за 2008р. зібрати не вдалося. Стосовно Зімбабве неможливо надати єдиний перелік постійних цін, тому дані за період до 2007р. в доларах у постійних цінах наводяться за постійними цінами 2005р., а за 2010-2011рр. – за постійними цінами 2009р. Ці дві вибірки не можна поєднувати.

²¹ Коста-Ріка не має збройних сил. Витрати на воєнізовані формування, прикордонну охорону, сили морського та повітряного спостереження складають менше 0,05% ВВП.

²² Дані про Кубу стосуються витрат на оборону і внутрішній порядок. Через брак даних про рівень інфляції, дані в таблиці 4.7 наведені в доларах США в поточних цінах, конвертованих за офіційним валютним курсом поточного року, а не в доларах США в постійних (2010р.) цінах. Дані про частку військових витрат у ВВП не наведені через відсутність надійних показників ВВП.

²³ Дані стосовно Сальвадору не враховують урядові витрати на військові пенсії з Пенсійного фонду Збройних Сил за 2002-2010рр. Дані за 2011р. охоплюють "оціночні" \$75 млн. витрат на пенсії. Дані про пенсії можуть бути дещо завищеними, оскільки вони враховують фінансові інвестиції фонду, які склали \$17 млн. у 2010р.

²⁴ Дані стосовно Гондурасу не враховують витрати на імпорт озброєнь.

²⁵ Дані стосовно Нікарагуа враховують військову допомогу, надану США та Тайванем. Протягом 2002-2009рр. вона складала 12,5; 16,9; 13,6; 11,1; 7,3; 28,8; 12,2 та 11,6 млн. кордоб, відповідно.

²⁶ Дані про США стосуються фінансового (1 жовтня - 30 вересня), а не календарного року.

²⁷ Конгрес Аргентини не затвердив бюджет на 2011р. Міністерства працюють відповідно до бюджету 2010р., тому оцінки СППРІ за 2011р. в національній валюті ідентичні даним за 2010р. у поточний цінах. Водночас, експертні кола вважають, що витрати за 2011р. можуть бути значно вищими.

²⁸ Дані стосовно Болівії враховують витрати на цивільну оборону.

²⁹ Дані про Чилі стосуються ухваленого бюджету. Дані враховують прямі внески на закупівлю військової техніки від державної компанії з видобутку мідної руди *Corporación Nacional del Cobre (CODELCO)*. З 2004р. Міністерство оборони розпочало накопичення невитрачених коштів за рахунок цих внесків, які у 2011р. були переведені до Стратегічного фонду передбачених витратів на майбутні закупівлі обладнання. Дані СППРІ надалі відбивають внески від *CODELCO*, а не реальні витрати.

³⁰ Дані стосовно Колумбії за 2002-2007рр. враховують додаткові надходження обсягом 2,5 млрд. песо від військового податку, запровадженого з 12 серпня 2002р. Переважна частина витрат цих надходжень припадає на 2002р. і 2004р.

³¹ Дані стосовно Гайани не охоплюють капітальні витрати, що склали 147, 154, 155 та 172 млн. гайанських доларів у 2003-2006рр., відповідно.

³² Дані про Парагвай за 2003р. стосуються нового ухваленого бюджету, а не фактичних витрат. Не враховані витрати на військові пенсії, які за 2007-2011рр. склали, відповідно, 208, 239,3, 271,7, 293,9 і 340 млрд. гуарані.

³³ Дані стосовно Перу, починаючи з 2005р. не враховують відрахування 20% прибутків від продажу газу державною компанією *CAMISEA* на потреби збройних сил і національної поліції.

³⁴ У попередніх виданнях СППРІ дані стосовно Уругваю не враховували військові пенсії. Врахування військових пенсій означає збільшення даних про військові витрати порівняно з тими, що містилися у попередніх публікаціях.

³⁵ Дані стосовно Венесуели не враховують невідомі обсяги додаткових надходжень від Фонду національного розвитку (*National Development Fund, FONDEN*), створеного у 2005р., що наповнюється за рахунок внесків з Центрального банку та державної нафтової компанії *PDVSA*.

³⁶ Фінансовий рік в Афганістані з березня по лютий. Дані стосовно Афганістану є базисними бюджетними витратами на потреби Афганської Національної Армії. Не врахована військова допомога іноземних донорів, зокрема від США, яка у 2009р. становила \$4 млрд. і в 16 разів перевищувала внутрішні військові витрати Афганістану.

³⁷ Дані стосовно Індії враховують витрати на воєнізовані формування Прикордонних військ, Поліцейських сил центрального резерву, Стрілкові Ассаму, Прикордонної поліції індю-тібетської ділянки кордону та, починаючи з 2007р., Сил охорони кордону у складі Міністерства внутрішніх справ, але не враховують витрати на ядерну діяльність Збройних сил.

- ³⁸ Дані стосовно Киргизстану враховують витрати на внутрішню безпеку, що складають суттєву частку загальних військових витрат.
- ³⁹ Дані стосовно Пакистану враховують поточні витрати. Вони не враховують витрати на воєнізовані формування: на Прикордонний корпус (Цивільні збройні сили) та на Пакистанських рейнджерів. У 2008р., 2009р. та 2010р. ці витрати склали, відповідно, 16,7, 20,8 і 31,4 млрд. рупій. Витрати на оборону в рамках Плану розвитку державного сектору у 2008р., 2009р. та 2010р. складали, відповідно, 2,3, 5,0 і 3,9 млрд. рупій.
- ⁴⁰ Дані стосовно Узбекистану, наведені в доларах США у постійних цінах, слід розглядати з урахуванням значної різниці між офіційним і неофіційним валютними курсами.
- ⁴¹ Дані стосовно Китаю є оцінкою загальних військових витрат, у т.ч. за статтями, що не віднесені до офіційного оборонного бюджету. Дані базуються: (а) на відкритих даних про офіційні військові витрати та витрати на інші товари, (б) на оцінках, що базуються на офіційних даних і методології, яка використовувалася у роботі Ш.Вонга (див.: Wang, S., 'The military expenditure of China, 1989-98', *SIPRI Yearbook 1999*), (в) за останні роки, коли офіційних даних для певних найменувань немає, – на відсоткових змінах офіційних даних військових витрат, останніх тенденціях у подібній категорії витрат, або стосовно комерційних прибутків Народно-визвольної армії Китаю, – на припущенні про їх поступове скорочення. Див. "Джерела та методи".
- ⁴² Дані про Японію стосуються ухвалених бюджетів до 2004рр. та 2010-2011рр. Враховані бюджетні видатки на діяльність Спеціальної комісії з питань о.Окінава (*Special Action Committee on Okinawa, SACC*), не враховані військові пенсії.
- ⁴³ Дані стосовно Північної Кореї отримані зі звітів державної влади. Вони не враховують інвестиції в оборонну промисловість та НДДКР у сфері технологій подвійного використання, соціальні та побутові послуги, що надаються через військовий сектор. Через ненадійність обмінного курсу між північнокорейською вонодо і долларом США, оцінки в доларах надати неможливо.
- ⁴⁴ Дані стосовно Південної Кореї не враховують видатки на три "спеціальні фонди", призначені для передислокації військових об'єктів і баз США та забезпечення життєдіяльності військ. Ці видатки у 2009р., 2010р. та 2011р. сягнули, відповідно, 449,3, 1 048,8 і 1 285,2 млрд. вон.
- ⁴⁵ Витрати Фіджі на військові пенсії за 1998-2002рр. становили приблизно 3,5% щорічних військових витрат.
- ⁴⁶ Дані стосовно Папуа-Нової Гвінеї стосуються поточних бюджетних видатків. За 2008-2011рр. видатки на розвиток ЗС дорівнювали, відповідно, 6, 25,2, 0 і 47 млн. кін.
- ⁴⁷ Дані про Бруней в національній валюті за 2003р. стосуються специфічного 15-місячного ф.р. – із січня 2003р. до березня 2004р. Фінансові роки до 2002р. тривали із січня до грудня, починаючи з 2004р. і надалі – з квітня до березня.
- ⁴⁸ Дані стосовно Індонезії не враховують суттєвих позабюджетних витрат, обсяги яких не відомі.
- ⁴⁹ Дані стосовно М'яйми не наведені в доларах США через надмірні коливання офіційно проголошеного обмінного курсу к'ята до долара.
- ⁵⁰ Дані стосовно Філіппін є дещо завищеними з огляду на витрати на ветеранів. До 2010р. ці витрати становили 1 млрд. песо щорічно, але в 2011р. зросли до 13,9 млрд. песо.
- ⁵¹ Дані про Тимор-Лешті в національній валюті за 2007р. стосуються специфічного шестимісячного ф.р. – з липня до грудня 2007р. Попередні фінансові роки до 2006/2007ф.р. тривали з липня до червня; наступні, починаючи з 2008ф.р., – із січня до грудня. Дані про військові витрати як частку ВВП ґрунтуються на даних про ВВП, які не враховують доходи від продажу нафти та газу, які останніми роками в кілька разів перевищують весь ВВП країни.
- ⁵² Якщо до даних стосовно Вірменії додати військові пенсії, то вони зросли б на 15-20%.

⁵³ Дані щодо Азербайджану враховують додаткові видатки на Спеціальні оборонні проекти в 2011р., що склали 1 087 млн. манатів.

⁵⁴ Бюджетні дані за 2003р. стосовно Грузії, як вважається, применшують фактичні витрати через політичну кризу продовж того року.

⁵⁵ Якщо врахувати всі військові статті бюджету Молдови, в т.ч. витрати на військові пенсії та воєнізовані формування, то суми загальних військових витрат за 2005р., 2006р. і 2007р. становили б, відповідно, 343, 457 і 530 млн. лей.

⁵⁶ Стосовно джерел і методів обчислення даних про військові витрати Росії див.: Cooper, J., "The military expenditure of the USSR and the Russian Federation, 1987-97", *SIPRI Yearbook 1998*.

⁵⁷ Дані стосовно Албанії до 2006р. не повністю враховують військові пенсії. Дані за 2007р., 2008р. та 2011р. відносяться до зміненого бюджету.

⁵⁸ Дані стосовно Боснії і Герцеговини з 2005р. враховують витрати на Армію Боснії і Герцеговини, створену у 2005р. на базі Хорватсько-Боснійської Армії Федерації Боснії і Герцеговини та Боснійсько-Сербської Армії Республіки Сербської. Дані до 2005р. враховують витрати на обидві армії – Армію Федерації Боснії і Герцеговини та Боснійсько-Сербської Армії Республіки Сербської.

⁵⁹ Відповідно до даних НАТО загальні витрати Болгарії, включно з військовими пенсіями, склали 1 393, 1 712 та 1 749 млн. лев у 2006р., 2007р. та 2008р., відповідно.

⁶⁰ Дані стосовно Хорватії за 2006-2010рр. враховують видатки центрального Уряду на повернення кредиту, наданого на військовий радіолокаційний комплекс. Суми, виділені у 2006р., 2007р., 2008р., 2009р. та 2010р. склали, відповідно, 147,8, 91,4, 53,2, 54,6 і 55,2 млн. кун. Видатки проводилися і в 2011р., але точні дані надані не були, а тому додана оціночна сума дорівнює даним за 2010р. (55,2 млн. кун).

⁶¹ Дані стосовно Чехії не враховують військову допомогу Афганістану та Іраку. Допомога Афганістану складала 18,7 млн. крон у 2004р. та 612,6 млн. крон у 2007р. Допомога Іраку у 2005р. складала 1,1 млн. крон.

⁶² У 2010р. естонські Прикордонну службу та Національну поліцію об'єднали, а новостворена служба не вважається воєнізованим формуванням за класифікацією. Переважно цим пояснюється скорочення військових витрат у 2010р.

⁶³ Дані стосовно Франції, починаючи з 2006р., розраховуються за новою методикою через зміни в бюджетній системі та фінансовому законодавстві країни.

⁶⁴ Ісландія не має армії чи будь-яких інших військових формувань. До створення Оборонного Агентства в червні 2008р. в Ісландії не було військового або оборонного бюджету. Оборонне Агентство Ісландії відповідальне за забезпечення діяльності оборонних об'єктів, таких як Система протиповітряної оборони, збору розвідувальної інформації та проведення військових навчань.

⁶⁵ Дані стосовно Італії враховують витрати на цивільну оборону, які зазвичай становлять близько 4,5% загального обсягу.

⁶⁶ Через зміни у звітності стосовно фінансування воєнізованих формувань у Латвії, дані до 2003р. можуть містити витрати на деякі структури, не враховані після 2004р.

⁶⁷ Визначення військових витрат Македонії змінилося, починаючи з 2006р. Прикордонні війська були передані з Міністерства оборони до Міністерства внутрішніх справ. Тепер до військових витрат відносять військові пенсії, які раніше не враховувалися.

⁶⁸ Чорногорія протолосила незалежність від Союзу Держав Сербії і Чорногорії в червні 2006р. Див. також примітку 70.

⁶⁹ Дані стосовно Польщі не враховують деякі витрати на оборону іншими міністерствами, додаткові витрати на внутрішню безпеку, зокрема через Фонд модернізації Збройних сил, а також на певні додаткові оборонні НДДКР. У 2004-2011рр. суми цих додаткових витрат коливалися від близько 240 млн. до 640 млн. злотих.

⁷⁰ 3 червня 2006р. від Союзу Держав Сербії і Чорногорії відокремилася Чорногорія. Дані стосовно Сербії до 2005р. відповідають даним про Союз Держав Сербії і Чорногорії (до лютого 2003р. більш відома назва – колишня Республіка Югославія), а з 2006р. – лише про Сербію.

⁷¹ Дані стосовно Швейцарії не враховують ні витрати на військові пенсії чи воєнізовані формування, ні витрати кантонів і місцевої влади. Упродовж 1990–2006рр. військові витрати кантонів і місцевої влади становили, як правило, 5–8% видатків центрального Уряду.

⁷² Дані стосовно Бахрейну не враховують позабюджетні витрати на оборонні закупівлі.

⁷³ Дані стосовно Ірану не враховують витрати на воєнізовані формування, зокрема Корпус ісламських стражів революції (*Islamic Revolutionary Guards Corps, IRGC*).

⁷⁴ Останніми роками Міністерство оборони Іраку майже не оприлюднювало дані про військові витрати. Дані за 2011р. слід використовувати обережно. Дані до 2007р. є неточними через високий рівень інфляції.

⁷⁵ Дані стосовно Ізраїлю враховують додаткові видатки на операції в Палестині, інших територіях та охоплюють видатки на воєнізовану Прикордонну поліцію.

⁷⁶ Дані стосовно Оману враховують витрати на національну безпеку і оборону. В 2011р. Уряд ухвалив додаткові бюджетні видатки обсягом 1 000 млн. ріалів, що сягають 12% загального бюджету, але не відомо, чи пішли ці додаткові видатки на військові потреби.

⁷⁷ Дані стосовно Катару враховують витрати на безпеку і оборону.

⁷⁸ Дані стосовно Саудівської Аравії враховують витрати на безпеку і оборону.

⁷⁹ Дані стосовно Сирії конвертовані з національної валюти в долари США за валютним курсом 2010р.: \$1 = 46,422 сирійських фунтів. До того Сирія застосовувала співвідношення \$1=11,225 сирійських фунтів, що використовувалося для розрахунків у *Щорічниках СІПРІ* до 2009р. Сирія відмовилася від офіційного курсу у 2007р. та перейшла до паралельного ринкового курсу, що раніше вважався неофіційним.

⁸⁰ Дані про військові витрати ОАЕ є недостовірними та непрозорими. Єдиними доступними джерелами даних є Доповіді МВФ про країни (*IMF Staff Country Reports*) і Статистика урядових фінансів МВФ (*Government Finance Statistics*). Доповіді про країни містять дві позиції військових витрат: витрати на товари та послуги міністерств оборони і внутрішніх справ (які не враховують заробітну плату, посадові оклади та пенсії); і витрати Федеральними службами Абу-Дабі, які, за звітами, вважаються витратами на безпеку і оборону. Статистика урядових фінансів надає лише дані про товари та послуги. В оцінках СІПРІ враховуються 80% витрат Федеральних служб Абу-Дабі і 100% витрат на товари та послуги. Остання позиція оцінювалася за 2006–2010рр. за припущення стабільної реальної вартості.

Джерела та методи

Визначення військових витрат

Універсальне визначення СІПРІ військових витрат охоплює наступні суб'єкти та види діяльності: (а) збройні сили, в т.ч. миротворчі підрозділи; (б) міністерства оборони та інші урядові органи, залучені до оборонних проєктів; (в) воснізовані формування, що проходять підготовку та оснащуються для участі у військових операціях; (г) військово-космічну діяльність. Визначення військових витрат охоплює поточні та капітальні витрати на: (а) утримання військового та цивільного персоналу, в т.ч. пенсії військовослужбовців і соціальне забезпечення особового складу; (б) бойову підготовку та експлуатацію озброєнь і військової техніки (ОВТ); (в) закупівлю ОВТ; (г) науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи (НДДКР); (д) військову допомогу (у складі військових витрат країни-донора). До військових витрат не належать витрати на цивільну оборону та поточні витрати на т.зв. "поствійскову" діяльність – пільги для ветеранів, демобілізацію, конверсію та утилізацію озброєнь. Хоча таке застосування вважається універсальним, на практиці його часто важко дотриматися через обмеженість даних.

Обмеженість даних

Обмеження впливають переважно на три головні характеристики даних: надійність, аргументованість і порівнянність.

Головні проблеми надійності виникають внаслідок браку, ніж неповноти офіційних даних про військові витрати, недостатності детальної інформації, особливо про фактичні витрати, а не бюджетні видатки. В багатьох країнах офіційні дані відбивають лише частину загальних витрат на оборону. Важливі витрати можуть бути приховані в невійськових статтях бюджету, або навіть фінансуватися поза межами державного бюджету. На практиці використовується багато механізмів надбюджетних і позабюджетних витрат.

Аргументованість даних про військові витрати залежить від цілей їх використання. Оскільки ці витрати є мірою грошового внеску до зміцнення військових спроможностей, найбільш аргументованим буде використання даних про них як показника економічних ресурсів, спрямованих на військові цілі. Саме з цієї причини обмеженим є використання цих даних як показника військової сили чи спроможності. Хоча військові витрати суттєво впливають на військові спроможності, останні залежать також від багатьох інших чинників: балансу між особовим складом та озброєннями; технологічного рівня ОВТ, стану їх утримання та ремонту; загальних характеристик безлекового середовища, в якому застосовуватимуться збройні сили.

На порівнянність даних накладають обмеження два різні типи факторів: мінливість змісту категорії "військові витрати", а також методів перерахунку валот. Змістове наповнення офіційних даних про військові витрати суттєво відрізняється залежно від країни, а також від періодів часу навіть для однієї країни. Від вибору обмінного курсу для перерахунків витрат у єдину валюту суттєво залежить можливість порівняння даних різних країн (див. нижче). Проблема міжнародних порівнянь економічних показників має загальний характер і стосується не лише військових витрат. Водночас, з огляду на чутливість міжнародних порівнянь військових витрат, важливо пам'ятати, що від вибору обмінного курсу значною мірою залежить інтерпретація порівняння країн.

Методи

Дані СІПРІ ґрунтуються на відкритих джерелах і відбивають офіційну інформацію, яку подають уряди. Водночас, офіційні дані не завжди відповідають визначенню військових витрат СІПРІ. Так само не завжди можливо перерахувати дані відповідно до визначення, оскільки це вимагає детальної інформації стосовно того, які витрати враховані в офіційному оборонному бюджеті, а які здійснюються за додатковим бюджетом і поза бюджетом. У багатьох випадках СІПРІ змушений використовувати дані урядів незалежно від визначення. Якщо наявні різноманітні дані, що буває досить часто, то використовується той набір даних, що найбільшою мірою відповідає визначенню військових витрат СІПРІ. В будь-якому разі пріоритет у виборі надається уніфікованим даним з метою забезпечення незмінності методів обчислення за певний проміжок часу, замість підведення даних за окремі роки під загальну дефініцію. Крім того, в деяких випадках доводиться застосовувати оцінки.

Оцінки. Оцінки військових витрат використовуються у випадках, коли (а) зміст офіційно наданої інформації суттєво відрізняється від визначення СІПРІ або (б) коли немає повних і несуперечливих вибірок даних за певні періоди. В першому випадку оцінки робляться переважно

на підставі аналізу офіційних даних про державні бюджети і звітів про витрати. Найбільш детальні оцінки такого типу стосуються Китаю (наведені в *Щорічнику СІПРІ 1998* та оновлені в *Щорічнику СІПРІ 2011*) і Росії (наведені в *Щорічнику СІПРІ 1999*). У другому випадку, коли наявні лише неповні вибірки даних за певні періоди, для років, за які є такі вибірки, використовуються ті показники, що найбільшою мірою відповідають визначенню СІПРІ. Для років, за які даних немає, з метою досягнення послідовності застосовуються оцінки на підставі відсоткових змін у наявних вибірках за відповідні роки.

Оцінки завжди здійснюються на підставі офіційних урядових даних або інших емпіричних даних з відкритих джерел. Тому для країн, що не подали жодної офіційної інформації, оцінка не здійснюється, і стосовно цих країн даних у таблицях немає.

Оцінки СІПРІ в таблицях наводяться у квадратних дужках. Круглі дужки використовуються, якщо дані з незалежних від СІПРІ причин є неточними, наприклад, коли вони базуються на недостатньо надійних джерелах та у випадках, коли дані в доларах США в постійних цінах або відсотках ВВП є недостатньо надійними через відсутність достовірних економічних показників.

Дані за останні роки охоплюють два типи оцінок, що застосовуються для всіх країн: (1) дані за останні роки відповідають прийнятому бюджету, бюджетним оцінкам або уточненим оцінкам, більшість з яких підлягають перегляду наступними роками; (2) дефлятор у таблиці 4.7, що використовується для останнього року та є оцінкою, обчисленою за даними кількох місяців або за інформацією, наданою МВФ. Якщо невизначеність цих даних не перевищує прийнятного рівня, то вони не виокремлюються дужками.

У таблиці 4.1 узагальнені показники за світ, регіони, організації і групи країн за рівнем доходів є оцінками, оскільки дані про всі країни та за всі роки є не завжди доступними. Ці оцінки здійснюються найчастіше на підставі припущення, що рівень змін в окремій країні, даних про яку немає, є таким самим, як і в середньому в регіоні, до якого вона належить. Коли немає даних за кілька років у межах певного періоду, розрахунки здійснюються на підставі припущення про рівномірні тенденції змін у відповідному проміжку часу. Коли зробити оцінку витрат зовсім неможливо, відповідні країни в обчисленні загального показника не враховуються.

Розрахунки. Вихідні дані подаються в національній валюті в поточних цінах (таблиця 4.6). У таблиці позначені країни, де фінансовий рік не відповідає календарному. У всіх випадках крім одного, дані відповідають фінансовому року, що починається у зазначеному календарному. Винятком є США, де дані відповідають фінансовому року, що починається 1 жовтня попереднього до зазначеного року. В кількох країнах у 2002-2011рр. рамки фінансового року змінювалися. Інформація про такі випадки міститься в посиланнях.

Дані в доларах США в постійних цінах та у відсотках ВВП (таблиці 4.7, 4.8) стосуються календарних років, що у випадку окремих країн потребує приведення даних за фінансовий рік до календарного року. Дані за календарний рік розраховуються на підставі припущення, що впродовж усього фінансового року рівень витрат є однаковим. Дані в національній валюті конвертуються в долари США за постійними цінами та валютними курсами (таблиця 4.7) з використанням індексу споживчих цін конкретної держави та середньорічного ринкового валютного курсу (РВК).

Використання індексу споживчих цін як дефлятора означає, що динаміка оцінок СІПРІ військових витрат кожної країни (в доларах США в постійних цінах) відбиває реальні зміни купівельної спроможності стосовно типового споживчого кошика продуктів цивільного призначення. Використання спеціального дефлятора для військової продукції було б більш доцільним, але для більшості країн необхідних для цього даних немає.

Альтернативою є використання порівняльних показників паритету купівельної спроможності (ПКС) на основі ВВП, які дають можливість згладити різницю та отримати показник реальної купівельної спроможності ВВП в кожній країні. Проте, вони не є кращим за РВК мірилом витрат на військові товари та послуги (більш детально див. *Щорічник СІПРІ 2006*). Зокрема, за допомогою ПКС навряд чи можливо охарактеризувати вартість сучасних військових технологій і систем у кожній країні. Насправді, дані про військові витрати, якими б порівняльними показниками не користувалися, не є безпосереднім мірилом військового потенціалу. Таким чином, порівняльні показники ПКС не дають “кращого” уявлення про реальні військові витрати країни. Скоріше вони демонструють обсяг альтернативних товарів і послуг, які можна придбати у країні на суму військових витрат. З іншого боку, РВК демонструє, що можна було б придбати на міжнародних ринках за коштів, витрачених на військові цілі. До того ж, показники ПКС – як оцінки – є менш надійними, ніж РВК. Через це, для конвертації даних про військові витрати в долари США СІПРІ, попри певні обмеження, застосовує РВК як найпростіший і найбільш об’єктивний засіб міжнародного порівняння рівнів військових витрат.

Джерела. Джерелами даних про військові витрати в порядку їх пріоритетності є: (а) першоджерела – офіційні дані, подані національними урядами в офіційних виданнях або у відповідь на запит; (б) вторинні джерела, що посилаються на першоджерела; (в) інші другорядні джерела.

Першу категорію складають документи про національні бюджети, Білі книги з питань оборони та державна фінансова статистика, а також відповіді на запити СІПІ, які щороку надсилаються міністерствам фінансів та оборони, центральним банкам і національним статистичним службам країн, внесених до Баз даних СІПІ про військові витрати. До цієї категорії належать також відповіді урядів про військові витрати, що надходять на запити ООН та ОБСЄ, якщо такі надсилаються країнами.

Другу категорію складають міжнародні статистичні дані, зокрема НАТО та МВФ. Дані про 16 країн-членів НАТО до 1999р. традиційно беруться з кількох джерел цієї організації, що містять статистичні дані про військові витрати. Запровадження НАТО у 2005р. нового визначення військових витрат змушує до використання й інших джерел для пошуку даних за останні роки про деякі країни. Дані про переважну кількість країн, що розвиваються, беруться із Щорічника урядової фінансової статистики МВФ (*Government Financial Statistics Yearbook*), який містить дані про витрати на оборону більшості країн-членів Фонду, а також із звітів про країни, підготовлених експертами МВФ. До цієї категорії належать також видання інших організацій, в яких наводяться відповідні посилання на використані першоджерела, зокрема Звіти про країни (*Country Reports of the Economist Intelligence Unit, London*).

До третьої категорії джерел належать спеціалізовані журнали та газети.

Головним джерелом економічних даних є публікації МВФ: Міжнародна фінансова статистика (*International Financial Statistics*); Огляд світової економіки (*World Economic Outlook*); звіти про країни, підготовлені експертами МВФ.

Мережа збору даних СІПІ про військові витрати

Автори висловлюють подяку за сприяння в отриманні даних про військові витрати, оцінки та рекомендації Джуліану Куперу (*Julian Cooper*, Centre for Russian and East European Studies, University of Birmingham), Дімітару Дімітрову (*Dimitar Dimitrov*, University of National and World Economy, Sofia), Ініго Гевара-і-Мояно (*Inigo Guevara y Moyano*, Colectivo de Analisis de la Seguridad con Democracia, Queretaro), Гюлаю Гюнлюк-Сенесену (*Gülây Günlük-Şenesen*, Istanbul University), Ідувіні Хернандес (*Iduvina Hernandez*, Asociación para el estudio y la promoción de la seguridad en democracia, Guatemala City), Шіру Хеверу (*Shir Hever*, Alternative Information Center, Jerusalem), Павану Наїру (*Pavan Nair*, Jagruti Seva Sanstha, Pune), Еліні Нур (*Elina Noor*, Institute of Strategic and International Studies Malaysia, Kuala Lumpur), Тамарі Патараї (*Tamara Pataraiia*, Caucasus Institute for Peace, Democracy and Development, Tbilisi), Томасу Шітцу (*Thomas Scheetz*, Lincoln University College, Buenos Aires), Нерхану Єнтюрку (*Nerhan Yentürk*, Istanbul Bilgi University), Ташіні Зайюні (*Tasheen Zayouna*, International IDEA, Stockholm) та Озрену Зунеку (*Ozren Zunec*, University of Zagreb).

5. Виробництво озброєнь і військові послуги

Загальний огляд

Вплив кризи державних витрат у країнах Глобальної Півночі на найкрупніші компанії, що належать до індустрії виробництва озброєнь і надання військових послуг (до оборонної промисловості), ще не набув всеохопного масштабу. Обсяги продажу озброєнь і військових послуг найкрупніших компаній, що належать до Переліку СІПРІ Top 100, продовжували зростати, сягнувши 2010р. \$411,1 млрд., хоча темпи зростання в реальних цінах, порівняно з 2009р., знизилися на 1% (див. підрозділ IV цього розділу). Водночас, упродовж 2002-2010рр. обсяги продажу озброєнь компаній з Top 100 збільшилися на 60%.

Найбільш вірогідною причиною незначних змін під час кризи є те, що вплив фінансового спаду у світі пом'якшився завдяки розгалуженій структурі оборонної промисловості (про це йшлося у Щорічнику СІПРІ 2011). Одним із чинників загального уповільнення темпів зростання продажу озброєнь і послуг у 2010р. був вивід військ США з Іраку та очікуване зниження попиту США на військову продукцію.

Нестабільність економіки та військових витрат як у США, так і в Західній Європі впливатиме на способи розробки та реалізації програм розвитку озброєнь і, таким чином, додаватиме невпевності стосовно обсягів продажу військової продукції і темпів їх зростання. Вплив цієї невпевності на виробників озброєнь у Сполучених Штатах і в Західній Європі проілюстровано Законом США 2012р. про бюджетні повноваження у сфері національної оборони (US National Defense Authorization Act, NDAA) та дискусіями стосовно співробітництва в галузі виробництва озброєнь у Західній Європі (див. підрозділ I).

У NDAA сформульовано неоднозначний месидж стосовно оборонної промисловості США. З одного боку, Закон підтримує багато масштабних, найдорожчих військових програм США, зокрема з виробництва бойового літака F-35 (Joint Strike Fighter). Дозвіл на подовження таких витратних програми свідчить, що обсяги продажу озброєнь на ринку США, очевидно, залишатимуться незмінними. З іншого боку, нові правила укладення контрактів – стосовно розподілу ризиків між Урядом США та компаніями-підрядниками – означають, що мірою реалізації цих програм навантаження на галузь може зрости.

Питання фінансової кризи постали на порядку денному дискусій про співробітництво в оборонній промисловості Західної Європи, хоча ці дискусії ще не призвели до масштабних результатів. Західноєвропейські держави обговорили та почали реалізацію спільних стратегій розробки та виробництва безпілотних авіаційних систем (БАС, unmanned aerial systems, UAS), і в червні 2011р. Європейська Комісія запровадила процедуру розробки та виробництва цих систем. Проте, ці ініціативи ще не дали результатів, про що свідчить стагнація проекту Talarion.

Окремі сектори військових послуг – зокрема, технічного обслуговування та ремонту техніки (ТОР, maintenance, repair and overhaul, MRO), системного забезпечення, логістики, а також підготовки персоналу іноземних збройних сил – виявилися більш стійкими до негативного впливу виводу з Іраку американських військ і глобальної фінансової нестабільності.

Причиною тривалого зростання цих секторів могли бути певні зміни після завершення холодної війни, зокрема трансформація структури потреб збройних сил і зменшення їх спроможностей з експлуатації дедалі більш складних систем озброєнь. Здається, підвищення тиску на державні витрати, за рахунок якого стало можливим скорочення військових витрат, сприятиме зростанню попиту на послуги сторонніх організацій, зокрема на TOP систем озброєнь (див. підрозділ II). Крім зростаючого інтересу до військових послуг, компанії, намагаючись утримати баланс між витратами та прибутками, розраховують і на інші бізнес-стратегії. Характерним явищем стало зростання кількості поглинань фірм, що спеціалізуються на кібербезпеці, через намагання крупних компаній-виробників озброєнь захиститися від потенційних скорочень військових витрат і переміщення їх інтересів на суміжні ринки (див. підрозділ I).

Багато країн поза межами Глобальної Півночі намагаються розвивати власну оборонну промисловість. Зусилля Індії, спрямовані на модернізацію, переобладнання та ремонт військової техніки Збройних сил і розширення військових спроможностей, зробили країну найкрупнішим імпортером основних систем озброєнь. Її оборонна промисловість також намагається задовольнити цей попит – зокрема, за рахунок підвищення технологічного рівня завдяки передачам технологій – але індійська оборонно-промислова політика вимагає масштабного реформування (див. підрозділ III).

Компанії США залишаються в перших рядках Переліку СІПРІ 100 найкрупніших компаній-виробників озброєнь і постачальників військових послуг за 2010р. (Тор 100) – на них припадає понад 60% обсягів продажу озброєнь усіх компаній з цього Переліку (див. підрозділ IV). Кількість західноєвропейських компаній в Переліку зменшилася до 30, тоді як до Тор 100 ввійшла бразильська компанія Embraer. Завдяки продовженню консолідації російської оборонної промисловості до числа її найкрупніших виробників озброєнь додалася нова корпорація – Об'єднана суднобудівна корпорація.

СЬЮЗАН Т.ДЖЕКсон

I. Ключові події в головних країнах-виробниках озброєнь

СЬЮЗАН Т.ДЖЕКСОН

Наслідки триваючої глобальної фінансово-економічної кризи змусили багато країн Глобальної Півночі вдаватися до обговорення і впровадження значних скорочень витрат з метою зменшення дефіциту державних бюджетів. Пропозиції зі скорочення поточних і майбутніх державних витрат охоплювали зазвичай військові витрати і, таким чином, могли б вплинути на виробництво озброєнь і надання військових послуг¹.

Зокрема, у США політичні розбіжності з приводу шляхів скорочення бюджетного дефіциту, виводу військ і, зрештою, повного виходу з Іраку, а також запланованого виходу з Афганістану створили надзвичайно непередбачувану ситуацію у сферах не лише військових витрат США, але й світового виробництва озброєнь. Скорочення військових витрат як частина зусиль зі зменшення бюджетних дефіцитів у Західній Європі також впливатиме на розробку та реалізацію програм розвитку озброєнь. Ці події знижують темпи зростання обсягів продажу озброєнь компаніями з *Top 100*: ці темпи досягли піку в 13% у 2003р., продовжували триматися на дещо нижчому рівні з 2006р. до 2009р., але у 2010р. знизилися до 1% (таблиця 5.1).

Перші звіти про обсяги продажу озброєнь у 2011р. були неоднозначними. В окремих випадках обсяги, як і очікувалося, зменшувалися після завершення контрактів. Так, британська компанія *BAE Systems* продемонструвала в I півріччі 2011р. спад через зменшення обсягу продажу її дочірньою компанією *Land and Armaments unit* і завершення власної частини програми *F-22*². Інші компанії, програми виробництва озброєнь яких продовжувалися, повідомили про збільшення обсягів продажу. У фінансовому звіті за третій квартал 2011р. американська компанія *Lockheed Martin* прогнозувала, що загальний обсяг продажу озброєнь на кінець року становитиме \$47 млрд., маючи зростання у трьох з чотирьох її підрозділах і невеликі зміни в четвертому³. Аналогічно, загальний обсяг продажу турецької компанії *Aselsan* за дев'ять місяців 2011р. був на 33% вищим, порівняно з таким самим періодом 2010р.⁴ Інші компанії демонстрували зростання, в т.ч. завдяки поглинанням, як у випадку з французькою компанією *Safran*, що придбала невеликі та середні підприємства⁵.

Багато країн поза межами Західної Європи і Північної Америки, зокрема Індія і деякі країни Близького Сходу, реалізують великі проекти закупівлі

¹ Про зміни у військових витратах див. підрозділи I, III і V розділу 4 цього видання.

² BAE Systems, *Half-yearly Report and Presentation 2011* (BAE Systems: London, 2011).

³ Lockheed Martin, 'Lockheed Martin announces third quarter 2011 results', Press release, 26 Oct. 2011, <<http://www.lockheedmartin.com/us/news/press-releases/2011/october/3Q-2011-earnings.html>>.

⁴ Aselsan, '30 Eylül 2011 tarihinde sona eren dokuz aylık ara doneme ait özet konsolide finansal tablolar', [Consolidated financial statements for the period ended 30 September 2011], <<http://www.aselsan.com.tr/Content.aspx?mid=119&oid=934>>.

⁵ Safran, 'Safran reports improved half-year results for 2011 with a recurring operating margin of nearly 10% of revenue', Press release, 28 July 2011, <<http://www.safran-group.com/site-safran-en/finance-397/financial-publications/financial-press-releases/2011-727/>>.

Таблиця 5.1. Обсяги продажу озброєнь компаніями-виробниками озброєнь і постачальниками військових послуг з *Top 100* у 2002-2010рр.

	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2002-2010
<i>Продаж озброєнь у постійних (2010р.) цінах за валютними курсами</i>										
Всього (\$ млрд.)	257	279	317	325	340	356	379	406	411	
Зміни (%)		13	10	2	5	5	6	7	1	60
<i>Продаж озброєнь у поточних цінах і за валютними курсами</i>										
Всього (\$ млрд.)	196	235	274	289	312	347	385	399	411	
Зміни (%)		20	17	5	8	11	12	4	3	110

Примітка: дані стосуються компаній з *Top 100* за відповідні роки; це означає, що кожного року склад компаній є різним, як і розподіл місць, який робиться на підставі несуперечливих вибірок даних. Зокрема, дані за 2009р. у цій таблиці відрізняються від аналогічних даних у таблиці 5.4.

Джерела: таблиця 5.5; База даних СІПРІ про оборонну промисловість.

озброєнь і, як наслідок, багато західноєвропейських і північноамериканських компаній орієнтуються на продаж своїх озброєнь цим країнам⁶. Проголошення Японією наприкінці 2011р. готовності скасувати заборону на експорт озброєнь – з метою, зокрема, підтримки вітчизняної оборонної промисловості і зниження собівартості її продукції – також є показником зростання пріоритизації експорту озброєнь у країнах Глобальної Півночі⁷. В цілому, загальну невизначеність перспектив продажу озброєнь зумовлює бюджетна невизначеність, що панує в багатьох країнах світу.

Закон про бюджетні повноваження у сфері національної оборони на 2012ф.р.

Закон про бюджетні повноваження у сфері національної оборони (*US National Defense Authorization Act, NDAA*) на 2012ф.р., ухвалений Конгресом США у грудні 2011р., дає уявлення про короткострокові перспективи на ринку озброєнь США⁸. Дискусії навколо цього документа поступово зосереджувалися на обсягах військових витрат США, але головна роль *NDAA* полягає в затвердженні річного фінансування закупівель озброєнь і військової техніки (ОВТ), звідки впливає його важливість для оборонної промисловості.

Попри зростання кризи в окремих секторах бюджетних витрат США, *NDAA* на 2012ф.р. продемонстрував, що багато великих компаній-виробників озброєнь наразі відчувають менший тиск, порівняно з іншими компаніями. Закон не містить масштабних скорочень фінансування на закупівлю ОВТ і свідчить про те, що витрати на озброєння на найбільшому у світу ринку зроби

⁶ BAE Systems, *Annual Report 2010: Total Performance Across Our Markets* (BAE Systems: London, [2011]), p.4; Harris Corporation, *When It Matters Most, Who Can You Trust? 2010 Annual Report* (Harris Corporation: Melbourne, FL, 2010), p.17.

⁷ Dawson, C., 'Japan lifts decades long ban on export of weapons', *Wall Street Journal*, 28 Dec. 2011; and Japanese Ministry of Defense, 'Press conference by the defense minister', 27 Dec. 2011, <<http://www.mod.go.jp/e/pressconf/2011/12/111227.html>>.

⁸ National Defense Authorization Act for Fiscal Year 2012, US Public Law no.112-81, signed into law 31 Dec. 2011, <<http://thomas.loc.gov/cgi-bin/bdquery/z?d112:h.r.01540>>. Про дебати навколо бюджету та військових витрат США див. підрозділ III розділу 4 цього видання.

і далі перебуватимуть на рівні, близькому до нинішнього. Однак, одним із ключових аргументів, що наводиться як основа стратегії компаній та ухвалення ними рішень про скорочення робочої сили чи злиття та поглинання, є передчуття зменшення військових витрат у США внаслідок кризи державних витрат.

Серед програм, фінансування яких, згідно із Законом на 2012ф.р., зберігається, є наземна бойова машина (*Ground Combat Vehicle, GCV*), тактична колісна машина (*tactical wheeled vehicle*) та програми, пов'язані з вертольотом *C/MV-22*⁹. Попри значну вартість і перевитрати коштів, у *NDAA* також затверджено продовження фінансування програми уніфікованого ударного винищувача *F-35 (Joint Strike Fighter)*¹⁰. Це найдорожча та, можливо, найбільш суперечлива програма закупівлі озброєнь в історії США, прогнозована вартість якої становитиме \$382 млрд. (за 2 443 літаки)¹¹. Головним виконавцем цієї програми є компанія *Lockheed Martin*, яка об'єднує компанії в дев'яти країнах-партнерах, що працюють над розробкою і виробництвом винищувача п'ятого покоління. Хоча загрози суттєвих скорочень найближчим часом немає, *NDAA* вимагає від заступника Міністра оборони США з питань закупівель, технології та логістики (*US Undersecretary of Defense for Acquisition, Technology and Logistics*) застосувати до програми *F-35* Закон про реформування системи закупівель озброєнь (*Weapon Systems Acquisition Reform Act*) від 2009р. – з метою уточнення вартості проекту¹². Крім того, *NDAA* вимагає внесення до загального контракту з фіксованою ціною всіх майбутніх мало-серійних початкових виробництв (*low-rate, initial production, LRIP*) – які дозволяють провести випробування складових авіаційної системи перед початком її серійного виробництва та закупівлі, – за згодою *Lockheed Martin* взяти на себе повну відповідальність за перевитрати коштів¹³. Це є головною відмінністю від попередніх контрактів, коли Уряд погоджувався оплачувати перевищення програмних кошторисів.

⁹ US House of Representatives, Armed Services Committee, 'The National Defense Authorization Act for FY 2012: highlights of the conference report', 12 Dec. 2011, <<http://armedservices.house.gov/index.cfm?p=ndaa-conference-report-highlights>>.

¹⁰ US House of Representatives (посилання 9); US Government Accountability Office (GAO), *Joint Strike Fighter*, GAO-10-382 (GAO: Washington, DC, Mar. 2010); and Dunn, M. M., 'Washington perspective: FY12 NDA', Air Force Association Blog, 16 Dec. 2011, <<http://airforceassociation.blogspot.com/2011/12/washington-perspective-fy12-ndaa.html>>.

¹¹ Ця сума не враховує витрати США на експлуатацію та обслуговування літака впродовж усього життєвого циклу – за цих умов, загальні витрати, за оцінкою Міністерства оборони, могли б перевищити \$1 трлн. Див.: US Department of Defense (DOD), *Selected Acquisition Report (SAR): F-35* (DOD: Washington, DC, 31 Dec. 2010), p.53; Thierney, D., 'The F-35: a weapon that costs more than Australia', *The Atlantic*, Mar. 2011. Стосовно перерахунку цих даних див.: Gertler, J., *F-35 Joint Strike Fighter (JSF) Program: Background and Issues for Congress*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress RL30563 (US Congress, CRS: Washington, DC, 26 Apr. 2011).

¹² Цим Законом передбачена реорганізація закупівель і контрактів з виробництва основних систем озброєнь і вимагається, зокрема, перед започаткуванням виробництва проведення аналізу вартості нових проектів і випробувань озброєнь. Див.: *Weapon Systems Acquisition Reform Act of 2009*, US Public Law no.111-23, signed into law 22 May 2009, <<http://thomas.loc.gov/cgi-bin/bdquery/z?d111:s.00454:;>> Tirkak, J.A., 'Make or break time for the F-35', *Airforce Magazine*, Aug. 2011.

¹³ Levin, C. (Senator), 'Senate Armed Services Committee completes conference on National Defense Authorization Act for FY12', Press release, 12 Dec. 2011, <<http://levin.senate.gov/newsroom/press/release/senate-armed-services-committee-completes-conference-on-national-defense-authorization-act-for-fy12>>.

Хоча Міністерство оборони (МО) та Конгрес США погоджуються з потребою врахування наслідків скорочення військових витрат для оборонної промислово-технологічної бази та необхідністю захисту прибутків оборонної промисловості, але зміни до контракту *F-35* є одним з тих випадків, коли МО запропонувало внести поправки до контрактів з виробниками озброєнь з метою віднесення окремих ризиків перевитрат на рахунок виробника¹⁴. В листопаді 2011р. у спільному листі, узгодженому з Асоціацією космічної промисловості США (*Aerospace Industries Association*), понад 100 керівників компаній космічної та оборонної промисловості США прокоментували запропоновані МО поправки до контрактів¹⁵. Вони попередили Міністра оборони США Л.Панетту (*Leon Panetta*), що внесені поправки означатимуть збільшення ризику виробника, призведуть до зниження конкуренції і, таким чином, спричинять зменшення інновацій, зростання вартості продукції і звільнення працівників.

Інші, не пов'язані з фінансуванням, положення *NDAA-2012* також впливають на промисловість¹⁶. Положення про політичний вплив означатимуть, що перед участю в тендерах МО від виробників озброєнь більше не вимагатиметься розкриття внесків на політичні цілі. Положення про контрафактні комплектуючі вимагають від МО та оборонної промисловості створення механізмів виявлення їх поставок, запобігання їм і покарання тих, хто постає і використовує контрафактні запчастини для систем ОВТ США¹⁷.

Поглинання, виокремлення і перепродаж компаній

У відповідь на бюджетний тиск компанії-виробники озброєнь можуть застосовувати різні стратегії, зокрема консолідацію військового виробництва, переорієнтацію на комерційні (тобто, невійськові) сектори, оптимізацію структури шляхом виокремлення допоміжних підрозділів. Події у сфері злиття та поглинань у США дають певне уявлення про стратегії, які при цьому використовуються.

¹⁴ Panetta, L., 'Defense priorities: today and tomorrow', Lee H. Hamilton Lecture, Woodrow Wilson Center, Washington, DC, 11 Oct. 2011, <<http://www.wilsoncenter.org/event/defense-priorities-today-and-tomorrow-secretary-leon-panetta>>; Carter, A., 'The defense industry enters a new era', Prepared remarks, Cowen Investment Conference, New York, 9 Feb. 2011; US Department of Defense, 'Contracts', no.1010-11, 9 Dec. 2011, <<http://www.defense.gov/contracts/contract.aspx?contractid=4681>>; Adler, L., 'Pentagon open to mergers, but not at the very top', Reuters, 9 Feb. 2011, <<http://www.reuters.com/article/2011/02/09/>>; Shalal-Esa, A., 'Pentagon vows to keep defense industry healthy', 2 Dec. 2011, <<http://in.reuters.com/article/2011/12/01/pentagon-industry-idINDEE7B00O020111201>>; Moore, J., 'Sharing the pain & gain of a multimillion-dollar contract', GovConExec, 2 May 2011, <<http://www.govconexec.com/2011/03/02/sharing-the-pain-the-gain-of-a-multimillion-dollar-contract/>>.

¹⁵ Стилий зміст цього листа, який не був опублікований, див.: Shalal-Esa, A., 'U.S. defense firms blast Pentagon on contract changes', Reuters, 6 Dec. 2011, <<http://www.reuters.com/article/2011/12/07/us-pentagon-industry-idUSTRE7B608O20111207>>.

¹⁶ US House of Representatives (посилання 9); Levin (посилання 13).

¹⁷ Levin (посилання 13); Corrin, A. and Weigelt, M., 'Counterfeit parts, fixed-price contracts, contractor pay rules and SBIR addressed in Senate Defense Authorization bill', Georgia Institute of Technology, Contracting Education Academy, 2 Sep. 2011, <<http://contractingacademy.gatech.edu/2011/12/counterfeit-parts-fixed-price-contracts-contractor-pay-rules-and-sbir-addressed-in-senate-defense-authorization-bill/>>.

Хоча злиття та поглинання в оборонній промисловості загалом вітаються МО США, в лютому 2011р. воно повернулося до заходів перешкоджання злиттю та поглинанню між найкрупнішими компаніями-виробниками озброєнь і постачальниками військових послуг. Згадуючи промову на “останній вечір” 1993р., в якій підтримувалася консолідація в оборонній промисловості, заступник Міністра оборони США з питань закупівель, технології і логістики Е.Картер (*Ashton Carter*) заявив, що наразі ситуація змінилась, і злиття найкрупніших компаній не схвалюється МО. Що стосується виокремлення допоміжних компаній, Е.Картер піддав сумніву перспективи виживання в довгостроковій перспективі нових, утворених внаслідок цього компаній¹⁸. Наприкінці 2011р. інший посадовець МО заявив, що для отримання згоди на злиття та поглинання між вітчизняними компаніями-виробниками озброєнь вищого рівня потрібні “вагомні аргументи”, хоча будь-яких чітких правил немає¹⁹. Однак, за умов, коли скорочення бюджетних витрат значно зменшує попит на певні системи озброєнь, МО може переглянути своє негативне ставлення до поглинань серед крупних компаній²⁰. Ці суперечливі месиджі спричиняють невизначеність: чи підтримуватиме Уряд США крупні злиття та поглинання в оборонній промисловості, та якими можуть бути наслідки.

Багато компаній-виробників озброєнь і постачальників військових послуг мають значні резерви грошової готівки та зацікавлені в переході до суміжних комерційних секторів через поглинання, часом масштабні²¹. У вересні 2011р. *United Technologies Corporation (UTC)* узгодила придбання авіакосмічної компанії *Goodrich Corporation* за приблизно \$18,4 млрд. (у т.ч. \$16,5 млрд. готівкою)²². За повідомленням *UTC*, ця угода посилить її позицію в авіакосмічній та оборонній промисловості за рахунок розширення асортименту комерційних послуг під час зростання виробництва в секторі комерційного авіаракетобудування. Угода також сприятиме збільшенню продажу продукції *UTC*, пов’язаної з оборонною сферою²³. Ця транзакція є найкрупнішою (з великим відривом) угодою у світовій оборонній промисловості останніми роками та є свідченням зародження тенденції укладення масштабних угод між компаніями-виробниками озброєнь і постачальниками військових послуг, принаймні, у США.

Інші компанії мають наміри оптимізувати структуру бізнесу, виокремлюючи допоміжні та неблагополучні підрозділи з метою забезпечення

¹⁸ Adler (посилання 14). Про “останню вечерю” див.: Дунн П., Суррі І. “Виробництво озброєнь”. – *Щорічник СІПРІ 2006*, с.425.

¹⁹ Shalal-Esa (посилання 14).

²⁰ Shalal-Esa, A., ‘Bigger firms seen in the next US defense consolidation’, Reuters, 20 Sep. 2011, <<http://www.reuters.com/article/2011/09/20/us-defense-consolidation-idUSTR78J4MY20110920>>.

²¹ Там само.

²² United Technologies Corporation, ‘United Technologies to acquire Goodrich Corporation: complements and strengthens position in aerospace and defense industry’, Press release, 21 Sep. 2011, <<http://utc.com/News/Press+Releases/>>. *UTC* посідає 10, а *Goodrich* – 41 сходинки в *Top 100* за 2010р. Див підрозділ IV цього розділу.

²³ Lemer, J., ‘UTC to acquire Goodrich for \$16.5bn’, *Financial Times*, 22 Sep. 2011.

готовності до очікуваних наслідків звуження ринків²⁴. *ITT Corporation* у 2011р. розділилася на три окремі компанії: *ITT Exelis*, *ITT Defense* і підрозділ *Information Systems*. За повідомленнями, потреба у виокремленні структурних підрозділів була зумовлена низькою ефективністю *ITT Defense* та *Information Systems*, а також очікуванням підвищення конкуренції за контракти у сферах діяльності *ITT Exelis* внаслідок скорочення військових витрат²⁵.

У липні 2011р. компанія *L-3 Communications Holding* оголосила про підготовку до переведення активів з її підрозділу *Government Solutions* до виставленої на публічні торги компанії з надання державних послуг *Engility Corporation*, яка зосередиться на різноманітних послугах для МО США, цивільних служб Уряду США та іноземних клієнтів. Крім того, *L-3* об'єднає у своєму новому підрозділі *National Security Solutions* діяльність у сферах комп'ютерних технологій, розвідки та безпеки – з метою зосередження уваги на клієнтурі з МО, органів розвідки і глобальної безпеки. За словами менеджмерів *L-3*, це виокремлення є результатом тривалого стратегічного дослідження, в якому аналізувалися мінлива динаміка в галузі, а також потреби в переорієнтації на ті технологічні рішення, які компанія вважає своїми сильними сторонами²⁶.

Дискусії в ЄС стосовно співробітництва у сфері оборонної промисловості

У рамках дебатів навколо кризи державних витрат відновилися дискусії стосовно потенціалу поглибленого та розширеного транскордонного співробітництва у виробництві озброєнь у межах ЄС, зокрема в Західній Європі. До такого співробітництва спонукають дублювання інфраструктури, устаткування та, як наслідок, підвищення витрат у рамках численних програм з подібними кінцевими продуктами. Ще одним мотивом є перспектива здешевлення військових послуг за рахунок, зокрема, поєднання дій у сферах ремонту, обслуговування, випробувань та оцінки ОВТ. Ці проблеми існували й до кризи державних витрат, але наразі вони вважаються особливо актуальними²⁷.

²⁴ Відокремлення компаній з виробництва озброєнь і надання військових послуг може свідчити про більш широку тенденцію раціоналізації бізнесу та оптимізації діяльності. Див.: Thomas, H., 'Rise in spin-offs as groups focus on valuation', *Financial Times*, 4 July 2011. Крім згаданих тут угод, ще однією характерною подією було виокремлення з *Northrop Grumman* на початку 2011р. її суднобудівного підрозділу *Huntington Ingalls Industries*. Див.: Northrop Grumman, 'Northrop Grumman completes spin-off of Huntington Ingalls Industries, Inc.', Press release, 31 Mar. 2011, <<http://investor.northropgrumman.com/phoenix.zhtml?c=112386&p=irol-newsArticle&ID=1544584>>.

²⁵ Potter, M., 'ITT Exelis lays off workers as SINGCARS production ends', *Defense Procurement News*, 17 Nov. 2011, <<http://www.defenseprocurementnews.com/2011/11/17/itt-exelis-lays-off-workers-as-singcars-production-ends/>>.

²⁶ *L-3 Communications*, 'L-3 announces plan to spin-off a new publicly traded government services company', Press release, 28 July 2011, <http://l-3com.com/media-center/press-releases.html?pr_id=1589960>.

²⁷ Velasek, T., *Surviving Austerity: The Case for a New Approach to EU Military Collaboration* (Centre for European Reform: London, Apr. 2011); Rizzi, A., 'Crisis boosts European military cooperation', *Presseurop*, 12 Aug. 2010, <http://www.presseurop.eu/en/content/article/314541-crisis-boosts-european-military-cooperation>. Див. також підрозділ V розділу 4 цього видання.

Уявна престижність утримання національних оборонно-промислових комплексів є бар'єром на шляху співробітництва у виробництві озброєнь²⁸. В європейському контексті, присутність на ринку численних виробників збільшує конкуренцію як за доступ до фондів національних урядів, так і за експортні ринки. Так, навіть за умов нижчого, порівняно з попереднім десятиріччям, попиту на ОВТ та жорсткішої експортної конкуренції, компанії Німеччини, Польщі і Франції пропонують щонайменше чотири альтернативні, конкурентні між собою проекти бронемашин²⁹.

Однак, до того, як європейська взаємодія у виробництві озброєнь може стати звичною справою, слід опрацювати певні засади, а саме: спільну регіональну ідентичність; відносини, що базуються на повній довірі до партнерів; рівні правила для європейських виробників; низький рівень корупції³⁰. Загалом, нинішнє та майбутнє європейське співробітництво в галузі оборонної промисловості передбачає дедалі більш ускладнену систему двосторонніх відносин. Мірою розвитку цієї тенденції роль оборонної промисловості в її зв'язках з урядами буде посилюватися, а запровадження будь-яких змін потребуватиме чогось більшого, ніж просто політичної волі: потрібні координація між багатьма учасниками від уряду, промисловості і громадянського суспільства, а також прагнення просуватися далі від двостороннього до багатостороннього співробітництва шляхом утворення рівних правил³¹.

Окремі європейські держави вже узгодили двостороннє співробітництво в галузі оборонної промисловості. В Договорі про співробітництво у сфері оборони та безпеки від 2010р. Велика Британія і Франція домовилися розвивати спільне виробництво озброєнь за окремими напрямками³². Призначений на грудень 2011р. саміт, присвячений просуванню цього співробітництва, зокрема спільної програми безпілотних повітряних систем (БАС, *unmanned aerial system, UAS*), був відкладений, – оскільки обом країнам потрібно було зосередитися на питаннях триваючої кризи державних витрат і на розв'язанні відповідних проблем в євросоні³³. На зустрічі в листопаді 2011р., організованій як відповідь на британо-французький Договір, міністри оборони Німеччини та Італії оприлюднили заяву про наміри розвивати співробітництво в галузі оборонної промисловості³⁴. Після цього

²⁸ Джексон С.Т. “Виробництво озброєнь”. – *Щорічник СППІ 2011*, с.217-219.

²⁹ Dickow, M. et al., *Weimar Defence Cooperation: Projects to Respond to the European Imperative*, German Institute for International and Security Affairs (SWP) Working Paper FG03-WP no.06 (SWP: Berlin, Nov. 2011).

³⁰ O'Hagan, P., Gaebel, C. and Crawford, C., ‘The prospect for further European defence cooperation’, Konrad-Adenauer-Stiftung, 22 June 2011, <<http://www.kas.de/grossbritannien/en/publications/23523/>>.

³¹ Chick, C., ‘2011 FBC annual defence conference report’, Franco-British Council, 31 Mar. 2011, <<http://www.francobritishdefence.org/conferences.php?id=37>>.

³² Treaty between the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the French Republic for Defence and Security Co-operation, signed 2 Nov. 2010, Cm 7976 (The Stationery Office: Norwich, 10 Nov. 2010). Див також: Джексон (посилання 28), с.217.

³³ International Institute for Strategic Studies (IISS). Dec. 2011. ‘Anglo-French defence: “Entente Frugale plus”’, *IISS Strategic Comments*, vol.17, no.47 (Dec. 2011), <<http://www.iiiss.org/publications/strategic-comments/past-issues/volume-17-2011/december/>>.

³⁴ Kington, T. and Müller, A., ‘Italy, Germany make their own pacts’, *Defense News*, 19 Dec. 2011.

промисловими асоціаціями країн було укладено меморандум про порозуміння щодо створення німецько-італійської Групи зі співробітництва у сфері оборонної промисловості (*Defence Industry Cooperation Group*) з метою сприяння діалогу між Німеччиною та Італією і надання рекомендацій урядам з розвитку та підтримки промислової кооперації у виробництві озброєнь³⁵. На додаток, Німеччина обстоює тісніші зв'язки з Францією, зокрема у проєктах виробництва БАС (див. нижче). В межах Північного оборонного співробітництва (*Nordic Defence Cooperation, NORDEF*) Данія, Ісландія, Норвегія, Фінляндія і Швеція домовилися підвищувати конкурентоспроможність власної оборонної промисловості та доклали зусиль для зміцнення північної промислової кооперації³⁶. Утім, попри активне вживання риторики про співробітництво, в найближчій перспективі розгортання широко-масштабного європейського спільного виробництва не очікується.

Західноєвропейські виробники озброєнь намагаються конкурувати на ринку БАС, де домінують США та Ізраїль³⁷. У коротко- та середньостроковій перспективі очікується розширення не лише світового ринку БАС – особливо враховуючи попит на розвідувальні безпілотні системи; спостерігається також тиск на Європу з метою заповнення нею розриву у військових спроможностях, який був наочно продемонстрований під час повітряних операцій проти Лівії у 2011р.³⁸ Наразі існують два головні напрями розвитку БАС у Західній Європі: британо-французька програма *Telemos* компаній *BAE Systems* і *Dassault*, а також програма *Talarion* компанії *EADS*, яку підтримують Німеччина, Франція та Іспанія. Проте, остання програма призупинена. Крім того, в січні 2012р. *Cassidian*, дочірня компанія *EADS*, уклала угоду про партнерство з *Rheinmetall* у сфері розробки та виробництва БАС за проєктом *Rheinmetall*, що є ще однією ілюстрацією подальшого ускладнення двосторонніх коопераційних зв'язків у цій сфері³⁹. Хоча для країн-партнерів кожен зі згаданих проєктів може видаватися заощадливим,

³⁵ Memorandum of Understanding between AIAD, the Italian Industries Federation for Aerospace Defence and Security, and BDSV, the Federation of German Security and Defence Industries Association, 16 Dec. 2011, <http://www.aiad.it/aiad/en/aiad_mou.wp>.

³⁶ Memorandum of Understanding on Nordic Defence Cooperation (NORDEF), signed 4 Nov. 2009, <<http://www.norden.org/da/om-samarbejdet/aftaler/aftaler/forsvarsspoergsmaal/>>; Norwegian Ministry of Defence, 'Nordic Defence Cooperation: NORDEF', <<http://www.regjeringen.no/en/?id=532212>>; NORDEF, *Military Annual Report 2010* (Norwegian Armed Forces Media Centre: Oslo, Feb. 2011). Про програми Північного оборонного співробітництва, що передували створенню *NORDEF*, див.: Kiss, P., 'Eastern European defense review: defense cooperation within the Visegrad Group. Unexplored opportunities?', Center for Strategic and International Studies, 25 Feb. 2011, <<http://csis.org/blog/eastern-european-defense-review-defense-cooperation-within-visegrad-group-unexplored-opportunit>>; Hagelin, B., 'Hardware politics, "hard politics" or "where, politics"?: Nordic defence equipment cooperation in the EU context', eds A.J.K. Bailes, G. Herolf and B. Sundelius, *SIPRI, The Nordic Countries and the European Security and Defence Policy* (Oxford University Press: Oxford, 2006).

³⁷ БАС є складною системою, до якої, крім БЛА, належать системи управління та мережі автоматичної передачі даних тощо.

³⁸ 'NATO allies to hold talks on Libya, Afghanistan wars', *Al Arabiya News*, 5 Oct. 2011, <<http://www.alarabiya.net/articles/2011/10/05/170293.html>>. Див. також підрозділ 1 розділу 2 та підрозділ II розділу 3 цього видання.

³⁹ EADS, 'Cassidian and Rheinmetall pool their unmanned aerial systems activities', Press release, 20 Jan. 2012, <http://www.eads.com/eads/int/en/news/press.20120120_cassidian_rheinmetall_uas.html>.

але дублювання НДДКР, здійснюваних у межах масштабних європейських програм БАС, очевидно, впливатиме на зростання їх загальної вартості – за умов, коли західноєвропейські країни стикаються з необхідністю скорочення бюджетів. За словами одного з посадовців МО Німеччини, певні сумніви викликають не лише занадто висока вартість програм *Telemos* і *Talarion*, але й їх конкуренція на експортних ринках⁴⁰. Ряд європейських країн здійснюють також проекти безпілотного бойового літального апарата (ББЛА, *unmanned combat air vehicle,UCAV*). Стимулом для розширення співробітництва тут може стати перспектива заощадження коштів, оскільки НДДКР у проектах ББЛА є особливо дорогими⁴¹.

У червні 2011р. Європейська Комісія ініціювала в ЄС процес розробки та виробництва БАС. Головною метою є створення стратегії цивільних БАС, якою передбачене використання переваг від швидкого зростання потреб у військовому застосуванні безпілотників. Комісія запланувала на 2011-2012рр. п'ять робочих нарад, перша з яких відбулася в липні 2011р. та була присвячена питанням виробництва та ринку БАС. Були презентовані погляди представників компаній і галузі на те, як організувати та наростити розробку та виробництво БАС у рамках ЄС, а також збільшити частку ЄС на світовому ринку цих систем. Згідно з головною метою ініційованого процесу, багато коментарів і рекомендацій на нараді було присвячено потенціалу подвійного застосування БАС⁴².

Відповідно до намірів країн і компаній збільшити свою частку на світовому ринку БАС, виробники озброєнь намагаються не обмежуватися їх військовим застосуванням і поширити свою присутність у цивільних секторах з метою нарощування обсягів продажу в середньо- та довгостроковій перспективі⁴³. Демонстрацією цього є розширення дебатів про координацію військових і цивільних спроможностей на ринках продукції подвійного використання, що, своєю чергою, підкреслює стурбованість впливом оборонної промисловості на обговорення більш широких питань безпеки⁴⁴.

Переорієнтація на кібербезпеку

Компанії-виробники озброєнь і постачальники військових послуг продовжують здійснювати масштабні злиття з метою оптимізації структури та

⁴⁰ Beemelmans, S., “Il faut reconcevoir le marche europeen de la defense” [“Ми маємо реконструювати європейський ринок оборонної продукції”], *La Tribune*, 23 Nov. 2011; ‘Germany calls for Franco-German UAV cooperation’, Security & Defence Agenda, 29 Nov. 2011, <<http://www.securitydefenceagenda.org/Contentnavigation/Library/Libraryoverview/tabid/1299/articleType/ArticleView/articleId/2991/Germany-calls-for-FrancoGerman-UAV-cooperation.aspx>>.

⁴¹ International Institute for Strategic Studies (посилання 33).

⁴² European Commission, Directorate General Enterprise and Industry, ‘Strategy for unmanned aircraft systems in the European Union’, <<http://ec.europa.eu/enterprise/sectors/aerospace/uas/>>.

⁴³ Aerospace and Defence Association of Europe, UAS Working Group, ‘Industry & market issues’, Written contribution, UAS Industry and Market Workshop, 15 July 2011, <<http://ec.europa.eu/enterprise/sectors/aerospace/uas/>>.

⁴⁴ Boulanin, V. and Bellais, R., ‘Towards high-tech “Limes” on the edges of Europe? Managing the external borders of the European Union’, Paper presented at conference ‘Fences, Walls and Borders: State of Insecurity?’, Montreal, 17 May 2011.

Таблиця 5.2. Окремі злиття в галузі кібербезпеки серед компаній-виробників озброєнь і постачальників військових послуг у країнах ОЕСР у 2011р. У таблиці наведено перелік найкрупніших угод про злиття в оборонній промисловості, оголошених чи здійснених у період з 1 січня до 31 грудня 2011р. у країнах-членах Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЄСР). Цей перелік не є вичерпним і стосується лише стратегічно важливих і фінансово значимих операцій. Дані стосовно вартості угоди та доходів наведені в \$ млн. у поточних цінах. Якщо не вказано інше, дані стосуються американських компаній.

Компанія (країна)-покупець	Придбана компанія (країна)	Компанія-продавець або форма власності	Вартість угоди (\$ млн.)	Річний дохід або зайнятість ^a
Avnet	Pinnacle Data Systems	Купівля на біржі	22,0	..
BAE Systems (Велика Британія)	Intelligence Services Group	L-1 Identity Solutions	297,0	1 000 працівників
BAE Systems (Велика Британія)	Norkom Group (Ireland)	Купівля на біржі	287,0	350 працівників
BAE Systems (Велика Британія) ^b	Stratsec (Australia)	Приватна власність	23,0	70 працівників
Boeing	Solutions Made Simple	Приватна власність	..	близько 60 працівників
CACI International	Advance Programs Group	Приватна власність	..	110 працівників
CACI International	Pangia Technologies	Приватна власність	..	\$18,5 млн.
CACI International	Paradigm Holdings	Приватна власність	..	близько 185 працівників
Camber Corp.	Defense Security and Systems Solutions	Купівля на біржі	61,5	..
General Dynamics	Network Connectivity Solutions	EADS (транс'європейська) ^c
Jacobs Engineering	Unique World	Приватна власність	..	160 працівників
Kratos Defense and Security Solutions	SecureInfo Corp.	Приватна власність	..	близько 50 працівників
Raytheon	Henggeler Computer Consultants	Insight Venture Partners	17,5	\$2,5 млн.
ManTech	TranTech	Приватна власність	..	142 працівники
ManTech	Worldwide Information Network Systems	Приватна власність	21,6	\$40 млн.
National Security Partners	Summit Solutions	Приватна власність	90,0	близько 150 працівників
Raytheon	Applied Signal Technology	Приватна власність	..	\$17 млн.
Raytheon	Pikewerks Corp.	Купівля на біржі	490,0	близько 800 працівників
Sotera Defense Solutions	Potomac Fusion	Приватна власність	..	близько 33 працівників
Sotera Defense Solutions	Software Process Technologies	Приватна власність	..	\$40 млн.
Ultra Electronics (Велика Британія)	Ze Technologies International	Приватна власність	..	\$35 млн.
Ultra Electronics (Велика Британія)	Special Operations Technology	EF Johnson Technologies	30,0	\$29,1 млн.
Ultra Electronics (Велика Британія)	Zu Industries	Приватна власність	38,4	130 працівників
		Приватна власність	76,6	20 працівників

^a Оскільки компанії не завжди розкривають вартість операцій, річний дохід компанії наведено за наявності даних (реальний дохід за 2010р. або очікуваний – за 2011р. чи 2012р.). Якщо інформації про дохід немає, наводиться, за наявності даних, чисельність працівників.

^b Stratsec придбана компанією BAE Systems Australia, а не безпосередньо материнською компанією.

^c Defense Security and Systems Solutions продана компанією EADS North America, а не безпосередньо материнською компанією.

посилення спеціалізації у військовому секторі. Водночас, у 2011р. багато операцій злиття та поглинання цих компаній відбулися поза межами традиційних сфер виробництва озброєнь і військових послуг. Одним із характерних напрямів поглинань була орієнтація на сектор кібербезпеки – через прагнення захиститися від наслідків потенційного скорочення витрат на закупівлю озброєнь і переходу компаній на суміжні ринки цивільної продукції (таблиця 5.2)⁴⁵.

У більшості прес-релізів компаній про поглинання в секторі кібербезпеки наводиться різноманітна мотивація, але в багатьох випадках головними аргументами називають початок або збільшення продажу продукції цивільним державним службам США, особливо органам розвідки та національної безпеки. Схоже, ці поглинання наводять мости між цивільним і військовим секторами державного управління. Кілька операцій були суто комерційними (тобто, невійськовими), орієнтованими на фінансовий сектор, або зробленими з метою захисту критичної інфраструктури.

Мотивами окремих компаній були, зокрема: розширення асортименту військової продукції (*Ultra Electronics*); розширення доступу до ринку засобів розвідки (*ManTech*); посилення позицій на внутрішньому ринку (*BAE Systems*); покращення позицій на ринках попиту цивільних державних органів США, зокрема розвідки (*CACI International*); забезпечення мереж постачання (*Boeing*). Здійснюючи поглинання поза межами оборонної промисловості, виробники озброєнь відчувають конкуренцію з боку інших компаній за місце на ринку засобів кібербезпеки (наприклад, *IBM*, яка у 2011р. придбала компанію *i2*)⁴⁶.

⁴⁵ Термін “кібербезпека” є часто вживаним, але не досить визначеним. Для промисловості він може означати “захист від загроз несанкціонованого використання цифрової інформації і комунікаційних систем”. Див.: *Finmeccanica, 2010 Consolidated Financial Statements* (Finmeccanica: Rome, 2011), p.36.

⁴⁶ Bell, M., ‘IBM extends cyber footprint with i2 purchase’, *Jane’s Defence Industry*, 2 Sep. 2011.

II. Індустрія військових послуг

СЬЮЗАН Т.ДЖЕКсон

Приватні військові послуги – це послуги для ЗС, зокрема: наукові дослідження та аналіз; технічне обслуговування та ремонт; оперативне забезпечення; надання сил для забезпечення безпеки, – що їх колись виконували військові структури, але які згодом були передані на умовах аутсорсингу до виконання приватними компаніями¹. Індустрія приватних військових послуг протягом останніх двох десятиліть суттєво зросла. В *Top 100* компаній-виробників озброєнь і постачальників військових послуг за 2010р. є 20 компаній, які належать до категорії переважно постачальників військових послуг. У 2010р. їх сукупний обсяг наданих військових і пов'язаних з ними послуг сягнув \$55 млрд. (таблиця 5.3). Це означає зростання обсягів продажу на 147% в реальних цінах, починаючи з 2002р., коли до *Top 100* потрапили 20 компаній-постачальників військових послуг із сукупним обсягом продажу \$22 млрд. (у постійних цінах 2010р.)². Однак, у 2009-2010рр. річні темпи зростання обсягів військових послуг уповільнилися.

Збільшення обсягів приватних військових послуг було зумовлене реструктуризацією оборонної промисловості США і країн Західної Європи після завершення холодної війни. Концентрація і спеціалізація в оборонній промисловості під час укрупнення компаній в 1990-х роках охоплювала розширення сфери військових послуг як частину більш тривалої тенденції приватизації (або аутсорсингу) послуг органів державного управління³. Аргументами запровадження аутсорсингу (як у державному, так і у приватному секторах) є: економія витрат, підвищення якості послуг, доступ до нових знань, умінь і навичок, управління ризиками, а також більші гнучкість і своєчасність надання послуг⁴.

Зростання обсягів військових послуг було найпомітнішим у США⁵. У 2010р. витрати МО США на послуги (включно з послугами невійськового характеру) становили половину з \$400 млрд., витрачених на всі придбання⁶. До того ж, нинішня тенденція переорієнтації компаній-виробників озброєнь

¹ Perlo-Freeman, S. and Sköns, E., 'The private military services industry', SIPRI Insights on Peace and Security no. 2008/1, Sep. 2008, <http://books.sipri.org/product_info?c_product_id=361>. До військових послуг не належать такі універсальні послуги, як медичне обслуговування та прибирання приміщень у мирний час. Так само, як військові послуги, передані збройними силами чи міністерствами оборони на сторонній підряд, є послуги, що є військовими за природою, але замовляються іншими органами державного управління і клієнтами в приватному секторі.

² Дані про *Top 100* у 2002р. взяті з Бази даних СІПРІ про оборонну промисловість. Порівняльні дані СІПРІ стосовно компаній є доступними лише з 2002р.

³ Singer, P.W., *Corporate Warriors: The Rise of the Privatized Military Industry* (Cornell University Press: Ithaca, 2003).

⁴ Perlo-Freeman and Sköns (посилання 1); Singer (посилання 3).

⁵ Хоча в цей період програми державно-приватного партнерства набували популярності і в Західній Європі, увага в цьому підрозділі зосереджується на США.

⁶ US Department of Defense, 'DOD news briefing with Under Secretary Carter with opening remarks by Secretary Gates from the Pentagon', News transcript, 14 Sep. 2010, <<http://www.defense.gov/transcripts/transcript.aspx?transcriptid=4684>>.

США на надання військових послуг, очевидно, продовжуватиметься⁷. З одного боку, така диверсифікація є частиною стратегій з утримання високих обсягів продажу в очікуванні згорання програм розробки озброєнь. З іншого боку, вона може мати за мету: (а) скористатися перевагами від зусиль національного уряду з економії витрат; (б) захиститися від скорочення масштабів проектів, що може мати за мету ротацію генеральних підрядників як засобу фінансового оздоровлення оборонної промисловості (т.зв. “імператив післядії” Кьорта (*Kurth's 'follow-on' imperative*)); (в) отримати переваги за умов готовності уряду обмежити кількість нових програм і подовжити терміни експлуатації наявних платформ⁸. Так, навіть ще до глобальної фінансово-економічної кризи військове керівництво США планувало перехід до комерційної моделі технічного обслуговування, поточного та капітального ремонту (ТОР, технічне обслуговування та ремонт, *maintenance, repair and overhaul, MRO*) авіаційних систем. Цілями наскрізного обслуговування авіатехніки протягом усього життєвого циклу є зниження вартості придбання, а також підтримання в постійній готовності до застосування⁹.

Компанії-постачальники військових послуг у *Top 100*

Із 20 компаній-постачальників військових послуг з *Top 100* за 2010р., 16 – представляють США та мають сукупний обсяг продажу \$47 млрд.; три – Велику Британію із загальним обсягом продажу \$6,6 млрд., одна – Кувейт з обсягом продажу \$1,3 млрд. (таблиця 5.3)¹⁰.

Хоча склад компаній-постачальників військових послуг у *Top 100* є переважно стабільним, але, починаючи з 2002р., в ньому відбулися деякі помітні зміни¹¹. Вони можуть бути пояснені як збільшенням обсягів військових послуг за контрактами, пов'язаними з війнами в Афганістані та Іраку, з наступною появою кількох провідних постачальників військових послуг, так і поглинаннями компаній, що спеціалізуються на військових послугах, і виведенням з них певних активів. У 2003р. *General Dynamics* придбала *Signal Corporation* (яка ще в 2002р. купила *Veridian*), а у 2006р. – *Anteon*, отримавши таким чином акції

⁷ Shalal-Esa, A., ‘Bigger firms seen in the next US defense consolidation’, Reuters, 20 Sep. 2011, <<http://www.reuters.com/article/2011/09/20/us-defense-consolidation-idUSTRE78J4MY20110920>>.

⁸ Kurth, J.R., ‘The political economy of weapons procurement: the follow-on imperative’, *American Economic Review*, vol.62, no.1-2 (Mar. 1972).

⁹ Magelhaes, M., ‘Military aircraft maintenance, repair and overhaul: wake-up call to a silent revolution?’, Frost & Sullivan, 8 Mar. 2004, <<http://www.frost.com/prod/servlet/market-insight-top.pag?docid=10899576>>.

¹⁰ Обсяги продажу кувейтської компанії *Agility* у 2010р. зменшилися на 47% через завершення контракту та відсторонення компанії від участі в тендерах на контракти Уряду США в очікуванні на результати триваючих у США судових справ, де фігурує *Agility*. У 2010р. *Agility* передала залишок свого останнього контракту з Урядом США компанії *Anham* з ОАЕ, яка згодом отримала контракт вартістю \$2,16-6,47 млрд. на продовольче забезпечення військовослужбовців США та невійськового персоналу в Іраку, Йорданії і Кувейті. Внаслідок триваючих судових справ у США, *Agility* переорієнтовує бізнес на цивільну логістику. Про судові справи див.: Джексон С.Т. “Перелік ССПРІ 100 найкрупніших компаній-виробників озброєнь у 2009р.” – *Щорічник ССПРІ 2011*, с.236. Див. також: Anham, ‘Selected contracts’, <<http://www.anham.com/Contracts.aspx>>.

¹¹ Про компанії-постачальники військових послуг, див. також: Perlo-Freeman and Sköns (посилання 1).

Таблиця 5.3. Компанії-постачальники військових послуг з *Top 100* за 2010р.

Дані наведені в \$ млн. у постійних цінах 2010р. Наведені компанії з *Top 100* спеціалізуються на військових послугах; інші компанії з цього переліку також можуть бути частково зайняті в цьому секторі.

Місце в <i>Top 100</i>		Компанія	Країна	Продажі військових послуг (\$ млн.)	
2010	2002			2010	2002
9	9	L-3 Communications	США	13 070	3 660
12	13	SAIC	США	8 230	3 640
14	17	Computer Sciences Corp.	США	5 940	2 400
23	–	KBR ^a	США	3 310	..
29	74	Babcock International Group	Велика Британія	2 770	540
32	–	Hewlett-Packard ^b	США	2 570	..
33	76	ManTech International Group	США	2 490	520
38	24	DynCorp International	США	2 390	1 650
39	75	CACI International	США	2 320	520
43	62	Serco	Велика Британія	2 130	670
50	40	QinetiQ	Велика Британія	1 730	1 150
58	–	Agility	Кувейт	1 310	..
59	–	Fluor	США	1 300	..
67	67	Jacobs Engineering Group	США	1 020	600
78	–	Shaw Group	США	810	..
81	95	Cubic Corp.	США	810	380
86	–	Alion Science and Technology	США	770	..
88	77	Mitre	США	740	510
93	–	VSE Corp.	США	680	..
98	–	AAR Corp.	США	650	..

^a У 2002р. *KBR* була дочірньою компанією *Halliburton*, яка посідала 39 місце з обсягом продажу \$930 млн. *Halliburton* позбавилася *KBR* у 2006р.; у 2007р. *KBR* увійшла до *Top 100*.

^b *Hewlett-Packard* увійшла до *Top 100* у 2008р., після придбання *EDS*. Компанія *EDS* посідала у 2002р. 58 місце з обсягом продажу \$570 млн.

Джерело: База даних СІПРІ про оборонну промисловість.

трьох менших за розмірами компаній з *Top 100*. Компанія *L-3 Communications* збільшила портфель військових послуг, придбавши у 2003р. *Vertex Aerospace* і в 2005р. – *Titan*¹². Після того, як у 2006р. *Halliburton* продала *KBR*, колишня материнська компанія вийшла з *Top 100*, а у 2007р. *KBR* потрапила до *Top 100* як компанія-постачальник військових послуг. *Hewlett-Packard* увійшла до *Top 100* у 2008р., після придбання *EDS*. Наприкінці 2009р. *VT Group* продала свій суднобудівний підрозділ та зосередилася на постачанні послуг; своєю чергою, у 2010р. цю компанію купила *Babcock International*, збільшивши частку на ринку військових послуг¹³.

Індустрія військових послуг є набагато більшою, ніж про це можна судити з наведених вище даних, оскільки вони охоплюють лише компанії, головною

¹² Після продажу компанією *Raytheon* у 2001р. та до 2003р. *Vertex Aerospace* була відома під назвою *Raytheon Aerospace*.

¹³ Дані про поглинання та виведення активів узяті з Бази даних СІПРІ про оборонну промисловість. Про військові послуги під час війн в Афганістані та Іраку див.: Джексон С.Т. "Виробництво озброєнь". – *Щорічник СІПРІ 2010*, с.204.

сферою діяльності яких є військові послуги. Крім цих 20 компаній, значна кількість компаній з *Top 100* не належать до цієї категорії, хоч отримують значні доходи від їх постачання – попри те, що більшість цих компаній зі змішаними портфелями замовлень, як правило, не показують у фінансовій звітності окремо дані про доходи від надання послуг. Так, 48% загальних обсягів продажу *BAE Systems* у 2010р. припадають на ринок послуг, у т.ч. 42% – забезпечення та підтримання боєготовності та 6% – кібербезпеки та розвідки¹⁴. *Sikorsky*, дочірня компанія *UTC*, у 2010р. відвітувала про збільшення обсягів продажу на ринку поставок запчастин і комплектуючих на 2%. Вона вказала, що це зростання сталося переважно за рахунок збільшення обсягів продажу військової продукції та надання послуг з модернізації вертольотів¹⁵.

Події в окремих секторах військових послуг

Існують чотири головні сектори військових послуг: (а) наукові дослідження та аналіз; (б) технічні послуги (в т.ч. постачання інформаційних технологій, системне забезпечення, ТОР); (в) оперативне забезпечення (логістика та підготовка персоналу); (г) надання сил для забезпечення безпеки (зокрема, в зонах конфліктів)¹⁶. Щоб показати, де та як окремі ключові аспекти діяльності в секторах технічних послуг та оперативного забезпечення перейшли до приватних компаній, тут розглядаються чотири категорії: ТОР військової авіації; системне забезпечення БАС; логістична підтримка військ під час війни в Іраку та миротворчих операцій ООН; підготовка сил для стабілізаційних і миротворчих операцій ООН. Ці категорії вивчені менш системно, ніж такі більш суперечливі сектори, як, наприклад, надання сил для забезпечення безпеки, та є окремими прикладами тих напрямів військової діяльності, де уряди застосовують аутсорсинг без особливого обговорення.

Технічне обслуговування, поточний і капітальний ремонт: послуги для військової авіації

Спостерігається зростання обсягів післяпродажного обслуговування та модернізації систем озброєнь, що перебувають в експлуатації. Це зростання впливає на структуру сектору ТОР мірою переосмислення великими фірмами - системними інтеграторами та виробниками завершених зразків техніки (*original equipment manufacturers, OEM*) способів надання послуг ТОР, а також реструктуризації ними свого бізнесу з метою підвищення пріоритетності цих послуг до рівня виробництва відповідних зразків (систем)¹⁷.

¹⁴ *BAE Systems, Annual Report 2010: Total Performance Across Our Markets* (BAE Systems: London, [2011]), p.4.

¹⁵ *United Technologies Corporation, Form 10-K Annual Report under Section 13 or 15(d) of the Securities and Exchange Act of 1934 for the Fiscal Year Ended December 31, 2010* (US Securities and Exchange Commission: Washington, DC, 10 Feb. 2011), p.16.

¹⁶ Perlo-Freeman and Sköns (посилання 1).

¹⁷ Michaels, K., 'Outlook for the aerospace MRO market', Gerson Lehrman Group, 28 Aug. 2007, <[http://www.glgresearch.com/glgi-presentations/Kevin Michaels/](http://www.glgresearch.com/glgi-presentations/Kevin%20Michaels/)>.

У ситуації економічної нестабільності останніх років, на фоні загального заохочення до приватизації державних послуг промисловість почала розглядати техобслуговування військової техніки як відносно стабільний ринок (порівняно, наприклад, з техобслуговуванням комерційної авіації). Оскільки контракти на техобслуговування військової техніки укладаються з урядами, які мають довгострокові бюджетні зобов'язання, цей вторинний ринок є загалом менш чутливим до світових політико-економічних коливань¹⁸.

Зростання продажів у секторі TOP у першому десятиріччі XXI ст. було особливо помітним у категорії послуг для військової авіації – у 2010р. їх обсяги сягнули \$59,8 млрд., що на 2% менше, ніж у 2009р. (\$61,1 млрд.), але більше, ніж у 2008р. (\$58,6 млрд.)¹⁹. У 2010р. обсяг TOP військової авіації в Північній Америці (насамперед, у США) досягли \$31,1 млрд., майже вдвічі перевищивши обсяг таких послуг у Європі. Сукупне зростання обсягу TOP військової авіації з початку 2000-х років показало напрям диверсифікації діяльності компаній-виробників військової авіації з метою протистояння очікуванім скороченням статей оборонних бюджетів, призначених для закупівлі ОВТ.

Країни, які не мають промислового потенціалу для виробництва військової авіації, зосереджують зусилля на послугах TOP. Так, авіакосмічний підрозділ сингапурської компанії *ST Engineer* надає послуги TOP військово-повітряним силам (ВПС) не лише Сінгапуру, але й Бразилії, Індонезії і США²⁰.

Системне забезпечення: безпілотні авіаційні системи

Зростання обсягів послуг системного забезпечення відбувається за багатьма категоріями ОВТ, зокрема вертольотів і систем військового зв'язку. Ця тенденція значною мірою спричинена скороченням підготовленого військового персоналу і зростанням складності систем озброєнь. Такі системи вимагають більш кваліфікованих кадрів і більш тривалої технічної підтримки озброєнь упродовж їх життєвого циклу, що призвело до дисбалансу між портфелями замовлень на виробництво та надання послуг.

Яскравою ілюстрацією підвищення важливості послуг системного забезпечення є приклад БАС²¹. Розширення сфер використання БАС, їх зростаючий технологічний рівень і брак підготовлених військових кадрів спричинили більш широке використання для експлуатації цих систем цивільного персоналу. Характерним – і всупереч аргументу, який зазвичай наводиться для виправдання доцільності аутсорсингу військових послуг, – виявився той факт, що чим більше цивільних залучено до експлуатації БАС, тим дорожчим стає його обслуговування²².

¹⁸ '737 maintenance: supporting a bestseller', *Aircraft Technology Engineering & Maintenance*, Farnborough Air Show 2010 Special Edition (July 2010), pp.48-59.

¹⁹ AeroWeb, 'Military aircraft MRO', version 1.96, Barr Group Aerospace, <<http://www.bga-aeroweb.com/Military-MRO.html>>; PricewaterhouseCoopers and Confederation of Indian Industry, *Changing Dynamics: India's Aerospace Industry* (PricewaterhouseCoopers: New Delhi, 2009), p.25.

²⁰ Grevatt, J., 'Singapore's defence industrial capabilities', *Jane's Defence Industry*, 6 Dec. 2011.

²¹ Джексон (посилання 13), с.203-204.

²² Sweetman, B., 'Contractors make UAV ops happen', *Aviation Week*, 1 Dec. 2009.

У багатьох випадках компанії надають такі послуги, як підготовка спеціалістів технічного обслуговування та експлуатації систем з числа військово-службовців. Наприклад, *General Atomics* надає послуги з підготовки спеціалістів з експлуатації БАС Британським Королівським ВПС, а також має своїх працівників на Близькому Сході, які здійснюють технічне обслуговування, матеріально-технічне забезпечення та пілотування повітряних систем Армії США²³. Як і у випадках з іншими послугами військового характеру, послуги крупних системних інтеграторів є багаторівневими. Так, *Boeing* надає не лише традиційні послуги TOP і підготовки персоналу з експлуатації ОВТ, але й через свій філіал *Insitu* пропонує також польові технічні та демонстраційні послуги для підрозділів, озброєних БАС та іншими ОВТ; такі послуги, починаючи з вересня 2001р., користуються підвищеним попитом²⁴.

Оперативне забезпечення: послуги з логістичного забезпечення воєнних дій і миротворчих операцій

В аналітичній літературі стосовно приватизованих послуг технічного забезпечення ОВТ увага зосереджується переважно на логістичних компаніях, що беруть участь у війнах в Афганістані та Іраку. Зосередженість на підрядних організаціях у цих війнах можна частково пояснити тим, що ці організації стали невід'ємною частиною ведення війни. Наприклад, підрядні організації разом були другим найкрупнішим контрибутором персоналу для "коаліції доброї волі" у війні в Іраку, а в Афганістані в березні 2010р., вперше в історії війн США, число персоналу, залученого за контрактом, перевищило чисельність військ²⁵.

Ці війни зробили значний внесок в активізацію продажу військових послуг. Наприклад, обсяг продажу військових послуг компанії *KBR* у 2002-2009рр. збільшився на 433%; на 2009р. у рамках Програми розширення цивільної логістичної підтримки (*Logistics Civilian Augmentation Program, LOGCAP*) МО США він становив \$4,8 млрд. У 2010р. обсяг продажу послуг *KBR* дещо знизився через завершення *LOGCAP III* та перехід Програми до наступного етапу *LOGCAP IV*²⁶. Після виводу військ США з Іраку Державний департамент США продовжить використовувати ресурси *LOGCAP* для підтримки надання приватним сектором логістичної допомоги у країні. За умов зменшення в Іраку чисельності іноземних військовослужбовців під час скорочення контингенту у 2011р., для захисту персоналу Державного департаменту США планувалося залишити у країні 5 500 працівників приватної охоронної компанії²⁷. Дислокація приватних охоронних компаній там, де війська

²³ Там само.

²⁴ Insitu, 'Family of UAS', <<http://www.insitu.com/uas>>.

²⁵ Huskey, K. A., *The American Way: Private Military Contractors & US Law after 9/11*, 2010 update, PRIV-WAR Report, National Reports Series no. 03/10 (PRIV-WAR: Florence, 1 Oct. 2010), p.6.

²⁶ Дані про обсяги продажу взяті з Баз даних СППІ про оборонну промисловість. У 2001р. *KBR* була єдиним отримувачем контрактів у Програмі *LOGCAP III*, а в 2007р. – однією з трьох компаній, які отримали контракти в *LOGCAP IV*. Див.: US Army, Army Sustainment Command, 'Army segues from LOGCAP III to IV', 27 Mar. 2009, <<http://www.army.mil/article/18864/>>. Про реалізацію Програми *LOGCAP* у 2010р. див. підрозділ IV цього розділу.

²⁷ US Senate, Committee on Foreign Relations, *Iraq: The Transition from a Military Mission to a Civilian-led Effort* (US Government Printing Office: Washington, DC, 31 Jan. 2011), p.10.

США вже не можуть розгортатися, порушує питання про роль цих компаній в зовнішній політиці США та про наслідки для Держдепартаменту США як дипломатичного органу²⁸.

Попри відносну популярність, надання військових послуг у війнах в Іраку та Афганістані не стали характерним явищем. Більш тривалою є практика залучення компаній-постачальників військових послуг до миротворчих операцій ООН, і це має свої наслідки для підтримки миру в постконфліктних ситуаціях. Починаючи з 1990р., приватні охоронні компанії брали участь у кожній багатосторонній миротворчій операції під проводом ООН²⁹. Так, приватні компанії активно підтримують багато миротворчих і стабілізаційних операцій в Африці, зокрема шляхом надання послуг з логістичного забезпечення, підготовки персоналу і сприяння розвитку³⁰. Попит на ці види послуг у миротворчих операціях ООН зростає мірою збільшення кількості та ускладнення операцій впродовж останніх 15 років. У той час, як ця тенденція зумовила потребу в більш підготовленому персоналі, чисельність кваліфікованих кадрів, наданих збройними силами країн Глобальної Півночі, скоротилася³¹.

Упродовж того ж періоду окремі компанії змінили бренд – забезпечення приватних військових спроможностей і надання охоронних послуг, – додавши до портфеля замовлень правозахисну підготовку, послуги з просування демократичних перетворень та інші, не пов'язані зі зброєю, послуги³². Наприклад, у 2011р. компанія *Academi* – раніше відома як *Xe Services*, а до того як *Blackwater*, – оголосила про переорієнтацію з безпекових послуг на підготовку кадрів³³. Попри наявність у діяльності приватних військових компаній елементів ребрендингу та диверсифікації, багато з них продовжують надавати традиційні послуги в ситуаціях конфліктів і воєн. Навіть найкрупніші інтегратори систем озброєнь стимулюють свої сервісні підрозділи до участі в миротворчих і стабілізаційних операціях. Наприклад, на веб-сайті Міжнародної асоціації стабілізаційних операцій (*International Stability Operations Association*) міститься перелік послуг, що їх надає компанія *BAE Systems*: матеріально-технічне забезпечення та технічне обслуговування

²⁸ Strobel, W.P., 'State Dept. planning to field a small army in Iraq', 21 July 2010, McClatchy Washington Bureau, <<http://www.mcclatchydc.com/2010/07/21/97915/state-dept-planning-to-field-a.html>>.

²⁹ Avant, D.D., *The Market for Force: The Consequences of Privatizing Security* (Cambridge University Press: Cambridge, 2005), p.7.

³⁰ Gichanga, M., Roberts, M. and Gumedze, S., *The Involvement of the Private Security Sector in Peacekeeping Missions*, Conference report (Institute for Security Studies: Nairobi, 21-22 July 2010); Serafino, N., *The Global Peace Operations Initiative: Background and Issues for Congress*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress RL32773 (US Congress, CRS: Washington, DC, 8 Feb. 2006).

³¹ Østensen, Å.G., *UN Use of Private Military and Security Companies: Practices and Policies*, SSR Paper no.3 (Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces: Geneva, 2011), p.39. Про тенденції у сфері миротворчих операцій див. розділ 3 цього видання. Про залучення Глобального Півдня до миротворчих операцій ООН див.: Тарді Т. "Миротворчі операції: хиткий консенсус". – *Щорічник СІПІ 2011*.

³² Østensen (посилання 31), с.36.

³³ Academi, 'Leading training and security services provider Xe Services announces name change to Academi', Press release, 12 Dec. 2011, <http://academi.com/press_releases/1/>; and Sizemore, B., 'Past lingers for company formerly called Blackwater', *Virginia-Pilot*, 3 Jan. 2012.

авіації; зв'язок і відстеження місцезнаходження; інформаційні технології; розвідка та аналіз; логістика, перевезення та постачання вантажів; охорона; підготовка персоналу³⁴.

Оперативне забезпечення: підготовка іноземного військового персоналу і програми миротворчої діяльності та реформування сектору безпеки

З часів балканських війн 1990-х років, крім участі в наданні послуг з логістики та TOP у конфліктних і постконфліктних ситуаціях, компанії-постачальники військових послуг поширили діяльність на сферу оперативного забезпечення, зокрема підготовку персоналу. Участь цих компаній в місіях з підготовки персоналу в постконфліктних умовах є ознакою нової міжнародної тенденції в безпековій політиці. В багатьох програмах, фінансованих урядами та міжнародними організаціями в різноманітних контекстах, надання подібних послуг передано приватним компаніям. Одним із прикладів є Глобальна ініціатива у сфері миротворчих операцій (*Global Peace Operations Initiative, GPOI*) – багатостороння програма, започаткована у 2004р. з метою підготовки військових підрозділів до участі в миротворчих операціях. За оцінками, в рамках *GPOI* Державний департамент США у 2010-2011ф.рр. витратив на підготовку місцевих військових формувань до миротворчих операцій в Африці \$100 млн.³⁵ Крім компаній, головним видом діяльності яких є військові послуги, у програмах такого типу беруть участь також крупні системні інтегратори, забезпечуючи, зокрема військову підготовку для програм реформування сектору безпеки або, як у випадку з *Northrop Grumman*, для програми “Підготовка персоналу і сприяння операціям в особливих ситуаціях в Африці” (*Africa Contingency Operations Training and Assistance, ACOTA*)³⁶. Ці фірми залучаються навіть до консультування стосовно структури Африканських об'єднаних сил безпеки, зокрема до надання порад у розробці “плану та концепції матеріально-технічного забезпечення” Африканських резервних сил (*African Standby Force*) Африканського Союзу (АС) і Спільної операції АС/ООН у Дарфурі (*AU/UN Hybrid Operation in Darfur, UNAMID*)³⁷.

З тих самих причин, з яких зростає загальний попит на приватні військові послуги в миротворчих операціях, фінансуючі уряди та організації, вірогідно, продовжуватимуть дедалі частіше використовувати приватні компанії

³⁴ International Stability Operations Association, ‘BAE Systems’, <[http://stability-operations.org/BAE Systems](http://stability-operations.org/BAE%20Systems)>.

³⁵ US Department of State, ‘Global Peace Operations Initiative (GPOI)’, <<http://www.state.gov/t/pm/ppa/gpoi/>>; US Department of State, *Congressional Budget Justification*, vol.2, *Foreign Operations Fiscal Year 2011* (Department of State: Washington, DC, 1 Feb. 2010); Isenberg, D., ‘Africa: the mother of all PMC’, Huffington Post, 22 Mar. 2010, <http://www.huffingtonpost.com/david-isenberg/africa-the-mother-of-all_b_509111.html>.

³⁶ Northrop Grumman, ‘U.S. Department of State awards Northrop Grumman African training contract’, Press release, 6 July 2010, <<http://investor.northropgrumman.com/phoenix.zhtml?c=112386&p=irol-newsArticle&ID=1444523>>.

³⁷ Gumedze, S., ‘Introduction to the SSG project on private military/security companies’, Gichanga, Roberts and Gumedze (note 30), p.5.

в реформуванні сектору безпеки та оперативному забезпеченні. Що стосується миротворчих операцій, то скорочення чисельності діючих військ означає, що до виконання завдань з підготовки персоналу можна залучити дедалі менше кваліфікованих військовослужбовців³⁸. Певною проблемою буде регламентація діяльності приватних компаній, оскільки є небагато країн, які мають загальні норми поведінки персоналу приватних постачальників військових послуг, а уніфікованих правил експорту цих послуг з країн-спонсорів немає зовсім³⁹.

Висновки

У короткостроковій перспективі зростання обсягів продажу військових послуг, очевидно, уповільнюватиметься. Це можна віднести на рахунок насичення ринку, викликане різким збільшенням обсягів продажу попередніми роками і триваючим згортанням військових операцій США в Афганістані та Іраку; хоча подовження присутності працівників Державного департаменту США в Іраку потребуватиме відповідних приватних військових послуг. Утім, цей спад не був і, схоже, не буде однаковим для всіх компаній, зокрема через зростання обсягів продажу військових послуг в інших сферах (у т.ч. TOP військової авіації).

Виходячи із загального припущення, що приватні компанії надають дешевші та ефективніші послуги, ніж державні органи, можна зробити висновок, що аутсорсинг військових послуг – як через прямі контракти уряду з головним підрядником, так і через контракти з головними підрядниками третіх сторін, – у короткостроковому періоді, очевидно, триватиме. Крім потенційних впливів на витрати, залучення приватних компаній впливає на дискурс і практичну діяльність у сфері безпеки, зокрема: на способи реалізації послуг TOP і системної підтримки ОВТ; на спроможності країни в умовах конфліктів; на структуру та підготовку збройних сил країни⁴⁰.

³⁸ Østensen (посилання 31), p.39.

³⁹ Badong, P., 'Keeping the peace: private military and security companies in peacekeeping operations in Africa', Gichanga, Roberts and Gumedze (посилання 30); Holmqvist, C., *Private Security Companies: The Case for Regulation*, SIPR Policy Paper no.9 (SIPRI: Stockholm, 2005).

⁴⁰ Leander, A., 'The power to construct international security: on the significance of private military companies', *Millennium Journal of International Studies*, vol.33, no.3 (June 2005).

III. Індустрія виробництва озброєнь і військових послуг Індії

СЬЮЗАН Т.ДЖЕКсон, МІКАЕЛЬ ГРІНБАУМ

Намагаючись упродовж понад 10 років створити самодостатню вітчизняну оборонну промисловість, у січні 2011р. індійський Уряд вперше оголосив офіційну оборонно-промисловою політику¹. Розробка цього довгострокового документа стимулювалася результатами огляду національної безпеки, проведеного після Каргільського конфлікту з Пакистаном у 1999р. Дійсно, переважна більшість закупівель озброєнь Індією мотивується відчутними зовнішніми загрозами з боку Пакистану та Китаю, а також амбіціями Індії у змаганні з Китаєм за регіональне лідерство².

Упродовж наступного десятиріччя Індія планує витратити, за оцінками, \$150 млрд. на модернізацію, удосконалення та експлуатацію ОВТ для ЗС; згідно з деякими оцінками, ця висхідна тенденція триватиме до 2040р.³ Проте, задовольнити попит завдяки лише національному виробництву навряд чи вдасться, оскільки ні в кого не викликає сумнівів, що індійська оборонно-промислова політика потребує масштабного реформування у сферах НДДКР і закупівель⁴. Крім того, Індія стикається з проблемою витрат на створення та підтримку приватної оборонної промисловості, яка існує лише з 2001р. – це був запізнений старт, порівняно з країнами, що мають подібні рівні військових витрат та амбіції у створенні національної оборонної промисловості⁵.

Вважається, що державні підприємства не можуть задовольнити попит Індії на ОВТ⁶. Згідно з розрахунками Уряду, половина ОВТ вітчизняного виробництва є морально застарілими та лише 15% – відповідають сучасним вимогам⁷. За однією з оцінок, для радикального покращення ситуації – наразі 70% усіх озброєнь і військових послуг постачаються із-за кордону – індійській оборонній промисловості довелося б упродовж п'яти років подвоювати щорічний випуск продукції⁸. Досягнення таких темпів навряд чи можливе через високу вартість створення та підтримки національного виробництва озброєнь, а також через зовнішні бар'єри в передачі знань і технологій

¹ Indian Ministry of Defence, *Defence Production Policy* (Department of Defence Production: New Delhi, 1 Jan. 2011); Smith, C., SIPRI, *India's Ad Hoc Arsenal: Direction or Drift in Defence Policy?* (Oxford University Press: Oxford, 1994), pp.204-220.

² Холтом П. та ін. «Міжнародні поставки озброєнь». – *Щорічник СІПРІ 2011*, с.257-260.

³ Agency for the Dissemination of Technology Information (ADIT), *Who's Who: Key Decision Makers of the Indian Defense Sector* (ADIT: Paris, 2009), p.22; Confederation of Indian Industry, 'Defence sector', <<http://www.cii.in/Sectors.aspx?SectorID=S000000003>>.

⁴ Deloitte and Confederation of Indian Industry, *Prospects for Global Defence Export Industry in Indian Defence Market* (Deloitte: New Delhi, 2010), p.98.

⁵ Indian Ministry of Defence, 'Defence production: supplies wing', <<http://mod.nic.in/product&supp/welcome.html>>. Про проблеми витрат див.: Джексон С.Т. «Виробництво озброєнь». – *Щорічник СІПРІ 2011*, с.217-220.

⁶ Agency for the Dissemination of Technology Information (посилання 3), с.20.

⁷ Indian Department of Industrial Policy and Promotion (DIPP), *Foreign Direct Investment (FDI) in Defence Sector* (DIPP: New Delhi, 17 May 2010), p.2.

⁸ Deloitte and Confederation of Indian Industry (посилання 4), p.13.

від іноземних експортерів озброєнь⁹. Проте, несприятливі обставини, що змушують світових виробників озброєнь шукати експортні ринки, особливо під час скорочення державних витрат у країнах Глобальної Півночі, дедалі більше посилюють переваги Індії в переговорах про умови закупівель і надають їй більше можливостей запропонувати економічні стимули для передачі іноземних технологій¹⁰.

Виробнича структура оборонної промисловості Індії

Один із висновків огляду національної безпеки після Каргільського конфлікту 1999р. полягав у тому, що Індія потребує перебудови оборонної промисловості з метою, зокрема, сприяння закупівлям озброєнь та їх вітчизняному виробництву¹¹. Раніше виробництво озброєнь і надання військових послуг були в компетенції Уряду Індії. Із травня 2001р. Уряд дозволив присутність приватних компаній в оборонній промисловості – за умови отримання ними ліцензій від Департаменту промислової політики та розвитку (*Department of Industrial Policy and Promotion, DIPP*) та МО¹². Нинішня політика допускає в індійських компаніях 100% приватної власності і до 26% іноземної власності через прямі іноземні інвестиції (ПІІ, *foreign direct investment, FDI*)¹³. Наразі Уряд обговорив приватизацію компанії *Hindustan Aeronautics Limited (HAL)* і планує первинне розміщення на біржі її акцій (*initial public offering, IPO*), хоч остаточні терміни ще не визначено¹⁴.

В індійській оборонній промисловості домінують державні компанії: 39 збройових заводів, що належать до *Indian Ordnance Factories (IOF)*, і вісім оборонних підприємств державного сектору (*Defence Public Sector Undertakings, DPSUs*). Із 30% закупівель Індією озброєнь, що надходять з національних джерел, 21% припадають на державні підприємства та 9% – на приватні компанії¹⁵. Згідно з офіційними даними, у 2010р. товарообіг *IOF* і *DPSU* становив приблизно 386 млрд. рупій (\$8,4 млрд.)¹⁶. Хоча дані про приватний сектор отримати важче, ця частина індійської оборонної промисловості зростає, оскільки крупні приватні промислові об'єднання орієнтують виробництво на військовий сектор. Так, *Tata Group, Mahindra Group, Kirloskar Group, Larsen and Toubro* утворюють спільні підприємства як з

⁹ Там само, р.36.

¹⁰ Holtom et al. (посилання 2), р.280. Див. також підрозділ I цього розділу.

¹¹ Agency for the Dissemination of Technology Information (note 3), р.14.

¹² Indian Ministry of Defence (посилання 5).

¹³ Indian Ministry of Defence (MOD), *Annual Report 2010-2011* (MOD: New Delhi, 2011), р.55; Indian Department of Industrial Policy and Promotion (посилання 7), р.3.

¹⁴ Виставлені на *IPO* акції можуть скласти до 10% вартості компанії, або, за оцінкою, \$400 млн. Див.: Grevatt, J., 'Banks line up to lead Hindustan Aeronautics IPO', *Jane's Defence Industry*, 11 Nov. 2011.

¹⁵ KPMG and Confederation of Indian Industry, *Opportunities in the Indian Defence Sector: An Overview* (KPMG: New Delhi, 2010), р.21; Indian Department of Industrial Policy and Promotion (посилання 7), р.2.

¹⁶ Indian Ministry of Defence (посилання 13), р.56.

індійськими, так і з іноземними компаніями¹⁷. Крім цих крупних компаній, є також ряд малих і середніх підприємств. *IOF* і *DPSUs* віддають на аутсорсинг цим підприємствам 20-25% своїх замовлень¹⁸.

У *Top 100* найкрупніших компаній-виробників озброєнь і постачальників військових послуг за 2010р. фігурують три індійські компанії: *Bharat Electronics Limited (BEL)*, *HAL* та *IOF* (див. підрозділ IV). 90% прибутків *HAL* – найбільшої компанії з числа оборонних підприємств *DPSU* – отримуються від продажу продукції індійським ЗС¹⁹. Маючи у 2010р. обсяг продажу \$2,48 млрд., вона посідала 34 місце в *Top 100*. Обсяги продажу озброєнь підприємствами *IOF* у 2010р. сягнули \$1,96 млрд. і перемістили компанію на 46 місце, а компанія *BEL* – ще одне державне оборонне підприємство – з обсягом продажу \$971 млн. посіла 71 місце в *Top 100*. 80% продажів *IOF* і *BEL* припадають на контракти з МО Індії. За період 2002-2010рр. обсяг продажу озброєнь *HAL* збільшився на 383%, *IOF* – на 69%, *BEL* – на 138%. Упродовж цього періоду обсяги продажу озброєнь як *HAL*, так і *BEL* зростали безперервно, тоді як у *IOF* разом із загальним зростанням продажів були помітні незначні коливання. У 2002-2010рр. частка продажу озброєнь *HAL* у її загальному обсязі продажу була в межах 80-90%, тоді як аналогічні показники *IOF* коливалися в межах 73-82%, а *BEL* – 76-85%.

Хоча обсяг ПП в оборонну промисловість Індії наразі не перевищує 26%, у країні точаться часом бурхливі дебати стосовно прийнятного рівня іноземних інвестицій. Дехто виступає за підтримання наявного рівня, інші обстоюють максимальний ліміт у 49% або 74%²⁰. Прихильники збільшення ПП стверджують, що це стимулюватиме передачу технологій і збільшення капіталовкладень з боку іноземних головних виробників завершених систем озброєнь; МО доводить, що таке збільшення є ризикованим для вітчизняної промисловості та може загрожувати інтересам національної безпеки²¹.

Згідно з останніми офіційними даними, у 2009р. Індія експортувала озброєнь на загальну суму \$70 млн.²² Однак, частка завершених систем озброєнь була невеликою – експортуються переважно запасні частини та компоненти²³. Навпаки, в імпорті завершених систем звичайних озброєнь, за результатами 2007-2011рр., Індія була найкрупнішим отримувачем, причому переважна частка імпорту припадала на Росію²⁴.

¹⁷ KPMG and Confederation of Indian Industry (посилання 15), p.21. Див. також: 'Government to encourage private shipyards for increasing the submarine building capacity', Defence Now, 24 May 2011, <<http://www.defencenow.com/news/179/government-to-encourage-private-shipyards-for-increasing-the-submarine-building-capacity.html>>.

¹⁸ KPMG and Confederation of Indian Industry (посилання 15), p.22.

¹⁹ Indian Ministry of Defence (посилання 13), p.59.

²⁰ Представники оборонної промисловості підтримують підвищення рівня ПП до 49%, тоді як *DIPP* наполягає на 74%. Див.: Indian Department of Industrial Policy and Promotion (посилання 7), p.9.

²¹ Ліміт у 26% вважається багатьма експертами стримуючим чинником для іноземних інвестицій в оборонну промисловість. Див.: Behera, L., 'India's defence offset policy', *Strategic Analysis*, vol.33, no.2 (Mar. 2009), p.246.

²² Див. підрозділ VI розділу 6 цього видання. Дані наведені в доларах США в постійних цінах 2010р.

²³ Boeing, 'Boeing teams with Hindustan Aeronautics Limited for P-81 weapons bay doors', Press release, 11 Feb. 2010, <<http://boeing.mediaroom.com/index.php?s=43&item=1073>>.

²⁴ Див. підрозділ I розділу 6 цього видання.

Інституційна структура оборонної промисловості Індії

Оголошена у 2011р. оборонно-промислова політика індійського Уряду інтегрує ідеї, артикульовані раніше в різних заявах і процедурах, та визначає головними напрямками урядової програми розвиток і підтримку національної оборонної промисловості²⁵. Головними цілями цієї політики є: (а) досягнення за якомога стислий час високого рівня самодостатності; (б) створення умов, необхідних для участі приватного сектору промисловості; (в) посилення ролі малого та середнього бізнесу у пріоритетному розвитку національного виробництва озброєнь; (г) розширення науково-технологічної бази оборонної промисловості²⁶. Урядова оборонно-промислова політика відновлює пріоритетність офсетних схем у закупівлі озброєнь за кордоном (що передбачає обов'язкове залучення вітчизняного партнера у виробництві чи постачанні) та ліцензування виробництва (що вимагає отримання ліцензії компанією, яка бажає зайнятися виробництвом озброєнь)²⁷. Одним із бар'єрів у режимі ліцензування є умова, що іноземні компанії мають обирати партнерів лише з числа підприємств, які вже мають ліцензію (або здатні її отримати). Це ускладнює формування офсетної стратегії через невпевненість компаній в можливості отримання ліцензії на свою продукцію²⁸.

Безпосередній вплив на структуру та випуск продукції оборонної промисловості мають два з чотирьох департаментів МО Індії. Створений в 1962р. Департамент оборонного виробництва (*Department of Defence Production, DDP*) регулює загальні питання оборонної промисловості (зокрема, здійснює національний контроль над імпортом ОБТ), а також планує і контролює діяльність підприємств *IOF* і *DPSU*. Департамент оборонних НДДКР (*Department of Defence Research and Development, DDRD*), починаючи з 1958р., здійснює нагляд за Оборонною науково-дослідною організацією (*Defence Research and Development Organisation, DRDO*), консультує МО з наукових аспектів ОБТ та їх технічного обслуговування, надає допомогу ЗС з питань НДДКР у сфері ОБТ²⁹.

Інші ключові гравці є й поза межами МО. Наприклад, *DIPP* Міністерства торгівлі і промисловості (*Ministry of Commerce and Industry*) виконує завдання з формування, узгодження та розвитку політики ПІ, в т.ч. сприяння та збільшення іноземних інвестицій в оборонну промисловість³⁰. Сама оборонна промисловість представлена рядом асоціацій, зокрема Конфедерацією індійської промисловості

²⁵ Ben-Ari, G. and Lombardo, N., 'India's military modernization', Centre for Strategic and International Studies, 1 Apr. 2011, <<http://csis.org/publication/indias-military-modernization>>.

²⁶ Indian Ministry of Defence (посилання 1), p.1.

²⁷ Indian Department of Industrial Policy and Promotion (посилання 7), pp.3-4.

²⁸ Behera (посилання 21), p.246.

²⁹ Indian Ministry of Defence, 'About the ministry', <<http://mod.nic.in/aboutus/welcome.html>>; Indian Ministry of Defence, 'Defence production: overview', <<http://mod.nic.in/product&supp/welcome.html>>; Indian Defence Research and Development Organisation, 'Genesis & growth', <<http://drdo.gov.in/drdo/English/index.jsp?pg=genesis.jsp>>.

³⁰ Indian Department of Industrial Policy and Promotion, 'Role and functions of the Department of Industrial Policy & Promotion', <<http://dipp.nic.in/English/AboutUs/Roles.aspx>>.

(*Confederation of Indian Industry, CII*) і Федерацією індійських торгово-промислових палат (*Federation of Indian Chambers of Commerce and Industry*)³¹.

На Раду оборонних закупівель (*Defence Acquisition Council, DAC*) покладено узгодження пріоритетних закупівель у рамках Довгострокового комплексного перспективного плану (*Long-Term Integrated Perspective Plan, LTIPP*) та надання консультацій з цих питань. Згідно з *LTIPP*, Рада визначає п'ять категорій пріоритетних закупівель: (а) “Купівля” (пряма закупівля ОБТ); (б) “Купівля та виготовлення (в Індії)” (закупівля кінцевої продукції у індійської компанії в рамках угоди про виробництво з іноземним виробником); (в) “Купівля і виготовлення (міжнародна)” (закупівля продукції у іноземного продавця з ліцензійною угодою на участь вітчизняного партнера); (г) “Виготовлення” (вітчизняне виробництво високотехнологічних систем); (д) “Удосконалення” (для будь-якої категорії ОБТ, що перебувають в експлуатації)³².

Хоч офсетні принципи були запроваджені в Індії ще в 1960-х роках, їх офіційне формулювання з'явилося лише у 2005р., коли МО Індії додало пункт про офсети до своїх рекомендацій стосовно закупівель озброєнь. Цей пункт уточнювався у 2006р. і ще раз у 2008р.³³ Агентство зі сприяння офсетним угодам у сфері оборони (*Defence Offset Facilitation Agency, DOFA*) Департаменту оборонного виробництва МО – яке є органом, де представлені ЗС, *DRDO*, промислові асоціації, підприємства *IOF* і *DPSU*, – відповідає за сприяння реалізації офсетної політики³⁴. Проекти вартістю понад 3 млрд. рублів (\$65 млн.) повинні містити пов'язані з обороною компенсації обсягом 30% загальної вартості; Уряд залишає за собою право в конкретних випадках збільшувати цей відсоток³⁵.

При *DRDO* створено чотири комітети наукових досліджень, які охоплюють як військові, так і цивільні питання. Комітети співпрацюють з науковою спільнотою, центрами НДДКР і представниками промисловості та за їх згодою надають цільові гранти на спільні проекти проривних наукових досліджень у сфері оборони³⁶. Сектор НДДКР неодноразово піддавався критиці за нездатність адекватно реагувати на передачу технологій, що спричиняє високий рівень морального старіння ОБТ, виготовлених оборонною промисловістю Індії³⁷. Водночас, у 2009-2010рр. Індія витратила на НДДКР

³¹ Confederation of Indian Industry (посилання 3); Federation of Indian Chambers of Commerce and Industry, ‘Defence’, <<http://www.ficci.com/sector.asp?secid=9>>.

³² Indian Ministry of Defence (MOD), *Defence Procurement Procedure: Capital Procurement* (MOD: New Delhi, 2011).

³³ Behera (посилання 21), pp.242-243.

³⁴ Indian Defence Offset Facilitation Agency, ‘Vision statement’, <<http://mod.nic.in/DOFA.htm>>. Висловлювалася думка, що *DOFA* не може впоратися зі своїми обов'язками. Див., наприклад: Behera (посилання 21), p.244.

³⁵ Indian Defence Offset Facilitation Agency (посилання 34). Як і у випадку з ПШ, надходять скарги на офсетну політику Індії. Див., наприклад: Komradin quoted in Anderson, G., ‘Eurocopter, HAL collaboration targets international markets’, *Jane's Defense Industry*, 22 July 2011.

³⁶ Indian Defence Research and Development Organisation, ‘Research boards’, <<http://drdo.gov.in/drdo/English/index.jsp?pg=researchboards.jsp>>.

³⁷ Indian Department of Industrial Policy and Promotion (посилання 7), p.3.

84,8 млрд. рупій (\$1,85 млрд.) – тобто 7% оборонного бюджету; бюджетом на 2011-2012рр. передбачено 103 млрд. рупій (\$2,25 млрд.)³⁸. З метою стимулювання інвестицій в НДДКР від вітчизняного та іноземного приватних секторів, Уряд запропонував взяти на себе частину витрат на розвиток озброєнь обсягом 80% проектного фінансування³⁹. Також він почав фінансувати НДДКР приватного сектору, хоч і в набагато менших обсягах⁴⁰.

Окремі підприємства *DPSU* також мають центри НДДКР. Компанія *HAL*, крім виробничих фондів, забезпечує функціонування 10 центрів НДДКР, які працюють, у т.ч. над розробкою інфраструктури проектування та виробництва військової авіації та авіаційних радіоелектронних систем. Підприємства *IOF* мають у розпорядженні 12 дослідницьких центрів, діяльність яких зосереджується в таких сферах, як тепловізійні прилади нічного бачення, бронезахист і оснащення бойових машин. Компанія *BEL* має три центральні лабораторії НДДКР, зосереджені на таких технологіях, як програмне забезпечення засобів спостереження та моделювання польоту ракет. У 2008-2010рр. фінансування НДДКР компанії *BEL* збільшилося на 25%, тоді як річний обсяг продажу за той самий період – лише на 10%⁴¹.

Індустрія військових послуг Індії

Ряд компаній-виробників озброєнь Індії розширюють портфелі військових послуг. Для підтримки цих зусиль *DRDO* зосереджує увагу на проектах і програмах, орієнтованих на надання послуг. Одним із прикладів є комп'ютеризована система командно-штабних навчань (*Sangram-II*), яка використовується для тактичної підготовки, планування та розробки стратегій. *DRDO* також проводить наукові дослідження з питань мережецентричних операцій і захищених систем зв'язку⁴².

80-85% з послуг, що надає компанія *HAL*, замовляються ЗС Індії⁴³. До асортименту цих послуг належать: заходи ТОР; управління логістикою; ремонт у польових умовах; навчання з оцінкою ефективності за кінцевим результатом; підтримка проектування⁴⁴. Разом з іншими компаніями *BEL* надає послуги з техобслуговування та підготовки фахівців у галузі електроніки; компанії *Hindustan Shipyard* і *Goa Shipyard* надають аналогічні послуги Військово-морським силам (обслуговування військових кораблів і підводних човнів)⁴⁵.

³⁸ Indian Ministry of Defence (посилання 13), p.14; Behera, L., Institute for Defence Studies and Analyses (IDSA), New Delhi, Communication with author, 7 Jan. 2012.

³⁹ PricewaterhouseCoopers and Confederation of Indian Industry, *Changing Dynamics: India's Aerospace Industry* (PricewaterhouseCoopers: New Delhi, 2009), p.32.

⁴⁰ За оцінками, на 2011/2012ф.р. для розробки прототипів за категорією "Виготовлення" було виділено 1,18 млрд. рупій (\$26 млн.). Див.: Behera (посилання 21).

⁴¹ Indian Ministry of Defence (посилання 13), pp.57, 59, 63.

⁴² Indian Ministry of Defence (посилання 13), p.90.

⁴³ Behera (посилання 21), p.245.

⁴⁴ Anderson (посилання 35). Див. також: Hindustan Aeronautics Ltd, 'Accessories Division Lucknow: our services', <<http://www.hal-india.com/Accessories/services.asp>>; Hindustan Aeronautics Ltd, 'Aircraft Division Nasik: our services', <<http://www.hal-india.com/AircraftNasik/services.asp>>.

⁴⁵ Indian Ministry of Defence (посилання 13), pp.62, 66. Див. також: Hindustan Shipyard Ltd, 'Ship Repairs Division', <<http://www.hsl.nic.in/sr.html>>.

На військові послуги також поширюються офсетні правила⁴⁶. Залучення іноземних компаній розглядається як важливий чинник для підвищення власних спроможностей Індії в наданні військових послуг і виробництві озброєнь. Так, у лютому 2011р. *Tata Industrial Services* (підрозділ *Tata Group*) об'єдналася з британською компанією *QinetiQ*. Цілями участі *Tata Industrial Services* у цьому об'єднанні є: ідентифікувати індійських виробників, очолити програмний менеджмент і вирішити інші супутні завдання із забезпечення відповідальності крупних іноземних компаній за виконання вимог до компенсацій і поставок⁴⁷. Принаймні частково це об'єднання зосередиться на військових послугах. Для *BAE Systems* індійський ринок вважається “внутрішнім”, на якому вона через партнерство з індійськими компаніями реалізує програмні засоби та послуги з технічного обслуговування для авіакосмічних систем⁴⁸.

Індійські компанії також створюють спільні підприємства та вдаються до міжнародного партнерства, зокрема для обслуговування авіації. У 2009р. Індія і Росія подовжили свої зобов'язання у сфері військового співробітництва на наступні 10 років у ряді угод, включно з угодою про післяпродажний супровід ОВТ російського походження⁴⁹. Прикладом реалізації цього співробітництва є створення *Integrated Helicopter Services* – спільного підприємства компаній *Vectra Group India* та *Вертолётъ России*. Це спільне підприємство, що розпочне діяльність з технічного обслуговування та ремонту цивільної авіації, а потім поширить її на сферу військових вертольотів, стане першим сервісним центром компанії *Вертолётъ России* в Індії⁵⁰. Втім, залишаються питання стосовно здатності Росії забезпечити експлуатаційну надійність військової авіації, через що Індії, можливо, доведеться шукати інших постачальників. Це призвело б до зміни і джерела обслуговування відповідної техніки; за цих умов може з'явитися додаткова потреба в офсетах для індійської промисловості⁵¹. Ще одним прикладом співробітництва з іноземними компаніями в обслуговуванні військової авіації є угода *HAL* з французькою *Dassault*

⁴⁶ У цьому сенсі, послуги визначаються як “техобслуговування, капітальний ремонт, модернізація, збільшення ресурсу, технічне проектування, випробування або контроль якості відповідної продукції і програмного забезпечення ... та підготовка персоналу”. Див.: Indian Ministry of Defence (посилання 32), p.45.

⁴⁷ ‘Tata Industrial Services, QinetiQ tie up for military robotics, UAVs, space exploration’, India Defence, 10 Feb. 2011, <<http://www.india-defence.com/reports-5010>>.

⁴⁸ BAE Systems, *Annual Report 2010: Total Performance Across Our Markets* (BAE Systems: London, [2011]), p.30. Про “внутрішні ринки” див.: Джексон С.Т. “Виробництво озброєнь”. – *Щорічник СІПІ 2010*, с.197-198.

⁴⁹ Anand, ‘India, Russia Military Technical Cooperation Agreement to be extended till 2020’, Machinist.in, 20 Oct. 2009, <http://machinist.in/index.php?option=com_content&task=view&id=2398>; Kashani, S., ‘Military pact with Russia will boost defence capability: India’, Thaindian News, 8 Dec. 2009, <http://www.thaindian.com/newsportal/world-news/military-pact-with-russia-will-boost-defence-capability-india_100285828.html>.

⁵⁰ Vertolety Rossii, ‘Indo-Russian company Integrated Helicopter Services Pvt. Ltd. opens Russian rotorcraft service centre in India’, Press release, 7 Feb. 2011, <http://www.rus-helicopters.ru/en/news/index.php?ELEMENT_ID=1874>.

⁵¹ ‘Features’, Indian Aviation, [n.d.], <<http://www.indianaviationnews.com/indian-aviation-archivenews.asp?id=26&NID=260>>.

про глибоке технічне обстеження бойового літака *Mirage 2000*⁵². HAL є найбільшим постачальником послуг TOP для індійських ЗС⁵³. Зростання кількості військової авіації в Індії і дотримання необхідного мінімуму компенсацій у 30% могли б сприяти зростанню обсягів послуг з TOP⁵⁴.

Висновки

Індія, як і інші країни з аналогічними безпековою ситуацією та амбіціями, розглядає розвиток і підтримку національної оборонної промисловості як спосіб захисту, забезпечуючи водночас поширення могутності та демонструючи авторитет⁵⁵. Інші світові центри сили дотримуються подібних поглядів, ототожнюючи регіональний вплив з військовою могутністю⁵⁶. Спроби Індії запровадити більш удосконалені оборонні технології виявилися набагато менш успішними, ніж сподівалися Уряд і представники промисловості, – частково через нездатність поєднати отримані іноземні технології з реальними спроможностями національного виробництва. В перспективі, Індія сподівається розширити індустрію військових послуг, особливо у сфері TOP, як за допомогою іноземних компаній, які зараз облаштовуються в Індії, так і завдяки збільшенню обсягів продажу послуг іншим країнам регіону.

⁵² Hindustan Aeronautics Ltd, 'Our services', <<http://www.hal-india.com/Overhaul/services.asp>>.

⁵³ PricewaterhouseCoopers and Confederation of Indian Industry (посилання 39), p.8.

⁵⁴ Moser, R., von der Gracht, H. and Gnatzy, T., *The Indian Aerospace Industry 2019: An Analysis of the Political, Technological and Economic Conditions* (Supply Chain Management Institute, EBS Business School: Wiesbaden, 2010). Про плани закупівлі Індією бойових літаків див. підрозділі I розділу 6 цього видання.

⁵⁵ Джексон С.Т. "Виробництво озброєнь". – *Щорічник СІПІ 2011*, с.217-219.

⁵⁶ Так, США схильні розглядати ОБТ Індії як додатковий чинник регіональної безпеки в Індійському океані. Див.: US Department of Defense (DOD), *Quadrennial Defense Review Report* (DOD: Washington, DC, Feb. 2010), p.60.

IV. Перелік СІПРІ найкрупніших компаній-виробників озброєнь і постачальників військових послуг у 2010р.

СЬЮЗЕН Т.ДЖЕКСОН*

Перелік СІПРІ *Top 100* охоплює 100 найкрупніших у світі компаній-виробників озброєнь і постачальників військових послуг (за винятком китайських), порядок розташування яких у таблиці відповідає обсягам їх продажу озброєнь. У 2010р. обсяг продажу озброєнь і наданих військових послуг цими компаніями збільшився до \$411,1 млрд. У реальних цінах це на 1% більше, ніж у 2009р., і на 60% – ніж у 2002р. (таблиця 5.1).

Компанії США залишилися у 2010р. на перших місцях у *Top 100*, хоча 44 з них збільшили обсяги продажу лише на 1% в реальних цінах (таблиця 5.4). Навіть при цьому, у 2010р. на компанії США припадало понад 60% усього обсягу продажу озброєнь і військових послуг компаній з *Top 100*. Компанії США, що посідали нижчі місця (зокрема, *ARINC* та *Aerospace Corporation*) залишили *Top 100*, натомість інші американські компанії увійшли до нього (наприклад, *Hawker Beechcraft* і *Triumph Group*, причому друга з них – завдяки поглинанню нею у 2010р. компанії *Vought Aircraft Industries*). Кількість західноєвропейських компаній у *Top 100* зменшилася з 33 у 2009р. до 30 у 2010р. – частково, через невелике скорочення обсягів продажу озброєнь італійських *Avio* та *Fiat* (які, таким чином, залишили у 2010р. *Top 100*); водночас повернулася до *Top 100* бразильська компанія *Embraer*¹.

Триваюча консолідація оборонної промисловості Росії додала до *Top 100* ще одну материнську компанію – *Объединенная судостроительная корпорация*; у 2010р. кількість російських компаній в Переліку досягла восьми². Обсяг продажу компанії *Вертолёты России* збільшився на 135% завдяки, частково, продажу транспортних вертольотів *Ми-8/17* російським ЗС, а також Афганістану, Азербайджану та Іраку³.

Війни в Афганістані та Іраку мали неоднаковий вплив на обсяги продажу озброєнь різних компаній, навіть за умов виводу військ з Іраку, який розпочався у 2010р. Перехід від контрактів з єдиним підрядником на третьому етапі Програми розширення цивільної логістичної підтримки (*LOGCAP III*)

¹ Хоча кількість італійських компаній в *Top 100* зменшилася з чотирьох у 2009р. до двох у 2010р., збільшення обсягів продажу *Fimmeccanica* і *Fincantieri* було достатньо великим, щоб загальний обсяг продажу озброєнь італійських компаній з *Top 100* також збільшився.

² Джексон С.Т. “Перелік СІПРІ 100 найкрупніших компаній-виробників озброєнь у 2009р.” – *Щорічник СІПРІ 2011*, с.237-238.

³ Vasilyev, D., ‘Ranking of top Russian defense companies in 2010’, *Moscow Defense Brief*, vol.3, no.25 (2011), p.16.

* Дані про оборонну промисловість надані Мережею СІПРІ з оборонної промисловості за участі: Вінсент Буланін (*Vincent Boulanin*, École des hautes études en sciences sociales, Paris), Гюлай Гюнлюк-Сенесен (*Gülay Günlük-Şenesen*, Istanbul University), Шінічі Коно (*Shinichi Kohno*, Mitsubishi Research Institute, Tokyo), Валері Міранда (*Valerie Miranda*, Istituto Affari Internazionali, Rome), Пере Ортега (*Pere Ortega*, Centre d'Estudis per la Pau J.M.Delàs, Barcelona) та Паек Джае Ок (*Paek Jae Ok*, Korea Institute for Defense Analyses, Seoul).

до контракту з багатьма підрядниками на четвертому етапі (*LOGCAP IV*) призвів до скороченню продажів компанії *KBR* у 2010р. порівняно з 2009р., – тоді як доходи *Fluor* та *ITT Corporation* завдяки контрактам у межах *LOGCAP IV* зросли (див. також підрозділ II цього розділу). У 2010р. загальний обсяг продажу *KBR* зменшився на \$2 млрд. (17%), а *Fluor* збільшила продаж у державному секторі на 53%⁴. Обсяги продажу компанії *Navistar* скоротилися на 16% через зменшення закупівель бойових машин⁵. *BAE Systems* також зазнала зменшення продажів середніх військових транспортних засобів тактичної ланки (*Medium Tactical Vehicles, FMTV*) сімейства *Bradley*⁶. Водночас, обсяги продажу компанії *Oshkosh* у 2010р. зросли на 87,4% – переважно завдяки отриманню контракту МО США на виробництво бронетранспортера з посиленням протимінним захистом (*mine-resistant ambush-protected, MRAP M-ATV*)⁷.

Обсяги продажу озброєнь окремих компаній у 2010р. значно зросли. Збільшення обсягу продажу компанії *Kongsberg* на 37% був пов'язаний, зокрема з крупними контрактами з Фінляндією, Норвегією, Польщею і США⁸. Приріст у компанії *Hawker Beechcraft* на 29,3% спричинило зростання продажів учбово-тренувальних літаків і тактичних бомбардувальників⁹. Контракт *Lockheed Martin* з виробництва уніфікованого ударного винишувача *F-35 (Joint Strike Fighter)* зробив внесок у зростання обсягів продажу компанії на \$2,3 млрд., так само як поставки та технічна підтримка її програм транспортно-літака *C-130 Hercules*, бойового літака *F-16* і активізація її діяльності у сфері “боєготовність і стабілізація”¹⁰. Збільшення обсягів продажу *Northrop Grumman* на \$1,1 млрд. зумовлено зростанням за всіма напрямками її діяльності¹¹.

Поглинання продовжують сприяти значному збільшенню обсягів продажу озброєнь і військових послуг. Придбання *Hewlett-Packard* компанії *EDS* у 2008р. сприяло зростанню на 62,7% обсягів продажу військових товарів у

⁴ *KBR, Form 10-K Annual Report under Section 13 or 15(d) of the Securities and Exchange Act of 1934 for the Fiscal Year Ended December 31, 2010* (US Securities and Exchange Commission: Washington, DC, 23 Feb. 2011), p.26; *Fluor, Form 10-K Annual Report under Section 13 or 15(d) of the Securities and Exchange Act of 1934 for the Fiscal Year Ended December 31, 2010* (US Securities and Exchange Commission: Washington, DC, 23 Feb. 2011), p.36.

⁵ *Navistar, Form 10-K Annual Report under Section 13 or 15(d) of the Securities and Exchange Act of 1934 for the Fiscal Year Ended October 31, 2010* (US Securities and Exchange Commission: Washington, DC, 22 Dec. 2010), p.28.

⁶ *BAE Systems, Annual Report 2010: Total Performance Across Our Markets* (BAE Systems: London, [2011]), p.66.

⁷ *Oshkosh, Form 10-K Annual Report under Section 13 or 15(d) of the Securities and Exchange Act of 1934 for the Fiscal Year Ended September 30, 2010* (US Securities and Exchange Commission: Washington, DC, 18 Nov. 2010), p.32.

⁸ *Kongsberg, 2010 Annual Report* (Kongsberg Gruppen: Kongsberg, 2011), p.8.

⁹ *Hawker Beechcraft, Form 10-K Annual Report under Section 13 or 15(d) of the Securities and Exchange Act of 1934 for the Fiscal Year Ended December 31, 2010* (US Securities and Exchange Commission: Washington, DC, 25 Feb. 2010), p.27.

¹⁰ *Lockheed Martin, 2010 Annual Report* (Lockheed Martin: Bethesda, MA, 2011), p.5.

¹¹ *Northrop Grumman, Form 10-K Annual Report under Section 13 or 15(d) of the Securities and Exchange Act of 1934 for the Fiscal Year Ended December 31, 2010* (US Securities and Exchange Commission: Washington, DC, 9 Feb. 2010), pp.44, 47, 48.

Таблиця 5.4. Регіональні та національні частки продажу озброєнь компаній-виробників з *Top 100* у 2010р., порівняно з 2009р.^a

Обсяги продажу озброєнь наведені в \$ млрд. у поточних цінах і за валютними курсами. Сума складових може не збігатися з підсумковим показником через округлення.

Кількість компаній	Регіон/ країна ^b	Продаж (\$ млрд.)		Зміна обсягів продажу, 2009-2010 (%)		Частка у продажах <i>Top 100</i> 2010 (%)
		2010	2009 ^c	Номінальні ^d	Реальні ^e	
45	Північна Америка	250,2	243,7	3	1	60,9
44	США	249,4	243,0	3	1	60,7
1	Канада	0,8	0,7	18	5	0,2
30	Західна Європа	120,4	117,6	2	3	29,3
10	Велика Британія	49,7	48,4	3	0	12,1
6	Франція	23,0	23,0	0	3	5,6
1	Транс'європейські ^f	16,4	15,9	3	6	4,0
2	Італія	15,4	14,1	9	12	3,7
5	Німеччина	7,4	8,1	-8	-4	1,8
2	Іспанія	2,8	2,9	-5	-2	0,7
1	Швеція	2,8	2,6	5	-2	0,7
1	Норвегія	1,5	1,1	38	29	0,4
1	Швейцарія	0,8	0,7	14	8	0,2
1	Фінляндія	0,7	0,7	0	4	0,2
8	Східна Європа	14,6	9,7	51	36	3,6
8	Росія	14,6	9,7	51	36	3,6
11	Інші члени ОЕСР	16,7	15,8	6	-2	4,1
5	Японія ^g	7,5	6,9	8	2	1,8
3	Ізраїль	6,4	6,3	1	-7	1,6
2	Південна Корея	2,1	1,9	9	-4	0,5
1	Туреччина	0,8	0,6	19	6	0,2
6	Інші не члени ОЕСР	9,1	8,9	3	-9	2,2
3	Індія ^h	5,4	4,5	21	2	1,3
1	Кувейт	1,3	2,5	-47	-49	0,3
1	Сінгапур	1,8	1,5	21	10	0,4
1	Бразилія	0,7	0,5	43	19	0,2
100	Всього	411,1	395,7	4	2	100

ОЕСР – Організація економічного співробітництва та розвитку.

^a Хоча відомо, що кілька китайських оборонних підприємств є достатньо потужними, щоб увійти до *Top 100*, але брак порівнянних і достовірних даних про них заважає цьому. В інших країнах, наприклад, у Казахстані та в Україні, також є компанії, які могли б за обсягами продажу, за умов наявності даних про них, претендувати на внесення до *Top 100*.

^b Дані про країну чи регіон стосуються обсягів продажу озброєнь компаніями з *Top 100*, центральний офіс яких розташований у цій країні чи регіоні, включно з їх іноземними філіями. Дані не є загальними обсягами продажу озброєнь, фактично виготовлених у цій країні чи регіоні.

^c Дані про обсяги продажу за 2009р. стосуються компаній, що належать до *Top 100* за 2010р., а не 2009р.

^d У цьому стовпчику показано зміни в обсягах продажу за 2009-2010рр. в доларах США в поточних цінах.

^e У цьому стовпчику показано зміни в обсягах продажу за 2009-2010рр. в доларах США в постійних (2009р.) цінах.

^f До транс'європейських компаній віднесена *EADS*.

^g Дані про японські компанії ґрунтуються на контрактах з МО Японії.

^h Дані про Індію містять приблизні оцінки обсягів продажу *Indian Ordnance Factories*.

Джерело: таблиця 5.5 цього розділу.

2010р. – завдяки поточним контрактам, які перейшли до *Hewlett-Packard*¹². Придбання компанії *VT Group* у 2010р. було ключовим чинником зростання продажів того року компанії *Babcock* на 37,8%¹³. *ManTech* віднесла збільшення обсягів продажу на 28,9% (\$2,6 млрд.) у 2009р. на рахунок контрактів, які компанія успадкувала через придбання в січні 2010р. *Sensor Technologies Incorporated (STI)*¹⁴. Придбання *AgustaWestland* – дочірньою компанією *Finmeccanica* – компанії *PZL-Świdnik* було одним із чинників приросту продажів материнської компанії на \$1,1 млрд.

Top 100 за 2010р. наведений в таблиці 5.5¹⁵. На компанії з цього Переліку припадає більшість грошової вартості світового обсягу продажу товарів і послуг військового призначення, в т.ч. високотехнологічних. Через брак порівнянних фінансових даних *Top 100* не охоплює всі країни, що виготовляють озброєння. Однак, за невеликими винятками, обсяги виробництва озброєнь у неохоплених країнах є відносно невеликими. Китайські компанії майже напевно увійшли б до *Top 100* (можливо, й до *Top 50*), якби стосовно них були доступними надійні дані. Проте, попри відсутність у *Top 100* компаній Китаю, результатів аналізу діяльності всіх інших компаній з цього Переліку достатньо для розуміння головних тенденції у світовій оборонній промисловості.

¹² Hewlett-Packard, *2010 HP Annual Report* (Hewlett-Packard: Palo Alto, CA, 2011), p.48

¹³ Babcock International, *Trusted to Deliver: Annual Reports and Accounts 2011* (Babcock International: London, [2011]), p.3.

¹⁴ ManTech, *Form 10-K Annual Report under Section 13 or 15(d) of the Securities and Exchange Act of 1934 for the Fiscal Year Ended December 31, 2010* (US Securities and Exchange Commission: Washington, DC, 25 Feb. 2011), p.35.

¹⁵ Джерела отримання даних і методи оцінювання див. у попередньому виданні *Щорічника СППРІ*; ця інформація подається раз на два роки або мірою появи змін у системі розрахунків.

Місце ^b	2010	2009	Компанія ^c	Країна	Сектор	Продаж озброєнь		Загальний % продажу озброєнь у загальному, 2010	Загальний прибуток, 2010	Загальна зайнятість, 2010	
						2010	2009				
21	28		Объединенная авиастроительная корпорация ^d	Росія	ЛА	3 440	2 710	4 222	82	-639	95 900
22	21		DCNS	Франція	Ко	3 320	3 340	3 315	100	181	12 500
23	15		KBR ^e	США	Пос	3 310	4 990	10 099	33	327	35 000
24	26		URS Corp.	США	Ел	3 030	2 770	9 177	33	288	47 000
25	24		Mitsubishi Heavy Industries ^f	Японія	ЛА Ра ВТЗ Ко	2 960	2 810	33 080	9	343	68 820
ДК	ДК		Eurocopter Group (EADS, транс'європейська)	Франція	ЛА	2 940	3 050	6 397	46	..	16 760
ДК	ДК		AgustaWestland (Finmeccanica)	Італія	ЛА	2 920	2 800	4 827	61	273	13 570
26	23		Alliant Techsystems	США	СЗБ	2 870	2 810	4 842	59	313	15 000
27	33		Rockwell Collins	США	Ел	2 860	2 580	4 665	61	561	20 000
28	31		Saab	Швеція	ЛА Ел Ра	2 780	2 640	3 390	82	63	12 540
29	42		Babcock International Group	Велика Британія	Пос Ко Ін	2 770	2 010	4 475	62	162	27 340
30	34		Textron	США	ЛА Ел Дв ВТЗ	2 740	2 570	10 525	26	86	32 000
31	32		Rheinmetall	Німеччина	А Ел ВТЗ СЗБ	2 660	2 640	5 283	50	230	19 980
32	51		Hewlett-Packard	США	Пос	2 570	1 580	126 033	2	8 761	324 600
33	47		ManTech International Corp.	США	Пос	2 490	1 920	2 604	96	125	10 100
34	38		Hindustan Aeronautics	Індія	ЛА Ра	2 480	2 130	2 756	90
35	29		Elbit Systems	Ізраїль	Ел	2 480	2 700	2 607	95	183	12 320
ДК	ДК		EADS Astrium (EADS, транс'європейська)	Франція	КА	2 450	2 400	6 626	37	..	15 340
36	25		Navistar	США	ВТЗ	2 410	2 800	12 145	20	223	18 700
37	41		Israel Aerospace Industries	Ізраїль	ЛА Ел Ра	2 400	2 030	3 150	76	94	16 000
38	30		DynCorp International (Cerberus Capital) ^g	США	Пос	2 390	2 650	3 387	71	-9	23 000
39	40		SACI International	США	Пос	2 320	2 080	3 149	74	107	13 100
40	36		Cobham	Велика Британія	Комп (ЛА Ел)	2 260	2 260	2 941	77	298	11 640
41	44		Goodrich	США	Комп (ЛА)	2 230	2 010	6 967	11	579	16 300
42	37		CEA	Франція	Ін	2 200	2 160	5 485	40	90	15 850
ДК	ДК		MBDA France (MBDA, транс'європейська)	Франція	Ра	2 190	1 740	2 187	100	219	4 300

43	48	Harris	США	Ел	1 900	5 206	41	562	15 800
44	39	Setco	Велика Британія	Пос	2 110	6 688	32	243	70 000
45	45	Navantia	Іспанія	Ко	1 980	2 102	96	-61	5 230
46	55	Indian Ordnance Factories ^h	Індія	А СЗ/Б	1 440	2 451	80
ДК	ДК	Alenia Aeronautica (Finmeccanica)	Італія	ЛА	1 810	2 861	67	58	10 050
47	73	Вертолётты Росии (ОПК Оборонпром) ^d	Росія	ЛА	1 910	2 677	71	204	38 490
48	20	AM General ⁱ	США	ВТЗ	1 900	3 720	2 500
49	53	ST Engineering (Temasek)	Сінгапур	ЛА Ел ВТЗ СЗ/Б Ко	1 750	4 384	40	360	6 570
50	49	QinetiQ	Велика Британія	Пос	1 730	2 512	69	-98	13 080
51	-	Объединенная судостроительная корпорация ^d	Росія	Ко	1 650	2 359	70	..	71 280
52	50	Krauss-Maffei Wegmann ⁱ	Німеччина	ВТЗ	1 590	1 693	94	391	..
53	62	Kongsberg Gruppen	Норвегія	Ел Ра СЗ/Б	1 500	2 564	58	248	5 680
54	53	Rafael	Ізраїль	ЛА Ра СЗ/Б Ін	1 470	1 500	98	..	6 500
55	57	Nexter	Франція	А ВТЗ СЗ/Б	1 430	1 425	100	217	2 700
ДК	ДК	BAE Systems Australia (BAE Systems, Велика Британія)	Австралія	ЛА Ко	1 380	1 376	100	..	6 500
ДК	ДК	Сухой (Объединенная авиастроительная корпорация) ^d	Росія	ЛА	1 360	1 466	93	53	26 900
56	44	ThyssenKrupp	Німеччина	Ко	1 340	56 452	2	1 228	177 350
ДК	ДК	Иркут (Объединенная авиастроительная корпорация) ^d	Росія	ЛА	1 330	1 548	86	56	14 030
57	-	INI Group ^f	Японія	Дв Ко	1 330	13 526	10	339	26 040
58	36	Agility	Кувейт	Пос	2 480	5 596	23	87	22 000
59	89	Fluor ^k	США	Пос	710	20 849	6	358	39 230
60	59	Samsung	Південна Корея	А Ел Дв ВТЗ Ко	1 170	133 756	1	13 967	344 000
61	55	Groupe Dassault	Франція	ЛА	1 270	5 546	23	523	11 490
62	91	Объединенная авиастроительная корпорация ^d	Росія	Дв	1 250	2 805	44	92	69 580
ДК	-	Севмаш (ОСК) ^d	Росія	Ко	1 240	1 381	90	-23	..
63	64	Diehl	Німеччина	Ра СЗ/Б	1 070	3 609	34	29	13 570
64	46	Mitsubishi Electric ^f	Японія	Ел Ра	1 950	41 528	3	1 419	114 440
65	-	Triumph Group	США	ЛА Комп (Ін) Пос	1 080	2 905	37	150	12 100
ДК	ДК	Thales Nederland (Thales, Франція)	Нідерланди	Ел	1 060	1 062	100	52	..
66	60	GKN	Велика Британія	Комп (ЛА)	1 050	8 391	13	502	39 900

Місце ^b	2010		2009		Продаж озброєнь	Загальний % продажу озброєнь у загальному, 2010	Загальний прибуток, 2010	Загальний % прибутку, 2010	Загальна зайнятість, 2010
	Компанія ^c	Країна	Сектор	2010					
ДК 70	Samsung Techwin (Samsung)	Південна Корея	А Ел Дв ВТЗ	1 030	930	2 249	46	..	
67	Jacobs Engineering Group ^f	США	Пос	1 020	880	9 915	10	246	
68	Kawasaki Heavy Industries ^f	Японія	ЛА Дв Ра Ко	1 020	1 110	13 978	7	296	
69	Корпорация ГРВ ^d	Росія	Ра	1 010	910	1 120	90	62	
70	NEC ^f	Японія	Ел	980	770	35 491	3	-143	
71	Bharat Electronics	Індія	Ел	970	920	1 214	80	11 100	
72	Moog	США	Комп (Ел Ра)	960	920	2 114	46	108	
73	Fincantieri	Італія	Ко	940	860	3 809	25	-164	
ДК 74	ІНІ Marine United (ІНІ Group) ^f	Японія	Ко	890	..	2 163	41	15	
74	Cheung Group	Велика Британія	СЗ/Б	890	750	923	96	103	
75	Ultra Electronics	Велика Британія	Ел	880	810	1 097	80	102	
76	CAE	Канада	Ел	840	710	1 582	53	165	
77	RUAG	Швейцарія	ЛА А Дв СЗ/Б	830	730	1 722	48	88	
ДК 78	Selex Galileo (Fimmesanica)	Італія	Ел	820	770	899	91	45	
78	Shaw Group ^m	США	Пос	810	1 100	7 001	12	93	
79	LIG Nex1	Південна Корея	Ел	810	750	822	99	35	
80	Precision Castparts Corp.	США	Комп (ЛА)	810	880	6 220	13	1 015	
81	Cubic Corp.	США	Комп (Ел) Пос	810	710	1 194	68	71	
82	Meggitt	Велика Британія	Комп (ЛА Ел) Ін	780	810	1 796	44	215	
83	Hawker Beechcraft	США	ЛА	780	600	2 805	28	-304	
84	Indra	Іспанія	Ел	780	940	3 387	23	249	
85	Curtiss-Wright Corp.	США	Комп (ЛА Ко)	780	760	1 893	41	107	
86	Allion Science and Technology	США	Пос	770	740	834	93	-15	
87	Aselsan	Туреччина	Ел	760	640	792	97	160	
ДК 88	Selex Communications (Fimmesanica)	Італія	Комп (Ел Ін)	750	810	943	80	30	
88	Mitre ⁿ	США	Пос	740	700	1 310	57	..	
89	Уралвагонзавод ^d	Росія	ВТЗ	730	800	1 814	40	188	

90	78	SRA International	США	Ел	700	760	1 667	42	18	7 100
91	98	Esterline Technologies	США	Комп (А ЛА СЗБ/К)	690	640	1 527	45	142	8 980
92	-	ММПП Салют ^d	Росія	Комп (ЛІА)	690	490	721	95
ДК	ДК	Thales Australia (Thales, Франція)	Австралія	А Ел Ра ВТЗ СЗБ/К	680	630	681	/00	..	3 300
93	72	VSE Corp.	США	Пос	680	840	866	78	24	2 900
94	-	Embraer	Бразилія	ЛА	670	470	5 364	12	346	17 150
95	85	Teledyne Technologies	США	Ел	670	720	1 644	41	121	9 200
96	93	Patric	Фінляндія	ЛА ВТЗ СЗБ	660	660	747	88	5	3 400
97	64	Force Protection	США	ВТЗ	660	980	656	/00	15	1 280
98	99	AAR Corp.	США	Пос	650	610	1 352	48	45	5 800
99	100	GenCorp	США	Ел Дв	650	610	838	77	7	3 140
ДК	ДК	MBDA Italia (MBDA, транс'європейська)	Італія	Ра	640	610	644	/00	7	1 260
100	82	MTU Aero Engines	Німеччина	Дв	640	740	3 586	18	188	7 670
ДК	ДК	Rautheon Australia (Rautheon, США)	Австралія	Комп (ЛІА) Пос	640	490	641	/00	..	1 350

Найменування секторів та їх скорочення: А – артилерія, ЛА – літальні апарати, Ел – електроніка, Дв – двигуни, Ра – ракети, ВТЗ – військові транспортні засоби, СЗБ – стрілецька зброя/беспиласи, КА – космічні апарати, Ко – кораблі, Ін – інше, Комп (...) – компоненти, обслуговування чи інше, крім цілісних систем, у секторах, поданих у дужках (стосується лише компаній, що не виробляють кінцевої продукції), Пос – послуги.

^a Хоча відомо, що кілька китайських оборонних підприємств є достатньо потужними, щоб увійти до *Top 100*, але брак порівнянних і достовірних даних про них зважає цьому. В інших країнах, наприклад, у Казахстані та в Україні, також є компанії, які могли б за обсягами продажу, за умов наявності даних про них, претендувати на внесення до *Top 100*.

^b Місце компанії визначається на підставі оцінки вартості продажу озброєнь у 2010р. Компанії з позначкою “ДК” є дочірніми компаніями. Дефіс (-) означає, що компанія не належала до *Top 100* 2009р. Назви і склад компанії наведені станом на 31 грудня 2010р. Інформація про наступні зміни наводиться в посліданих. Місце компанії у 2009р. може відрізнятися від зазначеного в *Щорічнику СІПРІ 2011* через постійне уточнення даних – найчастіше, через уточнення інформації самими компаніями або коригування розрахунків СІПРІ. Суттєві уточнення пояснюються в посліданих.

^c Стосовно дочірніх компаній і компаній-виробників, власниками яких є холдингові або інвестиційні компанії, найменування основної компанії наведено в дужках разом з країною, де розташовано її головний офіс.

^d Російські компанії дев'ятий рік поспіль потрапляють до *Top 100*. Можливо, є ще й інші російські компанії, які мали б бути в Переліку, але доступні дані про них є неповними. Дані про російські компанії отримані з Центру аналізу стратегій і технологій (ЦАСТ), Москва.

Вертолєты Росии з 2005р. працює як дочірня компанія *ОЛК Оборонпром*. Проте, оскільки порівнянних фінансових даних про *ОЛК Оборонпром* за 2010р. наразі немає, *Вертолєты Росии* фігурує в *Top 100* як материнська компанія. Цього року вперше державне об'єднання, утворене у 2010р. – *Об'єднанія судостроительная корпорация (ОСК)*, – надало дані про материнську та дочірні компанії. Попередні роками ці дані надавалися або окремо стосовно кожної дочірньої компанії, або зовсім не надавалися. Цього року *Северні фігуре* у звітах як дочірня компанія *ОСК*. Докладніше про консолідацію російської оборонної промисловості див. у відповідних розділах попередніх видань *Щорічника СІПРІ*.

^e Дані про обсяги продажу *КВР* є оцінкою на базі платежів МО США в рамках програми *LOGCAP III і IV* і платежів МО Великої Британії.

^f Дані про обсяги продажу озброєнь японських компаній відбивають скоріше контракти з МО, ніж продаж озброєнь.

^g *Veritas Capital* у 2010р. продала свої акції у *DynCorp* компанії *Cerberus Capital Management*. Дані про обсяги продажу озброєнь *DynCorp* є оцінкою на базі орієнтовних доходів, наведених у фінансовому звіті *Delta Tucker Holdings* (вищій для *DynCorp* звтуючої організації в *Cerberus Capital*) за дев'ять місяців з моменту купівлі компанії і до 31 грудня 2010р.

^h Усі дані про *Indian Ordnance Factories* є оцінками.

ⁱ Про *AM General* доступні лише обмежені фінансові дані. Оцінка СППРІ обсягів продажу озброєнь ґрунтується на середніх за два роки показниках контрактів з МО США.

^j Дані про обсяги продажу озброєнь *Krauss-Maffei Wegmann* ґрунтуються на обережних оцінках невійськових продажів компанії.

^k Дані про обсяги продажу озброєнь *Fluor* ґрунтуються на показниках контрактів у рамках *LOGCAP IV* МО США.

^l Дані про обсяги продажу озброєнь *Jacobs Engineering Group* ґрунтуються на середніх за три роки показниках контрактів з МО США.

^m Дані про обсяги продажу озброєнь *Shaw Group* ґрунтуються на середніх за два роки показниках контрактів з МО США.

ⁿ Дані про обсяги продажу озброєнь *MITRE* ґрунтуються на середніх за п'ять років показниках контрактів з МО США.

6. Міжнародні поставки озброєнь

Загальний огляд

Обсяг міжнародних поставок основних звичайних озброєнь у 2007-2011рр. зріс, порівняно з 2002-2006рр., на 24%. П'ятьма найкрупнішими постачальниками у 2007-2011рр. були США, Росія, Німеччина, Франція і Велика Британія, на які припадало три чверті загального обсягу поставок. Серед інших постачальників значне зростання зареєстровано в Китаї та Іспанії. Якщо поставки Китаю, можливо, й надалі зростатимуть, то Іспанія, портфель замовлень якої складається переважно з кораблів, вірогідно, не зможе зберегти позитивну тенденцію (див. підрозділ I цього розділу).

Перший рік “арабської весни” зумовив дебати навколо політики провідних постачальників у сфері експорту озброєнь до держав Близького Сходу та Північної Африки (див. підрозділ II). Російське керівництво не бачило підстав скасовувати поставки до будь-якої з держав цих регіонів, проти яких не запроваджене ембарго ООН на поставки озброєнь. США та кілька провідних європейських постачальників озброєнь до цих регіонів, навпаки, скасували або тимчасово призупинили дію окремих експортних ліцензій і в кількох випадках переглянули політику поставок озброєнь. Водночас, оскільки стратегічні та економічні інтереси й надалі залишаються головними чинниками у прийнятті державних рішень про поставки озброєнь до цих регіонів, то скорочення поставок через вплив “арабської весни” буде, ймовірно, невеликим.

У 2007-2011рр. держави Азії та Океанії отримали майже половину всіх поставок основних звичайних озброєнь. Більше того, п'ять країн цього регіону – Індія, Південна Корея, Пакистан, Китай і Сінгапур – були найкрупнішими у світі отримувачами. Крупні імпортери використовують конкурентні переваги на ринку озброєнь в укладенні вигідних для них угод – з точки зору фінансових умов, офсетних домовленостей, передачі технологій (див. підрозділ I). Індія, яка у 2007-2011рр. отримала 10% усіх світових поставок, напевно залишиться найкрупнішим отримувачем основних звичайних озброєнь і наступними роками.

Обсяг поставок до Південно-Східної Азії у 2007-2011рр., порівняно з 2002-2006рр., зріс утричі. Значну частку виконаних і запланованих поставок до Брунею, Сінгапуру, Індонезії, Малайзії, В'єтнаму та Філіппін склали військово-морська техніка та літаки морської авіації. Головним чинником вибору типів озброєнь і визначення їх обсягів у цих країнах була боротьба з піратством, незаконним виловом риби та тероризмом. Крім того, окремі положення урядових документів у сфері оборони, типи придбаних у 2007-2011рр. озброєнь та, особливо, інциденти у спірних водах свідчать про те, що територіальні спори в Південно-Китайському морі суттєво впливають на прийняття рішень з придбання озброєнь (див. підрозділ III). Водночас держави цього регіону докладають зусиль для забезпечення передачі технологій і диверсифікації джерел постачання. Постачальники

дедалі більше йдуть назустріч вимогам держав Південно-Східної Азії в передачі різних технологій в рамках угод про поставки озброєнь або спільних розробок нових систем озброєнь.

Останні закупівлі, замовлення і плани придбання озброєнь Вірменії та Азербайджану створюють ризик відновлення конфлікту навколо спірного Нагірного Карабаху. Азербайджан суттєво збільшив обсяги імпорту озброєнь на фоні войовничої риторики про застосування сили для врегулювання конфлікту в Нагірному Карабасі. Про імпорт озброєнь Вірменією останніми роками публічної інформації було обмаль, але впродовж 2010-2011рр. були оголошені плани придбання сучасних систем озброєнь у відповідь на придбання озброєнь Азербайджаном. Кожна з цих держав швидко реагує на придбання озброєнь і зміни військових витрат іншою, а також звинувачують одна одну в підбурюванні гонки озброєнь. Хоча стосовно обох держав є чинним добровільне ембарго ОБСЄ на поставки озброєнь, держави-учасниці цієї Організації по-різному інтерпретують його статус і продовжують постачати озброєння (див. підрозділ IV). Росія є головним постачальником для обох сторін, хоча нещодавно Азербайджан уклав важливі домовленості та угоди про ліцензійне виробництво озброєнь з Ізраїлем, ПАР і Туреччиною, оскільки прагне розвивати власну оборонну промисловість на основі іноземних технологій.

Кількість держав, які надали інформацію про імпорт/експорт озброєнь до Реєстру звичайних озброєнь ООН (United Nations Register of Conventional Arms, UNROCA) зростає у 2011р. до 85 – порівняно з 72 у 2010р. Помітне зростання кількості держав, що звітували, спостерігалось в Північній та Південній Америці; в Африці звіт надала лише одна держава, що є найменшим показником за весь час існування Реєстру. Зростає кількість урядів, які опублікували національні звіти з поставок озброєнь, зокрема у 2011р. перші звіти опублікувала Польща*. Дані СІПРІ про міжнародні поставки озброєнь не відбивають фінансової вартості, однак багато держав публікують дані про фінансову вартість своїх поставок озброєнь (див. підрозділ V).

ПОЛ ХОЛТОМ

* Решта аспектів прозорості поставок озброєнь не зазнали суттєвих змін, порівняно з 2010р., і в цьому виданні відповідний підрозділ не подається. Як правило, в україномовному виданні Щорічника СІПРІ ця інформація наводиться раз на два роки.

I. Події у сфері поставок озброєнь у 2011р.¹

ПОЛ ХОЛТОМ, МАРК БРОМЛІ, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН, СІМОН Т.ВЕЗЕМАН

Обсяг міжнародних поставок озброєнь у 2007-2011рр. на 24% перевищив показники 2002-2006рр. (діаграма 6.1)². У переліку п'яти найкрупніших постачальників змін не відбулося; впритул до них у 2007-2011рр. наблизилися Китай та Іспанія. Індія зберегла позицію найкрупнішого отримувача, тоді як рейтинг Китаю в переліку крупних отримувачів продовжував знижуватися.

Події у групі крупних постачальників озброєнь

У 2007-2011рр. на п'ять найкрупніших постачальників – США, Росію, Німеччину, Францію і Велику Британію – припадало 75% світового обсягу поставок основних звичайних озброєнь, тобто на 3% менше, ніж у 2002-2006рр. (таблиці 6.1 і 6.2).

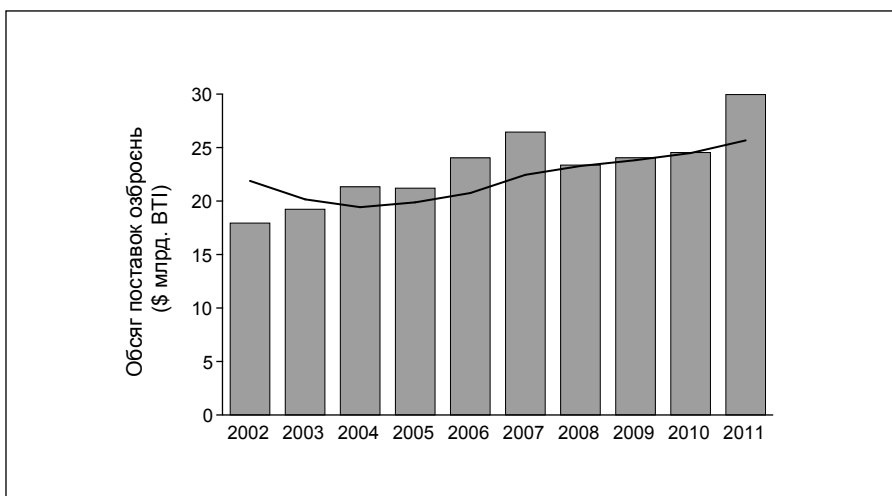
США

У 2007-2011рр. США були найкрупнішим постачальником основних звичайних озброєнь – на них припадало 30% усіх поставок. У цей період, порівняно з 2002-2006рр., обсяг їх поставок зростав, але його частка у світових поставках озброєнь не змінилася. Чинні контракти, разом з підписаними або погодженими у 2011р., свідчать про те, що наступними роками США залишатимуться найкрупнішим постачальником. Подібно до інших держав, поставки озброєнь зі США зумовлені їх стратегічними та економічними інтересами.

45% поставок основних звичайних озброєнь зі США у 2007-2011рр. припадало на Азію та Океанію; друге і третє місця посідали, відповідно, Близький Схід та Європа (таблиця 6.1). Більше того, чотирма з п'яти найкрупніших у цей період країн-отримувачів озброєнь США – Південна Корея (13% усіх поставок США), Австралія (10%), ОАЕ (7%), Пакистан (6%) і Сінгапур (6%) – були країни Азії та Океанії. До Південної Кореї у 2011р. були поставлені перші два з чотирьох замовлених літаків далекого радіолокаційного виявлення *B-737AEW* та 11 із 21 запланованих бойових літаків *F-15E*. До

¹ Якщо не вказано інше, в цьому розділі інформація про поставки озброєнь і контракти взята з Бази даних СІПРІ про поставки озброєнь, <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers>>. База даних містить інформацію про всі поставки основних звичайних озброєнь упродовж 1950-2011рр. Дані за 2007-2011рр. та окремо за 2011р., на яких ґрунтуються матеріали цього розділу, наведені в Реєстрі поставок основних звичайних озброєнь за відповідні періоди на сайті СІПРІ, <http://www.sipri.org/databases/armstransfers/recent_trends>. Дані в цьому розділі наведені станом на 13 лютого 2012р. та можуть відрізнятися від даних попередніх видань *Щорічника СІПРІ*, оскільки База даних СІПРІ про поставки озброєнь щорічно оновлюється.

² Дані СІПРІ про поставки озброєнь стосуються фактичних поставок основних звичайних озброєнь, включно з продажем, ліцензійним виробництвом, лізингом і безкоштовною передачею. Для порівняння даних про поставки різних озброєнь і визначення загальних тенденцій СІПРІ використовує вартісний тренд-індикатор (ВТІ). Вартісні показники СІПРІ є індикаторами лише обсягів міжнародних поставок озброєнь і не відбивають фактичну фінансову вартість таких поставок. Оскільки обсяги поставок щороку можуть змінюватися, для визначення тенденцій використовується змінний середній показник за п'ять років. Докладніше про ВТІ та його обчислення див. у підрозділі “Джерела та методи” цього розділу.

Діаграма 6.1. Тенденція міжнародних поставок основних звичайних озброєнь у 2002-2011рр.

Примітка: стовпчики відбивають щорічні сукупні показники, а крива – поточні середні показники, обчислені наприкінці кожного п'ятирічного періоду у вартісному тренд-індикаторі (ВТІ) СІПРІ.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь, <http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>.

Австралії у 2011р. було поставлено дев'ять із 24 замовлених бойових літаків *F/A-18E*, два літаки *B-73/AEW* і перший з двох замовлених транспортних літаків *C-17A*. У 2011р., попри напружені відносини, тривали поставки до Пакистану; країна отримала один фрегат *Perry* і два протичовнові літаки *P-3C ASW*.

Останніми роками США зосередили увагу на стратегічних пріоритетах в Азії і визначили Індію довгостроковим стратегічним партнером у цьому регіоні. Водночас США виказали зацікавленість отримати певну частку значних витрат Індії на імпорт озброєнь³. У 2011р. співпраця між країнами в галузі постачання озброєнь інтенсивно розвивалася; Індія отримала шість із 12 замовлених транспортних літаків *C-130J* та замовила 10 транспортних літаків *C-17*.

У випадку з Тайванем економічні інтереси США часом входили в конфлікт з інтересами безпеки. Попри втрату економічної вигоди, в серпні 2011р. Уряд США прийняв рішення відмовити (принаймні тимчасово) у продажу Тайваню 66 нових літаків *F-16* – здебільшого, з метою не псувати відносин з Китаєм⁴. Натомість, США погодилися на переговори про укладення угоди на суттєву, за найсучаснішими стандартами модифікацію 145 бойових літаків *F-16*, що перебувають на озброєнні Тайваню⁵.

³ US Department of Defense (DOD), *Report to Congress on U.S.–India Security Cooperation* (DOD: Washington, DC, Nov. 2011); US Department of Defense, *Sustaining U.S. Global Leadership: Priorities for 21st Century Defense* (DOD: Washington, DC, Jan. 2012), p.2.

⁴ Minnick, W., 'U.S. to deny Taiwan new jets', *Defense News*, 15 Aug. 2011, p.1.

⁵ Enav, P., 'U.S. "no" on Taiwan F-16 bid reveals China sway', *Air Force Times*, 21 Sep. 2011.

На Близькому Сході поставки США озброєнь державам-учасникам Ради співробітництва держав Перської затоки (РСДПЗ, *Gulf Cooperation Council, GCC*) є складовою безпекової політики (зокрема, боротьби з Аль-Каїдою і протидії загрози з боку Ірану) та важелем економічної політики Сполучених Штатів шляхом забезпечення економічних вигод для американської промисловості⁶. У 2011р. США поставили до ОАЕ – третього найкрупнішого отримувача основних звичайних озброєнь США у 2007-2011рр. – чотири транспортні літаки *C-17*, 15 транспортних вертольотів *UH-60*, 20 реактивних систем залпового вогню (РСЗВ) *M-142 (High Mobility Artillery Rocket System, HIMARS)* і велику кількість авіаційної керованої зброї. Найбільш значною угодою між США та ОАЕ у 2011р. було замовлення двох систем захисту від тактичних балістичних ракет (висотної зональної системи ПРО на ТВД, *Terminal High Altitude Area Defense, THAAD*). Ці системи були замовлені вперше.

Єдиним крупним замовленням озброєнь Саудівською Аравією у 2011р. було замовлення 154 бойових літаків *F-15SA* вартістю \$29,4 млрд. Уряд США заявив, що ця угода “означатиме для американців наявність понад 50 тис. робочих місць, . . . забезпечить приплив до економіки США щорічно \$3,5 млрд.”; про терміни угоди не повідомлялося⁷. Саудівська Аравія замовила й інші озброєння, зокрема 36 бойових вертольотів *AH-64D*. До інших нових великих угод з країнами Близького Сходу належать поставки 18 бойових літаків *F-16C* до Іраку, 12 бойових літаків *F-16C* до Оману і 125 танків *M-1A1* до Єгипту.

На обсяги експорту озброєнь США тривалий час суттєво впливатимуть продажі бойового літака *F-35 (Joint Strike Fighter, JSF)*. Наміри підтримати програму *F-35* підтвердила Туреччина, розмістивши початкове замовлення на два літаки із запланованих 100; про замовлення 42 літаків заявила Японія. На додаток до плану придбавь *F-35* самими США, до початку 2012р. про замовлення або плани замовити загалом 700 цих літаків заявили дев'ять держав.

Росія

У 2007-2011рр. на Росію припадало 24% обсягу міжнародних поставок озброєнь. За цей період обсяг експорту озброєнь Росії зріс, порівняно з 2002-2006рр., майже на 12%, однак його частка в загальному експорті зменшилася на 2%.

63% російських поставок припадали на Азію, другим і третім регіонами були Африка та Близький Схід (таблиця 6.1). Найкрупнішими країнами-отримувачами російських озброєнь у цей період були: Індія (33% поставок), Китай (16%), Алжир (14%), Венесуела (7%) і В'єтнам (4%).

У 2011р. Росія продовжувала постачати до Індії зразки озброєнь, комплекти та компоненти для ліцензійного збирання, включно із запланованими 25 бойовими літаками *Су-30МКИ* і 12 *МиГ-29К*, першими 10 (із запланованих 80)

⁶ Про Раду співробітництва держав Перської затоки див. додаток А цього видання.

⁷ White House, ‘Statement by Principal Deputy Press Secretary Joshua Earnest on U.S. sale of defense equipment to Saudi Arabia’, 29 Dec. 2011, <<http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2011/12/29/statement-principal-deputy-press-secretary-joshua-earnest-us-sale-defens>>.

Таблиця 6.1. 10 найкрупніших постачальників основних звичайних озброєнь і місяця призначення за регіонами у 2007-2011рр.

Наведені величини відбивають п'ятому вагу постачальника в загальному обсязі експорту до регіону. Сума складових може не збігатися з підсумковим показником через округлення. Про межі регіонів і субрегіонів див. "Географічні регіони та субрегіони" на початку видання.

Регіон-отримувач	Постачальник									
	США	Росія	Німеччина	Франція	Велика Британія	Китай	Іспанія	Нідерланди	Італія	Ізраїль
<i>Африка</i>	2	17	9	10	4	9	2	5	6	4
Північна Африка	2	14	-	9	2	0	-	5	3	-
Африка (крім Північної)	0	2	9	1	3	8	2	-	3	4
<i>Америка</i>	7	8	12	6	28	6	30	24	19	22
Південна Америка	3	8	7	3	7	6	17	20	12	19
<i>Азія та Океанія</i>	45	63	27	51	25	73	9	25	28	31
Центральна Азія	0	2	0	-	-	-	-	-	1	1
Східна та Південно-Східна Азія	25	27	24	39	8	5	9	21	8	9
Океанія	10	-	1	8	2	-	-	2	0	2
Південна Азія	10	34	3	4	15	68	-	1	20	19
<i>Європа</i>	18	3	41	21	13	-	60	37	33	19
Європейський Союз	17	0	40	19	10	-	10	37	31	18
Близький Схід	27	10	11	12	30	12	1	10	13	23
<i>Міжнародні організації</i>	1	-	-	-	-	-	-	-	-	1
Усього	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

"-" – нуль; 0 – <0,5.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь, <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>>.

вертольотами *Mu-17* та 100 танками *T-90С*. На початку 2012р. Індія прийняла на озброєння атомний підводний човен проекту 971, який придбала у Росії в лізинг на 10 років⁸. За програмою розробки індійського середнього багатопільового бойового літака (*Medium Multi-Role Combat Aircraft, MMRCА*), в рамках якої у 2011р. планувалося придбати 126 бойових літаків, Росія отримала замовлення на ліцензійне виробництво 42 бойових літаків *Су-30МКИ*, замість *МиГ-35*, який до програми не потрапив.

Китай у 2007-2011рр. залишався другим найкрупнішим отримувачем російської зброї, хоча поставки крупної техніки, зокрема бойових літаків, зенітних ракет, кораблів, у 2009р. були завершені. Як і раніше, Китай виявляв зацікавленість у придбанні авіаційних двигунів, зенітних ракет, вертольотів, транспортних літаків і літаків-заправників, військово-морської техніки, проте Росія навряд чи матиме бажання забезпечувати технікою свого потенційного конкурента на ринку озброєнь (див. нижче)⁹. Крупними отримувачами російських бойових літаків і військово-морської техніки стали сусіди Китаю в Південно-Східній Азії, зокрема В'єтнам (див. підрозділ III нижче).

Алжир у 2011р. отримав від Росії перші вісім із 16 замовлених бойових літаків *Су-30МКА*, перші 10 із 16 замовлених навчальних/легких бойових літаків *Як-130* та останню з двох зенітних ракетних систем *С-300ПМУ-2*. До Уганди у 2011р. Росія поставила перші чотири з шести запланованих бойових літаків *Су-30МК2*; крім того, стало відомо про замовлення Угандою танків *T-90С* у рамках укладеної у 2010р. угоди вартістю \$740 млн.¹⁰

Венесуела отримала у 2011р. від Росії танки *T-72МІМ* і зенітні ракетні системи *С-125 Печора-2М*, замовлені у 2010р. Країни також погодили кредитну лінію на \$4 млрд. на закупівлю Венесуелою озброєнь у 2012р. та 2013р.¹¹

Упродовж 2011р. Росія опиралася тиску стосовно припинення поставок до Сирії і підтримки запровадження санкцій, в т.ч. ембарго Ради Безпеки ООН на поставки озброєнь (див. підрозділ II нижче)¹². Сирія отримала у 2007-2011рр. від Росії 78% поставок основних звичайних озброєнь; на країну, яка була сьомим найкрупнішим отримувачем російської зброї, припадало 3% російських поставок. У 2011р. Росія завершила постачання до Сирії протикорабельних ракет *Яхонт*, *Панцирь-С1* і зенітних ракетних систем *Бук-М1*. Були замовлені, але не поставлені 24 бойові літаки *МиГ-29М*. У грудні 2011р. Сирія уклала контракт вартістю \$550 млн. на поставку 36 тренувально-бойових літаків *Як-130*¹³.

⁸ 'Russia hands over Nerpa nuclear sub to India', RIA Novosti, 23 Jan. 2012, <http://en.rian.ru/military_news/20120123/170896950.html>.

⁹ Jakobson, L. et al., *China's Energy and Security Relations with Russia: Hopes, Frustrations and Uncertainties*, SIPRI Policy Paper no. 29 (SIPRI: Stockholm, July 2011), pp.21-22.

¹⁰ Про рішення купити бойовий літак див.: Wezeman, P.D., Wezeman, S.T. and Béraud-Sudreau, L., *Arms Flows to Sub-Saharan Africa*, SIPRI Policy Paper no.30 (SIPRI: Stockholm, Dec. 2011), pp.22-23.

¹¹ Габуев А. "С Венесуэлой дело в шапке". – *Коммерсантъ*, 26 августа 2011р.; 'Russia to lend Venezuela \$4 bln to pay for arms deals', RIA-Novosti, 7 Oct. 2011, <<http://en.rian.ru/world/20111007/167461572.html>>.

¹² Про ембарго ООН проти Сирії див. підрозділ III розділу 9 цього видання.

¹³ Сафронов И. "Сирия отвоевала очередные Як-130". – *Коммерсантъ*, 23 января 2012г.

Таблиця 6.2. 50 найкрупніших постачальників основних звичайних озброєнь у 2007-2011рр. Країни наведені в порядку зменшення обсягів загального експорту у 2007-2011рр. Дані є вартісними тренд-індикаторами (ВТІ) СПІРІ. Сума складових може не збігатися з підсумковими абсолютними та відносними показниками через округлення.

Місце			Обсяг експорту (\$ млн. ВТІ)					% у загальному обсязі	
2007-	2002-	Постачальник						2007-2011	2007-2011
2011	2006 ^a		2007	2008	2009	2010	2011		
1	1	США	7 919	6 463	6 656	8 111	9 984	39 133	30
2	2	Росія	5 496	5 980	5 287	5 881	7 874	30 517	24
3	4	Німеччина	3 234	2 383	2 494	2 476	1 206	11 794	9
4	3	Франція	2 400	2 048	2 037	856	2 437	9 778	8
5	5	Велика Британія	1 008	998	1 027	1 133	1 070	5 236	4
6	7	Китай	434	593	1 018	1 335	1 356	4 736	4
7	12	Іспанія	594	610	997	280	927	3 408	3
8	6	Нідерланди	1 235	512	517	440	538	3 242	3
9	8	Італія	691	406	505	594	1 046	3 241	3
10	9	Ізраїль	511	318	814	528	531	2 703	2
11	10	Швеція	348	430	370	653	686	2 488	2
12	11	Україна	732	367	385	488	484	2 455	2
13	14	Швейцарія	302	482	256	182	297	1 519	1
14	13	Канада	337	230	183	236	292	1 277	1
15	20	Південна Корея	219	78	163	97	225	782	1
16	18	Південна Африка	165	161	186	123	61	696	1
17	19	Бельгія	19	221	233	8	111	592	0
18	23	Норвегія	55	108	147	141	108	559	0
19	25	Білорусь	6	226	42	160	59	493	0
20	32	Бразилія	53	92	37	184	27	394	0
21	15	Польща	175	75	81	8	8	347	0
22	30	Австралія	1	8	57	98	126	290	0
23	16	Узбекистан	–	–	90	90	90	270	0
24	24	Фінляндія	47	67	41	46	47	248	0
25	29	Австрія	97	14	29	34	30	204	0
26	27	Туреччина	38	61	43	45	6	193	0
27	44	Йорданія	13	12	60	91	–	176	0
28	–	Португалія	–	99	46	–	0	145	0
29	43	Чорногорія	109	–	–	14	–	123	0
30	58	Боснія і Герцеговина	–	–	–	–	119	119	0
31	26	Чехія	31	34	21	3	11	100	0
32	65	Чілі	–	100	–	–	–	100	0
33	–	Лівія	10	18	32	28	–	87	0
34	69	Сербія	4	45	1	30	4	85	0
35	36	Молдова	19	29	20	–	–	68	0
36	40	Індія	21	11	23	4	8	67	0
37	23	Данія	6	17	14	10	20	66	0
38	41	Сінгапур	–	–	31	27	4	63	0
39	49	Саудівська Аравія	–	–	–	1	58	59	0
40	33	Іран	–	2	5	5	45	57	0
41	60	Сирія	–	–	25	25	–	50	0
42	48	ОАЕ	3	–	–	38	3	44	0
43	54	Венесуела	–	3	40	–	–	43	0
44	–	Японія	40	–	–	–	–	40	0
45	47	Румунія	32	–	2	1	1	36	0
46	28	Болгарія	9	3	14	4	–	31	0
47	39	Словаччина	20	8	–	–	–	28	0

Місце		Постачальник	Обсяг експорту (\$ млн. ВПІ)					% у загальному обсязі	
2007-	2002-		2007	2008	2009	2010	2011	2007-2011	2007-2011
48	–	Бруней	–	–	–	–	24	24	0
49	–	Нігерія	–	–	–	–	19	19	0
50	35	Киргизстан	–	14	–	–	–	14	0
..	..	Невідомі	0	35	13	24	8	80	0
		постачальники							
..	..	Інші	13	2	2	1	6	25	0
Усього			26 448	23 362	24 044	24 535	29 954	128 343	

0 – <0,5.

Примітка: Дані СІПРІ відбивають фактичні поставки основних звичайних озброєнь. Для порівняння даних про поставки різних видів озброєнь і виявлення тенденцій СІПРІ використовує ВПІ. Оцінки СІПРІ, таким чином, відбивають лише обсяг міжнародних поставок озброєнь, а не реальні фінансові характеристики таких поставок. Тому вони не можуть порівнюватися з такими показниками економічної статистики, як ВВП або експорт/імпорт. Метод розрахунку з використанням ВПІ див. у підрозділі “Джерела та методи” цього розділу.

^a Місяця країн у 2002-2006рр. відрізняються від наведених у *Щорічнику СІПРІ 2007* внаслідок перегляду та уточнення даних за ці роки.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь, <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>>.

Інші крупні постачальники

У 2007-2011рр. експортні поставки Німеччини зросли, порівняно з 2002-2006рр., на 37%; у переліку крупних постачальників країна перемістилася з четвертого місця на третє (таблиця 6.2). У 2007-2011рр. 41% поставок озброєнь з Німеччини спрямовувалися до Європи, другим був регіон Азії та Океанії і третім – регіон Північної і Південної Америки (таблиця 6.1). У червні 2011р. Федеральна рада безпеки Німеччини (*German Federal Security Council*) ухвалила продаж принаймні 200 танків *Leopard 2A7+* Саудівській Аравії¹⁴. Вважається, що Саудівська Аравія отримала версії цього танка ще в 1980-х роках, однак цей факт нею заперечується. Згадане рішення широко обговорювалося в Німеччині, адже було прийняте невдовзі після застосування Саудівською Аравією броньованих машин для боротьби з демонстрантами в Бахреїні¹⁵. Такою самою була реакція в Німеччині й на рішення про можливий продаж Алжиру бронетранспортерів *TPz-1*, фрегатів та іншої техніки на загальну суму €10 млрд. (\$14,5 млрд.)¹⁶. У 2011р. Німеччина ухвалила рішення про надання Ізраїлю субсидії €135 млн. (\$180 млн.) – що дорівнює третині загальної вартості поставки, – на придбання шести підводних човнів *Dolphin*¹⁷.

Обсяг поставок Францією основних звичайних озброєнь у 2007-2011рр. зріс, порівняно з 2002-2006рр., майже на 12%, однак у переліку крупних постачальників країна опустилася з третього місця на четверте. 51% обсягу поставок озброєнь Франції припадали на Азію та Океанію; другим регіоном була Європа, третім – Близький Схід. У 2011р. Франції не

¹⁴ ‘Germany wants to supply battle tanks to Saudi Arabia’, Spiegel Online, 4 July 2011, <<http://www.spiegel.de/international/germany/0,1518,772177,00.html>>.

¹⁵ German Bundestag, Stenographic report, 119th meeting, Plenarprotokoll 17/119, 6 July 2011. Див. також підрозділ II цього розділу та підрозділ I розділу 2 цього видання.

¹⁶ ‘Deutschland gibt Rüstung für Algerien frei’ [Germany approves arms to Algeria], *Handelsblatt*, 3 July 2011.

¹⁷ Opall-Rome, B., ‘Germany redoubles support for Israel’, *Defense News*, 5 Dec. 2012.

вдалося отримати перше експортне замовлення від ОАЕ на 60 бойових літаків *Rafale* – через “неконкурентні та неприйнятні” комерційні умови запропонованої угоди; ОАЕ звернулася до інших виробників з метою отримання альтернативних пропозицій¹⁸. Крім того, від французького бойового літака відмовився Уряд Швейцарії, надавши перевагу шведському *JAS-39*¹⁹. Проте, в січні 2012р. Уряд Індії оголосив про перемогу *Rafale* у конкурсі на участь у програмі *MMRCA* – завдяки зниженню компанією *Dassault* запропонованої ціни²⁰. У 2011р. значні обсяги французьких озброєнь були замовлені в рамках угод з Індією на модифікацію 51 бойового літака *Mirage 2000* до версії *Mirage 2000-5* та з Росією на поставку двох універсальних десантних кораблів *Mistral*. У грудні 2011р. Росія і Франція підписали контракт на ліцензійне будівництво в Росії ще двох таких кораблів²¹.

Обсяг експорту основних звичайних озброєнь Великої Британії у 2007-2011рр. збільшився, порівняно з 2002-2006рр., на 2%; країна утримала позицію п'ятого найкрупнішого постачальника. 30% поставок озброєнь Великої Британії припадали на Близький Схід, дещо менші обсяги – на Південну та Північну Америку, Азію та Океанію. Найбільш значною угодою, підписаною британськими компаніями у 2011р., був контракт вартістю \$73 млн. на поставку обладнання дозаправки в повітрі для літака-заправника *KC-46* ВПС США. Хоча цей контракт є відносно невеликим за обсягом, напевно він сприятиме появі додаткових замовлень на системи дозаправки в повітрі для всіх 179 літаків-заправників *KC-46*, які мають намір придбати США²².

Після завершення холодної війни США, Росія, Німеччина, Франція і Велика Британія традиційно є п'ятьма найкрупнішими постачальниками, але впродовж 2007-2011рр. (порівняно з 2002-2006рр.) кілька держав, які посідали найближчі до першої п'ятірки місця, значно збільшили обсяги поставок. Завдяки збільшенню поставок основних звичайних озброєнь на 95% частка Китаю в загальному обсязі світового експорту зросла з 2% до 4%, що відбилося в переміщенні країни в переліку крупних постачальників озброєнь з сьомого місця на шосте. 73% поставок озброєнь Китаю припадали на регіон Азії та Океанії, другим і третім регіонами були Близький Схід та Африка. Головною країною-отримувачем китайської зброї був Пакистан, на який припадало 64% поставок – насамперед, танків *MBT-2000*, бойових літаків *JF-17* і фрегатів *F-22P*. Напевно, Пакистан залишиться головним отримувачем китайських озброєнь, оскільки продовжує імпортувати ці системи та планує отримати й інші озброєння, зокрема два бойові катери *Azmat* і шість нещодавно розроблених підводних човнів.

¹⁸ Tran, P., ‘UAE says France’s Rafale deal “unworkable”’, *Defense News*, 16 Nov. 2011.

¹⁹ ‘Swiss Air Force to get Swedish jets’, *swissinfo.ch*, Swiss Broadcasting Corporation, 1 Dec. 2011, <http://www.swissinfo.ch/eng/politics/internal_affairs/?cid=31673198>.

²⁰ Kumar, M., ‘French Rafale favoured for huge India warplane deal’, *Reuters*, 31 Jan. 2012, <<http://www.reuters.com/article/2012/01/31/us-india-defence-idUSTRE80U24620120131>>.

²¹ ‘Russia to build hulls for 2 Mistral-class warships’, *RIA Novosti*, 2 Dec. 2011, <<http://en.rian.ru/world/20111202/169255665.html>>.

²² Cobham, ‘Cobham awarded USAF KC-46 tanker engineering subcontracts in excess of US \$73 million’, *Press release*, 26 July 2011, <<http://www.cobham.com/media/news.aspx>>.

Експорт основних звичайних озброєнь Іспанії у 2007-2011рр. зріс, порівняно з 2002-2006рр., на 165%, перемістивши країну в переліку крупних постачальників з 12 місця на сьоме. 67% поставок Іспанії припадали на Європу, другим і третім регіонами були Північна та Південна Америка й Азія та Океанія, відповідно. Більшу частину (67%) іспанського експорту у 2007-2011рр. склали кораблі. Наприкінці 2011р. невиконаною залишалася лише невелика частина замовлень на кораблі: на три есмінці *Hobart* та два універсальні десантні кораблі *BPE*, що мають бути поставлені Австралії у 2014-2017рр. Починаючи з 2007р. Іспанія не отримувала великих замовлень на поставку кораблів.

Події у групі отримувачів

У 2007-2011рр. 44% імпорتنих поставок основних звичайних озброєнь припадали на Азію та Океанію; другим регіоном була Європа (19%), третім – Близький Схід (17%), четвертим – Північна та Південна Америка (11%), п'ятим – Африка (9%).

П'ять найкрупніших країн-отримувачів основних звичайних озброєнь – Індія, Південна Корея, Пакистан, Китай і Сінгапур (таблиці 6.3 та 6.4) – є державами Азії та Океанії. Крім того, у 2007-2011рр. найбільше зростання імпорту озброєнь, порівняно з 2002-2006рр., відбулося в державах Південно-Східної Азії (див. підрозділ III). Зростання обсягів поставок до країн Азії зумовлювалося цілим рядом економічних, політичних і безпекових чинників. Окремі крупні отримувачі в Азії прагнуть побудувати власну оборонну промисловість і зменшити залежність від зовнішніх джерел постачання²³, але у проектуванні, технологіях і компонентах для виробництва озброєнь і військової техніки вони й надалі залишаються залежними від зовнішніх партнерів. Значну частку обсягу імпорتنих поставок до багатьох крупних отримувачів складає ліцензійне виробництво. Водночас, Китаю вдалося швидко побудувати власну оборонну промисловість з метою задоволення потреб в озброєннях і військовій техніці. Це є одним з головних чинників, що призвів до зменшення останніми роками імпорту Китаю: порівняно з 2002-2006рр., у 2007-2011рр. країна скоротила імпорт основних звичайних озброєнь на 58%.

У 2007-2011рр. відбулося помітне, порівняно з 2002-2006рр., зростання обсягу імпорتنих поставок до Північної Африки²⁴. Обсяг поставок до Алжиру зріс на 307%, а в переліку крупних отримувачів озброєнь країна перемістилася з 24 місця на сьоме (таблиця 6.4). Королівство Марокко, збільшивши обсяг імпорту на 440%, перемістилося з 51 місця на 25. Зростання обсягів поставок відбулося також до Афганістану та Іраку, оскільки ці країни перебудовують власні збройні сили за рахунок поставок від провідних постачальників з Північної Америки та Європи.

²³ Про створення національної оборонної промисловості на прикладах Індії і Південної Кореї див. підрозділ III цього розділу. Див. також: Джексон С.Т. "Виробництво озброєнь", *Щорічник СІПРІ 2011*, с.217-220, 224-228.

²⁴ Холтом П. та ін. "Міжнародні поставки озброєнь", *Щорічник СІПРІ 2010*, с.225-256.

Таблиця 6.3. 10 найкрупніших отримувачів та їх постачальники у 2007-2011рр.

Величини відбивають питому вагу постачальника в загальному обсязі імпорту отримувача. Вказані лише постачальники, питома вага яких у загальному імпорті будь-якого з 10 найкрупніших отримувачів дорівнює або перевищує 1%. Дані про дрібних постачальників згруповані в категорію "Інші". Сума складових може не збігатися з підсумковим показником через округлення.

Постачальник	Отримувач									
	Індія	Південна Корея	Пакистан	Китай	Сінгапур	Австралія	Алжир	США	ОАЕ	Греція
Австралія	-	-	-	-	1	..	-	2	-	-
Канада	-	0	-	-	0	-	-	17	1	-
Китай	-	-	42	..	-	-	0	-	-	-
Франція	1	7	5	12	39	15	3	5	15	22
Німеччина	1	17	2	0	8	3	-	11	1	35
Ізраїль	4	0	-	-	4	1	-	1	-	-
Італія	3	0	2	-	-	-	1	4	1	2
Нідерланди	0	1	-	-	-	-	-	-	-	2
Норвегія	-	-	-	-	-	0	-	10	-	-
Росія	80	-	2	78	-	-	93	0	14	-
Південна Африка	0	-	-	-	-	-	0	9	0	-
Іспанія	-	-	-	-	-	-	-	5	-	-
Швеція	-	1	5	-	2	0	-	0	2	3
Швейцарія	-	-	2	5	2	-	-	9	2	-
Україна	0	-	4	2	-	-	1	-	-	-
Велика Британія	6	-	-	-	-	2	2	25	-	2
США	3	74	36	-	43	79	0	..	62	32
Узбекистан	2	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Інші постачальники	-	0	0	3	1	-	-	2	2	2
Усього	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

"-" - нуль; 0 - <0,5.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь, <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>>.

Таблиця 6.4. 50 найкрупніших отримувачів основних звичайних озброєнь у 2007-2011рр.

Країни наведені в порядку зменшення обсягів загального імпорту основних звичайних озброєнь у 2007-2011рр. Дані є вартісними тренд-індикаторами (ВТІ) СІПРІ. Сума складових може не збігатися з підсумковими абсолютними та відносними показниками через округлення.

Місце		Отримувач	Обсяг імпорту (\$ млн. ВТІ)					% у загальному обсязі	
2007-2011	2002-2006 ^a		2007	2008	2009	2010	2011	2007-2011	2007-2011
1	2	Індія	2 213	1 804	2 200	2 851	3 582	12 650	10
2	5	Південна Корея	1 767	1 710	874	1 320	1 422	7 093	6
3	11	Пакистан	636	1 037	1 124	2 450	1 675	6 923	5
4	1	Китай	1 758	1 683	1 054	718	1 112	6 325	5
5	22	Сінгапур	384	1 178	1 697	946	921	5 126	4
6	8	Австралія	640	385	649	1 386	1 749	4 808	4
7	24	Алжир	489	1 444	1 093	836	783	4 644	4
8	10	США	818	880	947	881	946	4 473	3
9	3	ОАЕ	970	762	565	569	1 444	4 309	3
10	4	Греція	1 708	521	1 230	664	177	4 299	3
11	12	Саудівська Аравія	195	369	818	1 025	1 095	3 502	3
12	9	Туреччина	613	583	642	390	1 010	3 238	3
13	28	Малайзія	568	540	1 577	404	14	3 102	2
14	13	Велика Британія	740	550	496	601	412	2 800	2
15	46	Венесуела	785	743	357	207	560	2 652	2
16	35	Норвегія	552	612	570	168	650	2 551	2
17	7	Єгипет	678	247	174	676	545	2 321	2
18	16	Чілі	697	407	339	480	323	2 246	2
19	40	Ірак	269	380	402	455	722	2 228	2
20	15	Японія	517	641	392	370	254	2 174	2
21	20	Польща	987	601	157	135	144	2 023	2
22	25	Південна Африка	880	486	128	174	175	1 842	1
23	6	Ізраїль	859	653	153	43	76	1 784	1
24	78	Афганістан	41	152	344	371	835	1 743	1
25	51	Марокко	29	47	39	63	1 558	1 735	1
26	45	Португалія	60	145	414	978	115	1 711	1
27	37	Індонезія	576	238	461	228	201	1 704	1
28	23	Канада	463	458	107	270	342	1 641	1
29	18	Іспанія	342	370	273	304	248	1 537	1
30	32	В'єтнам	2	166	56	152	1 009	1 385	1
31	17	Італія	498	192	90	73	311	1 165	1
32	29	Бразилія	204	193	169	289	266	1 120	1
33	68	Сирія	–	253	192	299	291	1 035	1
34	48	Колумбія	236	112	310	202	155	1 015	1
35	36	Йорданія	176	161	237	114	263	952	1
36	31	Нідерланди	260	146	233	156	145	939	1
37	64	Австрія	306	220	330	5	6	867	1
38	53	Азербайджан	211	30	147	147	277	812	1
39	19	Іран	385	79	79	94	94	732	1
40	70	Бельгія	174	204	94	33	22	526	0
41	21	Ємен	151	40	5	234	77	507	0
42	43	Таїланд	8	13	37	82	360	499	0

Місце			Обсяг імпорту (\$ млн. ВТІ)						% у загальному обсязі	
2007-2011	2002-2006 ^a	Отримувач	2007	2008	2009	2010	2011	2007-2011	2007-2011	
43	103	Катар	–	–	285	26	181	491	0	
44	44	Фінляндія	115	157	43	79	97	491	0	
45	26	Німеччина	81	103	122	66	112	484	0	
46	77	Кувейт	279	5	20	73	58	435	0	
47	34	Перу	172	–	139	46	74	431	0	
48	50	М'янма	7	45	1	38	331	423	0	
49	72	НАТО	–	–	420	–	–	420	0	
50	33	Судан	33	106	77	137	63	415	0	
..	..	Інші	1 951	1 623	1 763	2 366	2 745	10 438	8	
..	..	Невідомі отримувачі	–	12	–	8	5	25	0	
Усього			26 448	23 362	24 044	24 535	29 954	128 343		

0 – <0,5.

Примітка: Дані СІПРІ відбивають фактичні поставки основних звичайних озброєнь. Для порівняння даних про поставки різних видів озброєнь і виявлення тенденцій СІПРІ використовує ВТІ. Оцінки СІПРІ, таким чином, відбивають лише обсяг міжнародних поставок озброєнь, а не реальні фінансові характеристики таких поставок. Тому вони не можуть порівнюватися з такими показниками економічної статистики, як ВВП або експорт/імпорт. Метод розрахунку з використанням ВТІ див. у підрозділі “Джерела та методи” цього розділу.

^a Місця країн у 2002-2006рр. відрізняються від наведених у *Щорічнику СІПРІ 2007* внаслідок перегляду та уточнення даних за ці роки.

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь, <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers/>>.

Обсяг поставок до Іраку у 2007-2011рр. зріс, порівняно з 2002-2006рр., на 301%, і в переліку крупних отримувачів країна перемістилася з 40 на 19 місце²⁵. Обсяг поставок до Афганістану збільшився ще більшою мірою – на 2 000%, і в переліку крупних отримувачів країна перемістилася з 78 на 24 місце.

Джерела та методи

База даних СІПРІ про поставки озброєнь містить інформацію про поставки основних звичайних озброєнь державам, міжнародним організаціям і недержавним озброєним угрупованням з 1950р. до 2011р. Збір даних та їх аналіз є безперервними процесами. База даних оновлюється за всі роки мірою появи доступних даних; оновлені дані публікуються щорічно. Нові дані застосовуються заднім числом для всього періоду, який охоплює база даних. Дані різних видань *Щорічника СІПРІ* не можна складати або порівнювати. Читачі, яким потрібні послідовні дані за період до 2007р., можуть звертатися до Програми СІПРІ з питань поставок озброєнь (див. адресу в Інтернеті вище).

Джерела та оцінювання

Дані про поставки озброєнь збираються з різних джерел. Загальним критерієм їх відбору є відкритість, тобто доступність для широкої аудиторії. Така відкрита інформація, проте, не може дати повної картини світових поставок озброєнь. Часто джерела містять лише часткову інформацію; між наведеними в них даними існують, як правило, суттєві розбіжності. Оскільки

²⁵ Холтом та ін. (посилання 2), с.241-244.

відкритої інформації не достатньо для відстеження поставок усіх озброєнь та іншої військової техніки, СППРІ зосереджує увагу лише на основних звичайних озброєннях. Не завжди можна точно визначити дати замовлень і поставок, реальні обсяги та навіть типи замовлених і поставлених озброєнь або визначити постачальника та отримувача. Тому важливим елементом створення Баз даних СППРІ є використання експертного оцінювання та обґрунтованих припущень.

Типи поставок

Під поставками озброєнь СППРІ розуміє не лише продаж озброєнь (включно з ліцензіями на виготовлення), але й поставки озброєнь у формі допомоги, подарунків, у кредит або в лізинг. Отримувачем озброєнь можуть бути збройні сили, військові формування або розвідувальні органи іншої держави, недержавні збройні угруповання або міжнародні організації. У випадках, коли поставка зафіксована, а постачальника чи отримувача ідентифікувати з належним рівнем достовірності неможливо, поставки реєструються як здійснені “невідомим постачальником” або спрямовані “невідомому отримувачу”.

Категорії озброєнь: основні звичайні озброєння

База даних СППРІ про поставки озброєнь містить лише дані про “основні звичайні озброєння”, до яких належать: (1) більшість літальних апаратів (у т.ч. безпілотних); (2) більшість броньованих машин; (3) артилерія калібру понад 100 мм; (4) засоби виявлення (радіолокатори, гідролокатори та багато пасивних електронних засобів виявлення); (5) зенітні ракетні системи та великі зенітні гармати; (6) керовані ракети, торпеди, бомби та снаряди; (7) більшість кораблів; (8) двигуни для військової авіації і великих літальних апаратів, бойових кораблів і великих допоміжних суден, броньованих машин; (9) всі башти з гарматою (кулеметом) або керованими ракетами для броньованих машин і кораблів; (10) розвідувальні супутники; (11) системи дозаправки в повітрі.

Усі засоби, що постачаються, повинні мати військове призначення. У випадках, коли засіб виявлення, башта або система дозаправки (засоби 4, 9 та 11) встановлені на платформі (транспортному засобі, літальному апараті або судні), до Баз даних вносяться лише об’єкти, отримані від постачальника, який не є постачальником самої платформи.

Тренд-індикатор СППРІ

Для оцінки обсягу поставок основних звичайних озброєнь СППРІ розроблена унікальна система, яка використовує просту одиницю вимірювання – вартісний тренд-індикатор (ВТІ). Обчислення ВТІ базується на відомій ціні зразків озброєнь і характеризує передачу воєнних потенціалів, але не фінансову вартість поставлених озброєнь. Озброєння, ціна яких невідома, порівнюються з типовими зразками за розмірами і тактико-технічними характеристиками (вага, швидкість, дальність дії та корисне навантаження), типами електроніки, завантажувальних/розвантажувальних механізмів, двигунів, гусениць чи коліс, озброєння та матеріалів, і, нарешті, роком виробництва. Вартість озброєнь, що були у використанні, оцінюються в 40% вартості нових зразків; вартість озброєнь, що були у використанні, але суттєво модернізовані чи модифіковані постачальником до здійснення поставки, оцінюється в 66% вартості нових зразків.

СППРІ обчислює обсяги поставок озброєнь між (від, до) усіма сторонами, використовуючи ВТІ та кількість систем озброєнь, поставлених певного року. Ці кількісні дані дозволяють визначити загальні параметри для оцінки тенденцій у поставках озброєнь до певних країн і регіонів у часі. Тому пріоритетним є забезпечення стійкості системи вартісного оцінювання з урахуванням змін, що вносяться.

ВТІ СППРІ не відбивають продажні ціни в поставках озброєнь. Тому вони не можуть порівнюватися з такими показниками економічної статистики, як ВВП, військові витрати, обсяг продажу або фінансова вартість експортних ліцензій під час оцінювання економічного тягаря від імпорту або економічного зиску від експорту озброєнь. Найкращим чином вони можуть використовуватися як вихідні дані для оцінки тенденцій в міжнародних поставках озброєнь, підрахунку питомої ваги постачальників та отримувачів у загальних обсягах поставок і відсоткових співвідношень обсягів поставок до (або з) певних країн.

II. Політика експорту озброєнь до держав, що зазнали впливу “арабської весни”

МАРК БРОМЛІ, ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН

Силове реагування на події “арабської весни” 2011р. – особливо, на жертви під час антиурядових протестів у Бахреїні, Єгипті, Ємені та Тунісі і внаслідок більш інтенсивних збройних конфліктів у Лівії і Сирії, – здійснювалося з використанням основних звичайних озброєнь, стрілецької зброї і легких озброєнь (СЗЛО), отриманих від держав-постачальників¹. Крім ембарго на поставки озброєнь, запроваджених ООН проти Лівії, а ЄС і Лігою Арабських Держав – проти Сирії, будь-яких інших багатосторонніх обмежувальних заходів проти держав, що зазнали впливу “арабської весни”, вжито не було².

У цьому підрозділі розглядається реакція держав – крупних постачальників озброєнь на події “арабської весни”, а також спори стосовно того, чи вдалось урядам цих держав знайти баланс між безпекою, комерційною доцільністю та дотриманням прав людини під час прийняття рішень про надання дозволів чи відмов на експорт озброєнь. Попри критику з боку громадськості та парламентаріїв багатьох західних країн і дискусії між державами на цю тему, вплив “арабської весни” на державну політику експорту озброєнь був незначним.

Росія була важливим постачальником озброєнь до чотирьох держав, що зазнали найбільшого впливу “арабської весни”: Єгипту, Ємену, Лівії і Сирії (таблиця 6.5). Вона була єдиною державою з обговорюваних тут крупних постачальників, яка публічно не заявила про перегляд політики експорту озброєнь чи призупинення поставок озброєнь до регіону. В березні 2011р. А.Ісайкін, директор російської державної експортної компанії *Рособоронекспорт*, заявив, що “арабська весна” не матиме серйозного впливу на російський експорт озброєнь, оскільки Росія не має жодних чинних угод “з країнами, ураженими заворушеннями”, а для призупинення поточних поставок до Єгипту він не бачить підстав³. Водночас, у Росії підраховували, що внаслідок “арабської весни” держава могла втратити \$10 млрд. від зриву продажів озброєнь на Близькому Сході та в Північній Африці⁴. Наприклад, припускалося, що підтримане Росією ембарго ООН на поставки озброєнь у 2011р. призведе до втрати нею контрактів на суму \$4 млрд.⁵ У 2011р. з’являлись окремі ознаки того, що Росія може навіть отримати зиск від запровадження урядами США та Західної Європи обмежень на поставки озброєнь до країн, що зазнали впливу “арабської весни”.

¹ Про події в цих країнах у 2011р. див. підрозділ I розділу 2 і підрозділ II розділу 3 цього видання. Див. також: Vranckx, A., Slijper, F. and Isbister, R., *Lessons from MENA: Appraising EU Transfers of Military and Security Equipment to the Middle East and North Africa* (Academia Press: Gent, Nov. 2011).

² Про ці багатосторонні ембарго див. підрозділ III розділу 9 цього видання.

³ Nehay, O., ‘Mideast unrest won’t affect Russia’s arms exports’, *Voice of Russia*, 9 Mar. 2011, <<http://english.ruvr.ru/2011/03/09/47162396.html>>.

⁴ ‘Russia risks losing \$10 bn’ arms sales from Arab unrest’, *Middle East Online*, 22 Feb. 2011, <<http://www.middle-east-online.com/english/?id=44527>>.

⁵ ‘Russia could “lose \$4 bn” in Libya arms deals’, *Agence France-Presse*, 27 Feb. 2011.

Таблиця 6.5. Постачальники основних звичайних озброєнь до держав, що зазнали впливу “арабської весни” у 2011р.

Отримувач	Частка (%) у світовому імпорті озброєнь	Головні постачальники (частка в поставках отримувачу, %)		
		Перші	Другі	Треті
Бахрейн	0,10	США (73%)	Бельгія (12%)	ОАЕ (11%)
Єгипет	1,81	США (52%)	Росія (28%)	Китай (6%)
Лівія	0,05	Росія (63%)	Італія (22%)	Франція (15%)
Сирія	0,81	Росія (78%)	Білорусь (17%)	Іран (5%)
Туніс	0,01	США (100%)	–	–
Ємен	0,40	Білорусь (37%)	Україна (23%)	Росія (18%)

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь, <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers>>.

Упродовж 2011р. Росія виступала проти санкцій ООН – зокрема, проти ембарго на поставки озброєнь до Сирії, – на яких наполягали США, Західна Європа та Ліга Арабських Держав⁶. Відмови підтримати санкції аргументувалися тим, що, з точки зору Росії, резолюції Ради Безпеки ООН від 1970р. та 1973р. стосовно Лівії створили засади для зміни режиму та призвели до нестабільності в регіоні, – і санкції ООН стосовно Сирії можуть призвести до подібних наслідків⁷. Крім того, Сирія дозволяє Росії тримати на своїй території військову базу в порту Тартус (єдину російську базу поза межами колишнього Радянського Союзу), а укладені угоди на поставки озброєнь (див. підрозділ I) свідчать про стратегічне партнерство між Росією і Сирією.

США були крупним постачальником озброєнь до трьох країн – Бахреїну, Єгипту та Тунісу, – на які “арабська весна” вплинула найбільшою мірою (таблиця 6.5). Підтримка чинних режимів в Єгипті та Тунісі змінилася підтримкою продемократичних рухів; США першими закликали до запровадження багатостороннього ембарго на поставки озброєнь Лівії і Сирії⁸. На початку 2011р., коли посилювався політичний тиск з боку груп та окремих членів Конгресу США, які закликали, щоб експорт озброєнь і надання військової допомоги арабським країнам були поставлені в залежність від дотримання ними прав людини, Уряд США заявив про призупинення ряду поставок озброєнь, перегляд планів експортних поставок і політики надання

⁶ Див. підрозділ III розділу 9 цього видання.

⁷ Meyer, H., ‘Russia warns Assad ouster may trigger collapse, Mideast unrest’, Bloomberg, 23 Aug. 2011, <<http://www.bloomberg.com/news/2011-08-23/russia-warns-assad-ouster-may-trigger-collapse-mideast-unrest.html>>.

⁸ White House, ‘Remarks by the President on the Middle East and North Africa’, 19 May 2011, <<http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2011/05/19/remarks-president-middle-east-and-north-africa>>. Одностороннє ембарго на поставки озброєнь до Сирії США зберігають з 1979р., вважаючи, що Сирія спонсорує терористичну діяльність. Див.: Sharp, J.M. and Blanchard, C.M., *Unrest in Syria and U.S. Sanctions against the Assad Regime*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress RL33487 (US Congress, CRS: Washington, DC, 9 Nov. 2011), p.13.

військової допомоги⁹. Внаслідок такого перегляду, до кінця року було запроваджено більш жорстку політику Уряду у відносинах з деякими країнами (зокрема, з Бахрейном); в інших випадках (з Єгиптом) політика не зазнала суттєвих змін.

Що стосується Бахрейну, то США, попри тривалі військові зв'язки, були схильні переглянути окремі угоди з продажу озброєнь. У Бахреїні базується штаб П'ятого флоту ВМС США; Бахреїн є найближчим союзником США, що не є членом НАТО¹⁰. Впродовж багатьох років країна отримувала від США військову допомогу, купувала військову техніку. Перегляд поставок озброєнь Бахреїну, як повідомлялося, розпочався відразу після початку політичної кризи в лютому 2011р.¹¹ Однак, у вересні 2011р. Міністерство оборони (МО) США оголосило про плани продажу Бахреїну 44 легких броньованих машин *M-1151A1B2*, озброєних протитанковими ракетами, аргументуючи це тим, що ця зброя потрібна для захисту від агресії, особливо з боку Ірану¹². Громадянське суспільство і члени Конгресу США піддали критиці цей план, і Уряд призупинив виконання угоди – принаймні до появи результатів розслідувань порушення прав людини урядовими військами Бахреїну¹³.

Міцні відносини США з Єгиптом у військовій сфері підтримувалися з часів укладення в 1979р. мирної угоди між Єгиптом та Ізраїлем; упродовж 1979-2011рр. США були найкрупнішим постачальником озброєнь до Єгипту. У 2011р. МО заявило, що попри перегляд політики поставок озброєнь до Єгипту, їх припинення не планується¹⁴. У 2011р. США продовжували поставки озброєнь, зокрема засобів приборкання масових заворушень, та ухвалили продаж Єгипту 125 танків *M-1A1*¹⁵. Адміністрація США наголосила, що відносини з Єгиптом мають стратегічну важливість і що єгипетська армія впродовж 2011р. відіграла стабілізуючу роль¹⁶. У грудні 2011р., після підписання Президентом США Б.Обамою, набув чинності акт, згідно з яким Єгипту у 2012ф.р. має бути надано \$1,3 млрд. за Програмою іноземної

⁹ Saine, C., 'Experts say US should link military aid to Egypt to democratic transition', Voice of America, 9 Feb. 2011, <<http://www.voanews.com/english/news/middle-east/Experts-say-US-Should-Link-Military-Aid-to-Egypt-to-Democratic-Transition-115664839.html>>; Entous, A., 'U.S. reviews arms sales amid turmoil', *Wall Street Journal*, 23 Feb. 2011; Brannen, K., 'U.S. rethinks Mideast arms sales', *Defense News*, 12 May 2011; Shapiro, A.J., Assistant Secretary, US Department of State, Bureau of Political-Military Affairs, 'Defense trade advisory group plenary', Remarks, 3 May 2011, <<http://www.state.gov/t/pm/rls/rm/162479.htm>>.

¹⁰ Katzman, K., *Bahrain: Reform, Security, and U.S. Policy*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress 95-1013 (US Congress, CRS: Washington, DC, 29 Dec. 2011), pp.18-24.

¹¹ Entous, A. (посилання 9).

¹² US Department of State, 'Daily press briefing', 14 Oct. 2011, <<http://www.state.gov/t/pa/prs/dpb/2011/10/175530.htm>>.

¹³ Katzman, K. (посилання 10), p.22-23.

¹⁴ 'No plans to halt US military aid to Egypt: Pentagon', Agence France-Presse, 3 Feb. 2011.

¹⁵ 'USA repeatedly shipped arms supplies to Egyptian security forces', Amnesty International, 7 Dec. 2011, <<http://www.amnesty.org/en/news/usa-repeatedly-shipped-arms-supplies-egyptian-security-forces-2011-12-06>>.

¹⁶ Clinton, H.R., US Secretary of State, 'Remarks with Egyptian foreign minister Mohamed Kamel Amr after their meeting', 28 Sep. 2011, <<http://www.state.gov/secretary/rm/2011/09/174550.htm>>.

фінансової допомоги (*Foreign Military Financing, FMF*) – за умови, що держава проведе вільні й чесні вибори, забезпечить безпеку, свободу волевиявлення та зібрань¹⁷.

Упродовж 2011р. у ЗМІ, з боку громадянського суспільства та парламентаріїв лунала критика стосовно експорту озброєнь деякими країнами-членами ЄС до держав, охоплених подіями “арабської весни”. Ця критика безпосередньо стосувалась імплементації Спільної позиції ЄС від 2008р. з питань поставок озброєнь, розробленої з метою гармонізації політики експорту озброєнь відповідно до узгоджених, мінімально необхідних норм, включно з нормами у сферах дотримання прав людини та міжнародного гуманітарного права¹⁸. Рада ЄС запровадила ембарго на поставки озброєнь до двох держав, охоплених подіями “арабської весни” – Лівії і Сирії¹⁹. У 2011р. проблеми експорту озброєнь до інших держав Близького Сходу та Північної Африки обговорювалися на всіх засіданнях Робочої групи Ради ЄС з питань експорту звичайних озброєнь (*Council Working Group on Conventional Arms Exports, COARM*) – форуму, на якому країни-члени обговорюють імплементацію Спільної позиції ЄС²⁰.

На національному рівні країни-члени ЄС вжили різних політичних заходів; окремі з них призупинили дію або скасували експортні ліцензії стосовно певних угод чи кінцевих користувачів. До 3 березня 2011р. Уряд Великої Британії скасував 122 ліцензії на поставки озброєнь: до Бахреїну (23 ліцензії), Єгипту (36), Лівії (62), Тунісу (1)²¹. В січні 2011р. Франція тимчасово призупинила ліцензування експорту військової техніки до Єгипту, в лютому – до Бахреїну та заявила про припинення всіх поставок до цих країн вибухових речовин і засобів, що застосовуються в правоохоронних цілях²². У березні Німеччина тимчасово припинила ліцензування поставок військової техніки до Бахреїну, Лівії і Тунісу²³. Подібно до інших країн ЄС, Німеччині бракувало визначених у національному законодавстві повноважень для тимчасового

¹⁷ Sharp, J.M., *Egypt in Transition*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress RL33003 (US Congress, CRS: Washington, DC, 18 Nov. 2011), p.20; ‘Egypt risks losing military aid after conducting raids on international NGOs’, Agence France-Presse, 31 Dec. 2011; Consolidated Appropriations Act, 2012, US Public Law 112-74, signed into law 23 Dec. 2011, <<http://thomas.loc.gov/cgi-bin/bdquery/z?d112:HR02055:>>.

¹⁸ Спільна позиція Ради ЄС №2008/944/CFSP від 8 грудня 2008р. визначає спільні правила контролю над поставками військової техніки та технологій. Див.: *Official Journal of the European Union*, L335, 8 Dec. 2008; Bromley, M., ‘The review of the EU Common Position on arms exports: prospects for strengthened controls’, Non-proliferation Papers no.7, EU Non-proliferation Consortium, Jan. 2012, <<http://www.nonproliferation.eu/activities/activities.php>>, pp.12-13.

¹⁹ Див. підрозділ III розділу 9 цього видання.

²⁰ Bromley, M. (посилання 18), p.13.

²¹ British House of Commons, ‘Arms trade: exports’, Written answers, *Hansard*, 9 Mar. 2011, column 1173W.

²² ‘Les ventes d’armes françaises à l’Egypte sont suspendues depuis le 27 janvier, selon Matignon [French arms sales to Egypt have been suspended since January 27, according to Matignon]’, *Le Monde*, 5 Feb. 2011; ‘France: export of weapons to Libya and Bahrain suspended’, ANSAMED, 18 Feb. 2011, <<http://ansamed.biz/en/francia/news/ME.XEF57063.html>>.

²³ ‘EU schickt Erkundungsteam nach Libyen [EU sends assessment team to Libya]’, Welt Online, 6 Mar. 2011, <<http://www.welt.de/politik/ausland/article12710946/EU-schickt-Erkundungsteam-nach-Libyen.html>>.

припинення або скасування ліцензій²⁴. Однак, за словами однієї офіційної особи, Німеччина звернулася до компаній, що мають відповідні ліцензії на експорт до країн регіону, з проханням не використовувати їх до завершення перегляду з урахуванням поточної ситуації²⁵.

Події на Близькому Сході та в Північній Африці стимулювали ряд держав ЄС до переоцінки відповідних процедурних аспектів експорту озброєнь. Уряд Великої Британії заявив про наміри запровадити нові повноваження, що дозволятимуть тимчасово призупиняти чинність ліцензій на експорт озброєнь до країн, в яких “відбувається різке погіршення безпеки та стабільності”, а також створити нові системи збору інформації для оцінювання ризиків під час надання експортних ліцензій²⁶. Однак, надання ліцензій на поставки озброєнь до місць, де спостерігалася дестабілізація ситуації, зокрема, до Бахрейну, продовжувалося²⁷. Таким чином, у випадках як Росії і США, так і окремих країн ЄС зі значними обсягами експорту озброєнь до Близького Сходу та Північної Африки – зокрема, Франції і Великої Британії, – було обмаль ознак готовності пожертвувати комерційними інтересами внаслідок більш жорсткого дотримання критеріїв забезпечення прав людини та норм міжнародного гуманітарного права.

На ринках озброєнь Близького Сходу та Північної Африки активізує діяльність швидко прогресуюча оборонна промисловість Туреччини²⁸. У 2007-2011рр. турецькі компанії модернізували сотні бронетранспортерів *M-113* для Саудівської Аравії, поставили ракетні пускові установки до ОАЕ і броньовані машини до Бахрейну. У 2011р. Туреччина розірвала колишні дружні відносини із Сирією, засудила насильство, застосоване її Урядом для придушення демонстрацій, і наполягала на необхідності зміни Уряду в цій країні. В серпні 2011р. Туреччина тимчасово призупинила поставки військової техніки до Сирії, в т.ч. засобів зв'язку та малих сторожових катерів²⁹. У листопаді Туреччина підтвердила ембарго та заборонила всі поставки озброєнь до Сирії своєю територією³⁰. Стосовно інших отримувачів озброєнь у цьому регіоні експортна політики Туреччини залишилася незмінною³¹.

²⁴ Bromley, M. (посилання 18), p.14.

²⁵ Інтерв'ю автора з офіційною особою Німеччини, 2 грудня 2011р.

²⁶ British House of Commons, ‘FCO review of export policy’, Written ministerial statements, *Handard*, 13 Oct. 2011, columns 41WS-42WS.

²⁷ ‘Bahrain receives military equipment from UK despite violent crackdown’, *The Guardian*, 14 Feb. 2012.

²⁸ Про виробництво озброєнь у Туреччині, див.: Джексон С.Т. “Виробництво озброєнь”, *Щорічник СППІ 2011*, с.224-231.

²⁹ Şık, B., ‘Ankara projeleri donduruyor’ [Ankara freezes projects], *Cumhuriyet*, 17 Aug. 2011.

³⁰ ‘Turkey announces economic sanctions package against Syria’, *Today's Zaman*, 30 Nov. 2011.

³¹ Enginsoy, U. and Bekdil, B.E., ‘Business as usual for Turkish firms in Mideast’, *Defense News*, 7 Mar. 2011, p.7.

III. Військово-морський вимір поставок озброєнь країнам Південно-Східної Азії у 2007-2011рр.

СИМОН Т.ВЕЗЕМАН

Обсяг поставок озброєнь країнам Південно-Східної Азії у 2007-2011рр. збільшився, порівняно з 2002-2006рр., на 200% – що набагато вище за середній світовий показник зростання (24%). Обсяг імпорту до регіону впродовж 2007-2011рр. був найвищим, порівняно з будь-яким іншим п'ятирічним періодом з часів завершення Другої індокитайської війни (В'єтнамської війни 1975р.). Найбільше зростання імпорту у 2007-2011рр. спостерігалось у Брунеї, Сінгапурі, Малайзії, Індонезії, В'єтнамі та на Філіппінах (таблиця 6.6) – кожна з цих країн зробила або запланувала значні за кількісними або якісними показниками замовлення на морські платформи та сучасні бойові літаки. В цьому підрозділі головна увага надається імпортним операціям і замовленням, розміщеним цими країнами у закордонних постачальників для потреб морської безпеки; розглядаються підстави, мотиви, а також окремі деталі закупівель, здійснених у 2007-2011рр.¹

Забезпечення потреб військово-морських сил (ВМС) було головною статтею витрат на придбання озброєнь цими шістьма країнами: впродовж 2007-2011рр. на кораблі та інші озброєння, призначені для використання на морі, припадало 52% загального обсягу поставок; на літаки, ракети та радары, призначені для використання як на морі, так і на суші, – 37%. Придбані озброєння часто виявлялися більш досконалими зразками та системами з більшою дальністю дії, порівняно з тими, що були на озброєнні. Військово-морська техніка складає також переважну частину ще не виконаних замовлень та оголошених планів закупівель озброєнь. В'єтнам, Індонезія та Філіппіни мають значні запаси застарілих і зношених озброєнь і вже оголосили плани їх заміни². Номенклатура придбаних у 2007-2011рр. озброєнь свідчить про те, що питання морської безпеки залишаються сьогодні найважливішими чинниками у визначенні типів та обсягів озброєнь, потрібних країнам басейну Південно-Китайського моря.

Морська безпека в Південно-Східній Азії

У більшості країн Південно-Східної Азії мотиви придбання озброєнь часто достатньою мірою не роз'яснюються – навіть у разі оприлюднення офіційних документів про оборонну політику або військовий бюджет. Для політики, в якій до визначальних чинників належать політичний вплив військових кіл (в Індонезії та, можливо, у В'єтнамі), національний престиж і суперництво з іншими країнами Південно-Східної Азії, це є очікуваним явищем³. Водночас,

¹ У цьому підрозділі не розглядається імпорт Камбоджі, Лаосу, М'янми, Таїланду та Тимор-Лешті.

² Наприклад, термін служби дев'яти із 12 фрегатів і морських патрульних суден ВМС Філіппін становить понад 75 років; у 2008р. понад 50% ВМС Індонезії потребували негайного ремонту для збереження їх придатності до використання. Див.: Saunders, S. (ed.), *Jane's Fighting Ships 2011-2012* (Jane's Information Group: London, 2011), pp.612-614; Supriyanto, R.A., 'Naval modernisation: a sea change for Indonesia', *The Nation* (Bangkok), 30 Jan. 2012.

³ McBeth, J., 'Arms-wrestling in Indonesia', Asia Times Online, 28 Jan. 2012, <http://www.atimes.com/atimes/Southeast_Asia/NA28Ae01.html>; Anderson, G., 'Growing and evolving', *Jane's Defence Weekly*, 18 Jan. 2012, pp.28-32.

Таблиця 6.6. Постачальники основних звичайних озброєнь до Брунею, Індонезії, Малайзії, Філіппін, Сінгапуру та В'єтнаму у 2007-2011рр.

Отримувач	Частка (%) у світовому імпорті озброєнь	Зміна (%) обсягу поставок, 2002-2006рр. до 2007-2011рр.	Головні постачальники у 2007-2011рр. (частка в поставках отримувачу, %)		
			Перші	Другі	Треті
Бруней	0,2	10 333	Німеччина (82%)	Франція (6%) Нідерланди (4%)	Данія (4%),
Індонезія	1,3	144	Нідерланди (35%)	Росія (26%)	Південна Корея (22%)
Малайзія	2,4	281	Росія (42%)	Німеччина (21%)	Франція (12%)
Філіппіни	0,1	20	США (90%)	Італія (4%)	Велика Британія (3%)
Сінгапур	4,0	293	США (62%)	Франція (39%)	Німеччина (8%)
В'єтнам	1,1	80	Росія (97%)	Україна (1%)	Румунія (<0,5%)

Джерело: База даних СППІ про поставки озброєнь, <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers>>.

у публічних документах і заявах офіційних осіб з питань політики безпеки і оборони жодна країна не визначається як головна загроза або чинник, що спонукає до збільшення закупівель озброєнь. В останніх за часом офіційних документах Брунею, В'єтнаму та Індонезії головним напрямом забезпечення морської безпеки визначена боротьба з піратством, незаконним виловом риби та тероризмом⁴. Цьому напрямку відповідають і закупівлі Індонезією та Малайзією патрульних суден для виконання поліцейських функцій на морі. Водночас, у публічних документах з питань оборонної політики та в політичних заявах згадуються, крім того, такі проблеми, як боротьба за суверенітет над островами та острівцями, а також потреба дотримання норм морського права в акваторії Південно-Китайського моря, – що зачіпають також інтереси Китаю і Тайваню (див. рисунок 6.1). Ці проблеми загострюються через наявність покладів нафти та газу у спірних регіонах та очікування на майбутні підтвердження ще більших їх запасів⁵. Упродовж 2010-2011рр. у спірних акваторіях регіону вже спостерігалися кілька невеликих морських сутичок за участі ВМС, берегової охорони та цивільних суден, включно з інцидентами між Китаєм та Індонезією, Філіппінами та В'єтнамом⁶.

На фоні заяв урядів усіх країн, залучених до таких сутичок, про необхідність пошуку мирних рішень ними здійснюється військова модернізація, яка

⁴ Див., наприклад: Bruneian Ministry of Defence (MOD), *Defence White Paper 2011* (MOD: Bolkiah Garrison, 2011); Indonesian Ministry of Defence, *Buku Putih Pertahanan Indonesia 2008* [Біла книга про оборонну політику Індонезії у 2008р.] (MOD: Jakarta, 2008); Vietnamese Ministry of National Defence (MND), *Vietnam National Defence* (MND: Hanoi, Dec. 2009).

⁵ За різними оцінками, поклади нафти в Південно-Китайському морі становлять від 28 до 213 млрд. барелів. Див.: US Energy Information Administration, 'South China Sea', Analysis brief, Mar. 2008, <<http://www.eia.gov/countries/regions-topics.cfm?fips=SCS>>. За оцінками, на одній з ділянок акваторії, на яку одночасно претендують Бруней і Малайзія, запаси становлять 1-4 млрд. барелів нафти, вартість яких може складати понад \$100 млрд. Див.: 'Tempest in the South China Sea', Asia Sentinel, 14 June 2010, <http://www.asiasentinel.com/index.php?option=com_content&task=view&id=2530>.

⁶ Jamaluddin, J.M., 'US reinforce Asia-Pacific presence', *Asian Defence Journal*, Dec. 2011, p.5; Associated Press, 'US assures Manila of 2nd warship amid Spratly row', *Philippine Daily Inquirer*, 17 Nov. 2011; Supriyanto (посилання 2).

Рисунок 6.1. Карта Південно-Східної Азії

має забезпечити здатність обстоювати власні морські претензії, у т.ч. з позиції сили. Закупівлі озброєнь безпосередньо пов'язані з військовою модернізацією всіх країн Азії на чолі з Китаєм. Водночас, у регіоні Південно-Східної Азії зростають зацікавленість і присутність Австралії, Індії, Південної Кореї, США та Японії. Все це підвищує занепокоєння зростанням імовірності інцидентів на морі (як навмисних, так і ненавмисних) між дедалі краще озброєними зацікавленими сторонами. Попри наявність платформ для регіонального діалогу, включно з тими, що їх надає Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН, *Association of Southeast Asian Nations, ASEAN*), лише незначна кількість чинних угод присвячені запобіганню дрібним інцидентам, які можуть перерости в непередбачувану збройну конфронтацію⁷.

Самі по собі закупівлі озброєнь і зумовлені ними покращення національних військових спроможностей держав Південно-Східної Азії не є драматичними. Багато з них мають велику територію, отже й потребу в наявності значних сил для патрулювання та захисту кордонів. При цьому, ВМС держав Південно-Східної Азії є відносно невеликими. Наприклад, Індонезія має 31 бойовий корабель водотоннажністю понад 500 т (загальна водотоннажність 38 тис. т) і 50 бойових літаків для патрулювання та захисту належних їй близько 18 тис. островів, розташованих на площі розміром з територію

⁷ Так, Китай і країни-учасниці АСЕАН погодили юридично не зобов'язуючу Декларацію про поведінку сторін у Південно-Китайському морі (*Declaration on the Conduct of Parties in the South China Sea*), підписану 4 листопада 2002р., <<http://www.asean.org/13163.htm>>. Див. також: Jamaluddin (посилання 6). Стилий опис та переліки країн-учасниць АСЕАН, Регіонального форуму АСЕАН (РФА, *ASEAN Regional Forum, ARF*), АСЕАН плюс три (*ASEAN Plus Three, APT*) та Саміту Східної Азії (*East Asia Summit, EAS*) див. у додатку А цього видання.

Європи⁸. Для порівняння: Нідерланди, невелика європейська країна, мають 10 бойових кораблів (загальна водотоннажність 30 тис. т) і 72 бойові літаки; всі вони є набагато сучаснішими за індонезійські⁹.

Поставки озброєнь, пов'язані з морською безпекою

США є найкрупнішим постачальником озброєнь до Південно-Східної Азії; їх контакти з країнами регіону розширюються, демонструючи дедалі більшу схильність Сполучених Штатів продавати або навіть просто передавати озброєння союзникам. Це сприймається як переміщення уваги США до азійсько-тихоокеанського регіону та їх реакція на нарощування військової потужності Китаю¹⁰. Інші країни-постачальники, здається, переслідують дещо скромніші стратегічні цілі, постачаючи озброєння до регіону; події в регіоні Південно-Східної Азії розглядаються ними як передумови для продажів. Постачальники схильні дедалі більше йти назустріч вимогам держав Південно-Східної Азії, визначеним в угодах на поставки озброєнь, стосовно розширення передачі технологій, а також партнерства в розробці нових озброєнь¹¹.

У 2007-2011рр. найкрупнішим у регіоні – та п'ятим у світі – імпортером основних звичайних озброєнь був Сінгапур (таблиця 6.6); наразі він має найкраще оснащені та найбільш боєздатні Збройні сили в регіоні. Впродовж 2007-2011рр. Сінгапур імпортував шість фрегатів *La Fayette* із Франції, чотири літаки дальнього радіолокаційного спостереження (ДРЛО) *G-550* з Ізраїлю, шість вертольотів протичовнової боротьби *SH-60B* і 19 із 24 замовлених літаків *F-15E* разом із сучасними авіаційними ракетами до них зі США. Сінгапур також отримав перший з двох замовлених підводних човнів *Västergötland* зі Швеції. У 2011р. Сінгапур оголосив про плани придбати 40 нових бойових літаків (можливо, американських *F-35A*), чотири підводні човни та літак ДРЛО.

Малайзія впродовж 2007-2011рр. отримала 18 бойових літаків *Su-30* з найсучаснішими авіаційними ракетами з Росії, шість фрегатів *MEKO A-100* з Німеччини і два підводні човни *Scorpene*, що постачалися спільно Францією та Іспанією. У 2010р. Малайзія замовила у Південної Кореї два кораблі

⁸ Saunders (посилання 2), pp.353-369; International Institute for Strategic Studies (IISS), *The Military Balance 2011* (Routledge: London, 2011), p.244.

⁹ Saunders (посилання 2), pp.549-561; International Institute for Strategic Studies (посилання 8), p.131.

¹⁰ У січні 2012р. США оголосили про “перебалансування” своїх Збройних сил з урахуванням завдань в Азійсько-Тихоокеанському регіоні. Див.: US Department of Defense (DOD), *Sustaining U.S. Global Leadership: Priorities for 21st Century Defense* (DOD: Washington, DC, Jan. 2012), p.2; Billo, A., ‘The risks of America’s Asia strategy’, CNN, 6 Jan. 2012 <<http://edition.cnn.com/2012/01/06/opinion/billo-asia-us/index.html>>.

¹¹ Grevatt, J., ‘France, Germany, UK seek more defence ties with Southeast Asia’, *Jane’s Defence Weekly*, 30 Nov. 2011, p.19; ‘Indonesia boosting international defense cooperation’, Antara News, 21 Sep. 2011 <<http://www.antaraneews.com/en/news/75872/indonesia-boosting-international-defense-cooperation>>; ‘Vietnam, Singapore hold 4th defense dialogue’, Talk Vietnam, <<http://talkvietnam.com/2012/01/vietnam-singapore-hold-4th-defense-dialogue/>>; Anderson, G., ‘Growing and evolving’, *Jane’s Defence Weekly*, 18 Jan. 2012, pp.28-32; Grevatt, J., ‘Malaysia plans export promotion agency in UKTI mould’, *Jane’s Defence Weekly*, 19 Oct. 2011, p.20.

прибережного патрулювання. В запланованих закупівлях також переважає техніка для ВМС. У 2011р. підтверджено план закупівлі шести фрегатів; наприкінці 2011р. вибір, схоже, було зроблено на користь французького *Gowind*¹². Також Малайзія підтвердила заплановану закупівлю 12-18 бойових літаків подвійного (сухопутного та морського) використання¹³. Малайзія планує також закупити для ВМС до 30 вертольотів, додаткові підводні човни та шість фрегатів¹⁴. Утім, реалізація планів Малайзії може виявитися не повною. Наприклад, очікується, що у 2012р. Збройні сили Малайзії отримають лише 30% запитаного на придбання озброєнь бюджету¹⁵.

Індонезія впродовж 2007-2011рр. отримала чотири фрегати *SIGMA-90* з Нідерландів, чотири універсальні десантні кораблі *LPD-122m* з Південної Кореї і шість бойових літаків *Су-27* та *Су-30МК* з Росії. Індонезія отримала від Росії протикорабельні ракети *Яхонт* для модернізації шістьох фрегатів, а також і протикорабельні ракети *С-705* і *С-802* від Китаю для бойових катерів (*fast attack craft, FAC*) місцевого виробництва. У Нідерландів замовлено фрегат *SIGMA-105*, який буде побудовано в Індонезії, після чого можливо, буде замовлено ще 16 кораблів¹⁶. У 2011р. було замовлено три підводні човни *Type-209* у Південної Кореї і шість бойових літаків *Су-30МК2* (для застосування в морських бойових операціях) у Росії. Останніми роками Індонезія зробила ряд заяв про амбітні плани закупівлі нових озброєнь, але реалізація багатьох з них була перенесена на пізніші терміни через проблеми з фінансуванням¹⁷. Окремі плани є просто нереальними, зокрема: закупівля понад 100 бойових кораблів, понад 150 патрульних і допоміжних суден, що мають бути прийняті на озброєння у 2024р.; закупівля 180 бойових літаків *Су-27* і *Су-30*¹⁸. Утім, починаючи з 2010р., витрати на військові закупівлі мають значно зрости¹⁹. Після того, як Індонезія замовила у Південної Кореї 16 тренувально-бойових літаків *T-50*, країни підписали у 2011р. угоду про співробітництво в розробці бойових літаків *KFX*; Індонезія має намір придбати 50 таких літаків²⁰. Дві країни підписали також подібну угоду про спільну розробку великих бойових катерів²¹. На знак покращення відносин, у 2011р. США запропонували Індонезії 24 бойові літаки *F-16C*, що були у використанні.

¹² Mahadzir, D., 'Acquisition strategy', *Jane's Defence Weekly*, 23 Nov. 2011, pp.30-32; 'Des Gowind bientôt commandées par la Malaisie? [Gowinds soon ordered by Malaysia?]', *Mer & Marine*, 9 Dec. 2011.

¹³ Mahadzir (посилання 12); Waldron, G., 'LIMA: Eurofighter, Rafale raise stakes in Malaysian fighter contest', *Flight International*, 6 Dec. 2011.

¹⁴ 'Interview: Admiral Tan Sri Abdul Aziz Jaafar, Chief of Navy, RMN', *Asian Defence Journal*, Dec. 2011, pp.12-16.

¹⁵ Mahadzir (посилання 12), p.30.

¹⁶ Supriyanto (посилання 2).

¹⁷ 'TNI to modernize its main armament system', *Antara News*, 20 Sep. 2011, <<http://portal.antara.co.id/en/news/75825/tni-to-modernize-its-main-armament-system>>; Anderson, G. and Grevatt, J., 'Island vision', *Jane's Defence Weekly*, 28 Sep. 2011, p.30.

¹⁸ Anderson and Grevatt (посилання 17), pp.28-32; Anderson (посилання 18).

¹⁹ Anderson and Grevatt (посилання 17), pp.28-32; Anderson (посилання 18).

²⁰ 'RI sending KFX jet-fighter production team to South Korea', *Antara News*, 11 July 2011, <<http://www.antaranews.com/en/news/73621/ri-sending-kfx-jet-fighter-production-team-to-south-korea>>.

²¹ 'RI, Korea hammer out deal to develop tanks', *Jakarta Post*, 10 Sep. 2011.

Практично всі основні звичайні озброєння, імпортовані В'єтнамом у 2007-2011рр., надійшли з Росії (таблиця 6.6), включно з двома фрегатами класу *Genard* (за класифікацією НАТО, ці кораблі є корветами), двома бойовими катерами проекту-12418, вісьмома бойовими літаками *Су-30МК2* і двома системами берегової оборони *Бастіон*. У Росії були замовлені, але не поставлені шість підводних човнів проекту-636, 12 *Су-30МК2* і два фрегати класу *Genard* (з підвищеними можливостями ведення протичовнової боротьби); ще принаймні вісім катерів проекту-12418 виготовляються за ліцензією. Наприкінці 2011р. велися переговори з Росією про додаткові поставки систем *Бар'єр* і протикорабельних ракет *X-35*²². Водночас, В'єтнам має наміри урізноманітнити джерела постачання. За повідомленнями ЗМІ, наприкінці 2011р. країна проводила переговори з Нідерландами стосовно придбання до чотирьох фрегатів *SIGMA* та виявляла зацікавленість у закупівлі у США літаків протичовнової боротьби *P-3*²³.

Бруней і Філіппіни також купують морські судна, хоча й набагато нижчого рівня, ніж країни-сусіди. Впродовж 2007-2011рр. Бруней отримав три корвети *OPV-80* від Німеччини, а Філіппіни – патрульне судно *Hamilton*, що було у використанні, від США (обіцяно передати Філіппінам і друге подібне судно). У 2011р. Філіппіни оголосили про невідкладні плани придбання третього судна *Hamilton*, інших патрульних кораблів, літаків морського патрулювання та до 12 американських бойових літаків *F-16*, що були у використанні²⁴.

²² 'Việt Nam mua thêm Bastion-P và phát triển tên lửa hành trình' [Viet Nam to buy more Bastion-P and cruise missile development], Vietnam Defence, 16 Feb. 2012, <<http://quocphong.vn/Home/tintuc/vietnam/Viet-Nam-mua-them-BastionP-va-phat-trien-ten-lua-hanh-trinh/20122/51363.vnd>>.

²³ Steketee, M., 'Vietnam bestellt vier korvetten bij Damen' [Viet Nam orders four corvettes from Damen], *NRC* (Rotterdam), 3 Oct. 2011, pp.26-27; Francis, L., 'SE Asian nations seek improved ASW, AEW', *Aviation Week*, 17 Feb. 2012.

²⁴ Romero, A., 'Submarine for Navy? Noy bares AFP shop list', *Philippine Star*, 24 Aug. 2011; Romero, A., 'DND eyes 3 more Hamilton-class ships', *Philippine Star*, 14 Dec. 2011; 'Philippines eyes US materiel', *Jane's Defence Weekly*, 18 Jan. 2012, p.18; Pazzibugan, D.Z., 'P70B in contracts up for grabs in AFP', *Philippine Daily Inquirer*, 28 Jan. 2012; Evangelista, K., 'Philippines eye submarines to boost navy', *Philippine Daily Inquirer*, 17 May 2011.

IV. Поставки озброєнь до Вірменії та Азербайджану у 2007-2011рр.

ПОЛ ХОЛТОМ

Починаючи з припинення вогню в 1994р., регулярно з'являлися попередження про можливість відновлення війни між Вірменією та Азербайджаном, що точилася впродовж 1992-1994рр. за населений етнічними вірменами район Азербайджану Нагірний Карабах (рисунок 6.2). У 2011р. окремі спостерігачі відзначали наявність в обох країнах певних негативних процесів, здатних підштовхнути їх у найближчому майбутньому до війни¹. Вірменія та Азербайджан визначили врегулювання конфлікту в Нагірному Карабасі одним із ключових пріоритетів національної безпеки². Обидві сторони наполягають на мирному врегулюванні конфлікту, але кожна з них при цьому звинувачує іншу в порушенні Договору 1990р. про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ, *Treaty on Conventional Armed Forces in Europe, CFE Treaty*) та у провокуванні гонки озброєнь³. На військові паради у 2011р. обидві країни вивели нову техніку, якої раніше у них не було, що було очевидною демонстрацією сили⁴.

У 2010-2011рр. військові витрати Азербайджану демонстрували найвищі темпи зростання в реальних цінах; Вірменія у 2010р. витратила на військові потреби найбільшу, порівняно з будь-якою іншою європейською державою, частку ВВП⁵. У 2007-2011рр. Азербайджан збільшив, порівняно з 2002-2006рр., обсяги імпорту основних звичайних озброєнь і посів 38 місце в переліку найкрупніших отримувачів – порівняно з 53 місцем у 2002-2006рр.; при цьому, імпортні показники Вірменії знизилась і вона перемістилася, відповідно, з 71 місця на 84. Якщо у 2002-2006рр. Азербайджан імпортував у 2,5 рази більше основних звичайних озброєнь, ніж Вірменія, то у 2007-2011рр. цей розрив продовжував збільшуватись і становив 7,5 рази (таблиця 6.7). Водночас, упродовж 2010-2011рр. Вірменія виступала із заявами, які вказують на те,

¹ Див. наприклад: International Crisis Group (ICG), *Armenia and Azerbaijan: Preventing War*, Europe Briefing no.60 (ICG: Tbilisi, 8 Feb. 2011); 'The Nagorno-Karabakh conflict: still just about frozen', *The Economist*, 7 May 2011; Бабаян А. "По мнению российского эксперта, стороны Карабахского конфликта активно готовятся к войне". – Радио "Азатутюн", 1 августа 2011г., <<http://rus.azatutyun.am/content/article/24283732.html>>.

² Armenian National Security Council, 'National Security Strategy of the Republic of Armenia', 26 Jan. 2007, annex to Presidential Decree no.NH-37-N, 7 Feb. 2007, <<http://www.mil.am/1320693104>>, p.4; Armenian Ministry of Defence, 'Military doctrine of the Republic of Armenia', 2007, <<http://www.mil.am/1320693242>>, p.4; President of Azerbaijan, 'National Security Concept of the Republic of Azerbaijan', Instruction no.2198, 23 May 2007, <http://www.un.int/azerbaijan/pdf/National_security.pdf>, p.6.

³ US Mission to the OSCE, '27 January Plenary–Azerbaijan, Armenia trade charges on Russian arms transfers', Cable to US Department of State, no. 09USOSCE15, 2 Feb. 2009, <<http://www.wiki.leaks.org/cable/2009/02/09USOSCE15.html>>. Про розвиток подій навколо ДЗЗСЄ див. підрозділ IV розділу 9 цього видання.

⁴ Holdanowicz, G., 'Armenia displays surface-to-surface missile system hardware during anniversary parade', *Jane's Missiles and Rockets*, Nov. 2011, p.11; Holdanowicz, G., 'Azerbaijan shows new equipment at parade', *Jane's Defence Weekly*, 6 July 2011, p.8.

⁵ Див підрозділ VII розділу 4 цього видання.

Рисунок 6.2. Карта Вірменії та Азербайджану

Таблиця 6.7. Постачальники основних звичайних озброєнь до Вірменії та Азербайджану у 2007-2011рр.

Отримувач	Частка (%) у світовому імпорті озброєнь	Головні постачальники (частка в поставках отримувачу, %)		
		Перший	Другий	Третій
Вірменія	0,1	Росія (95%)	Україна (4%)	Білорусь (1%)
Азербайджан	0,6	Росія (55%)	Україна (34%)	Білорусь (5%)

Джерело: База даних СІПРІ про поставки озброєнь, <<http://www.sipri.org/databases/armstransfers>>.

що країна у відповідь на військові закупівлі Азербайджану прагне купувати більше озброєнь. Докладніші дані про закупівлі озброєнь Вірменією та Азербайджаном за період 2007-2011рр. та офіційно оголошені мотиви цих закупівель викладені нижче.

Хоч обидві країни є об'єктами добровільного ембарго ОБСЄ на поставки озброєнь, ряд країн-учасниць – у т.ч. Білорусь, Росія, США, Туреччина та Україна – постачали їм основні звичайні озброєння упродовж 2007-2011рр.⁶ Серед цих постачальників особливо важливою є роль Росії, оскільки вона є співголовою Мінської групи ОБСЄ – форуму для переговорів з питань

⁶ У 1992р. попередниця ОБСЄ – Рада з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ, *Conference on Security and Co-operation in Europe, CSCE*) – закликала країни-учасниці запровадити ембарго на поставки озброєнь збройним силам, залученим до бойових дій в Нагірному Карабасі. Хоча це ембарго не є обов'язковим, деякі з країн-учасниць ОБСЄ відмовили в наданні ліцензій на експорт озброєнь і військової техніки до Вірменії та Азербайджану, виходячи з того, що це може порушити вимоги ембарго. Див.: *Conference on Security and Co-operation in Europe, Committee of Senior Officials, annex 1 to Journal no. 2 of the Seventh Meeting of the Committee, Prague, 27-28 Feb. 1992*. Стислий опис і перелік країн-учасниць ОБСЄ див. у додатку А цього видання.

мирного врегулювання Нагірнокарабаського конфлікту. Але, замість заохочення сторін до мирного врегулювання конфлікту, Росія, схоже, надала перевагу збереженню *status-quo* та одночасно стала головним постачальником озброєнь обом сторонам⁷.

Вірменія

Військові витрати Вірменії у 2011р. склали \$414 млн. Хоча цей показник є на 2,8% нижчим, ніж у 2010р. (4,2% ВВП), але впродовж останнього десятиріччя витрати зросли на 165%. При цьому, офіційні представники країни зазначали, що для правильного розуміння військових витрат Вірменії (та військового балансу з Азербайджаном) слід також зважати на витрати самопроголошеної Нагірнокарабаської Республіки⁸. За різними оцінками, загальні військові витрати Вірменії і Нагірнокарабаської Республіки у 2011р. склали щонайменше \$600 млн.⁹

Відкриті інформації про поставки основних звичайних озброєнь до Вірменії за останні роки дуже мало. Згідно з Базою даних СІПРІ, обсяг поставок озброєнь упродовж 2007-2011рр. був на 11% нижчим, ніж у 2002-2006рр.; водночас, загальний обсяг за обидва періоди був невеликим. Росія є найкрупнішим постачальником озброєнь до Вірменії, значно випереджуючи конкурентів (таблиця 6.7). Найвизначніша з відомих поставок Росії за цей період – поставка зенітних ракетних систем *C-300ПМУ* (за класифікацією НАТО – *SA-10C*), що було вперше визнано Вірменією наприкінці 2010р. Україна поставила два тренувальні літаки *L-39*, що були у використанні. Окремі з країн-членів ЄС повідомляли про видачу впродовж 2007-2010рр. ліцензій на дрібні за вартістю поставки військової техніки¹⁰. Чорногорія повідомила про надання ліцензій на загальну суму €2,9 млн. (\$3,8 млн.), включно з експортом у 2009р. переважно стрілецької зброї, легких озброєнь (СЗЛО) і боєприпасів загальною вартістю €1,3 млн. (\$1,7 млн.)¹¹.

У серпні 2010р. спеціальна оперативна група Уряду Вірменії рекомендувала заходи з модернізації Збройних сил, спрямовані насамперед на закупівлю озброєнь і розвиток національної оборонної промисловості. Міністр оборони Вірменії С.Оганян пояснив, що Уряд планує придбати високоточні озброєння великої дальності, та не спростував припущень, що ці закупівлі є реакцією

⁷ Мінська група заснована НБСЄ у 1992р. з метою заохочення Вірменії та Азербайджану до мирного, переговорного розв'язання конфлікту навколо Нагірного Карабаху. Франція, Росія і США є співголовами Групи, але останніми роками Росія почала відігравати провідну роль. Повний перелік членів групи див. у додатку А цього видання.

⁸ Мухин В. “Содружество милитаризированных государств”. – *Независимая Газета*, 17 марта 2010р.

⁹ Мухин В. (посилання 8).

¹⁰ Council of the European Union, 10th-13th EU annual reports on arms exports, <<http://www.consilium.europa.eu/eeas/foreign-policy/non-proliferation,-disarmament-and-export-control-security-related-export-controls-ii?lang=en>>.

¹¹ Montenegrin Ministry of Economy, *2009 Annual Report on Foreign Trade in Controlled Goods* (Ministry of Economy: Podgorica, 2010), p.35.

на відповідні придбання та замовлення Азербайджану¹². У грудні 2010р. Президент С.Саргсян підписав рішення Ради національної безпеки Вірменії про ухвалення Державної програми розвитку озброєнь і військової техніки на 2011-2015рр., розроблену за результатами досліджень спеціальної оперативної групи¹³. Широкому загалу доступна лише обмежена інформація про системи, що їх планується закупити за цією Програмою, хоч у червні 2011р. офіційні представники російської компанії *Рособоронекспорт* заявили про зацікавленість Вірменії у придбанні РСЗВ *БМ-30 Смерч*¹⁴. У Стратегічному оборонному огляді на період 2011-2015рр. визначене завдання зі створення “інтегрованої системи радіолокаційних і повітряних засобів спостереження, сполучених з модернізованою наземною системою протиповітряної оборони (ППО)”¹⁵.

Перетворення Росії на головного постачальника озброєнь Вірменії може бути пояснене двома причинами. По-перше, Вірменія є членом Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ) і нею укладені двосторонні угоди з Росією стосовно військової бази в Гюмрі на північному заході країни, що передбачають можливість отримання нею озброєнь з Росії за нижчою ціною або безоплатно¹⁶. В серпні 2010р. Росія надала Вірменії гарантії безпеки та розширила зобов’язання з надання озброєнь і військової техніки у вигляді допомоги в обмін на згоду подовжити термін оренди Росією бази в Гюмрі до 2044р.¹⁷ По-друге, коло потенційних постачальників озброєнь до Вірменії є дуже обмеженим через ембарго ОБСЄ, конфліктність проблеми та тиск з боку Азербайджану на потенційних постачальників. Упродовж 2007-2010рр. країни-члени ЄС відхилили 22 із 30 запитів на ліцензування експорту озброєнь і військової техніки до Вірменії; 21 рішення про відмову в наданні ліцензій прийнято на підставі критерію 1 Спільної позиції ЄС про експорт озброєнь, який містить вимогу враховувати ембарго ОБСЄ на постачання озброєнь¹⁸.

Політична чутливість поставок озброєнь до Вірменії особливо проявилась у вересні 2011р., коли МО Молдови оголосило про продаж ним Вірменії “застарілих боєприпасів” через латвійську посередницьку компанію¹⁹. Було з’ясовано, що Молдова погодилася поставити 60 т керованих протитанкових ракет з пусковими установками, РСЗВ і боєприпаси до них; 40 т боєприпасів були поставлені у вересні 2011р. За інформацією МЗС Латвії, залучена

¹² ‘Armenia seeking long-range weapons’, Radio Free Europe/Radio Liberty, 10 Aug. 2010, <<http://www.rferl.org/articleprintview/2124214.html>>.

¹³ Danielyan, E., ‘Armenia displays sophisticated air defence systems’, *Eurasia Daily Monitor*, 19 Jan. 2011.

¹⁴ ‘Armenian military “interested” in acquiring Russian rocket artillery’, Radio Free Europe/Radio Liberty, 9 June 2011, <<http://www.rferl.org/articleprintview/24230218.html>>.

¹⁵ Armenian Ministry of Defence (MOD), *Strategic Defense Review 2011-2015, Public Release* (MOD: Yerevan, [n.d.]), p.13.

¹⁶ Стилий опис і перелік країн-членів ОДКБ див. у додатку А цього видання.

¹⁷ President of Russia, ‘Ratification of Protocol No.5 between Russia and Armenia’, 27 June 2011, <<http://eng.kremlin.ru/news/2477>>.

¹⁸ Council of the European Union (посилання 10); Council Common Position 2008/944/CFSP of 8 Dec. 2008 defining common rules governing control of exports of military technology and equipment, *Official Journal of the European Union*, L335, 13 Dec. 2008.

¹⁹ Moldovan Ministry of Defence, ‘Sale of ammunition considered legal’, 21 Sep. 2011, <<http://www.army.md/?lng=3&action=show&cat=122&obj=871>>.

до поставки латвійська компанія не мала ліцензії на експорт; розслідування стосовно цієї оборудки провів також Парламент Молдови – у зв'язку з тим, що надлишкові озброєння були продані занадто дешево²⁰. Молдова прийняла рішення заморозити подальше виконання поставки. Схоже, це рішення було прийняте та реалізоване під тиском Азербайджану; при цьому, Посол Молдови в Баку заявив, що оборудка була “прикрою помилкою”, яка зашкодила відносинам з Азербайджаном²¹.

Азербайджан

Військові витрати Азербайджану у 2011р. становили \$3,1 млрд., зростання в реальних цінах склало 89% – порівняно з 2010р., і 742% – порівняно з 2002р. У 2010р. військові витрати становили 2,9% ВВП – менше, ніж у 2008р. та 2009р. (3,3%). Наприкінці 2010р. Уряд Азербайджану оголосив про заплановані на 2011р. витрати на закупівлю сучасних озброєнь і військову реформу в розмірі 20% національного бюджету²². Військовий бюджет Азербайджану на 2011р. у розмірі \$3,1 млрд. був оприлюднений у жовтні 2010р. – незабаром після того, як Уряд Вірменії запропонував загальний бюджет у розмірі \$2,8 млрд., включно з видатками на оплату діяльності державної прокуратури та судів (наголошувалося, що саме за рахунок внесення до оборонного бюджету невійськових витрат він виявився роздутим)²³. При цьому, нагальним залишається питання: чи трансформуються військові витрати Азербайджану у відповідне зростання його військового потенціалу. Дехто із скептично налаштованих спостерігачів вже повідомляли про корупцію у сфері військових витрат і висловлювали думку, що ці витрати були завищені з метою зробити видимість виконання Президентом Г.Алієвим своєї обіцянки від 2007р. – вивести обсяг військових витрат Азербайджану на рівень, вищий за весь державний бюджет Вірменії²⁴.

Обсяг поставок основних звичайних озброєнь до Азербайджану впродовж 2007-2011рр. був на 164% більшим, ніж у 2002-2006рр. У 2007-2011рр. головними постачальниками озброєнь були Росія, Україна та Білорусь (таблиця 6.7), але озброєння постачалися також з Ізраїлю, Південної Африки та Туреччини. В загальному імпорті Азербайджану частка літаків складала 55%, бронемашин – 19%, керованих ракет – 12%, систем ППО – 7%, артилерії – 7%. Румунія і Чехія надали експортні ліцензії загальною вартістю €12 млн. (\$15,6 млн.) і €6,4 млн. (\$8,3 млн.) та виконали у 2007-2011рр. поставки різних видів

²⁰ Kudryavtsev, N., ‘The case of the arms supplier Latspeceksports: 5 million were lost in the course of the transaction’, Kriminal.lv, 28 Oct. 2010, <<http://www.kriminal.lv/news/delo-postavsh-tika-oruzhiya-latspeceksports-po-hodu-sd>>.

²¹ ‘Moldova nixes arm sale to Armenia’, Radio Free Europe/Radio Liberty, 11 Nov. 2011, <<http://www.rferl.org/articleprintview/24388532.html>>.

²² Манафов Р., Халилов Дж. “В 2011г. расходы на оборону возрастут почти в два раза”. – Эхо, 13 октября 2010г., <http://www.echo-az.com/archive/2010_10/2388/politica01.shtml>.

²³ Sanamyan, E., ‘Tight leash: Azerbaijan–Armenia arms race accelerates’, *Jane’s Intelligence Review*, Mar. 2011, pp.22-23.

²⁴ International Crisis Group (ICG), *Nagorno-Karabakh: Risking War*, Europe Report no.187 (ICG: Tbilisi, 14 Nov. 2007), p.6; International Crisis Group (ICG), *Azerbaijan: Defence Sector Management and Reform*, Europe Briefing no.50 (ICG: Baku, 29 Oct. 2008), pp.7-8.

озброєнь, компонентів і військового обладнання вартістю €6,6 млн. (\$8,6 млн.) і €4 млн. (\$5,2 млн.), відповідно²⁵.

У 2011р. Азербайджан отримав від Росії першу з двох запланованих для поставки систем ППО *C-300ПМУ-2* (за класифікацією НАТО – *SA-20B*), чотири (із запланованих 24) бойові вертольоти *Mu-35M* та 15 із 60 запланованих вертольотів *Mu-17* – усі замовлені у 2010р. Ізраїль поставив перший безпілотний літальний апарат (БЛА) *Hermes-450*, замовлений у 2008р., та перші БЛА *Aerostar*, виготовлені в Азербайджані за ліцензією. В 2011р. були завершені поставки з Південної Африки 25 бронетранспортерів (БТР) *Marauder*, а також 25 БТР *Matador*, зібраних в Азербайджані. Туреччина розпочала поставки 60 БТР *Cobra* та 30 РСЗВ *Roketsan* калібру 107 мм.

З 2005р., після утворення у грудні того року Міністерства оборонної промисловості, Уряд Азербайджану декларує прагнення розвивати національне виробництво озброєнь – як для оснащення власних Збройних сил, так і на експорт²⁶. Оборонно-промислові потужності Азербайджану обмежуються наразі лише збиранням і ліцензійним виробництвом. Упродовж 2011р. Азербайджан оголосив про ряд угод з придбання СЗЛЮ, броньованих машин, тактичних ракет і БЛА – окремі з угод передбачають ліцензійне виробництво або збирання в Азербайджані. В лютому 2011р. Азербайджан підтвердив факт отримання ним російської ліцензії на виробництво 12 тис. автоматів *AK-74M* калібру 5,45 мм щорічно²⁷. Розвивається також співробітництво між виробниками озброєнь Азербайджану та Туреччини; тісні політичні зв'язки двох країн забезпечують стабільну базу такого розвитку. У 2011р. Азербайджан оголосив про досягнуті домовленості стосовно спільного з турецькими компаніями виробництва гранатометів калібру 40 мм, кулеметів *MP5* і ракет до РСЗВ *Roketsan* калібрів 107 мм і 122 мм²⁸. У 2011р. Азербайджан оголосив про замовлення в Південній Африці додатково 30 БТР *Marauder* і 30 БТР *Matador*, що збиратимуться в Азербайджані, а також про розміщення замовлень прикордонних військ на ліцензійне виробництво українсько-білоруських протитанкових ракет Р-2 Скіф і модернізованих бойових вертольотів *Mu-24Г*.

Упродовж 2011р. спостерігалось активне застосування Азербайджаном БЛА вздовж т.зв. “лінії контакту” (рисунок 6.3), а 12 вересня 2011р. Збройні сили Нагірного Карабаху вперше повідомили про знищення ними БЛА

²⁵ Czech Ministry of Industry and Trade (MPO), *Annual Report on the Czech Republic's Control of the Export of Military Equipment and Small Arms for Civilian Use, 2007-10* edns (MPO: Prague, 2008-11); and Romanian Ministry of Foreign Affairs (MFA), *National Agency for Export Controls, Arms Export Controls Annual Report, 2007-10* edns (MFA: Bucharest, 2008-11).

²⁶ ‘Azerbaijan to export military hardware of its make in 2-3 years’, ITAR-TASS, 20 Nov. 2007; ‘Azeri paper questions need for Defence Industry Ministry’, *Baku Zerkalo*, 19 Feb. 2008.

²⁷ Suleymanov, R., ‘Azerbaijan starts serial production of AK-74M assault rifles basing on Russian license’, Azeri Press Agency, 7 July 2011, <<http://www.en.apa.az/print.php?id=151080>>.

²⁸ Suleymanov, R., ‘Azerbaijan and Turkey to jointly produce grenade launcher and submachine gun’, Azeri Press Agency, 21 Feb. 2011, <<http://en.apa.az/print.php?id=141182>>; Suleymanov, R., ‘Turkish company to begin delivering missiles to Azerbaijani Armed Forces in early 2012’, Azeri Press Agency, 19 Oct. 2011, <<http://en.apa.az/news.php?id=157658>>.

Азербайджану²⁹. До 2011р. Азербайджан отримав невелику кількість БЛА від Ізраїлю. Співробітництво з Ізраїлем посилювалось у 2011р., коли азербайджанська компанія *Azad Systems Company* та ізраїльська *Aeronautics* створили спільне підприємство для виробництва 60 БЛА *Orbiter* та *Aerostar*. Ізраїль прагне зміцнити свої позиції з подальшим перетворенням на головного постачальника озброєнь і військової техніки Азербайджану, що було продемонстровано в лютому 2012р., коли Ізраїль та Азербайджан уклали угоди загальною вартістю \$1,6 млрд. на поставки БЛА, зенітних ракетних систем і радіолокаційних систем повітряного спостереження³⁰.

У 2010р. Азербайджан висловив зацікавленість у закупівлі китайсько-пакистанських винищувачів *JF-17*; відповідні перемовини з *Pakistan Aeronautical Complex* тривали впродовж 2011р.³¹ У травні 2011р. Міністр оборонної промисловості Азербайджану Я.Джамалов заявив, що Азербайджан проводив переговори з китайськими компаніями стосовно придбання ракет “земля-земля” великої дальності³².

Упродовж 2007-2010рр. країни-члени ЄС відхилили 36 запитів на отримання ліцензій на експорт озброєнь і військової техніки до Азербайджану; з них у 35 випадках підставою для відмови був критерій 1 Спільної позиції ЄС³³. У 2010р. Чехія оголосила про перегляд своєї політики стосовно як Вірменії, так і Азербайджану, а також про наміри “надавати рішення про згоду на поставки лише в разі експорту техніки несмертельних типів і не призначеної для ведення воєнних дій”³⁴. Позиції окремих країн-членів ЄС впливають на політику інших країн-постачальників, які бажають експортувати військову техніку до Азербайджану. Наприклад, Туреччина має намір поставити самохідні гаубиці *T-155 Firtina*, але німецька компанія *MTU*, як повідомляється у ЗМІ, відмовила в наданні необхідних двигунів, мотивуючи це потенційною небезпекою поставок такої техніки до регіону Нагірнокарабаського конфлікту³⁵. Тому турецькі компанії намагаються придбати двигуни в іншій країні або виготовляти їх у Туреччині.

²⁹ ‘Azerbaijani drone reportedly downed over Nagorno-Karabakh’, Radio Free Europe/Radio Liberty, 14 Sep. 2011, <<http://www.rferl.org/articleprintview/24328599.html>>.

³⁰ Teibel, A., ‘Israel inks 1.6 billion arms deal with Azerbaijan’, Associated Press, 26 Feb. 2012.

³¹ ‘Azerbaijan interested in purchase of JF-17 Thunder fighters’, News.Az, 9 Aug 2010, <<http://www.news.az/articles/20583/print>>; Сулейманов Р. “Азербайджан заявил о намерении закупить боевые самолеты *JF-17 Thunder* совместного производства Пакистана и Китая”. – Агентство “Азери Пресс”, 15 ноября 2011г., <<http://www.ru.apa.az/print.php?id=207656>>.

³² Holdanowicz, G., ‘Azerbaijan shows off its improved missile and rocket-artillery power during parade’, *Jane’s Missiles and Rockets*, Aug. 2011, p.13.

³³ Council of the European Union (посилання 10).

³⁴ Czech Ministry of Industry and Trade, 2009 report (посилання 25), p.11.

³⁵ Suleymanov, R., ‘Turkey insists on selling T-155 Firtina self-propelled howitzer to Azerbaijan’, Azeri Press Agency, 14 Oct. 2011, <<http://en.apa.az/news.php?id=157324>>.

V. Фінансова вартість державного експорту озброєнь у 2001-2010рр.

МАРК БРОМЛІ

У таблиці 6.8 наведено офіційні дані про фінансову вартість державного експорту озброєнь за 2001-2010рр. Таблиця містить дані лише стосовно тих держав, які надали офіційну інформацію про фінансову вартість “експорту озброєнь”, “ліцензій на експорт озброєнь” або “угод про експорт озброєнь” принаймні за шість з 10 років, упродовж кожного з яких вартість експорту перевищувала \$10 млн. В офіційних виданнях, з яких надходять дані, всі ці категорії містяться в рубриці “Дані охоплюють” (*Stated data coverage*). За відмінності національних стандартів у цій сфері, категорія “експорт озброєнь” стосується, як правило, вартості експортованих озброєнь; “ліцензії на експорт озброєнь” – вартості ліцензій, виданих органами ліцензування; “угоди на експорт озброєнь” – вартості укладених експортних угод. Дані про експорт озброєнь різних держав не обов’язково є порівнянними та можуть ґрунтуватися на принципово різних понятійних апаратах і методологічних підходах.

Конвертація в долари (2010р.) здійснена за ринковим валютним курсом та індексом споживчих цін США (*US consumer price index, CPI*) звітного року.

Таблиця 6.8. Фінансова вартість експорту озброєнь держав, за даними національних урядових і промислових джерел у 2001-2010рр.

Дані наведені у \$ млн. у постійних цінах 2010р. Якщо не зазначено інше, дані наведені за календарні роки.

Держава	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Дані охоплюють
Австрія	..	50	155	6	157	197	178	312	491	494	Експорт озброєнь
Бельгія	425	267	329	23	355	415	1 985	1 403	3 177	2 342	Ліцензії на експорт озброєнь
Боснія і Герцеговина	936	1 307	891	780	355	1 193	1 295	1 981	1 556	1 328	Ліцензії на експорт озброєнь
Бразилія	50	89	68	55	86	66	..	Ліцензії на експорт озброєнь
Болгарія	357	202	58	329	318	381	168	38	101	..	Експорт озброєнь
	197	152	213	223	205	342	Експорт озброєнь
	443	596	544	705	446	392	Ліцензії на експорт озброєнь
Канада	471	524	613	571	297	343	319	530	482	..	Експорт озброєнь ^a
Чехія	67	88	111	129	122	126	250	282	247	287	Експорт озброєнь
	142	178	168	247	687	315	551	597	Ліцензії на експорт озброєнь
Данія	85	129	107	145	124	176	282	242	356	498	Ліцензії на експорт озброєнь
Фінляндія	44	62	66	60	143	72	108	138	123	78	Експорт озброєнь
	41	67	136	470	61	117	82	500	264	81	Ліцензії на експорт озброєнь
Франція	3 489	5 054	5 746	10 209	5 296	5 474	6 535	4 707	5 261	5 010	Експорт озброєнь
	4 454	4 284	5 644	4 846	5 713	7 808	8 147	9 768	11 527	6 778	Ліцензії на експорт озброєнь
Німеччина	404	363	1 783	1 618	2 263	1 864	2 173	2 117	1 891	2 806	Експорт озброєнь ^b
	4 061	3 717	6 507	5 457	5 854	5 684	5 280	8 587	7 121	6 296	Ліцензії на експорт озброєнь
Греція	56	59	150	22	40	119	47	71	321	391	Ліцензії на експорт озброєнь
Угорщина	15	13	17	22	24	22	24	25	Експорт озброєнь
	66	57	44	84	138	177	179	183	Ліцензії на експорт озброєнь
Індія	..	28	112	81	65	102	87	200	70	..	Експорт озброєнь ^c
Ірландія	60	41	47	39	42	62	47	46	64	32	Ліцензії на експорт озброєнь
Ізраїль	3 102	4 878	3 556	4 271	3 908	5 300	5 889	6 407	7 013	7 200	Угоди на експорт озброєнь
Італія	611	556	843	688	1 154	1 316	1 824	2 636	3 113	816	Експорт озброєнь
	951	1 050	1 715	2 136	1 890	2 974	6 828	8 398	9 450	4 306	Ліцензії на експорт озброєнь
Південна Корея	246	170	284	485	290	270	888	1 043	1 189	1 190	Експорт озброєнь
Литва	-	16	..	4	7	11	91	70	112	30	Ліцензії на експорт озброєнь
Нідерланди	947	1 096	1 258	742	801	895	Експорт озброєнь
	717	513	1 540	894	1 632	1 527	1 032	1 866	1 857	1 209	Ліцензії на експорт озброєнь

Держава	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	Дані охоплюють
Норвегія	219	349	506	345	426	492	574	699	734	592	Експорт озброєнь
Польща	245	377	403	373	413	546	1 964	605	Ліцензії на експорт озброєнь
Португалія	12	7	33	17	10	1	..	105	23	26	Експорт озброєнь
	21	..	41	24	17	1	39	113	40	28	Ліцензії на експорт озброєнь
Румунія	31	53	82	48	51	108	88	123	138	163	Експорт озброєнь
	42	111	119	178	177	233	201	Ліцензії на експорт озброєнь
Росія	4 563	5 843	6 638	6 673	6 840	7 031	7 782	8 457	8 639	10 000	Експорт озброєнь
Словаччина	29	29	43	53	56	62	20	Експорт озброєнь
	51	93	69	87	107	105	151	77	Ліцензії на експорт озброєнь
Південна Африка	248	295	485	489	..	463	597	723	937	1 138	Ліцензії на експорт озброєнь
Іспанія	255	314	512	582	582	1 147	1 344	1 386	1 902	1 494	Експорт озброєнь
	376	646	357	631	1 708	1 759	2 824	3 747	4 508	2 964	Ліцензії на експорт озброєнь
Швеція	365	428	950	1 145	1 289	1 521	1 494	1 951	1 801	1 907	Експорт озброєнь
	2 849	732	1 322	1 020	2 263	2 204	1 063	1 476	1 474	1 835	Ліцензії на експорт озброєнь
Швейцарія	188	216	334	373	231	343	407	675	680	614	Експорт озброєнь
Туреччина	165	301	392	226	376	381	442	583	681	634	Експорт озброєнь
Україна	616	606	593	736	810	813	957	Експорт озброєнь
Велика Британія	7 474	7 486	8 796	10 911	9 190	9 348	11 519	Експорт озброєнь ^d
	7 375	9 159	9 448	9 609	8 098	11 000	20 309	8 112	11 481	9 007	Замовлення на експорт озброєнь ^d
	..	3 647	6 005	4 264	4 188	3 235	1 888	3 658	4 888	3 757	Ліцензії на експорт озброєнь
США	11 253	11 812	12 855	13 408	13 148	13 326	12 944	12 075	14 540	12 189	Експорт озброєнь
	13 965	15 655	16 934	14 286	14 062	16 731	25 129	37 186	22 640	21 255	Угоди на експорт озброєнь

^a Ці величини не враховують експорт до США.

^b Ці величини стосуються лише експорту "воєнних озброєнь", як це визначено національним законодавством Німеччини.

^c Дані стосовно Індії за 2001-2008рр. наведені за період з 1 квітня поточного до 31 березня наступного року. Дані за 2009р. наведені за період 1 квітня - 31 грудня.

^d Ці дані стосуються експорту обладнання оборонного призначення та додаткового аерокосмічного обладнання й послуг.

Джерела: оприлюднена інформація або безпосередні контакти з урядами та офіційними представництвами промисловості; повний перелік джерел і всі доступні фінансові дані про експорт озброєнь див.: <http://www.sipri.org/research/armaments/transfers/measuring/financial_values>.

7. Світові ядерні сили

Загальний огляд

На початку 2012р. вісім держав володіли приблизно 4 400 одиницями ядерної зброї. Близько 2 000 з них зберігалися у стані високої бойової готовності. Якщо поррахувати всі ядерні боєголовки – в режимах оперативної готовності, активного або неактивного зберігання, резервні та заплановані до демонтажу, але ще не демонтовані, – то запаси США, Росії, Великої Британії, Франції, Китаю, Індії, Пакистану та Ізраїлю разом склали приблизно 19 тис. одиниць ядерної зброї (таблиця 7.1).

Усі п'ять ядерних держав, визнаних Договором 1968р. про нерозповсюдження ядерної зброї (Договір про нерозповсюдження, ДНЯЗ, Non-Proliferation Treaty, NPT) – Велика Британія, Китай, Росія, США, Франція – мають наміри зберегти свої ядерні сили. Росія і США реалізовували далекосяжні програми модернізації систем доставки ядерної зброї, боєголовок і виробничих потужностей (див. підрозділи I та II цього розділу). Водночас вони продовжували скорочувати свої ядерні сили згідно з укладеним у 2010р. Новим СНО, що набув чинності у 2011р., а також у рамках одностороннього скорочення своїх сил. Глобальне зменшення запасів ядерної зброї відбувалося саме завдяки скороченню найбільших у світі арсеналів Росії і США. Ядерні арсенали інших трьох визнаних ядерних держав є значно меншими, але всі вони або розгортали нову зброю, або заявили про такі наміри (див. підрозділи III-V). Китай – єдина визнана ядерна держава, яка нарощувала свої ядерні сили.

Доступність достовірної інформації про арсенали ядерних держав є різною. Велика Британія, США і Франція останнім часом оприлюднили важливі дані про ядерні потенціали. Натомість Росія зменшила прозорість – прийняла рішення не оприлюднювати докладні дані про свої стратегічні ядерні сили в рамках імплементації Нового СНО, попри здійснення нею обміну інформацією зі США. Китай, згідно з його довгостроковою стратегією стримування, залишається дуже непрозорим – відкритої інформації про його ядерні сили та виробництво зброї небагато.

Особливо важко отримати достовірну інформацію про стан ядерних арсеналів і спроможності трьох держав, що ніколи не були сторонами ДНЯЗ – Індії, Ізраїлю та Пакистану. Наявні дані, не підтверджені офіційними повідомленнями, часто є суперечливими або неточними. Індія і Пакистан нарощували ядерні ударні спроможності, тоді як Ізраїль нібито спостерігав за розвитком ситуації в Ірані (див. підрозділи VI-VIII). Дев'ята держава – Корейська Народно-Демократична Республіка (КНДР, або Північна Корея) – продемонструвала наявність ядерних військових спроможностей. Проте, публічного підтвердження прийняття нею на озброєння ядерної зброї немає (див. підрозділ IX).

Таблиця 7.1. Світові ядерні сили, станом на січень 2012р.

Усі величини є приблизними.

Країна	Рік першого ядерного випробування	Розгорнуті боєголовки ^a	Інші боєголовки ^b	Всього
США	1945	2 150 ^c	5 850	~8 000 ^d
Росія	1949	1 800 ^e	8 200 ^f	~10 000 ^g
Велика Британія	1952	160	65	225
Франція	1960	290	10	~300
Китай	1964	..	200 ^h	~240
Індія	1974	..	80-100 ^h	80-100
Пакистан	1998	..	90-110 ^h	90-110
Ізраїль	~80 ^h	~80
Північна Корея	2006	? ⁱ
Всього		~4 400	~14 600	~19 000

^a “Розгорнуті” означає боєголовки, встановлені на ракетах або розташовані на військових базах.^b Ці боєголовки перебувають у резерві, чекають на демонтаж або потребують певної підготовки (наприклад, збирання чи завантаження на пускові установки) для приведення в повну бойову готовність.^c Крім стратегічних боєголовок, ця величина враховує близько 200 нестратегічних (тактичних) одиниць ядерної зброї, розгорнутих у Європі.^d Ядерні запаси МО США складають близько 4 900 боєголовок. Ще близько 3 100 виведених з бойового складу боєголовок планується демонтувати до 2022р.^e Ці боєголовки призначені для доставки розгорнутими стратегічними носіями (МБР, БРПЧ, бомбардувальниками великої дальності).^f Ця величина враховує до 4 000 одиниць нестратегічної (тактичної) ядерної зброї, призначених для використання засобами малої дальності ВМС, ВПС і ППО. Уряд Росії заявив, що вся тактична ядерна зброя перебувала на складах і не розгорталася.^g Ця величина враховує близько 4 500 ядерних боєголовок у військових запасах. Ще близько 5 500 виведених з бойового складу боєголовок чекають на демонтаж.^h Ядерні запаси Ізраїлю, Індії, Китаю і Пакистану вважаються розгорнутими лише частково.ⁱ Північна Корея здійснила випробувальні ядерні вибухи у 2006р. та 2009р., але публічного підтвердження наявності у неї на озброєнні ядерної зброї немає.

Сировиною для ядерної зброї є розщеплювані матеріали – високозбагачений уран або виділений плутоній. П'ять ядерних держав виробляли і високозбагачений уран, і плутоній. Ізраїль, Індія і Північна Корея виробляли переважно збройовий плутоній, а Пакистан – високозбагачений уран (див. підрозділ X).

Наведені в цьому розділі дані є оціночними, ґрунтуються на загальнодоступних даних і не позбавлені невизначеностей, зазначених у примітках до таблиць.

Скорочення, що використовуються, наведені наприкінці підрозділу IX.

I. Ядерні сили США

ШЕННОН Н.КАЙЛ, ФІЛЛІП ШЕЛЛ, ХАНС М.КРИСТЕНСЕН

Станом на січень 2012р., в арсеналі США утримувалося, за оцінками, близько 2 150 боєготових ядерних боєголовок, у т.ч. 1 950 стратегічних і 200 тактичних (таблиця 7.2). Крім цих боєготових запасів, близько 2 750 боєголовок зберігаються в резерві – тож усі запаси становлять приблизно 4 900 боєголовок. Ще 3 100 виведених з бойового складу боєголовок чекають на демонтаж – таким чином загальна кількість боєголовок становить близько 8 000.

Порівняно з оцінками, наведеними в *Щорічнику СІПІ 2011*, рівень боєготовності сил суттєво не змінився¹. Незначне скорочення загальних запасів пов'язане з триваючим зняттям з озброєння надлишкових боєголовок *W76*.

Згідно з американо-російським Договором 2010р. про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Новий СНО, *Treaty on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, New START*), США надали повні нетаємні дані про свої стратегічні ядерні сили з розбивкою на розгорнуті, нерозгорнуті ракети та бомбардувальники на окремих базах, а також про приписані до них боєголовки². Станом на 1 вересня 2011р., США мали загалом 697 розгорнутих БР наземного та морського базування, а також 125 стратегічних бомбардувальників; ще 485 нерозгорнутих ракет і 25 бомбардувальників перебували на зберіганні. Всього до розгорнутих сил було приписано 1 790 боєголовок. Оскільки кожен розгорнутий бомбардувальник рахується за одиницю ядерної зброї, то на балістичні ракети припадає 1 665 боєголовок³.

З метою дотримання лімітів Нового СНО, до лютого 2018р. США повинні зняти з озброєння ще 100 боєголовок. Водночас їм доведеться ліквідувати 243 пускові установки (дозволяється утримувати не більше 700 розгорнутих і 100 нерозгорнутих).

Модернізація ядерних сил

Одночасно з помірним скороченням ядерних сил у рамках імплементації Нового СНО США планують модернізувати засоби доставки ядерної зброї, боєголовки та потужності з їх виробництва. Впродовж наступних 10 років буде витрачено \$214 млрд. на: проектування нового класу АПЧБР і нового бомбардувальника великої дальності подвійного призначення (в ядерному та звичайному оснащенні); оцінку варіантів МБР наземного базування нового

¹ Кайл Ш.Н. "Світові ядерні сили". – *Щорічник СІПІ 2011*, с.297-335.

² US Department of State, Bureau of Arms Control, Verification and Compliance, 'New START Treaty aggregate numbers of strategic offensive arms', Fact sheet, 1 Dec. 2011, <<http://www.state.gov/t/avc/rls/178058.htm>>. Стислий виклад та інші подробиці Нового СНО див.: *SIPRI Yearbook 2012*, Annex A та в попередніх виданнях *Щорічника СІПІ*. Про події 2011р. див. підрозділ I розділу 8 цього видання.

³ Аналіз нетаємних американських даних стосовно Нового СНО див.: Kristensen, H., 'US releases full New START data', FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 9 Dec. 2011, <<http://www.fas.org/blog/ssp/2011/12/newstartnumbers.php>>.

Таблиця 7.2. Ядерні сили США, станом на січень 2012р.

Вид	Назва	Кількість розгорнутих ^a	Рік першого розгортання	Дальність (км) ^b	Босголовики • потужність	Кількість боеголовок
Стратегічні сили						~1 950
Бомбардувальники		111/60				300
<i>B-52H</i>	<i>Stratofortress</i>	91/44	1961	16 000	КРПБ 5-150 Кт	200 ^c
<i>B-2</i>	<i>Spirit</i>	20/16	1994	11 000	бомби <i>B61-7</i> , <i>-11</i> , <i>B83-1</i>	100 ^d
МБР		714/500				500 ^e
<i>LGM-30G</i>	<i>Minuteman III</i>					
	<i>Mk-12A</i>	250	1979	13 000	1-3 • 335 Кт	250
	<i>Mk-21 SERV</i>	250	2006	13 000	1 • 300 Кт	250
АПЧБР/БРПЧ ^f		410/288				1 152
<i>UGM-133A</i>	<i>Trident II (D5)^g</i>					
	<i>Mk-4</i>	..	1992	>7 400	4 • 100 Кт	468
	<i>Mk-4A</i>	..	2008	>7 400	4 • 100 Кт	300
	<i>Mk-5</i>	..	1990	>7 400	4 • 475 Кт	384
Нестратегічні сили						200
Бомби <i>B61-3</i> , <i>-4</i>		..	1979	..	0,3-170 Кт	200 ^h
<i>RGM/UGM-109A/TLAM/N</i>		(0)	1984	2500	1 • 5-150 Кт	(0) ⁱ
Усього розгорнутих боеголовок						~2 150^j

.. – даних немає або вони не придатні для застосування; () – неточні дані; *SERV* – ракети-носії з підвищеною надійністю (*security-enhanced re-entry vehicle*).

^a Перша величина у стовпчику “Кількість розгорнутих” означає загальну наявну кількість боеголовок, включно з учбовими, експериментальними та резервними. Друга величина – штатний склад головних сил (*primary mission inventory, PMI*), тобто кількість літаків, призначених для виконання бойових завдань на випадок ядерної чи звичайної війни. Вона обчислюється не за правилами обліку Нового СНО і тому відрізняється від даних, зазначених у Договорі.

^b Дальність польоту авіації наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження.

^c *B-52H* здатні доставляти бомби *B61-7* та *B83-1*, але використовується переважно як носій КРПБ. Загальна кількість КРПБ скорочена до 528, приблизно 200 з яких розгорнуті. Згідно з Новим СНО, кожен ядерний бомбардувальник вважається за одиницю зброї, хоча на авіабазах може зберігатися набагато більша їх кількість.

^d Кількість боеготових авіабомб стосується лише бомб для бомбардувальників *B-2A*. *B-52H* також здатні доставляти бомби, але є носіями переважно КРПБ, оскільки ці бомбардувальники не призначені для подолання сучасних систем ППО.

^e У *NPR 2010* було вирішено найближчим часом оснастити кожну МБР однією боеголовкою і зберегти можливість, за необхідності, переоснастити частину сил, оснащену *W78*, головними частинами з БГРН. Оснащення заплановане на 2013-2017рр.

^f Два або більше з 14 АПЧБР, як правило, перебувають у ремонті. Їх ракети та боеголовки в загальній кількості не враховуються.

^g Хоча, згідно зі СНО-І, *D-5* могли нести по вісім боеголовок, підраховано, що з метою дотримання визначеної СНП граничної кількості боеголовок ракети у складі ВМС США мають завантажуватися 4-5 боеголовками. Поставка боеголовок *W76-1* започаткована в жовтні 2008р.

^h З 2001р. кількість розгорнутих в Європі бомб *B61* була в односторонньому порядку скорочена приблизно на дві третини – з 480 до близько 180. Додаткові боеголовки перебувають у резерві.

ⁱ Згідно з *NPR 2010*, КРМБ *Tomahawk* в ядерному спорядженні (*TLAM/N, Tomahawk land-attack missile, nuclear*) виведена з бойового складу.

³ З урахуванням ще близько 2 750 боєголовок у резерві, загальні запаси становлять приблизно 4 900 боєголовок. Ще близько 3 100 боєголовок чекають на демонтаж, тож загальна кількість боєголовок становить приблизно 8 000. Крім того, близько 15 тис. плутонієвих сердечників зберігаються на заводі *Pantex* у Техасі.

Джерела: бюджетні доповіді, прес-релізи і плани МО та Міністерства енергетики; документи МО, отримані згідно із Законом про свободу інформації (*Freedom of Information Act*); бесіди авторів з представниками ВПС, ВМС та Міністерства енергетики США; статті в рубриці “*NRDC Nuclear Notebook*” Бюлетеня вчених-атомників; авторські оцінки.

покоління; розгортання нових бойових літаків-носіїв ядерної зброї; виробництво вдосконалених або модернізованих ядерних боєголовок; будівництво нових потужностей з виробництва ядерної зброї.

Упродовж наступних кількох десятиріч стосовно всіх наявних типів американських боєголовок передбачені широкі програми подовження терміну служби та модернізації. Триває повномасштабне виробництво приблизно 1 200 боєголовок *W76-1* для БРПЧ *Trident II (D5)*, що забезпечить вищі спроможності флоту АПЧБР з нанесення точних ударів. На 2017-2021рр. заплановане виробництво бомб *B61-12*, що замінять *B61-3/4/7/10*.

В Огляді ядерного стану (*Nuclear Posture Review, NPR*) 2010р. МО США зазначило, що США “не розроблятимуть нові ядерні боєголовки”, але розглянуть усі можливі варіанти подовження терміну їх служби, в т.ч. “модернізацію наявних боєголовок, повторне використання ядерних компонентів різних боєголовок і заміну ядерних компонентів”⁴. Це має на меті відмову від поновлення реальних ядерних випробувань і забезпечення дотримання Договору 1996р. про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ДВЗЯВ, *Comprehensive Nuclear Test-Ban Treaty, CTBT*). В Огляді також зазначено, що будь-яка програма подовження терміну служби “використовуватиме лише ядерні компоненти випробуваних раніше розробок і не сприятиме створенню нових військових спроможностей”⁵. Але це залежатиме від визначення таких спроможностей, адже встановлення, наприклад, нового пристрою взведення, підриву та детонації може суттєво підвищити здатність боєголовки вражати певні типи цілей⁶.

Ядерна стратегія і планування

У 2011р. Адміністрація Президента Б.Обами, готуючись до наступних домовленостей з Росією про скорочення озброєнь, наказала зробити огляд американських планів визначення цілей для ядерних ударів і стану бойової готовності сил⁷. Перший міжвідомчий етап завершився на початку 2012р. та, як

⁴ US Department of Defense (DOD), *Nuclear Posture Review Report* (DOD: Washington, DC, Apr. 2010), p.xiv.

⁵ US Department of Defense (посилання 4).

⁶ Kristensen, H.M., ‘Small fuze-big effect’, FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 14 Mar. 2007, <http://www.fas.org/blog/ssp/2007/03/small_fuze_-_big_effect.php>.

⁷ US Mission Geneva, ‘Remarks as prepared for delivery by Tom Donilon, National Security Advisor to the President, Carnegie International Nuclear Policy Conference’, 29 Mar. 2011, <<http://geneva.usmission.gov/2011/03/31/donilon-future-nuclear-policy/>>.

очікувалося, мав призвести до змін директив із планування можливого застосування ядерної зброї, в т.ч. Стратегічного плану бойових дій США – Плану операцій стратегічного стримування і глобального удару (*OPLAN (Operations Plan) 8010-08 Strategic Deterrence and Global Strike*)⁸.

На виконання цього плану Стратегічне командування (*STRATCOM*) в жовтні 2011р. провело глобальні ядерні навчання *Global Thunder* – з метою перевірки готовності МБР, БРПЧ, бомбардувальників великої дальності, літаків-заправників, системи командування та управління до виконання стратегічних ядерних завдань.

Балістичні ракети наземного базування

США мають 450 МБР *Minuteman III*, розгорнутих у шахтних пускових установках на трьох авіабазах ВПС США: Мальмстром (штат Монтана), Майнот (штат Північна Дакота), Уоррен (штат Вайомінг). У Новому СНО враховано 448 МБР, розгорнутих станом на 1 вересня 2011р., і ще 324 нерозгорнутих МБР на зберіганні (266 ракет *Minuteman* і 58 *Peacekeeper*)⁹.

Більшість розгорнутих МБР мають одну боеголовку, але деякі – досі оснащені кількома боеголовками, тому загалом нараховується 500 боеголовок. Згідно з *NPR 2010* вирішено завершити процес, започаткований Адміністрацією Президента Дж.Буша, – зменшити кількість боеголовок на всіх МБР до однієї¹⁰. При цьому, зберігатиметься можливість, за необхідності, встановлення БГРІН на МБР, а кількості боеголовок залишаться на зберіганні.

Добігає кінця багаторічна та багатомільярдна програма модернізації і подовження до 2030р. терміну служби ракет *Minuteman III*¹¹. У *NPR 2010* вирішено, що у 2011-2012рр. розпочнеться оцінка варіантів розгортання нових ракет. Це передбачає дослідження “нових методів базування МБР, що можуть підвищити живучість і зменшити потреби у швидкому пуску. Така оцінка здійснюватиметься в рамках дослідження МО можливих заміन для наявних сил МБР”¹².

Підводні човни з балістичними ракетами

ВМС США мають на озброєнні 14 АПЧБР класу *Ohio*, кожен з яких несе 24 БРПЧ *Trident II (D5)*. Як правило, 12 з 14 АПЧБР вважаються боеготовими, маючи загалом 288 БРПЧ *D5* у середньому з чотирма боеголовками

⁸ Опис змін див.: Kristensen, H.M. and Norris, R., ‘Reviewing nuclear guidance: putting Obama’s words into action’, *Arms Control Today*, vol.41 (Nov. 2011), pp.12-19.

⁹ Нерозгорнуті МБР призначені не для розгортання, а для отримання запчастин і проведення випробувальних пусків. Ракети *Peacekeeper* були зняті з озброєння у 2003-2005рр., їх шахти підлягають знищенню.

¹⁰ Опис програми зменшення кількості боеголовок див.: Kile, S.N., Fedchenko, V. and Kristensen, H.M., ‘World nuclear forces, 2007’, *SIPRI Yearbook 2007*, pp.517-519.

¹¹ ‘Missile envy: modernizing the US ICBM force’, *Defense Industry Daily*, 14 Mar. 2011, <<http://www.defenseindustrydaily.com/Missile-Envy-Modernizing-the-US-ICBM-Force-06059>>.

¹² US Department of Defense (посилання 4), pp.23, 27.

кожна – разом приблизно 1 152 боєголовок¹³. Проте, кількість боєготових ПЧ може суттєво змінюватись, і згідно з Новим СНО, станом на 1 вересня 2011р., лише 10 з 14 АПЧБР були завантажені, маючи загалом 249 БРПЧ (три АПЧБР були порожні, один – завантажений частково). Коливання в кількості боєголовок може бути компенсоване за рахунок їх збільшення на кожній ракеті; згідно з даними Нового СНО, 10 “розгорнутих” човнів несли загалом близько 1 200 боєголовок, або в середньому 4-5 боєголовок на ракету.

У середньому 64% АПЧБР (8-9 ПЧ) постійно перебувають у морі, кожен човен здійснює, як правило, три 70-100-денних патрулювань на рік з інтенсивністю, порівнянню з часами холодної війни. До п'яти АПЧБР перебувають у стані підвищеної бойової готовності, 120 їх ракет оснащені приблизно 540 боєголовками.

Для ВМС США розробляється новий клас АПЧБР *SSBN(X)* на заміну АПЧБР класу *Ohio*, починаючи з 2029р. Передбачено мати 12 човнів нового класу, здатних нести 16 БРПЧ *Trident II (D5)*. За оцінкою, зробленою у 2010р. Бюджетним офісом Конгресу (*Congressional Budget Office, CBO*), для розробки та будівництва нового класу знадобиться \$100 млрд. Схвалюючи оборонний бюджет на 2012р., з метою економії коштів Конгрес США вимагав від МО розглянути альтернативні варіанти проекту АПЧБР¹⁴.

Нестратегічна ядерна зброя

Станом на січень 2011р., США зберігали близько 760 нестратегічних ядерних боєголовок, у т.ч. близько 200 авіабомб *B61*, розгорнутих у Європі, та 300 резервних бомб у США. Приблизно 260 боєголовок для КРМБ *Tomahawk (TLAM/N, Tomahawk land-attack missile, nuclear)* планується найближчим часом зняти з озброєння.

Бомби *B61* утримуються на шести авіабазах у п'яти європейських країнах НАТО: Бельгії, Італії, Нідерландах, Німеччині та Туреччині¹⁵. Приблизно половина бомб призначені для доставки американськими літаками *F-15E* та *F-16*. Американську ядерну зброю можуть доставляти бойові літаки неядерних країн НАТО – бельгійські, голландські та турецькі *F-16*, італійські та німецькі *Tornado*.

У *NPR 2010* передбачено, що застосовувати ядерну зброю зможуть частина уніфікованих ударних винищувачів *F-35 (Block IV)*, але не зазначено, чи буде ця зброя розгорнута в Європі. *F-35* будуть оснащені новими бомбами *B61-12* – модифікованою версією *B61-3/4/10* і *B61-7*.

¹³ У загальній кількості не враховані 48 ракет і 192 боєголовки для двох АПЧБР, що перебувають у ремонті.

¹⁴ Про оборонний бюджет США див. підрозділ III розділу 4 цього видання.

¹⁵ Під час брифінгу НАТО з питань *NPR* у вересні 2009р. перший помічник заступника МО з політичних питань Дж.Міллер (*James Miller*) згадував про “180 нестратегічних боєголовок НАТО”. Можливо, він мав на увазі кількість, зазначену у плані розгортання зброї США в Європі. План передбачає можливість відхилення від дозволеної кількості боєголовок на $\pm 10\%$. Див.: *US Mission to NATO, 'PDUSDP Miller consults with allies on Nuclear Posture Review'*, Cable to US State Department, no. 09USNATO378, 4 Sep. 2009, <<http://wikileaks.org/cable/2009/09/09USNATO378.html>>, para.17.

Після початку надходження на озброєння у 2018р. бомба *B61-12* суттєво підвищить європейські військові спроможності. В ній буде використано ядерний вибуховий пристрій бомби *B61-4* максимальною потужністю близько 50 Кт. Але, оскільки *B61-12* має також відповідати вимогам до більш потужної *B61-7* (до 360 Кт), то вона буде оснащена керованим хвостовим оперенням для підвищення точності вартістю \$700 млн. Це підвищить спроможності *B61-12* з ураження підземних цілей і забезпечить можливість планування ударів меншої потужності по інших цілях для зменшення супутньої шкоди¹⁶.

¹⁶ Про *B61-12* та її призначення див.: Kristensen, H.M., 'B61 LEP: increasing NATO nuclear capability and precision low-yield strikes', FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 15 June 2011, <<http://www.fas.org/blog/ssp/2011/06/b61-12.php>>.

II. Ядерні сили Росії

ШЕННОН Н.КАЙЛ, ВІТАЛІЙ ФЕДЧЕНКО, ФІЛЛІП ШЕЛЛ, ХАНС М.КРИСТЕНСЕН

Станом на січень 2012р., Росія мала приблизно 1 800 розгорнутих ядерних боеголовок, які всі були розміщені на стратегічних ракетах великої дальності або зберігалися на базах у військах (таблиця 7.3). Цей показник є меншим, ніж у *Щорічнику СІПРІ 2011*, і є результатом перерахунку на основі узагальнених даних Нового СНО та коригування підрахунку зброї на бомбардувальниках. Крім того, Росія мала значні запаси нерозгорнутих ядерних боеголовок – близько 2 000 нестратегічних (тактичних) ядерних боеголовок у сховищах і ще 5 500 боеголовок, що були зняті з озброєння та чекали на демонтаж.

У 2011р. Росія і США двічі обмінялися даними про кількість, розташування та технічні характеристики стратегічних ядерних сил, які є предметом Нового СНО¹. Станом на 1 вересня 2011р., в Росії до 516 стратегічних носіїв – МБР, БРПЧ і стратегічних бомбардувальників – було приписано загалом 1 566 боеголовок². Це означає, що Росія вже наблизилася до ліміту Нового СНО у 1 550 розгорнутих боеголовок, досягнення якого передбачалося до 2018р. Росія відмовилась оприлюднити повні нетаємні дані інформаційного обміну згідно з Новим СНО з розбивкою на розгорнуті, нерозгорнуті ракети та бомбардувальники на окремих базах, а також приписані до них боеголовки.

Певне скорочення озброєнь, передбачене Новим СНО, закріпило тенденції у стратегічних силах Росії – їх скорочення продовжується мірою завершення термінів служби ракет і бомбардувальників, виготовлених ще за радянських часів. Через технічні та фінансові обмеження введення Росією нових або модернізованих систем доставки відбувалося нижчими темпами, ніж виведення старих.

Скорочення сил супроводжувалося доктринальним відходом від радянських вимог такого “ядерного паритету” з усіма потенційними противниками, який би водночас забезпечував мінімальне стримування США. В ухваленій у 2009р. Стратегії національної безпеки РФ зазначається, що Росія в найбільш ефективний спосіб підтримуватиме паритет зі США у наступальних стратегічних озброєннях³. На думку поважних військових експертів, стратегічні ядерні сили Росії за нинішніх обмежень у рамках контролю над озброєннями можуть забезпечити “гарантовано достатнє” стримування, але

¹ Про положення Нового СНО див. підрозділ I розділу 8 цього видання.

² Див. таблицю 8.2 у підрозділі I розділу 8 цього видання. Згідно з Новим СНО, кожен стратегічний бомбардувальник рахується як носій лише однієї боеголовки, навіть якщо літак може бути завантажений більшою кількістю ядерних крилатих ракет або ядерних авіабомб. Див.: US State Department, Bureau of Arms Control, Verification and Compliance, ‘New START Treaty aggregate numbers of strategic offensive arms’, Fact sheet, 25 Oct. 2011, <<http://www.state.gov/t/avc/rls/176096.htm>>.

³ Стратегия национальной безопасности Российской Федерации до 2020г., Указ Президента Российской Федерации №537 от 12 мая 2009г., <<http://www.scrf.gov.ru/documents/99.html>>.

Таблиця 7.3. Ядерні сили Росії, станом на січень 2012р.

Тип/російське позначення (позначення НАТО)	Кількість розгорнутих	Рік початку розгорнання	Дальність (км) ^a	Боеголовки • навантаження	Кількість боеголовок ^b
Стратегічні наступальні сили					~1 510/2 430
Бомбардувальники	72				72/820 ^c
<i>Ту-95МС6 (Bear-H6)</i>	28	1981	6 500- 10 500	6 • КРПБ <i>AS-15A</i> , бомби	28/168
<i>Ту-95МС16 (Bear-H16)</i>	31	1981	6 500- 10 500	16 • КРПБ <i>AS-15A</i> , бомби	31/496
<i>Ту-160 (Blackjack)</i>	13	1987	10 500- 13 200	12 • КРПБ <i>AS-15B</i> або <i>AS-16</i> , бомби	13/156
МБР	322				1 087
<i>РС-20В (SS-18 Satan)</i>	50	1992	11 000- 15 000	10 • 500-800 Кт	500
<i>РС-18 (SS-19 Stiletto)</i>	48	1980	10 000	6 • 400 Кт	288
<i>РС-12М Тополь (SS-25 Sickle)</i>	135	1985	10 500	1 • 800 Кт	135
<i>РС-12М2 Тополь-М (SS-27)</i>	56	1997	10 500	1 • 800 Кт	56
<i>РС-12М1 Тополь-М (SS-27)</i>	18	2006	10 500	1 • (800 Кт)	18
<i>РС-24 Ярс (SS-27 Mod 2)</i>	15	2010	10 500	6 • (100? Кт)	90
БРПЧ	144				352/528 ^d
<i>РСМ-50 Волна (SS-N-18 M1 Stingray)</i>	48	1978	6 500	3 • 50 Кт	96/144
<i>РСМ-54 Синева (SS-N-23 Skiff)</i>	96	1986/2007	9 000	4 • 100 Кт	256/384
<i>РСМ-56 Булава (SS-NX-32)</i>	(32)	(2011)	>8 050	6 • (100? Кт)	(192)
Нестратегічні сили					(~2 000)*
Протиракети, ППО, берегова охорона ^e	~1 100				(~425)*
<i>53Т6 (SH-08, Gazelle)</i>	68	1986	30	1 • 10 Кт	(68)*
<i>С-300/С-400 (SA-10/12/20/21)</i>	1 000	1980	..	1 • малої потужності	(~340)*
<i>SSC-1В (Sepal)</i>	34	1973	500	1 • 350	(~17)*
ВПС ^f	430				(~730)*
<i>Ту-22М3 (Backfire-С)</i>	150	1974	..	3 • ПКР, бомби	(~450)*
<i>Су-24М/М2 (Fencer-D)</i>	264	1974	..	2 • бомби	
<i>Су-34 (Fullback)</i>	16	2006	..	2 • бомби	
СВ ^g	164				(~164)*
<i>SS-21 Точка (Scarab)</i>	150	1981	120	(1 • 10 Кт)	(~150)*
<i>SS-26 Искандер (Stone)</i>	24	2005	500	(1 • 10 Кт)	(~24)*
ВМФ					(~700)*
КРМБ, ПЧО, ЗРК, глибинні бомби, торпеди ^h					
Загалом розгорнутих /виділених боеголовок					~1 800/4 430ⁱ

.. – даних немає або вони не придатні до застосування; () – неточні дані.

* За даними Уряду Росії, всі нестратегічні ядерні боеголовки перебувають на зберіганні та не враховані в загальній кількості розгорнутих боеголовок. Крім 2 000 боеголовок для нестратегічних ядерних сил, перелічених у таблиці, вважається, що ще 2 000 боеголовок виведені з бойового складу та чекають на демонтаж.

^a Дальність польоту авіації наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження.

^b Оцінки стратегічних боеголовок подані двома величинами: перша – оцінка розгорнутих боеголовок згідно з Новим СНО; друга – оцінка загальної кількості боеголовок, приписаних до системи доставки. В таблиці не враховані т.зв. “літаки-фантоми” – бомбардувальники, що не мають ядерних завдань, але оснащені електронним обладнанням і тому підлягають обліку за Договором.

^c Лише 300 з 820 одиниць зброї вважаються приписаними до бомбардувальників великої дальності та наявними на авіабазах. Решта – зберігаються в центральних сховищах.

^d Два з трьох АПЧБР постійно перебувають у ремонті без приписаних ядерних ракет і боеголовок.

^e Комплекси *51T6 (SH-11 Gorgon)* зняті з озброєння. Системи *C-300П (SA-10 Grumble, SA-12 Gargoyle), C-300B (SA-12A Gladiator, SA-12B Giant)* та *C-400 (SA-21 Growler)* можуть застосовуватися проти деяких БР. Вважається, що лише третина з 1 000 розгорнутих *C-300* можуть мати ядерний босзаряд.

^f Ці дані дозволяють припустити, що лише половина ударних літаків наземного базування мають ядерні завдання.

^g За даними Міжнародного військового штабу НАТО (*NATO's International Military Staff*), під час російських навчань *Zanad* і *Ладога*, проведених у серпні-вересні 2009р., здійснювалися “пуски ракет, деякі з яких могли імітувати застосування тактичної ядерної зброї”. Див.: Daalder, I., US Ambassador to NATO, ‘NATO-Russia: NAC discusses Russian military exercises’, Cable to SIPDIS, USNATO546, 23 Nov. 2009, <<http://www.aftenposten.no/spesial/wikileaksdokumenter/article4028273.ece>>.

^h Вважається, що надводні кораблі не мають ядерних торпед.

ⁱ Перша величина – оціночна кількість боеголовок, що підлягають обліку за Новим СНО, плюс близько 300 боеприпасів для бомбардувальників, що мають зберігатися на авіабазах. Ще 700 стратегічних боеголовок для АПЧБР і бомбардувальників перебувають у резерві, близько 2 000 нестратегічних боеголовок – у центральних сховищах. Крім того вважається, що близько 5 500 знятих з озброєння боеголовок чекають на демонтаж, тож загальна кількість становить близько 10 тис. боеголовок.

Джерела: прес-релізи МО Росії; Державний департамент США, Меморандум про розуміння СНО, 1990р. - липень 2009р.; узагальнені дані в рамках Нового СНО, 2012р.; документи Національного центру повітряної та космічної розвідки (*National Air and Space Intelligence Center, NASIC*) ВПС США, *Ballistic and Cruise Missile Threat* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, June 2009); різні випуски *World News Connection*, Національна служба технічної інформації (*National Technical Information Service, NTIS*) Міністерства торгівлі США (*US Department of Commerce*); російські ЗМІ; Стратегічні ядерні сили Росії, <<http://www.russianforces.org/>>; Міжнародний інститут стратегічних досліджень (*International Institute for Strategic Studies, IISS*), *The Military Balance 2010* (Routledge: London, 2010; Cochran, T.B. et al., *Nuclear Weapons Databook, vol.4, Soviet Nuclear Weapons* (Harper & Row: New York, 1989); різні випуски *Jane's Strategic Weapon Systems*; праці Інституту ВМС США; статті в рубриці “*NRDC Nuclear Notebook*” Бюлетеня вчених-атомників; авторські оцінки.

потребують якісного покращення в напрямках підвищення їх живучості, спроможності гарантовано нанести другий удар і здатності долати протиракетну оборону⁴.

Пріоритетами планів модернізації стратегічних сил Росії є розгортання мобільної МБР на колісному шасі та розробка нової важкої МБР шахтного базування. Росія також працює в напрямі прийняття на озброєння нового покоління стратегічних підводних човнів, БРПЧ та модернізації парку стратегічних бомбардувальників.

⁴ Умнов С. “СЯС России: Нарращивание возможностей по преодолению противоракетной обороны”. – *Военно-промышленный курьер*, 8-14 марта 2006г.; Есин В. “США: курс на глобальную ПРО”. – *Военно-промышленный курьер*, 25-31 августа 2010г.

Стратегічні бомбардувальники

Командування дальньої авіації Росії має на озброєнні 13 бомбардувальників *Tu-160*, 31 *Tu-95МС16* та 28 *Tu-95МС6*. У 2011р. Командування здійснило 50 патрулювань стратегічних бомбардувальників, продовжуючи практику, припинену в 1992р. та поновлену у 2007р.⁵ З метою підтримання темпів далеких патрулювань, Росія розпочала програму модернізації і подовження терміну служби старіючих стратегічних бомбардувальників. Проте, бойові частини стратегічної авіації Росії, за повідомленнями, мають проблеми з ремонтом та обслуговуванням літаків, що не дозволяє підвищити інтенсивність патрулювань. Також повідомлялося про брак літаків-заправників (*Ил-78*), необхідних для виконання завдань на великих відстанях⁶.

У 2011р. *Конструкторское бюро (КБ) Туополева* продовжило розробку нового стратегічного бомбардувальника під назвою *ПАК ДА (Перспективный авиационный комплекс дальней авиации)*. Наявні плани передбачають будівництво першого прототипу *ПАК ДА* до 2020р., літак має надійти на озброєння до 2030р.⁷

Балістичні ракети наземного базування

Станом на січень 2012р., до Ракетних військ стратегічного призначення (РВСП) Росії належали три ракетні армії з 12 ракетними дивізіями, які загалом мали на озброєнні 322 МБР різних типів⁸. Рідкопаливні МБР шахтного базування радянських часів *РС-20В (SS-18)* та *РС-18 (SS-19)* мають бути зняті з озброєння до 2020р.⁹ 27 грудня 2011р. з космодрому Байконур у Казахстані відбувся запуск МБР *РС-18* у рамках програми подовження строку служби ракет на термін, втричі більший за плановий¹⁰. У 2011р. МО оголосило про обрання *КБ Макеева* – традиційного розробника БРПЧ – для початку проектування та розробки важкої МБР шахтного базування для заміни *РС-20В* та *РС-18*¹¹.

Здійснюється програма подовження терміну служби твердопаливної мобільної МБР *РС-12М Тополев (SS-25)*. Після двох випробувальних пусків, проведених у 2011р., в РВСП оголосили, що ракети *РС-12М* залишаться на бойовому чергуванні до 2019р. У 2011р. в рамках програми подовження

⁵ Президент РФ, Заявление для прессы и ответы на вопросы журналистов после анти-террористических учений “Мирная миссия-2007” и саммита Шанхайской организации сотрудничества, 17 августа 2007г., <<http://archive.kremlin.ru/text/appears/2007/08/141795.shtml>>; “В Военно-воздушных силах России отмечают День Дальней авиации”. – ИТАР-ТАСС, 23 декабря 2011г., <<http://www.itar-tass.com/c9/304603.html>>.

⁶ Stukalin, A., “Bears and Blackjacks are back: what’s next?”, *Moscow Defense Brief*, no.4 (22), 2010.

⁷ “В Военно-воздушных силах России...” (посилання 5).

⁸ “РВСН сохраняют до 2016г. три армии и 12 дивизий”. – РИА Новости, 6 мая 2011г., <http://ria.ru/defense_safety/20110506/371480435.html>.

⁹ Isby, D.C., “Russia to develop new heavy ICBM”, *Jane’s Missiles and Rockets*, vol.15, no.5 (May 2011), p.16.

¹⁰ МО РФ, Управление пресс-службы и информации. “С космодрома “Байконур” проведен пуск межконтинентальной баллистической ракеты РС-18”, 27 декабря 2011г., <http://www.function.mil.ru/news_page/country/more.htm?id=10865745@egNews>; “RS-18 ICBM to serve three times the planned operational life”, *Jane’s Missiles and Rockets*, vol.15, no.10 (Oct. 2011), p.6.

¹¹ Литовкин В. “Армия ждет пятого поколения ракет”. – *Известия*, 13 мая 2011; Коваленко Д. “Против ПРО”. – *Взгляд*, 16 декабря 2011г.

терміну служби було здійснено два пуски. За результатами випробувань, у РВСН заявили, що термін служби ракет *РС-12М* буде подовжено до 2019р.¹² Під час одного з випробувань 3 вересня 2011р. досліджувалося “перспективне бойове навантаження” – на думку деяких експертів, засіб подолання ПРО¹³.

РС-12 Тополь-М (SS-27) розробляється в мобільному (*РС-12М1*) та шахтному (*РС-12М2*) варіантах¹⁴. У 2010р. РВСН відмовилися від виробництва *РС-12М1* на користь варіанта МБР *РС-24 (SS-27 Mod 2)* з БГРІН, яка може нести до трьох боеголовок. Розгортання першого полку у складі дев’яти *РС-24* було завершено в січні 2011р.¹⁵ Ще шість ракет *РС-24* розгорнуті у грудні 2011р.¹⁶

Підводні човни з балістичними ракетами та балістичні ракети морського базування

Станом на січень 2012р., на озброєння ВМФ Росії перебувало 10 АПЧБР, шість з яких – у бойовій готовності. Три ПЧ класу *Delta III* (проект *667БДР Кальмар*), кожен з 16 БРПЧ *РСМ-50* на борту, розгорнуті на Тихоокеанському флоті, шість ПЧ *Delta IV* (проект *667БДРМ Дельфін*) – на Північному флоті. 29 грудня 2011р. на одному з АПЧБР класу *Delta IV (К-84 Катеринбург)* під час обслуговування у плавучому сухому доку сталася пожежа. Очікується, що її наслідки будуть усунені не раніше середини 2014р.¹⁷ Станом на січень 2012р., ще два ПЧ класу *Delta IV* були в ремонті. Крім того, один ПЧ класу *Тайфун* (проект *941 Акула*) зберігався як платформа для випробувань¹⁸.

Успішні пуски нової БРПЧ *Р-29РМУ2.1 Лайнер*, що є варіантом БРПЧ *РСМ-54 Синева (SS-N-23 Skiff)*, були здійснені 20 травня з ПЧ *К-84 Катеринбург* та 29 вересня 2011р. з *К-114 Тула*. За повідомленнями, нова ракета може нести до 10 боеголовок різної потужності, а також засоби подолання ПРО¹⁹.

Росія продовжує прийняття на озброєння нового класу АПЧБР проекту *955 Борей*. Головний човен цього класу *Юрій Долгорукий* у грудні 2011р. успішно завершив ходові випробування та має надійти до бойового складу

¹² МО РФ, Управление пресс-службы и информации. “С космодрома Плесецк проведен успешный испытательный пуск ракеты РС-12М “Тополь””, 2 сентября 2011г., <http://www.structure.mil.ru/structure/forces/strategic_rocket/news/more.htm?id=10679038@egNews>; “Срок эксплуатации в РВСН комплекса “Тополь” могут продлить до 2019г.” – РИА Новости, 28 октября 2011г., <http://en.rian.ru/military_news/20111028/168206957.html>.

¹³ ‘Old Topol is tested with a new warhead’, Russian Strategic Nuclear Forces Blog, 3 Sep. 2011, <http://russianforces.org/blog/2011/09/old_topol_is_tested_with_a_new.shtml>.

¹⁴ Lennox, D. (ed.), *Jane’s Strategic Weapon Systems* (IHS Global Limited: Coulsdon, 2011), p.175.

¹⁵ Richardson, D., ‘Russia places first RS-24 Yars ICBM unit on combat alert’, *Jane’s Missiles and Rockets*, vol.15, no.10 (Oct. 2011), p.6.

¹⁶ МО РФ, Управление пресс-службы и информации. “На новейший ракетный комплекс “Ярс” будут перевооружены еще две ракетные дивизии”, 19 декабря 2011г., <http://www.structure.mil.ru/structure/forces/strategic_rocket/news/more.htm?id=10854015@egNews>.

¹⁷ Надходили суперечливі повідомлення, чи був заглушений реактор підводного човна та чи були вивантажені БР до пожежі. Див.: Сафронов І. “Крейсер “Екатеринбург” обещают вернуть в строй в 2014г.” – *КоммерсантЪ*, 13 января 2012г., <<http://www.kommersant.ru/doc-y/1849693>>.

¹⁸ “Две АПЛ проекта “Акула” останутся в составе ВМФ России до 2019г.” – РИА Новости, 7 мая 2010г., <http://en.rian.ru/military_news/20100507/158917310.html>.

¹⁹ ‘Liner SLBM explained’, Russian Strategic Nuclear Forces Blog, 4 Oct. 2011, <http://russianforces.org/blog/2011/10/liner_slbm_explained.shtml>; Richardson, D., ‘Liner SLBM completes its trials programme’, *Jane’s Missiles and Rockets*, vol.15, no.12 (Dec. 2011), p.5.

у 2012р. Випробування другого човна цього класу *Александр Невский* будуть продовжені у 2012р.²⁰

Кожен АПЧБР класу *Борей* нестиме 16 БРПЧ нового типу – тріступеневі твердопаливні ракети *РСМ-56 Булава*. Серйозні технічні проблеми, пов'язані з низькою якістю компонентів ракети, змусили у 2009-2010рр. переглянути програму її розробки. У 2011р. у ВМФ Росії відбулися чотири успішні випробувальні пуски *Булавы*, в т.ч. успішний залповий пуск двох ракет у Білому морі 23 грудня 2011р.²¹ Після цього ракета *Булава* була офіційно прийнята на озброєння російського ВМФ²².

Нестратегічна ядерна зброя

Дані про розмір та розташування нестратегічних ядерних арсеналів Росії є дуже непевними, та надалі характеризуються суворою секретністю та непрозорістю. Оцінки радянських запасів нестратегічної ядерної зброї у 1991р. коливалися в межах 15-21,7 тис. одиниць²³. Після завершення холодної війни Росія суттєво скоротила запаси нестратегічної ядерної зброї²⁴. У листопаді 2011р. високопосадовець МО США під час виступу в американському Конгресі навів дані, що Росія має приблизно 2 000-4 000 одиниць нестратегічної ядерної зброї²⁵. Ця кількість є дещо нижчою, порівняно з “понад 3 000-5 000”, про які йшлося під час брифінгу НАТО з питань *NPR 2010* у вересні 2009р.²⁶

Виходячи з аналізу залишків систем доставки ядерної зброї ВМФ, ВПС та ППО Росії та номінальних можливостей розміщення боеголовок, вважається, що Росія має приблизно 2 000 нестратегічних ядерних боеголовок для цих систем²⁷. Ще 2 000 боеголовок, за оцінками, зняті з озброєння та чекають на демонтаж.

²⁰ “Подводный ракетносец “Юрий Долгорукий” практически введен в боевой состав морских стратегических ядерных сил России”. – АРМС-ТАСС, 11 января 2012г., <<http://www.arms-tass.su/?page=article&aid=102458&cid=44>>.

²¹ ‘Yuri Dolgoruky launches its first Bulava missile’, *Jane’s Missiles and Rockets*, vol.15, no.8 (Aug. 2011), p.9; ‘Russians practice submerged salvo launch of Bulava missile from Yuri Dolgoruky’, *Jane’s Missiles and Rockets*, vol.16, no.1 (Jan. 2012), p.3; Kramnik, I., ‘Russia completes Bulava missile testing’, *Voice of Russia*, 29 Dec. 2011, <<http://english.ruvr.ru/2011/12/29/63127625.html>>.

²² ‘Bulava missile completes flight tests, ready to deploy’, *RIA Novosti*, 27 Dec. 2011, <http://en.rian.ru/military_news/20111227/170516131.html>.

²³ Про діапазон оцінок див.: Norris, R.S. and Arkin, W.M., ‘Nuclear notebook: estimated Soviet nuclear stockpile (July 1991)’, *Bulletin of the Atomic Scientists*, vol.47, no.6 (July/Aug. 1991), p.48; Arbatov, A., ‘Deep cuts and de-alerting: a Russian perspective’, ed. H. A. Feiveson, *The Nuclear Turning Point: A Blueprint for Deep Cuts and De-Alerting of Nuclear Weapons* (Brookings Institution Press: Washington, DC, 1999), p.320.

²⁴ Російський Уряд у 2010р. заявив про скорочення кількості нестратегічної ядерної зброї, порівняно з 1991р., приблизно на 75%. Див.: 2010 NPT Review Conference, Delegation of the Russian Federation, ‘Practical steps of the Russian Federation in the field of nuclear disarmament’, Statement, New York, 3-28 May 2010, p.8.

²⁵ Miller, J., Principal Deputy Under Secretary of Defense for Policy, Statement before the US House of Representatives, Armed Services Committee, 2 Nov. 2011, <<http://armedservices.house.gov/index.cfm/2011/11/the-current-status-ta-future-direction-for-u-s-nuclear-weapons-policy-and-posture>>, p.2.

²⁶ Кайл Ш.Н. та ін. “Світові ядерні сили”. – *Щорічник СІПІ 2011*, с.311; US Mission to NATO, ‘PDUUSD Miller consults with allies on Nuclear Posture Review’, Cable to US State Department, no.09USNATO378, 4 Sep. 2009, <<http://wikileaks.org/cable/2009/09/09USNATO378.html>>.

²⁷ Kristensen, H.M., *Non-Strategic Nuclear Weapons*, Federation of American Scientists (FAS) Special Report no.3 (FAS: Washington, DC, May 2012), p.52.

III. Ядерні сили Великої Британії

ШЕННОН Н.КАЙЛ, ФІЛЛІП ШЕЛЛ, ХАНС М.КРИСТЕНСЕН

Сили ядерного стримування Великої Британії мають лише морський компонент: АПЧБР *Vanguard* з ракетами *Trident*, БРПЧ *Trident II (D5)*, боєголовки до них та інфраструктуру забезпечення. Велика Британія володіє арсеналом приблизно у 160 боєготових ядерних боєголовок, придатних для використання з АПЧБР *Trident* (таблиця 7.4). Велика Британія орендує БРПЧ *Trident II (D5)* у ВМС США за схемою “спільного володіння засобами”.

Кожен АПЧБР класу *Vanguard* оснащений 16 ракетами *Trident II (D5)*, що несуть до 48 боєголовок (тобто до трьох боєголовок на одну ракету). Боєголовка є аналогічною американській *W76* і має потужність близько 100 Кт. Її модернізують за рахунок оснащення американською системою взведення, підриву та детонації, що застосовується в боєголовках *Mk-4A*. Вважають, що кілька ракет *D5* розгорнуті лише з однією боєголовкою замість трьох; ця боєголовка також може мати значно меншу потужність¹. Зменшення заряду боєголовок зумовлене рішенням МО 1998р. надати силам *Trident* “субстратегічні” або обмежені ударні функції з метою підвищення надійності британського стримування².

За схемою Постійного стримування на морі (*Continuous at Sea Deterrence, CASD*), на патрулюванні постійно перебуває один британський АПЧБР³. Другий і третій АПЧБР можуть швидко вийти в море, але для оснащення четвертого британського човна ВМС США орендує недостатню кількість ракет. Після холодної війни АПЧБР на патрулюванні утримуються в обмеженій готовності – в очікуванні на можливе перенацілювання ракет та “отримання команди на відкриття вогню” з визначенням терміну пуску в кілька днів.

У Стратегічному огляді оборони та безпеки (*Strategic Defence and Security Review*) 2010р. британський Уряд зобов’язався зберегти в майбутньому сили ядерного стримування на основі АПЧБР. МО планує замінити чотири АПЧБР класу *Vanguard*, терміни служби яких добігають кінця після 2024р. Нові ПЧ використовуватимуть нинішню систему *Trident* і оснащатимуться модифікованою БРПЧ *Trident II (D5)*, розробленою за програмою подовження терміну служби *D5* ВМС США. З метою економії коштів, вони матимуть розроблений спільно з ВМС США менший ракетний відсік з 12 пусковими установками, порівняно з 16 на АПЧБР класу *Vanguard*. Максимальна кількість ядерних боєголовок на кожному ПЧ зменшиться з 48 до 40⁴.

¹ Quinlan, M., ‘The future of United Kingdom nuclear weapons: shaping the debate’, *International Affairs*, vol.82, no.4 (July 2006).

² British Ministry of Defence, *The Strategic Defence Review: Modern Forces for the Modern World*, Cm 3999 (The Stationery Office: Norwich, July 1998), para.63. Зміни, внесені у 2002р., розширили роль ядерної зброї, додавши залякування “керівників проблемних держав і терористичних організацій”. Див.: British Ministry of Defence, *The Strategic Defence Review: A New Chapter*, Cm 5566, vol.1 (The Stationery Office: Norwich, July 2002), para.21.

³ British Ministry of Defence and British Foreign and Commonwealth Office, *The Future of the United Kingdom’s Nuclear Deterrent*, Cm 6994 (The Stationery Office: Norwich, Dec. 2006), p.27.

⁴ British Ministry of Defence, *Securing Britain in an Age of Uncertainty: The Strategic Defence and Security Review*, Cm 7948 (The Stationery Office: London, Oct. 2010), para.3.11, p.38.

У травні 2011р. МО оголосило про завершення початкового етапу програми заміни АПЧБР. Прийняте рішення про загальні параметри конструкції нових АПЧБР, у т.ч. обрана реакторна ходова установка⁵. За результатами Стратегічного огляду, до 2016р. було затримано прийняття головного рішення – про термін остаточного затвердження детальних планів закупівлі, конструкцію і кількість ПЧ. Як наслідок, перший АПЧБР нового покоління має надійти на озброєння не раніше 2028р. З метою виконання зобов'язань Уряду зберегти схему *CASD*, необхідно і далі подовжувати термін служби АПЧБР *Vanguard*.

У Стратегічному огляді 2010р. визначені плани скорочення британського ядерного арсеналу. Запаси боєготових ядерних боєголовок будуть зменшені з нинішніх майже 160 до 120. Загальні ядерні запаси, включно з нерозгорнутими боєприпасами, також зменшаться з нинішніх 225 боєголовок до “не більше 180 до середини 2020-х років”⁶.

Оголошуючи результати Огляду, британський Уряд заявив про наміри відкласти рішення стосовно модернізації або заміни ядерної боєголовки БРПЧ *Trident II (D5)* до обрання нового Парламенту (тобто до травня 2015р.)⁷. Але у 2011р. з'явилися повідомлення (з використанням оприлюднених матеріалів американської національної лабораторії *Sandia*), що британські ВМС вирішили придбати боєголовку *W76-1* американського виробництва⁸. Ця боєголовка є модернізованим варіантом *W76* і забезпечить підвищення точності ракети *Trident* та ефективності ударів по захищених цілях⁹. Разом з модифікацією БРПЧ *D5LE*, прийняття нової боєголовки подовжить термін служби ракетної системи *Trident* до 2040-х років.

Велика Британія розпочала довгострокову програму інвестицій в підготовку персоналу та матеріальну базу Центру ядерної зброї (*Atomic Weapons Establishment, AWE*) в Олдермастоні. У 2011р. МО підтвердило плани будувати там новий об'єкт для зберігання та обробки компонентів збагаченого урану для ядерних боєголовок і палива для реакторів АПЧ. Він має замінити старий об'єкт, збудований у 1950-х роках, конструкція якого не відповідає сучасним вимогам безпеки¹⁰.

Британсько-французький договір про співпрацю у ядерній сфері

2 листопада 2010р. Велика Британія і Франція підписали Угоду про технічне співробітництво та обмін таємною інформацією у сфері забезпечення

⁵ British Ministry of Defence (MOD), *The United Kingdom's Future Nuclear Deterrent: The Submarine Initial Gate Parliamentary Report* (MOD: London, May 2011), p.5.

⁶ British Ministry of Defence (посилання 4), para.3.11, p.39; Norton-Taylor, R., ‘Britain's nuclear arsenal is 225 warheads, reveals William Hague’, *The Guardian*, 26 May 2010.

⁷ British Ministry of Defence (посилання 4), para.3.9, p.39.

⁸ Kristensen, H.M., ‘British submarines to receive upgraded US nuclear warhead’, FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 1 Apr. 2011, <<http://www.fas.org/blog/ssp/2011/04/britishw76-1.php>>.

⁹ Norton-Taylor, R., ‘Trident more effective with US arming device, tests suggest’, *The Guardian*, 6 Apr. 2011.

¹⁰ ‘£750m spend on AWE enriched uranium facility revealed’, BBC News, 10 Oct. 2011, <<http://www.bbc.co.uk/news/uk-england-berkshire-15189981>>.

Таблиця 7.4. Ядерні сили Великої Британії, станом на січень 2012р.

Вид	Назва	Кількість розгорнутих	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Босголовок • потужність	Босголовок у наявності
Балістичні ракети на підводних човнах						
D5	<i>Trident II</i>	48	1994	>7400	1-3 • 100 Кт	225 ^b

^a Дальність польоту наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність залежить від профілю маршруту та бойового навантаження.

^b На озброєнні перебувають до 160 босголовок, у т.ч. близько 144 – для 48 ракет на трьох з чотирьох АПЧБР. Постійно патрулює лише один човен, який несе до 48 босголовок. У 2010р. було вирішено скоротити кількість босготових босголовок до не більше 120, 40 з яких призначені для АПЧБР на патрулюванні. До середини 2020-х років загальний запас буде скорочено з 225 до не більше 180 босголовок.

Джерела: МО Великої Британії, Білі книги, прес-релізи, сайт <<http://www.mod.uk/>>; Палата обшин Великої Британії, *Парламентські дебати (Hansard)*, різні випуски; Norris, R.S. et al., *Nuclear Weapons Databook*, vol.5, *British, French and Chinese Nuclear Weapons* (Westview: Boulder, CO, 1994), p.9; статті в рубриці “*NRDC Nuclear Notebook*” Бюлетеня вчених-атомників; авторські оцінки.

безпеки ядерної зброї, захисту та сертифікації її запасів. Угода набула чинності в липні 2011р. та передбачає створення “спільних радіографічних/гідродинамічних об’єктів” – по одному у Великій Британії і Франції – для комп’ютерних випробувань компонентів ядерної зброї з метою забезпечення їх безпеки та надійності без вибухових випробувань ядерної зброї¹¹. Обидві країни, однак, підкреслили, що згідно з Угодою вони збережуть незалежні сили ядерного стримування.

¹¹ Joint Anglo-French communiqué, Présidence de la République/Cabinet Office, 8 July 2011, <<https://update.cabinetoffice.gov.uk/resource-library/joint-french-anglo-communiqué>>; Treaty between the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland and the French Republic relating to Joint Radiographic/Hydrodynamics Facilities, signed 2 Nov. 2010, Cm 7975 (The Stationery Office: Norwich, 10 Nov. 2010).

IV. Ядерні сили Франції

ШЕННОН Н.КАЙЛ, ФІЛЛІП ШЕЛЛ, ХАНС М.КРИСТЕНСЕН

До ядерних сил Франції належать літаки та АПЧБР, що разом несуть близько 300 боєголовок (таблиця 7.5). Основою французького ядерного стримування є чотири АПЧБР класу *Triomphant*. Останній човен цього класу *Le Terrible* оснащений 16 БРПЧ *M51.1* – триступневими твердопаливними ракетами, здатними нести до шести боєголовок *TN-75*¹. Інші три АПЧБР класу *Triomphant* до 2017р. будуть переозброєні з БРПЧ *M45* на *M51.1*². Модернізація *Le Vigilant* мала завершитись у 2011р., а *Le Triomphant* і *Le Téméraire* – у 2012р. та 2017р., відповідно³. Вдосконалена версія ракети *M51.1* (*M51.2*) має нести нову ядерну боєголовку *TNO* (*Tête Nucléaire Océanique*) змінної потужності до 150 Кт, яка, вірогідно, буде встановлена в новій головній частині; нова ракета замінить *M51.1* після 2015р.⁴

До кінця 2010р. авіаційний компонент ядерних сил Франції складався з двох ескадрилій наземного базування та однієї палубної ескадрильї літаків-носіїв ядерної зброї (*Mirage* і *Rafale*)⁵. Літаки *Mirage 2000N* із 3/4 винищувальної ескадрильї *Limousin* у 2018р. будуть замінені на *Rafale*. Літаки озброєні модернізованою КР “повітря-земля” середньої дальності *ASMP-A* (*Air-Sol Moyenne Portée-Améliorée*)⁶. Ці КР оснащені новою термоядерною боєголовкою *TNA* (*Tête Nucléaire Aeroportée*), яка, за повідомленнями, має змінну потужність – 20, 90 або 300 Кт. Ще одна нова боєголовка *TNO* зі змінною потужністю до 150 Кт надійде на озброєння, вірогідно, у 2015р.⁷

¹ French Navy, ‘*Le Terrible* livré à la marine’, Press release, 4 Oct. 2010, <<http://www.defense.gouv.fr/marine/actu-marine/le-terrible-livre-a-la-marine>>.

² Richardson, D., ‘France tests M51 SLBM under operational conditions’, *Jane’s Missiles and Rockets*, vol.14, no.9 (Sep. 2010), p.6; Richardson, D., ‘M51 SLBM performs fourth test-flight’, *Jane’s Missiles and Rockets*, vol.14, no.3 (Mar. 2010), p.3.

³ Lennox, D. (ed.), *Jane’s Strategic Weapon Systems*, no. 54 (IHS Global Limited: Coulsdon, 2011), p.51.

⁴ Lennox, ed. (посилання 3), p.50.

⁵ French Senate, *Avis présenté au nom de la commission des affaires étrangères, de la défense et des forces armées (I) sur le projet de loi de finances pour 2012*, vol.6, *Défense: Equipement des forces*, no.102 (French Senate: Paris, 17 Nov. 2011), chapter II, section I. B.

⁶ French Ministry of Defense, ‘Le missile ASMPA’, 16 June 2011, <<http://www.defense.gouv.fr/dga/equipement/dissuasion/le-missile-asmpta>>.

⁷ Lennox, ed. (посилання 3), p.48.

Таблиця 7.5. Ядерні сили Франції, станом на січень 2012р.

Тип	Кількість розгорнутих	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Босголовак • потужність	Кількість босголовак
Літаки наземного базування					
<i>Mirage 2000N</i>	~20	1988	2 750	1 • до 300 Кт <i>TNA</i>	~20
<i>Rafale F3</i>	~20	2010-2011	2 000	1 • до 300 Кт <i>TNA</i>	~20
Палубні літаки					
<i>Rafale MK3</i>	~10	2010-2011	2 000	1 • до 300 Кт <i>TNA</i>	~10
Балістичні ракети на підводних човнах ^b					
<i>M45</i>	32	1996	6 000 ^c	4-6 • 100 Кт <i>TN-75</i>	160 ^d
<i>M51.1</i>	16	2010-2011	6 000	4-6 • 100 Кт <i>TN-75</i>	80
<i>M51.2</i>	0	(2015)	6 000	4-6 • 150 Кт <i>TNO</i>	0
Всього					~300^e

() – неточні дані.

^a Дальність польоту наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження.

^b Із середини 1990-х років Франція перейшла на схему з чотирма АПЧБР, яка передбачає наявність достатньої кількості БРПЧ для оснащення трьох босготових АПЧБР, за умов перебування четвертого АПЧБР у ремонті.

^c За даними Комісії Національної Асамблеї з питань національної оборони за 2001р., дальність ракети *M45* становить лише 4 000 км.

^d Поточна модернізація ракет для підводного човна *Le Vigilant* не стосується босголовак, якими оснащені ракети *M51.1*.

^e Франція не має резерву, але може мати невеличкий запас босголовак, тож загальна їх кількість становить близько 300 одиниць.

Джерела: Sarkozy, N., French President, Speech on defence and national security, Porte de Versailles, 17 June 2008, <<http://www.elysee.fr/president/les-dossiers/defense/livre-blanc/paris-17-juin-2008/livre-blanc-sur-la-defense-et-la-securite.6651.html>>; Sarkozy, N., French President, 'Presentation of SSBM "Le Terrible"', Speech, Cherbourg, 21 Mar. 2008, <<https://pastel.diplomatie.gouv.fr/editorial/actual/ael2/bulletin.gb.asp?liste=20080331.gb.html>>; публікації МО Франції, <<http://www.defense.gouv.fr/>>; законопроекти Національної Асамблеї з питань національної оборони; Norris, R.S. et al., *Nuclear Weapons Databook*, vol.5, *British, French, ma Chinese Nuclear Weapons* (Westview: Boulder, CO, 1994), p.10; видання *Air Actualités*, різні випуски; видання *Aviation Week & Space Technology*, різні випуски; статті в рубриці "NRDC Nuclear Notebook" Бюлетеня вчених-атомників; авторські оцінки.

V. Ядерні сили Китаю

ШЕННОН Н.КАЙЛ, ФІЛЛІП ШЕЛЛ, ХАНС М.КРІСТЕНСЕН

Китай поступово нарощує ядерний арсенал у рамках довгострокової програми модернізації, спрямованої на підвищення живучості сил і посилення спроможностей з нанесення ядерного удару у відповідь. Серед визнаних ядерних держав ядерні сили Китаю є найменш прозорими. Китайський ядерний арсенал налічує, за оцінками, приблизно 200 боеголовок, призначених для доставки насамперед БР (таблиця 7.6), а також невелику кількість авіабомб. З урахуванням боеголовок у резерві їх загальна кількість становить близько 240 одиниць.

Центральна військова комісія Комуністичної партії Китаю (ЦВК, *Chinese Communist Party's Central Military Commission, CMC*) суворо контролює стан боеготових ядерних боеголовок через централізовану структуру 2-го Артилерійського корпусу Народно-визвольної армії Китаю (НВАК). До складу Корпусу належать шість географічно розосереджених баз та одне центральне сховище¹. Вважається, що ядерні боеголовки зберігаються окремо від засобів їх доставки та не готові до негайного пуску².

У березні 2011р. Уряд Китаю оприлюднив дворічну Білу книгу з питань оборони³. В ній підтверджуються відданість Китаю політиці невикористання ядерної зброї першим і намір скоротити ядерний потенціал до мінімального, потрібного для національної безпеки рівня. Але інформації про розмір чи структуру ядерних сил Китаю в Білій книзі немає.

Вважається, що серед визнаних ядерних держав Китай має найменші запаси збройового ВЗУ і плутонію (див. підрозділ X). Хоча Китай ніколи офіційно не оголошував мораторій на виробництво розщеплюваних матеріалів у військових цілях, вважається, що він припинив виробництво збройового ВЗУ десь у 1987-1989рр., а збройового плутонію – в 1991р. Без поновлення виробництва збройового плутонію наявні запаси ядерних матеріалів не дозволяють Китаю суттєво збільшити запаси ядерних боеголовок. Останніми роками достовірних повідомлень про зміни в китайських запасах ядерної зброї не було⁴.

Балістичні ракети наземного базування

2-й Артилерійський корпус, на озброєнні якого перебувають китайські БРНБ, здійснює модернізацію своїх ракетних сил. Вона передбачає заміну старих рідкопаливних ракет новішими твердопаливними. Останніми роками 2-й Артилерійський корпус надавав перевагу розгортанню мобільних БР

¹ Stokes, M.A., *China's Nuclear Warhead Storage and Handling System* (Project 2049 Institute: Arlington, VA, 12 Mar. 2010), p.7.

² Lewis, J., *The Minimum Means of Reprisal: China's Search for Security in the Nuclear Age* (MIT University Press: Cambridge, MA, 2007), pp.111-135.

³ Chinese State Council, *China's National Defense in 2010* (Information Office of the Chinese State Council: Beijing, Mar. 2011).

⁴ У 2011р. один американський дослідник припускав, що ядерний арсенал Китаю може бути значно більшим за попередні оцінки через імовірність приховування боеголовок і ракет у підземних сховищах. Див.: Wan, W., 'Georgetown students shed light on China's tunnel system for nuclear weapons,' *Washington Post*, 30 Nov. 2011; Kristensen, H. M., 'No, China does not have 3,000 nuclear weapons', *FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists*, 3 Dec. 2011, <<http://www.fas.org/blog/ssp/2011/12/chinanukes.php>>.

Таблиця 7.6. Ядерні сили Китаю, станом на січень 2012р.

Тип/китайське позначення (американське позначення)	Кількість розгорнутих	Рік початку розгортання	Дальність (км) ^a	Боеголовка • навантаження	Кількість боеголовок
Ракети наземного базування ^b	~130				~130
<i>DF-3A (CSS-2)</i>	~16	1971	3 100 ^c	1 • 3.3 Мт	~16
<i>DF-4 (CSS-3)</i>	~12	1980	5 500	1 • 3.3 Мт	~12
<i>DF-5A (CSS-4)</i>	20	1981	13 000	1 • 4-5 Мт	20
<i>DF-21 (CSS-5)</i>	~60	1991	2 100 ^d	1 • 200-300 Кт ^e	~60
<i>DF-31 (CSS-10 Mod 1)</i>	10-20	2006	>7 200	1 • 200-300 Кт ^e	10-20
<i>DF-31A (CSS-10 Mod 2)</i>	10-20	2007	>11 200	1 • 200-300 Кт ^e	10-20
БРПЧ	(48)				(48)
<i>JL-1 (CSS-N-3)</i>	(12)	1986	>1 770	1 • 200-300 Кт	(12)
<i>JL-2 (CSS-NX-14)^f</i>	(36)	..	>7 400	1 • 200-300 Кт ^e	(36)
Літаки ^g	>20				(40)
<i>H-6 (B-6)</i>	~20	1965	3 100	1 бомба	(~20)
Крилаті ракети	150-350				..
<i>DH-10</i>	150-350	2007	>1 500	1 • ^h
Всього					(~240)ⁱ

.. – даних немає або вони не придатні до застосування; () – неточні дані.

^a Дальність польоту наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження.

^b За дальністю дії Китай класифікує ракети наступним чином: малої дальності – <1 000 км; середньої дальності – 1 000-3 000 км; великої дальності – 3 000-8 000 км; міжконтинентальні – >8 000 км.

^c Дальність *DF-3A* може бути більшою, ніж зазвичай повідомляють.

^d Вважається, що модифікація *DF-21A (CSS-5 Mod 2)* має дальність до 2 500 км.

^e МБР *PDF-31* і *DF-31A* та БРПЧ *JL-2* можуть нести боеголовку тієї ж конструкції, що й *DF-21*, хоча це не підтверджено.

^f У доповіді Розвідувального управління МО США (*Defense Intelligence Agency*) від лютого 2012р. припускається, *JL-2* з'явиться на озброєнні десь у 2014р.

^g Дані стосуються лише літаків-носіїв ядерної зброї.

^h Повідомлення Уряду США про ядерні спроможності *DH-10* є суперечливими.

ⁱ Додаткові боеголовки, призначені для оснащення ракет *DF-31*, *DF-31A* та *JL-2*, можуть утримуватися у сховищах. Загальний запас може становити близько 240-300 боеголовок.

Джерела: видання МО США *Military Power of the People's Republic of China*, різні роки; документи ВПС і Національного центру повітряної та космічної розвідки (*National Air and Space Intelligence Center, NASIC*) США; документи Центрального розвідувального управління (*Central Intelligence Agency*) США; Kristensen, H.M., Norris, R.S. and McKinzie, M.G., *Chinese Nuclear Forces and U.S. Nuclear War Planning* (Federation of American Scientists/Natural Resources Defense Council: Washington, DC, Nov. 2006); Norris, R.S. et al., *Nuclear Weapons Databook*, vol.5, *British, French and Chinese Nuclear Weapons* (Westview: Boulder, CO, 1994); статті в рубриці "NRDC Nuclear Notebook" Бюлетеня вчених-атомників; *Google Earth*; авторські оцінки.

середньої і великої дальності, які, порівняно з ракетами шахтного базування, мають більшу живучість на випадок нападу. Це стає дедалі важливішим фактором під час планування Китаєм спроможностей із завдання ядерного удару у відповідь⁵.

Китайський ядерний арсенал налічує приблизно 130 БР⁶. Як засіб регіонального ядерного стримування на заміну найстарішій рідкопаливній одноступеневій БР проміжної дальності *DF-3A* йде мобільна твердопаливна двоступенева БР середньої дальності *DF-21*. Крім того, Китай має рідкопаливну двоступеневу МБР *DF-4*, яка поступово замінюється на твердопаливну триступеневу мобільну (на колісному шасі) МБР *DF-31*, здатну досягати Європи, Росії і західної частини США.

Міжконтинентальну дальність у понад 5 500 км мають лише рідкопаливна двоступенева *DF-5A* шахтного базування і твердопаливна триступенева мобільна (на колісному шасі) *DF-31/DF-31A*. Неясно, чи замінять у 2-му Артилерійському корпусі стару *DF-5A* ракету *DF-31A*, чи залишать обидві системи⁷.

Як *DF-31*, так і МБР більшої дальності *DF-31A* мають коротший час підготовки до пуску, ніж попередні покоління ракет великої дальності. Це свідчить, що 2-й Артилерійський корпус надає перевагу підвищенню живучості за рахунок мобільності нових ракет, порівняно зі збільшенням дальності та вантажопідйомності шахтної *DF-5A*⁸. Проте, 2-й Артилерійський корпус має відносно обмежений досвід організації переміщення мобільних ракет. За даними МО США, це може бути серйозною проблемою для наявних систем командування та управління Китаю⁹.

Підводні човни з балістичними ракетами

Китай мав труднощі з розробкою морських сил ядерного стримування. В Білій книзі з питань оборони 2011р. підтверджена наявність морських ядерних спроможностей: “ВМФ НВАК ... зміцнює свої спроможності стратегічного стримування та контрудару”¹⁰. Але стан і майбутня стратегія застосування наявного та майбутніх АПЧБР (мірою прийняття їх на озброєння) залишаються невідомими¹¹.

Китай побудував один АПЧБР типу 092 (клас *Xia*) з 12 твердопаливними двоступеневими БРПЧ *JL-1* (*Ju Long*, або Велика хвиля). Човен ніколи не був на патрулюванні та, попри проведення кількох модернізацій, не вважається повністю боеготовим.

⁵ Li Bin, ‘Tracking Chinese strategic mobile missiles,’ *Science & Global Security*, vol. 15, no.1 (2007), pp.4-5.

⁶ Хоча Китай має власну систему визначення дальності ракет, тут використано визначення МО США: мала дальність – <1 100 км; середня – 1 100-2 750 км; проміжна – 2 750-5 500 км; міжконтинентальна – >5 500 км.

⁷ Kristensen, H.M. and Norris, R.S., ‘Chinese nuclear forces 2011’, *Bulletin of the Atomic Scientists*, vol.67, no.6 (Nov./Dec. 2011), p.82.

⁸ Li Bin (посилання 5), p.26.

⁹ US Department of Defense (DOD), *Military and Security Developments Involving the People's Republic of China 2011*, Annual Report to Congress (DOD: Washington, DC, Aug. 2011) p.34.

¹⁰ Chinese State Council (посилання 3).

¹¹ Wu Riqiang, ‘Survivability of China's sea-based nuclear forces,’ *Science & Global Security*, vol.19, no.2 (2011), pp.94-96.

Для ВМФ НВАК розроблено наступний АПЧБР типу 094 (клас *Jin*). Дані про кількість побудованих ПЧ є суперечливими¹². За даними МО США, перші два АПЧБР класу *Jin* можуть бути готовими до розгортання¹³. Стан третього АПЧБР, що будується, залишається невідомим¹⁴. Також невідома загальна кількість ПЧ, які Китай планує побудувати¹⁵. В МО США раніше вважали, що для забезпечення стримування за рахунок постійного патрулювання одним або двома ПЧ Китаю потрібно мати п'ять АПЧБР класу *Jin*, але в останній доповіді такої оцінки вже немає¹⁶.

Кожен АПЧБР типу *Jin* нестиме 12 твердопаливних триступневих БРПЧ *JL-2*, які є морським варіантом МБР *DF-31*. Програма *JL-2* зазнала кілька технічних проблем. Коли АПЧБР класу *Jin* з БРПЧ *JL-2* будуть повністю боєготовими – залишається невідомим. МО США у 2011р. повідомляло про те, що дата початкової готовності *JL-2* залишається невідомою, але випробувальні пуски ракети, ймовірно, продовжуватимуться¹⁷. За даними преси, наприкінці грудня 2011р. - на початку січня 2012р. ВМФ НВАК здійснив серію з шести випробувальних пусків *JL-2*¹⁸.

Літаки і крилаті ракети

Вважається, що ВПС НВАК мають невеликий запас авіабомб для доставки винищувачами-бомбардувальниками *H-6* і, можливо, більш сучасними бойовими літаками. ВПС НВАК начебто не мають бойових частин, призначених насамперед для доставки ядерних авіабомб¹⁹.

МО США у 2011р. заявило, що Китай розгортає кілька нових типів КР²⁰. Повідомлялося про здатність доставляти ядерну зброю для лише одного типу КР – *DH-10* (*Donghai-10*, або Східне море 10), інше позначення *CJ-10* (*Changjian-10*, або Довгий меч 10). Про технічні характеристики *DH-10* відомо відносно небагато, дані про розробку і класифікацію ракети є суперечливими²¹. У ВПС США характеризують призначення *DH-10* як “звичайне або ядерне” – подібно до подвійного визначення, що застосовується до інших КР, зокрема російських *AS-4*. Водночас, МО США відносить китайську *DH-10* до “високоточних звичайних ударних засобів”²². Китай розробляє також варіант *DH-10* повітряного базування, можливо, на модернізованому літаку *H-6*.

¹² Kristensen, H.M., ‘Chinese Jin-SSBNs getting ready?’, FAS Strategic Security Blog, Federation of American Scientists, 2 June 2011, <<http://www.fas.org/blog/ssp/2011/06/jin2011.php>>.

¹³ US Department of Defense (посилання 9), p.34.

¹⁴ Kristensen (посилання 12).

¹⁵ Kristensen and Norris (посилання 7), p.84.

¹⁶ US Department of Defense (посилання 9).

¹⁷ US Department of Defense (посилання 9), p.34.

¹⁸ Richardson, D., ‘Chinese navy conducts series of Julang-2 SLBM firings,’ *Jane’s Missiles and Rockets*, vol.16, no.3 (Mar. 2012), p.10.

¹⁹ US National Security Council, ‘Report to Congress on status of China, India and Pakistan nuclear and ballistic missile programs’, 28 July 1993, obtained under the US Freedom of Information Act by the Federation of American Scientists, <<http://fas.org/irp/threat/930728-wmd.htm>>.

²⁰ У 2009р. МО США оцінювало кількість розгорнутих КР *DH-10* у 150-300 одиниць, у 2010р. – 200-500 одиниць. Див.: US Department of Defense (DOD), *Military and Security Developments Involving the People’s Republic of China 2010*, Annual Report to Congress (DOD: Washington, DC, 2010), pp.2, 66.

²¹ Easton, I., ‘The assassin under the radar, China’s DH-10 cruise missile program’, Futuregram no.09-005, Project 2049 Institute, 1 Oct. 2009, <<http://project2049.net/publications.html>>.

²² US Department of Defense (посилання 9), p.30.

VI. Ядерні сили Індії

ШЕННОН Н.КАЙЛ, ФІЛЛІП ШЕЛЛ, ХАНС М.КРІСТЕНСЕН

Індія має, за оцінками, 80-100 одиниць ядерної зброї. Ця оцінка ґрунтується на розрахунках обсягів наявного в Індії збройового плутонію, а також кількості боєготових систем доставки ядерної зброї.

Вважається, що в індійській ядерній зброї використовується плутоній. Станом на 2011р., індійські запаси збройового плутонію склали, за оцінками, 0,38-0,66 т (див. підрозділ X). Плутоній виробляється/виробляється на 40-Мвт важководному реакторі *CIRUS*, заглушеному наприкінці 2010р., та на 100-Мвт важководному реакторі *Dhruva*. Обидва реактори розташовані в центрі ядерних досліджень Бхабха поблизу Мумбаї (штат Махараштра). Індія планує побудувати шість брідерних реакторів на швидких нейтронах, що суттєво розширить її можливості з виробництва збройового плутонію. Експериментальний 1250-Мвт брідерний реактор на швидких нейтронах добудовують у Калпаккамі (штат Таміл-Наду), там же розташовано центр переробки, на який не поширюються гарантії МАГАТЕ. Введення в експлуатацію цього реактора планується в червні 2012р.¹ За умови 75% завантаження, він потенційно може виробляти близько 140 кг збройового плутонію на рік, що достатньо для виготовлення 28-35 боєприпасів, залежно від конструкції бомб і технології виробництва².

Індія продовжує центрифугове збагачення урану на рідкоземельному заводі Раттегаллі (*Ratthahalli Rare Materials Plant*) поблизу Місора (штат Карнатака) для виробництва ядерного палива для корабельних реакторів. Індійська Комісія з атомної енергетики (*Atomic Energy Commission*) оголосила про плани створення “спеціальних збагачувальних потужностей” на об’єкті в районі Читрадурга (штат Карнатака), які потенційно можна буде використовувати, зокрема, для виробництва збройового ВЗУ³.

Ядерна доктрина Індії ґрунтується на принципі мінімального гарантованого стримування та невикористання ядерної зброї першою⁴. Спеціальних заяв про розмір арсеналів, необхідних для такого стримування, не було, а згідно з позицією МО Індії, це означає “поєднання сухопутних, морських та авіаційних спроможностей”⁵. У травні 2011р. Прем’єр-міністр Індії М.Сінгх (*Manmohan Singh*) скликав нараду Ядерного командування Індії (*Nuclear Command Authority, NCA*) – органу, відповідального за ядерний арсенал країни, – для оцінки результатів створення діючої тріади ядерних сил⁶.

¹ Kanavi, S., ‘Why India’s fast breeder programme is cutting edge’, Rediff.com, 13 June 2011, <<http://www.rediff.com/news/slide-show/slide-show-1-why-indias-fast-breeder-programme-is-cutting-edge/20110613.htm>>.

² Cochran, T.B. et al., *Fast Breeder Reactor Programs: History and Status* (International Panel on Fissile Materials: Princeton, NJ, Feb. 2010), pp.41, 45.

³ Jha, S., ‘Enrichment capacity enough to fuel nuke subs’, IBNLive, 26 Nov. 2011, <<http://ibnlive.in.com/news/enrichment-capacity-enough-to-fuel-nuke-subs/206066-61.html>>.

⁴ Indian Ministry of External Affairs, ‘Draft report of National Security Advisory Board on Indian nuclear doctrine’, 17 Aug. 1999, <<http://www.mea.gov.in/mystart.php?id=51515763>>.

⁵ Indian Ministry of Defence (MOD), *Annual Report 2004-05* (MOD: New Delhi, 2005) p.14.

⁶ Ядерне командування складається з Політичної ради, яку очолює Прем’єр-міністр, і Виконавчої ради на чолі з радником Прем’єр-міністра з питань національної безпеки. Директиви *NCA* реалізуються Командуванням стратегічних сил під контролем головнокомандувача. Див.: Pandit, R., ‘Manmohan Singh takes stock of country’s nuclear arsenal’, *Times of India*, 17 May 2011.

Ударні літаки

Літаки є найбільш сформованим компонентом ударних ядерних сил Індії (таблиця 7.7). За повідомленнями, у ВПС Індії багаточілові літаки *Mirage 2000H* пройшли сертифікацію як носії ядерних бомб. Також повідомлялося, що ядерну зброю можуть нести бойові літаки ВПС Індії *Jaguar IS Shamsher* і *Су-30МКІ*. Командування стратегічних сил (*Strategic Forces Command, SFC*) Індії, за повідомленнями, пропонувало МО створити у складі Командування дві ескадрильї винищувачів, призначених для доставки ядерної зброї⁸.

Ракети наземного базування

Багато років ракета малої дальності *Prithvi* була єдиною БР в індійських ЗС. *Prithvi I* з дальністю дії 150 км є одноступеневою мобільною (на колісному шасі) рідкопаливною ракетою, яка надійшла на озброєння СВ Індії у 1994р. Загалом вважається, що частина ракет *Prithvi I* були модифіковані для виконання завдань в ядерному оснащенні, хоча офіційних підтверджень цьому немає. *Prithvi II* – варіант БР великої дальності, який нібито також має ядерні завдання. У 2011р. Командування стратегічних сил здійснило три успішні пуски ракет *Prithvi II* під час планових навчань – 11 березня, 9 червня і 26 вересня⁹. Пакистан заявляв, що Індія заздалегідь не поінформувала його про березневий випробувальний пуск, як того вимагає двосторонній Договір 1991р. про повідомлення стосовно випробувань ракет¹⁰.

За даними індійських військових джерел, сімейство БР збільшеної дальності *Agni*, призначених для забезпечення ядерних спроможностей швидкого реагування, значною мірою перебрало на себе завдання з доставки ядерної зброї, що покладалися на *Prithvi*. Як і *Prithvi*, *Agni* розроблена Оборонною науково-дослідною організацією Індії (*Defence Research and Development Organisation, DRDO*) в рамках важкої у виконанні об'єднаної програми розробки керованих ракет¹¹. *Agni I* з дальністю дії 700 км (за стандартами МО Індії – *A1*) є одноступеневою твердопаливною ракетою, що перебуває на озброєнні 334 Ракетної групи СВ Індії. 1 грудня 2011р. ракета *Agni I* була запущена з мобільної пускової установки під час армійських навчань¹². *Agni II* – двоступенева твердопаливна ракета, здатна доставляти 1 000 кг вантажу на відстань до 2 000 км. 30 вересня 2011р. Командування стратегічних сил здійснило успішний пуск *Agni II* з комплексу на о.Вілера біля узбережжя штату Орісса. Це був другий успішний випробувальний пуск після двох невдач у 2009р.¹³

⁷ Naik, P.V., 'IAF aiming for diverse capabilities, says vice chief of air staff, Air Marshall P.V. Naik in his keynote address on fighter technology and advance systems', *India Strategic*, 26 Sep. 2008, <<http://www.indiastrategic.in/topstories178.htm>>.

⁸ Press Trust of India, 'Strategic Command to acquire 40 nuclear capable fighters', *Hindustan Times*, 12 Sep. 2010.

⁹ 'Prithvi-II ballistic missile test-fired successfully', *Indian Express*, 26 Sep. 2011; Mallikarjun, Y., 'Prithvi-II successfully flight-tested', *The Hindu*, 9 June 2011; 'Prithvi II, Dhanush test-fired successfully', *Times of India*, 11 Mar. 2011.

¹⁰ 'Pakistan test-fires Abdali missile', *Dawn*, 26 Mar. 2011.

¹¹ Verma, B., 'How DRDO failed India's military', *Rediff*, 15 Jan. 2008, <<http://www.rediff.com/news/2008/jan/15guest.htm>>.

¹² Indian Ministry of Defence, Press Information Bureau, 'Army conducts successful flight test of missile Agni A1-06', 1 Dec. 2011, <<http://pib.nic.in/newsite/erelease.aspx?relid=77985>>.

¹³ Subramanian, T.S., and Mallikarjun, Y., 'Agni-II soars in success', *The Hindu*, 30 Sep. 2011.

Таблиця 7.7. Ядерні сили Індії, станом на січень 2012р.

Тип	Дальність (км) ^a	Навантаження (кг)	Стан
Літаки ^b			
<i>Mirage 2000H Vajra</i>	1 850	6 300	За повідомленнями, придатні для доставки ядерних авіабомб
БРНБ ^c			
<i>Prithvi I/II</i>	150/250	800/500	<i>Prithvi I</i> на озброєнні з 1994р., вважається, що здатна доставляти ядерну зброю; <i>Prithvi II</i> також начебто може доставляти ядерну зброю, але її ядерні завдання можуть бути обмежені мірою надходження до ЗС <i>Agni</i> ; розгорнуто менше 50 пускових установок; останній випробувальний пуск – 26 вересня 2011р.
<i>Agni I^d</i>	~700	1 000	Останні військові випробування в СВ Індії – 1 грудня 2011р.
<i>Agni II</i>	2 000	1 000	Успішний випробувальний пуск – 30 вересня 2011р.; стан невідомий
<i>Agni III</i>	~3 000	1 500	Виробляється та надходить до СВ
<i>Agni IVe</i>	>3 000	1 000	Розробляється; 15 листопада 2011р. здійснено випробувальний пуск на відстань 3 000 км
<i>Agni V</i>	>5 000	1 000	Розробляється; випробувальний пуск заплановано на 2012р.
БРМБ			
<i>Dhanush</i>	350	500	Випробувальний пуск – 11 березня 2011р.; триває прийняття на озброєння ВМС, але в експлуатацію ще не введена
<i>K-15^f</i>	700	500-600	Розробляється; випробувальний пуск із зануреної платформи – 26 лютого 2008р.
<i>K-4</i>	3 500	1 000	Контрольні випробування газового прискорювача, за повідомленнями, виконані в січні 2010р.

^a Дальність польоту наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження. Для досягнення максимальної дальності навантаження ракет може бути зменшене.

^b За повідомленнями, ядерну зброю можуть доставляти також бойові літаки *Jaguar IS Shamsher* та *Su-30MKI*.

^c Індія також започаткувала розробку дозвукової КР дальністю 1 000 км під назвою *Nirbhay* (Безстрашна), яка, вважається, може бути носієм ядерної зброї.

^d Розробка першої ракети *Agni I*, відомої як *Agni*, здійснювалася за програмою демонстрації технологій і завершилась у 1996р. Назва за стандартами МО Індії – *AI*.

^e Попередній варіант мав назву *Agni II Prime*.

^f Варіант *K-15* наземного базування під назвою *Shourya* вперше пройшов пускові випробування 12 листопада 2008р., другі – 24 вересня 2011р.

Джерела: Indian Ministry of Defence, річні доповіді та прес-релізи; Міжнародний інститут стратегічних досліджень (*International Institute for Strategic Studies, IISS*), *The Military Balance 2010* (Routledge: London, 2010); документи ВПІС і Національного центру повітряної та космічної розвідки (*National Air and Space Intelligence Center, NASIC*) США, *Ballistic and Cruise Missile Threat* (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, June 2009); повідомлення індійських ЗМІ; статті в рубриці “*NRDC Nuclear Notebook*” Бюлетеня вчених-атомників; авторські оцінки.

DRDO розробляє варіант *Agni II*, відомий раніше як *Agni II Prime* і переіменований на *Agni IV*. За даними представників *DRDO*, двоступенева *Agni IV* має кілька технологічних новинок, у т.ч. комбінований ракетний двигун, вдосконалену систему відділення ступенів і найсучаснішу систему

наведення¹⁴. 15 листопада 2011р. *Agni IV* була успішно запущена з комплексу на о.Вілера та пододала 3 000 км до заданого району в Бенгальській затоці¹⁵. *DRDO* планує поставити *Agni IV* до СВ у 2014р. – після двох-чотирьох випробувальних пусків¹⁶.

DRDO також розробила двоступеневу твердопаливну ракету *Agni III*, здатну доставляти 1 500 кг вантажу на відстань 3 000-3 500 км. У червні 2011р. генеральний директор *DRDO* В.Сарасват (*Vijay Kumar Saraswat*) заявив, що ракета виробляється та надходить на озброєння СВ¹⁷.

Пріоритетом *DRDO* є розробка тріступеневої мобільної ракети *Agni V*. Маючи дальність польоту 5 000 км, ракета зможе вражати цілі на більшій частині території Китаю. Перші випробувальні пуски *Agni V* очікувалися наприкінці 2011р., але були проведені лише 19 квітня 2012р.¹⁸

Ракети морського базування

DRDO випробувала компоненти системи підводного пуску ракет і розробляє двоступеневу БР, яку можна буде запускати з зануреного підводного човна за допомогою газового прискорювача¹⁹. В заявах МО Індії цю ракету іменують *K-15* або *B-05*, хоча в інших джерелах її називають *Sagarika* (Океанічна) – за назвою дослідницького проекту *DRDO*²⁰. Нова ракета-носії ядерної зброї зможе доставляти 500 кг вантажу на відстань до 700 км. 24 вересня 2011р. відбувся третій успішний випробувальний пуск наземного варіанту *K-15* (*Shourya*)²¹.

DRDO розробляє також нову БРПЧ (*K-4*) з дальністю до 3 500 км²². *K-4* згодом замінить *K-15* на вітчизняному АПЧБР, що будується за індійською програмою *Advanced Technology Vessel (ATV)*. Перший АПЧБР (*INS Arihant*) був спущений на воду у 2009р. та має розпочати ходові випробування у 2012р. Новий ПЧ зможе нести 12 ракет *K-15* або чотири *K-4*²³.

В Індії також продовжуються роботи над ракетою *Dhanush* – морським варіантом *Prithvi II*, – зі стартовою системою, встановленою на надводних кораблях. За повідомленнями, вона може доставляти 500-кг боеголовку на відстань до 350 км і призначена для враження як морських, так і берегових цілей. Випробувальний пуск *Dhanush* було успішно здійснено з корабля ВМС Індії *INS Suvarna* біля узбережжя штату Орісса 11 березня 2011р.²⁴

¹⁴ Pandit, R., 'With China in mind, India tests new-generation Agni missile with high "kill efficiency"', *Times of India*, 16 Nov. 2011.

¹⁵ Subramanian, T.S., 'Agni-IV test-flight a "stupendous success"', *The Hindu*, 15 Nov. 2011.

¹⁶ Shukla, A., 'DRDO plans early entry of Agni-4 into arsenal', *Business Standard*, 17 Dec. 2011.

¹⁷ Press Trust of India, 'India to test fire Agni-V by year-end', *The Hindu*, 3 June 2011.

¹⁸ Pandit, R., 'Eyeing China, India to enter ICBM club in 3 months', *Times of India*, 17 Nov. 2011.

¹⁹ Unnithan, S., 'The secret "K" missile family', *India Today*, 20 Nov. 2010; Subramanian, T. S., 'DRDO plans another K-15 missile launch', *The Hindu*, 28 Jan. 2011.

²⁰ Subramanian (посилання 19).

²¹ Subramanian, T. S. and Mallikarjun, Y., 'India successfully test-fires Sourya missile', *The Hindu*, 24 Sep. 2011.

²² Unnithan (посилання 19).

²³ Press Trust of India, 'Nuclear sub Arihant to start sea trials in some months: Verma', *IBN Live*, 2 Dec. 2011, <<http://ibnlive.in.com/generalnewsfeed/news/nuclear-sub-arihant-to-start-sea-trials-in-some-months-ver-ma/921449.html>>; 'India to achieve N-arm triad in February', *Times of India*, 2 Jan. 2012.

²⁴ Shukla, A., 'Strategic Forces Command tests Prithvi and Dhanush missiles', *Indian Military.org*, 12 Mar. 2011, <<http://www.indian-military.org/news-archives/indian-air-force-news/1428-strategic-forces-command-test-prithvi-and-dhanush-missiles.html>>.

VII. Ядерні сили Пакистану

ШЕННОН Н.КАЙЛ, ФІЛЛІП ШЕЛЛ, ХАНС М.КРІСТЕНСЕН

Пакистан, за оцінками, має 90-110 одиниць ядерної зброї, яка може доставлятися літаками та ракетами (таблиця 7.8). Вважається, що в наявних пакистанських боеголовках використовується ВЗУ, але є ознаки переходу до виготовлення ядерної зброї на основі плутонію. За такої самої потужності плутонієві боеголовки є легшими та компактнішими, порівняно з боезарядами на основі ВЗУ. За оцінками деяких експертів, ядерні запаси Пакистану за 10 років могли подвоїтися саме завдяки розвитку спроможностей з виробництва збройового плутонію¹.

Пакистан розширює виробництво плутонію на ядерному комплексі в Хушабі (провінція Пенджаб). Наразі цей комплекс складається з трьох важководних ядерних реакторів і заводу з виробництва важкої води. Будеться четвертий важководний реактор. Всі чотири реактори начебто мають однакову потужність². Перший – 40-50-Мвт реактор *Khushab-I* – виробляє, за оцінками, залежно від завантаження, 5,7-11,5 кг плутонію на рік, що достатньо для виготовлення 1-3 одиниць ядерної зброї (з урахуванням конструкції і технології виготовлення)³. Другий – *Khushab-II* – міг почати роботу наприкінці 2009р. чи у 2010р.⁴ Перший збройовий плутоній з *Khushab-II* міг надійти у 2011р.⁵ Роботи з будівництва третього реактора в Хушабі започатковані у 2006р. та, судячи з наявних у відкритих джерелах останніх супутникових знімків, нібито були завершені наприкінці 2011р. На знімках видно, що наприкінці 2010р. почалися роботи й на четвертому реакторі⁶. Чутки про можливе надання Китаєм допомоги в будівництві четвертого реактора видаються необґрунтованими⁷. Враховуючи наявні потужності з виробництва ВЗУ, ядерний комплекс у Хушабі сприятиме кількарізовому збільшенню щорічного виробництва Пакистаном ядерних боеголовок. Але це залежатиме від наявності у країні достатніх потужностей з переробки відпрацьованого ядерного палива та належного постачання уранового палива для реакторів у Хушабі⁸.

¹ Norris, R.S. and Kristensen, H.M., 'Nuclear notebook: Pakistan's nuclear forces, 2011', *Bulletin of the Atomic Scientists*, vol.67, no.4 (July 2011), p.91.

² International Panel on Fissile Materials (IPFM), *Global Fissile Material Report 2011: Nuclear Weapon and Fissile Material Stockpiles and Production* (IPFM: Princeton, NJ, Jan. 2012), p.19.

³ International Panel on Fissile Materials (IPFM), *Global Fissile Material Report 2010: Balancing the Books: Production and Stocks* (IPFM: Princeton, NJ, Dec. 2010), p.132.

⁴ Brannan, P., 'Steam emitted from second Khushab reactor cooling towers; Pakistan may have started operating second reactor', Institute for Science and International Security (ISIS) Report, 24 Mar. 2010, <<http://isis-online.org/isis-reports/category/pakistan/>>.

⁵ International Panel on Fissile Materials (посилання 3).

⁶ Albright, D. and Brannan, P., 'Pakistan appears to be building a fourth military reactor at the Khushab nuclear site', Institute for Science and International Security (ISIS) Report, 9 Feb. 2011, <<http://isis-online.org/isis-reports/category/pakistan/>>.

⁷ Hibbs, M., 'Chinese help on Khushab-4?', Arms Control Wonk, 22 Feb. 2011, <<http://hibbs.armscontrolwonk.com/archive/162/>>. Див. також розділ 8 цього видання та підрозділ V цього розділу.

⁸ Albright, D. and Brannan, P., 'Commercial satellite imagery suggests Pakistan is building a second much larger plutonium production reactor: is South Asia headed for a dramatic buildup in nuclear arsenals', Institute for Science and International Security (ISIS) Report, 24 July 2006, <<http://isis-online.org/isis-reports/category/pakistan/>>.

Таблиця 7.8. Ядерні сили Пакистану, станом на січень 2012р.

Тип	Дальність (км) ^a	Навантаження (кг)	Стан
Літаки			
<i>F-16A/B</i>	1 600	4 500	Проходять середньостроковий ремонт, який має завершитись у 2013-2014рр.
<i>Mirage III/V</i>	2 100	4 000	Використовувалися для випробувальних пусків КР подвійного призначення <i>Ra'ad</i>
БРНБ			
<i>Abdali (Hatf-2)</i>	~180	200-400	Розробляється; випробувальний пуск – 11 березня 2011р.
<i>Ghaznavi (Hatf-3)^b</i>	290	500	Надійшли на озброєння СВ Пакистану у 2004р.; розгорнуто менше 50 пускових установок; останній випробувальний пуск – 8 травня 2010р.
<i>Shaheen I (Hatf-4)^c</i>	650	750-1 000	Надійшли на озброєння СВ Пакистану у 2003р.; розгорнуто менше 50 пускових установок; останній випробувальний пуск – 8 травня 2010р.
<i>Shaheen II (Hatf-6)</i>	2 500	(~1 000)	Розробляється; невдовзі очікується надходження на озброєння
<i>Ghauri I (Hatf-5)</i>	>1 200	700-1 000	Надійшли на озброєння СВ Пакистану у 2003р.; розгорнуто менше 50 пускових установок; останній випробувальний пуск – 20 грудня 2010р.
<i>Nasr (Hatf-9)</i>	~60	..	Розробляється; перший випробувальний пуск – 19 квітня 2011р.
КР			
<i>Babur (Hatf-7)^c</i>	600	400-500	Розробляється; останній випробувальний пуск – 28 жовтня 2011р.
<i>Ra'ad (Hatf-8)</i>	350	..	Розробляється; повітряного базування; останній випробувальний пуск – 29 квітня 2011р.

.. – дані відсутні; () – дані непевні.

^a Дальність польоту наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність польоту залежить від профілю маршруту та бойового навантаження. Для досягнення максимальної дальності навантаження ракет може бути зменшене.

^b *Hatf-3* вважається копією ракети *M-11*, придбаной в Китаї в 1990-х роках.

^c Розробляється варіант *Shaheen IA* збільшеної дальності.

^d За повідомленнями, розробляються також морський та авіаційний варіанти.

Джерела: документи Національного центру повітряної та космічної розвідки (National Air and Space Intelligence Center, NASIC) ВПС США, Ballistic and Cruise Missile Threat (NASIC: Wright-Patterson Air Force Base, OH, June 2009); US Central Intelligence Agency, 'Unclassified report to Congress on the acquisition of technology relating to weapons of mass destruction and advanced conventional munitions, 1 January through 30 June 2002', Apr. 2003, <<https://www.cia.gov/library/reports/archived-reports-1/>>; US National Intelligence Council, 'Foreign missile developments and the ballistic missile threat through 2015' (unclassified summary), Dec. 2001, <http://www.dni.gov/nic/special_missilethreat2001.html>; Міжнародний інститут стратегічних досліджень (International Institute for Strategic Studies, IISS), *The Military Balance 2010* (Routledge: London, 2010); статті в рубриці "NRDC Nuclear Notebook" Бюлетеня вчених-атомників; авторські оцінки.

На 2011р. Пакистан, за оцінками, мав 2,35-3,15 т 90% ВЗУ (див. підрозділ X). Вважається, що уран збагачують на центрифужних установках у Кахуті та Гадвалі.

Ударні літаки

Вважається, що спочатку у ВПС Пакистану функцію доставки ядерної зброї виконувала частина бойових літаків *F-16A/B*, поставлених США у 1980-х роках⁹. Незрозуміло, чи мають наразі ці літаки ядерні завдання. ВПС Пакистану мають також бойові літаки *Mirage III* та *Mirage V*, оснащені новою електронікою, що підвищує ударні спроможності та забезпечує виконання функцій з доставки ядерної зброї. Дальність польоту літаків *Mirage* була збільшена завдяки створенню у ВПС Пакистану спроможностей з дозаправки в повітрі з використанням літаків *Ил-78*.

Пакистан розробляє також КРПБ, відому під назвою *Ra'ad (Hatf-8)*, з дальністю 350 км. Останній випробувальний пуск відбувся 29 квітня 2011р. За повідомленням Міжвідомчої служби зв'язків з громадськістю (*Inter Services Public Relations*) Пакистану, *Ra'ad* є КР подвійного призначення, виробленою за технологією “*stealth*”. Ця КР “дозволила Пакистану збільшити стратегічні спроможності з нанесення ударів на суші й на морі без заходу літака в зону дії ППО”¹⁰.

Ракети наземного базування

Пакистан має на озброєнні БР-носії ядерної зброї трьох типів. *Ghaznavi (Hatf-3)* – твердопаливна мобільна (на колісному шасі) БР малої дальності, що надійшла на озброєння СВ Пакистану у 2004р. Твердопаливна БР малої дальності *Shaheen I (Hatf-4)* надійшла на озброєння у 2003р. Рідкопаливна *Ghauri I (Hatf-5)* – єдина пакистанська БР середньої дальності; виготовлена на основі північно-корейської ракети *Nodong*.

Національний оборонний комплекс Пакистану здійснює розробку ще кількох типів БР, здатних доставляти ядерний боєзаряд: середньої дальності – *Shaheen IA* та *Shaheen II (Hatf-6)*; малої дальності – *Abdali (Hatf-2)* та *Nasr (Hatf-9)*. *Shaheen IA* є варіантом *Shaheen I* збільшеної дальності. *Shaheen II* – двоступенева твердопаливна мобільна БР, яка може згодом замінити БР середньої дальності *Ghauri*. Вона розробляється вже понад 10 років і скоро може надійти на озброєння.

11 березня 2011р. Пакистан здійснив випробувальний пуск БР малої дальності *Abdali (Hatf-2)* з метою перевірки “технічних удосконалень” ракети¹¹. Програма *Abdali* була започаткована в 1980-х роках, але в 1994р. припинена. В 1997р. Пакистан відновив роботи над новим проектом ракети зменшеної дальності. Ця ракета, перший випробувальний пуск якої відбувся у 2002р., може бути носієм ядерної зброї¹².

⁹ US National Security Council, ‘Report to Congress on status of China, India and Pakistan nuclear and ballistic missile programs’, 28 July 1993, obtained under the US Freedom of Information Act by the Federation of American Scientists, <<http://fas.org/irp/threat/930728-wmd.htm>>, p.7.

¹⁰ Pakistani Inter Services Public Relations, Press Release no. PR104/2011-ISPR, 29 Apr. 2011, <http://www.ispr.gov.pk/front/main.asp?o=t-press_release&date=2011/4/29>.

¹¹ Pakistani Inter Services Public Relations, Press Release no. PR62/2011-ISPR, 11 Mar. 2011, <http://www.ispr.gov.pk/front/main.asp?o=t-press_release&id=1689>.

¹² Lennox, D. (ed.), *Jane's Strategic Weapon Systems*, no.54 (IHS Global Limited: Coulsdon, 2011), p.120.

19 квітня 2011р. Пакистан здійснив перший випробувальний пуск БР малої дальності *Nasr (Hatf-9)*, здатної нести ядерний боєзаряд¹³. *Nasr* – мобільна твердопаливна ракета, що розробляється для доставки нової, дуже компактною ядерної боєголовки, придатної для використання на тактичному рівні¹⁴. Директор Відділу стратегічного планування (*Strategic Plans Division*) Х.Кідваї (*Khalid Ahmed Kidwai*) заявив, що ця ракета дала можливість поєднати спроможності Пакистану зі стратегічного стримування “на всіх рівнях і в усьому спектрі загроз”, додавши “спроможності ракет малої дальності до вже наявних спроможностей БР середньої, великої дальності і КР”¹⁵.

28 жовтня 2011р. Пакистан здійснив останнє із серії льотних випробувань КРНБ *Babur (Hatf-7)*, здатної нести ядерний боєзаряд. Ракета з дальністю 600 км була запущена з нової колісної пускової установки з трьома направляючими, розробленої для підвищення спроможностей з “обстрілу цілей і живучості”¹⁶. За повідомленнями, розробник пакистанських ракет, Національна інженерно-наукова комісія (*National Engineering and Scientific Commission, NESCOM*), працює над збільшенням дальності ракети до 1 000 км¹⁷.

Розробка в Пакистані нових типів КР і БР малої дальності як носіїв ядерної зброї може свідчити про намагання протистояти переважаючим звичайним силам і засобам ПРО Індії. Ракетні програми *Abdali* та *Nasr* також дають підстави для припущення, що стратегічне планування Пакистану еволюціонувало в напрямі розширення умов застосування ядерної зброї. За словами окремих пакистанських військових експертів, країна змушена розробляти тактичну ядерну зброю у відповідь на доктрину індійської армії “Холодний запуск” (*Cold Start*), згідно з якою Індія готова завдати швидких, але обмежених ударів по території Пакистану з використанням механізованих формувань передового розгортання¹⁸.

¹³ Pakistani Inter Services Public Relations, Press Release no. PR94/2011-ISPR, 19 Apr. 2011, <http://www.ispr.gov.pk/front/main.asp?o=t-press_release&id=1721>.

¹⁴ Ansari, U., ‘Pakistan tests “nuke-capable” short-range missile’, *Defense News*, 20 Apr. 2011.

¹⁵ Pakistani Inter Services Public Relations (посилання 13).

¹⁶ Pakistani Inter Services Public Relations, Press Release no. PR256/2011-ISPR, 28 Oct. 2011, <http://www.ispr.gov.pk/front/main.asp?o=t-press_release&date=2011/10/28>.

¹⁷ Associated Press of Pakistan, ‘Government has prepared comprehensive plan to equip armed forces: Musharraf’, 30 May 2008, <http://www.app.com.pk/en/_index.php?option=com_content&task=view&id=9898&Itemid=2>.

¹⁸ Ansari (посилання 14); Reuters, ‘Pakistan builds low yield nuclear capability’, *Dawn*, 15 May 2011; ‘Hatf- IX test-fired’, *The Nation*, 20 Apr. 2011.

VIII. Ядерні сили Ізраїлю

ШЕННОН Н.КАЙЛ, ФІЛЛІП ШЕЛЛ, ХАНС М.КРІСТЕНСЕН

Ізраїль продовжує дотримуватися політики ядерної невизначеності, офіційно не підтверджуючи, але й не заперечуючи наявності ядерної зброї¹. Але загалом вважається, що Ізраїль використав дослідницький важководний реактор у Негевському Центрі ядерних досліджень (поблизу м.Дімон) для виробництва збройового плутонію. Про історію експлуатації реактора в Дімоні відомо небагато. За однією з оцінок, станом на 2011р., він міг виробити 690-950 кг збройового плутонію (див. підрозділ X). Для виробництва ядерної зброї могла бути використана лише частина цього плутонію.

Ізраїль, за оцінками, має на зберіганні приблизно 80 одиниць ядерної зброї, в т.ч. 50 боєголовок для оснащення БР, решта – авіабомби (таблиця 7.9). Ізраїль міг виробляти й нестратегічну ядерну зброю, в т.ч. артилерійські боеприпаси та ядерні фугаси, але це не підтверджено.

Ізраїль продовжує розробку удосконалених БР великої дальності, здатних нести ядерні боєголовки. 2 листопада 2011р. він здійснив випробувальний пуск багатоступеневої БР з авіабази Палмахім². Не розголошуючи характеристики ракети, МО Ізраїлю заявило, що метою випробувань була перевірка силової установки ракети³. Іноземні фахівці ідентифікували ракету як, імовірно, вдосконалену версію БР проміжної дальності *Jericho III*, перші випробувальні пуски якої відбулись у січні 2008р.⁴

Були припущення, що Ізраїль міг розробити ядерну КРМБ на основі американської ракети *Harpoon* для трьох своїх дизель-електричних ударних ПЧ типу 800 класу *Dolphin*, закуплених у Німеччині⁵. Ізраїль рішучо заперечував ці повідомлення. Згодом Ізраїль купив у Німеччини ще два ПЧ того ж класу, які у 2011р. будувалися на верфі *Howaldtswerke-Deutsche Werft AG* поблизу Кіля⁶.

¹ Про роль цієї політики для прийняття рішень у сфері національної безпеки Ізраїлю див.: Cohen, A., 'Israel', eds H. Born, B. Gill and H. Hänggi, SIPRI, *Governing the Bomb: Civilian Control and Democratic Accountability of Nuclear Weapons* (Oxford University Press: Oxford, 2010).

² Williams, D., 'Israel test-fires missile as Iran debate rages', Reuters, 2 Nov. 2011, <<http://www.reuters.com/article/2011/11/02/us-israel-missile-idUSTRE7A11BR20111102>>

³ Pfeffer, A. and Reuters, 'IDF test-fires ballistic missile in central Israel', *Haaretz*, 2 Nov. 2011.

⁴ Richardson, D., 'Israel tests ballistic missile', *Jane's Missiles and Rockets*, vol.16, no.1 (Jan. 2012).

⁵ 'Germany sells Israel more Dolphin subs', *Defense Industry Daily*, 6 Feb. 2012, <<http://www.defenseindustrydaily.com/germany-may-sell-2-more-dolphin-subs-to-israel-for-117b-01528/>>; та Williams, D., 'Admiral stirs question on Israel's "nuclear" subs', Reuters, 22 Sep. 2010, <<http://www.reuters.com/article/2010/09/22/nuclear-israel-submarines-idUSLDE68L12T20100922>>.

⁶ Про закупівлю Ізраїлем ПЧ *Dolphin* див. також підрозділ I розділу 6 цього видання.

Таблиця 7.9. Ядерні сили Ізраїлю, станом на січень 2012р.

Тип	Дальність (км) ^a	Навантаження (кг)	Стан
Літаки ^b			
<i>F-16A/B/C/D/I Falcon</i>	1 600	5 400	За штатом – 205 літаків; окремі вважаються здатними нести ядерну зброю
БР ^c			
<i>Jericho II</i>	1 500-1 800	750-1 000	Близько 50 ракет; розгорнуті з 1990р.; останній випробувальний пуск – 27 червня 2001р.
<i>Jericho III</i>	>4 000	1 000-1 300	Випробувальні пуски – 17 січня 2008р. та 2 листопада 2011р.; стан невідомий

^a Дальність польоту наводиться лише для ілюстрації; реальна дальність залежить від профілю маршруту та бойового навантаження. Для досягнення максимальної дальності навантаження ракет може бути зменшене.

^b Частина з 25 ізраїльських літаків *F-15I* також можуть доставляти ядерну зброю на велику відстань.

^c Космічна ракета-носіїв *Shavit* після конверсії у БР може доставити 775 кг вантажу на дальність 4 000 км.

Джерела: Cohen, A., *The Worst-Kept Secret: Israel's Bargain with the Bomb* (Columbia University Press: New York, 2010); Cohen, A. and Burr, W., 'Israel crosses the threshold', *Bulletin of the Atomic Scientists*, vol.62, no.3 (May/June 2006); Cohen, A., *Israel and the Bomb* (Columbia University Press: New York, 1998); Albright, D., Berkhout, F. and Walker, W., SIPRI, *Plutonium and Highly Enriched Uranium 1996: World Inventories, Capabilities and Policies* (Oxford University Press: Oxford, 1997); видання *Jane's Strategic Weapon Systems*, різні випуски; Fetter, S., 'Israeli ballistic missile capabilities', *Physics and Society*, vol.19, no.3 (July 1990) – оновлений аналіз див.: 'A ballistic missile primer', <<http://www.publicpolicy.umd.edu/Fetter/Publications>>; статті в рубриці "*NRDC Nuclear Notebook*" Бюлетеня вчених-атомників; авторські оцінки.

ІХ. Ядерні військові спроможності Північної Кореї

ШЕННОН Н.КАЙЛ, ФІЛЛІП ШЕЛЛ, ХАНС М.КРИСТЕНСЕН

Корейська Народно-Демократична Республіка (КНДР, або Північна Корея) продемонструвала ядерні військові спроможності, здійснивши підземні випробувальні ядерні вибухи в жовтні 2006р. і травні 2009р. оціночною потужністю 1 Кт і 2-3 Кт, відповідно¹. Під час обох випробувань оціночна потужність вибухів була значно нижчою за потужність перших ядерних випробувань інших держав. Американська розвідка назвала випробування 2006р. невдалим і дійшла висновку, що випробування 2009р., “очевидно, було значно успішнішим за випробування 2006р.”². Згідно з припущенням одного фахівця, зробленим на основі радіонуклідних сигнатур, зібраних станціями стеження в Японії, Південній Кореї і Росії у травні 2010р., Північна Корея впродовж місяця могла здійснити два випробувальні ядерні вибухи дуже малої потужності³.

Станом на кінець 2010р., Північна Корея мала, за оцінками, приблизно 30 кг плутонію, виділеного з використаного палива 5-Мвт дослідницького реактора в Йонгбені (*Yongbyon*) (див. підрозділ Х)⁴. Цієї кількості має бути достатньо для виготовлення до восьми одиниць ядерної зброї, враховуючи, що кожна потребує 4-5 кг плутонію, залежно від конструкції і технології виробництва. Північна Корея могла отримати допомогу у проектуванні зброї від мережі А.Хана (*Abdul Qadeer Khan*)⁵.

Згідно зі звітом, що потрапив до ЗМІ, підготовленим у 2011р. Експертною групою РБ ООН з питань Північної Кореї, країна вже “кілька років чи навіть десятиліть” виконує програму збагачення урану⁶. В листопаді 2010р. делегації американських вчених показали раніше засекречену центрифугову збагачувальну установку, розташовану в будівлі колишнього виробництва металевих паливних елементів в Йонгбені⁷. Згідно зі звітом Експертної групи ООН, “дуже ймовірно, що ще десь існує один або кілька подібних таємних об’єктів,

¹ Fedchenko, V., ‘North Korea’s nuclear test explosion, 2009’, SIPRI Fact sheet, Dec. 2009, <http://books.sipri.org/product_info?c_product_id=397>.

² ‘Annual threat assessment of the US intelligence community for House Permanent Select Committee on Intelligence: Dennis C. Blair, Director of National Intelligence’, Statement for the record, 3 Feb. 2010, <http://dni.gov/testimonies_2010.htm>, p.14.

³ У дослідженні припускається, що Північна Корея могла випробувати матеріали та технології для збільшення потужності своїх ядерних пристроїв. Див.: De Geer, L.-E., ‘Radionuclide evidence for low-yield nuclear testing in North Korea in April/May 2010’, *Science & Global Security*, vol.20, no.1 (2012).

⁴ Hecker, S. S., ‘A return trip to North Korea’s Yongbyon nuclear complex’, Center for International Security and Cooperation, 20 Nov. 2010, <http://cisac.stanford.edu/publications/north_koreas_yongbyon_nuclear_complex_a_report_by_siegfried_s_hecker/>.

⁵ Про мережу на чолі з пакистанським вченим А.Ханом див.: Fitzpatrick, M. (ed.), *Nuclear Black Markets: Pakistan, A. Q. Khan and the Rise of Proliferation Networks*, International Institute for Strategic Studies (IISS) Strategic Dossier (Routledge: Abingdon, 2007).

⁶ Panel of experts established pursuant to Resolution 1874 (2009), Report, p. 20. Виток звіту див. на <<http://www.scribd.com/doc/55808872/UN-Panel-of-Experts-NORK-Report-May-2011>>.

⁷ Hecker (посилання 4).

здатних виробляти НЗУ або ВЗУ”⁸. Група також вважає, що Північна Корея могла мати й інші таємні установки з переробки та перетворення уранової сировини на матеріал, що використовується в газових центрифугах, а також об’єкти з виробництва центрифуг. Чи виробляла Північна Корея ВЗУ для використання в ядерній зброї, невідомо.

Скорочення

(А)ПЧ(БР)	(Атомний) підводний човен (з балістичними ракетами)
БР	Балістична ракета
ВМС(Ф)	Військово-морські сили (флот)
ВПС	Військово-повітряні сили
БГРІН	Роздільні босголовки індивідуального наведення
БРПЧ	БР із запуском з ПЧ (підводного базування)
В(Н)ЗУ	Високо(низько)збагачений уран
ЗРК	Зенітний ракетний комплекс
ЗС	Збройні сили
К/БР (М/Н/ПБ)	Крилата/балістична ракета (морського/наземного/повітряного базування)
МБР	Міжконтинентальна балістична ракета
МО	Міністерство оборони
ППО	Протиповітряна оборона
ПРО	Протиракетна оборона
ПЧО	Протичовнова оборона
СВ	Сухопутні війська
УРМД	Удосконалена ракета малої дальності

⁸ Panel of experts established pursuant to Resolution 1874 (посилання 6), p.20.

Х. Світові запаси та виробництво розщеплюваних матеріалів у 2011р.

АЛЕКСАНДЕР ГЛАСЕР, ЗІ МІН

МІЖНАРОДНА ГРУПА З ПИТАНЬ РОЗЩЕПЛЮВАНИХ МАТЕРІАЛІВ

Для всіх видів ядерних зарядів – від першого покоління ядерної зброї до сучасної термоядерної – потрібні матеріали, здатні підтримувати вибухову ланцюгову реакцію розщеплення. Найпоширенішими з цих розщеплюваних матеріалів є ВЗУ і плутоній практично будь-якого ізотопного складу. В цьому підрозділі наведені дані про наявні запаси ВЗУ (таблиця 7.10) і виділеного плутонію (таблиця 7.11), у т.ч. в боєприпасах, а також про наявні потужності з виробництва цих матеріалів (таблиці 7.12 і 7.13, відповідно). Дані таблиць ґрунтуються на нових оцінках, підготовлених для Доповіді про світові запаси розщеплюваних матеріалів за 2011р. (*Global Fissile Material Report 2011*)¹.

Сировиною для виробництва і ВЗУ, і плутонію є природний уран². Природний уран майже повністю складається з ізотопу *U-238*, що не піддається ланцюговій реакції, і приблизно 0,7% *U-235*. Концентрацію ізотопів *U-235* можна збільшити шляхом збагачення – зокрема, за допомогою газових центрифуг. Уран, збагачений до менше ніж 20% *U-235* (як правило, до 3-5%) – т.зв. НЗУ – придатний для використання в енергетичних реакторах. Уран, збагачений до не менше ніж 20% *U-235* – т.зв. ВЗУ – вважається мінімально прийнятним за концентрацією збройовим матеріалом. Але для зменшення маси ядерного заряду, збройовий уран зазвичай збагачують до понад 90% *U-235*. Плутоній виробляють в ядерних реакторах, піддаючи *U-238* впливу нейтронів, а потім хімічній обробці для виділення з використаного палива. Плутоній отримують у різних ізотопних сумішах, більшість з яких мають збройову якість. Розробники зброї надають перевагу суміші із вмістом *Pu-239* – через її відносно низький рівень спонтанної емісії нейтронів і гамма-випромінювання, а також низьке виділення тепла під час радіоактивного розпаду. Збройовий плутоній зазвичай містить понад 90% ізотопу *Pu-239*. Плутоній у звичайному відпрацьованому паливі ядерних реакторів (реакторний плутоній) містить 50-60% *Pu-239*, але є придатним для зброї навіть першого покоління.

П'ять ядерних держав-учасниць Договору 1968р. про нерозповсюдження ядерної зброї – Велика Британія, Китай, Росія, США і Франція – виробляли для виготовлення ядерної зброї і ВЗУ, і плутоній. Ізраїль, Індія і Північна Корея виробляли переважно плутоній, а Пакистан – переважно ВЗУ. Певні можливості з виробництва розщеплюваних матеріалів мають усі країни з цивільною ядерною енергетикою.

¹ International Panel on Fissile Materials (IPFM), *Global Fissile Material Report 2011: Nuclear Weapon and Fissile Material Stockpiles and Production* (IPFM: Princeton, NJ, Jan. 2012).

² Див.: International Panel on Fissile Materials (посилання 1), appendix B.

Таблиця 7.10. Світові запаси високозбагаченого урану, станом на 2011р.

Країна	Національні запаси (т) ^a	Стан виробництва	Коментарі
Китай	16 ± 4	Припинено в 1987-1989рр.	
Франція ^b	31 ± 6	Припинено в 1996р.	У т.ч. 4,6 т задекларовано для цивільного призначення
Індія ^c	2,0 ± 0,3	Триває	
Ізраїль ^d	0,3	–	
Пакистан	2,75 ± 0,4	Триває	
Росія ^e	666 ± 120	Припинено в 1987-1988рр.	У т.ч. 50 т зарезервовано як паливо для корабельних і дослідницьких реакторів; не враховуючи 71 т, що підлягають збідненню
Велика Британія ^f	21,2 (задекларовано)	Припинено в 1962р.	У т.ч. 1,4 т задекларовано для цивільного призначення
США ^g	510 (задекларовано)	Припинено в 1992р.	У т.ч. 130 т зарезервовано як паливо для корабельних реакторів і 20 т для інших реакторів, що працюють на ВЗУ; не враховуючи 100 т, що підлягають збідненню або захованню як відходи
Неядерні держави ^h	~20		
Загалом	~1 270ⁱ		Не враховуючи 171 т, що підлягають збідненню

^a Більшість з цих матеріалів – збагачений до 90-93% *U-235*, який зазвичай вважається збройовим. За потреби, визначаються важливі винятки. Враховано збіднення (тобто розбавлення або зниження концентрації *U-235*) надлишків російського та американського збройового ВЗУ до кінця 2011р. та середини 2011р., відповідно.

^b Станом на кінець 2010р., Франція задекларувала МАГАТЕ 4,6 т цивільного ВЗУ; вважають, що тут враховано збройовий ВЗУ, збагачений до 93%, хоча частина матеріалу перебуває в опроміненій формі. Оцінки непевні стосовно лише 26 т військових запасів, але не стосовно задекларованого запасу у 4,9 т.

^c Вважають, що Індія виробляє ВЗУ (30-45%) для використання як паливо корабельних реакторів. Оцінка наведена для ВЗУ, збагаченого до 30%.

^d Ізраїль міг придбати близько 300 кг збройового ВЗУ у США не пізніше 1965р.

^e Станом на 31 грудня 2011р., 442 т російського збройового ВЗУ було розбавлено. Наведена величина російських запасів для корабельних реакторів є оцінкою авторів, що ґрунтується на розмірі російського флоту.

^f Станом на 31 березня 2002р., Велика Британія задекларувала запаси у 21,9 т ВЗУ; середній показник його збагачення не наводився. За оцінкою, 0,7 т могло бути використано як паливо для корабельних реакторів. Станом на кінець 2010р., Велика Британія задекларувала МАГАТЕ запаси в 1,4 т цивільного ВЗУ.

^g Дані про американський ВЗУ наведені у фактичній вазі, а не в еквіваленті 93% збагачення. Станом на 30 вересня 1996р., США мали запас у 741 т ВЗУ, в т.ч. 620 т *U-235*. На сьогодні США підготували для розбавлення 233 т ВЗУ. Станом на середину 2011р., було розбавлено 135 т; проте, навряд чи якась частина з цього обсягу була збройовим ВЗУ. Ще принаймні 100 т є опроміненим корабельним паливом.

^h У щорічній доповіді МАГАТЕ за 2010р. перелічено 230 значних запасів ВЗУ, що перебувають під всеохопними гарантіями. З урахуванням похибки в оцінках рівнів збагачення, що стосується переважно дослідницьких реакторів, загальний обсяг ВЗУ становить 20 т. Близько половини з цього матеріалу має 20% рівень збагачення та належить Казахстану.

ⁱ Величина, округлена з точністю до 5 т.

Таблиця 7.11. Світові запаси виділеного плутонію, станом на 2011р.

Країна	Військові запаси на 2011р. (т)	Стан військового виробництва	Цивільні запаси на 2011р., якщо не зазначено іншого (т) ^a
Китай	1,8 ± 0,8	Припинено в 1991р.	0,01
Франція	6 ± 1,0	Припинено в 1992р.	56 (не враховуючи 24,2 іноземних власників)
Німеччина	–	–	7,6 (у Франції, Німеччині та Великій Британії)
Індія ^b	0,52 ± 0,14	Триває	4,44 (у т.ч. 4,2 поза гарантіями)
Ізраїль ^c	0,82 ± 0,13	Триває	–
Японія	–	–	44,9 (у т.ч. 35 у Франції та Великій Британії)
Північна Корея ^d	0,03	Поновлено у 2009р.	–
Пакистан ^e	0,11 ± 0,02	Триває	–
Росія ^f	128±8 (34 задекларовані як надлишок) в 1997р.	Фактично припинено	48,4
Велика Британія ^g	7,6 (4,4 задекларовані як надлишок)	Припинено в 1995р.	86,8 (у т.ч. 0,9 за кордоном і не враховуючи 28,0 іноземних власників)
США ^h	92 (53,9 задекларовані як надлишок)	Припинено в 1988р.	–
Всього	~237 (92 задекларовані як надлишок)		~248

^a Деякі країни мають цивільний плутоній, що зберігається за кордоном, переважно у Франції і Великій Британії, але не надають МАГАТЕ звітів *INFCIRC/549*. Це, зокрема, Італія, яка має 5,8 т плутонію, і Нідерланди, які мають 0,3 т плутонію, всі – у Франції.

^b Індія виробляла збройовий плутоній на реакторах *CIRUS* і *Dhruva* (до закриття *CIRUS* наприкінці 2010р.). У рамках американо-індійської Ініціативи співробітництва в галузі цивільної ядерної енергетики (*Civil Nuclear Cooperation Initiative*) 2005р. Індія відносить до військового сектору значну кількість плутонію, сепарованого з відпрацьованого палива індійських енергетичних реакторів. Позначений в таблиці матеріал поза гарантіями в рамках “спеціальної для Індії” угоди, підписаної 2 лютого 2009р. Урядом Індії та МАГАТЕ, використовується як паливо для реакторів-бридерів.

^c Вважається, що Ізраїль продовжує експлуатувати реактор для виробництва плутонію в м.Дімона, але при цьому використовує його переважно для виробництва тритію.

^d За повідомленнями, Північна Корея в червні 2008р. доповіла про задеклароване виробництво плутонію обсягом 31 кг, а також проведення ядерних випробувань у 2006р. та 2009р.; виробництво плутонію було відновлене у 2009р., додавши до загальної кількості 8-10 кг матеріалу.

^e За оцінками, Пакистан щорічно виробляє близько 10 кг збройового плутонію на реакторі Хушаб-1. На тому ж майданчику будуються ще три реактори для виробництва плутонію.

^f Цей плутоній, задекларований як надлишковий, Росія не вносить до повідомлень до МАГАТЕ *INFCIRC/549*.

^g Велика Британія задекларувала 85,3 т плутонію цивільного призначення (не враховуючи 27,7 т плутонію у власності інших держав). Зазначена величина, очевидно, враховує 4,4 т військового плутонію, задекларованого як надлишковий. Водночас, оскільки ці 4,4 т не підпадають під гарантії МАГАТЕ, в наведеній оцінці зазначений матеріал залишається в категорії військових запасів і не враховується в цивільних запасах. Велика Британія заявила, що в 1995р. вона припинила виробництво збройового розщеплюваного матеріалу; цей рік був останнім, коли британський Алдермастонський Центр атомної зброї (*Atomic Weapons Establishment*) отримав плутоній від Селлафілдського переробного заводу.

^h У своєму звіті МАГАТЕ *INFCIRC/549* США задекларували 53,9 т плутонію як надлишкового для військових цілей.

Джерела для таблиці 7.10: International Panel on Fissile Materials (IPFM), *Global Fissile Material Report 2011: Nuclear Weapon and Fissile Material Stockpiles and Production* (IPFM: Princeton, NJ, Jan. 2012), figure 1, p.10; **Ізраїль:** Myers, H., 'The real source of Israel's first fissile material', *Arms Control Today*, vol.37, no.8 (Oct. 2007), p.56; див. також: Gilinsky, V. and Mattson, R.J., 'Revisiting the NUMEC affair', *Bulletin of the Atomic Scientists*, vol.66, no.2 (Mar./Apr. 2010); **Росія:** United States Enrichment Corporation, 'Megaton to megawatts', <<http://www.usec.com/>>; **Велика Британія:** British Ministry of Defence, 'Historical accounting for UK defence highly enriched uranium', Mar. 2006, <<http://www.mod.uk/DefenceInternet/AboutDefence/CorporatePublications/HealthandSafetyPublications/DepletedUranium/>>; International Atomic Energy Agency (IAEA), Communication received from the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland concerning its policies regarding the management of plutonium, INF/CIRC/549/Add.8/14, 28 June 2011; **США:** US Department of Energy (DOE), *Highly Enriched Uranium, Striking a Balance: A Historical Report on the United States Highly Enriched Uranium Production, Acquisition, and Utilization Activities from 1945 through September 30, 1996* (DOE: Washington, DC, 2001); George, R. and Tousley, D., DOE, 'US highly enriched uranium disposition', Presentation to the Nuclear Energy Institute Nuclear Fuel Supply Forum, Washington, DC, 24 Jan. 2006; George, R., 'U.S. HEU disposition program', Institute of Nuclear Materials Management 50th Annual Meeting, Tucson, AZ, 13-19 July 2009; Person, G.A., 'Future surplus HEU disposition in the U.S.', Institute of Nuclear Materials Management 52nd Annual Meeting, Palm Desert, CA, July 2011; *Non-nuclear weapon states: IAEA, Annual Report 2010* (IAEA: Vienna, 2011), Table A4.

Джерела для таблиці 7.11: International Panel on Fissile Materials (IPFM), *Global Fissile Material Report 2011: Nuclear Weapon and Fissile Material Stockpiles and Production* (IPFM: Princeton, NJ, Jan. 2012), figure 4, p.17; US Department of Energy (DOE), 'U.S. removes nine metric tons of plutonium from nuclear weapons stockpile', Press release, 17 Sep. 2007, <<http://www.energy.gov/nationalsecurity/5500.htm>>; **Цивільні запаси (за винятком Індії):** декларації країн у форматі повідомлень до МАГАТЕ INF/CIRC/549, <<http://www.iaea.org/Publications/Documents/>>; **Північна Корея:** Kessler, G., 'Message to U.S. preceded nuclear declaration by North Korea', *Washington Post*, 2 July 2008; **Росія:** Russian-US Agreement concerning the Management and Disposition of Plutonium Designated as No Longer Required for Defense Purposes and Related Cooperation (Russian-US Plutonium Management and Disposition Agreement), signed 29 Aug. and 1 Sep. 2000, amended Apr. 2010, and entered into force July 2011, <<http://www.state.gov/t/isn/trty/>>; **Велика Британія:** 2010 Non-Proliferation Treaty Review Conference, Delegation of the United Kingdom, Statement, 19 May 2010, <http://www.un.org/en/conf/npt/2010/statements/statements_day_19may.shtml>.

Таблиця 7.12. Важливіші у світі установки збагачення урану та їх потужності, станом на грудень 2011р.

Країна (тис.ОРР/рік) ^b	Назва або місце знаходження об'єкту	Тип	Стан	Процес збагачення ^a	Потужність
Аргентина	<i>Pilcaniyeu</i>	Цивільний	Поновлює роботу	ГД	20-3 000
Бразилія	<i>Resende Enrichment</i>	Цивільний	Будується	ГЦ	115-200
Китай	<i>Lanzhou 2</i>	Цивільний	Працює	ГЦ	500
	<i>Lanzhou</i> (новий)	Цивільний	Працює	ГЦ	500
	<i>Shaanxi</i>	Цивільний	Працює	ГЦ	1 000
Франція	<i>Eurodif</i>	Цивільний	Працює	ГД	10 800
	<i>Georges Besse II</i>	Цивільний	Працює	ГЦ	7 500-11 000
Німеччина	<i>Urenco Gronau^c</i>	Цивільний	Працює	ГЦ	2 200-4 500
Індія	<i>Ratthalli</i>	Військовий	Працює	ГЦ	15-30
Іран	<i>Natanz</i>	Цивільний	Будується	ГЦ	120
	<i>Qom</i>	Цивільний	Будується	ГЦ	5-10
Японія	<i>Rokkasho^d</i>	Цивільний	Тимчасово зупинена	ГЦ	<1 050
Північна Корея	<i>Yongbyon</i>	ГЦ	8 ^e
Нідерланди	<i>Urenco Almelo</i>	Цивільний	Працює	ГЦ	5 000-6 000
Пакистан	<i>Gadwal</i>	Військовий	Працює	ГЦ	..
	<i>Kahuta</i>	Військовий	Працює	ГЦ	15-45
Росія	<i>Ангарск</i> (раніше <i>Ангарск-10</i>)	Цивільний	Працює	ГЦ	2 200-5 000
	<i>Новоуральск</i> (раніше <i>Свердловск-44</i>)	Цивільний	Працює	ГЦ	13 300
	<i>Северск</i> (раніше <i>Томск-7</i>)	Цивільний	Працює	ГЦ	3 800
	<i>Зеленогорск</i> (раніше <i>Красноярск-45</i>)	Цивільний	Працює	ГЦ	7 900
	<i>Велика Британія</i> <i>Capenhurst</i>	Цивільний	Працює	ГЦ	5 000
США	<i>Areva Eagle Rock</i>	Цивільний	Запланована	ГЦ	3 300-6 600
	<i>Paducah</i>	Цивільний	Підлягає зупиненню	ГД	11 300
	<i>Piketon, Ohio</i> <i>Urenco Eunice</i>	Цивільний	Запланована Працює	ГЦ ГЦ	3 800 5 900

^a Газоцентрифугова (ГЦ) технологія є головною технологією розділення ізотопів для підвищення вмісту *U-235* у природному урані, але на ряді установок продовжують використовувати газову дифузію (ГД).

^b ОРР/рік – одиниця роботи з розділення на рік: ОРР – одиниця виміру зусиль, потрібних для розділення на збагачувальній установці урану з наявним вмістом *U-235* на два компоненти – з вищою і нижчою концентрацією *U-235*, відповідно.

^c Триває розширення.

^d ГЦ завод з розділення ізотопів урану *Rokkasho* був зупинений у грудні 2010р.; його переоснащують для використання нової центрифугувої технології.

^e Про північно-корейський об'єкт в Йонбені (*Yongbyon*) див. підрозділ IX цього розділу.

Джерела: Дані про збагачувальні потужності ґрунтуються на даних видань: International Atomic Energy Agency (IAEA), Integrated Nuclear Fuel Cycle Information Systems (INFCIS), <<http://www-nfcis.iaea.org/>>; International Panel on Fissile Materials (IPFM), *Global Fissile Material Report 2011: Nuclear Weapon and Fissile Material Stockpiles and Production* (IPFM: Princeton, NJ, Jan. 2012); Citizens' Nuclear Information Center (CNIC), 'Uranium enrichment plant turns into a big waste dump', *Nuke Info Tokyo*, no.140 (Jan./Feb. 2011), pp.3-4.

Таблиця 7.13. Важливіші у світі переробні потужності, станом на грудень 2011р.
Якщо не зазначено інше, всі установки переробляють паливо для легководних реакторів.

Країна	Назва або місце розташування установки	Тип	Стан	Проектна потужність (т важкого металу/рік) ^a
Китай	<i>Lanzhou</i> , дослідна	Цивільна	Працює	50-100
Франція	<i>La Hague UP2</i>	Цивільна	Працює	1 000
	<i>La Hague UP3</i>	Цивільна	Працює	1 000
Індія ^b	<i>Kalpakkam</i> (ВВР)	Подвійного використання	Працює	100
	<i>Tarapur-I</i> (ВВР)	Подвійного використання	Працює	100
	<i>Tarapur-II</i> (ВВР)	Подвійного використання	Працює	100
	<i>Trombay</i> (ВРВ)	Військова	Працює	50
Ізраїль	<i>Dimona</i> (ВВР)	Військова	Працює	40-100
Японія	<i>JNC Tokai</i>	Цивільна	Тимчасово зупинена	200
	<i>Rokkasho</i>	Цивільна	Запускається	800
Північна Корея	<i>Yongbyon</i>	Військова	На консервації	100-150
Пакистан	<i>Chashma</i> (ВВР?)	Військова	Будується	50-100
	<i>Nilore</i> (ВРВ)	Військова	Працює	20-40
Росія	<i>Маяк РТ-1, Озерск</i> (раніше <i>Челябінск-65</i>)	Цивільна	Працює	200-400
	<i>Северск</i> (раніше <i>Томск 7</i>)	Військова	Підлягає зупиненню	6 000
	<i>Железногорск</i> (раніше <i>Красноярск-26</i>)	Військова	Підлягає зупиненню	3 500
Велика Британія	<i>BNFL B205 Magnox</i>	Цивільна	Підлягає зупиненню	1 500
	<i>BNFL Thorp, Sellafield</i>	Цивільна	Працює	1 200
США	<i>H-canyon, Savannah River Site</i>	Цивільна	Працює	15

ВВР – паливо для важководного реактора.

^a Проектна потужність означає максимальну кількість відпрацьованого палива, яку установка може переробити; вимірюється в тоннах важких металів на рік; тонна важких металів – це кількість важких металів, у цьому випадку урану, у відпрацьованому паливі. Фактична потужність часто є значна меншою за проектну. Наприклад, російський завод *Маяк РТ-1* ніколи не переробляв більше 130 т важких металів на рік, а Франція через припинення зовнішніх контрактів скоро перероблятиме лише 850 т важких металів на рік. Відпрацьоване паливо легководних реакторів містить приблизно 1% плутонію, а важководних і графітових – приблизно 0,4%.

^b У рамках американо-індійської Ініціативи співробітництва в галузі цивільної ядерної енергетики 2005р. Індія вирішила не відкривати жодного зі своїх переробних заводів для перевірки гарантій МАГАТЕ.

Джерела: Дані про проектну потужність ґрунтуються на даних видань: International Atomic Energy Agency (IAEA), Integrated Nuclear Fuel Cycle Information Systems (INFICIS), <<http://www-nfcis.iaea.org/>>; International Panel on Fissile Materials (IPFM), *Global Fissile Material Report 2011: Nuclear Weapon and Fissile Material Stockpiles and Production* (IPFM: Princeton, NJ, Jan. 2012).

**Частина III. Нерозповсюдження, контроль
над озброєннями, роззброєння у 2011р.**

**Розділ 8. Контроль над ядерною зброєю і
нерозповсюдження**

Розділ 9. Контроль над звичайними озброєннями

8. Контроль над ядерною зброєю і нерозповсюдження

Загальний огляд

У 2011р. спостерігалися політичні наслідки запровадження підходів, заснованих на міжнародних договорах про контроль над озброєннями та роззброєння, а також на багатосторонніх ініціативах із запобігання розповсюдженню зброї масового ураження та технологій її виготовлення. Яскравим прикладом цього було набуття чинності Новим російсько-американським договором СНО (Новим СНО, New START treaty), яким передбачені додаткові скорочення стратегічних наступальних ядерних озброєнь обох сторін (див. підрозділ I цього розділу). Обидві сторони, відповідно до графіку, забезпечили проведення інспекцій, обмін даними і вжили інших заходів, передбачених режимом моніторингу та верифікації. Запровадження цього режиму є одним з головних досягнень Нового СНО, в якому збережено та розширено сферу дії положень попереднього Договору, забезпечено більшу прозорість і передбачуваність ядерних сил колишніх противників часів холодної війни. Новий СНО став продовженням процесу контролю над озброєннями, на основі якого Росія і США здійснили перегляд своїх стратегічних відносин.

Упродовж 2011р. найвищим пріоритетом залишалися міжнародні зусилля із запобігання розповсюдженню ядерної зброї. Особлива увага світової спільноти була прикута до двох держав – Ірану та Сирії, – через підозри в реалізації ними прихованих військових ядерних програм всупереч зобов'язанням за Договором 1968р. про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ.) Трирічне розслідування МАГАТЕ дозволило дійти висновку, що знищена під час авіаудару Ізраїлю у 2007р. споруда в Сирії “з високим ступенем імовірності” була ядерним реактором, який Сирія мала б задекларувати в Агентстві (див. підрозділ II). МАГАТЕ повідомило про наявність надійних свідчень стосовно попередньої діяльності Ірану, пов'язаної з ядерною зброєю, і продовження окремих робіт у цьому напрямі (див. підрозділ III). Труднощі, з якими стикались інспектори в обох країнах, спричинили поновлення закликів розширити повноваження МАГАТЕ – навіть за рамки, визначені Типовим додатковим протоколом (Model Protocol Additional), – з метою уможливлення проведення Агентством розслідувань у державах-учасниках ДНЯЗ, стосовно яких існують підозри в порушенні укладених у рамках Договору угод про гарантії.

Невирішені іранське та сирійське ядерні питання посилили сумніви в дієвості міжнародних правових підходів (зокрема, в ролі Ради Безпеки (РБ) ООН) до реагування на можливі або відомі випадки порушення державами зобов'язань і норм, запроваджених важливими документами з питань контролю над озброєннями. У 2011р. Іран продовжував ігнорувати п'ять ухвалених з 2006р. резолюцій РБ, які вимагали від нього припинення всієї діяльності зі збагачення урану та інших робіт, пов'язаних з ядерним паливним циклом. Розбіжності всередині РБ завадили цьому органу вжити адекватних заходів, коли Правління МАГАТЕ заявило про недотримання Сирією Угоди про гарантії. З точки зору деяких спостерігачів, бездіяльність дає підстави для полеміки про застосування не лише правових заходів, у т.ч. попереджувального використання збройної сили, як реакції на проблеми розповсюдження ядерної зброї.

У Східній Азії досі не знайдено вихід з дипломатичного глухого кута в питанні північнокорейської ядерної програми (див. підрозділ IV). Попри відновлення контактів на дипломатичному рівні між Пхеньяном і Вашингтоном, попередні обговорення питань подовження призупинених Шестисторонніх переговорів про денуклеаризацію Північної Кореї суттєвого прогресу не досягли. На додаток до правових і нормативних викликів глобальному режиму нерозповсюдження, зумовлених північнокорейською ядерною програмою, надходили повідомлення про таємні передачі нею третім країнам ядерних і ракетних технологій в масштабах, більших, ніж це вважалося раніше.

У рамках важливих довгострокових заходів з посилення контролю з боку постачальників над передачами чутливих технологій ядерного паливного циклу, Група ядерних постачальників у червні 2011р. погодила домовленість зі спірного питання про запровадження більш жорстких Керівних принципів стосовно поставок обладнання та технологій для збагачення урану та переробки плутонію (див. підрозділ V).

Ризики ядерного тероризму та незаконної переадресації ядерних матеріалів перебували в центрі уваги на найвищому політичному рівні у глобальному масштабі. Було ухвалено кілька заходів зі зміцнення та удосконалення чинних правових і регуляторних інструментів, призначених для підвищення рівня безпеки ядерних матеріалів та об'єктів у всьому світі (див. підрозділ VI). Серед них слід назвати угоду Великої вісімки (Group of Eight, G8) про подовження термінів Глобального партнерства проти розповсюдження зброї і матеріалів масового ураження (Global Partnership against the Spread of Weapons and Materials of Mass Destruction) – ініціативи, започаткованої у 2002р. на підтримку спільних проєктів, що сприяють розв'язанню проблем нерозповсюдження, роззброєння та ядерної безпеки. Крім того, РБ ООН ухвалила Резолюцію №1977, якою на 10 років подовжено мандат комітету, створеного в рамках Резолюції №1540 для сприяння державам у виконанні їх зобов'язань і моніторингу цього процесу.

Наприкінці 2011р. перспективи прогресу в контролі над озброєннями та роззброєнні залишилися невизначеними. На порядку денному залишалося багато невиконаних завдань, зокрема започаткування переговорів з питань договору про заборону виробництва розщеплюваних матеріалів, які тривалий час зриваються, а також з питань набуття чинності Договором 1996р. про всеохопну заборону ядерних випробувань (Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty). Порушувалися також питання про подальші кроки Росії і США після підписання Нового СНО. Обидві сторони визнали, що подальші скорочення їх ядерних арсеналів вимагатимуть поширення тематики двосторонніх переговорів на проблеми тактичної ядерної зброї і нерозгорнутих боєголовок, а також на більш широке коло питань забезпечення стратегічної стабільності. В цьому сенсі, найбільш суперечливим у відносинах Росії і США є питання протиракетної оборони, спори про яку у 2011р. посилюлися. Також підвищується усвідомлення того, що більш глибокі двосторонні скорочення стратегічних ядерних арсеналів вимагатимуть залучення до цього процесу інших держав, які, згідно з ДНЯЗ, не є ядерними, – що перетворить скорочення ядерної зброї на багатосторонній процес.

I. Американо-російське співробітництво в контролі над ядерною зброєю

ШЕННОН Н.КАЙЛ

Нову сторінку в контролі над стратегічними ядерними озброєннями та в американо-російських відносинах було відкрито 5 лютого 2011р., коли Міністр закордонних справ Росії С.Лавров і Державний секретар США Х.Клінтон (*Hillary Rodham Clinton*) обмінялися ратифікаційними документами, в результаті чого набув чинності Договір про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь 2010р. (Новий СНО, *Treaty on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, New START*)¹.

Новий СНО передбачає помірні скорочення кількості розгорнутих стратегічних ядерних боєзарядів Росії і США нижче обмежень, запроваджених двома попередніми договорами: Договором 1991р. про скорочення й обмеження стратегічних наступальних озброєнь (СНО-1, *Treaty on the Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, START*) і Договором 2002р. про скорочення стратегічних наступальних потенціалів (СНП, або Московський договір, *Treaty on Strategic Offensive Reductions, SORT*)². Новим СНО встановлені також кількісні обмеження на розгорнуті та нерозгорнуті сторонами стратегічні засоби доставки ядерної зброї – міжконтинентальні балістичні ракети (МБР), балістичні ракети на підводних човнах (БРПЧ) і стратегічні важкі бомбардувальники (таблиця 8.1). Згідно з Договором, засоби доставки підпадають під його дію, доки вони не будуть переобладнані або ліквідовані, відповідно до вимог, викладених у Протоколі до Договору³.

Одним із головних досягнень Нового СНО стало подовження дії режиму верифікації, запровадженого СНО-І. Обидві сторони підкреслили, що це стало важливим кроком у забезпеченні транспарентності та передбачуваності стану їх ядерних сил. Режим верифікації Нового СНО побудовано на підґрунті всеохопної бази даних, в якій міститься інформація про кількість, дислокацію і технічні характеристики систем озброєнь та об'єктів, що підпадають під обмеження Договору. Він передбачає повідомлення, інспекції та демонстрації з метою підтвердження інформації у базі даних, а також

¹ 'New START Treaty "lays foundation" for Russia-U.S. cooperation—Lavrov', RIA Novosti, 5 Feb. 2011, <<http://en.rian.ru/russia/20110205/162466422.html>>. Сенат США надав рекомендації і згоду на ратифікацію Нового СНО 22 січня 2011р. Державна Дума та Рада Федерації РФ ратифікували Договір 25 та 26 січня 2011р., відповідно. Стилий виклад та інші подробиці Нового СНО див.: *SIPRI Yearbook 2012*, Annex A; див. також додаток "Угоди з контролю над озброєннями та з роззброєння" в попередніх виданнях *Щорічника СІПРІ*. Стилий виклад дебатів з приводу ратифікації Договору в Росії і США див.: Кайл Ш.Н. "Контроль над ядерною зброєю". – *Щорічник СІПРІ 2011*, с.346-347.

² US Department of State, Bureau of Verification, Compliance and Implementation, 'Comparison of the START Treaty, Moscow Treaty, and New START Treaty', Fact sheet, 8 Apr. 2010 <<http://www.state.gov/t/avc/rls/139901.htm>>. Стилий виклад та інші подробиці договорів СНО-І та СНП див.: *SIPRI Yearbook 2012*, Annex A; див. також додаток "Угоди з контролю над озброєннями та з роззброєння" в попередніх виданнях *Щорічника СІПРІ*.

³ Опис головних обмежень Нового СНО див.: Кайл (посилання 1), с.341-343.

Таблиця 8.1. Обмеження, встановлені американо-російськими договорами про скорочення ядерних озброєнь

Договір	Дата підписання	Дата набуття чинності	Загальна кількість боеголовок, що враховуються за Договором	Загальна кількість стратегічних носіїв ядерної зброї ^d	Дата завершення чинності
СНО-I	31 липня 1991р.	5 грудня 1994р. ^b	6 000	1 600	5 грудня 2009р.
СНП	24 травня 2002р.	1 червня 2003р.	1 700-2 200	Жодного ^c	. . . ^d
Новий СНО	8 квітня 2010р.	5 лютого 2011р.	1 550	800 ^e	5 лютого 2021р.

^a До стратегічних носіїв ядерної зброї належать міжконтинентальні балістичні ракети (МБР), балістичні ракети на підводних човнах (БРПЧ) і стратегічні бомбардувальники.

^b У травні 1992р. Білорусь, Казахстан та Україна стали сторонами договору СНО-I разом з Росією (визнаною державою- правонаступницею Радянського Союзу) і США.

^c СНП не встановлював обмеження на загальну кількість стратегічних носіїв ядерної зброї.

^d СНП, чинний до 31 грудня 2012р., замінено Новим СНО.

^e Дозволяється розгортання не більше 700 одиниць.

Джерело: US Department of State, Bureau of Verification, Compliance and Implementation, 'Comparison of the START Treaty, Moscow Treaty, and New START Treaty', Fact sheet, 8 Apr. 2010.

моніторингу стану сил, на які Договором накладені обмеження. Серед інших заходів Договір вимагає від сторін розміщувати на всіх ракетах, відповідних пускових установках і бомбардувальниках "унікальні маркери" (алфавітно-цифрові мітки), які мають використовуватися в повідомленнях про переміщення носіїв зброї до інших задекларованих об'єктів або про зміну стану їх боеготовності. Крім того, Договір дозволяє Росії і США продовжувати використання таких національних технічних засобів (НТЗ, *national technical means, NTM*), як супутники та апаратура дистанційного зондування для збору даних про стратегічні сили кожної зі сторін. Він також передбачає обмін сторонами телеметричними даними про випробувальні пуски ракет – до п'яти пусків на рік – як захід з підвищення прозорості і зміцнення довіри.

У Новому СНО, порівняно зі СНО-I, процедури інспекції і контролю були спрощені з метою скорочення витрат на їх імплементацію. Одним із результатів цього стало скорочення дозволених упродовж року інспекцій. Водночас, окремі інспекції можуть бути більш комплексними – за обсягом зібраних даних, одна інспекція в рамках Нового СНО може замінити кілька інспекцій в рамках СНО-I. У новому Договорі передбачається проведення лише двох видів інспекцій на об'єктах з короткостроковими попередніми повідомленнями (у СНО-I їх було дев'ять). Для підтвердження точності заявлених даних про ракети, пускові установки, бомбардувальники та відповідні об'єкти, що підпадають під дію Договору, кожна зі сторін може щорічно здійснити до 10 інспекцій першого та до восьми – другого виду. Інспекції першого виду проводяться на об'єктах з розгорнутими та нерозгорнутими стратегічними системами, а інспекції другого виду – лише на об'єктах з нерозгорнутими

Таблиця 8.2. Загальна кількість стратегічних наступальних озброєнь Росії і США, згідно з Новим СНО, станом на 5 лютого 2011р. і 1 вересня 2011р.

Категорія даних	Росія		США	
	лютий	вересень	лютий	вересень
Розгорнуті МБР, БРПЧ та важкі бомбардувальники	521	516	882	822
Боеголовки на розгорнутих МБР, БРПЧ і зараховані для важких бомбардувальників ^а	1 537	1 566	1 800	1 790
Розгорнуті та нерозгорнуті пускові установки МБР, БРПЧ та важкі бомбардувальники	865	871	1 124	1 043

^а Кожен важкий бомбардувальник, незалежно від оснащення (крилатими ракетами з ядерними боеголовками чи некерованими ядерними бомбами), зараховується як такий, що несе лише одну боеголовку, – навіть якщо літак спроможний нести значно більше бойове навантаження.

Джерело: US Department of State, Bureau of Arms Control, Verification and Compliance, ‘New START Treaty aggregate numbers of strategic offensive arms’, Fact Sheet, 1 June 2011 and 25 Oct. 2011, <<http://www.state.gov/t/avc/rls/164722.htm>> and <<http://www.state.gov/t/avc/rls/176096.htm>>.

стратегічними системами⁴. Інспекції першого виду застосовуються також для підтвердження інформації в базі даних Договору про кількість боеголовок на розгорнутих МБР і БРПЧ. Остання мета інспекцій відбиває важливу зміну Новим СНО правил зарахування боеголовок: Договір дозволяє сторонам зараховувати – шляхом безпосереднього спостереження – дійсну кількість роздільних боеголовок на розгорнутих ракетах, обраних для інспекції за випадковою схемою. Своєю чергою, згідно зі СНО-I, кожній МБР і БРПЧ приписувалася фіксована кількість боеголовок – максимальна кількість роздільних боеголовок, з якими ракета випробувалася, – незалежно від того, що конкретна ракета могла бути оснащена меншою кількістю боеголовок.

Реалізація положень про обмін даними, повідомлення та інспекції

22 березня 2011р. Росія і США завершили початковий обмін даними, який за Договором необхідно було здійснити не пізніше 45 днів з моменту набуття чинності Новим СНО та який стосувався кількості, місць розташування та технічних характеристик відповідних стратегічних озброєнь. Згодом сторони Договору оприлюднили дані про загальну кількість своїх ядерних боеголовок, встановлених на відповідних стратегічних носіях ядерної зброї, а також про сумарну кількість своїх розгорнутих і нерозгорнутих засобів доставки зброї (таблиця 8.2). У жовтні 2011р. були оприлюднені зведені загальні дані другого піврічного обміну інформацією. Нові дані показали, що США продовжили помірне скорочення своїх озброєнь, які підпадають під дію Нового СНО. Росія вже наблизилася до визначеної Договором верхньої межі обмеження

⁴ Докладніше про види інспекцій див.: Кайл (посилання 1), с.344-345.

(1 550 розгорнутих боєголовок), яка має бути досягнута до 2018р.⁵ Водночас, в оприлюднених даних немає жодної інформації про конкретні зміни у структурі російських ядерних сил⁶.

Оприлюднення зведених даних виявило потенційний недолік Нового СНО: інформація про стратегічні ядерні сили сторін є більш обмеженою, з точки зору охоплення та рівня деталізації, ніж та, що була передбачена СНО-I. Новий Договір дозволяє Росії і США оприлюднювати докладну інформацію про зміни у структурі їх сил, але, на відміну від попереднього Договору, жодна зі сторін не може оприлюднювати інформацію про стратегічні сили іншої сторони, що виходить за рамки загальних зведених даних, без згоди іншої сторони⁷. Після другого обміну інформацією США зняли гриф секретності та оприлюднили дані про кількість конкретних типів носіїв ядерної зброї і місця їх розташування. Натомість, Росія не відповіла, чи планує вона надати додаткові дані або дозволити зробити це США. Кілька неурядових аналітиків і колишніх чиновників оборонного відомства США висловили занепокоєння тим, що обмежувальний характер положення Нового СНО про оприлюднення даних є кроком назад на шляху до міжнародної транспарентності і зміцнення довіри, потрібних для досягнення прогресу в багатосторонньому скороченні ядерної зброї⁸.

Упродовж 2011р. сторони виконували й інші вимоги Нового СНО стосовно інспекцій і контролю, відповідно до зазначеного у Протоколі графіку та додатків до Договору. В березні на заводі-виробнику в м.Воткінськ (Удмуртія) Росія вперше продемонструвала американським інспекторам нову МБР РС-24 з роздільною головною частиною, а також наземну мобільну пускову установку⁹. Впродовж того ж місяця США провели подібні одноразові демонстрації бомбардувальників В-2А та В-1В. Усі американські бомбардувальники В-1В були переобладнані для оснащення лише звичайною зброєю. За результатами демонстрацій, з метою підтвердження неможливості використання зазначених бомбардувальників як носіїв ядерної зброї, вони були виведені з подальшого процесу підрахунку кількісних обмежень на ядерні сили США за Новим СНО¹⁰.

⁵ Окремі критики Нового СНО у США вважають, що Договір передбачає непропорційне скорочення озброєнь, від якого вииграє Росія, оскільки вона планувала скоротити власні стратегічні ядерні озброєння, незалежно від факту укладення нового Договору. Див., наприклад: Payne, K.B., 'Postscript on New START', *National Review*, 18 Jan. 2011.

⁶ Докладніше про зміни у стратегічних ядерних силах Росії і США див. підрозділи I і II розділу 7 цього видання.

⁷ Росія і США мають право оприлюднювати дані, отримані згідно з Новим СНО, після погодження цього питання в рамках Двосторонньої консультативної комісії (*Bilateral Consultative Commission*). Див.: New START, Article VII, para.5, US Department of State, <<http://www.state.gov/t/avc/newstart/c44126.htm>>.

⁸ Kristensen, H.M., 'New START aggregate numbers released: first round slim picking', Federation of American Scientists (FAS), FAS Strategic Security Blog, 1 June 2011, <<http://www.fas.org/blog/ssp/2011/06/aggregatedata.php>>.

⁹ 'U.S. and Russia know location of each other's missile silos – RSVN commander', Interfax, 16 Dec, 2011.

¹⁰ US Department of State, Bureau of Verification, Compliance and Implementation, 'New START Treaty implementation update', Fact sheet, 5 Feb. 2012, <<http://www.state.gov/t/avc/rls/183335.htm>>.

Станом на 5 лютого 2012р., Росія і США провели максимально дозволєну щорічну кількість інспекцій – по 18 інспекцій першого виду та по дві інспекції другого виду – на базах розгортання МБР, БРПЧ та важких бомбардувальників, а також на об'єктах їх зберігання, переобладнання, знищення та на випробувальних полігонах. Для інспекцій першого виду були вперше застосовані передбачені Протоколом до Нового СНО процедури, призначені для підтвердження реальної кількості боєголовок, встановлєних на ракетах, обраних за випадковою схемою. Крім того, центри зменшення ядерної небезпеки сторін Договору обмінялися понад 1 800 повідомленнями (в т.ч. стосовно виробництва, переобладнання, знищення та переміщення ядерної зброї, її носіїв і пускових установок) з використанням “унікальних маркерів” на кожному зразку озброєнь, що підпадають під дію Договору¹¹.

Процедури обміну повідомленнями використовувалися також для скликання початкових нарад Двосторонньої консультативної комісії (ДКК, *Bilateral Consultative Commission, BCC*) – головного органу з імплєментації і дотримання Договору. ДКК отримала мандат, аналогічний мандату Спільної комісії з питань дотримання та інспекцій (СКДІ, *Joint Compliance and Inspection Commission, JCIC*), створєної в рамках СНО. Вона призначєна для вирішення питань, пов'язаних з дотриманням положєнь Договору, та життя “таких додаткових заходів, які можуть виявитися необхідними для підвищення життєздатності та ефективності Договору”. ДКК має повноваження вносити зміни до Протоколу та додатків до Договору, які не впливають на визначєні Договором права та обов'язки сторін¹².

З 28 березня по 8 квітня 2011р. Росія і США провели перше піврічне засідання ДКК¹³. Представники сторін оприлюднили дві спільні заяви про технічні процедури, що повинні застосовуватися під час інспекцій на об'єктах¹⁴. Другє засідання ДКК відбулося з 19 жовтня по 2 листопада 2011р.¹⁵ За повідомленнями, обидві сторони, серед іншого, обговорили питання (що викликали стурбованість Росії) процедур переобладнання США бомбардувальників *B-1B*, які б уможлилювали їх використання винятково як засобів доставки звичайної зброї¹⁶.

¹¹ US Department of State (посилання 10).

¹² New START (посилання 7), protocol, part VI; US Department of State, Bureau of Verification, Compliance and Implementation, ‘Bilateral Consultative Commission’, Fact sheet, 11 Aug. 2011, <<http://www.state.gov/t/avc/rls/145830.htm>>.

¹³ Russian Ministry of Foreign Affairs, ‘On the first session of the Bilateral Consultative Commission under the new START Treaty’, Press release, 11 Apr. 2011, <http://www.mid.ru/brp_4.nsf/0/4e6295f7991faabac325786800493b29>.

¹⁴ US Department of Defense (DOD), Office of the Undersecretary of Defense for Acquisition, Technology and Logistics, ‘New START BCC joint statements’, 8 Apr. 2011, <http://www.acq.osd.mil/tc/treaties/NST/BCC_statements.htm>.

¹⁵ US Department of State, ‘U.S.–Russia Bilateral Consultative Commission on the New START Treaty’, Media note, 2 Nov. 2011, <<http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2011/11/176586.htm>>.

¹⁶ Miasnikov, E., ‘Developing approaches toward resolving the issue of nonstrategic nuclear weapons’, Centre for Arms Control, Energy and Environmental Studies, Стаття була підготовлена для круглого столу ‘Improving transparency on tactical nuclear weapons: building blocks for a NATO–Russia dialogue’, Berlin, 17–18 Nov. 2011, <<http://www.armscontrol.ru/pubs/en/em231111.html>>.

Новий СНО і протиракетна оборона

Процес імплементації Нового СНО розпочався досить швидко, особливо на фоні постійних спорів між Росією і США навколо планів розробки та розгортання нової архітектури протиракетної оборони (ПРО), до якої належать місця розташування радарів і ракет-перехоплювачів у Європі. Росія висловлювала стурбованість з приводу того, що реалізація Європейського поетапного адаптивного підходу (ЄПАП, *European Phased Adaptive Approach, ЕПАА*) до розгортання ПРО дозволить США та НАТО створити такі спроможності з протиракетного захисту, які можуть загрожувати російській системі стратегічного ядерного стримування¹⁷. ЄЕАП передбачає розгортання в чотири етапи до початку 2020-х років приблизно 500 ракет-перехоплювачів на понад 40 кораблях і двох наземних баз у Європі (в Польщі та Румунії), а також радару в Туреччині¹⁸. США наполягають, що така архітектура ПРО призначена для захисту Збройних сил США, союзників і партнерів у Європі від загрози удару балістичними ракетами з Близького Сходу, зокрема з Ірану, і не спрямована проти Росії.

Упродовж 2011р. дискусії між Росією, з одного боку, і США та їх партнерами по НАТО, з іншого боку, стосовно співробітництва з питань ПРО не призвели до суттєвого прогресу. На засіданні глав держав і урядів Ради НАТО-Росія, що відбулося в листопаді 2010р., сторони погодилися розвивати співробітництво у сфері ПРО, в т.ч. з питань спільної оцінки загроз ракетного удару¹⁹. Росія запропонувала створити секторальну систему ПРО, в якій кожна зі сторін (Росія і НАТО) несе відповідальність за власну зону та контролює процес прийняття будь-яких рішень про запуск ракет-перехоплювачів²⁰. Натомість, США та їх союзники по НАТО надають перевагу створенню двох незалежних систем перехоплення ракет, які могли б сформувавши підґрунтя для співробітництва Росія-НАТО в цій сфері. Запропоноване співробітництво могло б охоплювати своєчасний обмін даними раннього попередження про запуск ракет і даними їх супроводу, а також створення спільного центру обробки даних. Новий орган дозволив би офіцерам НАТО та Росії мати спільний доступ до даних про пуски ракет, які надходили б від радарів на територіях держав-членів НАТО та Росії²¹.

Після того, як НАТО відкинув цю пропозицію, Росія інтенсифікувала звернення до США з приводу надання юридично обов'язкових гарантій того, що реалізація ЄЕАП не буде спрямована проти російських стратегічних ядерних

¹⁷ Технічну оцінку наслідків реалізації ЄЕАП для російського стратегічного ядерного стримування див.: Butt, Y. and Postol, T., *Upsetting the Reset: The Technical Basis of Russian Concern over NATO Missile Defense*, Federation of American Scientists (FAS) Special Report no.1 (FAS: Washington, DC, Sep. 2011).

¹⁸ Arms Control Association, 'The phased adaptive approach at a glance', Fact sheet, June 2011, <<http://www.armscontrol.org/factsheets/Phasedadaptiveapproach>>.

¹⁹ NATO-Russia Council, Joint statement, Lisbon, 20 Nov. 2011, <http://www.nato.int/cps/en/natolive/news_68871.htm>.

²⁰ Bogdanov, K., 'European missile defenses and Russia's last warning', RIA Novosti, 7 Oct. 2011, <<http://en.rian.ru/analysis/20111007/167474493.html>>.

²¹ Collina, T. Z., 'Missile defense cooperation stalls', *Arms Control Today*, vol.41, no.5 (July/Aug. 2011).

сил. Як повідомлялося, Росія також висловила бажання укласти угоду, яка б обмежила загальну кількість нових ракет-перехоплювачів, визначила верхню межу швидкості перехоплювачів та обмеження на райони їх розгортання. Російські офіційні особи попередили, що не стримувана жодними якісними та кількісними обмеженнями розбудова Заходом системи ПРО може бути розцінена Росією, згідно зі Статтею 14 Нового СНО, як “виняткові умови”, що надають їй право вийти з Договору²².

Упродовж року сторони не досягли будь-якого значного прогресу в пошуку компромісної формули із врегулювання суперечностей навколо системи ПРО. 23 листопада Президент Росії Д.Медведев у виступі на державному телебаченні попередив, що Росія втрачає терпіння через невизначену ситуацію на двосторонніх і багатосторонніх переговорах з питань ПРО та залишає за собою право “відмовитися від подальших кроків у сфері роззброєння та контролю над озброєннями”²³. Він також повідомив про ряд можливих заходів, до яких може вдається Росія, якщо США та НАТО й надалі просуватимуться шляхом реалізації власних планів створення системи ПРО, які не адекватно враховують занепокоєння Росії. На засіданні Ради НАТО-Росія на рівні міністрів закордонних справ 8 грудня 2011р. представники сторін не продемонстрували серйозного бажання знайти вихід з глухого дипломатичного кута за рахунок зміни вже проголошених позицій стосовно ПРО²⁴.

Наступні кроки після укладення Нового СНО

Крім тривалого спору між Росією і США навколо системи ПРО, залишалися суперечності стосовно пріоритетних напрямів і часових параметрів наступних кроків у двосторонньому процесі контролю над озброєннями. Ці суперечності стосувалися переважно двох категорій ядерної зброї, що не підпадають під обмеження, визначені Новим СНО або іншими юридично зобов’язуючими домовленостями: нестратегічної (або тактичної) ядерної зброї і боеголовок, що перебувають на зберіганні або не розгорнуті з будь-яких інших причин.

У 2011р. США ще раз закликали до початку нових двосторонніх переговорів про обмеження арсеналів нестратегічних ядерних озброєнь обох сторін. Вважається, що Росія має суттєво більші, ніж США, запаси такої зброї. Президент США Б.Обама 3 лютого поінформував Сенат США, що відповідно до положення, додатково внесеного сенаторами-республіканцями до резолюції про ратифікацію Нового СНО, наступним завданням для Адміністрації у сфері контролю над озброєннями є започаткування впродовж року переговорів з Росією про обмеження арсеналів нестратегічної ядерної зброї²⁵.

²² ‘Russia “disappointed” by U.S. failure to provide missile guarantees’, RIA Novosti, 16 May 2011, <<http://en.rian.ru/russia/20110516/164052008.html>>.

²³ Office of the President of Russia, ‘Statement in connection with the situation concerning the NATO countries’ missile defence system in Europe’, 23 Nov. 2011, <<http://eng.kremlin.ru/news/3115>>.

²⁴ Presto, S., ‘NATO, Russia remain at odds over missile shield’, Voice of America, 8 Dec. 2011, <<http://www.voanews.com/english/news/europe/NATO-Russia-Still-at-Odds-Over-Missile-Shield-135258238.html>>.

²⁵ US Senate, Resolution of advice and consent to ratification, Senate Treaty Document 111-5, 22 Dec. 2010, <<http://www.state.gov/t/avc/rls/153910.htm>>.

Офіційні особи США підкреслили, що розв'язання цієї проблеми вимагатиме тісної співпраці з союзниками по НАТО та поглиблення взаємодії з Росією з широкого кола безпекових питань²⁶.

Росія не виявила великого інтересу, принаймні в короткостроковій перспективі, до пропозицій США стосовно обговорення заходів зі скорочення або внормування розмірів арсеналів нестратегічної ядерної зброї²⁷. С.Лавров наголосив, що Росія не братиме участь у жодних дискусіях на цю тему, доки США не виведуть свою нестратегічну ядерну зброю з Європи та остаточно не демонтують інфраструктуру для її розгортання²⁸. Крім того, російські офіційні особи продовжували пов'язувати започаткування переговорів про скорочення тактичної ядерної зброї з розв'язанням інших проблем, що впливають на стратегічну стабільність, зокрема обмеження на: захист США від балістичних ракет, звичайні наступальні озброєння великої дальності та космічні озброєння²⁹.

Наприкінці року високопосадовці США визнали, що нові переговори про нестратегічну ядерну зброю навряд чи розпочнуться найближчим часом. Помічник Державного секретаря США з питань верифікації, дотримання та виконання домовленостей Р.Геттемюллер (*Assistant Secretary of State for Verification, Compliance, and Implementation, Rose Gottemoeller*) пояснила, що США перебувають у стані “виконання домашньої роботи” з пошуку шляхів до започаткування нових переговорів, які б призвели до скорочення нестратегічної ядерної зброї, а також боеголовки, які перебувають на зберіганні³⁰. Вона припустила, що обидві сторони могли б – як попередній крок до можливого започаткування переговорів – приступити до обговорення технічних питань і дефініцій, пов'язаних з нестратегічною ядерною зброєю³¹.

²⁶ Benitez, J., ‘US consults with NATO allies on reducing tactical nuclear weapons’, NATO Source, Atlantic Council, 17 Feb. 2011, <<http://www.acus.org/natosource/us-consults-nato-allies-reducing-tactical-nuclear-weapons>>. У Стратегічній концепції, ухваленій 19-20 листопада 2010р., зазначено, що держави-члени НАТО продовжать обговорення ролі оборони і стримування у стратегії НАТО, включно з ядерною доктриною. Див.: NATO, *Active Engagement, Modern Defence: Strategic Concept for the Defence and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organization* (NATO: Brussels, Nov. 2010).

²⁷ Російські погляди на скорочення тактичної ядерної зброї див.: Miasnikov (посилання 16).

²⁸ Russian Ministry of Foreign Affairs, ‘Statement by H.E. Mr Sergey Lavrov, Minister of Foreign Affairs of the Russian Federation, at the Plenary meeting of the Conference on Disarmament, Geneva, 1 Mar. 2011’, 1 Mar. 2011, <http://www.mid.ru/brp_4.nsf/0/2de66a92e764dbb8c3257846004dfd44>.

²⁹ Miasnikov (посилання 16); Sokov, N., ‘Medvedev’s statement on missile defense might mean Russia postpones further dialogue until 2013’, James Martin Center for Non-Proliferation Studies (CNS), 2 Dec. 2011, <http://cns.miis.edu/stories/111202_medvedev_statement.htm>.

³⁰ ‘Rose Gottemoeller: getting to yes’, *Bulletin of the Atomic Scientists*, vol.67, no.6 (Nov./Dec. 2011), p.5.

³¹ ‘U.S. preparing for tactical nuclear cuts in future arms deal with Russia’, RIA Novosti, 27 Dec. 2011, <http://en.rian.ru/mlitary_news/20111227/170513651.html>.

II. Сирія і занепокоєння розповсюдженням ядерної зброї

ШЕННОН Н.КАЙЛ

У 2011р. Сирія знову потрапила до зони пильної уваги міжнародної спільноти через відмову розвіяти підозри щодо здійснення нею робіт на незадекларованій ядерній установці. Зазначені підозри стосувалися переважно об'єкта в Аль-Кібарі, на віддаленому майданчику в губернії Дейр-ез-Зор на Сході Сирії. Об'єкт було зруйновано в результаті атаки ізраїльської авіації у вересні 2007р. Уряди Ізраїлю і США заявили, що Сирія таємно, за технічної підтримки Північної Кореї, будувала ядерний реактор, аналогічний тому, який Пхеньян використовує для отримання плутонію для ядерних вибухових пристроїв. Сирійський Уряд стверджував, що зруйнована споруда була покинутим військовим об'єктом, який жодним чином не стосувався ядерної діяльності, та заперечував будь-яке співробітництво з Північною Кореєю в ядерній сфері¹.

25 лютого 2011р. Генеральний директор МАГАТЕ Ю.Аmano (*Yukiya Amano*) доповів Правлінню, що з червня 2008р., внаслідок відмови Сирії від співпраці в наданні доступу інспекторам і необхідної інформації, Агентство не має змоги підтвердити заяви Сирії про неядерний характер об'єкта в Дейр-ез-Зор². Серед інших перешкод, згаданих у доповіді, йшлося про ухилення Сирії від надання інформації про закупівлю нею матеріалу та обладнання, які, як вважає МАГАТЕ, могли бути використані для будівництва реактора. Сирія також продовжує відмовляти в наданні доступу інспекторам до трьох інших пунктів на території країни, стосовно яких є підозри в їх "функціональному зв'язку" з діяльністю на об'єкті в Дейр-ез-Зор³.

У наступній доповіді Правлінню від 24 травня 2011р. Ю.Аmano стверджував, що, за оцінкою Агентства, зруйнована споруда на об'єкті в Дейр-ез-Зор була "з високим ступенем імовірності була ядерним реактором і мала б бути задекларована Сирією відповідно до її Угоди з МАГАТЕ про всеохопні гарантії"⁴. В доповіді наведено свідчення, на підставі якого інспектори дійшли висновку, що Сирія таємно будувала ядерний реактор.

¹ Докладніше про спори навколо підозр у наявності в Сирії незадекларованого ядерного реактора див.: Кайл Ш.Н. "Контроль над ядерною зброєю і нерозповсюдження". – *Щорічник СІПРІ 2009*, с.331-332.

² IAEA, Board of Governors, 'Implementation of the NPT safeguards agreement in the Syrian Arab Republic', Report by the Director General, GOV/2011/8, 25 Feb. 2011, p.3.

³ IAEA, GOV/2011/8 (посилання 2), p.2.

⁴ IAEA, Board of Governors, 'Implementation of the NPT safeguards agreement in the Syrian Arab Republic', Report by the Director General, GOV/2011/30, 24 May 2011, p.8. Угода про всеохопні гарантії (*comprehensive safeguards agreement, CSA*) між неядерною державою і МАГАТЕ запроваджує гарантії нерозповсюдження для всіх видів мирної ядерної діяльності і всіх ядерних матеріалів на території держави з метою підтвердження факту їх невикористання у військових цілях. Такі угоди створюють правове підґрунтя для системи обліку МАГАТЕ ядерних матеріалів, призначеної для перевірки правильності наданої певною державою декларації про ядерні матеріали, що підпадають під гарантії.

Договір 1968р. про нерозповсюдження ядерної зброї зобов'язує всі неядерні держави-сторони Договору укласти CSA з МАГАТЕ. Перелік держав, які мають чинні CSA з МАГАТЕ див.: *SIPRI Yearbook 2012*, Annex A; див. також додаток "Угоди з контролю над озброєннями та з роззброєння" в попередніх виданнях *Щорічника СІПРІ*.

У доповіді зазначено, що розміри зруйнованої споруди були подібні до розмірів реактора для виробництва плутонію в Йонгбені (Північна Корея). Повідомлялося також, що на зображенні споруди після її бомбардування можна розпізнати, серед іншого, типові для реакторів цього типу ознаки конструкцій захисної оболонки реактора, теплообмінників і басейну для зберігання відпрацьованого палива. Крім того, після бомбардування до моменту повної ліквідації об'єкта на майданчику здійснювалися підозрілі маскувальні роботи, а також заходи з “відновлення обладнання та матеріалів, вилучених зі зруйнованої споруди”⁵.

9 червня 2011р. Правління МАГАТЕ ухвалило Резолюцію, де стверджувалося, що Сирія не задекларувала будівництво ядерного реактора в Дейр-ез-Зор, що розцінюється як “недотримання нею зобов'язань у рамках Угоди про всеохопні гарантії”⁶. Резолюція закликає Сирію надати МАГАТЕ доступ до всієї інформації, всіх об'єктів, матеріалів і персоналу з метою підтвердження дотримання Угоди про гарантії, а також наполегливо закликає Сирію імплементувати Додатковий протокол до її Угоди з Агентством і дотримуватися його⁷.

Відповідно до Статуту МАГАТЕ, Резолюція містила доручення Генеральному директору Агентства передати до РБ ООН доповідь про недотримання Сирією зобов'язань – з метою розгляду та можливого вжиття заходів⁸.

Резолюцію було ухвалено в ситуації суттєвих розбіжностей навколо цього питання у Правлінні МАГАТЕ. Дійсно, за прийняття Резолюції проголосувало дещо більше половини з 35 держав-учасниць; шість держав, включно з Китаєм і Росією, проголосували “проти”, решта 11 – “утрималися”⁹. Один авторитетний спостерігач припустив, що використання виразу “підтримка міжнародного миру та безпеки” у преамбулі Резолюції – яке відсилає до Розділу VII Статуту ООН, який дозволяє РБ застосовувати невійськові та військові заходи “для підтримки або відновлення міжнародного миру та безпеки” – виявилось проблематичним для окремих членів Правління¹⁰. Крім того, представники деяких країн, які “утрималися” під час голосування, зазначали, що висновок МАГАТЕ про подібність установки в Дейр-ез-Зорі до ядерного реактора, не виглядав настільки переконливим, щоб його можна було вважати підставою для передачі доповіді до РБ ООН¹¹.

⁵ IAEA, GOV/2011/30 (посилання 4), р.4. У доповіді зазначено, що виявлення антропогенних (штучного походження) частинок урану на майданчику мініреактора - джерела нейтронів поблизу Дамаску буде у плановому порядку розглянуте Агентством у рамках забезпечення гарантії.

⁶ IAEA, Board of Governors, ‘Implementation of the NPT safeguards in the Syrian Arab Republic’, Resolution, GOV/2011/41, 9 June 2011, p.2.

⁷ Додатковий протокол до Угоди про гарантії (див. посилання 4) призначений для посилення можливостей МАГАТЕ з виявлення незадекларованих ядерних матеріалів або незадекларованої ядерної діяльності, а також попередження такої діяльності. Він вимагає від держави, що його ратифікувала, надавати МАГАТЕ інформацію про всі аспекти діяльності, пов'язаної з ядерним паливним циклом і надає МАГАТЕ нові можливості з проведення відповідних розслідувань.

⁸ IAEA, GOV/2011/41 (посилання 6), р.2.

⁹ Crail, P., ‘IAEA sends Syria case to UN’, *Arms Control Today*, vol.41, no.5 (July/Aug. 2011). Одна країна не брала участь у голосуванні.

¹⁰ Hibbs, M., ‘A bridge too far? Syria & GOV/40’, *Arms Control Wonk*, 11 June 2011, <<http://hibbs.armscontrolwonk.com/archive/192/>>.

¹¹ Crail (посилання 9).

Після голосування західні дипломати, враховуючи спротив з боку Китаю, Росії і деяких країн-членів Руху неприєднання, визнали малоімовірним осуд Сирії або запровадження до неї санкції РБ ООН за недотримання зобов'язань. Російські офіційні особи пояснювали, що Росія не підтримує рішення про передачу сирійського досьє до РБ, оскільки припинена ядерна програма країни вже не становить будь-якої загрози міжнародному миру та безпеці¹². Виглядає також малоімовірним висунення Ю.Аmano вимоги про проведення МАГАТЕ спеціальної інспекції в Сирії, до чого раніше закликали деякі неурядові експерти (з огляду на брак сильної політичної підтримки цієї ідеї у Правлінні)¹³.

Ухвалення Резолюції Правлінням МАГАТЕ безпосередньо не вплинуло на критичну ситуацію у відносинах між Агентством і Сирією з питань недотримання нею Угоди про гарантії. 17 листопада 2011р. Ю.Аmano доповів, що Агентство не домоглось успіху в отриманні від Сирії запитаної інформації¹⁴. Пізніше Правління, з огляду на посилення нестабільності в Сирії, вирішило відкласти обговорення цього питання¹⁵.

Ситуація навколо ядерної програми Сирії висвітлила подальше загострення проблеми досягнення консенсусу серед держав-членів Правління МАГАТЕ, що впродовж усього останнього десятиріччя негативно впливає на діяльність Агентства. Процес прийняття рішень у Правлінні дедалі більше посилює протистояння між розвинутими країнами Заходу і країнами Руху неприєднання. Останні стають дедалі активнішими у відстоюванні права неядерних держав-сторін ДНЯЗ на реалізацію мирних ядерних програм¹⁶. Водночас, окремі спостерігачі підтримали Резолюцію Правління про передачу сирійського досьє до РБ, вважаючи, що цим було створено важливий прецедент, який продемонстрував, що проблемна країна шляхом відмови від співпраці з МАГАТЕ не може запобігти Агентству зробити обґрунтовані висновки про її ядерну діяльність. Це, своєю чергою, вплинуло на діяльність Агентства у випадку ядерної програми Ірану (див. підрозділ III)¹⁷.

¹² Charbonneau, L., 'Q&A: what will U.N. council do on Syria's nuclear program?', Reuters, 9 June 2011, <<http://uk.reuters.com/article/2011/06/09/uk-syria-nuclear-un-idUKTRE75863820110609>>.

¹³ Acton, J.M., Fitzpatrick, M., and Goldschmidt, P., 'The IAEA should call for a special inspection in Syria', Proliferation Analysis, Carnegie Endowment for International Peace, 26 Feb. 2009, <<http://carnegieendowment.org/2009/02/26/iaea-should-call-for-special-inspection-in-syria/4x2>>.

¹⁴ IAEA, Board of Governors, 'Introductory Statement to the Board of Governors by IAEA Director General Yukiya Amano', 17 Nov. 2011, <<http://www.iaea.org/newscenter/statements/2011/amsp2011n030.html>>.

¹⁵ Докладніше про конфлікт у Сирії у 2011р. див. підрозділ I розділу 2 та підрозділ II розділу 3 цього видання.

¹⁶ Hibbs, M., 'Reaching consensus at the IAEA', Q&A, Carnegie Endowment for International Peace, 13 Sep. 2010, <<http://carnegieendowment.org/2010/09/13/reaching-consensus-at-iaea/58p>>.

¹⁷ Див. інтерв'ю з М.Фітцпатріком (Mark Fitzpatrick), колишнім заступником помічника Державного секретаря США з питань нерозповсюдження: Borger, J., 'Syria referred to UN security council over suspected nuclear programme', *The Guardian*, 9 June 2011.

III. Іран і занепокоєння розповсюдженням ядерної зброї

ШЕННОН Н.КАЙЛ

Міжнародні спори навколо цілей і характеру ядерної програми Ірану посилилися після оприлюднення в листопаді 2011р. найбільш комплексних на теперішній час огляду та оцінки МАГАТЕ результатів досліджень і проектно-конструкторських робіт Ірану в ядерній сфері, які “можуть мати військовий вимір”. Упродовж року зросло занепокоєння міжнародного співтовариства порушеннями Іраном технічних спроможностей зі збагачення урану, подальшим нехтуванням ним викладеними в п’яти резолюціях РБ ООН вимогами припинити всі роботи зі збагачення урану, а також інші чутливі види діяльності у сфері ядерного паливного циклу¹.

Оцінка МАГАТЕ інформації про військові цілі ядерної діяльності Ірану

8 листопада 2011р. Генеральний директор МАГАТЕ Ю.Аmano надіслав до Правління Доповідь з питань імплементації Іраном гарантій нерозповсюдження². У 15-сторінковому додатку було представлено опис результатів виконаного Агентством аналізу інформації про ознаки прихованої діяльності в ядерній сфері, в т.ч. про роботи зі створення ядерної зброї. Доповідь привернула значну увагу, оскільки Генеральний директор вперше заявив, що, за оцінкою Агентства, Іран здійснював види діяльності, які безпосередньо пов’язані з розробкою ядерного вибухового пристрою, і, можливо, продовжує деякі з них³. Доповідь не торкалася питання прийняття Тегераном рішення про виготовлення ядерної зброї.

У Доповіді стверджувалося, що головні роботи, пов’язані з виготовленням ядерної зброї, здійснювалися до 2003р. Інформація, надана МАГАТЕ державами-членами, свідчила про те, що дослідні і проектні роботи виконувалися в різних військових та академічних установах і підтримувалися консультативними органами, об’єднаними наприкінці 1990-х років під однією організаційною “парасолькою”, що отримала назву “План АМАД” (*AMAD Plan*). Спільною програмою керував фізик М.Факрзадех (*Mohsen Fakhrazadeh*). Крім того, до складу керівних структур програми “принаймні впродовж значного періоду часу” залучалися “відомі особи з іранського керівництва”⁴.

Підозри у виготовленні ядерної зброї

Відповідно до висновків Доповіді, підозрілі види діяльності в рамках іранського Плану АМАД охоплювали всі ключові технології, необхідні для розробки ядерного вибухового пристрою імпульсивного типу, в якому використовується високозбагачений уран (ВЗУ). Головними видами діяльності були наступні.

¹ UN Security Council resolutions 1737, 23 Dec. 2006; 1747, 24 Mar. 2007; 1803, 3 Mar. 2008; 1835, 27 Sep. 2008; 1935, 9 June 2010.

² IAEA, Board of Governors, ‘Implementation of the NPT safeguards agreement and relevant provisions of the Security Council resolutions in the Islamic Republic of Iran’, Report by the Director General, GOV/2011/65, 8 Nov. 2011.

³ ‘UN nuclear agency IAEA: “Iran studying nuclear weapons”’, BBC News, 9 Nov. 2011, <<http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-15643460>>.

⁴ IAEA, GOV/2011/65 (посилання 2), Annex, para.18.

1. *Експерименти з конверсії урану.* Іран виконував роботи з конверсії діоксиду урану в тетрафторид урану (“зелену сіль”) як частину програми отримання автономного джерела уранової сировини для її переробки на незадекларованому збагачувальному заводі⁵.

2. *Експерименти з детонації потужних вибухових речовин.* Іран розробив дротяні детонатори вибухівки і провів експерименти з багатопозиційними системами ініціації вибуху для симетричної детонації напівсферичного заряду потужної вибухівки. Ці роботи, безпосередньо пов’язані зі створенням ядерного боєзаряду імпульсивного типу, за непідтвердженими даними, виконувалися за підтримки колишнього радянського вченого⁶.

3. *Гідродинамічні випробування.* Іран підготував випробування потужних вибухових речовин з використанням замітника ядерного матеріалу, призначеного для моделювання початкових стадій ядерного вибуху. Крім того, на військовій базі Парчин було збудовано захисну випробувальну камеру, в якій проводилися гідродинамічні експерименти з перевірки конструкції боєзаряду⁷.

4. *Конструювання та компонування головної частини ракети.* В рамках т.зв. Проекту 111 (*Project 111*) Тегеран виконав комп’ютерне моделювання і провів конструкторські роботи з установки в головній частині балістичної ракети *Shahab-3* нового сферичного бойового пристрою, який за розмірами та формою відповідає параметрам ядерного боєзаряду. Також у рамках Проекту 111 Іран розробив прототип системи ініціації, приведення в дію та підриву боєголовки ракети⁸.

У Доповіді стверджувалося, що більшість підозрілих робіт наприкінці 2003р. були раптово припинені за наказом іранського керівництва. Мотивом такого рішення могло бути “зростаюче на той час занепокоєння з приводу міжнародної безпекової ситуації в Іраку та сусідніх з ним країнах”⁹.

Згідно з Доповіддю, після 2003р. Іран міг відновити, хоч і не в повному обсязі, окремі роботи з Плану АМАД, залучаючи до них різні військові та академічні установи¹⁰. В Доповіді наводиться інформація про те, що з 2006р. Іран здійснював конструювання приладу для генерації імпульсу нейтронів, спроможного ініціювати ланцюгову реакцію ділення¹¹. Крім того, згадувалося проведення Тегераном у 2008-2009рр. дослідницьких робіт з моделювання конструкції ядерної боєголовки, а також експериментів зі зменшення розмірів і вдосконалення блоку потужної вибухівки, можливо, для ядерного вибухового пристрою¹². Водночас, у Доповіді заявлено про зниження спроможностей МАГАТЕ з “надійного визначення видів робіт, що проводились Іраном після 2003р.”, внаслідок надання державами-членами обмеженої інформації¹³.

⁵ IAEA, GOV/2011/65 (посилання 2), Annex, paras 21-22.

⁶ Warrick, J., ‘Russian scientist Vyacheslav Danilenko’s aid to Iran offers peek at nuclear program’, *Washington Post*, 12 Nov. 2011.

⁷ IAEA, GOV/2011/65 (посилання 2), Annex, paras 47-51.

⁸ IAEA, GOV/2011/65 (посилання 2), Annex, paras 59-63.

⁹ IAEA, GOV/2011/65 (посилання 2), Annex, para.23.

¹⁰ IAEA, GOV/2011/65 (посилання 2), Annex, para.24.

¹¹ IAEA, GOV/2011/65 (посилання 2), Annex, paras 55-56.

¹² IAEA, GOV/2011/65 (посилання 2), Annex, paras 44-45, 52.

¹³ IAEA, GOV/2011/65 (посилання 2), Annex, para. 18.

Оцінки висновків МАГАТЕ

Один із розділів додатка Доповіді був присвячений загальному опису джерел інформації, використаної для аналізу та висновків МАГАТЕ. Підкреслювалося, що МАГАТЕ отримувало дані від “широкого кола незалежних джерел”, у т.ч. від “понад 10” держав¹⁴. Крім того, оцінки Агентства базувалися на: результатах власних розслідувань; інформації, наданої Іраном; опитуваннях колишніх учасників мережі торгівлі ядерними матеріалами, керованої пакистанським вченим-ядерником А.Ханом (*Abdul Qadeer Khan*). У цілому, Агентство розцінило інформацію, яка містилася в додатку, як надійну та “несуперечливу в сенсі технічного змісту, залучених осіб та організацій, а також часових рамок”¹⁵.

Водночас, окремі урядовці та неурядові аналітики звернули увагу на те, що опис МАГАТЕ підозрілої діяльності Ірану до кінця 2003р. ґрунтується переважно на вже добре відомому матеріалі, що складається з понад 1 000 сторінок документів, записаних на портативному комп’ютері іранського перебіжчика. Документи про т.зв. “підозрілі дослідження” надійшли до МАГАТЕ від розвідувального відомства США, і їх автентичність дуже часто піддавалася сумніву¹⁶. Р.Келлі (*Robert Kelley*), колишній інспектор МАГАТЕ з питань гарантій, піддав критиці Доповідь МАГАТЕ через брак нової інформації і посилання на документи, “походження яких не може бути встановлене”¹⁷. Р.Келлі та інші експерти висловили також сумніви стосовно конкретних формулювань, що містяться в Доповіді МАГАТЕ¹⁸.

Іран негайно засудив висновки Доповіді і продовжив категорично заперечувати свою причетність до розробки ядерної зброї. Іранські посадовці або відкидали документи, які начебто свідчать про підозрілі дослідження та які вони вважали підробленими чи сфабрикованими, або – у випадках визнання окремих задокументованих фактів – наполягали на тому, що проведені роботи не мали нічого спільного з військовою програмою¹⁹. Тегеран також висловлював сумніви стосовно мотивів, якими керувався Генеральний директор, готуючи 15-сторінкову Доповідь. Представник Ірану в МАГАТЕ А.Солтані (*Ali Asgahr Soltanieh*) охарактеризував Доповідь як “незбалансовану, непрофесійну та підготовлену за політичними мотивами та під політичним тиском переважно з боку Сполучених Штатів”²⁰.

¹⁴ IAEA, GOV/2011/65 (посилання 2), Annex, paras 12-16.

¹⁵ IAEA, GOV/2011/65 (посилання 2), para.8.

¹⁶ Lewis, J., ‘Is the laptop of death bogus?’, Arms Control Wonk, 23 Feb. 2007, <<http://lewis.armscontrolwonk.com/archive/1409/is-the-laptop-of-death-bogus>>.

¹⁷ Hersh, S.M., ‘Iran and the IAEA’, Daily Comment, *New Yorker*, 18 Nov. 2011, <<http://www.newyorker.com/online/blogs/comment/2011/11/iran-and-the-iaea.html>>. Див. також: Salami, I., ‘IAEA report thrives on laptop of lies’, Press TV, 8 Nov. 2011, <<http://presstv.ir/detail/209074.html>>.

¹⁸ Porter, G., ‘Ex-inspector rejects IAEA claims’, Asia Times Online, 22 Nov. 2011 <http://www.atimes.com/atimes/Middle_East/MK22Ak02.html>.

¹⁹ ‘US dictated new IAEA report to Amano’, Press TV, 8 Nov. 2011, <<http://www.presstv.ir/detail/209020.html>>; ‘IAEA report is unbalanced, politically motivated: Iran envoy’, *Tehran Times*, 10 Nov. 2011.

²⁰ ‘Iranian envoy criticizes IAEA conduct’, Press TV, 22 Nov. 2011, <<http://www.presstv.ir/detail/211406.html>>.

Нова Оцінка Національної розвідки США з питань Ірану

Викладені в Доповіді МАГАТЕ загальні висновки і хронологія відповідають офіційним результатам останньої за часом Оцінки Національної розвідки (ОНР, *National Intelligence Estimate*), в якій наводяться дані про іранську ядерну програму. Оновлена ОНР була завершена на початку 2011р. після тривалої затримки і стала результатом досягнення консенсусу між 16 розвідувальними відомствами США з цього питання. Як повідомлялося, в ній зроблено висновок, що Іран продовжував роботи з метою розробки ядерної зброї, хоч і не в таких масштабах і не з таким організаційним забезпеченням, як це відбувалося до осені 2003р.²¹ Таке формулювання засвідчило певне зміщення акценту, порівняно з головним висновком суперечливої ОНР з питань Ірану 2007р., в якій “з високим ступенем імовірності” стверджувалося, що Іран зупинив військові ядерні дослідження восени 2003р., та з “помірною імовірністю” припускалося, що, станом на середину 2007р., він не поновив роботи в цьому напрямі²².

Згідно зі свідченнями Дж.Клеппера (*James Clapper*), директора Національної розвідки, наданими ним у лютому 2011р. Сенату США, розвідувальна спільнота країни вважає, що Іран “залишав відкритим питання про розробку ядерної зброї частково завдяки розвитку ряду ядерних спроможностей, які забезпечували йому кращі позиції у виготовленні такої зброї” та давали можливість скоротити час, потрібний для цього²³. Водночас, він підтвердив, що розвідувальна спільнота досі має високий рівень упевненості, що Іран дотепер не прийняв рішення про відновлення програми ядерної зброї. Дж.Клеппер додав, що Іран, посідаючи таку позицію, “керувався підходом ефективність/вартість, що надає міжнародному співтовариству можливості для впливу на Тегеран”²⁴.

Резолюція Правління МАГАТЕ стосовно Ірану

18 листопада 2011р. Правління МАГАТЕ ухвалило нову Резолюцію стосовно Ірану²⁵. В ній висловлено “зростаючу глибоку стурбованість нерозв’язаними проблемами, пов’язаними з іранською ядерною програмою, в т.ч. стосовно яких слід отримати роз’яснення з метою усунення сумнівів у наявності її військового виміру”. В Резолюції підкреслено, що Іран у рамках інтенсивного

²¹ Miller, G., and Warrick, J., ‘U.S. report finds debate in Iran on building nuclear bomb’, *Washington Post*, 19 Feb. 2011. У 2011р. несекретна версія ОНР не публікувалася.

²² US Director of National Intelligence, ‘Iran: nuclear intentions and capabilities’, National Intelligence Estimate, Nov. 2007, <http://www.dni.gov/press_releases_2007.htm>, pp.6-8; Кайл Ш.Н. “Контроль над ядерною зброєю та нерозповсюдження”. – *Щорічник СІПІ 2008*, с.359-361.

²³ Clapper, J.R., Director of National Intelligence, ‘Worldwide threat assessment of the U.S. Intelligence Community’, Statement for the record for the US Senate Select Committee on Intelligence, 16 Feb. 2011, pp.4-5, <<http://www.dni.gov/testimonies.htm>>.

²⁴ Clapper (посилання 23), p.5.

²⁵ IAEA, Board of Governors, ‘Implementation of the NPT safeguards agreement and relevant provisions of United Nations Security Council resolutions in the Islamic Republic of Iran’, Resolution, GOV/2011/69, 18 Nov. 2011. Резолюція була ухвалена 32 голосами “за”, два – “проти”; представники Куби та Еквадору відмовилися від голосування, а представник Індонезії – “утримався”.

діалогу має надати МАГАТЕ “доступ до всієї необхідної інформації і документації, відповідних об’єктів, матеріалів і персоналу” з метою отримання відповідей на наявні питання стосовно робіт в ядерній сфері. Резолюція також закликала Іран “долучитися серйозно та без будь-яких попередніх умов до переговорів, маючи на меті відновлення впевненості міжнародного співтовариства у винятково мирному характері ядерної програми Ірану”²⁶.

Текст нової Резолюції, запропонованої п’ятьма постійними членами РБ ООН (Великою Британією, Китаєм, Росією, США, Францією) і Німеччиною (у форматі “5+1”), не містить прямого осуду Ірану та заклику до вжиття додаткових каральних заходів проти нього. Як повідомлялося, Китай і Росія, разом з окремими країнами-членами Руху неприєднання, що належать до складу РБ, не погодилися на заходи, які, на їх думку, могли б призвести до подальшої ізоляції Ірану²⁷. Перед голосуванням представник Росії в МАГАТЕ Г.Берденніков попередив, що остання Доповідь Генерального директора “в дійсності перетворилася на нове джерело зростання напруженості навколо ядерної програми Ірану” внаслідок “добре організованої кампанії у ЗМІ, яка мала на меті поглиблення” протиріч²⁸. Китай наполягав на застосуванні обережного підходу, підкресливши в заяві прес-секретаря Міністерства закордонних справ, що ядерні суперечності слід “розв’язувати шляхом діалогу і співробітництва”²⁹.

Ситуація навколо збагачувального заводу у Фордоу

У 2011р. напруженість навколо ядерної програми Ірану зростала внаслідок нових подій на збагачувальному заводі, що споруджувався Організацією з атомної енергії Ірану (ОАЕІ, *Atomic Energy Organization of Iran, AEOI*) в підземному тунельному комплексі на військовій базі у Фордоу, поблизу м.Кум. Паливозбагачувальний завод у Фордоу (ПЗЗФ) став причиною суперечностей у 2009р., коли Іран визнав факт будівництва заздалегідь не задекларованого об’єкта. Тоді Іран пояснював, що завод будувався на випадок “надзвичайної ситуації” з метою забезпечення безперервного збагачення урану в разі збройного нападу на іранські експериментальний і промисловий центрифугові заводи в Натанці³⁰.

Згідно з Доповіддю Генерального директора МАГАТЕ від 8 листопада 2011р., Іран переглянув інформацію, яку він надавав Агентству, в частині

²⁶ IAEA, GOV/2011/69 (посилання 25) paras 2, 4.

²⁷ Dahl, F. and Westall, S., ‘U.N. nuclear watchdog board rebukes defiant Iran’, Reuters, 18 Nov. 2011, <<http://www.reuters.com/article/2011/11/18/us-nuclear-iran-iaea-idUSTRE7AGORP20111118>>.

²⁸ ‘Publication of speculations about Iran’s alleged research untimely: Russia’, ITAR-TASS, 19 Nov. 2011, <<http://pda.itar-tass.com/en/c154/276160.html>>.

²⁹ Chinese Ministry of Foreign Affairs, ‘Foreign Ministry spokesperson Hong Lei’s regular press conference on November 9, 2011’, 10 Nov. 2011, <<http://www.fmprc.gov.cn/eng/xwfw/s2510/t876741.htm>>.

³⁰ IAEA, Board of Governors, ‘Implementation of the NPT safeguards agreement and relevant provisions of Security Council resolutions 1737 (2006), 1747 (2007), 1803 (2008) and 1835 (2008) in the Islamic Republic of Iran’, Report by the Director General, GOV/2009/74, 16 Nov. 2009, para.12. Див. також: Кайл Ш.Н. “Контроль над ядерними озброєннями та нерозповсюдження”. – *Щорічник СППРІ 2010*, с.323-324.

запланованих збагачувальних операцій на установці у Фордоу. У 2009р. Тегеран заявляв, що ПЗЗФ призначений для виробництва низько збагаченого урану (НЗУ) із вмістом 5% ізотопів урану-235 (*U-235*) для його використання у виготовленні ядерного палива³¹. В червні 2011р. Іран поінформував МАГАТЕ, що завод вироблятиме збагачений до 20% НЗУ, який використовуватиметься у виготовленні палива для Тегеранського дослідницького реактора (ТДР, *Tehran Research Reactor, TRR*)³². Виробництво збагаченого до 20% НЗУ мало б бути перенесене з пілотного паливозбагачувального заводу в Натанці до Фордоу під наглядом МАГАТЕ, а загальний обсяг виробництва такого НЗУ на новому заводі міг би зрости втричі завдяки використанню удосконалених центрифуг³³. У вересні 2011р. від іранського керівництва надходили суперечливі сигнали стосовно бажання продовжувати переговори з питань відновлення дії домовленості зі США про обмін ядерним паливом, згідно з якою Іран мав би припинити виробництво збагаченого до 20% НЗУ³⁴.

9 січня 2012р. Іран оголосив про початок збагачення урану на ПЗЗФ³⁵. Іранські офіційні особи підкреслили, що завод у Фордоу перебуває під гарантіями МАГАТЕ, а збагачувальні операції з виробництва ядерного палива, потрібного для отримання медичних ізотопів на ТДР. Вони також запевнили, що Іран не відмовиться від визначеного ДНЯЗ законного права здійснювати збагачення урану в мирних цілях³⁶.

Заяви Тегерана викликали сильну критику з боку Великої Британії, Німеччини, Франції (ЄС-3) і США³⁷. Вони розцінили дії Ірану як провокацію і крок у наближенні Ірану до т.зв. “проривних спроможностей”, які б дозволили йому у стислий термін виготовити збройовий уран в обсязі, достатньому для виготовлення ядерної зброї³⁸. Британський Міністр закордонних справ В.Хейг (*William Hague*) зазначив, що Іран вже накопичив кількарічний запас НЗУ, збагаченого до майже 20%, але досі не опанував технічними спроможностями для виробництва паливних пластин для ТДР³⁹.

³¹ IAEA GOV/2009/74 (посилання 30), para.7.

³² ТДР є дослідницьким реактором потужністю 5 МВт, що використовується для виробництва медичних ізотопів. Іран прийняв рішення про виробництво паливних пластин для реактора після вичерпання палива, поставленого Аргентиною в 1993р.

³³ ‘Iran to triple production of 20% enriched uranium’, *Tehran Times*, 9 June 2011; and Pomeroy, R. and Amiri, M., ‘Defiant Iran plans rise in nuclear enrichment’, Reuters, 9 June 2011, <<http://www.reuters.com/article/2011/06/08/us-iran-nuclear-enrichment-idUSTRE7572R620110608>>.

³⁴ ‘Ahmadinejad and Abbasi-Davani at odds on enrichment claims’, Institute for Science and International Security (ISIS), Iran in Brief, 14 Sep. 2011, <<http://isis-online.org/isis-reports/detail/ahmadinejad-and-abbasi-davani-at-odds-on-enrichment-claims/>>. Про попередні пропозиції щодо обміну паливом див.: Кайл (посилання 30); Кайл Ш.Н. “Контроль над ядерною зброєю і нерозповсюдження”. – *Щорічник СІПРІ 2009*, с.336-337.

³⁵ ‘Iran enriching uranium at Fordo plant near Qom’, BBC News, 10 Jan. 2012, <<http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-16470100>>

³⁶ ‘Iran N-activities totally transparent’, Press TV, 10 Jan. 2012, <<http://www.presstv.ir/detail/220360.html>>.

³⁷ ‘Iran enriching uranium at Fordo plant near Qom’ (посилання 35).

³⁸ Збагачення природного урану до урану із вмістом 3,5% ізотопу урану-235, що є типовим для палива АЕС, потребує значно більших часу та ресурсів, порівняно зі збагаченням від зазначеного рівня до рівня понад 90%, що є типовим для збройового урану.

³⁹ Schneeweiss, Z., ‘U.K.’s Hague ‘disappointed’ by Iran’s provocative enrichment’, Bloomberg, 9 Jan. 2012, <<http://www.bloomberg.com/news/2012-01-09/u-k-s-hague-disappointed-by-iran-s-rovocative-enrichment.html>>.

Офіційні особи ЄС і США висловили намір посилити санкції проти Ірану з метою змусити його повернутися до столу переговорів про його ядерну діяльність⁴⁰. 23 січня 2012р. Рада ЄС ухвалила ембарго, яким державам-членам ЄС забороняється “імпортувати, придбавати або транспортувати іранські сиру нафту та нафтопродукти”⁴¹. Рада також заморозила активи Центрального банку Ірану на території ЄС⁴². Тегеран раніше погрожував заблокувати Ормузьку протоку, якщо Захід спробує запровадити ембарго на експорт іранських нафтопродуктів, що, за повідомленнями, викликало негайне жорстке попередження з боку США⁴³.

Посилення санкцій країн Заходу проти Ірану у зв'язку з його ядерною програмою поновило занепокоєння можливістю збройного конфлікту. Напруженість особливо зросла після того, як 10 січня 2012р. внаслідок вибуху було вбито іранського вченого-ядерника, що було розцінено Іраном, як частина керованої із-за кордону диверсійної кампанії, спрямованої на уповільнення його ядерної програми⁴⁴. Значного поширення набули також припущення, що керівництво Ізраїлю розглядало можливість проведення превентивної військової операції проти іранських ядерних установок⁴⁵.

У зв'язку з посиленням дипломатичної та економічної ізоляції Ірану, його керівництво стало виявляти ознаки більш стриманого підходу до розв'язання ядерних проблем. Під час візиту до Туреччини 18 січня 2012р. Міністр закордонних справ Ірану А.Салехі (*Ali Akbar Salehi*) заявив, що Іран поновить переговори про свою ядерну програму у форматі “5+1”⁴⁶. Іран також підтвердив, що до початку цих переговорів, він наприкінці січня 2012р. прийме представників МАГАТЕ⁴⁷.

⁴⁰ Hafezi, P. and Dahl, F., ‘EU ministers plan Iran oil embargo, IAEA team to visit’, Reuters, 10 Jan. 2011, <<http://www.reuters.com/article/2012/01/10/us-iran-idUSTRE8090ZL20120110>>.

⁴¹ Council Decision 2012/35/CFSP of 23 Jan. 2012 amending Decision 2010/413/CFSP concerning restrictive measures against Iran, *Official Journal of the European Union*, L19, 24 Jan. 2012.

⁴² Санкції США проти фінансових установ, що співпрацюють з Центральним банком Ірану, були внесені до Закону про асигнування на цілі національної оборони на 2012ф.р. Див.: US Public Law no.112-181, signed into law 31 Dec. 2011, section 1245, <<http://thomas.loc.gov/cgi-bin/bdquery/z?d112:h.r.01540>>. Див. також: ‘Obama signs US sanctions bill into law’, BBC News, 31 Dec. 2011, <<http://www.bbc.co.uk/news/world-us-canada-16376072>>.

⁴³ ‘U.S. message on Strait of Hormuz conveyed through 3 officials: Iran’, *Tehran Times*, 15 Jan. 2012.

⁴⁴ ‘Iran car explosion kills nuclear scientist in Tehran’, BBC News, 11 Jan. 2012, <<http://www.bbc.co.uk/news/world-middle-east-16501566>>. Із січня 2010р. невідомими особами було здійснено три подібних напади на іранських вчених.

⁴⁵ Bergman, R., ‘Will Israel attack Iran?’, *New York Times*, 25 Jan. 2012.

⁴⁶ ‘Iran: talks with P5+1 may be in Turkey’, Press TV, 18 Jan. 2012, <<http://www.presstv.ir/detail/221782.html>>. Про попередні переговори з Іраном у форматі “5+1” див. також: Кайл (посилання 30), с.326-328; Кайл (посилання 34) с.337-340.

⁴⁷ ‘IAEA inspectors due in Iran in January’, Press TV, 13 Jan. 2012, <<http://www.presstv.ir/detail/220856.html>>.

IV. Ядерна програма Північної Кореї

ШЕННОН Н.КАЙЛ

Упродовж 2011р. Шестисторонні переговори про ядерну програму Кореїської Народно-Демократичної Республіки (КНДР, або Північної Кореї) залишалися заблокованими внаслідок суперечностей, викликаних розбіжностями в підходах до умов відновлення переговорів¹. Північна Корея неодноразово заявляла про намір повернутися до переговорів, але підкреслювала, що вона не сприйме жодних попередніх умов щодо цього². Офіційні особи Південної Кореї і США наполягали на тому, що до моменту можливого відновлення переговорів Північна Корея повинна зупинити свою програму збагачення урану та запровадити мораторій на випробування ядерної зброї і ракетної техніки. Під час зустрічі в липні 2011р. з головним переговорником від Південної Кореї Ві Сун Лаком (*Wi Sung-lac*) і Спеціальним представником США з питань КНДР Г.Девісом (*Glyn Davies*) Пхеньян відкинув цю вимогу³. Але, як повідомлялося, 24 серпня, після зустрічі Президента Росії Д.Медведева та лідера Північної Кореї Кім Чен Іра (*Kim Jong-il*), Пхеньян заявив про намір запровадити мораторій на виробництво та випробування ядерної зброї і ракет у контексті відновлення переговорів⁴.

17 грудня 2011р. у ЗМІ з'явилися не підтвержені повідомлення, що Північна Корея погодилася зупинити програму збагачення урану в обмін на продовольчу допомогу США⁵. Перед цим офіційні особи США відкинули будь-який зв'язок між поставками продовольства до Північної Кореї у рамках допомоги та досягнутим прогресом у двосторонніх переговорах з ядерних питань⁶. За повідомленнями, анонсована заява США про рішення відновити продовольчу допомогу була призначена на більш пізню дату, але її оприлюднили 19 грудня – після повідомлення про смерть Кім Чен Іра⁷. Станом на кінець року, невизначеність, що виникла внаслідок смерті Кім Чен Іра, схоже, загальмувала принаймні на певний час переговори між Пхеньяном і Вашингтоном.

Упродовж року неодноразово порушувалися питання та висловлювалися занепокоєння щодо характеру ядерної програми КНДР та її можливого

¹ Шестисторонні переговори розпочалися в серпні 2003р., як результат дипломатичної ініціативи Китаю, метою якої було досягнення угоди про надання Північній Кореї міжнародної допомоги у відповідь на підконтрольне припинення Пхеньяном військової ядерної програми. Крім Китаю і Північної Кореї, учасниками цих переговорів є Республіка Корея (Південна Корея), Росія, США та Японія.

² 'North Korea ready to discuss nuclear enrichment', BBC News, 15 Mar. 2011, <<http://www.bbc.co.uk/news/world-asia-pacific-12742016>>.

³ Mydans, S. and Choe, S., 'North Korea is said to weigh nuclear test moratorium', *New York Times*, 25 Aug. 2011.

⁴ Dyomkin, D., 'North Korea ready to discuss nuclear moratorium: Kremlin', Reuters, 24 Aug. 2011.

⁵ 'U.S., N.Korea agree on 240,000 tons of food assistance: source', Yonhap, 17 Dec. 2011.

⁶ US Department of State, 'Remarks by Special Representative Davies in Beijing, China', 15 Dec. 2011, <<http://www.state.gov/p/eap/rls/rm/2011/12/178875.htm>>.

⁷ Rogin, J., 'Kim's death thwarts Obama's North Korean engagement attempts', *The Cable, Foreign Policy*, 19 Dec. 2011, <http://thecable.foreignpolicy.com/posts/2011/12/19/kim_s_death_thwarts_obama_s_north_korean_engagement_attempts>.

зв'язку з мережею А.Хана. Це було пов'язане з не задекларованим на той час центрифуговим збагачувальним заводом у Йонгбені, продемонстрованим американській науковій делегації під час її візиту в листопаді 2010р. Північна Корея пояснила, що цей завод призначений для виробництва НЗУ, який використовується в паливі легководних реакторів. У доповіді Експертної групи РБ ООН з питань Північної Кореї, яка потрапила до ЗМІ, повідомлялося, що збагачувальний завод і проекти побудови реакторів є серйозними порушеннями санкцій РБ ООН, запроваджених до Північної Кореї після випробувань нею ядерної зброї у 2006р. і 2009р.⁸

В експертному середовищі сформувався консенсус стосовно того, що збагачувальний завод, продемонстрований у 2010р., побудовано за сприяння мережі А.Хана. В оприлюдненій у вересні 2011р. Доповіді Генерального директора МАГАТЕ Ю.Аmano про ядерну програму Північної Кореї було зазначено, що проект і фізичні характеристики центрифугового каскаду заводу “значною мірою відповідали проекту”, поширеному через мережу⁹. В Доповіді також стверджувалося, що “наявна у Агентства інформація” свідчить про те, що Північна Корея намагалась отримати від багатьох поставальників ядерний матеріал та обладнання, придатні для використання у збагачувальній програмі. В Доповіді Експертної групи ООН, що потрапила до ЗМІ, зазначено, що в 1990-х роках мережа А.Хана поставила до Північної Кореї “первинний комплект” центрифуг, у т.ч. центрифуги першого (*P-1*) і другого (*P-2*) поколінь, створені за пакистанськими проектами¹⁰.

З'явилися також свідчення на підтримку припущень, що Пхеньян таємно передавав іншим державам матеріали, обладнання та технології, що стосувалися розробки ядерної зброї і засобів її доставки. В Доповіді МАГАТЕ було зроблено висновок, що гексафторид урану, виявлений у циліндрі, відвантаженому у 2001р. через мережу А.Хана до Лівії, мав “дуже ймовірно” північно-корейське походження¹¹. Експертна група ООН дійшла висновку, що Північна Корея, порушуючи санкції ООН, регулярно постачала Ірану заборонені “товари, пов'язані з балістичними ракетами”¹². Як вважається, поставки здійснювалися регулярними авіарейсами “через сусідню третю країну”, якою, на думку деяких дипломатів ООН, був Китай¹³.

⁸ Panel of experts established pursuant to Resolution 1874 (2009), Report, p.19. Доповідь, оприлюднену через ЗМІ, див.: <<http://www.scribd.com/doc/55808872/UN-Panel-of-Experts-NORK-Report-May-2011>>. Санкції запроваджені резолюціями РБ ООН №1718 від 14 жовтня 2006р. та №1874 від 12 червня 2009р. Про санкції див. також підрозділ III розділу 9 цього видання.

⁹ IAEA, Board of Governors and General Conference, ‘Application of safeguards in the Democratic People’s Republic of Korea’, Report by the Director General, GOV/2011/53-GC(55)/24, 2 Sep. 2011, p.8. У доповіді не зазначено, на чому базується оцінка МАГАТЕ.

¹⁰ Panel of experts (посилання 8), p.20. Див. також: Pollack, J., ‘The secret treachery of A. Q. Khan’, *Playboy*, Jan./Feb. 2012.

¹¹ IAEA, GOV/2011/53-GC(55)/24 (посилання 9), p.10. Таким чином, за оцінкою МАГАТЕ, до 2001р. Північна Корея володіла незаявленими технічними можливостями з конверсії урану.

¹² Panel of experts (посилання 8), p.40.

¹³ Bilefsky, D., ‘China delays report suggesting North Korea violated sanctions’, *New York Times*, 14 May 2011.

V. Події у Групі ядерних постачальників

СІБЛ БАУЕР

Ряд держав, які виробляють продукцію, придатну для виготовлення зброї масового ураження (ЗМУ), співпрацюють між собою з метою контролю над торгівлею стратегічно важливими товарами, створивши для цього юридично не зобов'язуючі багатосторонні режими експортного контролю, членство в яких є обмеженим¹. У випадку матеріалів, обладнання та технологій, пов'язаних з ядерною зброєю, таким режимом є Група ядерних постачальників (ГЯП, *Nuclear Suppliers Group, NSG*)². У ній беруть участь 46 держав, а також Європейська Комісія та голова Комітету Цангера (*Zangger Committee*) – як постійні спостерігачі. Учасники ГЯП збираються щорічно у формі пленарних засідань, рішення на яких приймаються на основі консенсусу. Між пленарними засіданнями ГЯП проводяться підготовчі та технічні засідання³.

На пленарному засіданні ГЯП у 2011р., що відбулося 23-24 червня в м.Нордвейк (Нідерланди), держави-учасниці обговорили та переглянули Керівні принципи ГЯП, а також розглянули питання взаємовідносин Групи з Індією. В оновлених Керівних принципах запроваджено додаткові вимоги для отримання дозволу на передачу матеріалів ядерного паливного циклу, обладнання та технологій, віднесених до т.зв. чутливих технологій збагачення урану та переробки відпрацьованого ядерного палива (*enrichment and reprocessing of spent fuel, ENR*), до країн, які досі не володіли ними.

¹ Термін “заходи контролю над стратегічною торгівлею” (*‘strategic trade controls’*) часто застосовується до звичайних озброєнь, а також товарів подвійного використання, в т.ч. програмного забезпечення та технологій. В цій сфері термін “подвійне використання” стосується товарів, які придатні, в т.ч. для створення ЗМУ (ядерної, біологічної, хімічної) або засобів її доставки. В контексті ядерних питань, у т.ч. тих, що стосуються Керівних принципів ГЯП, термін “товари подвійного використання” має дещо інший сенс, а саме – товари, що можуть мати як ядерне, так і неядерне призначення.

² Іншими режимами експортного контролю є Австралійська група (АГ, *Australia Group*), Режим контролю над ракетними технологіями (РКРТ, *Missile Technology Control Regime, MTCR*), а також Вассенаарська домовленість про контроль над експортом звичайних озброєнь, товарів і технологій подвійного використання (ВД, *Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-Use Goods and Technologies, WD*). Стиглий виклад і переліки учасників цих режимів, а також Комітету Цангера див. у додатку А цього видання. Про події 2011р., що стосувалися РКРТ і ВД див. підрозділ II розділу 9 цього видання. Про події минулих років див. попередні видання *Щорічника СІПРІ*. Про ГЯП див.: Anthony, I., Ahlström, C. and Fedchenko, V., *Reforming Nuclear Export Controls: The Future of the Nuclear Suppliers Group*, SIPRI Research Report no.22 (Oxford University Press: Oxford, 2007).

³ Комітет Цангера було створено для обговорення питань експортного контролю, пов'язаних з ДНЯЗ, а також для пошуку спільного тлумачення Статті III.2 Договору, особливо словосполучення “устаткування чи матеріал, спеціально призначені або підготовлені для обробки, використання чи виробництва спеціального розщеплюваного матеріалу”. Див.: Anthony et al. (посилання 2), p.13-16.

Перегляд принципів експортного контролю над чутливими технологіями

Витоки дискусії і ключові спірні питання

Вперше ГЯП опублікувала Керівні принципи в рамках МАГАТЕ в 1978р. і з того часу кілька разів переглядала документ⁴. Керівні принципи вимагають від постачальників ядерних товарів і товарів, пов'язаних з ядерною діяльністю, приймати рішення стосовно їх експорту на засадах визначених умов. Отримувач повинен гарантувати невикористання цих товарів у ядерному вибуховому пристрої (пункт 2), а також виконувати свої зобов'язання в рамках Угоди з МАГАТЕ про всеохопні гарантії. Постачальник мусить передбачити подальші заходи з фізичного захисту ядерних матеріалів і ядерних установок, а також з контролю над реекспортом. При цьому він має бути “впевненим, що передачі не сприятимуть розповсюдженню ядерної зброї або інших ядерних вибухових пристроїв” і не будуть використані “в актах ядерного тероризму” (пункт 10). Постачальник також повинен мати “чинні правові інструменти для забезпечення ефективного виконання Керівних принципів, у т.ч. регуляторні механізми ліцензування експорту, засоби правового примусу та покарання за порушення” (пункт 11). Керівні принципи містять контрольні списки товарів, до яких застосовуються конкретні обмеження, а також засоби всеохопного контролю (*‘catch-all’ controls*) над товарами з кінцевим “ядерним використанням”, не переліченими у списках. У “положенні про безпеку” йдеться про те, що, за відсутності чинної Угоди з МАГАТЕ про гарантії, поставки до держав, які не володіють ядерною зброєю, можуть бути здійснені “лише у виняткових випадках, коли вони вважаються важливими для безпечної експлуатації наявних установок” (пункт 4). У таких випадках ядерний постачальник повинен “поінформувати та, за необхідності, провести консультації з приводу надання дозволу на такі поставки або відмови в його наданні”. Керівні принципи ГЯП не є юридично зобов'язуючими, отже, можуть застосовуватися примусово лише за умови їх імплементації державою-учасницею в національне законодавство. Вони залишають можливість для особливого тлумачення на національному рівні, зокрема деяких суб'єктивних критеріїв⁵. Важливо підкреслити, що Керівні принципи визначають мінімальні стандарти, тому національні уряди можуть застосовувати більш жорсткі вимоги до надання дозволів.

⁴ IAEA, Communication received from certain member states regarding guidelines for the export of nuclear material, equipment or technology, INFCIRC/254, Feb. 1978. Попередні версії Керівних принципів (до їх перегляду у 2011р.) див.: IAEA, Communication received from the Permanent Mission of Brazil regarding certain member states' guidelines for the export of nuclear material, equipment and technology, INFCIRC/254/Rev.9/Part 1, 7 Nov. 2007; IAEA, Communication received from certain member states regarding guidelines for transfers of nuclear-related dual-use equipment, material, software and related technology, INFCIRC/254/Rev.8/Part 2, 30 June 2010. Частина 2 у 2011р. не переглядалася.

⁵ Регламент ЄС 428/2009 від 5 травня 2009р. стосовно товарів подвійного використання, який є законом прямої дії, стосується зобов'язань і гарантій держав-членів ЄС як учасників режимів експортного контролю, в т.ч. ГЯП, отже є юридично зобов'язуючим документом. Цей документ встановлює всередині ЄС режим контролю над експортом, передачами, брокерською діяльністю і транзитом товарів подвійного використання. Див.: *Official Journal of the European Union*, L134, 29 May 2009. Див. також: Wetter, A., *Enforcing European Union Law on Exports of Dual-use Goods*, SIPRI Research Report no. 24 (Oxford University Press: Oxford, 2009).

Витоки дискусії навколо перегляду Керівних принципів ГЯП стосовно *ENR* можна простежити, починаючи від ініціативи США 2001р., яка була реакцією на суперечливі посилання Росії на “положення про безпеку” у випадку експорту ядерного палива до Індії⁶. Проте, це положення не зазнало змін під час перегляду Керівних принципів у 2011р., коли напрям дискусії дещо змінився⁷.

Оприлюднення у 2003р. інформації про мережу А.Хана, через яку здійснювалися поставки технологій збагачення урану, стало серйозним стимулом для обговорень експортних обмежень на *ENR*. У 2004р. Президент США Дж.Буш (*George Bush*) запропонував ГЯП заборонити передачу технологій *ENR* країнам, які досі не володіли ними⁸. Ця пропозиція не знайшла одностайної підтримки в ГЯП, але спонукала Групу розпочати дискусії навколо перегляду принципів передачі технологій *ENR*, і у 2008р. держави-учасниці отримали проект переглянутого документа⁹.

Узгодження переліку особливих критеріїв, яким повинні відповідати країни-отримувачі технологій *ENR*, виявилось достатньо складним завданням. Найбільше суперечностей виникло навколо об’єктивного критерію – держава-отримувач повинна мати чинний Додатковий протокол до Угоди з МАГАТЕ про гарантії, – а також навколо кількох суб’єктивних критеріїв. Суб’єктивні критерії, зазначені у проекті документа, вимагали “пильності” постачальників стосовно наступних чинників: (а) “чи має отримувач обґрунтовані та зрозумілі підстави” для придбання технологій *ENR* “з метою підтримки мирних ядерних програм”; (б) “чи матиме поставка негативний вплив на стабільність і безпеку держави-отримувача”, (в) “загальні умови стабільності та безпеки”¹⁰. США запропонували три додаткові суб’єктивні критерії, спрямовані на запобігання тиражуванню неядерними державами чутливих ядерних технологій¹¹. Один з них, т.зв. принцип “чорної скриньки”, спрямовано на запобігання доступу держав-отримувачів до чутливих технологій у спосіб, який США назвали “стандартною комерційною практикою”¹².

Запропонована “об’єктивна” вимога стосовно Додаткового протоколу виявилася найбільш суперечливою. Аргентина, Бразилія і Південна Африка

⁶ Ентоні Я. “Багатосторонній експортний контроль”. – *Щорічник СІПІ 2002*, с.718-722.

⁷ Viski, A., ‘The revised Nuclear Suppliers Group guidelines: a European Union perspective’, Non-proliferation Papers no.15, EU Non-proliferation Consortium, May 2012, <<http://www.nonproliferation.eu/activities/activities.php>>.

⁸ The White House, ‘President announces new measures to counter the threat of WMD’, Remarks at the National Defense University, Washington, DC, 11 Feb. 2004, <<http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2004/02/20040211-4.html>>; Hibbs, M., *The Future of the Nuclear Suppliers Group* (Carnegie Endowment for International Peace: Washington, DC, 2011), p.29.

⁹ Проект документа “Переглянуті пункти 6 і 7 *INFCIRC 254/Part I*” від 20 листопада 2008р. див: McGoldrick, F., *Limiting Transfers of Enrichment and Reprocessing Technology: Issues, Constraints, Options* (Harvard Kennedy School, Belfer Center for Science and International Affairs: Cambridge, MA, May 2011), appendix 2.

¹⁰ McGoldrick (посилання 9), p.62.

¹¹ Ентоні Я., Бауер С. “Контроль над міжнародними поставками, пов’язаними з безпекою”. – *Щорічник СІПІ 2009*, с.393.

¹² US Embassy in Buenos Aires, ‘Argentina shares concerns over proposed NSG restrictions of enrichment and reprocessing technology transfers with visiting DOE NNSA Administrator D’Agostino’, Cable to US State Department, no.08BUENOSAIRES1552, 13 Nov. 2008, <<http://wiki.leaks.org/cable/2008/11/08BUENOSAIRES1552.html>>.

виступили проти неї – хоч і з різних міркувань. Південна Африка аргументувала свою позицію тим, що не можна запроваджувати вимогу про наявність укладеного Додаткового протоколу, який є, у принципі, добровільною угодою¹³. Ні Аргентина, ні Бразилія не уклали додаткових протоколів з МАГАТЕ, натомість Аргентино-бразильське агентство з обліку ядерних матеріалів та контролю над ними (*Agencia Brasileño-Argentina de Contabilidad y Control de Materiales Nucleares, ABACC*) діє на основі угоди, підписаної цим Агентством, обома державами та МАГАТЕ, що робить, як наполягають Аргентина і Бразилія, укладення ними додаткових протоколів непотрібним¹⁴.

Кілька країн, зокрема Південна Африка, висловили занепокоєння можливістю обмеження в майбутньому їх вибору шляхів розвитку мирних ядерних програм внаслідок застосування запропонованих критеріїв¹⁵. Ряд країн, у т.ч. Канада, Нідерланди, Південна Африка та Туреччина, висловили заперечення стосовно суб'єктивних критеріїв, запропонованих у проекті документа¹⁶. Канада була також серед тих країн, які виступили проти запропонованої США принципу “чорної скриньки”¹⁷.

Фундаментальною проблемою залишається обґрунтування обмежень на поставки технологій *ENR*, а також рамок, у яких дозволялося б використання ВЗУ і плутонію в мирних цілях. Наразі є чотири легітимні випадки використання ВЗУ: в реакторах на швидких нейтронах; на атомних підводних човнах; у дослідницьких реакторах; у медичному діагностуванні та лікуванні. Плутоній в мирних цілях використовується рідко, зокрема, в т.зв. *МОХ*-паливі на основі суміші оксидів, але з ним пов'язані особливі ризики розповсюдження ядерної зброї, оскільки для її виготовлення потрібна відносно невелика кількість такого матеріалу.

Оновлені Керівні принципи 2011р.

На пленарному засіданні ГЯП у 2011р. держави-учасниці не змогли погодити формулювання стосовно запровадження суб'єктивних критеріїв. У зв'язку з цим вони погодились обумовити передачі ядерних технологій укладенням державою-отримувачем Додаткового протоколу про гарантії і повним виконанням нею зобов'язань перед МАГАТЕ. Офіційна підсумкова заява ГЯП на пленарному засіданні 2011р. містила, зокрема, положення про посилення

¹³ Hibbs, M., ‘New global rules for sensitive nuclear trade’, Nuclear Energy Brief, Carnegie Endowment for International Peace, 28 July 2011, <<http://carnegieendowment.org/2011/07/28/new-global-rules-for-sensitive-nuclear-trade/4atv>>; US Embassy in Pretoria, ‘South Africa: amending NSG guidelines’, Cable to the US State Department, no.09PRETORIA2, 2 Jan. 2009, <<http://wikileaks.org/cable/2009/01/09PRETORIA2.html>>.

¹⁴ Agreement between the Republic of Argentina, the Federal Republic of Brazil, the Brazilian-Argentine Agency for Accounting and Control of Nuclear Materials and the International Atomic Energy Agency for the Application of Safeguards (Quadripartite Agreement), signed 13 Dec. 1991, <http://www.abacc.org.br/?page_id=150&lang=en>; Viski (посилання 7).

¹⁵ Hibbs (посилання 13).

¹⁶ Viski (посилання 7).

¹⁷ US Embassy in Rome, ‘G-8 nonproliferation directors group meeting’, Cable to US State Department, no.09ROME1240, 10 Nov. 2011, <<http://wikileaks.org/cable/2009/11/09ROME1240.html>>; US Embassy in Buenos Aires (посилання 12).

Керівних принципів стосовно передачі технологій *ENR*. Місяць потому оновлений текст Керівних принципів було оприлюднено у *вербальній ноті* на адресу МАГАТЕ¹⁸.

Перегляд Керівних принципів у 2011р. було сфокусовано на пункті 6 (“Спеціальні заходи контролю над чутливим експортом”) і пункті 7 (“Спеціальні домовленості про експорт збагачувальних установок, обладнання та технологій”). Відповідно до попередньої редакції пункту 7, від держави-отримувача вимагалось узгодження з державою-постачальником порядку використання поставленого обладнання для збагачення урану до рівня, що перевищує 20%, ще до початку таких робіт. Крім заклику до постачальників “сприяти ... залученню постачальника та/або іншої багатосторонньої участі”, попередня редакція вимагала від постачальників “застосовувати обмеження на поставки чутливих установок, технологій і матеріалів, які можуть бути використані для виготовлення ядерної зброї або інших ядерних вибухових пристроїв”, – не визначаючи при цьому термін “обмеження”¹⁹. В редакції документа 2011р. вперше зроблено уточнення умов передачі технологій *ENR*, а також вказано, за яких умов може бути прийняте таке рішення та, якщо прийнято, то в який спосіб.

Згідно з новою редакцією пунктів 6 і 7, рішення про поставку установок, обладнання або технологій, пов’язаних з процесами збагачення урану та переробки відпрацьованого ядерного палива, повинне прийматися на основі перелічених нижче об’єктивних критеріїв.

1. Держава-отримувач є учасницею ДНЯЗ і в його рамках повністю виконує свої зобов’язання²⁰.
2. Держава-отримувач не згадується в доповідях, підготовлених Секретаріатом МАГАТЕ, як порушниця зобов’язань стосовно гарантій нерозповсюдження.
3. Держава-отримувач дотримується Керівних принципів ГЯП і відвітувала перед РБ ООН про імплементацію “ефективних засобів експортного контролю”, як це визначено в Резолюції №1540 РБ ООН²¹.
4. Держава-отримувач “уклала міжурядову угоду з державою-постачальником, в якій, зокрема, визначаються гарантії невикористання поставлених товарів для виготовлення ядерних вибухових пристроїв, безстрокові ефективні запобіжники розповсюдженню, а також умови реекспорту”.

¹⁸ Nuclear Suppliers Group, ‘NSG public statement’, NSG Plenary, Noordwijk, 23-24 June 2011, <<http://www.nuclearsuppliersgroup.org/Leng/05-public.htm>>; IAEA, Communication received from the Permanent Mission of the Netherlands regarding certain member states’ guidelines for the export of nuclear material, equipment and technology, INFCIRC 254/Rev.10/Part I, 26 July 2011.

¹⁹ IAEA, INFCIRC/254/Rev.9/Part 1 (посилання 4), paras 6, 7.

²⁰ Стислий виклад та інші подробиці стосовно ДНЯЗ див. *SIPRI Yearbook 2012*, Annex A; див. також додаток “Угоди з контролю над озброєннями та з роззброєння” в попередніх виданнях *Щорічника СІПРІ*.

²¹ Резолюція РБ ООН №1540 від 28 квітня 2004р. вимагає від усіх держав, серед іншого, утримуватися від підтримки будь-яких спроб недержавних суб’єктів розробити, придбати, виготовити, володіти, транспортувати, передавати або застосовувати ядерну, біологічну або хімічну зброю і засоби її доставки. Резолюція запроваджує до всіх держав юридично обов’язкові вимоги зі створення національних систем експортного контролю, призначених для запобігання розповсюдженню таких озброєнь, у т.ч. контролю над відповідними матеріалами.

5. Держава-отримувач “взяла зобов’язання перед державою-постачальником застосовувати взаємно погоджені норми фізичного захисту ядерного матеріалу, які базуються на міжнародних рекомендаціях”.

6. Держава-отримувач “зобов’язується дотримуватися стандартів безпеки МАГАТЕ та відповідних міжнародних конвенцій”.

7. Держава-отримувач “імплементувала Угоду про всеохопні гарантії і Додатковий протокол ... або на підготовчому етапі до цього виконує відповідні угоди про гарантії у співробітництві з МАГАТЕ, в т.ч. ухвалені Правлінням МАГАТЕ регіональні угоди про облік і контроль над ядерними матеріалами”²².

Переглянутий текст стосовно гарантій нерозповсюдження є компромісним варіантом. Дійсно, хоча в ньому наявність чинного Додаткового протоколу до Угоди про гарантії не визначено як неодмінну умову постачання, він містить посилання на те, що зусилля, спрямовані на його підписання повинні бути очевидними, навіть якщо держава є стороною регіональних угод про гарантії. Натомість, *АВАСС* зробило заяву, в якій зазначено, що початок процесу визнання угод між Аргентиною, Бразилією і МАГАТЕ тлумачиться “як критерій, альтернативний укладенню Додаткового протоколу”²³.

Суб’єктивні критерії досі залишаються невизначеними. Оновлені Керівні принципи містять вимогу до держав-постачальників “враховувати під час прийняття рішень на національному рівні будь-які значимі чинники”. Термін “обмеження” було збережено, але з доповненням, що обмеження слід застосовувати особливо до країн, на території яких розташовані суб’єкти, які вже отримували більш ніж від однієї держави-учасниці ГЯП відмови відповідно до Частини 2 Керівних принципів (товари подвійного використання, пов’язані з ядерною діяльністю)²⁴.

Нова редакція пункту 7 посилила попередні формулювання. Тепер від держав-постачальників вимагається наполягати на “юридично обов’язкових гарантіях” від держави-отримувача стосовно того, що передані установки, обладнання або технології не будуть використані або переобладнані для збагачення урану вище 20%. Новою додатковою вимогою для постачальників є “здійснення проектування та будівництва” установок та обладнання у спосіб, що максимально усуває можливість збагачення урану вище 20%.

Хоч оновлена редакція Керівних принципів заохочує держави домагатися максимально можливих результатів у запобіганні відтворенню чутливих технологій, але в ній не знайшлося місця для запропонованого США принципу “чорної скриньки”. Нова редакція пункту 7 пропонує уникати передач “технологій проектування та виготовлення” й зазначає, що постачальники повинні домагатися від держав-отримувачів створення таких умов, які “не дозволяють або унеможливають відтворення переданих установок”. Але нова редакція цього пункту передбачає винятки, коли дозволяється співробітництво в розробці потенційно нових збагачувальних технологій²⁵.

²² IAEA, INFCIRC 254/Rev.10/Part I (посилання 18), para.6.

²³ ABACC, ‘Nuclear Suppliers Group (NSG) recognizes the Quadripartite Agreement as an alternative criterion to the Additional Protocol’, 28 June 2011, <<http://www.abacc.org.br/?p=3846>>. У заяві АВАСС цитується нота Міністерства закордонних справ Бразилії.

²⁴ IAEA, INFCIRC 254/Rev.10/Part I (посилання 18), para.6.

²⁵ IAEA, INFCIRC 254/Rev.10/Part I (посилання 18), para.7.

Інші дискусії у Групі ядерних постачальників у 2011р.

Під час пленарного засідання 2011р. ГЯП “обговорила проблеми брокерської діяльності, транзиту та погодилася розглянути варіанти їх формулювання в Керівних принципах”²⁶. Це пов’язано з процесами у сфері контролю над торгівлею стратегічно важливими товарами як на міжнародному, так і на національному рівнях, коли увага зміщується від заходів традиційного експортного контролю до спроб охопити більш широке коло видів діяльності, в т.ч. контроль над транзитом, операціями перевантаження, фінансування і брокерською діяльністю в цій сфері. Актуальність цих питань зумовлена еволюцією в характері придбань для військових ядерних програм, розвитком нових технологій, тенденціями у світовій торгівлі, зростаючою доступністю не перелічених у контрольних списках товарів подвійного використання, а також вимогами Резолюції РБ ООН №1540²⁷.

На пленарному засіданні 2011р. обговорювалися також такі питання, як дотримання Додаткового протоколу до Угоди про гарантії і продовження зусиль з оновлення списків як критичних товарів, так і продукції подвійного використання²⁸. У вступній промові на пленарному засіданні представник приймаючої країни (Нідерландів) проголосив “просвітницьку місію стосовно держав, які не приєдналися до ДНЯЗ, важливих регіонів”, а також “урядів держав - потенційних нових учасниць” режиму²⁹. Пізніше, на пленарному засіданні була обговорена доповідь про діяльність з інформування країн, які не є учасниками ГЯП, та анонсована розробка нової редакції Керівних принципів.

Як і попередніми роками, представники держав-учасниць обмінялись інформацією про країни та регіони, проблемні з точки зору розповсюдження. В цьому контексті особлива увага була надана Ірану та Північній Кореї. Цікаво, що Сирія не була згадана в офіційній заяві, хоч у вступній промові пролунало занепокоєння з приводу висновків МАГАТЕ про недотримання країною взятих зобов’язань³⁰. Більше того, Керівні принципи ГЯП містять вимогу про скликання позачергового пленарного засідання впродовж одного місяця після виявлення Правління МАГАТЕ факту недотримання державою-отримувачем зобов’язань щодо гарантій нерозповсюдження. На цьому засіданні “постачальники повинні розглянути ситуацію, порівняти національні

²⁶ Nuclear Suppliers Group (посилання 31), р.2.

²⁷ Бауер С., Данн А., Мічіч І. “Контроль над торгівлею стратегічно важливою продукцією: протидія розповсюдженню зброї масового ураження”. – *Щорічник СІПРІ 2011*. “Не перелічені в контрольних списках” товари подвійного використання не представлені в національних або міжнародних контрольних списках, але можуть підлягати контролю, якщо їх навмисне використання стосується програм виготовлення зброї масового ураження або ракет.

²⁸ Ключові товари визначаються як спеціально призначені або підготовлені для використання у ядерній галузі. Див.: IAEA, INFCIRC 254/Rev.10/Part I (посилання 31). Про товари подвійного використання див. посилання 14.

²⁹ Kronenburg, E., Secretary General of the Dutch Ministry of Foreign Affairs, Opening speech, NSG Plenary, Noordwijk, 23 June 2011, <<http://www.rijksoverheid.nl/ministeries/bz/documenten-en-publicaties/toespraken/2011/06/24opening-speech-by-ed-kronenburg-secretary-general>>.

³⁰ Там само.

заходи і прийняти рішення про адекватне реагування”³¹. Проте, таке засідання після ухвалення Правлінням Резолюції від 9 червня 2011р. про недотримання Сирією взятих зобов’язань так і не відбулося (див. підрозділ II вище)³².

Відносини між ГЯП та Індією

Як очікувалося, ключовим питанням в обговореннях на пленарному засіданні 2011р. були відносини ГЯП та Індії, зокрема питання, чи впливатимуть оновлені Керівні принципи на право Індії отримувати технології *ENR* і на можливість набуття нею членства в ГЯП.

Відносини ГЯП та Індії залишаються ключовим фактором у стимулюванні та формуванні співробітництва в поставках, дискусіях з цих питань і спільних діях. Перше випробування Індією ядерного вибухового пристрою в 1974р. зумовило створення ГЯП. Виходячи з неучасті Індії в ДНЯЗ та її відмови від всеохопних гарантій МАГАТЕ, які мали поширюватися на всі види її ядерної діяльності та всі ядерні об’єкти, члени ГЯП домовилися не постачати до Індії ядерні матеріали, обладнання, установки та технології. Ця домовленість виконувалася певною мірою до 2008р., коли внаслідок зміни позиції ГЯП під впливом США після укладення американо-індійської Угоди про співробітництво в галузі цивільної ядерної енергетики (*Indian-US Civil Nuclear Cooperation Agreement*) Група ухвалила для Індії спеціальне вилучення з Керівних принципів³³. Наслідком повернення Індії до міжнародної ядерної торгівлі стало укладення нею двосторонніх угод, зокрема з Великою Британією, Канадою, Росією, США і Францією та, зовсім недавно, з Південною Кореєю³⁴. Індія зацікавлена як в отриманні обладнання та технологій від передових ядерних постачальників для реалізації своїх амбітних планів розширення ядерної енергетичної програми, так і в експорті власного обладнання та технологій до країн, що намагаються побудувати або розширити власну ядерну електроенергетику. Серед останніх можна згадати Намібію, яка взамін на отримання обладнання та технологій може запропонувати постачання урану³⁵.

³¹ IAEA, INFCIRC 254/Rev.10/Part I (посилання 18), para.16(e).

³² IAEA, Board of Governors, ‘Implementation of the NPT safeguards in the Syrian Arab Republic’, Resolution, GOV/2011/41, 9 June 2011; та Official from an NSG country, Communication with author, Mar. 2012.

³³ Nuclear Suppliers Group, ‘Statement on Civil Nuclear Cooperation with India’, Extraordinary Plenary Meeting, 6 Sep. 2008, Attachment to IAEA, INFCIRC/734 (Corrected), 19 Sep. 2008; Agreement for cooperation between the Government of India and the Government of the United States of America concerning peaceful uses of nuclear energy, signed 10 Oct. 2008, entered into force 6 Dec. 2008, <<http://www.state.gov/s/treaty/tias/2008/>>. Про американо-індійську Ініціативу співробітництва в галузі цивільної ядерної енергетики, започатковану у 2005р., див. попередні видання *Щорічника СІПРІ*. Докладніше про рішення ГЯП див.: Anthony and Bauer (посилання 11), с.393-397. Напередодні Росія виконала поставку ядерного палива до Індії згідно з положенням про безпеку Керівних принципів. Див. вище, а також: Anthony (посилання 19).

³⁴ Угода про співробітництво в галузі цивільної ядерної енергетики між Індією і Південною Кореєю укладена 25 липня 2011р. Див.: Baruah, P., ‘India-ROK nuclear cooperation: is it a win-win situation?’, Institute of Peace and Conflict Studies, 16 Aug. 2011, <<http://www.ipcs.org/article/india/india-rok-nuclear-cooperation-is-it-a-win-win-situation-3439.html>>.

³⁵ Hibbs (посилання 8), p.11; Rajiv, S.S. C., ‘India’s accommodation in multi-lateral export control regimes’, *Political and Defence Weekly* (New Delhi), 9 Nov. 2011.

Індійські спостерігачі висловлюють невдоволення тим, що в Керівних принципах у редакції 2011р. фактично ліквідоване “чисте вилучення” (*‘clean waiver’*) вимог до Індії, отримане нею у 2008р. Дійсно, у 2008р. ГЯП вилучила вимогу про всеохопні гарантії з пункту 4 Керівних принципів й однозначно дозволила експорт технологій *ENR*, що регулюється пунктами 6 і 7. Індію злякало те, що, відповідно до переглянутих Керівних принципів 2011р., країна втратить право отримувати технології *ENR*, оскільки не є стороною ДНЯЗ³⁶.

Під час візиту до Індії в листопаді 2010р. Президент США Б.Обама заявив про підтримку набуття Індією членства в ГЯП та інших режимах експортного контролю, ініціювавши таким чином початок дебатів на цю тему. Пізніше це питання обговорювалося під час візиту Державного секретаря США Х.Клінтон до Індії в лютому 2011р.³⁷ У надісланій 23 травня 2011р. членам ГЯП “інформації для роздумів” США запропонували два варіанти набуття Індією членства у Групі: або шляхом перегляду критеріїв членства, “які б адекватно описували ситуацію з Індією”, або через “визнання”, що повинні враховуватися не всі критерії, визначені як “фактори, які слід брати до уваги для набуття членства [в ГЯП]”³⁸.

Зрештою, на пленарному засіданні ГЯП у 2011р. жодного рішення стосовно членства Індії прийнято не було, хоч у заключній заяві згадувалися дискусії з цього приводу. Серед країн, які публічно підтримали членство Індії в ГЯП, слід назвати Росію і Францію³⁹. Ряд країн, за повідомленнями, виступали проти, але робили це не дуже явно⁴⁰. Ймовірно, що до цього питання ГЯП повернеться на пленарному засіданні у 2012р. у США. Можливо, це стане приводом для розширення контексту дискусій, включно з питаннями про критерії членства та умови прийняття остаточного рішення⁴¹.

Китайські поставки до Пакистану

Деякі спостерігачі висловлювали занепокоєння можливістю того, що вилучення, зроблене ГЯП для Індії, стане прецедентом для інших країн – зокрема, цей крок відкрив шлях до розширення співробітництва між Китаєм і Пакистаном, що загрожує подальшим зниженням довіри до ГЯП⁴².

³⁶ Varadarajan, S., ‘NSG ends India’s “clean waiver”’, *The Hindu*, 24 June 2011; Varadarajan, S., ‘Challenges ahead for India’s nuclear diplomacy’, *The Hindu*, 1 Nov. 2011.

³⁷ The White House, ‘Joint statement by President Obama and Prime Minister Singh of India’, 8 Nov. 2010, <<http://www.whitehouse.gov/the-press-office/2010/11/08/joint-statement-president-obama-and-prime-minister-singh-india>>; Rajiv (посилання 35); Nayar, K.P., ‘US push for nuclear club entry’, *The Telegraph* (Kolkata), 17 Feb. 2011.

³⁸ Horner, D., ‘NSG revises rules on sensitive exports’, *Arms Control Today*, vol.41, no.6 (July/Aug. 2011). “Фактори, які слід брати до уваги” під час прийому держави до ГЯП, див.: IAEA, Communication of 1 October 2009 received from the Resident Representative of Hungary to the Agency on behalf of the participating governments of the Nuclear Suppliers Group, INFCIRC/539/Rev.4, 5 Nov. 2009.

³⁹ ‘France not bound by new NSG restrictions on nuclear sales to India’, *The Hindu*, 24 Oct. 2011; Radyuhin, V., ‘Russia assures India on ENR’, *The Hindu*, 15 July 2011.

⁴⁰ Krishnan, A., ‘China calls for dialogue on India’s NSG entry’, *The Hindu*, 18 Nov. 2011.

⁴¹ Hibbs (посилання 8), pp.23-28.

⁴² Hibbs, M., ‘The breach’, *Foreign Policy*, 4 June 2010.

У 2010р. Китай оголосив про продовження поставок Пакистану двох нових ядерних реакторів мирного призначення (*Chashma-3* та *-4*)⁴³. Поставка цих реакторів була запланована в рамках двосторонньої угоди, укладеної у 2003р., про яку Китай поінформував ГЯП після приєднання до Групи у 2004р. Китай заявив, що виконання угоди 2003р. не потребує ухвалення ГЯП, оскільки до 2004р. Китай не був її членом. Якщо окремі члени ГЯП погодилися з цим, то США наполягали, що надання Китаєм цієї інформації під час вступу не може бути підставою для застосування до нього т.зв. “положення про предків” (*grandfather clause*)⁴⁴. Таким чином, варіантами реакції ГЯП могли б бути: (а) мовчазний дозвіл; (б) фіксація заперечень без вжиття заходів; (в) однозначне визнання придатності “положення про предків” для цього випадку; (г) згода на продовження Китаєм поставок, але за умови утримання від подальшого експорту реакторів; (д) наполягання на вилученні з Керівних принципів для Китаю на підставі індійського прецеденту; (е) наполягання на призупиненні Китаєм поставок реакторів Пакистану до ухвали особливих умов експорту до цієї країни⁴⁵. Спори навколо цих питань ілюструють як двозначність “положення про предків”, так і загальні труднощі в забезпеченні виконання добровільних умов ГЯП.

Спори навколо цих питань спалахнули з новою силою у зв'язку з невідповідною Урядом Китаю інформацією про обговорення з Пакистаном поставок для заводу *Chashma-5* і ще двох реакторів *Kanupp-2* та *-3*⁴⁶.

Майбутні заходи ядерного експортного контролю

Створення ефективних систем експортного контролю є основою для уповільнення процесів розповсюдження ядерної зброї або запобігання ним, але це – лише один з напрямів зусиль з нерозповсюдження. Він має розглядатись як додатковий до ДНЯЗ та інших підходів до нерозповсюдження – таких, наприклад, як розробка та постачання захищених від розповсюдження ядерних технологій. Ключовою проблемою нерозповсюдження ядерної зброї є взаємовідносини між ГЯП і державами, що володіють ядерною зброєю, але не є учасниками ДНЯЗ і ГЯП. Важливою і тісно пов'язаною з попередньою

⁴³ Dyer, G., Bokhari, F. and Lamont, J., ‘China to build reactors in Pakistan’, *Financial Times*, 28 Apr. 2010. До цього Китай поставив Пакистану два реактори *Chashma-1* і *Chashma-2*, згідно з двосторонньою угодою про використання ядерної енергії у мирних цілях, укладеної в 1991р. Див.: Miglani, S., ‘China pursues Pakistan nuclear deal; dilemma in West’, Reuters, 15 Dec. 2010, <<http://af.reuters.com/article/energyOilNews/idAFL3E6NF08Q20101215>>; Hibbs (посилання 8), pp.2, 16.

⁴⁴ Hibbs (посилання 8), p.15. Німеччина є однією з країн, що погодилися з доводами Китаю. Див.: Meier, O., ‘Germany opposes United States on China–Pakistan nuclear deal’, Arms Control Now, Arms Control Association, 21 June 2011, <<http://armscontrolnow.org/2011/06/21/germany-opposes-united-states-on-china-pakistan-nuclear-deal/>>.

⁴⁵ Hibbs (посилання 8), p.15.

⁴⁶ Krishnan, A., ‘Pakistan eyeing China’s new 1000-MW reactor’, *The Hindu*, 15 Nov. 2011. Як повідомлялося, в листопаді 2010р. Пакистанська комісія з атомної енергії (*Pakistani Atomic Energy Commission*) підписала угоду з Національною ядерною корпорацією Китаю (*China National Nuclear Corporation, CNNC*) на будівництво п'ятого блоку на АЕС *Chashma*. Стан запланованих до будівництва блоків *Kanupp-2* та *Kanupp-3* не відомий. Див.: World Nuclear Association, ‘Nuclear power in Pakistan’, Aug. 2011, <<http://www.world-nuclear.org/info/inf108.html>>; ‘Pakistan signs accord for fifth Chinese reactor at Chashma’, *Nucleonics Week*, 18 Nov. 2010.

проблемою є проблема браку довіри не лише у взаємовідносинах між п'ятьма ядерними державами та рештою світу, але й між інтересами нерозповсюдження та комерційними інтересами під час їх балансування.

На майбутнє слід враховувати той факт, що ядерні матеріали та технології стануть значно доступнішими внаслідок зростання популярності ядерної енергетики та пов'язаним із цим збільшенням запитів на розширення членства в ГЯП. З урахуванням одного примітного винятку – Німеччини, яка повернулася до свого попереднього рішення повністю відмовитися від ядерної енергетики, – досі неясною залишається відповідь на питання: якою мірою на плани розвитку національних ядерних енергетичних програм вплинуть наслідки катастрофи 2011р. на японській АЕС Фукусіма-І.

Хоча найкращі ядерні технології впродовж багатьох років перебувають під контролем невеликої кількості держав-постачальників, їх винятковий статус постійно піддається сумніву. Разом з появою нових держав, які мають спроможності зі створення ядерної зброї, відбулося пристосування мереж нелегальних поставок товарів подвійного використання до обмежень на їх прямий експорт з країн-виробників – шляхом застосування значно складніших схем торговельних операцій і розширення попиту на товари, не перелічені в контрольних списках, які до того ж часто виявлялися найкращими у використанні. Таким чином, разом з розширенням переліку заходів з протидії розповсюдженню, мають вдосконалюватися процеси прийняття рішень режимами експортного контролю та участь в їх діяльності – з метою врахування відносин з державами, що не є членами ГЯП, а також усього спектру ядерної торговельної діяльності, включно з посередництвом, транзитом, перевантаженням і фінансуванням, а також невідчутними передачами технологій.

VI. Міжнародне співробітництво у сферах нерозповсюдження, контролю над озброєннями та ядерної безпеки

ШЕННОН Н.КАЙЛ

Резолюція РБ ООН №1977

20 квітня 2011р. РБ ООН одностайно ухвалила Резолюцію №1977, яка подовжила ще на 10 років мандат комітету, створеного для моніторингу і сприяння державам у виконанні Резолюції №1540 (Комітету 1540)¹. З часу прийняття у 2004р. Резолюція №1540 виконує роль правової основи для широкого кола заходів з нерозповсюдження і протидії тероризму як на національному, так і на міжнародному рівнях, включно з контролем над експортом і перевантаженням з метою запобігання незаконній торгівлі товарами, пов'язаними зі ЗМУ². Як повідомлялося, 10-річне подовження мандата Комітету 1540 було результатом компромісу між членами РБ, які намагалися зробити його постійно діючим органом, і тими, хто надавав перевагу більш короткому терміну подовження³. Згідно з Резолюцією №1977, Комітет 1540 проведе всеохопний огляд своєї п'ятирічної діяльності, а потім ще один – перед черговим подовженням мандата у 2021р. У доповідях за результатами оглядів Комітет може надавати рекомендації РБ стосовно внесення змін до свого мандата⁴.

Резолюція №1977 підтвердила, що Комітету 1540 слід визначити пріоритети діяльності з акцентом на підвищенні можливостей держав з виконання Резолюції №1540, замість лише висвітлення недоліків у виконанні ними зобов'язань. Комітет може робити це шляхом надання ресурсів, проведення навчань і технічної допомоги державам, які стикаються з труднощами у підготовці проектів або в імплементації правових і нормативних заходів, спрямованих на запобігання розповсюдженню ЗМУ. Нова Резолюція також вимагає від Комітету “визначити ефективні заходи, зразкові приклади та настанови” у сферах, які стосуються Резолюції №1540, а також видати технічний довідник з метою надання державам допомоги в їх зусиллях з імплементації⁵. Для сприяння зазначеним напрямкам діяльності Комітету було надано право утворити робочу групу з технічних питань у складі до восьми експертів. Йому також дозволено залучати відповідні міжнародні та регіональні організації і наполягати на визначенні ними координаторів або контактних пунктів.

¹ UN Security Council resolutions 1540, 28 Apr. 2004, and 1977, 20 Apr. 2011.

² Правову оцінку резолюції див.: Åhlström, C., ‘United Nations Security Council Resolution 1540: non-proliferation by means of international legislation’, *SIPRI Yearbook 2007*, pp.460-473.

³ Crail, P., ‘UN bolsters WMD nonproliferation body’, *Arms Control Today*, vol.41, no.4 (May 2011). The Security Council had previously extended the 1540 Committee’s mandate for 2 years in 2006 and 3 years in 2008. UN Security Council resolutions 1673, 27 Apr. 2006; and 1810, 25 Apr. 2008.

⁴ UN Security Council Resolution 1977 (посилання 1), para.3.

⁵ UN Security Council Resolution 1977 (посилання 1), para.12.

Подовження програми Великої вісімки Глобального партнерства

Занепокоєння ризиками потрапляння ядерних матеріалів до рук недержавних суб'єктів, які можуть використати їх у терористичних акціях, змусило провідні промислово розвинуті країни інвестувати ресурси в посилення національних заходів із захисту ядерних матеріалів та установок в обраних країнах. Це занепокоєння безсумнівно відбилося на прийнятті Великою вісімкою на саміті 2002р. в Кananаскісі (Канада) рішення про започаткування програми Глобального партнерства проти розповсюдження зброї і матеріалів масового ураження (*Global Partnership against the Spread of Weapons and Materials of Mass Destruction*)⁶. Глобальне партнерство було запроваджене з метою підтримки спільних проєктів з розв'язання проблем нерозповсюдження, роззброєння, протидії тероризму та ядерної безпеки. Країни-партнери взяли на себе зобов'язання упродовж 10 років виділити на зазначені цілі до \$20 млрд.

27 травня 2011р. на саміті в Довілі (Франція) глави держав та урядів країн Великої вісімки оголосили про досягнення згоди на подовження Глобального партнерства на невизначений період часу після попередньо встановленої дати її завершення у 2012р. і запросили інші країни долучитися до участі в цій програмі⁷. Подовжена програма збереже пріоритети зменшення загроз, ухвалені на саміті Великої вісімки 2008р.⁸ Це означає концентрацію зусиль на таких напрямках, як посилення фізичної безпеки ядерних і радіоактивних матеріалів, забезпечення біобезпеки і сприяння національним заходам експортного контролю на виконання Резолюції РБ ООН №1540⁹. Водночас лідери країн знову підтвердили зобов'язання стосовно завершення пріоритетних проєктів у Росії¹⁰.

Лідери Великої вісімки не визначили конкретні суми, що будуть виділені на фінансування подовженого Глобального партнерства. Замість цього, 23 країни, які наразі беруть участь у програмі, збираються обговорити напрями допомоги та додаткові проєкти, спрямовані на зменшення загроз, після чого партнери «приймуть рішення про фінансування таких проєктів на національній, спільній або багатосторонній основі»¹¹.

⁶ G8 Kananaskis Summit 2002, 'The G8 Global Partnership against the Spread of Weapons and Materials of Mass Destruction', 27 June 2002. Стислий опис і перелік членів Великої вісімки див. у додатку А цього видання.

⁷ G8 Deauville Summit 2011, 'Report on the G8 Global Partnership against the Spread of Weapons and Materials of Mass Destruction', 26-27 May 2011.

⁸ G8 Deauville Summit 2011, 'G8 Global Partnership: assessment and options for future programming', 26-27 May 2011.

⁹ G8 Hokkaido Summit 2008, 'Report on the G8 Global Partnership', 8 July 2008, para.33, <<http://www.g8.utoronto.ca/summit/2008hokkaido/2008-gp.pdf>>.

¹⁰ Проєкти Глобального партнерства були сфокусовані на п'яти пріоритетних напрямках переважно в Росії: (а) побудова об'єктів з ліквідації хімічної зброї; (б) утилізація списаних російських атомних підводних човнів; (в) залучення вчених, які раніше працювали у сфері виготовлення ЗМУ, до проєктів мирної спрямованості; (г) утилізація збройових розщеплюваних матеріалів; (д) удосконалення фізичного захисту об'єктів, а також підвищення безпеки зберігання ядерних матеріалів.

¹¹ G8 Deauville Summit 2011, 'G8 Declaration: renewed commitment for freedom and democracy', 26-27 May 2011, para.78; G8 Deauville Summit 2011, 'Declaration on non-proliferation and disarmament', 26-27 May 2011, para.25.

Обговорення п'ятіркою постійних членів РБ ООН питань багатостороннього контролю над озброєннями

З 30 червня по 1 липня 2011р. офіційні представники п'яти постійних членів РБ ООН (П5: Велика Британія, Китай, Росія, США, Франція), які згідно з ДНЯЗ визнані ядерними державами, зустрілися в Парижі (Франція) для розгляду шляхів продовження виконання зобов'язань, взятих на себе під час Оглядової конференції ДНЯЗ 2010р., а також для обговорення спільних заходів з підвищення транспарентності і зміцнення довіри¹². Група П5 скликала в Лондоні у 2009р. аналогічну Конференцію з обговорення питань про заходи зміцнення довіри у сфері ядерного роззброєння та нерозповсюдження¹³. Учасники оприлюднили спільну заяву, якою знову підтвердили, що їх держави рішуче налаштовані на вжиття конкретних заходів, спрямованих на зменшення обсягів і ролі ядерних озброєнь у світі та на підвищення транспарентності своїх арсеналів відповідно до зобов'язань у рамках виконання плану дій, узгодженого заключним документом Оглядової конференції ДНЯЗ 2010р.¹⁴

Крім того, учасники Конференції зобов'язалися запровадити на регулярній основі багатосторонній діалог між державами П5 з питань ядерної транспарентності, верифікації і заходів посилення довіри. Початковими кроками в цьому напрямі стали обмін інформацією про ядерні доктрини та спроможності, а також згода на створення робочої групи з питань дефініцій і термінології в ядерній сфері. Вони також обговорили технічні проблеми, пов'язані з процедурами верифікації ядерного роззброєння, та погодилися проводити додаткові консультації на експертному рівні з цієї проблематики. В контексті наради Підготовчого комітету ДНЯЗ, що має відбутися у квітні-травні 2012р., було також вирішено провести третю конференцію держав П5 з питань транспарентності і зміцнення довіри¹⁵.

¹² First P5 Follow-up Meeting to the NPT Review Conference, Final Joint Press Statement, Paris, 1 July 2011, <http://www.mid.ru/brp_4.nsf/0/2886687EC0070109C32578C00058F9B5>. Стислий виклад та інші подробиці ДНЯЗ див. *SIPRI Yearbook 2012*, Annex A; див. також додаток "Угоди з контролю над озброєннями та з роззброєння" в попередніх виданнях *Щорічника СІПРІ*.

¹³ British Foreign and Commonwealth Office, 'P5 statement on disarmament and non-proliferation issues', 9 Sep. 2009, <<http://www.fco.gov.uk/en/news/latestnews/?view=News&id=20804873>>.

¹⁴ 2010 NPT Review Conference, Final Document, NPT/CONF.2010/50 (Vol.I), 28 May 2010, pp.19-29, <<http://www.un.org/en/conf/npt/2010/confdocs.shtml>>.

¹⁵ Kimball, D.G., 'Nuclear-weapon states meet in Paris', *Arms Control Today*, vol.41, no.6 (July/Aug. 2011).

9. Контроль над звичайними озброєннями

Загальний огляд

Попри постійне занепокоєння проблемами адекватності національних військових потенціалів рівню реальної чи уявної уразливості держав, у дискусіях між собою вони намагаються порушувати питання про обмеження військових спроможностей. Водночас, за винятком певного прогресу в Південній Америці та Південно-Східній Європі, більшість подій 2011р. у сфері контролю над звичайними озброєннями викликали розчарування, оскільки держави не виявили бажання коригувати національні позиції з метою домогтися згоди як на глобальному, так і на регіональному рівнях.

Труднощі розвитку контролю над звичайними озброєннями додали три фонові чинники. По-перше, колосальні та безперервні інвестиції США у власний військовий потенціал зробили неможливими рішення, засновані на балансі сил. Крім того, стратегічний напрям військового розвитку США – з наголосом на “гнучкій проекції сили” (*flexible force projection*) – є викликом для регіонального контролю над озброєннями. По-друге, технологічний розвиток ускладнив уявлення про те, які потенційні спроможності забезпечать військову могутність сьогодні та в майбутньому. Потенційні впливи, зокрема кіберзброї і систем протиракетної оборони, ускладнили визначення меж контролю над озброєннями, оскільки країни намагаються зрозуміти, з якими наслідками будь-яких обмежень вони мають погодитися. По-третє, брак узгоджених правил застосування сили – нібито для конструктивних цілей, а не лише як захисної відповіді на агресію – змушує країни неохоче відмовлятися від військових спроможностей, навіть попри вагомий гуманітарні аргументи на користь їх обмеження.

У випадках окремих видів озброєнь – наприклад, протипіхотних мін і касетних боєприпасів – держави зазнали труднощів у врівноваженні цілей воєнної безпеки та гуманітарних проблем. Конвенція 1997р. про заборону протипіхотних мін (Конвенція про ППМ, *APM Convention*) і Конвенція 2008р. про касетні боєприпаси (ККБ, *Convention on Cluster Munitions, CCM*) є прикладами домовленостей, що ґрунтуються на принципі необхідності заборони відповідної зброї, навіть якщо вона надає певну військову перевагу, – оскільки гуманітарні наслідки її застосування є не порівнянними з будь-якими військовими здобутками. Тоді як учасники цих двох конвенцій продовжили у 2011р. їх імплементацію, учасники Конвенції 1981р. про “негуманну” зброю (КНЗ, *Certain Conventional Weapons Convention*) не змогли узгодити протокол про визначення правил застосування касетних боєприпасів і заборони таких, що завдають особливої шкоди (див. підрозділ I цього розділу). Відбулася поляризація міжнародної спільноти на дві групи держав: тих, що наполягають на повній забороні касетних боєприпасів у рамках окремої взаємоузгодженої конвенції (ККБ, CCM), і тих, що не обтяжені жодними спільними правилами, крім законів війни.

В'єнт'янський план дії (*Vientiane Action Plan*), ухвалений у 2010р. з метою управління імплементацією ККБ, є прикладом іншого підходу – який іноді називають “практичним роззброєнням” (*practical disarmament*), – призначеного допомогти переходу до миру на постконфліктних територіях,

забезпечуючи надійне зберігання або збирання і знищення озброєнь, що вважаються надлишковими, становлять неприйнятний ризик для мирного населення та заважають економічному відновленню цих територій.

Окремі режими експортного контролю намагаються контролювати військові потенціали інших держав, роблячи протизаконним експорт певних військових товарів без попередньої оцінки ризиків відповідальними органами влади країни-експортера. У 2011р. докладалися зусилля, спрямовані на підвищення технічної ефективності експортного контролю в рамках глобальних, регіональних організацій і неформальних режимів – Режиму контролю над ракетними технологіями (Missile Technology Control Regime) та Вассенаарської домовленості (Wassenaar Arrangement) (див. підрозділ II). Утім, можливість появи спільного підходу до оцінки прийняттого ризику залишається ілюзорною, не враховуючи загальних рекомендацій, узгоджених ще в 1990-х роках.

Експортний контроль не передбачає відмови в експорті (насправді, такі відмови трапляються рідко), і навіть коли певна транзакція забороняється, це рішення не обов'язково означає осуд експортера. Натомість, ембарго на поставки озброєнь – широкі обмеження на поставки чи отримання певної продукції від визначених сторін – є обмежувальними заходами, що сигналізують про осуд адресата чи спрямовані на те, щоб змінити його поведінку. Рада Безпеки (РБ) ООН у 2011р. запровадила нове ембарго – обов'язкове для всіх держав – на поставки озброєнь до Лівії, але не домоглася згоди на запровадження ембарго до Сирії (див. підрозділ III). Водночас, Ліга Арабських Держав запровадила перше у своїй практиці ембарго на поставки озброєнь до Сирії, так само вчинив і Європейський Союз.

Найбільш розвинутий режим контролю над звичайними озброєннями існував у Європі, де він діяв як самообмежувальний захід, покликаний допомогти досягненню стратегічної стабільності та підтримати військовий баланс у регіоні. Крім важливого впливу на обсяг і склад збройних сил після холодної війни, режим контролю над озброєннями забезпечив створення системи координат, в якій європейські країни могли обговорювати військово-технічні виміри безпеки в Європі. Ухвалені у 2011р. рішення засвідчили, що головні гравці – як члени НАТО, так і Росія – більше не вірять у можливість обговорення на регіональному рівні наслідків сучасних військово-технічних досягнень (див. підрозділ IV). Однак, вони досі не домовилися про доцільність і способи переведення цієї дискусії у двосторонній формат.

Нарешті, є заходи, покликані обмежити оперативну діяльність збройних сил чи зробити цю діяльність прозорою з метою зміцнення її стабільності та передбачуваності. Хоча ці заходи не обмежують розміри і структуру збройних сил, вони можуть виявитися важливими для зміцнення довіри та безпеки (ЗЗДБ, confidence- and security-building measures, CSBMs). Більшість заходів у цій сфері у 2011р. здійснювалися в Європі, де держави ухвалили оновлену версію Віденського документа про ЗЗДБ, та в Південній Америці, де було узгоджено ряд ЗЗДБ, спрямованих на підтримку ширшої мети – побудови в регіоні спільної, заснованої на співробітництві системи безпеки (див. підрозділ V).

I. Обмеження звичайних озброєнь на прикладі касетних боєприпасів

ЛІНА ГРІП

Багаторічні міжнародні переговори про впровадження суворішого контролю над касетними бомбами досягли апогею у 2011р., коли держави-сторони Конвенції 1981р. про “негуманну” зброю (КНЗ, *Certain Conventional Weapons Convention*) зібралися на Четверту оглядову конференцію для обговорення проекту протоколу про касетні боєприпаси¹. Категорія озброєнь “касетні боєприпаси” не має узгодженого на міжнародному рівні юридичного визначення, але загалом касетний боєприпас можна описати як контейнер, що до моменту вибуху розділяється на численні бойові елементи. Ця зброя може доставлятися за допомогою літальних апаратів, систем наземного чи морського базування та застосовуватися проти рухомих чи стаціонарних цілей – зокрема, людей, транспортних засобів чи об’єктів інфраструктури, наприклад, злітних смуг аеродромів. Бойові елементи касетних боєприпасів важко або зовсім неможливо точно навести на ціль, а певна їх кількість може взагалі не вибухнути своєчасно. Існують ризики, що під час застосування цієї зброї не відрізнятимуться військові цілі та цивільні особи, а боєприпаси, які не вибухнули, продовжуватимуть становити загрозу після завершення конфлікту. З цих причин вживаються заходи з обмеження чи повної заборони застосування касетних боєприпасів.

Конвенція про “негуманну” зброю в міжнародному праві була першим договором, де містяться положення з розв’язання проблем касетних боєприпасів. Із 2003р. в рамках режиму КНЗ точилися дискусії про поширення обмежень цих видів зброї шляхом укладення спеціального протоколу до КНЗ про касетні боєприпаси². У 2006р., на Третій оглядовій конференції КНЗ, шість країн подали заявку на отримання мандата на право проведення переговорів з цього питання³. На Конференції 25 держав ухвалили декларацію із закликом укласти угоду – не обов’язково в рамках режиму КНЗ, – яка б забороняла “застосування касетних боєприпасів у місцях скупчення цивільних осіб”, “розробку, виробництво, накопичення запасів, передачу

¹ Про цей процес див.: Ляховські Ж. “Контроль над звичайними озброєннями”. – *Щорічник СІПРІ 2008*, с.412-414. Стислий виклад та інші подробиці Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію (Конвенції про “негуманну” зброю, КНЗ, *CCW Convention*) та протоколів до неї див.: *SIPRI Yearbook 2012*, Annex A; див. також додаток “Угоди з контролю над озброєннями та з роззброєння” в попередніх виданнях *Щорічника СІПРІ*.

² Протокол V до КНЗ, прийнятий 28 листопада 2003р. та чинний з 12 листопада 2006р., містить зобов’язання держав вивезти або знищити вибухонебезпечні залишки війни на їх територіях, включно з касетними боєприпасами, що не вибухнули, див.: *CCW Convention, Protocol V, Article 3*, *SIPRI Yearbook 2012*, Annex A; див. також додаток “Угоди з контролю над озброєннями та з роззброєння” в попередніх виданнях *Щорічника СІПРІ*. Станом на 1 січня 2012р., до Протоколу V приєдналися 76 зі 114 сторін КНЗ.

³ Third CCW Review Conference, ‘Proposal for a mandate to negotiate a legally-binding instrument that addresses the humanitarian concerns posed by cluster munitions’, Presented by Austria, the Holy See, Ireland, Mexico, New Zealand and Sweden, *CCW/CONF.III/WP.1*, 25 Oct. 2006. Documents relating to the CCW Convention are available at <<http://www.unog.ch/ccw/>>.

та застосування касетних боеприпасів, що становлять серйозні гуманітарні загрози через, зокрема, ненадійність та/або неточність”, а також вимагала б знищення запасів таких касетних боеприпасів і запровадження для цього відповідних форм співробітництва та допомоги⁴.

У 2006р. держави-сторони не змогли домовитися про напрями подальших дій. Натомість, вони ініціювали засідання міжсесійної групи урядових експертів (*an intersessional group of governmental experts, GGE*) з метою “подальшого обговорення питань застосування наявного міжнародного гуманітарного законодавства до специфічних боеприпасів, які можуть перетворитися на вибухонебезпечні залишки війни, з особливим наголосом на касетних боеприпасах”. На цьому засіданні розглядалися також інформація і відомості з недержавних джерел, у т.ч. експертні доповіді, розроблені під егідою Міжнародного комітету Червоного хреста (*International Committee of the Red Cross, ICRC*)⁵. У 2008р. держави-сторони домовились обговорити проект Протоколу VI до КНЗ про касетні боеприпаси. Частково мотивом прискорення цього процесу був швидкий прогрес у паралельному процесі поза межами режиму КНЗ.

У грудні 2006р. Норвегія запросила всі “країни, які готові в рішучий та ефективний спосіб шукати шляхи вирішення цього нагального гуманітарного питання та укласти новий юридично зобов’язуючий міжнародний правовий акт стосовно касетних боеприпасів”, взяти участь у конференції в Осло на початку 2007р.⁶ У листі-запрошенні було чітко висловлено намір вирішити це питання поза межами режиму КНЗ – уникаючи таким чином необхідності консенсусу між її сторонами, – а також зазначено, що до компетенції нового документа має належати заборона, а не лише обмеження виявлених касетних боеприпасів. Норвегія запросила до участі в конференції також відповідні служби ООН, Червоний Хрест і неурядові організації (НУО) - учасниці Коаліції касетних боеприпасів (*Cluster Munitions Coalition*), “які відігравали центральну роль у приверненні уваги до цієї проблеми”. “Процес Осло”, започаткований на цій конференції 22-23 лютого 2007р. пізніше завершився підписанням Конвенції 2008р. про касетні боеприпаси (ККБ, *Convention on Cluster Munitions, CCM*) – далекосяжної угоди, що накладає повну заборону на касетні боеприпаси⁷. Хоча, станом на 1 січня 2012р., ККБ об’єднувала 67 держав-учасниць (включно з 18, які ратифікували Конвенцію у 2011р.),

⁴ Third CCW Review Conference, ‘Declaration on cluster munitions’, Presented by Austria, Belgium, Bosnia and Herzegovina, Croatia, Costa Rica, the Czech Republic, Denmark, Germany, the Holy See, Hungary, Ireland, Liechtenstein, Lithuania, Luxembourg, Malta, Mexico, New Zealand, Norway, Peru, Portugal, Serbia, Slovakia, Slovenia, Sweden and Switzerland, CCW/CONF.III/WP.18, 20 Nov. 2006.

⁵ Third CCW Review Conference, Final document, Part II, Final declaration, CCW/CONF.III/11 (Part II), 17 Nov. 2006, p.6.

⁶ Støre, J.G., Norwegian Minister of Foreign Affairs, Letter of invitation to the Oslo meeting on cluster munitions, Dec. 2006, <<http://www.regjeringen.no/en/dep/ud/selected-topics/humanitarian-efforts/clusterinitiative/conference.html>>.

⁷ Стислий виклад та інші подробиці КНЗ див.: *SIPRI Yearbook 2012*, Annex A; див. також додаток “Угоди з контролю над озброєннями та з роззброєння” в попередніх виданнях *Щорічника СІПРІ*.

але такі держави, як Ізраїль, Індія, Китай, Пакистан, Росія і США, що є ключовими в контролі над касетними боєприпасами, виступають категорично проти повної заборони цього виду зброї.

Саме на такому фоні розпочалася Четверта оглядова конференція КНЗ, яка мала розглянути проект протоколу про касетні боєприпаси.

Четверта оглядова конференція Конвенції про “негуманну” зброю

Мандат *GGE*, яка готувала Четверту оглядову конференцію КНЗ, стосувався обговорення проекту протоколу про касетні боєприпаси: “терміново розглянути гуманітарний вплив касетних боєприпасів, дотримуючись водночас балансу між військовими та гуманітарними питаннями”⁸. В середині *GGE* представники держав, занепокоєних переважно гуманітарними аспектами цього питання, стверджували, що протокол КНЗ, відповідно до положень ККБ, має заборонити касетні боєприпаси. Підтримка в КНЗ прав держав виготовляти та застосовувати окремі види касетних боєприпасів призвела б, на їх думку, до активного використання цієї зброї в майбутніх конфліктах і, таким чином, перешкоджало б запровадженню норми, спрямованої проти касетних боєприпасів⁹. Іншими словами, визнання окремих касетних боєприпасів створило б правові лазівки для зброї, відомої як така, що завдає неприпустимої шкоди мирному населенню. Держави, що не є учасницями ККБ, зосередили увагу на умовах законного застосування касетних боєприпасів мірою необхідності для національної оборони. Користувачі та виробники касетних боєприпасів зазвичай висували два головні аргументи. По-перше, на переконання окремих держав, касетні боєприпаси виконують унікальну стратегічну роль і є законним засобом забезпечення їх національної оборони. По-друге, окремі держави стверджують, що гуманітарні ризики застосування касетних боєприпасів можна або зменшити завдяки технічному вдосконаленню (наприклад, підвищенню їх точності чи застосуванню механізмів самоліквідації), або пом’якшити, зупинивши використання цих боєприпасів недержавними суб’єктами і в місцях скупчення цивільного населення¹⁰.

Проект протоколу *GGE*, що використовувався як основа для переговорів на Оглядівій конференції, містив пропозиції із заборони застосування, придбання, накопичення чи зберігання касетних боєприпасів, виготовлених до 1980р., та обмеження застосування – виготовлених у 1980р. і пізніше¹¹. Пропонувалося дозволити застосування всіх касетних боєприпасів, виготовлених у 1980р. і пізніше, терміном до 12 років після набуття чинності цим протоколом; після завершення вказаного терміну буде дозволене застосування

⁸ Meeting of the High Contracting Parties to the CCW Convention, Final report, CCW/MSP/2010/5, 10 Feb. 2011, p.7.

⁹ Що стосується наземних мін, то в обґрунтуванні успішного скорочення їх застосування в конфлікті, зазначалося, що вони вважаються “зброєю іншої епохи”.

¹⁰ Fourth CCW Review Conference, Statement by Mr Wu Haitao, Head of the Chinese Delegation, 14 Nov. 2011, pp.3-4.

¹¹ Group of Governmental Experts of the High Contracting Parties to the CCW Convention, ‘Draft protocol on cluster munitions’, 26 Aug. 2011, articles 4 and 5.

лише обмеженого класу касетних боеприпасів¹². У проекті протоколу передбачалася заборона продажу касетних боеприпасів недержавним суб'єктам і державам, що не є учасниками КНЗ¹³.

На думку США, вплив проекту протоколу лише на американські запаси касетних боеприпасів перевищив би сумарний вплив ККБ на запаси всіх держав-учасниць¹⁴. Власне, ключові аспекти проекту протоколу *GGE* є подібними до положень чинного законодавства США (наприклад, стосовно вимоги високого рівня надійності) і майже не створили б нових умов для США¹⁵. Такі держави, як Бразилія та Індія, підтримали цей текст, причому Бразилія наголосила, що “протокол на цій основі (проекту *GGE*) був би кращим, ніж той, що не містить жодних зобов'язань”¹⁶. Кілька держав-членів ЄС, включно з Ірландією і Польщею, висловили думку про те, що навіть недосконалий протокол був би корисним¹⁷. Хоча Німеччина піддала критиці проект *GGE* (на підставі зауважень Червоного Хреста стосовно таких гуманітарних аспектів, як запобіжні механізми), підкреслила необхідність розрізняти фундаментальну відмінність процесів КНЗ та ККБ та зазначила, що протокол до КНЗ слід розглядати як проміжний крок до майбутньої заборони застосування касетних боеприпасів¹⁸.

Багато держав, відомих як користувачі чи виробники касетної зброї, підтримували підготовлений *GGE* проект протоколу. Найактивнішим його прихильником були США, які назвали проект “єдиним шансом” поставити крупних виробників і користувачів “у межі юридично зобов'язуючої системи заборон і правил” стосовно касетних боеприпасів¹⁹. Інші держави виступали проти окремих положень проекту. Найбільш скептичним виявився Пакистан, порушивши питання про те, що технічні аспекти дозволу на застосування

¹² Group of Governmental Experts of the High Contracting Parties to the CCW Convention (посилання 11), Article 5 and Technical Annex B.

¹³ Group of Governmental Experts of the High Contracting Parties to the CCW Convention (посилання 11), articles 7(4c). Касетні боеприпаси застосовувалися недержавними озброєними угрупованнями: в Афганістані (Північний Альянс), Боснії і Герцеговині (сербська міліція), Хорватії (сербська міліція) та Ізраїлі (Хезболла). Див.: Landmine and Cluster Munition Monitor, *Cluster Munition Monitor 2011* (Mines Action Canada: Ottawa, Oct. 2011), p.15.

¹⁴ Fourth CCW Review Conference, Opening statement by Phillip Spector, Head of the US Delegation, 14 Nov. 2011, p.2.

¹⁵ Документ Міністерства оборони США від червня 2008р. стосовно касетних боеприпасів визначав позицію США на цих переговорах. Він забороняє використання касетних боеприпасів у зонах проживання цивільного населення, закупівлю та застосування касетних боеприпасів з коефіцієнтом безвідмовності понад 1%. Див.: US Department of Defense, ‘DoD policy on cluster munitions and unintended harm to civilians’, 19 June 2008, <<http://www.defense.gov/releases/release.aspx?releaseid=12049>>.

¹⁶ Fourth CCW Review Conference, Statement by Mr Neil Benevides, Deputy Permanent Representative of Brazil to the Conference on Disarmament, 14 Nov. 2011, p.3; Fourth CCW Review Conference, Statement by Ambassador Sujata Mehta, Permanent Representative of India to the Conference on Disarmament, 14 Nov. 2011.

¹⁷ Fourth CCW Review Conference, Statement by Gerard Corr, Permanent Representative of Ireland to the UN in Geneva, 15 Nov. 2011; Fourth CCW Review Conference, Statement by Dr Cezary Lusinski, Deputy Permanent Representative of Poland to the UN in Geneva, 14 Nov. 2011.

¹⁸ Fourth CCW Review Conference, General statement, Ambassador Hellmut Hoffmann, Ambassador of Germany for Global Disarmament Affairs, 15 Nov. 2011, pp.3-4.

¹⁹ Fourth CCW Review Conference (посилання 14), p.2.

касетних боєприпасів і контрольна дата виготовлення (1 січня 1980р.) для їх заборони можуть підвищити привабливість касетних боєприпасів, виготовлених певними державами, та надати їм торговельних привілеїв²⁰.

Найпотужніший опір проекту чинили учасники ККБ, які піддавали критиці його текст упродовж усього підготовчого процесу²¹. На їх думку, ККБ створила юридичну норму, згідно з якою володіння та застосування касетних боєприпасів заборонено, тоді як протокол до КНЗ дозволяв би їх застосування, отже ці два документи були б несумісними²². Наприклад, Південна Африка, одна з багатьох держав, які відхилили проект протоколу, була “не впевнена стосовно реальних наслідків цих заходів” і заявила, що проект “недоконаний у принципі”, може “згубно впливати на ККБ і рівень довіри до КНЗ”, “не досягає мети негайного вирішення питань гуманітарного впливу” касетних боєприпасів і тому “мандат, наданий GGE, не виконано”²³. Окремі держави, які не є учасницями ККБ, стверджували, що нею жодних норм створено не було та що без протоколу до КНЗ вони не нестимуть жодних зобов’язань стосовно касетних боєприпасів, крім дотримання загальних правил міжнародного гуманітарного права²⁴.

В останній день Конференції понад 50 учасників КНЗ висловили несприйняття запропонованого проекту. Конференція не призвела до згоди, таким чином, переговори в рамках КНЗ стосовно протоколу про касетні боєприпаси були відкладені принаймні на п’ять років, до наступної Оглядової конференції²⁵.

Важливою в дискусії в рамках КНЗ була роль НУО. Зокрема, президент Червоного Хреста Я.Келленбергер (*Jakob Kellenberger*) до початку Оглядової конференції розіслав заяву щодо проекту протоколу всім державам-учасницям КНЗ²⁶. Ряд НУО та органів ООН представили критичні зауваження до проекту протоколу в заявах на Конференції²⁷. Ця критика виявилася созвучною із заявами на Конференції держав, що не зазнали наслідків використання касетних боєприпасів²⁸. Потужну реакцію з боку окремих держав-учасниць

²⁰ Fourth CCW Review Conference, Statement by Ambassador Zamir Akram, Permanent Representative of Pakistan to the UN, 15 Nov. 2011.

²¹ Австрія, Мексика та Норвегія в серпні 2011р. підготували альтернативний текст проекту, який повторював положення ККБ, але без юридичних зобов’язань і визначення касетних боєприпасів. Див.: Group of Governmental Experts of the High Contracting Parties to the CCW Convention, ‘Draft alternative protocol on cluster munitions (draft protocol VI to the CCW)’, Working Paper submitted by Austria, Mexico and Norway, CCW/GGE/2011-III/WP.1/Rev.1, 26 Aug. 2011.

²² Fourth CCW Review Conference, Norwegian Delegation, General exchange of views, 15 Nov. 2011.

²³ Fourth CCW Review Conference, Statement by South Africa, 14-25 Nov. 2011, p.2.

²⁴ Fourth CCW Review Conference, Statement by Tamar Rahamimoff-Honing, Counsellor, Representative of Israel, 14 Nov. 2011, p.5.

²⁵ Zughni, F., ‘Cluster munitions protocol fails’, *Arms Control Today*, vol.41, no.10 (Dec. 2011).

²⁶ Kellenberger, J., President of the International Committee of the Red Cross, Statement to the Fourth CCW Review Conference, 15 Nov. 2011, <<http://www.icrc.org/eng/resources/documents/statement/ccw-statement-2011-11-15.htm>>.

²⁷ Fourth CCW Review Conference, Statement by United Nations agencies and other organizations involved in humanitarian action, Delivered by Navanethem Pillay, United Nations High Commissioner for Human Rights, 14 Nov. 2011.

²⁸ Fourth CCW Review Conference, Statement by Jones Apperh, Executive secretary, Ghana National Commission on Small Arms, 14 Nov. 2011.

викликала роль Червоного Хреста – не лише як спостерігача, але й наполегливого учасника Оглядової конференції КНЗ. Наприклад, Індія заявила, що НУО “як і раніше, слід продовжувати в нейтральний та аполітичний спосіб робити внесок у покращення нашого розуміння і сприйняття питань міжнародного гуманітарного права”²⁹. З огляду на провал Оглядової конференції, принаймні один її учасник висловив побоювання, що участь НУО в майбутніх переговорах з роззброєння може бути обмежена або навіть заборонена³⁰.

Конвенція про касетні боєприпаси

Сім з восьми держав-учасниць ККБ, які завершили знищення запасів касетних боєприпасів, є європейськими державами³¹. Найбільші запаси, що залишилися та потрапляють під вимоги ККБ, також належать європейським державам: Німеччина (задекларувала 67 млн. бойових елементів) і Велика Британія (39 млн.) до середини 2011р. знищили понад половини запасів кожна³².

Структура ККБ є подібною до Конвенції 1997р. про протипіхотні міни (Конвенція про ППМ, *Anti-Personnel Mines (APM) Convention*), в рамках якої створено стійкий режим практичного роззброєння, результатом чого стало розмінування значних територій і знищення великої кількості наземних мін³³. У червні 2011р. Ірак став 87-ю державою, яка доповіла про завершення знищення запасів наземних мін у рамках Конвенції, а Нігерія стала 18-ю державою, яка доповіла про виконання зобов'язання очистити відомі заміновані території від ППМ³⁴. Хоча Конвенція про ППМ виявилася надзвичайно ефективною в запобіганні застосуванню та торгівлі мінами, але в окремих аспектах її імплементації, схоже, втрачена енергія розвитку. Як зазначено в *Landmine Monitor 2011*, “рівень дотримання вимог про подання щорічних звітів знизився до історичного мінімуму”, а “запити на подовження граничного терміну зачищення стають радше нормою, ніж винятком”³⁵.

Після набуття ККБ чинності у 2010р., в листопаді 2010р. у В'єт'яні (Лаос – країна, найбільшою мірою забруднена касетними боєприпасами) відбулася перша зустріч держав-учасниць Конвенції. На ній держави-учасниці узгодили План дій (*Vientiane Action Plan*) з управління імплементацією положень ККБ з питань знищення запасів касетних боєприпасів, очищення

²⁹ Fourth CCW Review Conference, Statement by Ambassador Sujata Mehta (note 16), p.5.

³⁰ Інтерв'ю автора з посадовцем держави-учасниці КНЗ 9 грудня 2011р.

³¹ Знищення арсеналів касетних боєприпасів завершили Австрія, Бельгія, Еквадор, Іспанія, Молдова, Норвегія, Португалія і Чорногорія.

³² *Landmine and Cluster Munition Monitor* (посилання 13), pp.19-20.

³³ Стислий зміст та інші подробиці Конвенції про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва та передачі протипіхотних мін та їх знищення див.: *SIPRI Yearbook 2012*, Annex A; див. також додаток “Угоди з контролю над озброєннями та з роззброєння” в попередніх виданнях *Щорічника СІПРІ*.

³⁴ International Campaign to Ban Landmines, *Landmine Monitor 2011* (Mines Action Canada: Ottawa, Oct. 2011), p.2.

³⁵ Там само, pp.2, 30.

територій, допомоги постраждалим тощо³⁶. З метою контролю над імплементацією було досягнуто консенсусу стосовно подання щорічних уточнень до початкових звітів про національну транспарентність – згідно зі ст.7 Конвенції³⁷. У 2011р. всього 43 держави-учасниці подали такі звіти, в яких надається цінна інформація стосовно, наприклад, забруднення територій і двосторонніх програм допомоги³⁸.

Друга зустріч сторін ККБ відбулася 12-16 вересня 2011р. в Бейруті (Ліван – країна, що також дуже постраждала від касетних боєприпасів). У центрі уваги була національна імплементація ККБ, включно із законодавством.

Перспективи та виклики

Після провалу переговорів стосовно протоколу до КНЗ про касетні боєприпаси забезпечити політичну активність в обговоренні перспектив і майбутніх викликів буде нелегко. Головним пріоритетом у рамках ККБ стане, можливо, дотримання графіків знищення запасів касетних боєприпасів і мобілізація підтримки для країн, які потребують допомоги в очищенні територій від них. ККБ забороняє допомогу в застосуванні, передачі та накопиченні запасів касетних боєприпасів. Проте, існують різні погляди на зміст поняття “допомога”: сторони Конвенції використовують більш (наприклад, Норвегія) або менш (наприклад, Велика Британія) обмежувальні підходи. В ККБ також розглядаються та, очевидно, стануть предметом майбутніх дискусій питання на зразок того, як здійснювати на території учасника ККБ контроль над арсеналами, якими володіє держава, що не є учасницею Конвенції, а також над транзитом, перевалкою, фінансуванням та експортом вибухових речовин чи інших компонентів, необхідних для виготовлення заборонених боєприпасів.

Із 28 держав, території яких значною мірою забруднені залишками касетних боєприпасів, вісім – ратифікували ККБ і ще вісім – підписали, але ще не ратифікували її³⁹. Очевидно, одним із пріоритетів учасників Конвенції буде залучення до неї таких країн, як В’єтнам, Камбоджа та Сербія, які серйозно постраждали від касетних боєприпасів.

Результати появи в ККБ нових норм оцінити важко. Виробництво та торгівля касетними боєприпасами продовжуються. У 2011р. повідомлялося, наприклад, про кілька випадків їх продажу, зокрема: Південна Корея начебто продала касетні боєприпаси Пакистану; у 2010-2011рр. США санкціонували потенційні угоди на продаж *CBU-105* Саудівській Аравії і Тайваню⁴⁰.

³⁶ ‘CCM Vientiane Action Plan’, 12 Nov. 2010, <<http://www.clusterconvention.org/documents/action-plan/>>.

³⁷ ‘CCM Vientiane Action Plan’ (посилання 36), Action 59.

³⁸ United Nations Office at Geneva, ‘Article 7 database’, <[http://www.unog.ch/80256EE600585943/\(httpPages\)/84610CE6A9FDDACDC1257823003BBC39](http://www.unog.ch/80256EE600585943/(httpPages)/84610CE6A9FDDACDC1257823003BBC39)>.

³⁹ Landmine and Cluster Munition Monitor (посилання 13), p.5.

⁴⁰ Amnesty International, IPIS and TransArms, *Deadly Movements: Transportation Controls in the Arms Trade Treaty* (Amnesty International: London, July 2010), p.11; Landmine and Cluster Munition Monitor (посилання 13), p.17.

Водночас, різка реакція на підтвердження Іспанією продажу нею 1 055 одиниць касетних боєприпасів Лівії у 2006р. і 2008р., частина з яких застосовувалися у 2011р., свідчить про те, що процес удосконалення норм просувається, навіть якщо він перебуває ще на початкових стадіях⁴¹. Сінгапур в односторонньому порядку запровадив мораторій на поставку касетних боєприпасів сторонам, “які могли б застосувати їх у безвідповідальний та невибірковий спосіб”, а США призупинила весь експорт касетних боєприпасів з коефіцієнтом безвідмовності понад 1%; причому жодна з цих країн не є учасницею ККБ⁴². Південна Корея, яка не є учасницею ні ККБ, ні КНЗ, обмежила закупівлі касетних боєприпасів тими, що мають механізми самоліквідації і коефіцієнтом безвідмовності менше 1%⁴³.

Ці події свідчать, що дискусія стала принаймні каталізатором діалогу на національному рівні про відповідальний підхід до питань касетних боєприпасів.

⁴¹ Landmine and Cluster Munition Monitor (посилання 13), pp.168-169.

⁴² Landmine and Cluster Munition Monitor (посилання 13), pp.307, 330.

⁴³ Там само, p.280.

II. Обмеження військових потенціалів: події у сфері контролю над експортом озброєнь

МАРК БРОМЛІ, ГЛЕНН МАКДОНАЛЬД

Упродовж 2011р. заходи з покращення контролю над експортом товарів, спеціально сконструйованих, удосконалених чи модифікованих для військових цілей, вживалися в рамках Режиму контролю над ракетними технологіями (РКРТ, *Missile Technology Control Regime, MTCR*), Вассенаарської домовленості про контроль над експортом звичайних озброєнь, товарів і технологій подвійного використання (ВД, *Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-use Goods and Technologies*), а також в ЄС. Водночас тривали зусилля зі зменшення ризиків розповсюдження легких озброєнь і стрілецької зброї (СЗЛО, *small arms and light weapons, SALW*) – зокрема спроби удосконалити контроль над експортом – в Організації Американських Держав (ОАД), ОБСЄ та ООН.

Також у 2011р., напередодні призначеної на липень 2012р. конференції ООН на рівні уповноважених представників, тривали дискусії з приводу укладення юридично зобов'язуючого договору про торгівлю зброєю (ДТЗ, *arms trade treaty, ATT*)¹. Після того, як п'ять постійних членів РБ ООН (Велика Британія, Китай, Росія, США і Франція) в липні 2011р. опублікували спільну заяву, в якій висловили підтримку “зусиллям з укладення міжнародного договору про поставки звичайних озброєнь”, з'явилися сподівання, що Китай і Росія – які поводитися в дискусіях порівняно пасивно, – долучаться до цього процесу більшою мірою². Ще одним позитивним сигналом стало голосування 2 грудня 2011р. Китаю і Росії – які до того утримувалися, – за рішення Генеральної асамблеї ООН про проведення заключної сесії Підготовчого комітету ДТЗ³. Проте, дискусії на засіданнях Підготовчого комітету впродовж 2011р. демонстрували значні розбіжності між державами стосовно змісту та цілей майбутнього договору.

Режими експортного контролю

У 2011р. тривала робота двох неформальних, юридично не зобов'язуючих багатосторонніх режимів експортного контролю, що зосереджуються, в т.ч. на поставках звичайних озброєнь – РКРТ і ВД⁴. У 2011р. членство жодного з них не розширювалося⁵.

¹ Увага на засіданні Підготовчого комітету ДТЗ у липні 2011р. була зосереджена на способах імплементації будь-якого міжнародного договору. Див.: Holtom, P. and Bromley, M., *Implementing an Arms Trade Treaty: Lessons on Reporting and Monitoring from Existing Mechanisms*, SIPRI Policy Paper no.28 (SIPRI: Stockholm, July 2011).

² Third Preparatory Committee on an Arms Trade Treaty, P5 Statement, 12 July 2011, <<http://www.un.org/disarmament/convarms/ATTPrepCom/Statements.html>>.

³ United Nations, General Assembly, First Committee, ‘The arms trade treaty’, Draft resolution, A/C.1/66/L.50, 14 Oct. 2011; Reaching Critical Will, ‘Draft resolutions and decisions, voting results, and explanations of vote from First Committee 2011’, <<http://www.reachingcriticalwill.org/political/1com/1com11/resolutions.html>>.

⁴ РКРТ і ВД охоплюють також міжнародні поставки т.зв. товарів подвійного використання. Про діяльність режимів у цій сфері див. попередні видання *Щорічника СІПРІ*. Про діяльність Групи ядерних постачальників (ГЯП, *Nuclear Suppliers Group, NSG*) з координації національних заходів у контролі над міждержавними передачами ядерних матеріалів див. підрозділ V розділу 8 цього видання. Див. також підрозділ III додатка А цього видання.

⁵ Приєднання до ВД Мексики відбулося 25 січня 2012р.

На пленарному засіданні РКРТ у квітні 2011р. в Буенос-Айресі (Аргентина) обговорення стосувалося контролю над транзитом і перевалкою як засобу запобігання розповсюдженню озброєнь, а також ризиків, які походять від країн зі слабким експортним контролем. Держави обмінялись інформацією про поточні ракетні програми країн Близького Сходу, Північно-Східної і Південної Азії, включно з Іраном і Північною Кореєю⁶.

Держави-учасниці ВД упродовж 2011р. продовжували вносити зміни та уточнення до спільного списку військової техніки. Вони також ухвалили два нові посібники про найкращі практики – зокрема, з контролю над реекспортом звичайних систем озброєнь, – і внесли зміни до наявних⁷. Крім того, в рамках ВД вчетверте (і вперше з 2007р.) зроблено аналіз та оцінку загального функціонування режиму та його “внеску до регіональної і міжнародної безпеки і стабільності”. У цьому періоді було започатковано та завершено кілька ініціатив, тоді як інші продовжувалися й після завершення оцінки⁸.

Європейський Союз

Спільна позиція ЄС від 2008р., в якій визначаються колективні правила контролю над експортом військових технологій, озброєнь і військової техніки (ОВТ), має на меті гармонізацію національних процедур експортного контролю держав-членів ЄС відповідно до погоджених мінімальних стандартів⁹. До 2011р. засідання Ради Робочої групи ЄС з питань експорту звичайних озброєнь (*Council of the EU's Working Party on Conventional Arms Exports, COARM*) – на якому представники держав обговорюють реалізацію Спільної позиції ЄС – очолювала держава, що на ротаційних засадах головує в Раді. Наразі на засіданнях *COARM* головує представник Європейської служби зовнішньої діяльності (*European External Action Service, EEAS*)¹⁰. Відповідно до ст.15 Спільної позиції, огляд дії цього документа було започатковано у 2011р. *EEAS* прагнула почути думки держав-членів стосовно потенційних масштабів огляду, який мав бути здійснений впродовж 2012р., та охоплених ним сфер¹¹.

⁶ Missile Technology Control Regime, 25th Plenary Meeting, Press release, Buenos Aires, 13-15 April 2011, <<http://www.mtcr.info/english/press.html>>.

⁷ Wassenaar Arrangement on Export Controls for Conventional Arms and Dual-Use Goods and Technologies, 2011 Plenary Meeting, Public statement, Vienna, 14 Dec. 2011, <http://www.wassenaar.org/publicdocuments/index_PS_PS.html>.

⁸ Розмова автора з посадовцем держави-учасниці ВД 12 квітня 2012р.

⁹ Council Common Position 2008/944/CFSP of 8 Dec. 2008 defining common rules governing control of exports of military technology and equipment, *Official Journal of the European Union*, L335, 13 Dec. 2008

¹⁰ Лісабонська угода, якою внесені зміни до Угоди про ЄС та Угоди про створення Європейської Комісії, підписана 13 грудня 2007р. і набула чинності 1 грудня 2009р. Див. сайт ЄС: <http://europa.eu/lisbon_treaty/>. Див. також: Grip, L., ‘Mapping the European Union’s institutional actors related to WMD non-proliferation’, *Non-proliferation Papers no.1*, EU Non-proliferation Consortium, May 2011, <<http://www.nonproliferation.eu/activities/activities.php>>, pp.6-7.

¹¹ Della Piazza, F., Chair of COARM, Presentation to the European Parliament Subcommittee on Security and Defence, 5 Dec. 2011, <<http://www.europarl.europa.eu/ep-live/EN/committees/video?event=20111205-1500-COMMITTEE-SEDE>>. Див. також: Bromley, M., ‘The review of the EU Common Position on arms exports: prospects for strengthened controls’, *Non-proliferation Papers no. 7*, EU Non-proliferation Consortium, Jan. 2012, <<http://www.nonproliferation.eu/activities/activities.php>>.

У 2011р. держави-члени ЄС продовжували імплементацію Директиви Європейської Комісії про внутрішні передачі оборонної продукції (*intra-community transfers of defence-related products, ICT Directive*) в національні законодавчі акти стосовно контролю над міжнародними поставками озброєнь¹². Ця Директива зобов'язує запроваджувати всередині ЄС спрощені процедури ліцензування експорту військової техніки. Вона складає частину ширшого пакета заходів Комісії з усунення бар'єрів на шляху кооперації оборонної промисловості в рамках ЄС¹³. Перед державами-членами ЄС було поставлене завдання: до 30 червня 2011р. імплементувати цю Директиву в національне законодавство, щоб до 30 червня 2012р. вона набула чинності¹⁴. Станом на грудень 2011р., про імплементацію Директиви повідомили 19 держав¹⁵.

Регіональні зусилля з контролю над стрілецькою зброєю і легкими озброєннями на Американському континенті та в Європі

Починаючи з кінця 1990-х років юридично або політично зобов'язуючі документи стосовно стрілецької зброї було ухвалено в багатьох, але не всіх регіонах світу. Зусилля з їх імплементації тривали й у 2011р. У цьому підрозділі йдеться про дві регіональні організації: ОАД та ОБСЄ.

ОАД була першою організацією, яка на регіональному рівні здійснила конкретні кроки з приборкання незаконної торгівлі стрілецькою зброєю, удосконалюючи контроль над її переміщенням. Міжамериканська конвенція протидії незаконному виробництву та постачанню вогнепальної зброї, боєприпасів, вибухових речовин і супутніх матеріалів (*Inter-American Convention against the Illicit Manufacturing of and Trafficking in Firearms, Ammunition, Explosives, and Other Related Materials, CIFTA*) була ухвалена 14 листопада 1997р. та набула чинності 1 липня 1998р.¹⁶ Через Департамент громадської безпеки ОАД допомагає державам-учасникам імплементувати цю Конвенцію і, в ширшому контексті, опікується проблемою переміщення вогнепальної зброї. Упродовж 2011р. увага ОАД зосереджувалася на трьох конкретних напрямках: правова допомога; маркування, облік і відстеження руху вогнепальної зброї; управління її запасами і знищення надлишків¹⁷.

Ефективність багатосторонніх міжнародних правових актів залежить, насамперед, від досконалості національного законодавства, адміністративних процедур та їх реалізації на практиці. ОАД пропонує державам-членам

¹² Directive 2009/43/EC of the European Parliament and of the Council of 6 May 2009 simplifying terms and conditions of transfers of defence-related products within the Community, *Official Journal of the European Union*, L146, 10 June 2009.

¹³ Ентоні Я., Бауер С. "Контроль над міжнародними поставками, пов'язаними з безпекою". – *Щорічник СІПРІ 2009*, с.405-406. Див. також підрозділ I розділу 5 цього видання.

¹⁴ European Commission, Directorate-General for Enterprise and Industry, 'Defence industries: reference documents', 2 Feb. 2012, <http://ec.europa.eu/enterprise/sectors/defence/documents/index_en.htm>.

¹⁵ Hale, J., '19 EU countries OK defense product transfers law', *Defense News*, 13 Jan. 2012.

¹⁶ Стислий виклад та інші подробиці *CIFTA* див.: *SIPRI Yearbook 2012*, Annex A; див. також додаток "Угоди з контролю над озброєннями та з роззброєння" в попередніх виданнях *Щорічника СІПРІ*.

¹⁷ Інформацію про діяльність ОАД отримано з переписки з Департаментом громадської безпеки ОАД, січень 2012р.

юридичну допомогу в імplementації *CIFTA*. У 2011р. ОАД проаналізувала закони про вогнепальну зброю в державах Центральної Америки та оцінила рівень імplementації в них *CIFTA*. У 2012р. ОАД планує поширити цю ініціативу на всі іспаномовні держави-члени. Крім того, у 2011р. наблизився до завершення проект підготовки типового законодавства, що охоплює всі сфери *CIFTA*, а наприкінці 2012р. очікується затвердження останніх його положень.

Вимоги *CIFTA* до маркування, розвинуті пізніше у Протоколі ООН 2001р. про вогнепальну зброю (*UN Firearms Protocol*) і Міжнародному механізмі її відстеження 2005р. (*International Tracing Instrument, ITI*), створюють підґрунтя для переслідування контрабанди вогнепальної зброї за допомогою відстеження її переміщень¹⁸. За фінансової підтримки США, ОАД надає державам-членам устаткування для маркування, послуги з підготовки до роботи з ним, а також засоби для ведення обліку. У 2011р. 16 держав-членів підписали угоду про співробітництво з ОАД стосовно участі в цій програмі, отримали обладнання та допомогу в підготовці персоналу¹⁹. Станом на початок січня 2012р., в межах програми підготовку до роботи з маркувальним устаткуванням пройшли близько 120 державних службовців.

Реагуючи на той факт, що “надлишкове й дестабілізуюче накопичення та неконтрольоване розповсюдження стрілецької зброї ... становить загрозу та виклик миру”, держави-учасниці ОБСЄ в листопаді 2000р. ухвалили Документ про стрілецьку зброю і легкі озброєння (*OSCE Document on Small Arms and Light Weapons*)²⁰. Документ визначає спектр зобов'язань держав стосовно багатьох аспектів контролю над СЗЛЮ, зокрема у сферах, пов'язаних з контролем над поставками зброї. За період з 2000р. його було доповнено та посилено рядом ухвалених політично зобов'язуючих рішень про експортний контроль, а також ухваленням кількох документів про найкращі практики та обмін інформацією між державами²¹.

¹⁸ Протокол про протидію незаконним виготовленню та переміщенню вогнепальної зброї, її складових, комплектуючих і боєприпасів до неї (*Protocol against the Illicit Manufacturing of and Trafficking in Firearms, their Parts and Components and Ammunition*), який доповнює Конвенцію ООН про боротьбу з транснаціональною злочинністю (*UN Convention against Transnational Organized Crime*) і Протокол ООН про вогнепальну зброю (*UN Firearms Protocol*), ухвалений 31 травня 2001р. та набув чинності 3 липня 2005р. Див.: *United Nations Treaty Series*, vol.2326 (2007). Міжнародний механізм, що надає можливість державам своєчасно та надійно виявляти та відстежувати незаконні переміщення стрілецької зброї і легких озброєнь (*International Instrument to Enable States to Identify and Trace, in a Timely and Reliable Manner, Illicit Small Arms and Light Weapons*), або Міжнародний механізм відстеження (*International Tracing Instrument, ITI*) ухвалено рішенням Генеральної асамблеї ООН №660/519 від 8 грудня 2005р. Див. сайт Програми ООН діяльності міжнародної системи допомоги: <<http://www.poa-iss.org/InternationalTracing/InternationalTracing.aspx>>. Про Протокол про вогнепальну зброю і Міжнародну угоду про механізм відстеження її руху див. нижче.

¹⁹ До цих держав належать: Багамські Острови, Барбадос, Беліз, Коста-Ріка, Еквадор, Сальвадор, Гренада, Гватемала, Гайана, Гондурас, Парагвай, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Тринідад і Тобаго, Уругвай. Станом на 1 січня 2012р., всі вони, крім Сент-Вінсент і Гренадіни, були учасниками *CIFTA*.

²⁰ OSCE, Forum for Security Co-operation, OSCE Document on Small Arms and Light Weapons, 24 Nov. 2000, <<http://www.osce.org/fsc/20783>>, section I, para. 1.

²¹ OSCE, *Handbook of Best Practices on Small Arms and Light Weapons* (OSCE: Vienna, 2003); OSCE, Forum for Security Co-operation, ‘Standard elements of end-user certificates and verification procedures for SALW exports’, Decision no.5/04, FSC.DEC/5/04, 17 Nov. 2004; OSCE, Forum for Security Co-operation, ‘Updating the OSCE principles for export controls of man-portable air defence systems’, Decision no.5/08, FSC.DEC/5/08, 26 May 2008; OSCE, Forum for Security Co-operation, ‘Information exchange with regard to sample formats of end-user certificates and relevant verification procedures’, Decision no.12/08, FSC.DEC/12/08, 12 Nov. 2008.

У 2011р. ОБСЄ продовжувала надавати допомогу державам-учасникам в удосконаленні їх контролю над міжнародними поставками СЗЛЮ. Зокрема, було проведене анкетування з питань імплементації державами Принципів ОБСЄ контролю над посередництвом у поставках стрілецької зброї і легких озброєнь (*OSCE Principles on the Control of Brokering in Small Arms and Light Weapons*) і розробки ними моделей електронного сертифіката кінцевого користувача²². ОБСЄ також ініціювала проведення кількох регіональних семінарів-практикумів для службовців, які опікуються видачею експортних ліцензій, і митних служб, які мають справу з контролем над експортом товарів військового та подвійного призначення. Перший семінар-практикум для держав Південно-Східної Європи відбувся в Загребі (Хорватія) в жовтні 2011р. Наступні заходи відбулися на початку 2012р. у Ла-Валетті (Мальта) та Ашгабаті (Туркменістан)²³. Продовження семінарів планується у Східній Європі та на Кавказі.

Програма дій ООН стосовно стрілецької зброї і легких озброєнь

9-13 травня 2011р. в Нью-Йорку було скликане відкрите ('*open-ended*') засідання урядових експертів (*meeting of governmental experts, MGE*) для обговорення виконання Програми дій ООН від 2001р. із запобігання, боротьби та викорінювання незаконної торгівлі стрілецькою зброєю і легкими озброєннями (СЗЛЮ) в усіх її аспектах (*UN Programme of Action to Prevent, Combat and Eradicate the Illicit Trade in Small Arms and Light Weapons in All Its Aspects*) або Програми дій (*Programme of Action, POA*)²⁴. Після консультацій, проведених головою засідання, Послом Нової Зеландії Дж.Маклеєм (*Jim McLay*), темами для обговорення на засіданні були обрані: маркування, облік і відстеження переміщень стрілецької зброї²⁵.

Стійке маркування, разом з ефективними обліком і співпрацею між державами та всередині держав, дозволяють відстежувати СЗЛЮ з моменту виготовлення чи останнього легального імпорту до моменту його потрапляння

²² OSCE, Forum for Security Co-operation, 'OSCE principles on the control of brokering in small arms and light weapons', Decision no.8/04, FSC.DEC/8/04, 24 Nov. 2004; OSCE, Conflict Prevention Centre, 'Summary report on replies provided by participating States on the one-off information exchange with regard to OSCE Principles on the Control of Brokering in Small Arms and Light Weapons', FSC.GAL/95/11, 1 Sep. 2011; OSCE, Ministerial Council, 'The continuing implementation of the OSCE Document on Small Arms and Light Weapons', FSC Chairperson's progress report, MC.GAL/2/11, 14 Nov. 2011; OSCE, Conflict Prevention Centre, 'OSCE helps control export of small arms and light weapons', News, [без дати], <<http://www.osce.org/cpc/83173>>.

²³ OSCE, Forum for Security Co-operation, 'OSCE holds a workshop for customs and licensing authorities with Mediterranean Partners on military and dual-use goods', Jan. 2012, <<http://www.osce.org/fsc/87153>>.

²⁴ United Nations, General Assembly, Programme of Action to Prevent, Combat and Eradicate the Illicit Trade in Small Arms and Light Weapons in All Its Aspects, A/CONF.192/15, 20 July 2001, pp.7-22. Про MGE 2011р. див.: <<http://www.poa-iss.org/MGE/>>. У термінології ООН '*open-ended*' означає, що до участі запрошуються всі держави-члени. Докладніший звіт про MGE див.: McDonald, G., 'Precedent in the making: the UN meeting of governmental experts', Small Arms Survey Issue Brief no.5, Mar. 2012, <<http://www.smallarmssurvey.org/publications/by-type/issue-briefs.html>>.

²⁵ New Zealand Permanent Mission to the United Nations, Letter dated 13 December 2010 from Jim McLay, Permanent Representative.

до нелегальної сфери. На практиці базисною точкою для обговорення питань маркування, обліку та відстеження була не Програма дій, а додатковий документ – Міжнародний механізм відстеження 2005р. (*International Tracing Instrument, ITI*), в якому ця сфера розглядається набагато докладніше.

Хоча на засіданні *MGE* не було досягнуто суттєвих результатів, але воно перетворилося на майданчик для фахового обговорення урядовими експертами технічних питань. Під час дискусії були розглянуті окремі проблемні питання поточної реалізації *ITI*²⁶. Наприклад, з часу ухвалення *ITI* і Протоколу ООН про вогнепальну зброю (*UN Firearms Protocol*) розширилося виробництво вогнепальної зброї з полімерним каркасом, особливо для цивільного ринку. На ній, на відміну від зброї з металевим каркасом, досить важко забезпечити стійкість маркування, особливо вже після виготовлення (зокрема, під час ввезення до іншої країни). Делегати *MGE* висунули цю проблему на перший план та обговорили різні способи її розв'язання. Крім того, вони розглянули “виклики та можливості імплементації”, що виникають у всіх обговорюваних сферах, до яких, крім маркування, належать облік, співробітництво у відстеженні, національні рамки, регіональна співпраця, міжнародна допомога і зміцнення міжнародного потенціалу²⁷.

Очевидно, окремі дискусії, що точилися під час *MGE*, зокрема в рамках основної сесії, позитивно вплинуть на імплементацію *ITI*. Так, одним із критично важливих аспектів імплементації *ITI* є визначення одного чи кількох національних контактних пунктів для запитів з відстеження з ширшими функціями в обміні інформацією. Станом на середину січня 2011р., на веб-сайті Офісу ООН у справах роззброєння (*UN Office for Disarmament Affairs*) було оприлюднено перелік спеціальних контактних пунктів *ITI* лише у 18 зі 192 держав-членів ООН. До 12 травня, передостаннього дня *MGE*, цей перелік розширився до 67 держав²⁸.

²⁶ Ці питання узагальнені в документі, складеному президією засідання. Див.: United Nations, General Assembly, Summary by the Chair of discussions at the open-ended meeting of governmental experts on the implementation of the Programme of Action to Prevent, Combat and Eradicate the Illicit Trade in Small Arms and Light Weapons in All Its Aspects, 9-13 May 2011, New York, annex to A/66/157, 19 July 2011. Про імплементацію *ITI* див.: McDonald, G., ‘Fact or fiction? The UN small arms process’, *Small Arms Survey 2011: States of Security* (Cambridge University Press: Cambridge, 2011), pp.49-50.

²⁷ United Nations (посилання 26).

²⁸ McDonald (посилання 26); United Nations, Office for Disarmament Affairs, ‘ITI National Points of Contact. Updated as of 12 May 2011’.

III. Багатосторонні ембарго на поставки озброєнь

ПІТЕР Д.ВЕЗЕМАН, НОЕЛ КЕЛЛІ

Упродовж 2011р. у сфері багатосторонніх ембарго сталися кілька значних змін. На початку року РБ ООН запровадила проти Лівії санкції, в т.ч. ембарго на поставки озброєнь, але країни-члени РБ не дійшли згоди стосовно його масштабів. Попри тривалі обговорення, не було згоди і стосовно ембарго проти Сирії.

У 2011р. діяли 13 ембарго ООН на поставки озброєнь, 19 – ЄС, одне – ЕКОВАС (Економічного Співтовариства Західноафриканських Держав, *Economic Community of West African States, ECOWAS*) та одне – Ліги Арабських Держав (ЛАД) (таблиця 9.1)¹. Дев'ять із 19 ембарго ЄС ґрунтувалися на рішеннях ООН, три – виконували ембарго ООН зі змінами у змісті та масштабах застосування, сім – не мають аналогів серед ембарго ООН². Ембарго ЕКОВАС і ЛАД не мають аналогів серед запроваджених ООН.

Ембарго проти Лівії було єдиним новим ембарго, запровадженим РБ ООН у 2011р.³ На додаток до нього, ЄС запровадив у 2011р. три нових ембарго на поставки озброєнь – до Білорусі, Південного Судану та Сирії. ЛАД запровадила власне, перше у 2011р. ембарго на поставки озброєнь до Сирії. У 2011р. було скасоване ембарго ЕКОВАС проти Гвінеї, запроваджене у 2009р.

Лівія

26 лютого 2011р., через два тижні після початку повстання в Лівії, РБ ООН у відповідь на “грубі та систематичні порушення прав людини, в т.ч. придушення мирних демонстрацій” лівійським Урядом однострочно проголосувала за запровадження ембарго на поставки озброєнь до/з країни⁴. На відміну від попереднього небажання підтримати санкції ООН – стосовно внутрішніх

¹ Крім того, у 2011р. залишається чинним одне добровільне багатостороннє ембарго: у 1992р. Народа з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ, *Conference on Security and Co-operation in Europe, CSCE*, перейменована в 1995р. на Організацію з безпеки та співробітництва в Європі, ОБСЄ) звернулася до країн-учасниць з проханням запровадити ембарго на поставки озброєнь вірменським та азербайджанським збройним силам, залученим до бойових дій в Нагірному Карабасі. Прохання залишилося чинним, проте кілька країн-учасниць ОБСЄ продовжували постачати озброєння Вірменії та Азербайджану після 1992р. Див.: *Conference on Security and Co-operation in Europe, Committee of Senior Officials, annex 1 to Journal no.2 of the Seventh Meeting of the Committee, Prague, 27-28 Feb. 1992*. Про поставки озброєнь цим двом країнам див. підрозділ IV розділу 6 цього видання.

² Три ембарго, що відрізняються від ембарго ООН, запроваджені проти Ірану, Північної Кореї (порівняно з відповідним ембарго РБ ООН, стосуються більшого асортименту озброєнь) і Судану (стосується всієї країни в цілому, тоді як ембарго ООН – лише регіону Дарфур). Сім ембарго, що не мають аналогів серед ембарго ООН, були запроваджені проти Білорусі, Гвінеї, Китаю, М'янми, Південного Судану, Сирії і Зімбабве. Дев'ять ембарго, запроваджені безпосередньо на виконання ембарго ООН, відзначені в таблиці 9.1.

³ Через адміністративні причини, ембарго ООН проти Аль-Каїди, Талібана, пов'язаних з ними осіб та організацій було розділене на ембарго проти Талібана та ембарго проти Аль-Каїди: Резолюції РБ ООН №1988 і №1989 від 17 червня 2011р.

⁴ UN Security Council Resolution 1970, 26 Feb. 2011. Про зміни в Лівії див. також підрозділ I розділу 2 та підрозділ II розділу 3 цього видання. Про політику країн-постачальників озброєнь стосовно поставок до Лівії див. підрозділ II розділу 6 цього видання

конфліктів у М'янмі у 2007р. та Зімбабве у 2008р., – Росія і Китай підтримали санкції проти Лівії⁵. Обидві країни пояснили це стурбованістю насильством у Лівії і врахуванням позицій ЛАД та Африканського Союзу (АС)⁶. 28 лютого 2011р. ЄС виконав рішення РБ ООН, запровадивши власне ембарго на поставки озброєнь до Лівії⁷.

17 березня 2011р. РБ ООН ухвалила Резолюцію №1973, яка, наголошуючи на нагальній потребі посилення ембарго на поставки озброєнь до Лівії, уповноважила держави-члени, що надавали інформацію та співпрацювали з Генеральним секретарем ООН, вжити всіх необхідних заходів для захисту мирного населення, яке може стати об'єктом нападів, – “незважаючи на” відповідний параграф Резолюції №1970, яким впроваджене ембарго⁸. Наявність кількох Резолюцій РБ ООН зумовила певні розбіжності в позиціях стосовно масштабів заборони на поставки озброєнь силам, які боролися проти режиму М.Каддафі. Редакція Резолюції №1973, а точніше вжитий там термін “незважаючи на”, викликав спори на внутрішньому та зовнішньому політичному рівнях, що точилися в ряді країн і поміж ними навколо питання: чи можна розглядати намір убезпечити мирне населення як дозвіл на поставки озброєнь антиурядовим лівійським угрупованням⁹. Зокрема, британський Прем'єр-міністр Д.Камерон (*David Cameron*) і Державний секретар США Х.Клінтон (*Hillary Rodham Clinton*) стверджували, що поставки дозволені. Водночас, наприкінці березня Міністр закордонних справ Франції А.Жюппе (*Alain Juppé*) та Міністр оборони Франції Ж.Лонге (*Gérard Longuet*) стверджували, що поставки озброєнь повстанцям є порушенням санкцій ООН¹⁰. Генеральний секретар НАТО А.Расмуссен (*Anders Fogh Rasmussen*) заявив, що НАТО не підтримує надання озброєнь загонам повстанців¹¹. Експертна група ООН з питань Лівії визначила три типи поставок: (а) поставки, про які повідомлялося Генеральному секретарю ООН, отже які відповідають Резолюції №1973; (б) поставки, повідомлення про які не відповідали визначеним Резолюцією вимогам; (в) поставки, про які не повідомлялося та які порушували ембарго на поставки озброєнь¹².

⁵ United Nations, Security Council, 6491st meeting, S/PV.6491, 26 Feb. 2011; Див. також: Холтом П., Келлі Н. “Багатостороннє ембарго на поставки озброєнь”. – *Щорічник СІПРІ 2009*, с.412.

⁶ United Nations (посилаання 5), р.4.

⁷ Council Decision 2011/137/CFSP of 28 Feb. 2011 concerning restrictive measures in view of the situation in Libya, *Official Journal of the European Union*, L58, 3 Mar. 2011; Council Regulation (EU) No. 204/2011 of 2 Mar. 2011 concerning restrictive measures in view of the situation in Libya, *Official Journal of the European Union*, L58, 3 Mar. 2011.

⁸ UN Security Council Resolution 1973, 17 Mar. 2011, para.4.

⁹ Trevelyan, L., ‘Libya: coalition divided on arming rebels’, BBC News, 29 Mar. 2011, <<http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-12900706>>; Lynch, C., ‘The United States and its allies explore legal case for arming the Libyan rebels’, Turtle Bay blog, *Foreign Policy*, 24 Mar. 2011, <http://turtlebay.foreignpolicy.com/posts/2011/03/24/the_united_states_and_its_allies_explore_legal_case_for_arming_the_libyan_rebels>.

¹⁰ ‘French defence minister: arming Libyan rebels “not on agenda”’, Deutsche Presse-Agentur, 31 Mar. 2011, <http://news.monstersandcritics.com/europe/news/article_1629917.php>.

¹¹ Bryant, L., ‘NATO says arming Libyan rebels not an option’, Voice of America, 31 Mar. 2011, <<http://www.voanews.com/english/news/africa/north/NATO-Takes-Over-Libya-Air-Operations-118977889.html>>.

¹² United Nations, Security Council, Report of the Panel of Experts on Libya established pursuant to Resolution 1973 (2011), 17 Feb. 2012, annex to S/2012/163, 20 Mar. 2012, p.20.

Зрештою, після 17 березня кілька держав в односторонньому порядку вирішили поставляти озброєння лівійським повстанцям. Поставки з Великої Британії, Італії, США і Франції віднесені Експертною групою до категорії (а). В червні Франція, всупереч попередньо оголошеній позиції, відкрито заявила про “поставки нею озброєнь мирному населенню для самозахисту”, наголошуючи, що це не суперечило текстам обох резолюцій ООН¹³. Велика Британія, Італія і США повідомили про поставки ними несмертельного обладнання, зокрема бронезилетів¹⁴. До категорії (б) підпадають поставки з Катару та, ймовірно, підозрілі поставки з ОАЕ¹⁵. Про поставки озброєнь Катаром стало відомо у квітні; при цьому, Прем'єр-міністр Катару Аль Тані (*Hamad bin Jasim bin Jabir Al Thani*) заявив, що Резолюція №1973 дозволяє поставки оборонних озброєнь¹⁶. Поставки озброєнь з Албанії і Судану, про які повідомлялося, були віднесені до категорії (в); Судан заявив, що поставки озброєнь лівійським повстанцям здійснювались у відповідь на підтримку режимом М.Каддафі повстанців у Судані¹⁷. Були також непідтверджені повідомлення про поставки озброєнь лівійським повстанцям Єгиптом, Італією і Польщею¹⁸. Оскільки ЄС після ухвалення Резолюції №1973 не вносив змін до запровадженого ним ембарго, виявилось, що держави-члени ЄС, які поставляли озброєння повстанцям, порушили його. Ці очевидні порушення не стали предметом відкритого обговорення в ЄС.

Росія засудила поставки озброєнь угрупованням, що боролися проти режиму М.Каддафі, як грубе порушення ембарго ООН і в липні, разом із Південною Африкою, вимагала проведення закритого засідання Комітету ООН із санкцій проти Лівії для обговорення поставок озброєнь Францією¹⁹. Міністр закордонних справ Росії С.Лавров заявив, що ці поставки озброєнь завдали шкоди іміджу РБ ООН, оскільки “раніше ніхто так зухвало та відкрито не порушував її рішення”²⁰. Китай висунув вимогу до інших держав суворо дотримуватися санкцій ООН проти Лівії, але відкрито нікого не засудив²¹.

¹³ Charbonneau, L., ‘Arming rebels doesn’t violate U.N. sanctions: France’, Reuters, 29 June 2011, <<http://www.reuters.com/article/2011/06/29/us-libya-un-france-idUSTRE75S7XR20110629>>.

¹⁴ United Nations (посилання 12), p.22.

¹⁵ United Nations (посилання 12), p.23.

¹⁶ Black, I., ‘Libyan rebels receiving anti-tank weapons from Qatar’, *The Guardian*, 14 Apr. 2011; Dagher, S., Levison, C. and Coker, M., ‘Tiny kingdom’s huge role in Libya draws concern’, *Wall Street Journal*, 17 Oct. 2011.

¹⁷ Copnall, J., ‘Sudan armed Libyan rebels, says President Bashir’, BBC News, 26 Oct. 2011, <<http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-15471734>>.

¹⁸ Levinson, C. and Rosenberg, M., ‘Egypt said to arm Libyan rebels’, *Wall Street Journal*, 17 Mar. 2011; Adamowski, J., ‘Poland sold arms to Libyan rebels’, *Defense News*, 22 Aug. 2011; Hooper, J., ‘Italian government blocks investigation into missing arms cache’, *The Guardian*, 19 July 2011.

¹⁹ Reuters, ‘Russia says France is violating embargo’, *New York Times*, 30 June 2011; Lee, M.R., ‘UN Libya sanctions consensus requirement makes arms embargo a joke’, Inner City Press, 7 July 2011, <<http://www.innerecitypress.com/frun6libya070711.html>>

²⁰ Russian Ministry of Foreign Affairs, ‘Russian Foreign Minister Sergey Lavrov interview to Rossiya 24 TV channel, September 27, 2011’, 27 Sep. 2011, <http://www.mid.ru/brp_4.nsf/0/ac216d86969b4c4c325791a005c88d6>.

²¹ ‘China avoids criticising France over Libya arms’, Reuters, 30 June 2011, <<http://af.reuters.com/article/topNews/idAFJOE75T08J20110630>>.

Очевидно, що після 27 лютого 2011р. режим М.Каддафі був надійно блокований від поставок озброєнь. Документи, знайдені журналістом у Тріполі, засвідчили, що в липні 2011р. китайські компанії-виробники озброєнь зустрічалися з офіційними представниками Лівії і пропонували їм продаж озброєнь²². У відповідь на це Міністр закордонних справ Китаю заявив, що контакти відбулися без відома китайського Уряду, жодного зразка озброєнь поставлено не було та що Китай суворо дотримуватиметься санкцій ООН проти Лівії²³. 16 вересня РБ ООН внесла зміни до ембарго проти Лівії, дозволяючи поставки для Національної перехідної ради (НПР, *National Transitional Council, NTC*), визнаної напередодні Генеральною асамблеєю ООН новим Урядом Лівії²⁴.

Упродовж 2011р. стало зрозумілим, що існує загальний ризик витоку великої кількості озброєнь до сусідніх держав з позбавлених охорони арсеналів Лівії. З технічної точки зору, це було порушенням ембарго на експорт озброєнь з Лівії, але головна проблема полягала в тому, що такий розвиток подій може підживити насильницькі конфлікти або терористичну діяльність поза межами Лівії. В жовтні 2011р. РБ ООН прийняла Резолюцію, в якій висловлювала стурбованість поширенням озброєнь з Лівії і закликала світову громадськість сприяти запобіганню цьому²⁵.

Сирія

Оперативність, що вирізняла погодження позицій країн-членів РБ стосовно ембарго ООН проти Лівії, не була притаманною дискусіям стосовно Сирії, де, починаючи з березня 2011р., урядові сили вдавалися до насильства у придушенні мирних протестів²⁶. 9 травня 2011р. ЄС запровадив санкції проти Сирії, в т.ч. ембарго на поставки озброєнь і техніки, що можуть бути використані для внутрішніх репресій, та закликав сили безпеки Сирії до стриманості²⁷. Впродовж кількох наступних місяців після узгодження першого багатостороннього ембарго європейські держави і США домагалися появи резолюції РБ стосовно ситуації в Сирії. Проект, розглянутий РБ ООН до 24 серпня, закликав до впровадження санкцій проти Сирії, в т.ч. до запровадження

²² Smith, G., 'China offered Gadhafi huge stockpiles of arms: Libyan memos', *Globe and Mail* (Toronto), 2 Sep. 2011.

²³ Chinese Ministry of Foreign Affairs, 'Foreign Ministry spokesperson Jiang Yu's regular press conference on September 5, 2011', 6 Sep. 2011, <<http://www.fmprc.gov.cn/eng/xwfw/s2510/2511/t857039.htm>>.

²⁴ UN Security Council Resolution 2009, 16 Sep. 2011.

²⁵ UN Security Council Resolution 2017, 31 Oct. 2011.

²⁶ Про зміни в Сирії у 2011р. див. також підрозділ I розділу 2 та підрозділ II розділу 3 цього видання. Про експортну політику країн-постачальників озброєнь стосовно Сирії див. підрозділ II розділу 6 цього видання

²⁷ Council Decision 2011/273/CFSP of 9 May 2011 concerning restrictive measures against Syria, *Official Journal of the European Union*, L121, 10 May 2011; Council Regulation no. 442/2011 of 9 May 2011 concerning restrictive measures in view of the situation in Syria, *Official Journal of the European Union*, L121, 10 May 2011.

повного ембарго на поставки озброєнь і фінансових санкцій²⁸. 26 серпня Росія висунула альтернативний проект резолюції, що не містив санкцій; проект був підтриманий Бразилією, Індією, Китаєм і Південною Африкою²⁹. Жоден з проектів не було винесено на голосування.

На початку жовтня чотири країни-члени ЄС представили новий проект резолюції РБ ООН, який не передбачав санкцій, але містив погрозу їх запровадження. Водночас, запропонований проект закликав держави-члени ООН, серед іншого, виявляти пильність і стриманість стосовно поставок озброєнь до Сирії³⁰. Китай і Росія наклали вето на цей проект, акцентуючи увагу на принципі невтручання у внутрішні справи держав і на тому факті, що резолюція надає головну увагу тиску винятково на сирійський Уряд, а не на опозицію; при цьому було висловлено стурбованість тим, що погроза санкціями може зрештою призвести до військового втручання, як це сталося в Лівії³¹.

Якщо у випадку Лівії причиною підтримки Китаєм і Росією санкцій ООН були заклики держав і багатосторонніх регіональних організацій до реакції ООН, то у випадку Сирії обидві держави продовжували заперечувати санкції, навіть коли ЛАД і Туреччина посилили тиск на сирійський Уряд, запровадивши до початку грудня економічні санкції та ембарго на поставки озброєнь³². Згідно з висловлюваннями представників російського Уряду, рішуча незгода Росії з тлумаченням окремими країнами ембарго ООН проти Лівії зумовила її опір запровадженню ембарго проти Сирії³³.

Інші багатосторонні ембарго на поставки озброєнь

Попри прихід у квітні 2011р. до влади в Кот-д'Івуарі міжнародно визнаного та підтриманого ООН Уряду, РБ ООН того ж місяця одностайно проголосувала за подовження на один рік терміну чинності ембарго на поставки озброєнь до цієї країни³⁴.

20 червня 2011р. ЄС запровадив ембарго на поставки озброєнь до Білорусі, посиливши в такий спосіб вже чинні санкції проти керівництва держави у відповідь на порушення прав людини та різке погіршення демократичної і правової

²⁸ 'France "three votes short" of putting Syria resolution to UNSC vote', RIA Novosti, 14 June 2011, <<http://en.rian.ru/world/20110614/164612668.html>.

²⁹ Lauria, J. and Malas, N., 'Russia introduces competing U.N. draft on Syria', *Wall Street Journal*, 26 Aug. 2011.

³⁰ United Nations, Security Council, 'France, Germany, Portugal and United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland: draft resolution', S/2011/612, 4 Oct. 2011, para.9.

³¹ United Nations, Security Council, 6627th meeting, S/PV.6627, 4 Oct. 2011, pp.3-5.

³² League of Arab States, Arab Ministerial Council, Statement on the situation in Syria, 3 Dec. 2011, <<http://www.arableagueonline.org/>> (in Arabic); 'Turkey announces economic sanctions package against Syria', *Today's Zaman*, 30 Nov. 2011; Krause-Jackson, F. and Freedman, J., 'Russia shows no sign of buckling to pressure to isolate Syria', *Bloomberg Businessweek*, 2 Dec. 2011.

³³ Yakovenko, A., 'Bending the rules is not the way to resolve conflict', *Russia Beyond the Headlines*, 26 Oct. 2011, <http://rbth.ru/articles/2011/10/26/bending_the_rules_is_not_the_way_to_resolve_conflict_13646.html>; Russian Ministry of Foreign Affairs, 'Opening remarks and answers by Russian Foreign Minister Sergey Lavrov at press conference following talks with Icelandic Foreign Minister Ossur Skarphedinsson, Moscow, November 29, 2011', 29 Nov. 2011, <http://www.mid.ru/bdomp/brp_4.nsf/910ea870582bc0f344257959001dace9>.

³⁴ UN Security Council Resolution 1980, 28 Apr. 2011.

ситуації³⁵. 18 липня 2011р., після оголошення 9 липня незалежності Південного Судану, ЄС змінив ембарго проти Судану – тепер воно охоплювало як Судан, так і Південний Судан³⁶. Ембарго проти Судану було запроваджене в 1994р. у відповідь на громадянську війну на півдні країни; причини та цілі запровадження ЄС ембарго проти Південного Судану не пояснювалися³⁷.

Ембарго ЕКОВАС і ЄС проти Гвінеї були запроваджені в жовтні 2009р. у відповідь на насильство та погіршення політичної ситуації у країні. Впродовж 2010р. політична ситуація значно покращилась, і після президентських виборів у листопаді Гвінея повернулася до цивільного правління. Завдяки цьому 25 березня 2011р. ЕКОВАС скасував ембарго на поставки озброєнь до країни³⁸. ЄС, натомість, у жовтні 2011р. без жодних публічних пояснень подовжив ембарго до 27 жовтня 2012р.³⁹

Порушення ембарго

У 2011р., як і попередніми роками, повідомлялося про кілька значних порушень ембарго на поставки озброєнь. Такі повідомлення надходили переважно від експертних груп ООН, до завдань яких належав контроль над виконанням вимог ембарго⁴⁰. Оцінкам тенденцій порушень ембарго заважали намагання членів РБ ООН запобігти публікаціям доповідей експертних груп ООН або затримати їх⁴¹. У 2011р. не були опубліковані дві нові доповіді: з питань Ірану та Корейської Народно-Демократичної Республіки (КНДР, або Північна Корея). У травні 2011р. стався витік інформації з доповіді Експертної групи стосовно ембарго ООН проти Ірану, – ця доповідь так і не була офіційно опублікована – як повідомлялося, через її блокування Росією⁴². Упродовж 2011р. Комітет із санкцій не зміг досягти згоди стосовно дати та доцільності публікації. Також у травні – за повідомленнями, після заперечень

³⁵ Council Decision 2011/357/CFSP of 20 June 2011 amending Decision 2010/639/CFSP concerning restrictive measures against certain officials of Belarus, *Official Journal of the European Union*, L161, 21 June 2011.

³⁶ Council Decision 2011/423/CFSP of 18 July 2011 concerning restrictive measures against Sudan and South Sudan and repealing Common Position 2005/411/CFSP, *Official Journal of the European Union*, L188, 19 July 2011.

³⁷ Council Decision of 15 Mar. 1994 on the common position defined on the basis of Article J.2 of the Treaty on European Union concerning the imposition of an embargo on arms, munitions and military equipment on Sudan (94/165/CFSP), *Journal of the European Communities*, L75, 17 Mar. 1994.

³⁸ ECOWAS, 'Final communiqué of the thirty-ninth ordinary session of the Authority of Heads of State and Government', Press release 040/2011, 25 Mar. 2011, <<http://news.ecowas.int/presseshow.php?nb=042&lang=en&annee=2011>>.

³⁹ Council Decision 2011/706/CFSP of 27 Oct. 2011 amending Decision 2010/638/CFSP concerning restrictive measures against the Republic of Guinea, *Official Journal of the European Union*, L281, 28 Oct. 2011.

⁴⁰ У 2011р. діяли експертні групи з питань усіх ембарго ООН, крім ембарго проти неурядових сил Іраку та Лівану. Доповіді експертних груп див. на сайті комітетів РБ ООН із санкцій, <<http://www.un.org/sc/committees/>>.

⁴¹ Про спроби змінити доповіді або перешкодити їх публікаціям у 2010р. див.: Веземан П.Д., Келлі Н. "Багатосторонні ембарго на поставки озброєнь". – *Щорічник СІПРІ 2011*, с.402-404.

⁴² Charbonneau, L., 'Russia blocks UN report on Iran arms sales: envoys', Reuters, 12 May 2011, <<http://www.trust.org/alertnet/news/russia-blocks-un-report-on-iran-arms-sales--envoys>>. Доповідь, що потрапила до ЗМІ, див. на сайті Експертної групи, створеної на виконання Резолюції РБ ООН №1929 від 2010р., <<http://www.innerecitypress.com/1929r051711.pdf>>.

Китаю – не була опублікована доповідь Експертної групи з питань Північної Кореї⁴³. Наприкінці того ж місяця інформація з доповіді потрапила до ЗМІ⁴⁴.

Виявлені у 2011р. порушення ембарго на поставки озброєнь підтвердили потребу в їх належному розслідуванні та відповідному звітуванні. Хоч у 2011р. повідомлень про нові порушення ембарго Північною Кореєю не було, інформація з доповіді Експертної групи ООН давала докладний опис попередніх порушень і застосованих методів, що вимагало підвищення пильності⁴⁵. Повідомлення інших джерел дали підстави підозрювати Північну Корею у спробах передачі у 2011р. ракет М'янмі⁴⁶. Упродовж 2011р., згідно з даними доповіді про Іран, Експертна група отримала свідчення про щонайменше три випадки поставок озброєнь з Ірану всупереч санкціям ООН. До них належали: перехоплений в Туреччині невеликий вантаж стрілецької зброї, що прямував літаком до Сирії; перехоплений ізраїльськими військово-морськими силами вантаж із шести протикорабельних ракет на борту корабля, що прямував із Сирії до Єгипту; захоплений в Афганістані вантаж із 48 122-мм ракет і боєприпасів іранського походження для стрілецької зброї. Експертна група оглянула також перехоплений в Сінгапурі вантаж з алюмінієвим порошком, призначеним, можливо, для іранських ракет⁴⁷. Експертна група дійшла висновку, що могли бути й інші, не виявлені поставки⁴⁸.

Були вагомими причини вважати, що в Кот-д'Івуарі велика кількість стрілецької зброї для повстанських Нових сил (*Forces Nouvelles, New Forces*) була поставлена з Буркіна-Фасо, а Уряд Президента Л.Гбагбо (*Laurent Gbagbo*) до його повалення у квітні 2011р. також намагався імпортувати озброєння⁴⁹. Закупівлі озброєнь Новими силами, вірогідно, відіграли важливу роль у підвищенні їх спроможностей (у складі Республіканських сил) із захоплення контролю над країною⁵⁰.

Експертна група ООН з питань Дарфуру висловила стурбованість тим, що Уряд Судану продовжує переміщення військової техніки до Дарфуру⁵¹. Моніторингова група ООН з питань Сомалі помітила, що неурядові угруповання продовжують контрабанду озброєнь. Еритрея, вважається, також продовжувала у 2011р. постачати озброєння неурядовим угрупованням⁵².

⁴³ Bilefsky, D., 'China delays report suggesting North Korea violated sanctions', *New York Times*, 14 May 2011.

⁴⁴ 'N Korea and Iran "sharing ballistic missile technology"', BBC News, 14 May 2011, <<http://www.bbc.co.uk/news/world-asia-pacific-13402590>> Доповідь, що потрапила до ЗМІ, див. на сайті Експертної групи, створеної на виконання Резолюції РБ ООН №1874 від 2009р., <<http://www.scribd.com/doc/55808872/UN-Panel-of-Experts-NORK-Report-May-2011>>.

⁴⁵ Експертна група створена на виконання Резолюції РБ ООН №1874; див. (посилання 44), p.30-32.

⁴⁶ Sanger, D.E., 'U.S. said to turn back North Korea missile shipment', *New York Times*, 12 June 2011.

⁴⁷ Експертна група створена на виконання Резолюції РБ ООН №1929; (посилання 42), pp.15-17.

⁴⁸ Експертна група створена на виконання Резолюції РБ ООН №1929; (посилання 42), p.2.

⁴⁹ United Nations, Security Council, Report of the Group of Experts on Côte d'Ivoire pursuant to paragraph 11 of Security Council Resolution 1946 (2010), 17 Mar. 2011, annex to S/2011/272, 27 Apr. 2011, pp.13-33.

⁵⁰ 'Côte d'Ivoire: a changing of the Guard', IRIN, 6 Apr. 2011 <<http://www.irinnews.org/report.aspx?reportid=92385>>.

⁵¹ United Nations, Security Council, Report of the Panel of Experts on the Sudan established pursuant to Resolution 1591 (2005), 20 Sep. 2010, annex to S/2011/111, 8 Mar. 2011, pp.30-31. Див. також: Веземан, Келлі (посилання 41), с.402-405.

⁵² United Nations, Security Council, Report of the Monitoring Group on Somalia and Eritrea pursuant to Security Council Resolution 1916 (2010), 20 June 2011, annex to S/2011/433, 18 July 2011, pp.48-49.

Таблиця 9.1. Чинні багатосторонні ембарго на поставки озброєнь у 2011р.

Об'єкт ^а	Дата першого ухвалення	Інструменти запровадження або зміни ембарго ^б	Зміни впродовж 2011р.
<i>Ембарго ООН на поставки озброєнь</i>			
Аль-Каїда і пов'язані з нею особи та організації	16 січня 2002р.	Р РБ ООН №1390	Змінено Р РБ ООН №1989 від 17 червня 2011р. ^е
ДРК (НДУ)	28 липня 2003р.	Р РБ ООН №№1493, 1596, 1807	Подовжене до 30 листопада 2012р. Р РБ ООН №2021 від 29 листопада 2011р. Змінено та подовжене до 30 квітня 2012р. Р РБ ООН №1980 від 28 квітня 2011р.
Кот-д'Івуар	15 листопада 2004р.	Р РБ ООН №№1572, 1946	
Еритрея	23 грудня 2009р.	Р РБ ООН №1907	
Іран	23 грудня 2006р.	Р РБ ООН №№1737, 1747, 1929	
Ірак (НДУ)	6 серпня 1990р.	Р РБ ООН №№661, 1483, 1546	
Північна Корея	15 липня 2006р.	Р РБ ООН №№1695, 1718, 1874	
Ліван (НДУ)	11 серпня 2006р.	Р РБ ООН №1701	
Ліберія (НДУ)	22 грудня 2003р. ^с	Р РБ ООН №№1521, 1683, 1903	Подовжене до 14 грудня 2012р. Р РБ ООН №2025 від 14 грудня 2011р. Нове ембарго;
Лівія (НДУ)	26 лютого 2011р.	Р РБ ООН №1970	змінене Р РБ ООН №1973 від 17 березня 2011р. та Р РБ ООН №2009 від 16 вересня 2011р. ^д
Сомалі	23 січня 1992р.	Р РБ ООН №№733, 1725	
Судан (Дарфур)	30 липня 2004р.	Р РБ ООН №№1556, 1591, 1945	
Талбан	16 січня 2002р.	Р РБ ООН №1390	Змінено Р РБ ООН №1988 від 17 червня 2011р. ^е
<i>Ембарго ЄС на поставки озброєнь</i>			
Аль-Каїда, Талбан і пов'язані з ними особи та організації*	17 грудня 1996р.	СІП РС 96/746/CFSP, 2001/154/CFSP, 2002/402/CFSP	
Білорусь	20 червня 2011р.	Р РС 2011/357/CFSP	Нове ембарго

Кіггай	27 червня 1989р.	Декларація РЄ		
ДРК (НДУ)*	7 квітня 1993р.	Декларація, СП РЄ 2003/680/CFSP, 2005/440/CFSP, 2008/369/CFSP		
Кот-д'Івуар *	13 грудня 2004р.	СП РЄ 2004/852/CFSP, 2010/656/CFSP		
Ерїтрея*	1 березня 2010р.	Р РЄ 2010/127/CFSP		
Гвінея	27 жовтня 2009р.	СП РЄ 2009/788/CFSP, 2009/1003/CFSP	Змінене та подовжене до 27 жовтня 2012р. Р РЄ 2011/706/CFSP від 27 жовтня 2011р.	
Іран	27 лютого 2007р.	СП РЄ 2007/140/CFSP, 2007/246/CFSP		
Ірак (НДУ)*	4 серпня 1990р.	Декларація, СП РЄ 2003/495/CFSP, 2004/553/CFSP		
Північна Корея	20 листопада 2006р.	СП РЄ 2006/795/CFSP, 2009/573/CFSP		
Ліван (НДУ)*	15 вересня 2006р.	СП РЄ 2006/625/CFSP		
Лїберїя (НДУ)*	7 травня 2001р.	СП РЄ 2001/357/CFSP, 2004/137/CFSP, 2006/518/CFSP, 2010/129/CFSP		
Лївія (НДУ)*	28 лютого 2011р.	Р РЄ 2011/137/CFSP	Нове ембарго; змінене Р РЄ 2011/625/CFSP від 22 вересня 2011р. ^е Подовжене до 30 квітня 2012р. Р РЄ 2011/239/CFSP від 12 квітня 2011р.	
М'янма	29 липня 1991р. ^е	Декларація РЗС, СП РЄ №96/635/CFSP, 2003/297/CFSP, 2010/232/CFSP		
Сомалї (НДУ)*	10 грудня 2002р.	СП РЄ 2002/960/CFSP, 2009/138/CFSP, 2010/231/CFSP		
Південний Судан**	18 липня 2011р.	Р РЄ 2011/423/CFSP	Нове ембарго	
Судан	15 березня 1994р.	СП РЄ 94/165/CFSP, 2004/31/CFSP, 2005/411/CFSP	Змінене Р РЄ 2011/423/CFSP від 18 липня 2011р. ^з	
Сїрія	9 травня 2011р.	Р РЄ 2011/273/CFSP	Нове ембарго	
Зїмбабве	18 лютого 2002р.	СП РЄ 2002/145/CFSP		
<i>Ембарго ЕКОВАС на поставки озброєнь</i>				
Гвінея	17 жовтня 2009р.	Заява ЕКОВАС	Скасоване 25 березня 2011р.	
<i>Ембарго ЛАД</i>				
Сїрія	3 грудня 2011р.	Заява Ради міністрів	Нове ембарго	

* – ембарго ЄС на виконання ембарго ООН; Р РЄ – Рішення Ради Європи; СП РЄ – Спільна позиція Ради Європи; РЗС – Рада із загальних справ; НДУ – недержавне утворення; Р РБ ООН – Резолюція РБ ООН.

^а З часу першого запровадження ембарго об'єкт змінився. В таблиці об'єкт зазначено станом на кінець 2011р.

^б Попередні інструменти могли бути змінені або скасовані після ухвалення наступних.

^в У червні 2011р. РБ ООН розділила ембарго проти Аль-Каїди, Талібана та й пов'язаних з ними осіб та організації на окремі ембарго: проти Талібана (Р РБ ООН №1988) і проти Аль-Каїди та й пов'язаних з нею осіб та організації (Р РБ ООН №1989).

^г Ліберія є об'єктом ембарго ООН на поставки озброєнь, починаючи з 1992р.; ембарго стосувалися різних, але пов'язаних між собою суб'єктів.

^д З метою забезпечення суворого дотримання ембарго проти Лівії в РБ ООН №1973 міститься закли до держав-членів перевіряти на своїх територіях морські та повітряні судна, що прянують до/з Лівії, включно з примусовими оглядами в морських портах та аеропортах. Згідно з Р РБ ООН №2009, ембарго частково скасоване з метою дозволити поставку озброєнь новій владі Лівії та підтримки Місії ООН у Лівії (*UNSMIL*).

^е Р РЄ 2011/423/CFSP запроваджені зміни, внесені Р РБ ООН №2009 (див. посилання *д*).

^є ЄС і країни-члени вперше запровадили ембарго на поставки озброєнь до М'янми в 1990р.

^ж Через оголошення незалежності Південного Судану в липні 2011р. Р РЄ 2011/423/CFSP ембарго на поставки озброєнь до Судану змінено, щоб охопити і Судан, і Південний Судан.

Джерела: United Nations, Security Council, 'UN Security Council sanctions committees', <<http://www.un.org/sc/committees/>>; European Commission, 'Restrictive measures (sanctions) in force', 18 Jan. 2012, <<http://ec.europa.eu/cfsp/sanctions/>>.

IV. Обмеження звичайних озброєнь з метою сприяння військовій безпеці на прикладі контролю над звичайними озброєннями в Європі

ГАНС-ЙОАХІМ ШМІДТ, ВОЛЬФГАНГ ЦЕЛЛНЕР

Поновлення у 2010р. інтересу до контролю над звичайними озброєннями в Європі не спричинило значного прогресу у 2011р. Навпаки, після невдачі з прийняттям на саміті ОБСЄ 2010р. в Астані всеохопного Плану дій (через розбіжності стосовно субрегіональних конфліктів, зокрема у Грузії), у травні 2011р. з тієї ж причини було призупинено переговори у “форматі 36” про контроль над звичайними озброєннями¹. Наприкінці 2011р. держави-члени НАТО вирішили припинити обмін інформацією з Росією в рамках Договору 1990р. про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ)².

Договір про звичайні збройні сили в Європі

Росія була єдиною учасницею ДЗЗСЄ, яка у 2011р. не виконувала Договір³. ДЗЗСЄ досі є структурою пан’європейського контролю над озброєннями та єдиним інструментом стримування військових варіантів врегулювання триваючих конфліктів, зокрема між Азербайджаном і Вірменією з приводу Нагірного Карабаху⁴. Росія не брала участі в обов’язковому обміні даними, оскільки у грудні 2007р. призупинила участь у Договорі та зупинила всі активні інспекційні дії, хоча продовжує брати участь у роботі комісій Договору – отже, не вийшла остаточно з режиму ДЗЗСЄ. Проте, події 2011р. та наступні зумовили послаблення режиму.

На четвертій – можливо, останній – Оглядовій конференції ДЗЗСЄ 29 вересня 2011р. не спостерігалось помітних активних зусиль з відновлення режиму та ознак перегляду Росією своїх позицій стосовно призупинення участі в Договорі. Багато держав-учасниць були невдоволені поведінкою Росії, наявністю нових “сірих зон” і підкреслили проблему не облікованих озброєнь і техніки, обмежених Договором. Водночас, не було паралельних зусиль з “пошуку можливих варіантів дій з відновлення ефективності контролю над звичайними озброєннями в Європі”⁵. Росія також поводитися стримано, але

¹ У 2010р., за пропозицією США, 30 учасників ДЗЗСЄ запросили шістьох членів НАТО, які не є учасниками Договору – Албанію, Естонію, Латвію, Литву, Словенію і Хорватію, – обговорити у “форматі 36” можливу структуру для зміцнення контролю над звичайними озброєннями. Див.: Ляховскі Ж. “Контроль над звичайними озброєннями та заходи зміцнення довіри у військовій сфері”. – *Щорічник СППРІ 2011*, с.367-370.

² Стислий виклад та інші подробиці ДЗЗСЄ див.: *SIPRI Yearbook 2012*, Annex A; див. також додаток “Угоди з контролю над озброєннями та з роззброєння” в попередніх виданнях *Щорічника СППРІ*.

³ US Department of State, *Compliance with the Treaty on Conventional Armed Forces in Europe*, Unclassified condition (5) (C) report (US Department of State: Washington, DC, Aug. 2011).

⁴ Проблеми з імплементацією Договору Вірменією та Азербайджаном зумовили ерозію режиму ДЗЗСЄ. Див.: Ляховскі (посилання 1), с.366; підрозділ IV розділу 6 цього видання.

⁵ Fourth CFE Treaty Review Conference, Concluding remarks by the Chairperson, RC.DEL/9/11, 29 Sep. 2011.

чітко дала зрозуміти, що через тимчасове призупинення участі в Договорі підсумкові зауваження головуючого А.Попова (Молдова) не мають для Росії юридично обов'язкової сили⁶.

На зустрічі Робочої групи НАТО високого рівня з питань контролю над звичайними озброєннями (*NATO's High-Level Task Force on Conventional Arms Control*) 3 листопада 2011р. всі держави-члени НАТО, що є учасниками ДЗЗСЄ, вирішили до кінця року припинити обмін даними з Росією⁷. До цього рішення приєдналися Грузія і Молдова⁸. Росія, яка очікувала цього, не заперечувала, оскільки такий розвиток подій відповідав її бажанням позбавитися застарілого, на її думку, режиму⁹. Як результат: Велика Британія і Нідерланди, враховуючи фінансові труднощі та непевні перспективи контролю над звичайними озброєннями, вирішили суттєво скоротити свій верифікаційний персонал; Німеччина планує до 2015р. скоротити чисельність особового складу свого верифікаційного центру більш ніж на 30 посад (до 170 осіб)¹⁰; аналогічні кроки обговорюються в Росії.

Попри оголошений у “форматі 36” намір відновити контроль над звичайними озброєннями в Європі, далі вже не можна брати на віру те, що держави-учасниці ДЗЗСЄ дійсно прагнуть обговорювати нову угоду. 8 лютого 2011р. всі делегації узгодили “План переговорів про зміцнення і модернізацію режиму контролю над звичайними озброєннями в Європі” (*Framework for negotiations to strengthen and to modernize the conventional arms control regime in Europe*), який мав, за згодою всіх сторін, відкрити шлях до розширення участі держав у переговорах стосовно нової угоди¹¹. Ця формула відповідала б вимозі Росії розширити участь у режимі, але дозволяла б Туреччині блокувати участь Кіпру.

У березні 2011р. США, спираючись на попередню ініціативу Німеччини, запропонували всім учасникам (включно з усіма членами НАТО, що не є учасниками ДЗЗСЄ) упродовж перехідного періоду, поки триватимуть переговори стосовно нової угоди, здійснювати імплементацію заходів з прозорості та верифікації поза межами режиму ДЗЗСЄ. Проте, Росія відхилила цю пропозицію.

⁶ OSCE, Forum for Security Co-operation, 660th Plenary Meeting of the Forum, FSC.JOUR/666, 19 Oct. 2011, annex 2.

⁷ Nuland, V., ‘Implementation of the Treaty on Conventional Forces in Europe’, Statement, US Department of State, 22 Nov. 2011, <<http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2011/11/177630.htm>>.

⁸ German Federal Foreign Office, *Bericht der Bundesregierung zum Stand der Bemühungen um Rüstungskontrolle, Abrüstung und Nichtverbreitung sowie über die Entwicklung der Streitkräftpotezenziale (Jahresabrüstungsbericht 2011)* [Доповідь Федерального Уряду про результати заходів з контролю над озброєннями, роззброєння та нерозповсюдження і про потенціал розвитку Збройних сил (Щорічна доповідь з питань роззброєння 2011р.)] (Federal Foreign Office: Berlin, 2011), p.60.

⁹ Russian Ministry of Foreign Affairs, ‘Russian MFA Press and Information Department comment on the decision of a number of NATO countries relating to the CFE Treaty’, 23 Nov. 2011, <http://www.mid.ru/brp_4.nsf/0/48f013fdcc0a092444257952005b60a0>.

¹⁰ German Bundestag, ‘Deutschland’s Rolle im KSE-Prozess’ [Germany’s role in the CFE process], Response of the federal government to the question by MPs Inge Hoeger, Wolfgang Gehrcke, Sevim Dagdelen, other MPs and the parliamentary group of Die Linke, Bundestagsdrucksache 17/8034, 30 Nov. 2011, p.8.

¹¹ Про мандат див.: Rüdiger H. and Schmidt, H.-J., *Konventionelle Rüstungskontrolle in Europa: Wege in die Zukunft* [Контроль над звичайними озброєннями в Європі: шлях у майбутнє], Hessische Stiftung Friedens- und Konfliktforschung (HSFK) Report 6/2011 (HSFK: Frankfurt am Main, 2011), pp.16, 40.

Позиція Росії підтвердила її давню зацікавленість у коригуванні відсутнього дисбалансу, спричиненого розширенням НАТО. Однак, тепер Росія, крім іншого, очевидно пов'язуватиме переговори про контроль над звичайними озброєннями з питанням співробітництва у сфері протиракетної оборони (ПРО), хоча формально це не висловлювалося. Водночас, Грузії і Молдові вдалося заручитися підтримкою окремих країн НАТО у спробах пов'язати неврегульовані територіальні спори з питаннями контролю над озброєннями та з положенням про “згоду приймаючої сторони” на розташування військ, що міститься в Адаптованому ДЗЗСС, ратифікованому Росією у 2004р.¹²

На заключній зустрічі у “форматі 36” 11-12 травня 2011р. не було узгоджено жодної дати наступних зустрічей; це можна розглядати або як паузу, або як призупинення переговорів на невизначений час. Враховуючи складність взаємопов'язаних питань, які наразі блокують просування вперед, США та інші держави посіли вичікувальну позицію¹³. Німеччина збільшила зусилля з прискорення темпів переговорів і пошуку спільного розуміння як майбутніх викликів для європейської безпеки, так і ролі контролю над звичайними озброєннями в їх розв'язанні. Крім того, Уряд Німеччини розробив новий підхід до забезпечення прозорості спроможностей ведення мережецентричних бойових дій, швидкого переміщення та розгортання військ¹⁴. До яких результатів призведуть ці ідеї, поки що невідомо.

Субрегіональний контроль над озброєннями в Південно-Східній Європі

На протигагу проблемам ДЗЗСС, імплементація Угоди 1996р. про субрегіональний контроль над озброєннями (Флорентійської угоди, *Agreement on Sub-Regional Arms Control, Florence Agreement*) не зазнала суттєвих ускладнень та, як і попередніми роками, була зразком для наслідування¹⁵. На сьогодні цим режимом запроваджене обмеження збройних сил Боснії і Герцеговини, Сербії, Хорватії і Чорногорії. Попри скорочення військових арсеналів усіх цих держав значно нижче зазначених в Угоді граничних рівнів, їх подальше добровільне обмеження продовжується¹⁶. Сторони Угоди,

¹² ‘Anatoly Antonov: “The West must not only hear to us, but also listen to us”’, *What the Papers Say: Weekly Review*, no.78 (1 Aug. 2011), p.3. Стилий виклад та інші подробиці Угоди 1999р. з адаптації ДЗЗСС, яка досі не набула чинності, див.: *SIPRI Yearbook 2012*, Annex A; див. також додаток “Угоди з контролю над озброєннями та з роззброєння” в попередніх виданнях *Щорічника СІПРІ*.

¹³ Göttemoeller, R., US Assistant Secretary of State for Verification, Compliance and Implementation, ‘Russia and the West: moving the reset forward’, Remarks at the Atlantic Council, Washington, DC, 9 Sep. 2011, <<http://www.state.gov/t/avc/rls/172055.htm>>. Утім, перехід 26 травня 2011р. на іншу роботу глави делегації США В.Нуланд (*Victoria Nuland*) дає підстави припустити, що Уряд США бачив мало шансів для подальшого прогресу.

¹⁴ German Bundestag, ‘Überwindung des Stillstandes in der konventionellen Rüstungskontrolle in Europa’ [Подолання бездіяльності в контролі над звичайними озброєннями в Європі], Response of the federal government to the question by the MPs Uta Zapf, Dr hc Gernot Erler, Petra Ernstberger, other MPs and the parliamentary group of the SPD, Bundestagsdrucksache 17/8111, 9 Dec. 2011, p.4.

¹⁵ Стилий виклад та інші подробиці Флорентійської угоди див.: *SIPRI Yearbook 2012*, Annex A; див. також додаток “Угоди з контролю над озброєннями та з роззброєння” в попередніх виданнях *Щорічника СІПРІ*.

¹⁶ Periotto, C. (Brig. Gen.), Personal Representative of the OSCE Chairperson-in-Office, ‘Implementation of the Agreement on Sub-Regional Arms Control (Article IV, Annex 1-B, Dayton Peace Accords)’, Report to the OSCE Permanent Council, CIO.GAL/158/11, 23 Aug. 2011, p.1.

крім того, позитивно ставляться до здійснення і прийняття добровільних інспекцій поза межами своїх договірних зобов'язань.

Завдяки цим позитивним подіям, у 2010р. розпочалося переведення реалізації Флорентійської угоди на національний рівень – з метою скорочення участі держав-учасниць ОБСЄ (29 з яких підтримали цей режим) та Особистого представника чільного Голови ОБСЄ. Перший етап цього процесу у 2011р. відбувався успішно – міжнародна допомога у здійсненні інспекцій скоротилася на 50%. На другому етапі, який має завершитися до кінця 2014р., всі інші міжнародні завдання будуть повністю передані чотирьом державам-сторонам Угоди. Під час 47 засідання 14-17 листопада 2011р. в Белграді Субрегіональна консултантивна комісія мала затвердити спільну стратегію другого етапу. Проте, через неготовність боснійської делегації узгодити спільний проект документа – з незаявлених, але радше незначних причин – очікуваний початок другого етапу дещо затримався.

Перспективи та виклики

Контроль над звичайними озброєннями в Європі, попри загалом беззаперечну потребу в ньому, опинився у глухому куті. Наразі немає консенсусу стосовно його конкретних цілей, завдань та інструментів; їх обговорення – навіть за наявності пропозицій стосовно нових концепцій і підходів до контролю над звичайними озброєннями – перебуває на початковій стадії. Очікувані чергові вибори в Росії і США посилюють схильність до обережних позицій – з огляду на подальший розвиток політики ключових гравців. Внаслідок цього, до 2013р. навряд чи можна сподіватися на будь-які важливі ініціативи. Отже, 2012р. буде періодом трансформації, переорієнтації і дискусій, причому переговори стосовно нових мандатів є, очевидно, малоімовірними.

У ширшому розумінні, “перезавантаження” відносин між Росією і США не відбилися на європейській безпеці та політиці контролю над озброєннями, де ситуація досі характеризується глибокою взаємною недовірою і відчуттям загроз, що блокує розв'язання проблеми у дедалі більшої асиметрії військових потенціалів. Нинішні занепокоєння Росії зумовлені не стільки військовими питаннями в рамках наявних договорів, скільки спроможностями з розробки новітніх технологій звичайних озброєнь – зокрема, гіперзвукових крилатих ракет і літаків, – які не потрапляють під обмеження жодної угоди про контроль над звичайними чи ядерними озброєннями¹⁷. При цьому, можливість поширення на ці спроможності підходів європейських країн до контролю над озброєннями залишається відкритим питанням. Додатковим подразником є невирішене питання взаємодії у сфері ПРО, а також пов'язані з ним неодноразові заяви Росії про можливість розгортання нею в районі Калінінграда ракет малої дальності *Искандер*¹⁸.

¹⁷ ‘Pentagon successfully tests hypersonic flying bomb’, Agence France-Presse, 17 Nov. 2011; Woolf, A. F., *Conventional Prompt Global Strike and Long-Range Ballistic Missiles: Background and Issues*, Congressional Research Service (CRS) Report for Congress R41464 (US Congress, CRS: Washington, DC, 13 Feb. 2012).

¹⁸ Office of the President of Russia, ‘Statement in connection with the situation concerning the NATO countries’ missile defence system in Europe’, 23 Nov. 2011, <<http://eng.kremlin.ru/news/3115>>. Див. також підрозділ I розділу 8 цього видання.

Значну роль у гальмуванні прогресу співробітництва у сфері безпеки, в т.ч. контролю над озброєннями, відіграють нерозв'язані територіальні спори в зоні ОБСЄ, зокрема в Грузії. Як запропонований в Астані План дій, так і переговори у “форматі 36” не мали успіху через розбіжності стосовно Грузії. Крім того, територіальні конфлікти у Грузії і Молдові, між Вірменією та Азербайджаном можуть залишитися перешкодою в укладенні нової угоди про європейський контроль над звичайними озброєннями – навіть за умов досягнення нових домовленостей зі спірних питань, – оскільки вони відіграватимуть вирішальну роль у процесах ратифікації цієї угоди у відповідних країнах і в Конгресі США. Отже, питання полягає в можливості політично нейтральних рішень, або в доцільності політично зобов'язуючих домовленостей.

V. Заходи зміцнення довіри та безпеки

ГАНС-ЙОАХІМ ШМІДТ, ВОЛЬФГАНГ ЦЕЛЛНЕР

У більшості регіонів світу в різні часи докладалися зусилля з детальної розробки заходів зміцнення довіри та безпеки (ЗЗДБ, *confidence- and security-building measures, CSBMs*) – не як самоцілі, а в рамках формування більш широкого режиму безпеки, в якому поведінка держав стає зрозумілою і передбачуваною. Конкретні параметри ЗЗДБ мають відповідати специфіці кожного регіону.

В Європі найважливішим елементом режиму ЗЗДБ є Віденський документ, доповнений Договором 1992р. з відкритого неба. В Південній Америці координаційним центром запровадження ЗЗДБ став Союз південноамериканських націй (УНАСУР, *Unión de Naciones Suramericanas, UNASUR*). Прикладом створення специфічних для Південної Америки ЗЗДБ була Бразилія, яка запропонувала партнерам по УНАСУР добровільне видання доповіді про військову діяльність – на підрунті змісту Віденського документа.

Зміцнення довіри в Південній Америці¹

Кульмінацією розробки ЗЗДБ в УНАСУР було ухвалення 27 грудня 2009р. на зустрічі міністрів закордонних справ і міністрів оборони резолюції зі створення “механізму зміцнення довіри та безпеки”². Це стало втіленням ухваленого главами держав УНАСУР у серпні 2009р. в аргентинському м.Барілоче рішення про перетворення Південної Америки на зону миру³.

Міністри УНАСУР окреслили п’ять категорій ЗЗДБ: (а) інформаційний обмін і прозорість; (б) завчасне повідомлення про будь-які оборонні навчання чи маневри вздовж кордонів іншої держави; (в) зобов’язання живити заходів із запобігання присутності та діяльності на національній території незаконних озброєних угруповань; (г) зобов’язання ніколи не застосовувати силу проти іншої держави-члена УНАСУР; а також, (д) заохочення збільшення інтенсивності візитів і контактів між військовими, зокрема у прикордонних районах, з винесенням будь-яких спірних питань на рівень глав держав⁴.

На засіданні Південноамериканської Ради оборони (*Consejo de Defensa Suramericano, CDS*) 11 листопада 2011р. міністри оборони країн УНАСУР остаточно затвердили методику інформаційного обміну і прозорості (одного

¹ Цей підрозділ написано Я.Ентоні.

² UNASUR, Extraordinary meeting of the ministers of foreign affairs and defence, Resolution, 27 Nov. 2009. Стислий опис і перелік членів УНАСУР див. у додатку А цього видання.

³ UNASUR, Joint Statement of the Special Meeting of the Council of Heads of State of the Union of South American Nations, San Carlos de Bariloche, 28 Aug. 2009, <<http://www.comunidadandina.org/unasur/28-8-09bariloche.htm>> (in Spanish).

⁴ UNASUR (посилання 2). Див. також: US Embassy in Quito, ‘UNASUR establishes confidence building mechanism’, Cable to US Department of State, no. 09QUITO1009, 1 Dec. 2009, <<http://wikileaks.org/cable/2009/12/09QUITO1009.html>>. Про інформаційний обмін і прозорість у Латинській Америці див.: Bromley, M. and Solmirano, C., *Transparency in Military Spending and Arms Acquisitions in Latin America and the Caribbean*, SIPRI Policy Paper no.31 (SIPRI: Stockholm, Jan. 2012).

з елементів ЗЗДБ) з питань військових витрат⁵. Розробці регіональних ЗЗДБ сприяло створення Центру стратегічних оборонних досліджень (*Centro de Estudios Estratégicos de la Defensa, CEED*) УНАСУР, діяльність якого розпочалася у травні 2011р.⁶ Центр розташовано в Буенос-Айресі (Аргентина), а його штат сформовано з особового складу збройних сил усіх країн УНАСУР.

Перегляд Віденського документа

На засіданні Ради міністрів ОБСЄ у Вільнюсі (Литва) 6-7 грудня 2011р. держави-учасниці вітали нову редакцію Віденського документа від 2011р. про заходи зміцнення довіри та безпеки (*Vienna Document 2011 on Confidence- and Security-building Measures, VD2011*) – затвердженого тижнем раніше Форумом зі співробітництва у сфері безпеки (ФСБ, *Forum for Security Co-operation, FSC*) – органом ОБСЄ з проведення переговорів та ухвалення рішень з питань контролю над озброєннями⁷. Мандат на перегляд документа було видано у 2009р., коли Рада міністрів закликала ФСБ “розглянути роль контролю над озброєннями та ЗЗДБ у безпековому середовищі, що змінюється”⁸. До кінця 2010р. ФСБ узгодив підхід до оновлення попередньої редакції Віденського документа (1999р.) про переговори з питань заходів зміцнення довіри та безпеки (*Vienna Document 1999 of the Negotiations on Confidence- and Security-Building Measures, VD99*); на черзі – підписана в Астані Меморіальна декларація⁹.

Попри всі приготування, переговори не принесли вагомих змін. Майже всі дев’ять рішень, які проклали шлях до *VD2011*, згідно з оцінкою в пояснювальній записці Німеччини, підтриманій 38 іншими (західними) державами, мали суто технічний і процедурний характер, а п’ять з них були прийняті ще у 2010р.¹⁰ Єдине більш-менш важливе нове рішення стосувалось уточнення

⁵ South American Defence Council, Declaration of Lima, 10-11 Nov. 2011, <http://www.unasurcds.org/index.php?option=com_content&id=484> (in Spanish); Camacho, C., ‘South American defense ministers discuss regional security issues in Lima’, NTN24 News, 11 Nov. 2011, <<http://www.ntn24.com/news/news/south-american-defense-ministers-discuss-regional-security-issues-lima>>.

⁶ South American Defence Council, Statute of the Center for Strategic Defense Studies of the South American Defense Council, May 2010, <http://www.unasurcds.org/index.php?option=com_content&id=434>; Santos, L., ‘UNASUR founds a Center of Strategic Studies of Defense’, Just the Facts, 6 June 2011, <<http://justf.org/blog/2011/06/06/unasur-founds-center-strategic-studies-defense>>.

⁷ Віденський документ 2011р. про заходи зміцнення довіри та безпеки ухвалено Рішенням №14/11, FSC.DEC/14/11 Форуму ОБСЄ зі співробітництва у сфері безпеки від 30 листопада 2011р., набув чинності 1 грудня 2011р., <<http://www.osce.org/fsc/86597>>. Див. також: OSCE, Ministerial Council, Vilnius 2011, ‘Issues relevant to the Forum for Security Co-operation’, Decision no.7/11, MC.DEC/7/11/Corr.1, 7 Dec. 2011.

⁸ OSCE, Ministerial Council, Athens 2009, ‘Issues relevant to the Forum for Security Co-operation’, Decision no.16/09, MC.DEC/16/09, 2 Dec. 2009. Про події до 2010р., пов’язані з Віденським документом, див.: Ляховскі Ж. “Контроль над звичайними озброєннями та заходи зміцнення довіри у військовій сфері”. – *Щорічник СІПРІ 2011*, с.370-373. Стислий опис *VD2011* та документів, що йому передували, див.: *SIPRI Yearbook 2012*, Annex A; див. також додаток “Угоди з контролю над озброєннями та з роззброєння” в попередніх виданнях *Щорічника СІПРІ*.

⁹ OSCE, Summit Meeting, Astana 2010, ‘Astana Commemorative Declaration: towards a security community’, SUM.DOC/1/10/Corr.1*, 3 Dec. 2010, <<http://www.osce.org/cio/74985>>.

¹⁰ OSCE, MC.DEC/7/11 (посилання 7), Attachment, ‘Interpretative statement under paragraph IV.1(A)6 of the Rules of Procedure of the Organization for the Organization and Co-operation’. Про дев’ять рішень див.: OSCE, FSC.DEC/14/11 (посилання 7), annex.

порядку організації брифінгів для інспекторів і про негайність набуття чинності новими заходами, затвердженими всіма учасниками¹¹.

Багато суттєвих пропозицій, винесених на обговорення, узгодити не вдалося. Пропозиції держав-членів НАТО, підтримані деякими іншими державами, стосувалися переважно зниження граничних параметрів завчасних попереджень про певну військову діяльність, а також збільшення квот на інспекції та оціночні візити. В липні 2011р. група з 33 держав – 28 членів НАТО, Кіпр, Боснія і Герцеговина, Мальта, Швейцарія і Швеція – запропонувала знизити граничні параметри (залучені сили та засоби) для завчасного попередження про військову діяльність: військовослужбовців – до 5 000 (з 9 000, передбачених у *VD99*); середніх танків – 100 (250); бойових броньованих машин – 200 (500); одиниць артилерії – 80 (250)¹². Ця пропозиція призвела б до збільшення кількості попереджень, оскільки більшість поточних військових заходів відповідають граничним параметрам *VD99*. США запропонували збільшити число інспекцій та оціночних візитів у розрахунок на одну державу та один календарний рік¹³.

Росія відхилила ці пропозиції, зокрема через несприйняття підвищення військової прозорості під час триваючого процесу реструктуризації власних збройних сил. Проте, західні та російські представники у Відні погодилися, що “додана військова вартість” даних, якими обмінюються в рамках *VD99*, є обмеженою, а головними причинами неспроможності прийняти нові пропозиції є політичні¹⁴. Пропозиції західних держав стосовно, зокрема збільшення кількості інспекцій та оціночних візитів, сприймалися Росією як спроба використати Віденський документ для нівелювання призупинення Росією участі в ДЗЗСЄ – оскільки оновлення *VD99* розглядалося деякими західними делегаціями як “план Б” із забезпечення хоча б мінімальної прозорості російських Збройних сил на випадок провалу переговорів з питань ЗЗСЄ (див. підрозділ IV вище). Таким чином, брак успіхів у переговорах у “форматі 36”, своєю чергою, блокував прогрес удосконалення Віденського документа.

Росія також винесла на обговорення суттєві пропозиції, які не вдалося узгодити. Давній запит Росії на обмін інформацією про військово-морські сили був повторно винесений на обговорення в жовтні 2010р.¹⁵ Ця пропозиція завжди відхилялася США. Дві інші давні пропозиції Росії – повідомлення

¹¹ OSCE, Forum for Security Co-operation, ‘Vienna Document Plus: amendments and additions to Chapter IX “Compliance and verification” paragraphs 98 and 127’, Decision no.7/11, FSC.DEC/7/11, 27 July 2011.

¹² OSCE, Forum for Security Co-operation, Delegations of Albania, Germany, the USA, Belgium, Bosnia and Herzegovina, Bulgaria, Cyprus, Croatia, Denmark, Spain, Estonia, Finland, France, the United Kingdom, Greece, Hungary, Ireland, Iceland, Italy, Latvia, Lithuania, Luxembourg, Malta, Montenegro, Norway, Poland, Portugal, Romania, Slovakia, Slovenia, Sweden, Switzerland and the Czech Republic, ‘Lowering thresholds for prior notification of certain military activities–Vienna Document 1999’, FSC.DEL/107/10/Rev.3/corr.2*, 11 July 2011.

¹³ OSCE, Forum for Security Co-operation, US Mission to the OSCE, ‘Proposal for a draft decision on inspection quotas’, FSC.DEL/92/10, 21 Sep. 2010; OSCE, Forum for Security Co-operation, US Mission to the OSCE, ‘Proposal for a draft decision on quotas for evaluation visits’, FSC.DEL/91/10, 21 Sep. 2010.

¹⁴ З інтерв’ю автора з членами кількох делегацій ОБСЄ, Відень, вересень 2011р.

¹⁵ OSCE, Forum for Security Co-operation, Russian Delegation, ‘Proposal for a draft FSC Vienna Document Plus decision on the exchange of information on naval forces’, FSC.DEL/134/10, 21 Oct. 2010.

про великомасштабні переміщення та дії багатонаціональних сил швидкого реагування – також не знайшли підтримки¹⁶. Брак політичної волі до компромісу було проілюстровано провалом спільної пропозиції Росії, окремих членів НАТО та деяких інших держав – раз на рік повідомляти про одне військове навчання, що за параметрами є нижчим від діючих граничних обмежень, якщо за цей час не відбулося навчань, що перевищують такі обмеження¹⁷. Ця пропозиція була відхилена навіть попри те, що така практика вже запроваджена на добровільній основі в ряді країн.

Ухвалення *VD2011* свідчить, у кращому випадку, про мінімальний прогрес, порівняно з *VD99*; мета пристосуватися до нових військових реалій напевне не досягнута. Процес удосконалення Документа та його результати не стали стратегічним напрямом діяльності ФСБ, тому неясно, якими будуть наступні кроки. Якщо цю тенденцію не змінити, то режим Віденського документа дедалі більше втрачатиме військову та політичну вагу – цей процес уже відбувається. Широкомасштабні військові маневри стали надто дорогими, тоді як розвиток технологій надав інші засоби оцінки якості військової підготовки. Навіть якщо запропонований західними державами спосіб розв'язання проблеми – знизити граничні параметри тих видів діяльності, про які слід повідомляти – знайде підтримку, то інформація, отримана через інспекційні перевірки, матиме меншу військову значимість, ніж 10-20 років тому.

Блокування роботи Консультативної комісії з відкритого неба

У рамках виконання Договору з відкритого неба у 2011р. було скасовано лише один спостережний політ¹⁸. У I половині року Румунія запропонувала здійснити спостережний політ у Росії, неподалік від кордону з Грузією – ймовірно, з метою додаткової перевірки, яким чином Росія буде тлумачити Договір у випадках територіальних конфліктів у Грузії¹⁹. Договір зобов'язує, щоб маршрути спостережних польотів витримували дистанцію 10 км від кордону держав, які не є його учасницями. Грузія є учасницею Договору з відкритого неба, тому завдання спостереження та польотний план, запропоновані Румунією, передбачали меншу відстань від грузинського кордону. Заперечення Росії ґрунтувалося на визнанні Абхазії незалежною державою, що вимагає дотримання 10-км дистанції. Румунія була проти зміни польотного плану відповідно до російського тлумачення, тому політ було скасовано.

¹⁶ OSCE, Forum for Security Co-operation, Russian Delegation, 'Proposal for a draft FSC Vienna Document Plus decision on notification of military activities of multinational rapid reaction forces', FSC.DEL/98/10/Rev.1, 21 Oct. 2010; OSCE, Forum for Security Co-operation, Russian Delegation, 'Proposal for a draft FSC Vienna Document Plus decision on prior notification of large-scale military transit', FSC.DEL/133/10/Corr.1, 16 Nov. 2010.

¹⁷ OSCE, Forum for Security Co-operation, Delegations of Russia, the United Kingdom, Greece, Hungary, Austria, Belgium, Kazakhstan, Ireland, Germany, Sweden and Cyprus, 'Proposal for a draft FSC Vienna Document Plus decision on prior notification of major military activities', FSC.DEL/97/10/Corr.4, 21 July 2011.

¹⁸ Стислий виклад і подробиці Договору з відкритого неба див. *SIPRI Yearbook 2012*, Annex A; див. також додаток "Угоди з контролю над озброєннями та з роззброєння" в попередніх виданнях *Щорічника СППІ*.

¹⁹ Про подібний інцидент у 2010р. див.: Ляховські (посилання 8), с.375.

У цьому випадку через нерозв'язаний територіальний конфлікт були обмежені права сторін на спостереження; водночас, інші польоти над Росією здійснювалися згідно з положеннями Договору. 14-18 березня 2011р. Росія і США здійснили перший спільний спостережний політ (над Швецією), а 26 вересня - 1 жовтня російські повітряні спостережачі здійснили обліт території США, що свідчить про підтримання Договору обома державами²⁰.

Розбіжності між Грецією і Туреччиною навколо невирішеного кіпрського питання блокують з 2002р. участь Кіпру в Договорі з відкритого неба. Греція виносить на обговорення цю тему на кожному засіданні Консультативної комісії з відкритого неба (*Open Skies Consultative Commission, OSCC*), а Туреччина завжди виступає проти. Після того, як це питання було згадане в підсумковому документі другої Оглядової конференції у 2010р., Туреччина вирішила призупинити участь в офіційних засіданнях *OSCC*, якщо Греція продовжуватиме порушувати це питання²¹. Через неможливість домогтися консенсусу, в лютому 2011р. *OSCC* була змушена припинити офіційну діяльність²². Зберігається можливість її неофіційних екстрених засідань, а в квітні була прийнята пропозиція Німеччини про створення нової неформальної робочої групи з питань розподілу ресурсів – для обговорення співробітництва та координації діяльності служб повітряного спостереження²³. Кожного року *OSCC* повинна ухвалювати рішення про квоти спостережних польотів на наступний рік; на екстреному засіданні 21 жовтня 2011р., на якому Греція погодилася не порушувати питання Кіпру, всі країни змогли домовитися про квоти на 2012р., що уможливило продовження виконання Договору. Проте залишається невідомим, які завдання, крім цього, будуть виконуватися.

Невдовзі буде необхідно прийняти важливі технічні рішення стосовно сертифікації нової спостережної авіаційної техніки та цифрового обладнання, що було, у принципі, узгоджено на Оглядовій конференції 2010р. Режим стикається також з проблемою браку літальних апаратів для спостереження, що потребує подальшого обговорення, координації і кооперації між державами-сторонами. Події у 2011р. збільшили ризик перетворення режиму Договору з відкритого неба, подібно до режиму ДЗЗСЄ, на заручника нерозв'язаних територіальних конфліктів – цього разу між Грецією і Туреччиною стосовно Кіпру.

²⁰ US Department of State, 'First U.S.-Russian joint Open Skies observation flight', Media note, 14 Mar. 2011, <<http://www.state.gov/r/pa/prs/ps/2011/03/158252.htm>>; 'Russian inspectors to make observation flight over US territory', ITAR-TASS, 26 Sep. 2011, <<http://www.itar-tass.com/en/c154/233547.html>>.

²¹ Second Review Conference on the Implementation of the Treaty on Open Skies, Final Document, OSCE.RC/39/10, 9 June 2010.

²² Див., напр., Gottemoeller, R., US Assistant Secretary of State for Verification, Compliance and Implementation, 'Statement at the Annual Security Review Conference', Vienna, 1 July 2011, <<http://www.state.gov/t/avc/rls/167477.htm>>.

²³ German Bundestag, 'Deutschlands Rolle im KSE-Prozess' [Роль Німеччини у процесі адаптації ДЗЗСЄ], Response of the federal government to the question by MPs Inge Hoeger, Wolfgang Gehrcke, Sevim Dagdelen, other MPs and the parliamentary group of Die Linke, Bundestagsdrucksache 17/8034, 30 Nov. 2011, p.2.

Додаток А. Міжнародні організації, співпраця в галузі безпеки

НЕННЕ БОДЕЛЛ

Цей додаток містить відомості про головні міжнародні організації, міжурядові органи, органи з імплементації договорів і режими експортного контролю, цілями яких є сприяння безпеці, стабільності, миру, а також контроль над озброєннями. Крім того, подаються переліки членів або учасників цих організацій та органів станом на 1 січня 2012р. Органи поділяються на три категорії: глобальні та регіональні – за переліком питань або членством (підрозділи I та II, відповідно); а також режими контролю над торгівлею стратегічно важливою продукцією (підрозділ III).

Першою наводиться інформація про ООН та її органи, далі – про інші організації за англійською абеткою. Не всі члени та учасники цих організацій є членами ООН. Держави, що приєдналися або вперше брали участь у роботі організації впродовж 2011р., подані курсивом. За наявності, вказуються електронні адреси джерел інформації про кожну організацію. Згадані тут угоди про контроль над озброєннями та роззброєння див.: *SIPRI Yearbook 2012, Annex A*; див. також додаток “Угоди з контролю над озброєннями та з роззброєння” в попередніх виданнях *Щорічника СІПРІ*.

I. Глобальні організації, органи

Організація об'єднаних націй (ООН)

United Nations (UN)

[<http://www.un.org/>](http://www.un.org/)

ООН є світовою міжурядовою організацією, утвореною в 1945р. шляхом ухвалення її Статуту. Штаб-квартира розташована в Нью-Йорку (США). До її шести головних органів належать: Генеральна асамблея, Рада Безпеки, Економічна та соціальна рада (*Economic and Social Council, ECOSOC*), Рада з питань опіки (*Trusteeship Council*, припинила діяльність у 1994р.), Міжнародний суд (*International Court of Justice, ICJ*) і Секретаріат.

Генеральна асамблея складається з шести головних комітетів. Перший комітет (комітет з роззброєння і міжнародної безпеки) займається питаннями роззброєння і суміжними питаннями міжнародної безпеки; Четвертий комітет (комітет зі спеціальних політичних питань і питань деколонізації) займається широким колом питань, серед яких деколонізація, палестинські біженці та права людини, підтримання миру, розмінування, космічний простір, інформування громадськості, атомна радіація та Університет миру.

Управління ООН з питань роззброєння (*UN Office for Disarmament Affairs, UNODA*) Секретаріату ООН сприяє скороченню ядерних, біологічних, хімічних і звичайних озброєнь. До складу ООН належать також багато спеціалізованих агентств і незалежних органів.

193 держави-члени ООН і роки набуття членства:

Австралія, 1945	Домініканська Республіка, 1945	Ліхтенштейн, 1990
Австрія, 1955	Еквадор, 1945	Люксембург, 1945
Азербайджан, 1992	Екваторіальна Гвінея, 1968	Маврікій, 1968
Албанія, 1955	Ерїтрея, 1993	Маврітанія, 1961
Алжир, 1962	Естонія, 1991	Мадагаскар, 1960
Ангола, 1976	Ефіопія, 1945	Македонія, 1993
Андорра, 1993	Єгипет, 1945	Малаві, 1964
Антигуа та Барбуда, 1981	Ємен, 1947	Малайзія, 1957
Аргентина, 1945	Замбія, 1964	Малі, 1960
Афганістан, 1946	Зімбабве, 1980	Мальдіви, 1965
Багамські Острови, 1973	Ізраїль, 1949	Мальта, 1964
Бангладеш, 1974	Індія, 1945	Марокко, 1956
Барбадос, 1966	Індонезія, 1950	Маршаллові Острови, 1991
Бахрейн, 1971	Ірак, 1945	Мексика, 1945
Білорусь, 1945	Іран, 1945	Мікронезія, 1991
Беліз, 1981	Ірландія, 1955	Мозамбік, 1975
Бельгія, 1945	Ісландія, 1946	Молдова, 1992
Бенін, 1960	Іспанія, 1955	Монако, 1993
Болгарія, 1955	Італія, 1955	Монголія, 1961
Болівія, 1945	Йорданія, 1955	М'янма, 1948
Боснія і Герцеговина, 1992	Кабо-Верде, 1975	Намібія, 1990
Ботсвана, 1966	Казахстан, 1992	Науру, 1999
Бразилія, 1945	Камбоджа, 1955	Непал, 1955
Бруней, 1984	Камерун, 1960	Нігер, 1960
Буркіна-Фасо, 1960	Канада, 1945	Нігерія, 1960
Бурунді, 1962	Катар, 1971	Нідерланди, 1945
Бутан, 1971	Кенія, 1963	Нікарагуа, 1945
Вануату, 1981	Кіпр, 1960	Німеччина, 1973
Велика Британія, 1945	Киргизстан, 1992	Нова Зеландія, 1945
Венесуела, 1945	Кірібаті, 1999	Норвегія, 1945
Вірменія, 1992	Китай, 1945	ОАЕ, 1971
В'єтнам, 1977	Колумбія, 1945	Оман, 1971
Габон, 1960	Комори, 1975	Пакистан, 1947
Гаїті, 1945	Конго, 1960	Палау, 1994
Гайана, 1966	Південна Корея, 1991	Панама, 1945
Гамбія, 1965	Північна Корея (КНДР), 1991	Папуа-Нова Гвінея, 1975
Гана, 1957	Коста-Ріка, 1945	Парагвай, 1945
Гватемала, 1945	Кот-д'Івуар, 1960	Перу, 1945
Гвінея, 1958	Куба, 1945	Південна Африка (ПАР), 1945
Гвінея-Бісау, 1974	Кувейт, 1963	<i>Південний Судан</i> , 2011
Гондурас, 1945	Лаос, 1955	Польща, 1945
Гренада, 1974	Латвія, 1991	Португалія, 1955
Греція, 1945	Лесото, 1966	Росія, 1945
Грузія, 1992	Ліберія, 1945	Руанда, 1962
Данія, 1945	Ліван, 1945	Румунія, 1955
Демократична Республіка Конго (ДРК), 1960	Лівія, 1955	Сальвадор, 1945
Джібуті, 1977	Литва, 1991	Самоа, 1976
Домініка, 1978		Сан-Маріно, 1992

Сан-Томе і Принсіпі, 1975	Судан, 1956	Україна, 1945
Саудівська Аравія, 1945	Сурінам 1975	Уругвай, 1945
Свазіленд, 1968	Сьєрра-Леоне, 1961	Фіджі, 1970
Сейшельські Острови, 1976	Таджикистан, 1992	Філіппіни, 1945
Сенегал, 1960	Таїланд, 1946	Фінляндія, 1955
Сент-Вінсент і Гренадіни, 1980	Танзанія, 1961	Франція, 1945
Сент-Кітс і Невіс, 1983	Тімор-Лешті, 2002	Хорватія, 1992
Сент-Люсія, 1979	Того, 1960	Центральноафриканська Республіка (ЦАР), 1960
Сербія, 2000	Тонга, 1999	Чад, 1960
Сінгапур, 1965	Тринідад і Тобаго, 1962	Чорногорія, 2006
Сирія, 1945	Тувалу, 2000	Чехія, 1993
Словаччина, 1993	Туніс, 1956	Чілі, 1945
Словенія, 1992	Туркменістан, 1992	Швейцарія, 2002
США, 1945	Туреччина, 1945	Швеція, 1946
Соломонові Острови, 1978	Уганда, 1962	Шрі-Ланка, 1955
Сомалі, 1960	Угорщина, 1955	Ямайка, 1962
	Узбекистан, 1992	Японія, 1956

Рада Безпеки ООН UN Security Council

<<http://www.un.org/sc/>>

Постійні члени (Велика п'ятірка): Велика Британія, Китай, Росія, США, Франція

Непостійні члени (10): Азербайджан**, Колумбія*, Німеччина*, Гватемала**, Індія*, Марокко**, Пакистан**, Португалія*, Південна Африка*, Того**

Примітка: непостійні члени обираються Генеральною асамблеєю на дворічний термін.

* Члени РБ у 2011-2012рр.

** Члени РБ у 2012-2013рр.

Конференція з роззброєння (КР) Conference on Disarmament (CD)

<<http://www.unog.ch/>>

КР є багатостороннім органом для обговорення питань контролю над озброєннями, покликаний бути єдиним багатостороннім форумом переговорів з роззброєння для міжнародного співтовариства. Починаючи з 1960р. КР кілька разів змінювала склад і назву. КР не є органом ООН, але є підзвітною Генеральній асамблеї ООН. Розташовується в Женеві (Швейцарія).

Члени (65): Алжир, Аргентина, Австралія, Австрія, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Бразилія, Болгарія, Камерун, Канада, Чілі, Китай, Колумбія, ДРК, Куба, Еквадор, Єгипет, Ефіопія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Угорщина, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Японія, Казахстан, Кенія, Південна Корея, Північна Корея, Малайзія, Мексика, Монголія, Марокко, М'янма, Нідерланди, Нова Зеландія, Нігерія, Норвегія, Пакистан, Перу, Польща, Румунія, Росія, Сенегал, Словаччина, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Сирія, Туніс, Туреччина, Велика Британія, Україна, США, Венесуела, В'єтнам, Зімбабве

Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ) International Atomic Energy Agency (IAEA)

<<http://www.iaea.org/>>

МАГАТЕ – міжурядова організація в системі ООН. Згідно з його Статутом, що набув чинності в 1957р., Агентство має сприяти мирному використанню атомної енергії і гарантувати невикористання результатів ядерної діяльності у військових цілях. Відповідно до Договору 1968р. про нерозповсюдження ядерної зброї і договорів про зони, вільні від ядерної зброї (без'ядерні зони), неядерні держави мають укласти з МАГАТЕ угоди про ядерні гарантії з метою підтвердження своїх зобов'язань не виробляти ядерну зброю. Штаб-квартира розташована у Відні (Австрія).

Члени (152): Афганістан, Албанія, Алжир, Ангола, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Бахрейн, Бангладеш, Білорусь, Бельгія, Беліз, Бенін, Болівія, Боснія і Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камбоджа, Камерун, Канада, ЦАР, Чад, Чілі, Китай, Колумбія, ДРК, Республіка Конго, Коста-Ріка, Кот-д'Івуар, Хорватія, Куба, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Сальвадор, Ерітрея, Естонія, Ефіопія, Фінляндія, Франція, Габон, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія, Ямайка, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Південна Корея, Кувейт, Киргизстан, *Лаос*, Латвія, Ліван, Лесото, Лівія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Маврійїк, Мексика, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбік, М'янма, Намібія, Непал, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Оман, Пакистан, Палау, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Катар, Румунія, Росія, Саудівська Аравія, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Шрі-Ланка, Судан, Швеція, Швейцарія, Сирія, Таджикистан, Танзанія, Таїланд, Туніс, Туреччина, Уганда, Велика Британія, Україна, ОАЕ, Уругвай, США, Узбекистан, Венесуела, В'єтнам, Ємен, Замбія, Зімбабве

Примітка: Північна Корея була членом МАГАТЕ до червня 1994р. На додаток до зазначених держав, Кабо-Верде, Домініка, Папуа-Нова Гвінея, Руанда, Того та Тонга отримали підтвердження членства від Генеральної Конференції МАГАТЕ; рішення набуде чинності після передачі державами необхідних юридичних інструментів до МАГАТЕ.

Міжнародний суд International Court of Justice (ICJ)

<<http://www.icj-cij.org/>>

Міжнародний суд утворений в 1945р. згідно зі Статутом ООН і є головним судовим органом ООН. До функцій Міжнародного суду належать розв'язання спорів між державами, які звертаються до нього, а також надання консультативних висновків з правових питань органам і спеціальним агентствам ООН у разі їх звернення. До складу Міжнародного суду належать 15 суддів, які обираються на дев'ять років Генеральною асамблеєю і Радою Безпеки ООН. Місце розташування – Гаага (Нідерланди).

Двостороння консультативна комісія (ДКК) Bilateral Consultative Commission (BCC)

ДКК є форумом, утвореним у рамках укладеного у 2010р. американо-російського Нового СНО з метою обговорення проблемних питань стосовно імплементації

Договору. ДКК замінила Спільну комісію з дотримання договірних зобов'язань та інспектування (*Joint Compliance and Inspection Commission, JCIC*), що працювала в рамках СНО-I 1991р. За згодою сторін, ДКК має збиратися двічі на рік у Женеві (Швейцарія). Вона працює в конфіденційному режимі.

Співдружність націй Commonwealth of Nations

<<http://www.thecommonwealth.org/>>

Створена в 1949р. та об'єднує розвинуті країни і країни, що розвиваються, метою яких є просування демократії, прав людини, стійкого економічного та соціального розвитку у країнах-членах і поза межами Співдружності. Секретаріат розташований в Лондоні (Велика Британія).

Члени (54): Антигуа та Барбуда, Австралія, Багамські Острови, Бангладеш, Барбадос, Беліз, Ботсвана, Бруней, Камерун, Канада, Кіпр, Домініка, Фіджі*, Гамбія, Гана, Гренада, Гайана, Індія, Ямайка, Кенія, Кірібаті, Лесото, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Мальта, Маврійї, Мозамбік, Намібія, Науру, Нова Зеландія, Нігерія, Пакистан, Папуа-Нова Гвінея, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Соломонові Острови, ПАР, Шрі-Ланка, Свазіленд, Танзанія, Тонга, Тринідад і Тобаго, Тувалу, Уганда, Велика Британія, Вануату, Замбія

* Фіджі призупинила участь в органах Співдружності 1 вересня 2009р.

Організація Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань (ОДВЗЯВ)

Comprehensive Nuclear-Test-Ban Treaty Organization (CTBTO)

<<http://www.ctbto.org/>>

ОДВЗЯВ утворена в 1996р. з метою вирішення питань дотримання Договору та як форум для консультацій і співробітництва держав-членів. Організація розпочне діяльність після набуття Договором чинності. Для цього створена Підготовча комісія, а також запроваджена Міжнародна моніторингова система у складі сейсмічних, гідроакустичних, інфразвукових і радіонуклідних станцій, дані яких передаються до Міжнародного інформаційного центру ОДВЗЯВ. Офіс розташований у Відні (Австрія).

Сторони Договору (182): див. *SIPRI Yearbook 2012, Annex A*; див. також додаток "Угоди з контролю над озброєннями та з роззброєння" в попередніх виданнях *Щорічника СПРІ*.

Велика вісімка Group of Eight (G8)

<<http://www.g8.gc.ca/>>

Велика вісімка (спочатку сімка) – група індустріально розвинутих країн, неформальні зустрічі яких на рівні глав держав або урядів відбуваються з 1970-х років. G8 заснована у 2002р. Глобальне партнерство проти розповсюдження зброї і матеріалів масового ураження спрямоване на вирішення питань нерозповсюдження, роззброєння, боротьби з тероризмом та ядерної безпеки. У травні 2011р. партнерство було подовжено на невизначений термін.

Члени (8): Канада, Франція, Німеччина, Італія, Японія, Росія, Велика Британія, США

Міжнародний кримінальний суд (МКС) International Criminal Court (ICC)

<<http://www.icc-cpi.int/>>

МКС – незалежний постійно діючий кримінальний суд, що розглядає випадки геноциду, воєнні злочини та злочини проти людства. Статут МКС ухвалений в Римі в 1998р. і набув чинності 1 липня 2002р. Розташований в Гаазі (Нідерланди).

Сторони (120): Афганістан, Албанія, Андорра, Антигуа та Барбуда, Аргентина, Австралія, Австрія, Бангладеш, Барбадос, Бельгія, Беліз, Бенін, Болівія, Боснія і Герцеговина, Ботсвана, Бразилія, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камбоджа, Канада, Кабо-Верде, ЦАР, Чад, Чилі, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Острови Кука, Коста-Ріка, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Джібуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Естонія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гренада, Гвінея, Гайана, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Японія, Йорданія, Кенія, Південна Корея, Латвія, Лесото, Ліберія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малаві, Мальдіви, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Мексика, Молдова, Монголія, Чорногорія, Намібія, Науру, Нідерланди, Нова Зеландія, Нігер, Нігерія, Норвегія, Панама, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Румунія, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Суринам, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Танзанія, Тимор-Лешті, Тринідад і Тобаго, Туніс, Уганда, Велика Британія, Уругвай, Вануату, Венесуела, Замбія

Рух неприєднання Non-Aligned Movement (NAM)

<<http://www.cubanoal.cu/>>

Рух неприєднання засновано в 1961р. як форум для консультацій та узгодження в рамках ООН позицій країн, що не приєдналися, з питань політики, економіки та контролю над озброєннями.

Члени (120): Афганістан, Алжир, Ангола, Антигуа та Барбуда, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн, Бангладеш, Барбадос, Білорусь, Беліз, Бенін, Бутан, Болівія, Ботсвана, Бруней, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камбоджа, Камерун, Кабо-Верде, ЦАР, Чад, Чилі, Колумбія, Комори, ДРК, Республіка Конго, Кот-д'Івуар, Куба, Джібуті, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Єгипет, Екваторіальна Гвінея, Еритрея, Ефіопія, Фіджі, Габон, Гамбія, Гана, Гренада, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Гондурас, Індія, Індонезія, Іран, Ірак, Ямайка, Йорданія, Кенія, Північна Корея, Кувейт, Лаос, Ліван, Лесото, Ліберія, Лівія, Мадагаскар, Малаві, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мавританія, Маврійї, Монголія, Марокко, Мозамбік, М'янма, Намібія, Непал, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Оман, Пакистан, Організація визволення Палестини, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Перу, Філіппіни, Катар, Руанда, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сан-Томе і Принсіпі, Саудівська Аравія, Сенегал, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сінгапур, Сомалі, ПАР, Шрі-Ланка, Судан, Суринам, Свaziленд, Сирія, Танзанія, Таїланд, Тимор-Лешті, Того, Тринідад і Тобаго, Туніс, Туркменістан, Уганда, ОАЕ, Узбекистан, Вануату, Венесуела, В'єтнам, Ємен, Замбія, Зімбабве

Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)

<<http://www.oecd.org/>>

ОЕСР утворена в 1961р. з метою сприяння економічному та соціальному добробуту шляхом координації політики держав-членів. Штаб-квартира розташована в Парижі (Франція).

Члени (34): Австралія, Австрія, Бельгія, Канада, *Чілі*, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, *Ізраїль*, Італія, Японія, Південна Корея, Люксембург, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, США

Організація із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ)

Organisation for the Prohibition of Chemical Weapons (OPCW)

<http://www.opcw.org/>

ОЗХЗ створена згідно з Конвенцією 1993р. про заборону хімічної зброї як орган з нагляду сторонами за імплементацією Конвенції і вирішення питань її дотримання. Розташовується в Гаазі (Нідерланди).

Сторони Конвенції (188): див. *SIPRI Yearbook 2012, Annex A*; див. також додаток “Угоди з контролю над озброєннями та з роззброєння” в попередніх виданнях *Щорічника СІПРІ*.

Організація Ісламської конференції (ОІК)

Organization of the Islamic Conference (OIC)

<http://www.oic-oci.org/>

ОІК утворена в 1969р. мусульманськими державами з метою розширення співробітництва між ними та підтримки миру, безпеки та боротьби народу Палестини і всіх мусульман. Секретаріат розташовано у Джідді (Саудівська Аравія).

Члени (57): Афганістан, Албанія, Алжир, Азербайджан, Бахрейн, Бангладеш, Бенін, Бруней, Буркіна-Фасо, Камерун, Чад, Комори, Кот-д’Івуар, Джібуті, Єгипет, Габон, Гамбія, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Індонезія, Іран, Ірак, Йорданія, Казахстан, Кувейт, Киргизстан, Ліван, Лівія, Малайзія, Мальдіви, Малі, Мавританія, Марокко, Мозамбік, Нігер, Нігерія, Оман, Пакистан, Палестинські території, Катар, Саудівська Аравія, Сенегал, Сьєрра-Леоне, Сомалі, Судан, Суринам, Сирія, Таджикистан, Того, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Уганда, ОАЕ, Узбекистан, Ємен

Спеціальна верифікаційна комісія (СВК)

Special Verification Commission (SVC)

Комісія утворена в 1987р. згідно з Договором про ліквідацію ракет середньої дальності і меншої дальності (Договір про РСМД, *Treaty on the Elimination of Intermediate-Range and Shorter-Range Missiles, INF Treaty*) як форум з вирішення питань дотримання Договору та заходів, необхідних для підвищення його життєздатності та ефективності.

Сторони Договору (5): див. *SIPRI Yearbook 2012, Annex A*; див. також додаток “Угоди з контролю над озброєннями та з роззброєння” в попередніх виданнях *Щорічника СІПРІ*.

II. Регіональні організації, органи

Африканський Союз (АС)

African Union (AU)

<http://www.africa-union.org/>

АС офіційно створено у 2001р., з моменту набуття чинності його Установчим актом. До 2002р. він мав назву Організація Африканської Єдності. Членство в ньому відкрите для всіх африканських держав. АС має сприяти єдності, безпеці та врегулюванню конфліктів, демократії, дотриманню прав людини,

а також політичній, соціальній та економічній солідарності в Африці. Штаб-квартира розташована в Аддіс-Абебі (Ефіопія).

Члени (54): Алжир, Ангола, Бенін, Ботсвана, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камерун, Кабо-Верде, ЦАР, Чад, Комори, ДРК, Республіка Конго, Кот-д'Івуар, Джибуті, Єгипет, Екваторіальна Гвінея, Еритрея, Ефіопія, Габон, Гамбія, Гана, Гвінея, Гвінея-Бісау, Kenia, Лесото, Ліберія, Лівія, Мадагаскар*, Малаві, Малі, Мавританія, Маврікій, Мозамбік, Намібія, Нігер, Нігерія, Руанда, Західна Сахара, Сан-Томе і Принсіпі, Сенегал, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, Сомалі, ПАР, *Південний Судан*, Судан, Свaziленд, Танзанія, Того, Туніс, Уганда, Замбія, Зімбабве

* Мадагаскар призупинив членство в березні 2009р.

Організація азієсько-тихоокеанського економічного співробітництва (АПЕК)

Asia-Pacific Economic Cooperation (APEC)

<<http://www.apec.org/>>

АПЕК утворена в 1989р. з метою сприяння економічному зростанню та безпеці в азієсько-тихоокеанському регіоні. Від середини 1990-х років дедалі частіше обговорюються проблеми політики й безпеки, протидії тероризму, нерозповсюдження ЗМУ, ефективності системи контролю міжнародних передач. Офіс розташовано в Сінгапурі.

Члени (21): Австралія, Бруней, Канада, Чілі, Китай, Гонконг, Індонезія, Японія, Південна Корея, Малайзія, Мексика, Нова Зеландія, Папуа-Нова Гвінея, Перу, Філіппіни, Росія, Сінгапур, Тайвань, Таїланд, США, В'єтнам

Асоціація держав Південно-Східної Азії (АСЕАН)

Association of Southeast Asian Nations (ASEAN)

<<http://www.aseansec.org/>>

АСЕАН утворена в 1967р. з метою сприяння економічному, соціальному та культурному розвитку, а також миру та безпеці в Південно-Східній Азії. Її секретаріат розташовано у Джакарті (Індонезія).

Члени (10): Бруней, Камбоджа, Індонезія, Лаос, Малайзія, М'янма, Філіппіни, Сінгапур, Таїланд, В'єтнам

Регіональний форум АСЕАН (РФА)

ASEAN Regional Forum (ARF)

<<http://www.aseanregionalforum.org/>>

РФА утворено в 1994р. з метою розв'язання проблем безпеки.

Учасники (27): члени АСЕАН плюс Австралія, Бангладеш, Канада, Китай, ЄС, Індія, Японія, Північна Корея, Південна Корея, Монголія, Нова Зеландія, Пакистан, Папуа-Нова Гвінея, Росія, Шрі-Ланка, Тимор-Лешті, США

АСЕАН плюс три

ASEAN Plus Three (APT)

<<http://www.aseansec.org/20182.htm>>

Співробітництво розпочалося в 1997р. в розпал фінансової кризи в Азії та було офіційно оформлене в 1999р. Метою є сприяння економічному, політичному та безпековому співробітництву, а також – фінансовій стабільності між учасниками.

Учасники (13): члени АСЕАН плюс Китай, Південна Корея та Японія

Саміт Східної Азії**East Asia Summit (EAS)**

<<http://www.dfat.gov.au/asean/eas/>>

Саміт Східної Азії започаткований у 2005р. як регіональний форум для діалогу з питань стратегії, політики та економіки з метою сприяння миру, стабільності та економічному добробуту у Східній Азії. Щорічні зустрічі відбуваються спільно із самітами АСЕАН.

Учасники (18): члени АСЕАН плюс Австралія, Китай, Індія, Японія, Південна Корея, Нова Зеландія, *Росія, США*

**Організація Договору про колективну безпеку (ОДКБ)
Collective Security Treaty Organization (CSTO)**

<<http://www.dkb.gov.ru/>>

ОДКБ офіційно створено у 2002-2003рр. шістьма країнами-членами Договору 1992р. про колективну безпеку з метою сприяння співробітництву між сторонами та забезпечення більш ефективного реагування на такі стратегічні проблеми, як тероризм і наркоторгівля. Керівні органи розташовано в Москві (Росія).

Члени (7): Білорусь, Вірменія, Казахстан, Киргизстан, Росія, Таджикистан, Узбекистан

**Співдружність Незалежних Держав (СНД)
Commonwealth of Independent States (CIS)**

<<http://www.cis.minsk.by/>>

СНД створена в 1991р. як система багатостороннього співробітництва колишніх радянських республік. Штаб-квартира розташована в Мінську (Білорусь).

Члени (11): Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Росія, Таджикистан, Туркменістан, Україна*, Узбекистан

* Україна є однією з держав-засновниць, але не державою-членом СНД, оскільки не підписала Рішення про прийняття Статуту СНД (*нерекл.*).

**Економічне Співтовариство Центральньоафриканських
Держав (ECCAS)****Communaute Economiques d'Etats de l'Afrique Centrale
(CEEAC, Economic Community of Central African States, ECCAS)**

<<http://www.ceeac-eccas.org/>>

ECCAS засноване в 1983р. з метою сприяння політичному діалогу, створення митного союзу та визначення спільної політики в Центральній Африці. Секретаріат розташовано в Лібрєвілі (Габон). Рада миру та безпеки в Центральній Африці (*The Council for Peace and Security in Central Africa, COPAX*) є механізмом сприяння спільним політичним і воєнним стратегіям попередження та розв'язання конфліктів у Центральній Африці.

Члени (10): Ангола, Бурунді, Камерун, ЦАР, Чад, ДРК, Республіка Конго, Екваторіальна Гвінея, Габон, Сан-Томе і Принсіпі

Конференція із взаємодії і заходів зміцнення довіри в Азії **Conference on Interaction and Confidence-building Measures** **in Asia (CICA)**

<<http://www.s-cica.org/>>

Створення Конференції ініційоване в 1992р. та завершене в 1999р., що засвідчено Декларацією про керівні принципи відносин між країнами-членами Конференції. Конференція є форумом з питань розширення співробітництва у сфері безпеки, а також заходів зміцнення довіри серед держав-членів. Вона також сприяє економічному, соціальному та культурному співробітництву. Секретаріат розташований в Алмати (Казахстан).

Члени (24): Афганістан, Азербайджан, Бахрейн, Камбоджа, Китай, Єгипет, Індія, Іран, Ірак, Ізраїль, Йорданія, Казахстан, Південна Корея, Киргизстан, Монголія, Пакистан, Палестинські території, Росія, Таджикистан, Таїланд, Туреччина, ОАЕ, Узбекистан, В'єтнам

Рада Європи (РЄ) **Council of Europe (COE)**

<<http://www.coe.int/>>

Рада створена в 1949р. і є відкритою для членства всіх європейських держав, які погоджуються з принципами верховенства права та гарантують своїм громадянам дотримання прав і основоположних свобод людини. Головний офіс розташований у Страсбурзі (Франція). До її складу належать Європейський суд з прав людини та Рада Європейського банку розвитку.

Члени (47): Албанія, Андорра, Вірменія, Австрія, Азербайджан, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Латвія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мальта, Молдова, Монако, Чорногорія, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Сан-Маріно, Сербія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна

Рада держав Балтійського моря (РДБМ) **Council of the Baltic Sea States (CBSS)**

<<http://www.cbss.org/>>

Рада створена в 1992р. як регіональна міжурядова організація співробітництва держав Балтійського регіону. Секретаріат розташований у Стокгольмі (Швеція).

Члени (12): Данія, Естонія, Європейська Комісія, Фінляндія, Німеччина, Ісландія, Латвія, Литва, Норвегія, Польща, Росія, Швеція

Європейський Союз (ЄС) **European Union (EU)**

<<http://europa.eu/>>

ЄС – організація європейських держав, що співпрацюють з широкого кола питань, у т.ч. спільний ринок з вільним переміщенням людей, товарів, послуг

і капіталу; спільна валюта для деяких членів, а також Спільна зовнішня політика та політика безпеки (СЗППБ, *Common Foreign and Security Policy, CFSP*). Головними органами ЄС є Європейська Рада, Рада Європейського Союзу, Європейська Комісія, Європейський Парламент. СЗППБ і Спільна політика безпеки і оборони (СПБО, *Common Security and Defence Policy, CSDP*) координуються Високим Представником ЄС з питань зовнішньої політики та політики безпеки. Лісабонський договір 2007р., що вдосконалює механізми функціонування ЄС, набув чинності 1 грудня 2009р. Штаб-квартира ЄС розташована у Брюсселі (Бельгія).

Члени (27): Австрія, Бельгія, Болгарія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Велика Британія

Європейське співтовариство з атомної енергії (Євратом, або ЄСАЕ) European Atomic Energy Community (Euratom, or EAEC)

<<http://ec.europa.eu/euratom/>>

Євратом утворено в 1957р. згідно з Договором про створення Європейського співтовариства з атомної енергії (Договір про Євратом) з метою сприяння розвитку ядерної енергії в мирних цілях та адміністрування багатонаціональної регіональної системи гарантій, що поширюється на всі держави-члени ЄС. Завданням Агентства Євратому з постачання (*Euratom Supply Agency*), розташованого в Люксембурзі, є безперервне та неупереджене забезпечення постачання руди, сировини та спеціальних розщеплюваних матеріалів для держав-членів ЄС.

Члени (27): держави-члени ЄС

Європейське оборонне агентство (ЄОА) European Defence Agency (EDA)

<<http://eda.europa.eu/>>

ЄОА є агентством ЄС під керівництвом Ради ЄС. Утворене у 2004р. з метою допомоги розвитку європейських оборонних можливостей, сприяння європейському співробітництву в галузі озброєнь і зміцненню європейської технологічної та оборонно-промислової бази. Органом прийняття рішень є Правління у складі міністрів оборони країн-членів і Високого Представника ЄС з питань зовнішньої політики та політики безпеки (Голова Агентства). Розташоване у Брюсселі (Бельгія).

Члени (26): Австрія, Бельгія, Болгарія, Кіпр, Чехія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Велика Британія

Рада співробітництва держав Перської затоки (РСДПЗ) Gulf Cooperation Council (GCC)

<<http://www.gcc-sg.org/>>

Офіційна назва – Рада співробітництва арабських держав Перської затоки. Створена в 1981р. з метою сприяння регіональній інтеграції в таких сферах, як економіка, фінанси, торгівля, державне управління та законодавство, а також

стимулювання наукового та технічного прогресу. Члени Ради співпрацюють також у сферах зовнішньої політики, оборони та безпеки. Головний орган – Верховна Рада. Штаб-квартира розташована в Ер-Ріяді (Саудівська Аравія).

Члени (6): Бахрейн, Кувейт, Оман, Катар, Саудівська Аравія, ОАЕ

Міжурядовий орган з питань розвитку (МУОР) Intergovernmental Authority on Development (IGAD)

<<http://www.igad.org/>>

Створення МУОР було ініційоване в 1986р. як Міжурядового органу з питань розвитку і протидії посухам; формально завершилося в 1996р. Цілі – сприяння миру і стабільності в регіоні Африканського рогу, а також створення механізмів запобігання конфліктам, їх врегулювання та розв’язання. Секретаріат розташовано у Джібуті.

Члени (7): Джібуті, Ерітрея, Ефіопія, Кенія, Сомалі, Судан, Уганда

Примітка: Ерітрея призупинила членство у 2007р. у відповідь на підтримку МУОР інтервенції Ефіопії в Сомалі. Спроба Ерітреї відновити членство у 2011р. була відхилена іншими членами.

Міжнародна конференція з проблем регіону Великих озер International Conference on the Great Lakes Region (ICGLR)

<<http://www.icglr.org/>>

Метою запровадженої у 2004р. *ICGLR* є просування миру та безпеки, політичної і соціальної стабільності, процвітання та розвитку в регіоні Великих озер. У 2006р. держави-члени прийняли Пакт миру, стабільності та розвитку в регіоні Великих озер, який набув чинності у 2008р. Виконавчий Секретаріат Конференції розташовано в Бужумбурі (Бурунді).

Члени (11): Ангола, Бурунді, ЦАР, Республіка Конго, ДРК, Кенія, Уганда, Руанда, Судан, Танзанія, Замбія

Спільна консультативна група (СКГ) Joint Consultative Group (JCG)

<<http://www.osce.org/item/13517.html>>

СКГ створена в рамках Договору 1990р. про звичайні збройні сили в Європі (ДЗЗСЄ, *Treaty on Conventional Armed Forces in Europe, CFE Treaty*) з метою виконання завдань та імплементації Договору, усунення неоднозначності його інтерпретації. Розташована у Відні (Австрія).

Учасники ДЗЗСЄ (30): див. *SIPRI Yearbook 2012*, Аппех А; див. також додаток “Угоди з контролю над озброєннями та з роззброєння” в попередніх виданнях *Щорічника СІПРІ*.

Ліга Арабських Держав (ЛАД) League of Arab States

<<http://www.arableagueonline.org/>>

ЛАД (Арабська ліга) створена в 1945р. Головне завдання – сформувати спільноту арабських держав і заохотити їх до політичного та економічного співробітництва. Угода про колективну оборону та економічне співробітництво

між її членами підписана в 1950р. Постійна штаб-квартира розташована в Каїрі (Єгипет).

Члени (22): Алжир, Бахрейн, Комори, Джибуті, Єгипет, Ірак, Йорданія, Кувейт, Ліван, Лівія, Мавританія, Марокко, Оман, Палестинські території, Катар, Саудівська Аравія, Сомалі, Судан, Сирія*, Туніс, ОАЕ, Ємен

* Участь Сирії в діяльності ЛАД призупинена 16 листопада 2011р.

Організація Північно-Атлантичного Договору (НАТО) North Atlantic Treaty Organization (NATO)

<<http://www.nato.int/>>

НАТО створено в 1949р. в рамках Північно-Атлантичного Договору (Вашингтонського Договору) як оборонний альянс країн Заходу. Стаття 5 Договору визначає зобов'язання членів давати відсіч збройному нападу на будь-якого члена Договору. Штаб-квартира розташована у Брюсселі (Бельгія).

Члени (28): Албанія, Бельгія, Болгарія, Канада, Хорватія, Чехія, Данія, Естонія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Італія, Латвія, Литва, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Туреччина, Велика Британія, США

Рада Євро-Атлантичного Партнерства (РЄАП) Euro-Atlantic Partnership Council (EAPC)

<<http://www.nato.int/issues/eapc/>>

РЄАП об'єднує НАТО та його партнерів у програмі “Партнерство заради миру” (ПЗМ, *Partnership for Peace, PFP*) для діалогу та консультацій. Надає загальний політичний формат для двосторонніх програм ПЗМ.

Члени (50): країни-члени НАТО, Вірменія, Австрія, Азербайджан, Білорусь, Боснія і Герцеговина, Фінляндія, Грузія, Ірландія, Казахстан, Киргизстан, Македонія, Мальта, Молдова, Чорногорія, Росія, Сербія, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Туркменістан, Україна, Узбекистан

Комісія НАТО-Грузія NATO-Georgia Commission (NGC)

<http://www.nato.int/cps/en/natolive/topics_52131.htm>

Комісія створена у вересні 2008р. як механізм політичних консультацій і політичного співробітництва з метою надання Грузії допомоги в досягненні її мети набуття членства в НАТО.

Учасники (29): країни-члени НАТО та Грузія

Рада НАТО-Росія NATO-Russia Council (NRC)

<<http://www.nato-russia-council.info/>>

Рада створена у 2002р. як механізм консультацій, пошуку згоди, розвитку співробітництва, вироблення спільних рішень і дій з питань безпеки, зосереджуючись на сферах взаємних інтересів, визначених в Установчому акті НАТО-Росія 1997р. про взаємовідносини,

співробітництво та безпеку, а також на таких нових галузях, як протидія тероризму, врегулювання криз і нерозповсюдження ядерної зброї.

Учасники (29): країни-члени НАТО та Росія

**Комісія Україна-НАТО (КУН)
NATO-Ukraine Commission (NUC)**

<<http://www.nato.int/issues/nuc/>>

КУН утворена в 1997р. з метою консультацій з політичних питань і проблем безпеки, запобігання конфліктам та їх розв'язання, нерозповсюдження ядерної зброї, експорту озброєнь, передачі технологій, а також інших питань, що турбують обидві сторони.

Учасники (29): країн-члени НАТО та Україна

**Консультативний комітет Договору з відкритого неба
Open Skies Consultative Commission (OSCC)**

<<http://www.osce.org/item/13516.html>>

Комітет утворено в 1992р. згідно з Договором з відкритого неба для вирішення питань його дотримання.

Сторони Договору (34): див. *SIPRI Yearbook 2012, Annex A*; див. також додаток “Угоди з контролю над озброєннями та з роззброєння” в попередніх виданнях *Щорічника СІПРІ*.

**Організація співробітництва з питань спільних програм озброєння
(OSCCO)**

**Organisation Conjointe de Cooperation en matiere d'Armement
(OCCAR, Organisation for Joint Armament Cooperation)**

<<http://www.occar-ea.org/>>

OSCCO створена Францією, Німеччиною, Італією та Великою Британією в 1996р.; з 2001р. має офіційний статус. Мета – сприяння більш ефективній і раціональній реалізації домовленостей з виконання специфічних спільних програм озброєння. Штаб-квартира розташована в Бонні (Німеччина).

Члени (6): Бельгія, Франція, Німеччина, Італія, Іспанія, Велика Британія

**Агентство із заборони ядерної зброї в Латинській Америці та
Карибському басейні**

**Organismo para la Proscripcion de las Armas Nucleares en la America
Latina y el Caribe (OPANAL, Agency for the Prohibition of Nuclear
Weapons in Latin America and the Caribbean)**

<<http://www.opanal.org/>>

Агентство створене в 1967р. згідно з Договором Тлателолко з метою вирішення разом з МАГАТЕ питань дотримання Договору. Розташоване в Мехіко (Мексика).

Сторони Договору (33): див. *SIPRI Yearbook 2012, Annex A*; див. також додаток “Угоди з контролю над озброєннями та з роззброєння” в попередніх виданнях *Щорічника СІПРІ*.

Організація за демократію та економічний розвиток – ГУАМ Organization for Democracy and Economic Development – GUAM

<<http://www.guam.org.ua/>>

ГУАМ – група чотирьох держав (Грузії, України, Азербайджану, Молдови), метою якої є сприяння стабільності і зміцненню безпеки. Історія її створення бере початок з 1997р.; офіційно зареєстрована у 2006р. В семи робочих групах країни-члени співпрацюють з питань просування соціально-економічного розвитку та торгівлі. Секретаріат розташовано в Києві (Україна).

Члени (4): Азербайджан, Грузія, Молдова, Україна

Організація з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE)

<<http://www.osce.org/>>

Нарада з безпеки та співробітництва в Європі (НБСЄ) заснована в 1973р. (перейменована на ОБСЄ в 1995р.) як головний інструмент всеохопної та спільної безпеки для раннього попередження, запобігання конфліктам, врегулювання криз і постконфліктної відбудови. Штаб-квартира розташована у Відні (Австрія). До Трійки ОБСЄ належать її діючий, попередній і наступний голови. Форум зі співробітництва в галузі безпеки (*Forum for Security Co-operation, FSC*), розташований також у Відні, опікується контролем над озброєннями та заходами зміцнення довіри та безпеки. До складу ОБСЄ належать кілька установ, розташованих у Європі.

Учасники (56): Албанія, Андорра, Вірменія, Австрія, Азербайджан, Білорусь, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Канада, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Грузія, Німеччина, Греція, Ватикан, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Казахстан, Киргизстан, Латвія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мальта, Молдова, Монако, Чорногорія, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Сан-Маріно, Сербія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Туреччина, Туркменістан, Велика Британія, Україна, США, Узбекистан

Мінська група

Minsk Group

<<http://www.osce.org/mg/>>

Мінська група підтримує Мінський процес і є постійно діючим форумом для переговорів з питань мирного врегулювання конфлікту в Нагірному Карабасі.

Члени: Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Фінляндія, Франція*, Німеччина, Італія, Росія*, Швеція, Туреччина, США*, Трійка ОБСЄ

* Представники цих трьох країн є співголовами Групи.

Організація Американських Держав (ОАД) Organization of American States (OAS)

<<http://www.oas.org/>>

ОАД – група держав Американського континенту, які ухвалили в 1948р. її Статут. Мета – зміцнення миру та безпеки в західній півкулі. Генеральний секретаріат розташовано у Вашингтоні (США).

Члени (35): Антигуа та Барбуда, Аргентина, Багамські Острови, Барбадос, Беліз, Болівія, Бразилія, Канада, Чілі, Колумбія, Коста-Ріка, Куба*, Домініка, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Гренада, Гватемала, Гайана, Гаїті, Гондурас, Ямайка, Мексика, Нікарагуа, Панама, Парагвай, Перу, Сент-Кітс і Невіс, Сент-Люсія, Сент-Вінсент і Гренадіни, Сурінам, Тринідад і Тобаго, Уругвай, США, Венесуела

* Згідно з Резолюцією від 3 червня 2009р., втратила чинність Резолюція 1962р., якою Куба була позбавлена членства в ОАД. Згідно з Резолюцією 2010р. участь Куби в Організації “буде результатом діалогу”. Куба відмовилася брати участь у заходах ОАД.

Організація Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС) Organization of the Black Sea Economic Cooperation (BSEC)

<<http://www.bsec-organization.org/>>

ОЧЕС утворена в 1992р. Її цілями є забезпечення миру, стабільності і процвітання, поширення та розвиток економічного співробітництва і прогресу в регіоні Чорного моря. Постійний секретаріат розташований у Стамбулі (Туреччина).

Члени (12): Албанія, Вірменія, Азербайджан, Болгарія, Грузія, Греція, Молдова, Румунія, Росія, Сербія, Туреччина, Україна

Форум Тихоокеанських островів Pacific Islands Forum

<<http://www.forumsec.org/>>

Форум засновано в 1971р. групою держав Південного узбережжя Тихого океану, які запропонували створити в цьому регіоні без'ядерну зону, уклали в 1985р. Договір Раротонго. Крім сприяння моніторингу імплементації Договору, Форум надає майданчик для неформальних дискусій з широкого кола проблем. Секретаріат розташований в Суві (Фіджі).

Члени (16): Австралія, Острови Кука, Фіджі, Кірібаті, Маршаллові Острови, Мікронезія, Науру, Нова Зеландія, Ніуе, Палау, Папуа-Нова Гвінея, Самоа, Соломонові Острови, Тонга, Тувалу, Вануату

Рада регіонального співробітництва (РРС) Regional Cooperation Council (RCC)

<<http://www.rcc.int>>

Рада заснована у 2008р. як наступниця Пакту стабільності для Південно-Східної Європи, ініційованого ЄС на Конференції 1999р. з питань Південно-Східної Європи. РРС сприяє взаємовигідному співробітництву, європейській та євроатлантичній інтеграції Південно-Східної Європи заради підтримки розвитку на користь народів країн регіону. Діяльність зосереджена на шести пріоритетних сферах: соціально-економічний розвиток, енергетика та інфраструктура, судочинство та внутрішні справи, безпекове співробітництво, розвиток людського капіталу, міжпарламентське співробітництво. Секретаріат розташований в Сараєво, Офіс зв'язку – у Брюсселі.

Члени (46): Албанія, Австрія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Канада, Рада Європи, Рада Європейського банку розвитку, Хорватія, Чехія, Данія, Європейський банк реконструкції та розвитку, Європейський інвестиційний банк, ЄС, Німеччина, Фінляндія, Франція, Греція, Угорщина, Міжнародна організація з питань міграції, Ірландія, Італія, Латвія, Македонія, Молдова, Чорногорія, НАТО, Норвегія, ОЕСР, ОБСЄ, Польща, Румунія, Сербія, Словаччина, Словенія, Ініціатива зі співробітництва в Південно-Східній Європі, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, ООН, Європейська економічна комісія ООН, Програма розвитку ООН, Місія ООН у Косово, США, Світовий Банк

Шанхайська організація співробітництва (ШОС) Shanghai Cooperation Organisation (SCO)

<<http://www.sectSCO.org/>>

ШОС (раніше – Шанхайська п'ятірка) створена в 1996р., змінила назву на теперішню у 2001р. Членство в ній є відкритим для всіх держав, що підтримують її цілі. Держави-члени співпрацюють у сферах економіки та реалізації заходів зміцнення довіри та регіональної безпеки. Секретаріат розташований в Пекіні (Китай).

Члени (6): Китай, Казахстан, Киргизстан, Росія, Таджикистан, Узбекистан

Шестисторонні переговори Six-Party Talks

Форум багатосторонніх переговорів стосовно Північно-Корейської ядерної програми. Проводяться в Пекіні під головуванням Китаю.

Учасники (6): Китай, Японія, Північна Корея, Південна Корея, Росія, США

Ініціатива зі співробітництва в Південно-Східній Європі (ІСПСЄ) Southeast European Cooperative Initiative (SECI)

<<http://www.secinet.info/>>

ІСПСЄ ініційована в 1996р. США за підтримки ЄС з метою сприяння співробітництву країн Південно-Східної Європи, стабільності в регіоні, полегшення доступу країн регіону до європейських структур. Секретаріат розташований в офісі ОБСЄ у Відні (Австрія).

Члени (13): Албанія, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Хорватія, Греція, Угорщина, Македонія, Молдова, Чорногорія, Румунія, Сербія, Словенія, Туреччина

Південноафриканське співтовариство розвитку (ПАСР) Southern African Development Community (SADC)

<<http://www.sadc.int/>>

ПАСР утворено в 1992р. з метою просування регіонального економічного розвитку та головних принципів: суверенітету, миру та безпеки, прав людини та демократії. Орган співробітництва з питань політики, оборони та безпеки (*Organ on Politics, Defence and Security Cooperation, OPDS*) призначений для сприяння миру та безпеці в регіоні. Секретаріат розташований в Габороні (Ботсвана).

Члени (15): Ангола, Ботсвана, ДРК, Лесото, Мадагаскар*, Малаві, Маврікій, Мозамбик, Намібія, Сейшельські Острови, ПАР, Свазіленд, Танзанія, Замбія, Зімбабве

* Мадагаскар був усунений від участі в усіх органах ПАСР у березні 2009р.

Субрегіональна консультативна комісія (СРКК) Sub-Regional Consultative Commission (SRCC)

<http://www.osce.org/item/13692.html>

СРКК створена згідно з Угодою 1996р. про субрегіональний контроль над озброєннями (Флорентійською угодою) як форум для вирішення сторонами питань її дотримання.

Сторони Угоди (4): див. *SIPRI Yearbook 2012, Annex A*; див. також додаток “Угоди з контролю над озброєннями та з роззброєння” в попередніх виданнях *Щорічника СІПРІ*.

Союз південноамериканських націй (УНАСУР)

Union de Naciones Suramericanas (UNASUR, Union of South American Nations)

<http://www.pptunasur.com/>

УНАСУР є міжурядовою організацією, метою якої є зміцнення регіональної інтеграції, політичного діалогу, економічного розвитку та координації з оборонних питань між країнами-членами. Установчий договір від 2008р. набув чинності 11 березня 2011р. УНАСУР має поступово замінити такі організації, як Андійська спільнота (*Andean Community*) та Південноамериканський спільний ринок (МЕРКОСУР, *Mercado Comun del Sur, MERCOSUR*). Штаб-квартира розташована у Квіто (Еквадор).

Члени (12): Аргентина, Болівія, Бразилія, Чілі, Колумбія, Еквадор, Гайана, Парагвай, Перу, Суринам, Уругвай, Венесуела

Південноамериканська оборонна рада (ПАОР)

Consejo de Defensa Suramericano (CDS, South American Defence Council)

<http://www.cdsunasur.org/>

ПАОР утворена державами-членами УНАСУР у грудні 2008р. Її перша зустріч відбулася в березні 2009р. Цілями ПАОР є перетворення Південної Америки на зону миру, формування регіональної ідентичності, зміцнення регіонального співробітництва у сфері оборони.

Члени (12): члени УНАСУР

Західно-Європейський Союз (ЗЄС)

Western European Union (WEU)

<http://www.weu.int/>

ЗЄС утворено в 1954р. згідно з оновленим Брюссельським договором. У 2000р. оперативні функції ЗЄС передані ЄС (Петерсберзькі завдання). За ЗЄС залишилися функції стосовно зобов'язань колективної оборони, інституційного діалогу та підтримки співробітництва з питань озброєнь. На виконання рішення, ухваленого сторонами договору 31 березня 2010р., ЗЄС як міжнародна договірна організація припинив своє існування 30 червня 2011р.

Члени (10): Бельгія, Франція, Німеччина, Греція, Італія, Люксембург, Нідерланди, Португалія, Іспанія, Велика Британія

III. Режими контролю над торгівлею стратегічно важливою продукцією

Австралійська група (АГ) Australia Group (AG)

<<http://www.australiagroup.net/>>

АГ – сформована в 1985р. група держав, що має на меті попередження навмисного чи ненавмисного розповсюдження матеріалів та обладнання, що стосуються програм виробництва хімічної і біологічної зброї шляхом обміну інформації про випадки розповсюдження, та стратегіями протидії, у т.ч. шляхом гармонізації процедур контролю над передачами.

Учасники (41): Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Болгарія, Канада, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Європейська Комісія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Японія, Південна Корея, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

Група з розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням коштів і фінансуванням тероризму (ФАТФ)

Financial Action Task Force (FATF)

<<http://www.fatf-gafi.org/>>

ФАТФ є міжурядовим органом з розробки політики, метою якого є запровадження міжнародних стандартів, розробка і просування політики на національному та міжнародному рівнях. ФАТФ утворена в 1989р. Великою сімкою (G7), первинною метою якої були вивчення та розробка засобів боротьби з відмиванням грошей; у 2001р. її мандат був розширений з метою об'єднання зусиль у боротьбі з фінансуванням тероризму, а у 2008р. – зусиль з протидії фінансуванню розповсюдження ЗМУ. Секретаріат розташований в Парижі (Франція).

Члени (36): Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Бразилія, Канада, Китай, Данія, Європейська Комісія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Рада співробітництва держав Перської затоки, Гонконг (Китай), Ісландія, Індія, Ірландія, Італія, Японія, Південна Корея, Люксембург, Мексика, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Португалія, Росія, Сінгапур, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, США

Гаагський Кодекс протидії розповсюдженню балістичних ракет (ГКП)

Hague Code of Conduct against Ballistic Missile Proliferation (HCOG)

<<http://www.bmeia.gv.at/index.php?id=64664&L=1>>

ГКП підписано у 2002р. групою держав, що визнають його принципи, насамперед: необхідність запобігання розповсюдженню і стримування зростання кількості балістичних ракетних систем, здатних нести зброю масового ураження; зміцнення багатосторонніх механізмів роззброєння та нерозповсюдження ядерної зброї. Функції Секретаріату ГКП виконує Міністерство закордонних справ Австрії, розташоване у Відні.

Держави-підписанти (134): Афганістан, Албанія, Андорра, Аргентина, Вірменія, Австралія, Австрія, Азербайджан, Білорусь, Бельгія, Бенін, Боснія і Герцеговина, Болгарія, Буркіна-Фасо, Бурунді, Камбоджа, Камерун, Канада, Кабо-Верде, ЦАР, Чад, Чілі, Колумбія, Комори, *Республіка Конго*, Острови Кука, Коста-Ріка, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Домініканська Республіка, Еквадор, Сальвадор, Еритрея, Естонія, Ефіопія, Фіджі, Фінляндія, Франція, Габон, Гамбія, Грузія, Німеччина, Гана, Греція, Гватемала, Гвінея, Гвінея-Бісау, Гайана, Гаїті, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Ірак, Ірландія, Італія, Японія, Йорданія, Казахстан, Кенія, Кірібаті, Південна Корея, Латвія, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва, Люксембург, Македонія, Мадагаскар, Малаві, Мальдіви, Малі, Мальта, Маршаллові Острови, Мавританія, Мікронезія, Молдова, Монако, Монголія, Чорногорія, Марокко, Мозамбик, Нідерланди, Нова Зеландія, Нікарагуа, Нігер, Нігерія, Норвегія, Палау, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Перу, Філіппіни, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Руанда, Самоа, Сан-Маріно, Сенегал, Сербія, Сейшельські Острови, Сьєрра-Леоне, *Сінгапур*, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Судан, Суринам, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Танзанія, Тімор-Лешті, Тонга, Туніс, Туреччина, Туркменістан, Тувалу, Уганда, Велика Британія, Україна, Уругвай, США, Узбекистан, Вануату, Венесуела, Замбія

Режим контролю над ракетними технологіями (РКРТ) Missile Technology Control Regime (MTCR)

<<http://www.mtcr.info/>>

РКРТ є неформальним режимом експортного контролю, у рамках якого країни-учасниці координують зусилля з ліцензування національного експорту з метою запобігання розповсюдженню ракетних систем, здатних доставляти зброю масового ураження. Країни-учасниці користуються Керівними принципами стосовно поставок, чутливих з точки зору розповсюдження ракетних технологій.

Учасники (34): Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Бразилія, Болгарія, Канада, Чехія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Японія, Південна Корея, Люксембург, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Росія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

Група ядерних постачальників (ГЯП) Nuclear Suppliers Group (NSG)

<<http://www.nuclearsuppliersgroup.org/>>

ГЯП (раніше відома як Лондонський клуб) утворена в 1975р. Вона координує діяльність національних систем експортного контролю над ядерними матеріалами згідно з її Керівними принципами стосовно поставок ядерних матеріалів (Лондонські керівні принципи, вперше погоджені в 1978р.), що містять орієнтовний список матеріалів, які є об'єктами гарантій МАГАТЕ у випадку їх експорту в мирних цілях до будь-якої неядерної держави, а також згідно з Керівними принципами стосовно поставок пов'язаного з ядерною діяльністю устаткування подвійного використання, матеріалів, програмного забезпечення та супутніх технологій (Варшавські керівні принципи).

Учасники (46): Аргентина, Австралія, Австрія, Білорусь, Бельгія, Бразилія, Болгарія, Канада, Китай, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина,

Греція, Угорщина, Ісландія, Ірландія, Італія, Японія, Казахстан, Південна Корея, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

Ініціатива протидії розповсюдженню (ІПР) Proliferation Security Initiative (PSI)

US Department of State, <<http://www.state.gov/t/isn/c10390.htm>>

Заснована у США у 2003р., ІПР є багатостороннім форумом, діяльність якого зосереджується на співробітництві правоохоронних органів у перехопленні та конфіскації зброї масового ураження, ракетних технологій і пов'язаних з ними матеріалів під час їх незаконного переміщення сушею, повітрям або морем. Заява ІПР про заборонні принципи видана у 2003р. ІПР не має секретаріату; її діяльність координується Групою практикуючих експертів (ГПЕ).

Учасники (98): Афганістан, Албанія, Андорра, Ангола, Антигуа та Барбуда, Аргентина*, Вірменія, Австралія*, Австрія, Азербайджан, Багамські Острови, Бахрейн, Білорусь, Бельгія, Беліз, Боснія і Герцеговина, Бруней, Болгарія, Камбоджа, Канада*, Чилі, Колумбія, Хорватія†, Кіпр, Чехія†, Данія*, Джибуті†, Сальвадор, Естонія, Фіджі, Фінляндія, Франція*, Грузія, Німеччина*, Греція*, Ватикан, Гондурас, Угорщина, Ісландія, Ірак, Ірландія, Ізраїль, Італія*, Японія*, Йорданія, Казахстан, Південна Корея*, Киргизстан, Кувейт, Латвія, Ліберія, Лівія, Ліхтенштейн, Литва†, Люксембург, Македонія, Мальта, Маршаллові Острови, Молдова, Монголія, Черногорія, Марокко, Нідерланди*, Нова Зеландія*, Норвегія*, Оман, Панама, Папуа-Нова Гвінея, Парагвай, Філіппіни, Польща*, Португалія*, Катар, Румунія, Росія*, Сент-Вінсент і Гренадіни, Самоа, Сан-Маріно, Саудівська Аравія, Сербія, Сінгапур*, Словаччина, Словенія†, Іспанія*, Шрі-Ланка, Швеція, Швейцарія, Таджикистан, Туніс, Туреччина*, Туркменістан, Україна†, ОАЕ†, Велика Британія*, США*, Узбекистан, Вануату, Ємен

* Члени ГПЕ.

† Країни, в яких у 2003-2010рр. відбувалися заходи ІПР. Упродовж 2011р. навчання не проводилися.

Вассенаарська домовленість (ВД) Wassenaar Arrangement (WA)

<<http://www.wassenaar.org/>>

Вассенаарська домовленість про експортний контроль над звичайними озброєннями, товарами та технологіями подвійного використання укладена в 1996р. Метою ВД є запобігання придбанню озброєнь, чутливих товарів і технологій подвійного використання для застосування у військових цілях державами, чия поведінка викликає стурбованість держав-членів. Секретаріат розташований у Відні (Австрія).

Учасники (40): Аргентина, Австралія, Австрія, Бельгія, Болгарія, Канада, Хорватія, Чехія, Данія, Естонія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Японія, Південна Корея, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Нова Зеландія, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

Примітка: Мексика стала учасницею 25 січня 2012р.

Комітет Цангера
Zangger Committee

<<http://www.zanggercommittee.org/>>

Комітет експертів з ядерних питань (Комітет Цангера) створений в 1971-1974рр. групою країн - ядерних постачальників, неофіційні зустрічі яких відбуваються двічі на рік з метою координації експортного контролю над ядерними матеріалами згідно з регулярно оновлюваним орієнтовним списком виробів, які під час експорту підпадають під гарантії МАГАТЕ. Діяльність Комітету доповнює роботу ГЯП.

Члени (38): Аргентина, Австралія, Австрія, Білорусь, Бельгія, Болгарія, Канада, Китай, Хорватія, Кіпр, Чехія, Данія, Фінляндія, Франція, Німеччина, Греція, Угорщина, Ірландія, Італія, Японія, Південна Корея, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Росія, Словаччина, Словенія, ПАР, Іспанія, Швеція, Швейцарія, Туреччина, Велика Британія, Україна, США

Додаток Б. Хронологія 2011р.

НЕННЕ БОДЕЛЛ

У додатку наводяться головні події 2011р., що стосуються озброєнь, роззброєння та міжнародної безпеки. Дати відповідають місцевому часу. Ключові слова наведені у правій колонці. Визначення аббревіатур див. с.ххi-ххvі.

9 січня	Відкрилися виборчі дільниці для проведення референдуму стосовно відокремлення (незалежності) Південного Судану від Судану. Референдум став можливим завдяки підписанню Всеохопної мирної угоди (<i>Comprehensive Peace Agreement</i>) у 2005р., що гарантувала Південному Судану право на самовизначення.	Судан; Південний Судан
10 січня	Баскське сепаратистське угруповання <i>ETA (Euzkadi ta Azkatasuna)</i> оголосило про "безстрокове та повне припинення вогню під контролем міжнародної спільноти". З часу заснування <i>ETA</i> в 1968р. число жертв, пов'язаних з її діяльністю, перевищило 800 осіб.	Іспанія
11 січня	Після появи на Інтернет-сторінках КНР численних повідомлень і зображень прототипу реактивного літака-винищувача <i>J-20</i> (виконаного за технологією <i>stealth</i>) Президент КНР Ху Цзіньтао (<i>Hu Jintao</i>) підтвердив інформацію про перший випробувальний політ літака.	Китай; літак
14 січня	Президент Тунісу Зін аль-Абідін бен Алі (<i>Zine-Al Abidine Ben Ali</i>) змушений покинути країну після тижнів силових антиурядових акцій протесту. Прем'єр-міністр країни М.Ганнуші (<i>Mohamed Ghannouchi</i>) заявив, що він залишиться при владі до проведення виборів. Відставка З.Алі стала першим випадком в історії арабських держав, коли лідер країни пішов з посади після вуличних демонстрацій.	Туніс
18 січня	50 осіб загинули, 150 – отримали поранення внаслідок підриву смертника в м.Тікріт. Теракт стався в пункті набору новобранців на службу в поліції. Це був перший теракт з часу формування у грудні 2010р. нового Уряду Іраку. Жодне з терористичних угруповань не взяло на себе відповідальність, але обставини теракту подібні до вибухів, здійснених раніше угрупованням Ісламська держава Ірак (<i>Islamic State of Iraq</i>), пов'язаним з Аль-Каїдою в Месопотамії (<i>al-Qaeda in Mesopotamia</i>).	Ірак; тероризм
24 січня	Щонайменше 35 осіб загинули, 130 – отримали поранення від вибуху в міжнародному терміналі аеропорту Домодєдово (Москва). Жодне з терористичних угруповань не взяло на себе відповідальність за інцидент. Російські посадовці звинувачують ісламістських бойовиків з Північного Кавказу.	Росія; тероризм
25 січня	Після силових антиурядових акцій протесту в Тунісі десятки тисяч людей вийшли на вулиці Каїра та інших міст Єгипту з вимогою відставки діючого Президента Х.Мубарака (<i>Hosni Mubarak</i>). Схильність протестувальників до застосування сили зростає, відбуваються сутички між прихильниками та противниками Х.Мубарака.	Єгипет
26 січня	Рада Федерації (верхня палата Парламенту РФ) ухвалила Договір про подальше скорочення та обмеження стратегічних наступальних озброєнь (Новий СНО, <i>Treaty on Measures for the Further Reduction and Limitation of Strategic Offensive Arms, New START</i>). Державна Дума ратифікувала Договір 25 січня, а Сенат США – 22 грудня 2010р. Договір набуває чинності з моменту обміну ратифікаційними грамотами.	Росія; США; контроль над ядерною зброєю; Новий СНО

5 лютого	Після обміну ратифікаційними грамотами між США та Росією Новий СНО набув чинності.	Росія; США; контроль над ядерною зброєю; Новий СНО
7 лютого	Президент Судану О.Аль-Башир (<i>Omar al-Bashir</i>) оголосив про підтвердження Урядом результатів референдуму 9 січня стосовно незалежності Південного Судану, в якому взяла участь близько 99% зареєстрованих виборців. У липні 2011р. Південний Судан стане незалежною державою.	Судан; Південний Судан
9-10 лютого	200 осіб загинули внаслідок сутичок у штаті Джанголі (<i>Jonglei</i>) між Народною армією визволення Судану (<i>Sudan People's Liberation Army</i>) та силами повстанців, лояльними до генерала Дж.Атора (<i>George Athor</i>). Ця сутичка зруйнувала місячне перемир'я, підписане напередодні референдуму стосовно незалежності Південного Судану, що відбувся 9 січня.	Південний Судан
11 лютого	Після кількатижневих протестів Президент Єгипту Х.Мубарак змушений піти у відставку.	Єгипет
16-22 лютого	Силкові акції антиурядових протестів, що охопили країни Близького Сходу та Північної Африки, поширилися на Лівію. В кількох містах почалися демонстрації проти режиму М.Каддафі (<i>Muammar Gaddafi</i>). Наслідок бойових дій урядових сил у Тріполі та Бенгазі 21 лютого – сотні загиблих і поранених. РБ ООН висловлює обурення “насильством і застосуванням сили проти цивільних”, осуд “репресій проти мирних демонстрантів” і “глибоке співчуття з приводу загибелі сотень цивільних”. 22 лютого М.Каддафі заявляє, що на кожного, хто “застосовує силу проти державної влади, чекає смертна кара”.	Лівія
26 лютого	РБ ООН одногласно ухвалює Резолюцію №1970, що вимагає припинити застосування сили проти цивільних демонстрантів у Лівії, передбачає розгляд питання Міжнародним кримінальним судом (МКС, <i>International Criminal Court, ICC</i>), запроваджує ембарго на поставки озброєнь і заборону на переміщення країною, заморожує активи родини М.Каддафі та урядовців.	ООН; МКС; Лівія; ембарго на поставки озброєнь
28 лютого	Рада ЄС ухвалює торговельні санкції проти Лівії, в т.ч. запроваджує ембарго на поставки озброєнь і заборону на переміщення та заморожує активи родини М.Каддафі та урядовців.	ЄС; Лівія; ембарго на поставки озброєнь
1 березня	Генеральна асамблея ООН призупиняє членство Лівії в Раді ООН з прав людини за “грубе та систематичне порушення прав людини”.	ООН; Лівія
8 березня	Десятки людей загинули та багато поранені внаслідок жорстоких боїв між протестувальниками та відданими М.Каддафі силами в м.Ез-Завія. Сутички, що почалися 16 лютого, тривають майже на всій території Лівії, попри намагання режиму М.Каддафі відновити контроль над містами, захопленими повстанцями, застосовуючи авіацію, бронетехніку, артилерію.	Лівія
12 березня	Землетрус і цунамі на півночі Японії 11 березня спричинили загибель понад 18,4 тис. осіб, часткове руйнування АЕС у Фукусімі, вибух реактора. Через викид радіоактивного пару евакуюються місцеві жителі. Після інциденту, уряди багатьох країн переглядають програми використання атомної енергії, по всьому світу проходять антиядерні демонстрації.	Японія; атомна енергія

- 12 березня Ліга Арабських Держав (ЛАД, *Arab League*) надсилає запит до РБ ООН про заборону польотів над Лівією з метою захисту цивільних. Призупиняється членство Лівії в ЛАД, розпочинаються контакти з повстанцями через Національну перехідну раду Лівії (*Libyan National Transitional Council, NTC*). Лівія; ЛАД
- 14 березня Після кількох тижнів антиурядових протестів у Манамі, Уряд Бахреїну звертається до Ради співробітництва держав Перської затоки (РСДПЗ, *Gulf Cooperation Council, GCC*) за допомогою у придушенні заворушень. Війська надані Саудівською Аравією та ОАЕ. Кілька протестувальників загинули та зазнали поранень. РСДПЗ; Бахреїн
- 17 березня РБ ООН 10 голосами ухвалює Резолюцію №1973, жодна країна не проголосувала “проти”, утрималися Бразилія, Індія, Китай, Німеччина, Росія. Резолюція забороняє польоти над Лівією та уповноважує країни-члени ООН діяти в індивідуальному порядку або через регіональні організації, застосовуючи будь-які заходи в Лівії, в т.ч. у Бенгазі, для захисту цивільних, яким загрожують напади. Резолюція виключає відрядження будь-яких іноземних окупаційних сил до будь-якої частини Лівії. ООН; Лівія
- 18 березня Після ухвалення 17 березня Резолюції РБ ООН №1973, Міністр закордонних справ Лівії М.Кусса (*Moussa Koussa*) заявив про “негайне припинення вогню та будь-яких військових операцій на території Лівії”. За повідомленнями, урядові війська продовжують атакувати захоплені повстанцями міста у східній частині Лівії. Лівія
- 18 березня Сили безпеки і прихильники Уряду відкрили вогонь по демонстрантах у м.Сані (*Sana'a*). В результаті близько 40 осіб загинули, понад 100 – поранені. Це була найбільша демонстрація в Ємені після кількох тижнів ескалації протестів і насильства. Ємен
- 19 березня Коаліція у складі Великої Британії, Італії, Канади, США і Франції розпочинає операцію із запровадження зони, закритої для польотів над Лівією (безпольотної зони), санкціонованої Резолюцією РБ ООН №1973. Французькі винищувачі атакують лівійські танки у східній частині Лівії, на південь від м.Бенгазі; британці та американці завдають ударів крилатими ракетами по військових об'єктах вздовж узбережжя. ООН; Лівія
- 23 березня У рамках операції *Unified Protector* бойові кораблі та літаки НАТО, відповідно до Резолюції РБ ООН №1970, патрулюють територіальні води Лівії для зменшення потоку зброї, відповідних матеріалів і найманців. НАТО; Лівія
- 29 березня Республіканські Сили (*Republican Forces*) претендента на президентське крісло А.Уаттари (*Alassane Ouattara*) взяли під контроль кілька міст і просунулися в напрямку Абіджана, що перебуває під контролем військ, лояльних до діючого Президента Л.Гбагбо (*Laurent Gbagbo*). А.Уаттара був оголошений переможцем президентських виборів 28 листопада 2010р., але Л.Гбагбо відмовився визнати результати виборів. Відбувалась ескалація сутичок між їх прихильниками. Економічне Співтовариство Західноафриканських Держав (ЕКОВАС, *Economic Community of West African States, ECOWAS*) визнало перемогу А.Уаттари, але спроби Африканського Союзу (АС, *African Union, AU*) та ЕКОВАС розв'язати конфлікт мирними засобами провалилися. Кот-д'Івуар

- 29 березня У результаті президентських виборів у М'янмі 4 лютого, після 50 років керівництва військових, до влади прийшов цивільний Президент Т.Сейн (*Thein Sein*). Попередній керівний орган – Державна рада миру та розвитку (*State Peace and Development Council, SPDC*) “офіційно розпущена”. М'янма
- 30 березня РБ ООН одностайно ухвалила Резолюцію №1975, що запроваджує санкції проти Президента Кот-д'Івуару Л.Гбагбо та його найближчого оточення. 31 березня в Абіджані сталися масштабні сутички. За оцінками ООН, внаслідок бойових дій з листопада 2010р. загинули близько 500 осіб і понад 1 млн. – були вимушено переміщені. ООН; Кот-д'Івуар
- 31 березня НАТО і країни-союзники очолили військову операцію *Unified Protector*, санкціоновану Резолюцією РБ ООН №1973; метою операції є захист цивільного населення та населених цивільними територій від загрози нападу сил М.Каддафі. НАТО; Лівія
- 1 квітня Реакцією на спалення 20 березня Корану американськими християнськими екстремістами церкви *Dove World Outreach Center* у Флориді став напад кількох тисяч протестувальників на штаб-квартиру Місії допомоги ООН в Афганістані (*UN Assistance Mission in Afghanistan, UNAMA*) в м.Мазарі-Шариф. Щонайменше 20 осіб загинули. Впродовж кількох днів масштабні протести охоплюють всю територію Афганістану. ООН; Афганістан
- 1 квітня Голова Комісії ООН з питань порушень прав людини під час конфлікту в Секторі Гази в 2009р. (*UN Human Rights Council Fact-Finding Mission on the Gaza Conflict*) Р.Голдстоун (*Richard Goldstone*) відкликав окремі висновки доповіді Комісії стосовно навмисних обстрілів Ізраїлем територій, населених цивільними, під час конфлікту. 14 квітня три інші члени Комісії піддали критиці дії Р.Голстоуна та заявили, що підтверджують висновки Комісії. ООН; Ізраїль; палестинці; воснні злочини
- 2 квітня Міжнародні гуманітарні організації заявили про причетність лояльних до А.Уаттари Республіканських Сил до різанини в м.Дюекуе, внаслідок якої загинули щонайменше 800 осіб. Вірогідно, вбивства сталися з 27 по 29 березня, під час міжетнічних сутичок. Кот-д'Івуар
- 4 квітня Внаслідок аварії літака під час посадки за складних погодних умов у Кіншасі загинули 32 співробітники Стабілізаційної Місії ООН у ДРК (*UN Organization Stabilization Mission in the Democratic Republic of the Congo, MONUSCO*). Це вважається однією з найтрагічніших аварій літаків ООН. ООН; ДРК
- 4 квітня Сили Операції ООН у Кот-д'Івуарі (*UN Operation in Côte d'Ivoire, UNOCI*) за підтримки французьких військових завдали удару по сховищах озброєнь на військовій базі сил Президента Л.Гбагбо в Абіджані. Генеральний секретар ООН Пан Гі Мун (*Ban Ki-moon*) наказав силам ООН “вжити всіх необхідних заходів” для запобігання застосуванню важких озброєнь проти цивільного населення. ООН; Кот-д'Івуар
- 10 квітня АС відрадив представників ДРК, Малі, Мавританії, ПАР та Уганди до Лівії для переговорів стосовно підписання “дорожньої карти миру”, яка б передбачала негайне припинення вогню, авіаційних ударів НАТО та початок переговорів про політичне врегулювання конфлікту в Лівії. М.Каддафі погодився на умови “дорожньої карти”, але Національна перехідна рада (*National Transitional Council, NTC*) повстанських сил відхилила їх через відсутність вимоги негайної відмови режиму від влади. АС; Лівія

- 11 квітня Після атаки 10 квітня вертольотами ООН резиденції Президента Л.Гбагбо, Республіканські Сили А.Уатгари за підтримки контингенту ООН і французьких військових схопили та арештували Л.Гбагбо. Кот-д'Івуар
- 13-15 квітня На пленарному засіданні Режиму контролю над ракетними технологіями (РКРТ, *Technology Control Regime, MTCR*), що відбулося в Буенос-Айресі (Аргентина), країни-учасниці домовилися про зміцнення співробітництва з нерозповсюдження ракет із країнами, що не є членами РКРТ, та підкреслили важливість контролю над транзитом і перевантаженням. РКРТ
- 19 квітня Після місяця силових антиурядових акцій протесту, в яких загинули близько 200 осіб, Уряд Сирії заявив про намір скасувати режим надзвичайного стану, запроваджений 48 років тому. Демонстрації продовжуються. Сирія
- 19 квітня РБ ООН одностайно ухвалила Резолюцію №1977, що подовжує термін чинності мандата Комітету 1540 ще на 10 років. Комітету доручено зміцнити зусилля із забезпечення повної імплементації усіма країнами Резолюції №1540 (2004р.) стосовно нерозповсюдження зброї масового ураження (ЗМУ), а також здійснювати всеохопний контроль її виконання. ООН; ЗМУ
- 20 квітня Офіс Верховного комісара ООН з прав людини (*UN Office of the High Commissioner for Human Rights, OHCHR*) засудив неодноразове використання лівійськими урядовими силами касетних боєприпасів і важких озброєнь у м.Місрат, стверджуючи, що їх використання може розглядатись як воєнний злочин серйозне порушення норм міжнародного гуманітарного права. Лівія; воєнні злочини
- 24 квітня Сили НАТО завдали удару двома ракетами по резиденції М.Кадаффі у Триполі. Уряд Лівії звинуватив НАТО у спробі вбити М.Кадаффі. 30 квітня, під час другого за тиждень авіаційного нападу, сили НАТО знову завдали удару по одній з резиденцій М.Кадаффі, знищивши кількох членів його родини. НАТО; Лівія
- 25 квітня Продовжується ескалація насильства в Сирії; 3 000 військових за підтримки танків і важких озброєнь відкрили вогонь у центрі антиурядових протестів – м.Дара. Офіс Верховного комісара ООН з прав людини засудив насильство. Сирія
- 28 квітня РБ ООН одностайно ухвалила Резолюцію №1980, що подовжує ембарго на поставки озброєнь до Кот-д'Івуару і торгівлю діамантами до 30 квітня 2012р., зауваживши, що воно може бути скасоване або змінене раніше, залежно від прогресу в мирному процесі. ООН; Кот-д'Івуар; ембарго на поставки озброєнь
- 30 квітня На другій зустрічі учасників Ініціативи з нерозповсюдження ядерної зброї і роззброєння (*Non-Proliferation and Disarmament Initiative, NPDI*), заснованої у вересні 2010р., 10 країн-учасниць (Австралія, Канада, Мексика, Нідерланди, Німеччина, Польща, ОАЕ, Туреччина, Чілі, Японія) ухвалили Берлінську угоду про нерозповсюдження ядерної зброї і роззброєння, яка містить чотири пропозиції із забезпечення ядерного роззброєння та нерозповсюдження. Роззброєння; ядерна зброя
- 1 травня Президент США Б.Обама заявив, що загім спецпризначення знайшов і знищив лідера Аль-Каїди Усаму бен Ладена (*Osama bin Laden*) в пакистанському м.Абботтабаді. США; Аль-Каїда
- 4 травня У Каїрі, за посередництва Уряду Єгипту, лідери палестинських рухів Фатах (*Fatah*) – Президент М.Аббас (*Mahmoud Abbas*) та Хамас (*Hamas*) – Х.Машаль (*Khaled Meshaal*) підписали мирову угоду, що зобов'язує сторони до формування тимчасового об'єднаного уряду і проведення протягом року виборів у Секторі Гази та на Західному березі р.Йордан. Палестинські території; Єгипет

- 4 травня Після тривалої (упродовж весни) сутички з приводу спірних прикордонних територій, Камбоджа і Таїланд уклали угоду про припинення вогню. Посередником у переговорах виступала Індонезія, яка головує в Асоціації держав Південно-Східної Азії (АСЕАН, *Association of Southeast Asian Nations, ASEAN*). 6 травня сторони конфлікту узгодили повноваження групи спостерігачів від Індонезії. АСЕАН; Камбоджа; Таїланд
- 9 травня У відповідь на силове придушення мирних протестів урядовими силами в Сирії, Рада ЄС ухвалила рішення про ембарго на поставки озброєнь і техніки, які можуть бути використані для репресій, запровадила візові санкції і заморозила активи чиновників та осіб, пов'язаних з режимом. ЄС; ембарго на поставки озброєнь; Сирія
- 13 травня Щонайменше 70 осіб загинули та 100 – поранені в результаті двох акцій смертників на території центру підготовки вєнізованих підрозділів в окрузі Чарсадда (*Charsadda*) на північному заході Пакистану. Відповідальність за теракт взяли на себе угруповання Талібана в Пакистані, які заявили, що акції є помстою за вбивство Усама бен Ладена. Пакистан; тероризм
- 15 травня Палестинці Східного Єрусалима, Сектору Гази та Західного берега багатотисячними демонстраціями відзначили день Накба (*Nakba Day*), що знаменує вигнання палестинських арабів і заснування Ізраїлю в 1948р. Щонайменше 13 осіб загинули в сутичках демонстрантів із силами ізраїльської армії і поліції на кордонах Ізраїлю з Йорданією, Ліваном і Сирією. Ізраїль звинуватив Сирію у провокуванні протистояння. Ізраїль; Палестинські території
- 16 травня Прокурор МКС у Гаазі (Нідерланди) зробив офіційний запит на арешт лідера Лівії М.Каддафі, його сина С.Каддафі (*Saif al-Islam Gaddafi*) та начальника Служби розвідки Лівії А.Сенуссі (*Abdullah al-Senussi*) за звинуваченнями у скоєнні воєнних злочинів. Прокурор МКС заявив, що ця трійка є “найближчим оточенням”, що керує вбивствами мирних протестувальників. МКС; Лівія
- 17 травня Міжнародний трибунал у справах Руанди (МТР, *International Criminal Tribunal for Rwanda, ICTR*) в м.Аруші (Танзанія) визнав колишнього головнокомандувача Армії Руанди А.Бізімунгу (*Augustin Bizimungu*) винуватим у геноциді і злочинах проти людства, скоєних під час громадянської війни 1994р., та засудив його до 30 років ув'язнення. А.Бізімунгу перебував під слідством з моменту арешту у 2002р. МТР; Руанда
- 26 травня Сербська поліція заарештувала лідера боснійських сербів Р.Младіча (*Ratko Mladić*), обвинуваченого Міжнародним трибуналом у справах колишньої Югославії (МТКЮ, *International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, ICTY*) у скоєнні воєнних злочинів і геноциді під час війни в Боснії в 1990-х роках. МТКЮ; Боснія і Герцеговина
- 27 травня Лідери країн Великої Вісімки (*Group of Eight, G8*) на Саміті у Довілі (Франція) домовилися про подовження започаткованого у 2002р. Глобального партнерства проти розповсюдження зброї і матеріалів масового ураження (*Global Partnership against the Spread of Weapons and Materials of Mass Destruction*) на невизначений час після завершення у 2012р. терміну його дії. G8; зброя масового ураження
- 31 травня На Конференції всіх зацікавлених сторін з проблем Дарфуру (*All Darfur Stakeholders Conference in Doha*) в Досі (Катар) було підписано Дохійську мирну угоду (*Doha Peace Document*) – як основний документ для розробки всеохопного та остаточного мирного договору, що покладе край конфлікту в Дарфурі. Судан

- 2-3 червня Під час зустрічі у Відні (Австрія) учасники Гаагського кодексу ГКП; протидії розповсюдженню балістичних ракет (ГКП, *Hague Code of Conduct against Ballistic Missile Proliferation, HCOC*) балістичні ракети вітали приєднання Іраку та ЦАР. Кількість держав, що підписали Кодекс, збільшилася до 132.
- 3 червня Внаслідок нападу на президентський палац у Сані, важко Ємен поранено Президента А.Салеха (*Ali Abdullah Saleh*), загинули або поранені ще кілька посадовців. Президента доставлено до Саудівської Аравії для лікування. Ескалація насильства в Ємені продовжується з кінця травня.
- 10 червня На зустрічі Австралійської групи (АГ, *Australia Group*) Австралійська група в Парижі (Франція) затверджено новий Посібник з контролю над невідчутними передачами технологій.
- 14 червня ЛАД публічно розкритикувала насильство в Сирії та заявила, ЛАД; Сирія що організація “розгнівана та активно слідкує” за кризою.
- 20 червня Перший за два місяці публічний виступ Б.Асада, в якому Сирія він пообіцяв започаткувати національний діалог і реформи, викликав протести в усій країні. Опозиційні сили заявили, що з початку силових антиурядових акцій протесту в березні 1 400 осіб загинули та 10 тис. – арештовані. ЄС посилив фінансові санкції проти сирійського режиму.
- 20 червня Під час зустрічі в Аддис-Абебі (Ефіопія) Суданський народно-визвольний рух (*Sudan People's Liberation Movement, SPLM*) та Уряд Судану підписали угоду про демілітаризацію регіону Абельї (*Abyei*) на кордоні Південного Судану. Угода, укладена за посередництва Групи імплементації високого рівня АС (*African Union High-Level Implementation Panel, AUHIP*), дозволяє розгортання в регіоні миротворчих сил Ефіопії. 27 червня РБ ООН ухвалила Резолюцією №1990, що запровадила Тимчасові сили ООН із забезпечення безпеки в Абельї (*UN Interim Security Force for Abyei, UNISFA*).
- 20 червня НАТО визнав, що під час повітряного нападу 19 червня, НАТО; Лівія ціллю якого була військова ракетна база у Тріполі, було завдано удару по житловій зоні, внаслідок чого загинули та зазнали поранень кілька цивільних.
- 20 червня Рада ЄС затвердила Рішення №2011/357/CFSP, яким запроваджене ембарго на торгівлю озброєннями з Республікою Білорусь та посилені чинні санкції проти вищого керівництва країни у відповідь на погіршення ситуації з дотриманням прав людини, демократією і верховенством права в Білорусі.
- 22 червня Президент США Б.Обама заявив про досягнення головних США; Афганістан цілей операції в Афганістані і про плани виводу з країни 10 тис. військових до кінця 2011р. та ще 20 тис. – до літа 2012р. Подальше скорочення контингенту буде здійснюватися стійкими темпами до 2014р. Чисельність і темпи скорочення перевищують пропозиції військового командування.
- 23-24 червня На зустрічі Групи ядерних постачальників (ГЯП, *Nuclear Suppliers Group, NSG*) в Нордвейку (Нідерланди) досягнуто домовленості зміцнити принципи передачі чутливих технологій збагачення та переробки урану.
- 27 червня І Палата досудового слідства (*Pre-Trial Chamber I*) МКС у Гаазі МКС; Лівія; (Нідерланди) видала ордери на арешт М.Каддафі, С.Каддафі, А.Сенуссі за звинуваченнями у скоєнні злочинів проти людства (вбивства та переслідування) в Лівії. Вважається, що злочини були скоєні по всій території Лівії в лютому 2011р. з використанням урядового апарату та сил безпеки.

- 29 червня Під час зустрічі в Аддис-Абебі (Ефіопія) Уряд Судану та Суданський народно-визвольний рух-Північ (*Sudan People's Liberation Movement-North, SPLM-N*) підписали рамкову угоду стосовно штатів Південний Кордофан і Голубий Ніл, відповідно до якої для розгляду невирішених питань безпеки кордонів створено Об'єднаний комітет з питань безпеки (*Joint Security Committee*) та Об'єднаний політичний комітет (*Joint Political Committee*). Судан
- 30 червня Західноєвропейський союз (ЗЄС, *Western European Union, WEU*) припинив існування як міжнародна організація. Адміністративні завдання, що залишилися, передані Супутниковому центру ЄС (*European Union Satellite Centre*). Західно-європейський союз
- 30 червня-1 липня П'ять постійних членів РБ ООН (Велика Британія, Китай, Росія, США, Франція) зустрілися в Парижі для обговорення зобов'язань, взятих у 2010р. під час Оглядової конференції Договору 1968р. про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ, *Non-Proliferation Treaty, NPT*). Започатковано постійний багаторівневий діалог з питань ядерної прозорості, верифікації та заходів зміцнення довіри. Контроль над ядерною зброєю
- 8 липня РБ ООН одногласно ухвалила Резолюцію №1996, якою започаткована Місія ООН у Південному Судані (*UN Mission in the Republic of South Sudan, UNMISS*) з метою підтримки миру та безпеки. Мандат набуває чинності 9 липня з одночасним завершенням мандата Місії ООН у Судані (*UN Mission in the Sudan, UNMIS*). ООН; Південний Судан; миротворчі операції
- 9 липня На церемонії в новій столиці м.Джуба офіційно проголошена незалежність Республіки Південний Судан. 14 липня, за рішенням Генеральної асамблеї ООН, Республіка Південний Судан стала 193-м членом організації. Південний Судан
- 18 липня Міжнародний суд (*International Court of Justice, ICJ*) в Гаазі (Нідерланди) ухвалив рішення, згідно з яким і відповідно до рішення *ICJ* 1962р., спірна територія храмового комплексу Пріх Віхеа належить Камбоджі. Згідно з цим рішенням Камбоджа та Таїланд зобов'язані негайно вивести війська з демілітаризованої зони навколо храму. Обидві країни мусять також продовжити співробітництво, започатковане в рамках АСЕАН. Конфлікт триває з 2008р. Міжнародний суд; Таїланд; Камбоджа
- 18 липня Рада ЄС Рішенням 2011/423/CFSP доповнила власне рішення від 2005р. про запровадження ембарго на поставки озброєнь до Судану, поширивши дію ембарго також на Південний Судан. ЄС; Південний Судан; ембарго на поставки озброєнь
- 22 липня Внаслідок вибуху загинули вісім осіб і пошкоджені урядові будівлі в Осло. Кількома годинами пізніше було вбито 69 осіб і багато поранено внаслідок стрілянини в молодіжному таборі Лейбористської партії на острові поблизу Осло. Норвезького ультраправого екстреміста затримано, йому висунуто звинувачення за скоєння обох злочинів. Норвегія; тероризм
- 31 липня Щонайменше 140 мирних жителів загинули під час сутичок між сирійськими урядовими силами і протестантами. Найбільше людей загинуло в м.Хама, де урядові сили безпеки застосували танки. 3 серпня РБ ООН зробила заяву, в якій засуджує "масові порушення прав людини та застосування сили проти мирного населення" сирійською владою. Сирія

- 6 серпня Ісламістське повстанське угруповання Аль-Шабаб проголо- АС; Сомалі
сило “тактичний” відступ з Могадішо після наступу урядо-
вих військ і сил Місії АС у Сомалі (*African Union Mission in
Somalia, AMISOM*). Угруповання зберігає контроль над кіль-
кома містами на півдні Сомалі.
- 15 серпня Щонайменше 190 осіб загинуло та 300 – поранено в Іраку Ірак; тероризм
внаслідок серії терактів смертників і вибухів автомобілів,
спрямованих проти мирного населення та сил безпеки. Жодне
з терористичних угруповань не взяло на себе відповідальність.
- 17 серпня У відповідь на вимогу Генерального секретаря ООН Пан Сирія
Гі Муна, Президент Сирії Б.Асад заявив про припинення
всіх військових і поліцейських операцій проти учасників анти-
урядових демонстрацій. Кілька країн Близького Сходу під-
дали сирійський режим критиці за застосування сили
проти мирного населення. 18 серпня ЄС і США висунули
вимогу відставки Б.Асада.
- 17-22 серпня Після нападу повстанських угруповань Курдської робітни- Туреччина; Ірак;
чої партії (*Partiya Karkerên Kurdistan, PKK*) Збройні сили курди
Туреччини здійснили серію авіаційних ударів, піддавши
нападам протягом шести днів 132 опорні пункти *PKK* на пів-
ночі Іраку. Майже 100 повстанців загинули та 80 – поранені.
- 18 серпня Кілька осіб загинули або отримали поранення внаслідок Ізраїль;
спланованих нападів на цивільні та військові автомобілі на Палестинські
півночі Ізраїлю. Хамас відмовився брати на себе відповіді-
дальність за ці напади. Ізраїль негайного відреагував серією
повітряних ударів по м.Рафах у Секторі Гази.
- 23 серпня Повстанці за підтримки повітряних атак сил НАТО захо- НАТО; Лівія
пили базу М.Каддафі Баб-аль-Азізія у Тріполі, але не змогли
встановити контроль над столицею. Сутички тривають.
Урядові сили контролюють міста Сірт і Сабха.
- 26 серпня 18 осіб загинули та багато отримали поранення внаслідок ООН; Нігерія;
вибуху поблизу офісу ООН в Абуджі. Відповідальність за тероризм
перший в Нігерії напад на представників ООН взяло на себе
ісламістське угруповання Боко Харам (*Boko Haram*), що в
перекладі означає “Заборона західної освіти”.
- 26 серпня Щонайменше 600 осіб загинули та 1 000 – поранені внаслі- ООН; Південний
док етнічних сутичок у штаті Джанголі (Південний Судан), Судан
що розпочалися 18 серпня. Ці події прискорили розгортання
миротворців *UNMISS* і бійців Народної Армії визволення
Судану (*Sudan People's Liberation Army, SPLA*) з метою від-
новлення миру та стабільності в регіоні.
- 1 вересня На конференції в Парижі, організованій Президентом Франції Лівія
Н.Саркозі (*Nicolas Sarkozy*) і Прем'єр-міністром Великої
Британії Д.Камероном (*David Cameron*), лідери лівійської
Національної перехідної ради (*NTC*) та понад 60 країн і
міжнародних організацій обговорили “дорожню карту” еконо-
мічного, гуманітарного та політичного майбутнього Лівії.
Учасники домовилися подовжити операцію НАТО в Лівії,
притягнути до кримінальної відповідальності тих, хто скоїв
військові злочини, та допомогти *NTC* досягти політичних
змін у країні.
- 2 вересня Організація *WikiLeaks* оприлюднила в мережі Інтернет США; зовнішня
повний, не відредагований архів (250 тис.) дипломатичних політика
телеграм США.

- 6 вересня На Консультативній зустрічі в Могадішо з питань завершення перехідного періоду, що відбулася під патронатом Спеціального представника ООН у Сомалі, делегати від Перехідних федеральних органів влади (*Transitional Federal Institutions, TFIs*) та регіональні представники погодили “дорожню карту” заходів і принципів їх імплементації з метою завершення перехідного періоду до 20 серпня 2012р. ООН; Сомалі
- 13-14 вересня У Кабулі бойовики Талібана здійснили напади на урядові будівлі, Посольство США, штаб-квартиру Міжнародних сил сприяння безпеці в Афганістані (*International Security Assistance Force, ISAF*), внаслідок чого загинули кілька осіб. НАТО поклав відповідальність за напади на союзника Аль-Каїди – угруповання Хаккані, що базується в Пакистані. Афганістан; тероризм
- 16 вересня Генеральна асамблея ООН визнала *NTC* представником Лівії в ООН. РБ ООН одноставно ухвалила Резолюцію №2009, якою започаткувала Місію з підтримки в Лівії (*UN Support Mission in Libya, UNSMIL*) з метою сприяння діяльності *NTC*. Резолюцією частково скасовані запроваджені у 2011р. ембарго на поставки озброєнь, замороження активів і заборону польотів. ООН; Лівія
- 22 вересня Генеральна конференція МАГАТЕ на засіданні у Відні (Австрія) ухвалила План дій з ядерної безпеки з метою сприяння транспарентності заходів із запровадження міжнародних стандартів ядерної безпеки. МАГАТЕ; ядерна безпека
- 23 вересня Президент Палестинської Автономії М.Аббас (*Mahmoud Abbas*) подав Генеральному секретарю ООН Пан Гі Муну заявку на повноправне членство Палестини в ООН. Заявка передана до РБ ООН. ООН; Палестина
- 29 вересня Китай запустив експериментальний космічний модуль *Tiangong-1* з космодрому Цзюцюань (*Jiuquan*) для започаткування робіт зі створення космічної станції. Це найбільш амбітний космічний проект Китаю після першого пілотованого польоту в космос у 2003р. Китай; космічні програми
- 29 вересня У Відні (Австрія) відбулася четверта Оглядова конференція Договору 1990р. про звичайні збройні сили в Європі (*D33CC, Treaty on Conventional Armed Forces in Europe, CFE Treaty*). ДЗЗСС
- 30 вересня На півночі Ємену ракетою, запущеною з безпілотного літака, що належить ЦРУ, знищено А.Авлакі (*Anwar al-Awlaki*) – громадянина США та одного з лідерів Аль-Каїди на Аравійському півострові. Це був перший удар ЦРУ в Ємені з 2002р. США; Ємен; ЦРУ; Аль-Каїда
- 30 вересня РБ ООН одноставно ухвалила Резолюцію №2010, якою закликала АС “терміново збільшити” чисельність Місії АС у Сомалі (*AU Mission in Somalia, AMISOM*) до 12 тис. військових і подовжити чинність її мандата до 31 жовтня 2012р. Резолюція закликає держави-члени АС, міжнародні та регіональні організації надати додаткове обладнання, технічну допомогу та фінансування для розширеного контингенту. АС; ООН; Сомалі
- 4 жовтня 80 осіб загинули та багато поранені внаслідок вибуху вантажівки в урядовому кварталі Могадішо. Відповідальність за теракт взяло на себе угруповання Аль-Шабаб. Це був найбільш руйнівний теракт після відступу угруповання з Могадішо 6 серпня. Сомалі; тероризм

- 11 жовтня Ізраїль і Хамас заявили про досягнення угоди про обмін понад 1 000 палестинських полонених на ізраїльського солдата Г.Шаліта (*Gilad Shalit*), якого утримували в полоні в Секторі Гази з червня 2006р. Посередником у переговорах виступив Єгипет. Обмін полоненими розпочнеться 18 жовтня. Ізраїль; Палестинські території
- 11 жовтня Генеральний прокурор США звинуватив офіційних представників Ірану в підготовці замаху на Посла Саудівської Аравії у США, плануванні підризу Посольства Ізраїлю у США та Посольства Саудівської Аравії в Аргентині. Іран “рішуче та категорично відхиляє” звинувачення. США; Іран; Саудівська Аравія; Ізраїль
- 19 жовтня 26 турецьких солдатів загинули в сутичках з повстанськими силами PKK. Туреччина; курди
- 20 жовтня NTC Лівії оголосила про захоплення і знищення колишнього лівійського лідера М.Каддафі після того, як сили NTC за підтримки авіації НАТО звільнили м.Сірт – останній бастион сил М.Каддафі. Лівія
- 20 жовтня Баскське сепаратистське угруповання “Батьківщина басків і Свобода” (*Euzkadi ta Azkatasuna, ETA*) заявило про “остаточне припинення військової діяльності” та задекларувало прагнення до “прямого діалогу” з урядами Франції та Іспанії. ETA домагається незалежності басків з 1968р. Іспанія
- 23 жовтня У Бенгазі лідери NTC заявили про завершення повстання у країні. NTC планує впродовж трьох місяців обрати новий тимчасовий Уряд, упродовж восьми місяців – організувати вибори Національної ради та через рік після цього – обрати Уряд. Лівія
- 31 жовтня 107 голосами “за” (14 – “проти”, 52 – “утрималися”) Генеральна конференція ЮНЕСКО прийняла Палестину 195 країною-членом організації. ЮНЕСКО; Палестина
- 31 жовтня Завершення операції НАТО *Unified Protector* у Лівії. НАТО; Лівія
- 2 листопада ЛАД за погодженням з Урядом Сирії ухвалила План Арабських Держав із врегулювання конфлікту в Сирії. Згідно з Планом, Уряд Сирії має припинити насильство проти мирного населення, вивести всі сили безпеки з цивільних районів і звільнити десятки тисяч політичних в’язнів. ЛАД; Сирія
- 5 листопада Щонайменше 63 особи загинули внаслідок серії скоординованих збройних нападів і вибухів у північно-східному штаті Нігерії Йобе. Відповідальність за теракт взяло на себе ісламістське угруповання Боко Харам, пов’язане з Аль-Каїдою. Ці акти насильства стали найбільш масштабними з початку антиурядових виступів у 2009р. з вимогою розширення в Нігерії дії законів шариату. Нігерія; тероризм
- 8 листопада Генеральний директор МАГАТЕ Ю.Аmano (*Yukiya Amano*) оприлюднив доповідь про виконання Іраном домовленостей про всеохопні гарантії ДНЯЗ, а також про стан виконання відповідних резолюцій РБ ООН за період після 2 вересня 2011р. У доповіді зазначено, що “Іран проводив роботи, пов’язані з розробкою ядерного пристрою”, які, можливо тривають. Іран висловив заперечення проти доповіді, називаючи її “незбалансованою, непрофесійною і політично вмотивованою”. ООН; МАГАТЕ; Іран
- 12 листопада ЛАД під час зустрічі в Каїрі, ухвалила рішення про призупинення з 16 листопада участі Сирії в діяльності Ліги у відповідь на силове придушення антиурядових демонстрацій і невиконання Плану Арабських Держав. 13 листопада санкції проти Сирії посилив ЄС. ЛАД; ЄС; Сирія

- 14-25 листопада У Женеві відбулася Четверта Оглядова конференція Конвенції КНЗ 1981р. про “негуманну” зброю (КНЗ, *Certain Conventional Weapons (CCW) Convention*).
- 16 листопада Вільна Сирійська Армія (*Free Syrian Army*), сформована перебіжчиками зі Збройних сил Сирії, заявила про кілька нападів на урядові військові бази поблизу Дамаска, в т.ч. на підрозділ розвідки Військово-повітряних сил. Напади не підтверджені незалежними джерелами. Ескалація насильства в Сирії продовжується, впродовж останніх тижнів здійснено кілька нападів на іноземні дипломатичні місії. За оцінками ООН, з вересня 2011р. загинули понад 3 500 осіб. Сирія
- 16 листопада Міністри закордонних справ ЛАД на зустрічі в Рабаті (Марокко) запропонували Сирії нову кінцеву дату прислання до запропонованого Лігою Плану, закликавши Уряд Сирії припинити репресії антиурядових повстанців. ЛАД запропонувала також надіслати до Сирії цивільних і військових спостерігачів. ЛАД; Сирія
- 21 листопада Після доповіді МАГАТЕ про ядерну програму Ірану від 8 листопада Велика Британія, Канада і США запровадили нові санкції проти банків і нафтової промисловості Ірану. 28 листопада студенти в Тегерані на знак протесту проти санкцій штурмували Посольство Великої Британії. Канада; Велика Британія; США; Іран; санкції
- 22 листопада 16 країн (Бельгія, Болгарія, Канада, Чехія, Данія, Німеччина, Угорщина, Ісландія, Італія, Люксембург, Нідерланди, Португалія, Словаччина, Туреччина, Велика Британія, США) на зустрічі країн-учасників ДЗЗСЕ у Відні (Австрія) заявили про намір припинити виконання певних зобов'язань за Договором, що стосується Росії. Країни продовжать виконувати вимоги Договору та дотримуватимуться своїх зобов'язань стосовно інших сторін, а також поновлять повне дотримання Договору, якщо Росія повернеться до повного виконання зобов'язань за Договором. Росія призупинила участь у ДЗЗСЕ у 2007р. ДЗЗСЕ
- 23 листопада В Ер-Ряді (Саудівська Аравія) Президент Ємену А.Салех (*Ali Abdullah Saleh*) за посередництва РСДПЗ підписав угоду про передачу влади віце-президенту – заради відновлення порядку в країні після 10 місяців політичної нестабільності та насильства. РСДПЗ; Ємен
- 26 листопада 24 пакистанські військовослужбовці загинули внаслідок вертолітного удару *ISAF* по пункту прикордонного контролю в окрузі Мохманд на пакистанських Родоплемінних територіях з федеральним адміністративним управлінням (*Pakistan's Federally Administered Tribal Areas*). Пакистан, назвавши напад “безпідставним” і “навмисним”, закрити шляхи постачання *ISAF* через прикордонні пункти Торхам у провінції Хайбер-Пахтунхва та Чаман у провінції Белуджистан. Офіційні представники США наполягали, що сили НАТО зазнали обстрілу та відкрили вогонь для самооборони. НАТО розпочав розслідування. *ISAF*; Пакистан; Афганістан
- 27 листопада Під час зустрічі в Каїрі ЛАД погодилася негайно запровадити економічні санкції проти Сирії. Міністр закордонних справ Сирії В.Муаллем (*Walid Muallem*) заявив, що Ліга, застосувавши санкції, оголосила “економічну війну”, але Сирія використає “своє стратегічно важливе розташування для удару у відповідь”. 3 грудня до переліку санкцій було додане ембарго на поставки озброєнь. Це перше ембарго, запроваджене ЛАД. ЛАД; Сирія; ембарго на поставки озброєнь

- 30 листопада Після штурму Посольства Великої Британії в Тегерані Велика Міністр закордонних справ В.Хейг (*William Hague*) заявив Британія; про рішення закрити Посольство та вислати іранських Іран дипломатів з Великої Британії.
- 30 листопада Форум зі співробітництва у сфері безпеки ОБСЄ (*Forum for Security Co-operation, FSC*) на засіданні у Відні (Австрія) ухвалив Віденський документ 2011р. стосовно заходів зміцнення довіри та безпеки (*Vienna Document 2011 on Confidence- and Security-Building Measures*), що є оновленою версією Віденського документа 1999р. ОБСЄ; заходи зміцнення довіри та безпеки
- 5-22 грудня У Женеві відбулася Сьома Оглядова конференція держав-учасниць Конвенції 1972р. про біологічну та токсинну зброю (КБТЗ, *1972 Biological and Toxin Weapons Convention, BTWC*). КБТЗ
- 5 грудня РБ ООН ухвалила Резолюцію №2023 (13 – “за”, Росія і Китай утрималися), якою розширено санкції, передбачені Резолюцією №1907 від 2009р., та вимагається, щоб Еритрея припинила підтримку всіх прямих і непрямих заходів з дестабілізації Сомалі та інших регіонів Африканського рогу. ООН; Еритрея, санкції
- 5 грудня Екс-президент Кот-д’Івуару Л.Гбагбо, затриманий 30 листопада 2011р., постав перед МКС. Л.Гбагбо притягнутий до відповідальності за особисту жорстокість під час громадянської війни в Кот-д’Івуарі після виборів 2010р. Л.Гбагбо є першим колишнім главою держави, який постав перед судом. МКС; Кот-д’Івуар
- 6 грудня 63 особи загинули та багато – поранені внаслідок серії скоординованих вибухів смертників у шіїтських святинях у Кабулі, Кандагарі, Мазарі-Шаріфі (Афганістан). Афганістан; тероризм
- 12 грудня Рада ЄС ухвалила рішення про започаткування Місії розвитку регіонального морського потенціалу (*Regional Maritime Capacity Building, RMCB*) в рамках Спільної політики безпеки та оборони (СПБО) з метою зміцнення морських спроможностей восьми країн Африканського рогу та західної частини Індійського океану: Джибуті, Ємену, Кенії, Мавританії, Мозамбіку, Сейшельських Островів, Сомалі (Пантленд, Сомаліленд, Галмадаг), Танзанії. *RMCB* буде цивільною Місією, що доповнюватиме вже діючі: Операцію “Атланта” військово-морського з’єднання ЄС у Сомалі (*EU NAVFOR Somali*) та Навчальну місію ЄС у Сомалі (*EU Training Mission in Somalia, EUTM*). Дата початку Місії буде визначена Радою ЄС. ЄС; Африканський ріг; Індійський океан
- 15 грудня Церемонією в аеропорту Багдада відзначене завершення дев’ятирічної військової американської присутності в Іраку, що розпочалось із вторгнення в березні 2003р., очолюваного США та Великою Британією. Останній американський солдат покине Афганістан 18 грудня, а термін дії американо-іракської угоди про статус військ, підписаної у 2008р., завершується 31 грудня. США; Ірак
- 19 грудня 17 грудня офіційно оголошено про смерть лідера Північної Кореї Кім Чен Іра. Після цієї новини Південна Корея підвищила стан готовності військ на кордоні з КНДР. Упродовж кількох тижнів управління державою перейде до молодшого сина Кім Чен Іна (*Kim Jong-un*). Північна Корея
- 19 грудня На зустрічі в Каїрі представники ЛАД і Сирії підписали угоду про допуск спостерігачів від Ліги на територію Сирії. За умовами угоди Сирія повинна також вивести війська з повстанських міст, звільнити тисячі політичних в’язнів і розпочати діалог з опозицією. Місія чисельністю 150 спостерігачів буде повністю розгорнута до 25 грудня. ЛАД; Сирія

- 22 грудня Щонайменше 72 особи загинули та понад 200 поранені внаслідок серії скоординованих терактів у Багдаді. Міжрелігійні сутички були спровоковані наданням Прем'єр-міністром Н.Аль-Манікі (*Nouri al-Maliki*, шиїтом) ордеру на арешт Віце-президента Т.Аль-Хашемі (*Tariq al-Hashemi*, суніта). Ірак; тероризм
- 29 грудня Турецькі військові здійснили повітряний удар по території Іраку, знищивши 35 контрабандистів, яких помилково прийняли за повстанців РКК. Туреччина; Ірак; курди

Про авторів

Марі Алланссон (*Marie Allansson*, Швеція) – науковий співробітник Уппсальської Програми збору даних про конфлікти (*Uppsala Conflict Data Program, UCDP*) кафедри дослідження миру та конфліктів Уппсальського університету (*Uppsala University Department of Peace and Conflict Research*). До роботи в *UCDP* проходила інтернатуру в розташованому в Йорданії Іракському національному бюро Програми розвитку ООН (ПРООН, *United Nation Development Programme, UNDP*) за тематикою стрілецької зброї і легких озброєнь.

Доктор Сібіл Бауер (*Dr Sibylle Bauer*, Німеччина) – керівник Програми СІПРІ з питань контролю над торгівлею продукцією подвійного використання та озброєннями. До початку роботи в СІПРІ на посаді дослідника працювала в Інституті європейських досліджень (*Institute for European Studies*, Брюссель). З 2005р. брала участь у розробці та запровадженні заходів підвищення спроможностей з експортного контролю в Європі, а останнім часом – у Південно-Східній Азії, з акцентом на правових і правозахисних питаннях, пов'язаних з посиленням контролю над експортом, транзитом озброєнь і посередницькою діяльністю. Автор і співавтор багатьох публікацій з питань експортного контролю та політики озброєння в Європі, в т.ч.: *The European Union Code of Conduct on Arms Exports: Improving the Annual Report, SIPRI Policy Paper no.8* (2004, співавтор); розділи у виданні *Early Warning To Early Action? The Debate on the Enhancement of the EU's Crisis Response Capability Continues* (*European Commission*, 2008, співавтор); *The Arms Trade* (*Routledge*, 2010). Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 2004р.

Йонас Бауманн (*Jonas Baumann*, Швейцарія) – науковий співробітник кафедри дослідження миру та конфліктів Уппсальського університету (*Uppsala University Department of Peace and Conflict Research*). Раніше працював на посаді наукового співробітника Парламентської Асамблеї ОБСЄ.

Ненне Боделл (*Nenne Bodell*, Швеція) – керівник бібліотечно-документаційного відділу СІПРІ і Програми СІПРІ з документального огляду сфер контролю над озброєннями та роззброєння. Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 2003р.

Марк Бромлі (*Mark Bromley*, Велика Британія) – старший науковий співробітник Програми СІПРІ з питань поставок озброєнь, досліджує питання експорту озброєнь та експортного контролю в Європі, а також закупівель озброєнь у Південній Америці. Раніше працював політичним аналітиком у Британо-американській раді з питань безпеки інформації (*British American Security Information Council, BASIC*). Серед його останніх публікацій: *Implementing an Arms Trade Treaty: Lessons on Reporting and Monitoring from Existing Mechanisms*, *SIPRI Policy Paper no.28* (липень 2011, співавтор); *Transparency in Military Spending and Arms Acquisitions in Latin America and the Caribbean*, *SIPRI Policy Paper no.31* (січень 2012, співавтор); *The review of the EU Common Position on arms exports: prospects for strengthened controls, Non-proliferation Papers no.7* (січень 2012). Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 2004р.

Професор Петер Валленштайн (*Peter Wallensteen*, Швеція) – з 1985р. завідувач кафедри дослідження миру та конфліктів ім. Дага Хаммарскйольда Уппсальського університету (*Dag Hammarskjöld Chair in Peace and Conflict Research at Uppsala University*). З 2006р. Був професором Студій миру ім. Ріхарда Дж. Штарманна Нотрдамського університету (*Richard G. Starmann Sr Research Professor of Peace Studies at the University of Notre Dame*). Керівник Уппсальської Програми збору даних про конфлікти (*Uppsala Conflict Data Program, UCDP*) і Спеціальної програми із застосування цільових санкцій (*Special Program on International Targeted Sanctions, SPITS*). Серед його публікацій: *Understanding Conflict Resolution* (Sage, третє видання, 2011); *Peace Research: Theory and Practice* (Routledge, 2011); *The Go-Between: Jan Eliasson and the Styles of Mediation* (US Institute of Peace Press, 2010, співавтор). Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 1988р.

Пітер Д. Веземан (*Pieter D. Wezeman*, Нідерланди) – старший науковий співробітник Програми СІПРІ з питань поставок озброєнь. До повернення у СІПРІ у 2006р. був старшим аналітиком Міністерства оборони Нідерландів у сфері розповсюдження технологій звичайних та ядерних озброєнь. Серед його останніх публікацій – *Arms Flows to Sub-Saharan Africa, SIPRI Policy Paper no.30* (грудень 2011, співавтор). Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 1995р.

Сімон Т. Веземан (*Siemon T. Wezeman*, Нідерланди) – з 1992р. старший науковий співробітник Програми СІПРІ з питань поставок озброєнь. Серед його публікацій: кілька статей про міжнародну прозорість поставок озброєнь; *The Future of the United Nations Register of Conventional Arms, SIPRI Policy Paper no.4* (серпень 2003); *Cluster Weapons: Necessity or Convenience?* (*Pax Christi Netherlands*, 2005, співавтор); *Arms Flows to Sub-Saharan Africa, SIPRI Policy Paper no.30* (грудень 2011, співавтор). Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 1993р.

Хелен Віланд (*Helen Wilandh*, Швеція) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань військових витрат і виробництва озброєнь. Сфера наукових інтересів – проблеми безпеки в Африці. Працювала у Проекті СІПРІ з питань безпеки, демократизації і належного врядування в Африці. Здобула ступінь магістра в Уппсальському університеті (*Uppsala University*), вивчала політологію, міжнародні відносини та міжнародне право в Паризькому інституті політології (*Paris Institute of Political Studies*).

Шарон Віхарта (*Sharon Wiharta*, Індонезія) – старший науковий співробітник Програми СІПРІ з питань збройних конфліктів та їх врегулювання, керує дослідженнями з питань миротворчості та побудови миру. Наразі керує Проектом СІПРІ з питань нової геополітики миротворчих операцій, метою якого є поглиблення розуміння точок зору та мотивів нових держав майбутнього миротворчих операцій. Серед її публікацій: *Peace Operations: Trends, Progress and Prospects* (*Georgetown University Press*, 2008, член редколегії); *The Civilian Contribution to Peace Operations*, SIPRI Research Report (готується до видання, 2012). Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 2002р.

Доктор Бейтс Гілл (*Dr Bates Gill*, США) – директор СІПРІ. До приходу в СІПРІ в жовтні 2007р. очолював кафедру Фрімана з досліджень Китаю

Вашингтонського Центру стратегічних і міжнародних досліджень (*Freeman Chair in China Studies at the Center for Strategic and International Studies*, Вашингтон). Раніше працював старшим співробітником Студій зовнішньої політики (*Foreign Policy Studies*) та почесним директором Центру досліджень Північно-Східної Азії Брукінгського Інституту (*Center for Northeast Asian Policy Studies at the Brookings Institution*). Наприкінці 2012р. переходить на нову посаду – виконавчого директора Центру досліджень США (*United States Studies Centre in Sydney*, Сідней, Австралія). Має великий перелік досліджень і публікацій з питань міжнародної і регіональної безпеки, особливо в галузях контролю над озброєннями, нерозповсюдження, відносин у сфері стратегічних ядерних озброєнь, миротворчості та військово-технічного розвитку з акцентом на Китаї та інших країнах Азії. Серед його останніх публікацій: *Governing the Bomb: Civilian Control and Democratic Accountability of Nuclear Weapons* (Oxford University Press, 2010); *Asia's New Multilateralism: Cooperation, Competition, and the Search for Community* (Columbia University Press, 2009); *Rising Star: China's New Security Diplomacy* (Brookings, 2007, нове видання 2010). Брав участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* в 1994р., 1996р., 2004р. та всіх наступних видань, починаючи з 2008р.

Доктор Александр Гласер (*Dr Alexander Glaser*, Німеччина) – доцент Школи громадських і міжнародних відносин ім.Вудро Вільсона (*Woodrow Wilson School of Public and International Affairs*) та кафедри механіки та повітряно-космічного проектування Принстонського університету (*Department of Mechanical and Aerospace Engineering at Princeton University*). Бере участь у Програмі Принстонського університету з питань науки і глобальної безпеки (*Program on Science and Global Security*); співпрацює з Міжнародною експертною групою з питань розщеплюваних матеріалів (*International Panel on Fissile Materials, IPFM*), яка видає щорічну доповідь *Global Fissile Material Report*. Здобув ступінь доктора фізики в Дармштадтському технологічному університеті (*Darmstadt University of Technology*), працює в галузі ядерної енергетики та політики безпеки, спеціалізуючись на нерозповсюдженні ядерної зброї і контролі над озброєннями. Помічник редактора міжнародного журналу *Science & Global Security*. Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 2007р.

Мікаель Грінбаум (*Mikael Grinbaum*, Швеція) – здобувач ступеню магістра з глобальних досліджень у Гетеборзькому університеті (*Gothenburg University*). Здобув ступінь бакалавра досліджень миру та конфліктології в Уппсальському університеті (*Uppsala University*). Стажувався в СІПРІ у 2011-2012рр.

Ліна Гріп (*Lina Grip*, Швеція) – науковий співробітник Програми СІПРІ з питань контролю над озброєннями та нерозповсюдження, координатор від СІПРІ в Консорціумі ЄС з нерозповсюдження ядерної зброї (*EU Non-proliferation Consortium*). Докторант з політології Гельсінкського університету (*Helsinki University*). Сфера досліджень – регіональні та багатосторонні політичні заходи і процеси нерозповсюдження та контролю над озброєннями – переважно в ЄС. Серед її останніх публікацій: *Mapping the European Union institutional actors related to WMD non-proliferation*, *Non-proliferation Papers №1* (травень 2011); *Assessing selected European Union external assistance and cooperation projects on WMD non-proliferation*, *Non-proliferation Papers №6* (грудень 2011).

Доктор Сьюзен Т.Джексон (*Susan T.Jackson*, США) – керівник Проекту з питань виробництва озброєнь у Програмі СІПРІ з питань військових витрат і виробництва озброєнь. Сфера досліджень – зв'язки між мілітаризацією і глобалізацією. Автор кількох публікацій з питань порушень норм національної безпеки і просування мілітаризму. Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 2010р.

Гарет Еванс (*Gareth Evans*, Австралія) – ректор Австралійського національного університету (*Australian National University*), професор Мельбурнського університету (*University of Melbourne*), екс-президент Міжнародної кризової групи (*International Crisis Group*), яку він очолював у 2000-2009рр. Упродовж 21 року був депутатом Парламенту Австралії; впродовж 13 років – членом Кабінету Міністрів, у т.ч. обіймаючи посаду Міністра закордонних справ Австралії у 1988-1996рр. У 2000-2001рр. був співголовою Міжнародної комісії з питань втручання та державного суверенітету (*International Commission on Intervention and State Sovereignty*), якою було започатковано принцип “відповідальності за захист” (*‘responsibility to protect’*), у 2008-2010рр. – Міжнародної комісії з нерозповсюдження ядерної зброї та ядерного роззброєння (*International Commission on Nuclear Non-Proliferation and Disarmament*). Автор або редактор дев'яти книг, зокрема – *The Responsibility to Protect: Ending Mass Atrocity Crimes Once and for All* (*Brookings Institution Press*, 2008).

Доктор Ян Ентоні (*Dr Ian Anthony*, Велика Британія) – координатор досліджень СІПРІ та керівник Програми СІПРІ з питань контролю над озброєннями та нерозповсюдження. Серед його публікацій: *Reforming Nuclear Export Controls: The Future of the Nuclear Suppliers Group*, *SIPRI Research Report no.22* (2007, співавтор); *The Future of Nuclear Weapons in NATO* (*Friedrich-Ebert-Stiftung*, 2010, співавтор). Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 1988р.

Доктор Олавейл Ісмаїл (*Dr Olawale Ismail*, Нігерія) – дослідник у Програмі СІПРІ з питань військових витрат і виробництва озброєнь, координатор Проекту СІПРІ з питань безпеки, демократизації і належного врядування в Африці. Здобув докторський ступінь з досліджень миру в Бредфордському університеті (*University of Bradford*). Раніше працював у Групі з дослідження питань конфліктів, безпеки та розвитку (*Conflict, Security and Development Group*, *CSDG*) Лондонського Королівського коледжу (*King's College London*) та у Проекті СІПРІ з питань бюджетного забезпечення військового сектору в Африці. Серед його останніх публікацій: *Dynamics of Post-conflict Reconstruction and Peace Building in West Africa: Between Change and Security* (*Nordic Africa Institute*, 2009); *The dialectics of “junctions” and “bases”: youth, “seculo-commerce” and the crises of order in downtown Lagos* (*Security Dialogue*, 2009). Брав участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* у 2003р. та всіх наступних видань, починаючи з 2010р.

Шеннон Н.Кайл (*Shannon N.Kile*, США) – старший науковий співробітник і керівник Проекту з питань ядерної зброї у Програмі СІПРІ з питань контролю над озброєннями та нерозповсюдження. Сфера досліджень – контроль над ядерною зброєю та нерозповсюдження з акцентом на процесах в Ірані і проблемах регіональної безпеки. Серед її публікацій: *Europe and Iran: Perspectives on Non-proliferation*, *SIPRI Research Report no.21* (2005, редактор); *Verifying a Fissile*

Materials Cut-off Treaty: Technical and Organizational Considerations, SIPRI Policy Paper no.33 (2012). Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 1993р.

Ноел Келлі (*Noel Kelly*, Ірландія) – науковий співробітник у програмах СІПРІ з питань військових витрат, виробництва та поставок озброєнь. Відповідає за електронний архів даних з цих питань і веде систему звітування СІПРІ з питань військових витрат. Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 2009р.

Ханс М.Крістенсен (*Hans M.Kristensen*, Данія) – директор Проекту інформації з ядерних питань Федерації американських вчених (*Federation of American Scientists, FAS*). Часто консультує ЗМІ та організації з питань ядерної зброї, є співавтором постійної рубрики “Ядерний зошит” (*Nuclear Notebook*) у Бюлетені вчених-атомників (*Bulletin of the Atomic Scientists*). Останні публікації: *Obama and the Nuclear War Plan (FAS, 2010)*; *Non-Strategic Nuclear Weapons (FAS, 2012)*. Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 2001р.

Гленн Макдональд (*Glenn McDonald*, Канада) – старший науковий співробітник і координатор *Щорічника Small Arms Survey*, спеціаліст з питань заходів контролю над стрілецькою зброєю. Був радником у ряді процесів ООН зі стрілецької зброї, у 2012р. став радником голови Другої конференції з огляду Програми дій ООН. Працював у місіях ООН з підтримки миру (Сомалі, 1994-1995рр.) та постконфліктного відновлення миру (Руанда, 1995р.) Серед його останніх публікацій: *Weapons tracing and peace support operations: theory or practice?, Small Arms Survey Issue Brief no.4* (березень 2012, співавтор); *Precedent in the making: the UN meeting of governmental experts, Small Arms Survey Issue Brief no.5* (березень 2012).

Доктор Ніл Мелвін (*Dr Neil Melvin*, Велика Британія) – керівник Програми СІПРІ з питань збройних конфліктів та їх врегулювання. До роботи в СІПРІ обіймав посади головного радника Секретаріату Енергетичної хартії (*Energy Charter Secretariat*) та в ОБСЄ. Працював у провідних європейських політичних організаціях, є автором багатьох публікацій з питань конфліктів з акцентом на етноконфесійних проблемах. Останніми роками поширив сферу наукових інтересів на вивчення взаємозв'язків між ресурсами (особливо енергетичними) та конфліктами. Остання публікація: *New social media and conflict in Kyrgyzstan, SIPRI Insights on Peace and Security 2011/1* (серпень 2011, співавтор). Брав участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* у 2006р., 2007р. і 2011р.

Зі Мін (*Zia Mian*, Пакистан/Велика Британія) – фізик, керівник Проекту з питань миру та безпеки в Південній Азії у Програмі Принстонського університету з питань науки і глобальної безпеки (*Princeton University's Program on Science and Global Security*). Заступник голови Міжнародної ради з розщеплюваних матеріалів (*International Panel on Fissile Materials*), член редколегії журналу *Science & Global Security*. Сфери наукових інтересів: ядерна зброя, контроль над озброєнням і роззброєння, проблеми ядерної енергетики в Індії і Пакистані. Брав участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* у 2003р. та всіх наступних видань, починаючи з 2007р.

Томас Морган (*Thomas Morgan*, Австралія) – науковий співробітник Інституту економіки та миру (*Institute for Economics and Peace, IEP*). Очолює розробку Інститутом Індексу миролюбності США (*United States Peace Index*) – першого

Індексу, який визначає рейтинг кожного штату США за рівнем миролюбності. Активно працює над аналізом даних з метою виявлення чинників, що забезпечують мир у суспільствах. Бере участь у розробці Глобального індексу миролюбності (*Global Peace Index*) з 2010р.

Маркус Нільссон (*Marcus Nilsson*, Швеція) – науковий співробітник Упсальської Програми збору даних про конфлікти (*Uppsala Conflict Data Program, UCDP*) кафедри досліджень миру та конфліктів Упсальського університету (*Uppsala University Department of Peace and Conflict Research*). Серед його публікацій – *Reaping what was sown: conflict outcome and post-civil war democratization, Cooperation and Conflict* (готується до видання, 2012).

Доктор Сем Перло-Фрімен (*Dr Sam Perlo-Freeman*, Велика Британія) – старший науковий співробітник Програми СІПРІ з питань військових витрат і виробництва озброєнь. Відповідає за моніторинг усіх даних про військові витрати. Раніше працював старшим викладачем економіки мирного та воєнного часу в Університеті Заходу Англії (*University of the West of England*). Серед його публікацій: *The demand for military expenditure in developing countries: hostility vs capability, Defence and Peace Economics* (серпень 2008, співавтор), розділ про британську оборонну промисловість у довіднику *The Global Arms Trade: A Handbook* (Routledge, 2009); *Budgetary priorities in Latin America: military, health and education spending, SIPRI Insights on Peace and Security 2011/2* (грудень 2011). Бере участь у підготовці *Щорічника СІПРІ* з 2003р.

Карина Солмірано (*Carina Solmirano*, Аргентина) – дослідник Програми СІПРІ з питань військових витрат і виробництва озброєнь. Відповідає за моніторинг військових витрат у Латинській Америці, на Близькому Сході та в Південній Азії. До роботи в СІПРІ працювала в Інституті міжнародних досліджень ім.Джозефа Корбела в Денверському університеті (*Josef Korbel School of International Studies at the University of Denver*, Колорадо), де є здобувачем докторського ступеня. Працює також над проблемами контролю над озброєннями в аргентинській НУО *Asociacion para Politicas Publicas* та радником у Сенаті Аргентини. Остання публікація – *Transparency in Military Spending and Arms Acquisitions in Latin America and the Caribbean, SIPRI Policy Paper no.31* (січень 2012, співавтор). Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 2010р.

Семюель Тауб (*Samuel Taub*, Швеція) – науковий співробітник Упсальської Програми збору даних про конфлікти (*Uppsala Conflict Data Program, UCDP*) кафедри дослідження миру та конфліктів Упсальського університету (*Uppsala University Department of Peace and Conflict Research*). Регіональний експерт *UCDP*, оглядач подій “арабської весни” на Близькому Сході та в Північній Африці.

Лотта Темнер (*Lotta Themner*, Швеція) – науковий співробітник Упсальської Програми збору даних про конфлікти (*Uppsala Conflict Data Program, UCDP*) кафедри дослідження миру та конфліктів Упсальського університету (*Uppsala University Department of Peace and Conflict Research*). Під її редакцією надруковано вісім видань *UCDP States in Armed Conflict*, а за її співавторством видані велика кількість статей і глав у книгах про збройні конфлікти. Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 2005р.

Клер Фанчіні (*Claire Fanchini*, Франція) – молодший науковий співробітник Програми СІПРІ з питань збройних конфліктів та їх врегулювання. Сфера досліджень – миротворчі операції і причини збройних конфліктів. Бере участь у Проекті СІПРІ з питань безпеки, демократизації та належного врядування в Африці. До роботи в СІПРІ працювала дописувачем у французькому відділі організації Міжнародна амністія (*Amnesty International France*). Автор публікації *Ressources et conflits: de nouveaux défis à la sécurité internationale du XXIe siècle* [Ресурси та конфлікти: нові загрози міжнародній безпеці у XXI столітті], *Diplomatie, Grands Dossiers №7* (лютий-березень 2012).

Віталій Федченко (Росія) – старший науковий співробітник Програми СІПРІ з питань контролю над озброєннями та нерозповсюдження. Відповідає за сектор ядерної безпеки, а також політичні, технологічні та освітні аспекти контролю над ядерною зброєю і нерозповсюдження. Раніше працював: позаштатним співробітником СІПРІ, Центру політичних досліджень Росії (*ПІПР-Центр*, Москва, Росія) та Інституту прикладних міжнародних досліджень (Москва). Автор або співавтор кількох публікацій з питань ядерних розслідувань, ядерної безпеки та верифікації, а також міжнародних аспектів ядерного паливного циклу, зокрема – *Reforming Nuclear Export Controls: The Future of the Nuclear Suppliers Group, SIPRI Research Report no.22* (2007, співавтор). Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 2005р.

Доктор Пол Холтом (*Dr Paul Holtom*, Велика Британія) – директор Програми СІПРІ з питань поставок озброєнь. Раніше працював науковим співробітником Центру прикордонних досліджень при Університеті Гламорган (*University of Glamorgan Centre for Border Studies*, Уельс). Сфери наукових інтересів: моніторинг міжнародних поставок звичайних озброєнь – переважно в Росії, Східній Європі та Середній Азії; сприяння підвищенню прозорості міжнародних поставок озброєнь; посилення контролю над поставками звичайних озброєнь з метою запобігання їх обігу. Серед його останніх публікацій: *Implementing an Arms Trade Treaty: Lessons on Reporting and Monitoring from Existing Mechanisms, SIPRI Policy Paper no.28* (липень 2011, співавтор); *China's Energy and Security Relations with Russia: Hopes, Frustrations and Uncertainties, SIPRI Policy Paper no.29* (жовтень 2011, співавтор); *European Union arms export control outreach activities in Eastern and South Eastern Europe, Non-proliferation Papers no.14* (квітень 2012, співавтор). Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 2007р.

Доктор Вольфганг Целлнер (*Dr Wolfgang Zellner*, Німеччина) – заступник директора Інституту досліджень миру та політики безпеки Гамбурзького університету (*Institute for Peace Research and Security Policy at the University of Hamburg, IFSH*), голова Дослідного центру ОБСЄ (*Centre for OSCE Research, CORE*) при *IFSH*. У 1994р. здобув ступінь доктора політології у Вільному університеті Берліна (*Free University of Berlin*). У 1984-1991рр. був консультантом депутата Бундестагу з питань військової і безпекової політики та контролю над озброєннями. Автор, співавтор або редактор близько 100 публікацій, присвячених переважно безпеці в Європі, контролю над звичайними озброєннями, національним меншинам, тематиці ОБСЄ, а також транснаціональним загрозам і викликам.

Філіпп Шелл (*Phillip Schell*, Німеччина) – дослідник у Програмі СІПРІ з питань контролю над озброєннями та нерозповсюдження. До початку роботи в СІПРІ у вересні 2011р. працював в Управлінні НАТО з питань нових загроз безпеці (*NATO's Emerging Security Challenges Division*) та в Центрі досліджень нерозповсюдження Джеймса Мартіна (*James Martin Center for Nonproliferation Studies*).

Камілла Шіппа (*Camilla Schippa*, Італія/Швеція) – директор Інституту економіки та миру (*Institute for Economics and Peace, IEP*), керівник розробки Глобального індексу миролюбності (*Global Peace Index*), координує пов'язані з ним міжнародні дослідження. До 2008р. обіймала посаду завідувача Відділу ООН з партнерства (*United Nations Office for Partnerships*), де керувала створенням стратегічних альянсів між ООН та корпораціями, фондами та меценатами. Бере участь у підготовці *Щорічника СІПРІ* з 2010р.

Доктор Ганс-Йоахім Шмідт (*Dr Hans-Joachim Schmidt*, Німеччина) – старший науковий співробітник Франкфуртського інституту досліджень миру (*Peace Research Institute Frankfurt, PRIF/HSFK*). Сфери досліджень: зміцнення довіри у військовій сфері та контроль над звичайними озброєннями в Європі та на Корейському півострові. Вивчає питання Шестисторонніх переговорів з Північною Кореєю з ядерних проблем. Серед його публікацій: *The Future of Conventional Arms Control in Europe* (*Nomos*, 2009, член редакції); *Konventionelle Rüstungskontrolle in Europa: Wege in die Zukunft* [Контроль над звичайними озброєннями в Європі: шлях у майбутнє], *HSFK Report no.6/2011* (співавтор); *Arms Control and Missile Proliferation in the Middle East* (*Routledge*, 2011, співавтор); *Nordkorea als Nuklearmacht: Chancen der Kontrolle* [Північна Корея як ядерна держава: шанси на контроль над нею], *HSFK Report no.1/2012*.

Доктор Елізабет Шьон (*Dr Elisabeth Sköns*, Швеція) – керівник Програми СІПРІ з питань військових витрат і виробництва озброєнь. Сфера наукових інтересів – діяльність зовнішніх суб'єктів в Африці, пов'язана з безпекою. Очолює Проект СІПРІ з питань безпеки, демократизації і належного врядування в Африці. Серед її публікацій: *The private military services industry, SIPRI Insights on Peace and Security no.2008/1* (вересень 2008, співавтор); розділ “Економіка виробництва озброєнь” у виданні *Encyclopedia of Violence, Peace and Conflict* (*Elsevier*, 2008, співавтор); розділ “Військово-промисловий комплекс” у виданні *The Global Arms Trade* (*Routledge*, 2010, співавтор); розділ “Оборонна промисловість США після холодної війни” у виданні *The Global Arms Trade* (*Routledge*, 2010). Бере участь у підготовці *Щорічників СІПРІ* з 1983р.

Щорічник СІПРІ 2012

© Центр Разумкова, 2013
Адреса Центру Разумкова:
Київ, 01015, вул. Лаврська, 16, 2-й поверх
e-mail: info@razumkov.org.ua
веб-сторінка: www.razumkov.org.ua

© Видавництво «Заповіт», 2013
e-mail: zapovit@gmail.com

Підписано до друку 15.02.2012р.
Папір офсетний 80 г/м². Друк офсетний.
Зам. №13-161. Наклад 500 прим.